

પ્રત્યક્ષ—

વિજયવેવસુરસંપત્તેઢી

C/o ધીમોદીપાર્થનાથગૈરમભિર,

મસ્તુની નં ૧૨, મુંબઈ પો નં ૧

શાસનમાન્ય-અર્થકાર-બૌદ્ધપૂર્વપર-શ્રીમદ્રનાદુસ્થામિત્રીનું કથન—

સર્વેસિં જયાણ વદ્ધુવિદ્વત્તથય ગિસામેત્તા । તં સદ્ધણયવિસુદ્ધં જ ચરણગુણટ્ટિઓ સાદ્ધુ ॥ ૧ ॥

માનાર્થઃ—સર્વનયો સમ્મન્થિ અનેકકથિષ્ઠ કથન અથ્થ કરીને તે સર્વનયોના નજનીતકુલ સર્વનયવી વિદ્ધદ વયેલો, અને સમ્પકષારિત્તદ્ધાનરમથી રમાયેલો સિદ્ધતથયેલો પયો જે છેલ્લે સાધુ છે.

કુલક—

ધાર કુલકપત્ત મસ્તુપ્પા

શ્રી-માહોદય-ધીમોદીપ-પ્રેષ

ડે. રાજપોઠ, માવજગર-(ઘોરાપ્પુ)

શ્રીપ્રકાશિકાનું નિવેદન—

પ્રસ્તુત પ્રકાશન તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામતો આ ગ્રન્થ શ્રીસૂત્રકૃતાક્ષદ્વિતીયવિભાગ (દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધના સાત અધ્યયનો સાથે) તરીકે શ્રી ગોડીપાર્શ્વજૈનગ્રન્થમાલાના પુષ્પ પાંચમા તરીકે અમારી સસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ કરાય છે.

પ્રાતઃસ્મરણીય—પૂજ્યપાદ—ગીતાર્થસાર્વભૌમ, શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છસમાચારીસંરક્ષક, આચાર્યદેવેશ, શ્રીમદાનન્દસાગર-સૂરીશ્વરજીની આજ્ઞા પામી શ્રીવિજયદેવસૂરસંઘની અતીવ આગ્રહમરી વિનંતિ સ્વીકારી, મુમ્બાપુરીમુકામે શ્રીગોડીજીપાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર પાસેના ઉપાશ્રયવિષે તેઓશ્રીના પટ્ટપ્રભાષક ૫૦ પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રીચન્દ્રસાગરગણીન્દ્ર તે વર્તમાનમાં શ્રીસિદ્ધચક્રારાઘનતીર્થોદ્ધારક-આચાર્યદેવ-શ્રીચન્દ્રસાગરસૂરિવર્ય આદિનું શિષ્યપ્રશિષ્યના પરિવાર સહ વિ. સં. ૧૯૯૭ ના વર્ષમા ચાતુર્માસ થયું હતું. આ સમયે વ્યાખ્યાનમાં શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્ર અને ભાવનાધિકારે શ્રીસમરાઈચક્રહાની અમૃત દેશનાઓનું પાન કરીને ભાવિત થયેલા સકલ અમારા શ્રીસંઘે જ્ઞાનલાતાની થયેલ સારી ઉપજ સર્વવાનું અને તે દ્વારા અમારી સસ્થાએ શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્રને પુનર્મુદ્રણ કરાવવાનો નિર્ધાર કર્યો અને તેનું પવિત્ર સંપાદન કાર્ય કરવા માટેની ૫. પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રીચન્દ્રસાગરગણીન્દ્રને વિનંતિ કરી. તેઓશ્રીએ અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો. હમે પળ આ ચાતુર્માસમાં થયેલાં શ્રીશાસનહિતવર્ધક કાર્યોમાં જ્ઞાનલાતાની આવક પળ ઠીક થયેલી હોવાના કારણે પ્રથમ ભાગ તૈયાર થતાં તેની પહતર કિંમત રૂ. દશ જેટલી કિંમત થયેલી હોવા છતાં ૫૦ ફારમ ઉપરાંતના આ પ્રથમ વિભાગની

કચ્છ કિંમત રૂ. ૪-૦-૦-૦ વેચાણમાં રાહેલી છે, અને ૩૫ ફરમનો બા મીઝો માગ સેવાર જતાં વેચાણમાં બાની કિંમત
કચ્છ રૂ. ૩-૦-૦-૦ રાહી છે

બા પ્રમ્ય પુનર્નુદ્રણ કેમ કરવો પડ્યો ? અને પુનઃનુદ્રણ કરાવવામાં અમારી સંસ્થાપ કેવી વ્યવસ્થાબાધિ કર્યા ?
તેનું ચિદ્વારણી કર્વન પ્રથમ વિમાગની સરુઆવના દમારા નિવેદનમાં સ્પષ્ટ રોવાથી બન્ન પુનઃકચ્છ નથી કરું, સિદ્ધાસુબોને
પ્રથમ વિમાગમાં આવેલું અમારું નિવેદન જાંચવા માટેની સાદર મહામત્ત છે

બા કી સૂત્રકલાંગવુચનું સંપૂર્ણ પ્રથમ નુદ્રણ કરાવનાર માલઃઅરણીય-પૂરુષપાદ-આગમોદારક સ્વ. ૫૦ પૂ. ૦ આ. ૦
વેવેચ, ધીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીનો, સંપાદન-સંસોચન બાધિ સર્વ સામગ્રીઓની અલંકૃત મી સૂત્રકલાંગવુચના વીજા
માગનું વળ સંપાદન કરનાર, મી સિદ્ધજ્ઞકારાવન-સીર્ષોદારક, ૫૦ પૂ. ૦ આ. ૦ વેષ, ધીચન્દ્રસામરસૂરિચર્યનો, મુક
સંસોચનાધિ કાર્યોમાં મદદ કરનાર પૂ. ૦ મુનિરાજમી વન્દનસાગરજી મહારાજનો, પુનર્નુદ્રણ માટે સંમતિ આપનાર
મીવિજયવેવસૂરસંપના સંમાધિત સદ્ગુરુસ્વોમો, મી જ્ઞાનસમિધિના કાર્યવાહકો, અને પ્રેસના માલીકનો-માપ્પસોનો
આધાર માનીને બન્ન ચિરમીય છીય. જાહપત્રીય વિગેરે પૂરી પાઠનારાઓનો અને નજીવી કિંમતે વેવવાની વ્યવસ્થા
કરનાર મી વિજયવેવસૂરસંપના જ્ઞાનમંદારની વ્યવસ્થાપિકા મી જ્ઞાનસમિધિને વળ બન્ન જાદ કરીય છીય.

સિ. ૦ મી વિજયવેવસૂરસંપની પેઠીના કાર્યવાહકો,
ચિ સંબત ૨૦૦૧ ચૈત્ર છુઝા-પદ્મસીવાસરે.

अनुक्रमणिका—

१ पौण्डरीकाध्ययनम्	१	५ अणायारनामाध्ययनम्	११८
२ क्रियास्थानाख्याध्ययनम्	४३	६ श्रीआर्द्रकाख्याध्ययनम्	१३५
३ आहारपरिशाध्ययनम्	८६	७ नालन्दीयाध्ययनम्	१५८
४ प्रत्याख्यानाध्ययनम्	१०६		

श्रीसूत्रकृताङ्गस्य द्वितीयो विभागे शुद्धिपत्रकम्—

अशुद्धम्	पंक्ति	शुद्धम्	अशुद्धम्	पंक्ति	शुद्धम्
बुद्धिप	५	बुद्धिप	चित्तो°	२२	चित्तो°
°क्कमणू	६	°क्कमणू	चैवं वा°	२३	चैवं वा°
°देतप°	८	°देतप°	किं चातः	२७	किं चातः
°अपाह°	१०	°अपाह°	येयां	२७	येयां
°पण्णत्ते	१८	°पण्णत्ते	पुब्बि	२८	पुब्बि
चैवं वा°	१९	चैवं वा°	अन्नो न	२९	अन्नो नो

अशुद्धम्
भेता
मितव्या
अधमाः
भोगपुं
माख्यातुं
भूतपद्यते
परूपं
मिश्रेण
किं तत्रां
विक्रडं
जावणं
काये

शुद्धम्
भेता
मितव्या
तथा "वसल"न्ति
वृषला अधमाः
भोगपुं
माख्यातुं
भूतपद्यन्ते
परूपं
मिश्रेण
किं तत्रां
विक्रडं
जावमं
काये

अशुद्धम्
यथावृक्षे
बुद्धा
सभेदो
पमद्
मौनं
कुक्षानश्रु
तेनाऽद्य
तं समं
रल
काल
तस्त
मण्याः
तेपू

शुद्धम्
यथा वृक्षे
बुद्धा
सभेदो
पमद्
मौनं
कुक्षानकुश्रु
तेऽनाद्य
तं तु समं
रल
कालं
तस्त
मण्याः
तेपू

પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટપણે જણાવી છે, અને તેથી શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્રના પ્રથમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં વાંચકો માટે અનુક્રમે એકથી પચીસ પેરેગ્રાફો વિવેકપૂર્વક વિચારણીય-પરિશીલનીય છે.

૧ મનુષ્યના આયુષ્યબંધની આકરી પરીક્ષા, ૨ પામવા લાયકની વીજ, ૩ શ્રવણાદિની આવશ્યકતા, ૪ સર્વેશ્વ-કથિત ઉપદેશની જરૂર, ૫ ઉપદેશક પ્રથમ કે ઉપદેશ પ્રથમ ?, ૬ ઉપદેશકપણાની સંપૂર્ણ યોગ્યતા, ૭ ઉપદેશક અને ઉપદેશ અનાદિના, ૮ વર્તમાન સદુપદેશના આશ્વપ્રવર્તક, ૯ શ્રુતસંપદાનું મૂલ્ય, ૧૦ જ્ઞાનીપણાની પ્રાપ્તિનો હક્ક ક્યારે ?, ૧૧ પશ્ચમગણધરની જીવનચર્યા, ૧૨ અન્તિમ કેવલીની જીવનચર્યા, ૧૩ “ સુયંમે ” અને ‘ ત્તિવેમિ ’ એ બે પદોની વ્યાપકતા, ૧૪ તે બે પદોની સુવ્યવસ્થા, ૧૫ સર્વ શ્રુતસમ્પદાના માલીક શ્રીસુધર્માસ્વામિજી, ૧૬ પ્રત્યનું ગુણ-નિષ્પન્ન નામ, ૧૭ સૂત્રકૃતાંગની મહત્તા, ૧૮ સૂત્રકૃતાંગની સામગ્રીઓ, ૧૯ અધ્યયનોની (સોલ અધ્યયનોની) ઓઝસ, ૨૦ પૂ. શ્રી નિર્યુક્તિકારની ઓઝસ, ૨૧ પૂ. વૃત્તિકાર શ્રી શિલાંકસૂરિજી, ૨૨ પાઠાન્તરોનો અને પ્રતિઓનો પરિચય, ૨૩ પરિશિષ્ટોનો પરિચય, ૨૪ અભ્યાસિયોને મલામળ, અને ૨૫ ઉપસંહાર આ રીતિપ્રથમ વિભાગના પૃ. ૩ થી પૃ. ૨૪ સુધી પેરેગ્રાફોની પરિપૂર્ણ પ્રસ્તાવનાનું પરિશીલન કરનારને શાસનમાન્ય શ્રદ્ધાનુસારીને સંયમમાર્ગે કૂચ કરવી હોય તો કેવાં કેવાં સાધનો ? કેવી કેવી સામગ્રીઓ ? અને કેવા કેવા સંયોગોની અનિવાર્ય જરૂર છે ?, તેનું સ્પષ્ટપણે માર્ગદર્શન થાય છે. પૂર્વાપરસંબંધની રીતિ-પ્રથમવિભાગની પ્રસ્તાવનાનું આલેક્ષન વિચારનારને હવે દ્વિતીય વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં વધુ વિચારવાલાયક શું છે ?, તેનો અત્ર પ્રારમ્ભ થાય છે.

સાથ અધ્યયનના અભિધાન—

આ સૂત્રક્રમાંગસૂત્રના રચયિતા પૂ૦ ગજવરમગજાજી બ્રીહુવર્માસ્વામિજીનો અને સૂત્રોમા અર્ધકાર પૂ૦ મી જૌદ પૂર્વવરનિર્મુક્તિકાર મીમંસાકાશ્વામિજીનો, તથા પૂ૦ હરિદ્રિકાર મીશિહાજાપાર્યસૂરિજીનો પરિચય પ્રથમ વિભાગની પ્રસ્થાવનામાં કરાયેલ હોવાથી અત્ર તે સંબન્ધનું પુનરાવર્તન કરવું તે અપ્રાસંગિક છે સાથે સાથે બ્રીહુવર્માજીની મદદથી અને સૂત્રક્રમાંગની સામગ્રીઓ પણ જણાવેલ હોવાથી, અને તત્ર પ્રથમ મુલત્કમ્પની સામગ્રીઓ વિસ્તારથી, તથા દ્વિતીય મુલત્કમ્પની સામગ્રીઓ ફક્ત નામનિર્દેશથી સૂચન કરેલ હોવાથી અત્ર વિસ્તૃતપણે સૂચન કરાવ છે બ્રીહુવર્માજીનાં નિર્મુક્તિમાં જણાવે છે કે—

દૌ વેવ સુયક્સંધા, અસ્થવર્ણાં ચ દ્રુતિ સેવીસં । તેષિસુદેસથ કાલા, આપારાઝો દુગુણમગ ॥ ૨૨ ॥

માધાર્થ્ય!—આ બ્રીહુવર્માજીના જે મુલત્કમ્પ છે, તે જાનેના વેવીસ અધ્યયનો છે, અને સર્વે મઠીને સેત્રીસ હરેસા છે, તેમ પ્રથમ બ્રીહુવર્માજીનાં સૂત્રની આ બ્રીહુવર્માજીનાં સૂત્ર જમણું છે પરંતુ બ્રીહુવર્માજીનાં જ્ઞાનરહસ્યપદોથી સુસોમિત છે, ત્યારે આ બ્રીહુવર્માજીનાં સૂત્ર છત્રીસ રહસ્ય પદોથી સુસોમિત છે આ દ્વિતીય મુલત્કમ્પના સાથ અધ્યયનો છે, અને એક એક જોસારૂપ તે અધ્યયન હોવાથી સાથ જોસા સ્વરૂપ અધ્યયનો સાથ જ છે અનુક્રમે સાથ અધ્યયનોનાં અભિધાન આ પ્રમાણે છે—૧ પૌંદરીક—અધ્યયન, ૨ ત્રિમાધ્યયન, ૩ જ્ઞાનરહસ્ય, ૪ પ્રત્યાજ્ઞાન—અધ્યયન, ૫ જ્ઞાનરહસ્ય ૬ બ્રીહુવર્માજીનાં અધ્યયન, અને ૭ બ્રીહુવર્માજીનાં અધ્યયન છે

મુખ્ય-ગૌણપણે વ્યવસ્થા—

જૈનશાસનમાન્ય અંગ-હપાંગાદિ સાહિત્ય ચાર વિભાગમાં વહેંચાયું છે, તે ચાર વિભાગ આ પ્રમાણે છે.—૧ દ્રવ્યાનુયોગ, ૨ ધર્મકથાનુયોગ, ૩ ગણિતાનુયોગ, અને ૪ ચરણકરણાનુયોગ. આ ચારે અનુયોગો પૂર્વે દરેકે દરેક અંગમાં-હપાંગમાં પડેલે અંગ-હપાંગના અધ્યયન-શતક હદેશના સૂત્રોમાં પદોમાં ઓતપ્રોત હતા, પરંતુ ભાવી જીવોની બુદ્ધિની મંદતા વિગેરેના કારણોથી જે જે અંગ હપાંગમાં જે અનુયોગની મુખ્યતા દેખાય છે તે તે અંગ-હપાંગને તે તે અનુયોગની મુખ્યતા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરતા પૂ. શ્રીઆર્યેરશ્વિતસૂરિ થયા. આથી એમ સમજવું કે જે અનુયોગની જે જે અંગમાં મુખ્યતા હોય તે તે અંગમાં વીજા ત્રણ અનુયોગની ગૌણતા રહેલી જ છે. આ હિસાબે શ્રીસૂત્રકૃતાગમસૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતા પ્રતિપાદન કરેલી છે, અને સાથે સાથે ગૌણપણે ધર્મકથાનુયોગાદિ પણ કહેલ છે. આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ-અધ્યયનમાં પુંહરીક-કહરીકની કથાનો અંગુલીનિર્દેશ છે, અને છઠ્ઠા અધ્યયનમાં શ્રીઆર્દ્રકુમારની કથાનું વિસ્તૃતપણે આયોજન કરેલું છે, તેવી રીતે ગણિતાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ પણ સુસંકલિત જ છે, કારણ કે—૩૬૩ મતાન્તરો, ગાથા સોલસ વગેરે પ્રકારો ગણિતાનુયોગની ગરજ સારે છે અને દરેક શ્રુતસ્કંધ તથા દરેક દરેક અધ્યયન-હદેશ જણાવ્યા છે તેમ નહિ આચરવા યોગ્ય તથા આચરવા યોગ્યનું સ્પષ્ટ કથન ચરણકરણાનુયોગમાં છે.

ધર્મકથાનુયોગનું રહસ્ય—

સપ્રતિક્રમણધર્મની સેવનાના રંગમાં રંગાયેલ જૈનશાસનમાં હમચટક પ્રતિક્રમણ કરનાર શ્રમણવર્ગ શ્રમણસૂત્રના સ્વાચાર

વળતે તાર ચિત્તાબ્જોને પ્રતિક્રમે છે, " પરિણામમિ જહદિ ચિકહાદિ શરિયકહાપ-મણકહાપ-દેસકહાપ રાપકહાપ
 આ પરોનું જવાબ કરનારાઓય સીકકા-મણકકા-દેસકકા-રાગ્યકકા કહેવી જોઈય નહીં, કારણ કે-આ તાર કયાબોનું
 હંદેસ માટે જાને પાદિહ-ચોસાદિહ-સાંતરસરિક પ્રતિક્રમણમાં અવિચાર પ્રસંગે ચિન્દન ગર્હન કરવાસુ જાને મિખ્યાહુખ્ખમાદિ
 દેવાય છે, જાને સીંડી તાનુ બંગ-જપોનોમાં જવા ચિયુલિ-ચૂર્ધિ-માખ્ય-હુણિઓમાં જવાઓ જોરસોરથી ૫૦ સી ગણતર
 મગત્તો જવા પૂર્વજરો ચિમેરેય પણ કહેછી છે, જો પછી સમજવું છું ? કારણ કે જો કલાઓના કપન-જવણપી
 મુક્કમાન છે જો પછી તે કલાઓને વર્મકલાનુયોગ જરીકે અપનાવવાની તરુ છી છે ? સી જાતાવર્મકયા જાને સી જતરા
 વ્યવસયુત્ર ૫ જાનેમાં જો કલાઓ ઠાંસી ઠાંસીને મરેછી છે જાને તે જાને પ્રચ્ચો વર્મકયાનુયોગની મુક્કમાપ પ્રસિદ્ધ છે
 " પાપ જીતેને પાપનું જાએવન કરવું તેના કરતાં ન કરવું તે જાલ છે " આ જ્ઞાપે વર્મકયાનુયોગનો સદસ્તર નિષેય
 કરજો તે જોગ છે, જાનો જવાતલીઓ અમિપ્રાય આપનારને મુસ્તર સમાધાનપૂર્વક જાણે છે કે-સોમજ ફેર છે, જાનાં
 તે સોમજ મારે છે જાને જીવાંદે વજ છે જાનુર્ધિકસાજાઓ નિખ્યાવ વેય તે જાસની નીસિ પીસિ પ્રમાણે મદ્દોમાં
 વક્રવે છે, વક્રુજ્ઞા પછી જરોતર વાકનું છે જાન પડીયા જીતેને રોગીને રતિમાર જાપતાં તે સોમજ જ્ઞાનાર રોગીના
 જદનમાં દુષ્ટિ-દુષ્ટિ જાનિર્માજ જાય છે, જોસીતાર વેદ સિવાજના સીજાઓપ-મૂર્સેરેપોય વક્રવેનું સોમજ જાગર નહિ
 વક્રવેનું સોમજ અવરવર્જ જાનારજા પ્રાજાને રહે છે; તેવી રીતે જવા જોવાના જાસવને મદિ સમજનારો વજ્જ પણ
 જવાજવજના જાસવને મદિ સમજનાર જોતાઓને જવા કહે જો તેવી જ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે છે માટે જવામાંથી જાસમિતકર

ઉપાદેય વિભાગ, અહિતકર-હેયવિભાગ-અનુસોદનીયવિભાગની તારવણી કરીને કથાઓ કહેવી અને શ્રવણ કરવી તે લાભદાયી છે, અન્યથા ઉમયને હાનિકર છે.

પ્રથમ અધ્યયનની ઓલ્લસ—

હવે પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં સંક્ષેપથી કથન કરેલા અર્થનો ભાવ-વિધિ વિગેરે દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધમાં વિસ્તારથી કહેવાય છે, અને તેથી પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના અધ્યયનોની અપેક્ષા આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધને મહાઅધ્યયનો કહેવાય છે. હવે આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધના સાત અધ્યયનોની ક્રમશઃ ઓલ્લસ નીચે પ્રમાણે છે—પ્રથમ અધ્યયન પૌંડરીક અધ્યયન છે, અને આ એકજ અધ્યયન હૃદયરૂપે સમાપ્ત થાય છે. નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી મહત્ શબ્દના છ નિષ્કેપા નિર્યુક્તિકાર મહર્ષિ જણાવે છે, અને પુંડરીક શબ્દના આઠ નિષ્કેપા જણાવતાં દ્રવ્યાદિ છની સાથે ગણના-સ્થાન એ વે વધુ નિષ્કેપા જણાવે છે. આ અધ્યયનમાં પુંડરીકની હપમા મુલ્યતયાએ દર્શાવીને સ્વસમયના ગુણની વ્યવસ્થાને જણાવવાપૂર્વકનો અર્થોધિકાર પ્રતિપાદન કરે છે. જૈનદર્શનમાન્ય પદાર્થોની વ્યવસ્થામાં નિષ્કેપાનું વર્ણન સમજી શકે તેજ પદાર્થોના રહસ્યને પિછાળી શકે છે, એ નિયમ વિચારકને કે અભ્યાસકને મૂલવા જેવો નથી. સાથે સાથે ઉપક્રમના છ ભેદ—૧ આનુપૂર્વી, ૨ નામ, ૩ પ્રમાણ, ૪ વક્તવ્યતા, ૫ અર્થોધિકાર, ૬ અને સમવતારને સમજવાથી અધ્યયનગત વિષયનું વિશેષતઃ સ્પષ્ટીકરણ થાય છે. આથી પૂર્વાનુપૂર્વીએ પુંડરીક અધ્યયન પહેલું છે, નામથી ક્ષયોપશમિક ભાવે છે, પ્રમાણવિષયક વિચારથી જીવગુણ સંબંધ ધરાવે છે, વક્તવ્યતામાં પરસમયની વક્તવ્યતા સાથે સ્વસમયની વક્તવ્યતા સામાન્યથી છે, અને અર્થોધિકાર ઉપર જણાવ્યા

મુઝબ સ્પષ્ટ છે તથા સમજદાર તો હવો જ્યો આ સૂત્રોનો પરમાર્થ રહતે છે, ત્યાં ત્યાં જવારજા માટેનો ઊંચેલ ફરેલ છે
 માવપૌંદરીકર્મો છ પ્રકારો સળાડ્યા છે, તે યા પ્રમાણે—શૌલ્યિકમાથે તીર્થંકરો, અનુષ્ઠરધિમાનવાસી શ્રેષ્ઠો, અને સહસ્રપત્ર
 શાસ્ત્ર સેવક કમ્મલો વિગેરે, બૌદ્ધધર્મિકમાથે સમગ્ર રૂપશાસ્ત્ર-મોહ કરનારા ઝીંબો, શ્યાયિકમાથે કેવલિમગલ્તો, શ્યાયોપ
 દ્વસિકમાથે ચિત્તુલ્લસિ—મનરૂપરેલકાની અને બૌદ્ધપૂર્વરો રક્ષાદિ પારિણામિકમાથે—મધ્યમીયો અને સામિપાતિકમાથે
 દિક્કવિસંયોગની તબક્કીય વિદ્યાદિ, સ્વી રીતે જ્ઞાનનમાત્ર્ય દુરિતી વૌંદરીકપણે યોગ્યન જરૂરુ બાવરૂપક છે જ્યવયા
 સમ્યગ્જ્ઞાન-રૂપન જારિત્રવત્ત મેદ્ધમુલિપ્રવરોને માત્રપુંદરીકપણે જાણવા અને તે સિદ્ધાપના પ્રકરણથી કહરીકસમાન જાણવા
 દદ્યાન્ત—(એક જાવહરી છે તેની અંદર પામી—અવન—કર્કશ્વલ છે, અને પવા સેવક પુદરીક કમલો છે, મધ્યમાં બેદ પુદરીક
 કમલ છે, એક પછી એક પુદયો જાગમન સાથે કમલ કેવાની વેવારી કરે છે, તેઓ જેવી રીતે સુષી જાવ છે, અને જેવી
 રીતે રક્ષાગલ કરે છે, આ એક : દદ્યાન્તને વિસ્તારપૂર્વક સમજાવીતે જ્યવવાર્ણરૂપ વાર પુદયો કમલ કેવાને
 જરૂરે મુંડાદને જરૂર રીતિપ સુષી જાવ છે, અને વાંચમો : પુરુષ સાસનમાત્ર્ય જે મિશ્રુ છે તે સપછી પાપમય નીતિ—રીતિ
 જોડેજા હોવાથી અંતિ હમો જોએ છે કે જે જણવત્પૌંદરીક ! જાવહરીના ગથમાગથી જહીને જાવ !! આ વાચ્ચો
 પ્રાણ જાજા દદ્યાન્તથી મજાજાત્ર હી મજાવીર દાર્દાંમ્બિક પોજના પ્રારાપ નિર્મલ—નિર્ધર્મીઓને જેવો સુદર વપરેલ જાવે
 છે તે જ્યો માવાને જ્યવવનના વાંચક—વિચારક જ્યવવાસકને સ્પષ્ટ જાવ છે આ દદ્યાંતપ્રાણ જોહોજર મિશ્રુના મતનુ
 મિશ્રુમય જર્થિજો માટે સમજવા જોગ્ય છે

દ્વિતીય-અધ્યયનની ઓલખ—

પાણી અને કર્દમથી भरपूर वावडीने वे जंघावडे, वे बाहुवडे अगर नावावडे तरवी दुष्कर છે, છતાં મહણ કરવાની ક્રિયાના ઉપાયથી कमल ग्रहण કર્યું તેથી हवे बीजा अध्ययनमां क्रियास्थान नामनुं अध्ययन शरु थाय છે. આ અધ્યયનની શરુઆતમાં अर्थ करवानी रीतिएं प्रथम अध्ययनमां उपक्रम-निक्षेप विगोरेनी पद्धति प्रथमतः समजीज लेवी, અને बीजा अध्ययनोमां पण अर्थोधिकार अवसरे ते ते उपक्रम-निक्षेप करवानो शासनमान्य रिवाज समजी लेवो. हवे भावक्रियाना आठ प्रकारो जणावे છે. ૧ પ્રયોગક્રિયા, ૨ ઉપાયક્રિયા, ૩ કરણીયક્રિયા, ૪ સમુદાનક્રિયા, ૫ ર્ચાપથિકાક્રિયા, ૬ સમ્યક્ત્વક્રિયા, ૭ સમ્યક્મિથ્યાક્રિયા, ૮ મિથ્યાત્વક્રિયા આ રીતિે આઠે ક્રિયાઓને વિસ્તારથી આ અધ્યયનમાં નિયુક્તિકારે નિયુક્તિથી પ્રતિપાદન કરી છે, તે બધી ક્રિયાઓને વૃત્તિકારે વૃત્તિમાં સ્પષ્ટપણે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. આવશ્યકસૂત્રાન્તર્ગત પ્રતિક્રમણ અધ્યયન વિષે “ પશ્ચિક્કમામિ તેરસ કિરિયાઠાળેહિ ” આ પદોના ઉચ્ચારણથી તેર ક્રિયાસ્થાન જણાવે છે, તે તેર ક્રિયાસ્થાનોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ આ અધ્યયનમાં આવે છે. તેનાં ક્રમશઃ નામ નીચે મુજબ છે. ૧ અર્થદંડ, ૨ અનર્થદંડ, ૩ હિંસાદંડ, ૪ અકસ્માત્દંડ, ૫ દ્રષ્ટિવિપર્યાસદંડ, ૬ મૃધાવાદપ્રત્યયિકદંડ, ૭ અવત્તાદાનપ્રત્યયિકદંડ, ૮ આધ્યાત્મિકદંડ, ૯ માન-પ્રત્યયિકદંડ, ૧૦ મિત્રવદોષપ્રત્યયિકદંડ, ૧૧ માયાપ્રત્યયિકદંડ, ૧૨ લોભપ્રત્યયિકદંડ, ૧૩ ર્ચાપ્રત્યયિકદંડ. આ તેર સ્થાનકે ક્રિયાના જોરે આત્મા દંડાય છે એવું ત્રિકાલવર્તિ તીર્થકરોષ પ્રરૂપેલુ છે તેર ક્રિયાસ્થાનદ્વારા જે પાપસ્થાન ન જણાવ્યાં હોય તેનું વર્ણન કરીને, સાથે સાથે ગૃહસ્થધર્મે, અધર્મપક્ષ

સ્વપ્નમાં પ્રવેશીને બહુસરતુ કલ્પન કરે છે, આ અધ્યયનની અભ્યર્થના ઉપર સ્પષ્ટપણે ક્રિયાસ્થાનકોનું સેવન કરવાવાળા કલ્પવાવાળા અને અનુમોદન કરવાવાળાઓ આ ચતુર્ગુણિક સંસારનો પાર પામી શકવાનું સમી અને તેથી વિકલ્પ કરવાવાળાઓ સફળ કર્મનો બંધ કરીને કેવલ મોક્ષ પામે છે તે સંબંધનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ દુષ્ટકાર અને કૃત્તિકાર જગાએ છે બાર વકરના ક્રિયાસ્થાનકોનું સેવન કરનારાઓ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું કરે છે, અને તેરમા કર્મપદ્ધતિનું ક્રિયાસ્થાનક સેવનારો સફળ કર્મની શુદ્ધ શ્રદ્ધા સિદ્ધિપાત્રને પામશે તે નિર્ણય સત્યને સ્વીકારના મહામુખ કરે છે

તૃતીય અધ્યયનની શીલ્પના—

શુભકલ્પના સમુદાયને શ્રી શુભકલ્પનાનું કહેવાય છે પ્રથમ શુભકલ્પ પછી સૌક અધ્યયનસ્વરૂપ છે, અને અનેક સુખોના ભંડોળ મળીને એક અધ્યયનસ્વરૂપ મહાન્ ભંડોળરૂપ અધ્યયન, અને પછી સાત મહાન્ ભંડોળરૂપ અધ્યયનો મળીને દ્વિતીયશુભકલ્પ છે, આવી સુખો—અધ્યયનો—શુભકલ્પો ૫ થયા શુભકલ્પ પૂર્ણપરને સંબંધ ઘટાવનારી વસ્તુઓ છે, અને તેથીજ શ્રીના અધ્યયનનો કલ્પન કરેલા આદને સંબંધ રાસનાઈ આ તૃતીય ક્રિયાસ્થાનનું નિરંતર—નિરંતર—સેવન કરે છે અને અસાધ્યપદ્ધતિને અસુસરું આશ્વાયિકનું પ્રાણ—સેવન—સ્વીકારે છે ધર્મોપાર દરીને નિર્ણય આદારની અવશ્યમેષ જરૂર છે, તેથી આ આદારપરિણા અધ્યયન વિશે આદારનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન થાય છે આ અધ્યયનના અવસરાર્થમાં જઈએ છે કે આદાર વિના શરીર પોષાતું નથી, આદાર છેવામાં—આપરવામાં કર્મોનું પ્રાણ કરી આ આદાર અરબદૃષ્ટિકાન્ધાવે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે આદાર કરતાં ઉર્ધ્વ સંસારમાં પરિભ્રમણ ન થાય, તે માટે

પાંચસમિતિ સમિતિયુક્ત, આહાર અર્થે જળાવેલા ઉપાયો કરી આહારગુપ્ત, એવો સંયમી આત્મા આહાર કરતો છતાંદ સસારમા રહતો નથી તે જણાવ્યું છે, તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિરત્નત્રયીના માર્ગે સ્વજમાલ થઈ સયમ અનુષ્ઠાનમાં નિરંતર સ્થમી રહે તેવું સ્પષ્ટીકરણ જણાવ્યું છે.

ચતુર્થપ્રત્યાખ્યાનાધ્યયનની ઓલખ—

આ અધ્યયનનું નામ પ્રત્યાખ્યાન અધ્યયન છે, આહારસમ્બધમાં જે ભિક્ષુના ત્રણ યોગ અગુપ્ત છે અર્થાત્ ચચ્ચલ છે, તેવો ભિક્ષુ કર્મવન્ધ કરે છે માટે કર્મવન્ધનથી બચવા માટે પ્રત્યાખ્યાન-પચ્ચક્ષણ કરવું આવશ્યક હોવાથી આહાર-પરિજ્ઞા અધ્યયનની પછી પ્રત્યાખ્યાન અધ્યયનનો પ્રારમ્ભ કર્યો છે, અવિરતિની આંધીમાં અટવાયેલા આત્માઓને ભગવન્તે અસયત, અવિરતિ, એકાન્તે મન વચન કાયાના ત્રણ ઢળથી દંહિત તથા એકાંતે બાલ-અજ્ઞાની એવો આત્મા-કર્મની પરમ્પરાને ઉત્પન્ન કરીને ચાર ગતિ-ચૌરાશી લાલ્લ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે, મૂતકાલમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે અને આવો આત્મા ભવિષ્યકાલમાં પણ પરિભ્રમણ કરશે, આવું ન થાય માટે વિરતિધર્મને અનુસરતા પ્રત્યાખ્યાનમાં જીવન પસાર કરવું એ અર્થો આત્માઓને કેવું શ્રેયસ્કર છે તેમ તેના માટે કેવો સુયોગ્ય અવસર છે તેનું પ્રતિપાદન કરી આ અધ્યયનના ઉપસહારમાં પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળો આત્મા પાપકર્મનો નાશક છે, -સવરધર્મનો ઉપાસક છે તેમ એકાન્તે મણ્ડિત છે એમાં શંકાને સ્થાન નથી એવું પૂ. શ્રીગણધરવિમુષ સૂત્રમાં ગુંથ્યું છે અને વૃત્તિકારે વિસ્તારથી આ અધ્યયનમાં વિવેચન કર્યું છે.

પાંચમા અધ્યયનની ઓલસ—

આ અધ્યયનનું નામ આચારમુત અધ્યવન છે. પ્રત્યાશ્વાન વિપયક પ્રસિદ્ધક્રિયાનુ સેવન કરનારો હિમિતાં સાસન માન્ય આચાર્યો બોલપ્રોત થઈને જીવન ઝીંદનાર હોય છે, આ અધ્યયનમાં આચાર—અનાચારને વિસ્તૃતપણે ડબ્બાવેલું છે, અનાચારમાં મુશ્કેલો આપાકર્મોશિ રક્ષ—મોક્ષન—વસતિ માટે મારપૂર્વક જવાને છે કે—આપાકર્મીના ઉપમોગથી સાધુઓ કર્મથી હેરાન છે, છતાં સાસનાં અપારેલ કરાને જ્ઞાસમાં અપારેલ નીતિપ આપાકર્મોશિનો ઉપમોગ કરતો સાધુ હુલ છે, આ અધ્યવનમાં અનાચારને વિશેષતઃ સમજાવેલો હોવાથી આ અધ્યવનને અનાચારમુત નામનુ અધ્યવન વ્યવ કરે છે, અને નામો પ્રાસંગિક અને મુખ્યમુત છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનની ઓલસ—

પાંચમા અધ્યવન કિયે આચારનું અને અનાચારનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમાં કબન કરેલા આચારોનુ સેવન કરતુ અને અનાચારોથી વિરામ પામતુ તે અતિકઠીન અમુશ્કન છે, આવા કઠીન અનુશ્ઠાનનુ સેવન કરનાર બાર્દકુમારે તેવાનું જીવન કેવી રીતે ચીવામ્નુ તે આ છઠ્ઠા બાર્દકુમાર નામના અધ્યવનમાં પ્રતિપાદન કરાય છે. અથવા અનાચારનું અતિકટુ, કષ્ટ બાપીને સદાચારમાં લે રીતિપ બાર્દકુમાર પ્રવત્સાક્ષીક થવા તેનુ વિસ્તૃત વર્ણન આ અધ્યવનમાં કરાય છે. બાર્દકુમે અવિહારસ પદે તે અર્થે અવિસંશ્ચિતમાં અત્ર બાર્દકુમારનુ પરિત્ર હવે જ્ઞાવાય છે

અનાવૈરસમાં બાર્દકુપુર જ્ઞામના નગરમાં બાર્દકુનામજ્ઞા રાવા રામ્ય કરે છે, તેના પુત્રનું નામ પણ બાર્દકુમાર

પાડેલું છે તેમની વણપરંપરામાં, હવે ત્રયેલાનું નામ આર્દ્રક પાહવાનો રિવાજ હતો. એક સમયે પૂર્વપરિચિત આર્યદેશ
 વિષે આવેલ મગધદેશના રાજવી શ્રેણિક મહારાજાનું સ્મરણ થતાં પૂર્વની મિત્રતા તાજી કરવા માટે પોતાના પ્રધાન પુરુષોને
 ભેટનાં લઈને રાજગૃહી-નગરીય જવાની આજ્ઞા કરી આ વાત આર્દ્રકકુમારે પણ શ્રવણ કરી. આથી આર્દ્રકુમારે રાજગૃહી
 જનારા પ્રધાન પુરુષોને બોલાવી પૂછ્યું કે-જેની પાસે તમો જાઓ છો તે રાજાને ઉત્તમ પુત્ર છે ? જવાબમાં પ્રધાનો એ
 જણાવ્યું કે ચાર બુદ્ધિનો નિધાન અમયકુમાર નામનો પુત્ર તેઓને છે. આ શ્રવણ કરતાંની સાથે જ ગાઢ મૈત્રી બાંધવાની
 આર્દ્રકુમારને ઇચ્છા થઈ આથી પોતે પણ સ્વતંત્ર ભેટનું મોકલાવ્યું. અમયકુમારે ભેટનું મલતાં વિચાર્યું કે “ આ
 કુમાર મળે અનાર્ય દેશમાં જન્મ્યો છે, છતાં જરૂર તે મન્ય હોવો જોઈએ, માટે ભેટનું એવું મોકલું કે તે ભેટનું તેના આત્માને
 મહાન દશા પ્રાપ્ત કરાવનાર થાય.” આવો પારિણામિકી બુદ્ધિથી પરિપક્વ વિચાર કરીને શ્રી આદિનાથ મંગલવતની પ્રતિમા
 ભેટના તરીકે મોકલી અને જણાવ્યું કે-“ આ માંદ મોકલાવેલ ભેટનું આર્દ્રકુમારને કદેશો કે દક્ષાન્તમાં જુએ ” તેવું
 જરૂર કદેશો. આર્દ્રકુમારે ભેટનું દક્ષાન્તમાં દેખતાં જિત્નમૂર્તિને જોઈ ઝહાપોહ થયો અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પૂર્વમંત્રો
 જોયા અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્તિથી અનાર્યદેશમાંથી નાશી જઈ આર્ય દેશમાં આવી સંયમ ગ્રહણ કર્યું. કુમાર નાશી ન જાય તે
 માટે પાંચસો રાજપૂત્રોને રોકેલા તે કુમારના નાશી જવાથી આર્યદેશમાં આવી વસેલા છે. વિગેરે આ પ્રસંગોની રચના
 સૂત્રકારે સૂત્રમાં, નિર્યુક્તિકારે નિર્યુક્તિમાં અને વૃત્તિકારે વૃત્તિમાં વિસ્તારથી કરેલ છે અને વાંચતાં વિચારતાં અનેકાનેક
 પવિત્ર ભાવોની પરમ્પરા હૃદયમાં ઉમરાયા કરે તેવો આ પ્રસંગ અતીવ મનનીય છે, મોગાવલી કર્મનો ઉદય, સંયમવેષનો

ત્યાગ અને મામિતીની પ્રજ્ઞાથી બાધિત ચાલેલા યિજ્ઞાસી યાજ્ઞોમાં માધિત બંદીને સંસારમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સ્થળ કર્યો સંસારની ઊંઘાના અનુભવમાં યદુ પુત્ર થયો, આ પ્રસંગે વૈરાગ્યવાસિત્થ બંદીને પુનઃ સંયમ પ્રણ કરવાની માથના છતાં સ્નેહશ્રુતી વધાવેલ્ય નાર બંદે વર્તે સંસારમાં જાય રહ્યા નાર બંદે પછી સૂત્રાર્થ પારંગત આર્ત્રકુમાર સંયમ પ્રણ કરી ધીર પ્રમુ પાસે જતાં જાગ્રતમાં પૂર્વેરણ્ય માટે પાંચસો રાજપુત્રો મીમેલ્ય તે બાદકરાબાના મયથી જાટયીમાં થતી જોરી જાટ બાદ બાદિ કાર્યોથી નિર્વાહ કરી રહેલ્ય મસ્થા, તે પાંચસોને પ્રતિબોધ કરીને પોતાની સાથે કહીને પ્રમુ પાસે જતાં માર્ગમાં ગોસાહો મસ્તો તથા બીજા હર્ષનોભા જાણી મસ્થા જાને તેઓ સાથે છે પ્રમોહરો થયા તથા થમહસ્તિ થયત ઓઢીને લોકલો બાંદુકમાર પાસે બાણી જળ પ્રહરિયા હર્ષ થનમાં લાય છે આ પ્રસંગે શ્રેણિક મહારાજા સાથે પ્રમોહર માય છે વિગેરે હર્ષને નિરેકપૂર્વક જાંવજાણી સમ્યક્જ્ઞની અંતિ વિદ્યુદિ માય તેમ છે તે નિશ્ચય થીના છે

સાતમા અધ્યયનની શીલ્ક—

સૂત્રકથાજ્ઞ વિશે સૂત્રના પ્રથમ મુતસ્કથના સોલ અધ્યયનોમાં અને દ્વિતીય મુતસ્કથના છ અધ્યયનોમાં—સ્વસમય—વરસમયપ્રત્યયાદ્યાપ સાધુ મહાવન્તોના બાજાર જવાન્યા છે, આ સાતમા માહતીય અધ્યયનમાં શાબકોને અનુસરતો વિધિ કહેવાય છે, જહા અધ્યયનમાં પરતીર્થિકો સાથે જાવજિવાય જાળાવેલો આ સાતમા અધ્યયનમાં સ્વતીર્થિકો સાયેનો જાદ જાળાવ્યો છે રાજગૃહ નગરના માહતી મામના પાતાની સમીપમાં આવેલા યનોરણ મામના રધાનમાં રમ્મમૂતિ તપપરમે પ્રમુ પાર્થેનાથના સંતત્સીયા લલકનાયના સાધુ ૫ શાબક જાલ સંજનિય પ્રમો પુષ્કલ છે તેના સમાધાનો તેઓપ

આપેલા હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ નાલન્દીય અધ્યયન છે તે હેપ નામના શ્રાવકથી શરુ કરી યાવત્ વ્રત સમ્બન્ધિ કરેલી પૃચ્છા અને તેનું સમાધાન આપીને અનુક્રમે સાતે નયોનું સ્વરૂપ-રહસ્ય પ્રતિપાદન કરેલું છે.

ગ્રંથનો ઉપસંહાર—

આ દ્વિતીયશ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનથી સાત અધ્યયનના અભ્યાસીએ પૂર્વાપર અધ્યયનોનો, સૂત્રસ્થિતપદોનો, સૂત્રોના પૂર્વાપર સંબંધનો, સૂત્રસ્થિતપદોના પરમાર્થનો, અને પરમાર્થને દેય-ઉપાદેયાદિ વિભાગની વિવેકપૂર્વક વહેંચણ કરીને આ સાતે અધ્યયનો જો વિચારવામાં આવે તો જરુર અર્થિજીવોને દૃષ્ટસિદ્ધિ સાધવામાં આ શ્રુતસ્કંધ માર્ગદર્શક થઈ પડશે એ નિર્વિવાદ છે.

પ્રથમ અધ્યયનમાં સંસારરૂપ પુષ્કરિણીનું વર્ણન શરુ થાય છે. પુષ્કરિણીસ્થિત પ્રધાન કમલની પ્રાપ્તિ માટે અનુક્રમે પાંચ પુરુષોનાં વર્ણન શરુ થાય છે. પ્રથમ પુરુષ તજીવ તચ્છરીરવાદી, બીજો પુરુષ પદ્મમહામૂતવાદી, ત્રીજો પુરુષ દૈશ્વરકારણવાદી, ચોથો પુરુષ નિયતિવાદી, અને પાંચમા પુરુષ તરીકે શાસનમાન્ય નિરવદ્ય ભિક્ષાવૃત્તિ પર જીવન ધારણ કરવાવાળા પંચમહાવ્રતધારીનું વર્ણન આવે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબના ચાર પુરુષો કમલ લેવા નિષ્ફળ નિવડે છે અને નિષ્પાપ જીવન જીવવાલો પાંચમો મહાપુરુષ તે લેવા કેવી રીતે સમર્થ થાય છે તેનું વિત્તારથી વર્ણન આવે છે.

આ રીતિએ બીજા અધ્યયનમાં ક્રિયાઓનું સક્ષિપ્ત વર્ણન, અને સાથે સાથે તેર ક્રિયાસ્થાનકોના નામ અને તેનું યથાર્થ વિસ્તૃત વર્ણન કરીને આત્મહિતકર માર્ગની પ્રરૂપણા સાથે પાપી આત્માઓના પાપમય કર્તવ્યના દિગ્દર્શન કરાવી

આત્મચિત્તકર માર્ગની પ્રકરણા કરે છે. સાથે સાથે નિરુદ્ધ પૃષ્ઠિથી સ્પીરલું પોષણ કરતું ત્રિનેયરોપ કરમાયેલું છે, અને તેની સાથે ત્રીજા જોષા અધ્યવસાયો આદારના મિલેપાથિ ચર્ચન, કેષદીને આદાર વગર સ્પીરલ રહે છે નહિ તેનું દલીલ-પુષ્ટિપુરસ્કારનું ક્રમન પૃષ્ઠિવોચિક શુદ્ધોત્તો, વિશિષ્ટ વનસ્પતિઓનાં, સર્વ વનસ્પતિઓ સંવધી આદારનું, અને તેની સાથે સર્વ જીવોનું વર્ણન કરીને વરેલ-જીવોને જોવાની સમાન સમજનારો અને પ્રચિરિતિની આંખીઓથી મુલ્લ યઈને વિરિદિ સેવનારો જ્ઞાતનમાન્ય સાધુ સૌર પઠિત છે. એમ જ્ઞા અધ્યવસયની બંધનમાં સ્પષ્ટ વધાયેલું છે. પાંચમા અધ્યવસયમાં આચાર સંવધી અને અનાપાર સંવધી પ્રસંગોનું વર્ણન કરીને સંસારમાં-સમસ્ત પદાર્થો મિલ્યાવિશ્લ છે, પણ વકાન્તે મિલ્લ કે અનિલ્લ છે જ નહિ તેનું સમર્થન કરીને " આપાકર્મી આદાર, અનનાર સાધુ-સાધ્વી સર્વથા પાપી છે ! " એવું વકાન્ત વચન બોલનાની, સ્પષ્ટ મનાઈ કરે છે.

હજાર અધ્યવસયમાં ગેણાજા સાથે, દાદલ મિશ્રવ્યોની, સાથે, ત્રાસજોની સાથે, વકરણિક સાધુઓ, અને દસ્તિતાપસો સાથે આર્થકુમારનો સંવાદ વિવેકપૂર્વક સમઢીને જ્ઞાતનમાન્ય વસ્ત્યોનું સ્પટીકરણ દર્શનાં, સ્થિર કરવા એવું છે. સાચના અધ્યવસયમાં કેપાઆપરિના વગીષામાં ગણપર જગલ્લ જૌલમસ્થામિની સાથે એવરુપેદાલ પુત્રના વયેષ પ્રમ્નો અને મીગૌલમસ્થામિલીય વોલે આપેલા સમાપનો વિચારનીય છે.

આ રીતિપ પ્રથમ મુત્તાકમ્પના છોલ અધ્યવસયો અને મીજા મુલ્લકમ્પના સાથ અધ્યવસયો-મુલ્લ ત્રેલીસ અધ્યવસયોના પરમાર્થને મિજાજલે તથા પરિશીકન કરશે તે જીવો સ્વરોષર વસ્થાવતી પરપરાને ચક્રર પ્રાપ્ત કરીને વનપાતી કર્મ

તોડીને કેવલ્યદશને પ્રાપ્ત કરવા સાથે અઘ્ઘંડ સુખનો ભોક્તા થશે.

આ રીતિએ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધીય શ્રીસૂત્રકૃતાન્ન સૂત્રના બીજા વિભાગની પ્રસ્તાવના વિષે જણાવવા યોગ્ય પ્રસંગોને અઙ્ગુલીમાત્ર નિર્દેશથી જણાવીને આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરાય છે. આ ગ્રન્થતું પ્રથમ મુદ્રણ કરાવનાર પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્યપાદ નીતાર્થ-સાર્વભૌમ, દેવસૂરતપાગચ્છપરમ્પરાસંરક્ષક, આગમોદ્ધારક સ્વ. ગુરુદેવ શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીનો અને મને પળ પુનર્મુદ્રણ માટે પ્રોત્સાહન દાતા એવા તેજ પૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુદેવશ્રીનો હપકાર પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરી તેઓશ્રીના આશય વિરુદ્ધ તેમ ગ્રન્થકારના આશયથી વિપરીત કંઈ થયેલુ હોય, તથા પરિશિષ્ટાદિ બનાવવામાં કે પ્રત્યન્તરોના પાઠો આપવામાં જે કંઈ ક્ષતિ થઈ હોય તે અને પ્રેસદોષ કે દૃષ્ટિદોષથી આ આખાચે ગ્રંથમાં જે કંઈ ક્ષતિ-ત્રુટિઓ થઈ હોય તે સુવિવેકી વાંચકો સુધારીને વાંચે એ અભિલાષા સહ અત્ર વિરમુ છું.

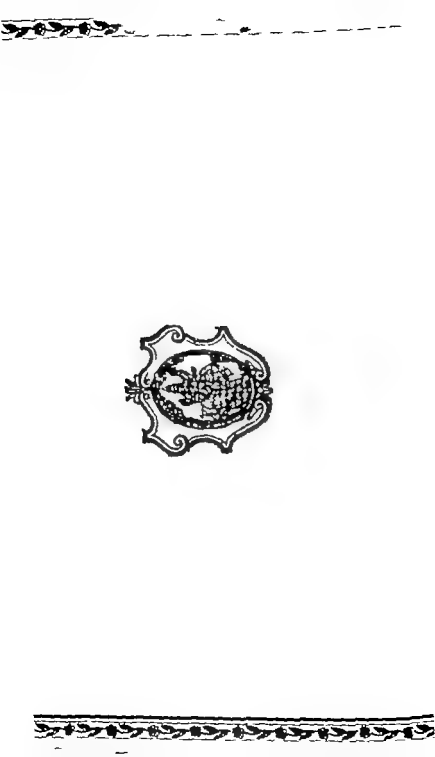
આ ગ્રન્થની પ્રેસ મેટર-પ્રૂફાદિ સંશોધનના કાર્યમાં મુનિ-શ્રીચન્દનસાગરજી સહાયક હતા.

શ્રીશંકેશ્વરપાર્શ્વનાથ-મહાતીર્થ.

વી. સં. ૨૪૭૯. વિ. ૨૦૦૯.

ફાલ્ગુનકૃષ્ણદશમી.

લિ० ચન્દ્રસાગરસ્રારિ.

॥ ॐ नमः श्रीवीतरागाय ॥

श्रीगोडीपार्श्वजैनग्रन्थमाला-पुष्प-५.

श्रीपञ्चमगणधरवरसुधर्मस्वामिसंहवधम् । श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिनिर्मितनिर्युक्तिश्रुतम् । श्रीमच्छीलाङ्गाचार्य-
विहितनिवरणविश्रुतम् । श्रीसाधुरङ्गोपाध्यायविरचितदीपिकासमलङ्कृतम् ।

श्रीमत्सूत्रकृताङ्गम् ॥

अथ श्रीद्वितीये सूत्रकृताङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे पौण्डरीकाध्ययनम् ।

प्रथमश्रुतस्कन्धानन्तरं द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः । इहानन्तरश्रुतस्कन्धे योऽर्थः समास-
तोऽभिहितः, असावेवानेन श्रुतस्कन्धेन सोपपत्तिको व्यासेनाभिधीयते; त एव विषयः सुसंगृहीता भवन्ति येषां
समासव्यासाभ्यामभिधानमिति । यदि वा पूर्वश्रुतस्कन्धोक्त एवार्थोऽनेन दृष्टान्तद्वारेण सुखावगमार्थं प्रतिपाद्यत,
इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य श्रुतस्कन्धस्य सम्बन्धीनि सप्त महाध्ययनानि प्रतिपाद्यन्ते । महान्ति च तान्यध्य-

યનાનિ, પૂર્વમુવસ્કન્ધાધ્યયનેમ્યો મહાસ્વાદેતપાસિતિ; તથ મહાન્ધ્વાધ્યયનશબ્દયોનિદેપાર્થ નિર્પુક્તિકુદાહ—
 પૌમ ઠવણાવધિય સેતે કાછે તદેવ માવે ય । एसो खलु महत्तमि निफस्वेवो छव्विहो होति ॥ ૧૪૨ ॥
 પૌમ ઠવણાવધિય સેતે કાછે તદેવ માવે ય । एसो खलु अज्जयणे निफस्वेवो छव्विहो होति ॥ ૧૪૩ ॥
 પૌમ ઠવણાવધિય સેતે કાછે ય ગણણ સઠાણે । માવે ય અદ્દમે खलु निफस्वेवो पुढरीयस्स ॥ ૧૪૪ ॥
 જો ઝીવો મવિંઝો खलुर्ववज्जिकामो य पुढरीयमि । સો દવ્વપુઢરીંઝો માર્વમિ વિજાણેઝો મેપિઝો ॥
 પગમવિય ય વદ્દાહ ય અમિયુરિયેનામગોણ ય । एते ॥ तिस्सिवि देसा दव्वमि य पोढरीयस्स ॥ ૧૪૬ ॥
 તેરિચ્છિયા મણુસ્સા વેવેગણા ચેવ હોતિ જે પવરા । તે હોતિ પુઢરીયા સેસા પુણ કઢરીયો હ ॥ ૧૪૭ ॥
 જલયર પલયર અયેરા જે પવરા ચેવ હોતિ કતા ય । જે અ સંમાવેણુમયા તે હોતિ પુઢરીયો હ ॥ ૧૪૮ ॥
 ઝેરિહત વલ્લવી નારણ વિજ્ઞાહરા વસારા ય । જે અન્ને હરિમતા તે હોતિ પોઢરીયો હ ॥ ૧૪૯ ॥
 મવણવહવાળમતરજોતિસંભિમાપિયાણ વેવાળ । જે તેસિં પેવરા खलु ते होति पुढरीया उ ॥ ૧૫૦ ॥

૧-૧-૫ ત્વં વ આ । ૧-૪ હોર જ આ । ૬ નિવલે જ આ । ૭ મથિલ જ આ । ૮ અન્નવક્ષિલ કામો જ આ ।
 ૬ પુઢરીયુ જ આ । ૧ ઠિલ જ આ । ૧૧ કલ જ આ । ૧૨ મથિલ જ આ । ૧૩ હિરે જ આ । ૧૪ ઠિભિલ જ ઠિભિલ
 જ આ । ૧૫ પુંદ જ આ । ૧૬ વલ્લવ જ આ । ૧૭ પવા ૨૦૪ હોતિ જ । ૧૮ વીણલ જ આ । ૧૯ લાહર ય આ । ૨
 ૨૦ જાળ વેલ જ આ । ૨૧ રિમાલ જ આ । ૨૨ અરહલ જ આ । ૨૩ રિપ્પલ જ આ । ૨૪ આવી વિમાલવલીલ જ આ ।

वैक्रियं तु योऽननुदत्तसहस्रपरिमार्गं, तेजसकार्मणे तु लोकाकाशप्रमाणे; तदेतदौदारिकवेक्रियैवेजसकार्मणरूपं
 चतुर्विधं द्रव्यसंविष्टमहद् । अविष्टद्रव्यमहद् समस्तलोकव्याप्यविष्टमहास्कन्धः । मिथं तु तदेव मत्स्याविष्टरीरम् ।
 देवमहद् लोकालोकाकाशम् । आत्ममहदौदयिकविष्टमावरूपतया गोहा, -तत्रौदयिको मावः सर्वसं
 सारिषु विद्यत इति कृत्वा बहुधाभ्यत्यन्महान् भवति; काष्ठतोऽप्यसौ त्रिविधः, तद्यथा - अनाद्यपर्यवसितोऽम्ब्याना
 मनादिसपर्यवसितो मय्यानां सादिसपर्यवसितो नारकादीनामिति । धायिकस्तु केवलज्ञानदर्शनारमकः साद्यपर्य
 वसितत्वात् काष्ठतो महान् । छायोपशमिकोऽप्यामयबहुत्वाद्नाद्यपर्यवसितत्वाच्च महानिति, औपशमिकेऽपि दर्शन
 धारित्रमोहनीयानुदयतया दुर्भगामत्वेन च महान् भवति । पारिषामिकस्तु समस्तजीवास्त्रीवाभ्यत्यादायमहत्त्वा
 -महानिति, साक्षिवातिकोऽप्यामयबहुत्वादेव महानिति; ठकं महद् । अभ्ययनस्यापि नामादिकं गोहा निक्षेप दर्शयितुं
 निर्मुक्तिच्छेद - 'पामं' इत्यादि । अभ्ययनस्य नामादिकः गोहा निक्षेपः, स बाल्यत्र न्यक्षेपः प्रविष्टादित इति नेह प्रत
 त्वते । अत्र च श्रुतस्कन्धे सप्त महाभ्यवनानि, तेषामाद्यमभ्ययनं पौष्ढरीकाभ्य, तस्य चोपक्रमदीनि धत्वार्यनुयोग
 द्वाराणि प्रकल्पणीयानि । तत्रोपक्रम - आनुपूर्वीनामप्रमाणप्रकल्प्यगार्वाधिकारसमवसारमेवाद् गोहा । तत्र पूर्वानुपूर्व्या
 प्रथममिदं, पश्चानुपूर्व्यां तु सप्तममनानुपूर्व्यां तु सप्तमच्छगतायाः श्रेष्ठ्या अन्योऽन्याभ्यासेन द्विरूपोने मति पञ्चा
 दच्छान्यप्यष्टत्रिंशदधिकानि भवन्ति । नास्ति तु पञ्चासि, तत्रापि छायोपशमिके मावे, सर्वस्यापि च श्रुतस्य छापो
 पञ्चमिकत्वात् । प्रमाणविन्तायां जीवगुणप्रमाणे । धक्तव्यतायां सामान्येन सर्वेष्वभ्ययनेषु सप्तममपवकभ्यता ।

अर्थाधिकारः-पौण्डरीकोपमया स्वसमयगुणव्यवस्थापनम् । समवतारे तु यत्र यत्र समवतरति तत्र तत्र लेखतः समवतारितमेवेति । उपक्रमानन्तरं निक्षेपः, स च नामनिष्पत्ते निक्षेपे पौण्डरीकमित्यस्याध्ययनस्य नाम, तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह-‘नाम’मित्यादि । पौण्डरीकस्य नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालगणनासंस्थानभावात्मकोऽष्टधा निक्षेपः । तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्यपौण्डरीकमभिधित्सुमाह-‘जो’इत्यादि । यः कश्चित्प्राणधारणलक्षणो जीवो भविष्यतीति भव्यः, तदेव दर्शयति-‘उत्पतितुकामः’ समुत्पित्सुस्तथाविधकर्मोदयात् ‘पौण्डरीकेषु’ श्वेतपद्मेषु वनस्पतिकायविशेषैवन्नन्तरमवे भावी स द्रव्यपौण्डरीकः । खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । भावपौण्डरीकं त्वागमतः पौण्डरीकपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्त इति । एतदेव द्रव्यपौण्डरीकं विशेषतरं दर्शयितुमाह-‘एगे’इत्यादि । एकेन भवेन गतेनानन्तरमव एव पौण्डरीकैषूत्पत्स्यते स एकभविकः । तथा तदासन्नतरः पौण्डरीकेषु बद्धायुष्कस्ततोऽप्यासन्नत-मोऽभिमुखनामगोत्रोऽनन्तरसमयेषु यः पौण्डरीकैषूत्पद्यते । एते अनन्तरोक्ता त्रयोऽप्यादेशविशेषा द्रव्यपौण्डरीके-ज्वगन्तव्या इति, “भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्वयं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम्” ॥१॥ इति वचनात् । इह च पुण्डरीककण्डरीकयोर्भ्रान्तिर्महाराजपुत्रयोः सदसदनुष्ठानपरायणतया शोभनाशोभन-त्वमवगम्य तदुपमयाऽन्यदपि यच्छोभनं तत्पौण्डरीकमितरत्तु कण्डरीकमिति । तत्र च नरकवर्जसु तिसृष्वपि गतिषु ये शोभनाः पदार्थास्ते पौण्डरीकाः, शेषास्तु कण्डरीका इत्येतत्प्रतिपादयन्माह-‘तेरिच्छिये’इत्यादि, कण्ठ्या । तत्र तिर्यक्षु प्रधानस्य पौण्डरीकत्वप्रतिपादनार्थमाह-‘जलचरे’इत्यादि । जलचरेषु मत्स्यकस्मिकरादयः, स्थलचरेषु

सिंहादयो बलवर्धकरूपादिगुणयुक्ताः, तरणरिसर्पेषु मणिऋषिर्नो मुखपरिसर्पेषु नकुलादयः, स्वर्षरेषु हसमपूरादयः
 इत्येवमन्येऽपि 'स्वमावेन' प्रकृत्वा लोकांनुमतास्ते च पौण्डरीका इव प्रधाना भवन्ति । मनुष्यगतौ प्रधाना
 विष्णुरायाह- 'अरिहंते'त्यादि । सर्वादिभ्यायिनी पूजार्हन्तीत्यहन्तः, ते निरुपमरूपाविगुणोपेताः । तथा
 च ऋषयः श्वेतसम्भारतेभ्यः । तथा पारमभयना बहुविधार्थधृतलब्धिकलापोपेता महातपस्विनः । तथा विद्या-
 धरा देतात्मपुराविपत्यः । तथा दक्षरा हरिषश्चक्रेन्द्राः । अस्य चोपलक्षणार्थस्वादन्वेऽपीत्वाकादयः परिगृह्यन्ते,
 एतदेव दर्शयति- ये बान्धे महर्षिमन्त्रो महेभ्याः कोटीभ्यस्तस्ते सर्वेऽपि पौण्डरीका भवन्ति, तुम्हदस्यानुक्तसमु
 द्यार्थत्वाद्, ये बान्धे विद्याकलाकलापोपेतास्ते पौण्डरीका इति । साम्प्रत देवगतौ प्रधानस्य पौण्डरीकत्वं प्रति-
 पादयन्नाह- 'भवन्ते'त्यादि । भवनवद्विष्यन्तरन्योतिष्कदैमानिकानां चतुर्णां देवनिकायानां मध्ये ये प्रवराः-प्रधाना
 इन्द्रेन्द्रसामानिकादवस्ते प्रधाना इति कृत्वा पौण्डरीकमिधाना भवन्ति । साम्प्रतमविचित्रव्याख्यां यत्प्रधानं तस्य
 पौण्डरीकत्वप्रतिपादनायाह- 'कंसर्वा'मित्यादि । कास्यानां मध्यं अयषष्टादीनि, दृष्याणां चीनांश्चक्रादीनि, मणी
 नामिन्द्रनीलवैदूर्यपद्मरागादीनि रत्नानि, मौक्तिकानां यानि वर्णसंस्थानप्रमाणाधिकानि । तथा शिलानां मध्ये
 पाम्बुकम्बलदयः शिलास्तीर्थकुञ्जन्नामिषेकसिंहासनाधारा । तथा प्रबालानां यानि वर्णादिगुणोपेतानि, आदि
 ब्रह्माज्ञात्पथामीकरं तद्विकाराभ्यभरणविशेषाः परिगृह्यन्ते; तदेवमनन्तरोक्तानि कास्यादीनि यानि प्रवराणि
 तान्यपि च पौण्डरीकाभ्यभिधीयन्त इति । मिश्रद्रव्यपौण्डरीकं तु तीर्थकुञ्जकृत्यादिय एव प्रधानकण्टकेयुराचलङ्गा-

रालङ्कृता इति । द्रव्यपौण्डरीकान्तरं क्षेत्रपौण्डरीकाभिधित्सयाऽऽह—‘खित्तानी’त्यादि । यानि कानिचिदिह देवकुर्वादीनि शुभानुभावानि क्षेत्राणि तानि प्रवराणि पौण्डरीकाभिधानानि भवन्ति । साम्प्रतं कालपौण्डरीकप्रतिपादनायाह—‘जीवा’इत्यादि । ‘जीवाः’ प्राणिनो भवस्थित्या कायस्थित्या च ये प्रवराः प्रधानास्ते पौण्डरीका भवन्ति । शेषास्त्वप्रधानाः कण्डरीका इति । तत्र भवस्थित्या देवा अनुत्तरोपपातिकाः प्रधाना भवन्ति, तेषां यावद्भवं शुभानुभावत्वात्, कायस्थित्या तु मनुष्याः शुभकर्मसमाचाराः समाष्टभवग्रहणानि मनुष्येषु पूर्वकोट्यायुष्केष्वनुपरिवर्त्यनन्तरमवे त्रिपल्योपमायुष्केष्वुत्पादमनुभूय ततो देवेषूपधन्त इतिकृत्वा ततस्ते कायस्थित्या पौण्डरीका भवन्ति, अवशिष्टास्तु कण्डरीका इति । कालपौण्डरीकानन्तरं गणनासंस्थानपौण्डरीकद्वयप्रतिपादनायाह—‘गणणाए’इत्यादि । गणनया—मङ्गल्यया पौण्डरीकं, चिन्त्यमानं दशप्रकारस्य गणितस्य मध्ये ‘रज्जु’ रज्जुगणितं प्रधानत्वात् पौण्डरीकम् । दशप्रकारं तु गणितमिदं—“परिकम्म १ रज्जु २ रासी ३ ववहारे ४ तह कलासवण्णे ५ य । पुग्गल ६ जावं तावं ७ घणो य ८ घणवग्ग ९ वग्गे य १०”॥१॥ षष्णां संस्थानानां मध्ये समचतुरस्रं संस्थानं प्रवत्त्वात् पौण्डरीकमित्येवमेते द्वे अपि पौण्डरीके, शेषाणि तु परिकर्मादीनि गणितानि न्यग्रोधपरिमण्डलादीनि च संस्थानानि; ‘इतराणि’ कण्डरीकान्यप्रवराणि भवन्तीति यावत् । साम्प्रतं भावपौण्डरीकप्रतिपादनाभिधित्सयाऽऽह—‘ओदईए’इत्यादि । ओदयिके भावे तथौपशमिके क्षायिके क्षायोपशमिके गारिणामिके सान्निपातिके च भावे चिन्त्यमाने तेषु तेषां वा

१ परिकर्म रज्जु राशि व्यवहारस्तथा कलासवर्णश्च । पुद्गलाः यावत्तावत् भवन्ति घन घनमूलं वर्ग वर्गमूल ॥ १ ॥

मध्ये ते 'प्रबराः' प्रधानाः 'तेऽपि' औदयिकादयो भावाः 'त एव' पौष्ढरीका एवावगन्तव्याः । तथौदयिके
 भावे तीर्बता बहुघरोपपादिक्तुरास्तथाऽन्येऽपि सितव्रतपत्रादयः पौष्ढरीकाः, औपश्रमिके समस्तोपश्रान्तमोहाः,
 क्षायिके केवलज्ञानिनः, धावोपश्रमिके विपुलमतिवर्धतुर्दशपूर्ववित्परमावयवो व्यस्ताः समस्ता वा, पारिणामिके
 भावे मभ्याः, आधिपातिक भावे शिक्षादिसंयोगाः सिद्धादिषु स्वयुक्ता पौष्ढरीकत्वेन योजनीयाः; देपास्तु कण्ड
 रीका इति । साम्प्रतमन्यथा भावपौष्ढरिकप्रतिपादनायाह—'अङ्गबायी'त्यादि । अथवापि भावपौष्ढरीकमिदं,
 तद्यथा—सम्बन्धज्ञाने तथा सम्बन्धज्ञाने सम्बन्धकारित्रे ज्ञानादिके वित्तये तथा 'अध्यात्मनि'व धर्मभ्यानादिके ये
 'प्रबराः'—धेष्टा मुनयो भवन्ति ते पौष्ढरीकत्वेनावगन्तव्यास्ततोऽन्ये कण्डरीका इति । तद्वत् सम्मथिनमष्टधा पौष्ढ-
 रीकस्य निक्षेप प्रदक्ष्याधुनह वेनाधिकारस्तमाभिर्मवियमाह—'एरथ'मित्यादि । 'अत्र' पुनर्दृष्टान्तप्रस्तावे 'अधि-
 कारो' व्यापारः सचिचतिर्यग्योनिकैर्ज्ञेयवतस्यतिक्रम्यद्रव्यपौष्ढरीकेण वलरुहेण, यदि वा औदयिकमाववर्तिना
 वतस्सत्किञ्चयपौष्ढरीकेण सितव्रतपत्रेण, तथा भावे 'अगबेन च' सम्यग्दर्शनचारित्राधिनयाभ्यासवर्तिना नृत्ताधु-
 नाऽस्मिन्नभ्यपने पौष्ढरीकास्मेऽधिकार इति । गता निक्षेपनिर्युक्तिः । अधुना सूत्रस्मार्तिकनिर्युक्तिरवसरः, सा च
 सूत्रे सति भवति । सूत्र च सूत्रानुयमे, स चावसरप्राप्तोऽतोऽस्तल्लिङ्गादिगुणोपेत सूत्रमुच्चारितव्य, तत्रेदं—

सुय मे आठसंसेण भगवया एवमवस्थाप—इह आठ पौष्ढरीय गामकस्यणे, तस्त ण अयमंठे
 पण्णात्ते—से जहा गामप पुक्खरिणी सिया बहुउवगा बहुसेया बहुपुक्खला लद्धहा पुक्खरिणी

पासादिया दरिसणिया अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं
यहवे पउमवरपौडरीया बुइया, अणुपुब्बुट्टिया ऊसिया रुइला वणमंता गंधमंता रसमंता फास-
मंता पामादिया दरिसणिया अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं
पउमवरपौडरीया बुइया, अणुपुब्बुट्टिया ऊसिया रुइला वणमंता गंधमंता रसमंता फासमंता
पासादिया दरिसणिया अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं
पउमवरपौडरीए बुईए, अणुपुब्बुट्टिए उरिसते रुइले वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते पासादीए
जाव पडिरूवे । सव्वावंति च णं तीसे पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं यहवे पउम-
वरपौडरीया बुइया अणुपुब्बुट्टिया ऊसिया रुइला जाव पडिरूवा, सव्वावंति च णं तीसे णं
पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगं महं पउमवरपौडरीए बुइए अणुपुब्बुट्टिए जाव पडिरूवे
॥ सूत्रम्-१ ॥ अह पुरिसे पुरित्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणीं तीसे पुक्खरिणीए तीरे
ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपौडरीयं अणुपुब्बुट्टियं ऊसियं जाव पडिरूवं । तए णं से पुरिसे
एवं वयासी-अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिते वियत्ते मेहावी अबाळे मग्गत्थे मग्गविज्ज
मग्गस्स गतिपरक्कमणू अहमेयं पउमवरपौडरीयं उन्निक्खरसामित्तिक्कहु इति बुया से पुरिसे
अभिक्कमेति तं पुक्खरिणीं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए

पहीणे तीर अपसे पडमवरपोढरीय जो हव्याए जो पाराए, अतरा पोक्खरिणीए सेयसि निसण्णे
 पढम पुरिसजाए ! ॥ सूअम्-२ ॥ अहाबरे वोचे पुरिसजाए, अह पुरिसे दक्खिणाओ विसाओ आगम्म
 त पुक्खरिणि तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिबा पासति त मइ एग पडमवरपोढरीय अणुपुब्बुद्धिय
 पासादीय जाव पढिस्स त च एत्थ एग पुरिसजात पासति पहीणतीर अपसपडमवरपोढरीय
 जो हव्याए जो पाराए अतरा पोक्खरिणीए सेयसि गिसल, तए ण से पुरिसे त पुरिस एव
 वयासी-अहो ण इमे पुरिसे अल्लेयल्ले अकुसले अपेयिए अवियत्ते अमेहावी बाले जो मग्गत्थे जो
 मग्गविठ्ठ जो मग्गस्स गतिपरदमणू जलं एस पुरिसे, अह स्वेयल्ले कुसले जाव पडमवरपोढरीयं
 उल्लिक्खिस्सामि, जो य लल्लु एयं पडमवरपोढरीयं एव उल्लिक्खिस्सेयल्लं जहा ण एस पुरिसे मल्ले,
 अहमसि पुरिसे स्वेयल्ले कुसले पढिए वियत्ते मेहावी अवाले मग्गत्थे मग्गविठ्ठ मग्गस्स गति
 परदमणू अहमेयं पडमवरपोढरीय उल्लिक्खिस्सामि पिट्ठु इति वचा से पुरिसे अभिक्खमे तं
 पुक्खरिणि, जाव जाव च ण अभिक्खमेइ ताव तावं च णं मइते उवए मइते सेए पहीणे तीरं
 अपसे पडमवरपोढरीयं जो हव्याए जो पाराए अतरा पोक्खरिणीए सेयसि गिसल्ले वोचे पुरि
 सजाते ॥ सूअम्-३ ॥ अहाबरे तचे पुरिसजाते, अह पुरिसे पवरियमाओ विसाओ आगम्म त पुक्ख
 रिणि तीसे पुक्खरिणीए तीर ठिबा पासति त एग मइं पडमवरपोढरीय अणुपुब्बुद्धियं

जाव पडिरूव, ते तत्थ दोस्सि पुरिसजाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोडरीयं
 णो हव्वाए णो पाराए जाव सेयंसि णिसन्ने, तए णं से पुरिसे एवं वयासी-अहो
 णं इमे पुरिसा अखेयन्ना अकुसला अपंडिया अवियत्ता अमेहावी वाला णो मग्गत्था णो
 मग्गविज्ज णो मग्गस्स गतिपरक्कमणू, जं णं एते पुरिसा एवं मन्ने-अम्हे ए तं पउमवरपोड-
 रीयं उण्णिक्खिस्सामो, नो य खलु एयं पउमवरपोडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं एए पुरिसा
 मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अवाले मग्गत्थे मग्गविज्ज मग्गस्स
 गतिपरक्कमणू अहमेयं पउमवरपोडरीयं उन्निक्खिस्सामित्तिक्कट्टु इति बुच्चा से पुरिसे अभिक्कमे
 तं पुक्खरिणिं जावं जावं च णं अभिक्कमे तावं तावं च णं मंहते उदए मंहते सेए जाव अंतरा पोक्ख-
 रिणीए सेयंसि णिसन्ने, तच्चे पुरिसजाए ॥ (सूत्रम्-४) ॥ अहावरे चउत्थे पुरिसजाए, अह पुरिसे
 उत्तराओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं, तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं मंह एणं
 पउमवरपोडरीयं अणुपुब्बुट्ठियं जाव पडिरूव, ते तत्थ तिन्नि पुरिसजाते पासति पहीणे तीरं
 अपत्ते जाव सेयंसि णिसन्ने, तए णं से पुरिसे एवं वयासी-अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव
 णो मग्गस्स गतिपरक्कमणू जणं एते पुरिसा एवं मन्ने-अम्हे एतं पउमवरपोडरीयं उन्निक्खि-
 स्सामो णो य खलु एयं पउमवरपोडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं एते पुरिसा मन्ने, अहमंसि

પહીને તીર અપે પઠમવરપોઢરીય જો હઠ્યાય જો પારાય, અંતરા પોક્ષ્વરિણીય સેયસિ નિસરણે
 પઠમ પુરિસજાતે ॥ સૂત્રમ્-૨ ॥ અઢાથેરે વોષે પુરિસજાતે, અહ પુરિસે દક્ષિણાઓ વિસાઓ આગમ્મ
 ત પુક્ષ્વરિણિ તીસે પુક્ષ્વરિણીય તીરે ટિલા પાસતિ ત મહં યગ પઠમવરપોઢરીય અણુપુબ્બુદ્ધિય
 પાસાવીય જાવ પહિસ્ત્વ ત ચ યસ્ય યગ પુરિસજાત પાસતિ પહીણતીર અપત્તપઠમવરપોઢરીય
 જો હઠ્યાય જો પારાય અંતરા પોક્ષ્વરિણીય સેયસિ ગિસસં, તય જ સે પુરિસે ત પુરિસ પવ
 વયાસી-અહો જા રમે પુરિસે અસ્યેયં અકુસલે અપેરિય અવિયતે અમેઢાવી થાલે જો મગ્ગસ્યે જો
 મગ્ગવિક્ક જો મગ્ગસ્સ ગતિપરક્કમણૂ જંઘં યસ પુરિસે, અહ સ્યેયં કુસલે જાવ પઠમવરપોઢરીય
 ઠગ્ગિવિન્નસ્સામિ, જો ય ત્વત્તુ યય પઠમવરપોઢરીયં યથ ઠગ્ગિવિન્નેયલ્લ જહા જા યસ પુરિસે મન્ને,
 અહમસિ પુરિસે સ્વેયં કુસલે પઢિય વિયસે મેઢાવી અપાલે મગ્ગસ્યે મગ્ગવિક્ક મગ્ગસ્સ ગતિ
 પરક્કમણૂ અદમેયં પઠમવરપોઢરીય ઠગ્ગિવિન્નસ્સામિત્થિકદુ ઇતિ થયા સે પુરિસે અમિલ્લમે ત
 પુક્ષ્વરિણિ, જાવ જાવ ચ જા અમિલ્લમે તથ તાયં ચ જં મહતે તથય મહતે સેય પહીણે તીર
 અપે પઠમવરપોઢરીય જો હઠ્યાય જો પારાય અંતરા પોક્ષ્વરિણીય સેયસિ ગિસસં વોષે પુરિ-
 સજાતે ॥ સૂત્રમ્-૩ ॥ અઢાથેરે તથે પુરિસજાતે, અહ પુરિસે પચરિથમાઓ વિસાઓ આગમ્મ ત પુક્ષ્વ
 રિણિ તીસે પુક્ષ્વરિણીય તીરે ટિલા પાસતિ ત યગ મહં પઠમવરપોઢરીય અણુપુબ્બુદ્ધિયં

यद्भगवताऽऽख्यातं मया च श्रुतं तदुच्येतेत्यादिकं, किं तद्भगवताऽऽख्यातमित्याह—‘इह’ प्रवचने, सूत्रकृद्विती-
यश्रुतस्कन्धे वा; खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । पौण्डरीकाभिधानमध्ययनं पौण्डरीकेण—सितशतपत्रेणात्रोपमा भविष्य-
तीतिकृत्वा, अतोऽस्याध्ययनस्य पौण्डरीकमिति नाम कृतं; तस्य चायमर्थः । णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘प्रज्ञप्तः’
प्ररूपितः, ‘सेजह’ति तद्यथार्थः, स च वाक्योपन्यासार्थः, नामशब्दः सम्भावनायां, सम्भावयते पुष्करिणी-
दृष्टान्तः; पुष्कराणि-पद्मानि तानि विद्यन्ते यस्यामसौ पुष्करिणी ‘स्याद्’ भवेदेवम्भूता, तद्यथा—‘बहु’ प्रचुरो-
मगाधमुदकं यस्यां सा बहूदका, तथा बहुः—प्रचुरः सीयन्ते—अवबध्यन्ते यस्मिन्नसौ सेयः—कर्दमः स यस्यां सा
बहुसेया—प्रचुरकर्दमा बहुश्वेतपद्मसद्भावात् स्वच्छोदकसंभवाच्च बहुश्वेता वा, तथा ‘बहुपुष्कला’ बहुसंपूर्णा—प्रचुरो-
दकमृतेत्यर्थः । तथा लब्धः—प्राप्तः पुष्करिणीशब्दान्वर्थतयाऽर्थो यया सा लब्धार्था, अथवाऽऽस्थानमास्था-
प्रतिष्ठा सा लब्धा यया सा लब्धास्था, तथा पौण्डरीकाणि—श्वेतशतपत्राणि विद्यन्ते यस्यां सा पौण्डरीकिणी, प्रचुरार्थे
मत्त्वर्थीयोत्पत्तेर्बहुपद्मेत्यर्थः । तथा प्रसादः—प्रसन्नता निर्मलजलता सा विद्यते यस्याः सा प्रसादिका प्रासादा
वा—देवकुलसन्निवेशस्ते विद्यन्ते यस्यां समन्ततः सा प्रासादिका, दर्शनीया शोभना सत्सन्निवेशतो वा द्रष्टव्या
दर्शनयोग्या, तथाऽऽभिमुख्येन सदाऽवस्थितानि रूपाणि—राजहंसचक्रवाकसारसादीनि गजमहिषमृगयूथादीनि वा
जलान्तर्गतानि करिमकरादीनि वा यस्यां साऽभिरूपेति, तथा प्रतिरूपाणि—प्रतिविम्बानि विद्यन्ते यस्यां सा

सा० १ पुष्कलस्तु पूर्णे श्रेष्ठे इत्यनेकार्थेकि., बहुर्वाऽत्र प्रत्यय ।

स० द्वि० २

पुरिसे भेयले जाव मगस गतिपरकमणू, अहमेय पठमवरपोढरीय उन्निक्खिस्सामिष्ठिकहु
 इति बुधा से पुरिसे तं पुक्खरिणिं जावं जावं णं अमिक्खमे ताव ताव च ण मइते उदए मइते
 सेए जाव यिसिं, चउस्ये पुरिसजाए ॥ (सूत्रम्-५) ॥ अहमिक्खुं लूहे तीरट्ठी खेयंमे जाव गति
 परकमणू अद्यतराओ विसाओ वा अणुविसाओ वा आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए
 तीरे ठिवा पासति त मइ एण पठमवरपोढरीय जाव पडिस्स, ते सत्य चत्तारि पुरिसजाए पासति
 पडीणे तीर अपत्ते जाव पठमवरपोढरीय गो इत्थाए गो पाराए अत्तरा पुक्खरिणीए सेयसि
 गिसंमे, तए ण मे मिक्खु एव वयासी-अहो ण इमे पुरिसा अखेयधा जाव गो मग्गस्स गति
 परकमणू, ज एते पुरिसा एव मत्ते अम्हे एय पठमवरपोढरीय उन्निक्खिस्सामो, गो य खल्लु
 एय पठमवरपोढरीय एवं ठमिक्खेतग्ग जाइ ण एते पुरिसा मत्ते, अहमसि मिक्खुं लूहे तीरट्ठी
 खेयंमे जाव मगस गतिपरकमणू, अहमेय पठमवरपोढरीय उण्णिक्खिस्सामिष्ठिकहु इति
 बुधा से मिक्खु गो अमिक्खमे तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिवा सइ कुब्जा—उप्प
 याहि खल्लु ओ पठमवरपोढरीया ! उप्पयाहि, अह से उप्पतिंते पठमवरपोढरीए ॥ (सूत्रम्-६) ॥

अस्य चान्तरसूत्रेण सह सम्बन्धो वाच्यः । स चार्थः—‘से एवमेव आणहं जयइं मयंतासे’ति एवेतदेव ज्ञानीव
 मयस्य प्रातरः !, तपसा—भुत मयाऽऽयुष्मता मगधैवमारुणावम्, आदिद्यत्रेण च सह सम्बन्धोऽयं, तद्यथा—

यद्भगवताऽऽख्यातं मया च श्रुतं तदुच्येत्यादिकं, किं तद्भगवताऽऽख्यातमित्याह—‘इह’ प्रवचने, सूत्रकृद्विती-
यश्रुतस्कन्धे वा; खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । पौण्डरीकाभिधानमध्ययनं पौण्डरीकेण—सितशतपत्रेणात्रोपमा भविष्य-
तीतिकृत्वा, अतोऽस्याध्ययनस्य पौण्डरीकमिति नाम कृतं; तस्य चायमर्थः । णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘प्रज्ञप्तः’
प्ररूपितः, ‘सेजह’ति तद्यथार्थः, स च वाक्योपन्यासार्थः, नामशब्दः सम्भावनायां, सम्भाव्यते पुष्करिणी-
दृष्टान्तः; पुष्कराणि-पद्मानि तानि विद्यन्ते यस्यामसौ पुष्करिणी ‘स्याद्’ भवेदेवम्भूता, तद्यथा—‘बहु’ प्रचुर-
मगाधमुदकं यस्यां सा बहूदका, तथा बहुः—प्रचुरः सीयन्ते—अवबध्यन्ते यस्मिन्नसौ सेयः—कर्दमः स यस्यां सा
बहुसेया—प्रचुरकर्दमा बहुश्चेतपद्मसद्भावात् स्वच्छोदकसंभवाच्च बहुश्चेता वा, तथा ‘बहुपुष्कला’ बहुसंपूर्णा—प्रचुरो-
दकभृतेत्यर्थः । तथा लब्धः—प्राप्तः पुष्करिणीशब्दान्वर्थतयाऽर्थो यया सा लब्धार्था, अथवाऽऽस्थानमास्था-
प्रतिष्ठा सा लब्धा यया सा लब्धास्था, तथा पौण्डरीकाणि—क्षेतशतपत्राणि विद्यन्ते यस्यां सा पौण्डरीकिणी, प्रचुरार्थे
मत्वर्थीयोत्पत्तेर्बहुपद्मेत्यर्थः । तथा प्रसादः—प्रसन्नता निर्मलजलता सा विद्यते यस्याः सा प्रसादिका प्रासादा
वा—देवकुलसन्निवेशस्ते विद्यन्ते यस्यां समन्ततः सा प्रासादिका, दर्शनीया शोभना सत्संनिवेशतो वा द्रष्टव्या
दर्शनयोग्या, तथाऽऽभिमुख्येन सदाऽवस्थितानि रूपाणि—राजहंसचक्रवाकसारसादीनि गजमहिषमृगयथादीनि वा
जलान्तर्गतानि करिमकरादीनि वा यस्यां साऽभिरूपेति, तथा प्रतिरूपाणि—प्रतिबिम्बानि विद्यन्ते यस्यां सा

सा० १ पुष्कलस्तु पूर्णे श्रेष्ठे इत्यनेकार्थोक्ति, बहुर्वाऽन्न प्रत्यय ।

स० द्वि० २

प्रतिक्रिया, एतदुक्त भवति—स्वच्छस्वाधस्याः सर्वत्र प्रतिबिम्बानि समुपलभ्यन्ते, तदतिशयरूपतया वा लोकेन तत्प्रति-
 बिम्बानि क्रियन्ते(इति) सा प्रतिक्रिया, यदि वा—‘प्रासादीया वरिसणीया अभिरूपा’ पश्चिस्व’ति पर्याया-
 इत्येते चत्वारोऽप्यतिशयरमणीयत्वक्यापनार्थमुपायाः। तस्याद्य पुष्करिण्याः, जमिति वाक्यालङ्कारे, ‘तत्र तत्रे’-
 त्यनेन वीप्सापदेन पौण्डरीकैर्ब्यापकत्वमाह—‘देशे देशे’ इत्यनेन त्वेकैकप्रदेशे प्राप्तिर्यमाह, ‘तस्मिन्तस्मिन्नि-
 रपनेन तु नास्त्येवासौ पुष्करिण्याः प्रदेशो यत्र तानि न सन्तीति, यदि वा—‘देशे देशे’ इत्येतत्त्रत्येकमभिसम्ब-
 द्यते ‘तत्र तत्रे’ति कोऽर्थः!,—देशे देशे तस्मिन्तस्मिन्निभिति च कोऽर्थः!, देशैकदेशे इति, यदि वा—अत्यादरक्या
 पनायैकधर्मेवैतानि ग्रीण्यपि पदानि, तेषु च पुष्करिण्याः सर्वप्रदेशेषु बहूनि—प्रचुराणि पदान्येव ‘वराणि’ भेदानि
 पौण्डरीकाणि पद्मवरपौण्डरीकाणि, पद्मग्रहण उत्रभ्याघ्रव्यवच्छेदार्थे, पौण्डरीकग्रहण खेतस्रतपत्रप्रतिपत्त्यर्थे वरग्रह-
 णमप्रधाननिष्पत्यं, तदेवम्भूतानि बहूनि पद्मवरपौण्डरीकाणि ‘बुद्ध्य’पि उक्तानि—प्रतिपादितानि विद्यन्ते इत्यर्थः।
 ‘आनुपूर्व्येण’ विद्विष्टरचनया स्थितानि, तयोष्कृतानि पङ्कजले अतिलङ्घयोपरि व्यवस्थितानि, तथा ‘कचिः दीप्ति-
 स्तां लान्ति—आददति रुचिलानि—सद्दीप्तिमन्ति, तथा शोभनवर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति, तथा प्रासादीयानि—दर्श-
 नीयानि अभिरूपाणि प्रतिक्रियाणि। तस्याद्य पुष्करिण्याः सर्वतः पद्मावृतायाः, जमिति वाक्यालङ्कारे, ‘बहुदेश-
 मस्य भागे’ निरूपचरितमभ्यदेशे एक महत्पद्मवरपौण्डरीकमुक्तमानुपूर्व्येण व्यवस्थितमुष्कृतं रुचिल वर्णगन्धरस-
 स्पर्शवत् तथा प्रासादीय दर्शनीय अभिरूपतर प्रतिक्रिया[त्तर]मिति। साम्प्रतमेतदेवानन्तरोक्त स्रष्टव्यं ‘सध्यावति
 च ण ती’-रपनेन विद्विष्टमपरं स्रष्टव्यं, अस्यायमर्थः—‘सध्यावति’पि सर्वस्या अपि तस्याः पुष्करिण्याः

मर्वप्रदेशेषु यथोक्तविशेषणविशिष्टानि बहूनि पञ्चानि, तथा सर्वस्याश्च तस्या बहुमध्यदेशभागे यथोक्तविशेषणविशिष्टं
 महदेकं पौण्ड्रकरीकं विद्यत इति, उभयत्रापि चः समुच्चये, णमिति वाक्यालङ्कारे इति ॥ १ ॥ 'अथ' अनन्तरमे-
 वम्भूतपुष्करिण्याः पूर्वस्या दिशः कश्चिदेकः पुरुषः समागत्य तां पुष्करिणीं तस्याश्च 'तीरे' तटे स्थित्वा तदेतपञ्च
 ग्रामादीनादिप्रतिरूपान्तविशेषणकलापोपेतं स पुरुषः पूर्वदिग्भागव्यवस्थितः 'एव'मिति वक्ष्यमाणनीत्या 'वदेत्'
 ज्ञयात्—'अहमसि'ति अहमस्मि पुरुषः, किम्भूतः ?—'कुशलो' हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिनिपुणः, तथा पापाङ्गीनः
 पण्डितो धर्मज्ञो दंशकालज्ञः क्षेत्रज्ञो 'न्यक्तो' बालभावाग्निष्क्रान्तः परिणतबुद्धिः 'मेधावी' सुवनोत्सवनयोरु-
 पायज्ञः, तथा 'अचालो' मध्यमवयाः षोडशवर्षोपरिवर्ती 'मार्गस्थः' सद्भिराचीर्णमार्गव्यवस्थितः तथा सन्मा-
 र्गः, तथा मार्गस्य या गतिर्गमनं वर्तते तथा यत्पराक्रमणं-विवक्षितदेशगमनं तज्जानातीति पराक्रमज्ञः, यदि वा
 पराक्रमः—मामर्थ्यं तज्ज्ञोऽहमात्मज्ञ इत्यर्थः, तदेवम्भूतविशेषणकलापोपेतोऽहम् 'एतत्' पूर्वोक्तविशेषणकला-
 पोपेतं पद्मवरपौण्डरीकं पुष्करिणीमध्यदेशावस्थितमहमुक्षेप्स्यामीतिकृत्वेहागतः 'इति' एतत्पूर्वोक्तं तत् प्रतीत्यो-
 क्त्वाऽसौ पुरुषस्तां पुष्करिणीमभिमुखं क्रामेत्-अभिक्रामेत् तदभिमुखं गच्छेत्, यावद्यावचासौ तदवतरणा-
 भिप्रायेणाभिमुखं क्रामेत्तावत्तावच्च णमिति वाक्यालङ्कारे तस्याः पुष्करिण्या महदगाधमुदकं तथा महान्ध 'सेयः'
 कर्दमः, ततोऽसौ महाकर्दमोदकाम्यामाकुलीभूतः प्रह्नीणः—सद्विवेकेन रहितस्त्यक्त्वा तीरं सुबुव्यत्ययाद्वा तीरात्
 प्रह्नीणः—प्रअष्टः अप्राप्तश्च विवक्षितं पद्मवरपौण्डरीकं तस्याः पुष्करिण्यास्तस्यां वा यः सेयः—कर्दमस्तस्मिन्नि-

पण्यो-निमग्न आत्मानमुद्धर्तुमसमर्थः, तस्माच्च तीरावपि प्रअष्टः, ततस्वीरयद्ययोरन्तराल एवावतिष्ठते, यत एव
 मृतः 'नो हृदयाप'सि नार्वाकित्तनर्त्यसौ भवति । 'नो पाराप'सि नापि विवक्षितप्रदक्षप्राप्त्या पारगमनाय वा
 समयो भवति । परमसाधुमपअष्टो मुक्तमुक्तोलीवदनर्थीयेव प्रभवतीत्यय प्रथमः पुरुषः, पुरुष एव पुरुषज्जातः-
 पुरुषवातीय इति ॥२॥ 'अथ' प्रथमपुरुषखनन्तरसु 'अपरो' द्वितीयः पुरुषजातः-पुरुष इति । अयमेति वाक्यो
 एन्यायार्थः, अथ-कश्चित्पुरुषो दक्षिणदिग्भागादागत्य सां पुष्करिणीं तस्याश्च पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा तत्रस्थान
 यकगतिं महेकं पञ्चवरपौण्डरीकमातुर्द्व्येण व्यवस्थित्य प्रासादीय यावत्प्रतिरूपम् 'अथ च' अस्मिन् तीरे व्यव
 स्थितः, तं च पूर्वव्यवस्थितमेकं पुरुषं पश्यति, किम्पूरी, -तीरात् परिअष्टमनवाप्तपञ्चवरपौण्डरीकमुभयअष्टमन्तराल
 एवावतीवन्त, इदम् च तदेवमवस्थ पुरुष ततोऽसौ द्वितीयः पुरुषः स प्राक्तनं पुरुषमेव वदेत्-'अहो' इति खेदे,
 सर्वत्र भवमिति वाक्यान्तरे द्रष्टव्यो, योऽय कर्त्तुमे निमग्नः पुरुषः सोऽखेदोऽङ्कुशलोऽपगिढतोऽभ्यक्तोऽमेवादी
 बालो न मार्गस्तो नो मार्गस्तो नो मार्गस्य गतिपराक्रमञ्च, अङ्कुशलत्वाविके कारणमाह-'यद्' यस्मादेय पुरुष
 एवत्कुतवान्, उपमा-अह सेदङ्कुः कुशल इत्यादि मणित्वा पञ्चवरपौण्डरीकमुत्थेप्स्यामीत्येवं प्रतिधातवान्, न
 तत्पञ्चवरपौण्डरीकम् 'एवम्' अनेन प्रकारेण यथाज्जेनोत्थेप्तुमारब्धमेवमुत्थेप्तव्यं यथाऽय पुरुषो मन्यत इति ।
 ततोऽनेनास्योत्थेपये कुशल इति दर्शयितुमाह-'अहमसीत्यादि जाय पोषे पुरिसजाप'सि, सुगमम् ॥३॥

सा १ परेर्द्विर्लक्षणास्तत्र प्रसुक्तोऽपि वाक्यस्य कमेति द्वितीयाऽप्यापि व्यवस्थितादिवत् वाक्या निर्देशोऽप्यस्त्वेवं न लोकाव ॥

तृतीयं पुरुषजातमधिकृत्याह—‘अहावरे तच्चे’ इत्यादि सुगमं, यावच्चतुर्थः पुरुषजात इति ॥ ४-५ ॥ साम्प्रत-
 मपरं पञ्चमं तद्विलक्षणं पुरुषजातमधिकृत्याह—‘अथे’त्यानन्तर्ये । चतुर्थपुरुषादयमनन्तरः पुरुषः, तस्यामृनि
 विशेषणानि—भिक्षणशीलो भिक्षुः—पचनपाचनादिसावधानुष्ठानरहिततया निर्दोषाहारभोजी; तथा ‘रूक्षो’ राग-
 द्वेपरहितः, तौ हि कर्मबन्धहेतुतया स्निग्धौ, यथा हि स्नेहाभावाद्रजो न लगति तथा रागद्वेषाभावात् कर्मरेणुर्न
 लगति, अतस्तद्रहितो रूक्ष इत्युच्यते; तथा—संसारसागरस्य तीरार्थी, तथा क्षेत्रज्ञः खेदज्ञो वा, पूर्वं व्याख्याता-
 न्येव विशेषणानि, यावन्मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, स चान्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वाऽऽगत्य तां पुष्करिणीं तस्याश्च
 तीरे स्थित्वा समन्तादवलोकयन् बहुमध्यदेशभागे तन्महदेकं पद्मवरपौण्डरीकं पश्यति, तांश्च चतुरः पुरुषान्
 पश्यति, यत्र च व्यवस्थितानिति, किम्भूतान्?,—त्यक्ततीरान् अप्राप्तपद्मवरपुण्डरीकान् पङ्कजलावमग्नान् पुनस्ती-
 रमप्यागन्तुमसमर्थान्, दृष्ट्वा च तांस्तदवस्थान् ततोऽसौ भिक्षुः ‘एव’मिति वक्ष्यमाणनीत्या वदेत् । तद्यथा-
 अहो इति खेदे, णमिति वाक्यालङ्कारे, इमे पुरुषाश्चत्वारोऽपि अखेदज्ञा यावन्नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञाः, यस्मात्त-
 पुरुषा एव ज्ञातवन्तो यथा वयं पद्मवरपौण्डरीकमुन्निक्षेप्स्यामः—उत्खनिष्यामो, न च खलु तत् पौण्डरीकमेवम्-
 अनेन प्रकारेण यथैते मन्यन्ते तथोत्क्षेप्तव्यम् । अपि त्वहमस्मि भिक्षू रूक्षो यावद्गतिपराक्रमज्ञः, एतद्गुणविशिष्टो-
 ऽहमेतत्पौण्डरीकमुत्क्षेप्स्यामि—उत्खनिष्यामि—समुद्धरिष्यामीत्येवमुक्त्वाऽसौ ‘नाभिक्रामेत्’ तां पुष्करिणीं न
 प्रविशेत्, तत्रस्थ एव यत्कुर्याच्चिदर्शयति—तस्यास्तीरे स्थित्वा तथाविधं शब्दं कुर्यात्, तद्यथा—ऊर्ध्वमुत्पतोत्पत,

सतुद्रब्धो वान्म्यासङ्गारे । हे पञ्चवरपौष्परीक ! तस्याः पुष्करिण्या मध्यदेशात् एनमुत्पतोत्सवः, 'अथ' तच्छब्द-
भवणादनन्तरं तदुत्पतिवमिति ॥ ६ ॥ तदेव दृष्टान्त प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिक दर्शयितुं कामः श्रीमन्महावीरवर्धमान-
स्वामी स्वध्विष्यनाह—

किद्विद् नाए समणाउसो ! अष्टे पुण से जाणितब्धे अवति भतेत्ति । समण भगव महावीर
निगगथा य निगगणीओ य ववति, नमसत्ति; बवेत्ता, नमसत्ति; एव वयासि-किद्विद् नाए समणा
उसो !, अष्टे पुण से ण जाणामो समणाउसोत्ति, समणे भगव महावीरे ते य दहवे निगगणे य
निगगणीओ आमतेत्ता एव वयासी-इत्त समणाउसो !, आइक्खामि विभावेमि किद्वमि पवेदेमि
सअट्ठ सइउ सनिमित्त सुज्जो सुज्जो उववसेमि से वेमि ॥ (सूत्रम्-७) ॥

'कीर्तिते'—कथिते—प्रतिपादिते मयाऽस्मिन् 'ज्ञाते'—उदाहरणे, हे भगवा ! आयुष्मन्तोऽर्थः पुनरस्य ज्ञातव्यो
भवति भवन्निः, एतदुक्त भवति—नास्योदाहरणस्य परमार्थं यूयं जानीष, एवमुक्ते(का) भगवता त पंहवो
निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थ्यद्य तं भगवं भगवन्तं महावीरं ते निर्ग्रन्थादयो चन्दन्ते कायेन नमस्यन्ति—तत्प्रद्वैः द्रुब्धैः स्तु-
वन्ति धन्विन्वा नमस्यित्वा चैव—वक्ष्यमाण वदेयुः, तवचा—'कीर्तित'—प्रतिपादित, 'ज्ञातम्'—उदाहरण भगवता,
अर्थं पुनरस्य न सम्यक् जानीम इत्येवं पृष्टो भगवान् भगवो महावीरस्ताभिर्ग्रन्थादीनेवं वदेत्—'हन्ते'—वि-
संग्रहेण, हे भगवा आयुष्मन्तो ! यद्भवन्निरह पृष्टस्तत्सोपपत्तिक्रमरूपाणि भवतां, तथा 'विभावयामि'—

आविर्भावयामि-प्रकटार्थं करोमि, तथा 'कीर्तयामि' पर्यायकथनद्वारेणेति, तथा 'प्रवेदयामि' प्रकर्षेण हेतुदृष्टान्तैश्चित्तसंततावारोपयामि, अथैवकार्थिकानि चैतानि । कथं प्रतिपादयामीति दर्शयति-सहार्थेन-दार्ष्टान्तिकार्थेन वर्तत इति सार्थः पुष्करिणीदृष्टान्तस्तं, तथा सह हेतुना-अन्वयव्यतिरेकरूपेण वर्तत इति सहेतुस्तं तथाभूतमर्थं प्रतिपादयिष्यामि यथा ते पुरुषा अप्राप्तप्रार्थितार्थाः पुष्करिणीकदम्बे दुरुत्तारे निमग्ना एवं वक्ष्यमाणास्तीर्थिका अपारगाः संसारमागरस्य तत्रैव निमज्जन्तीत्येवंरूपोऽर्थः सोपपत्तिकः प्रदर्शयिष्यते, तथा सह निमित्तेन-उपादानकारणेन सहकारिकारणेन वा वर्तत इति सनिमित्तं-सकारणं दृष्टान्तार्थं भूयो भूयोऽपरैरपरैर्हेतुदृष्टान्तरूपदर्शयामि सोऽहं साम्प्रतमेव ब्रवीमि शृणुत यूयमिति ॥ ७ ॥ तदधुना भगवान् पूर्वोक्तस्य दृष्टान्तस्य यथास्वं दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह—

लोक्यं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! पुक्खरिणी बुइया, कम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से उदए बुइए, कामभोगे य खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से सेए बुइए, जणजाणवयं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! ते बह्वे पउमवरपौडरीए बुइए, रायाणं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से एगे महं पउमवरपौडरीए बुइए, अन्नउत्थिया य खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! ते चत्तारि पुरिसजायाबुइया, धम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से भिक्खूबुइए, धम्मतित्थं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से तीरे बुइए, धम्मकहं च खलु

मए अप्पाहहु समणाउत्तो ! से सरे बुइए, निब्बाण च खलु मए अप्पाहहु समणाउत्तो ! से अप्पाए बुइए, एवमेय च खलु मए अप्पाहहु समणाउत्तो ! से एवमेय बुइयम् ॥ (सूत्रम्-८) ॥

लोकमिति मनुष्यक्षेत्रं, यद्यप्युत्तराण्येव सप्तदशार्थः, खलुरिति वाक्पालद्वारे; मयेत्यात्मनिर्देशः। योऽयं लोको मनुष्याचारस्यमात्मनि 'व्याहृत्य'—अथवस्याप्य—अपाहृत्य वा। हे आयुष्मन् ! यमज आत्मना वा—मयाऽऽहृत्य न परोपदेहतः, सा पुष्करिणी यथाचारभूतोक्ता, तथा कर्म चाष्टप्रकारं, यद्गलेन पुल्लयौष्णरीकाणि भवन्ति तदेवमृत् कर्म मयाऽऽत्मपाहृत्य आत्मना वा आहृत्य अपाहृत्य वा, एतदुक्तं भवति—हे भगवन् ! आयुष्मन् सर्ववस्थानां निमित्तमृत् कर्माश्रित्य तदुदकं दधानत्वेनोषन्त्यस्तं, कर्म चात्र वार्ष्टान्तिकं भविष्यति, तत्रेच्छा मदनकामाः बुद्ध्यादयो विषयास्तै एव दृश्यन्त इति भोगाः। यदि वा कामा—इच्छारूपा मदनकामास्तु भोगास्तान् मयाऽऽत्मन्याहृत्य 'सेया'—कर्मभोगाभिरिति, यथा भवति पदे निमग्नो दुःखेनात्मानमुद्धरत्येव विषयेष्वप्यासक्तो नात्मानमुद्धर्तुमलमित्येतत्कर्मविषययोः साम्यमिति। तथा 'जन' सामान्येन लोक, तथा जनपदे मया वानपदा विधिद्वार्यदेशोत्पन्ना दृश्यन्ते, ते चार्ष्टान्तिकविषयनपदेभ्यश्च इति, तांश्च समाधित्य मया वार्ष्टान्तिकत्वेनाङ्गीकृत्य तानि बहूनि पञ्चवरणौष्णरीकाणि दधानत्वेनाभिरूढानि, तथा राखानमात्मन्याहृत्य तदेकं पञ्चवरणौष्णरीकं दधानत्वेनाभिरूढं, तथाऽन्यतीक्ष्णकान् समाधित्य ते चत्वारः पुल्लयवाता अभिरूढाः, तेषां रावणौष्णरीकोदरेण सामर्थ्यवैकल्यात्। तथा यमं च तस्मात्प्रत्याहृत्य भगवन्नुपमन् ! स भिक्षुः स्ववृत्तिरभिरूढाः,

तस्यैव चक्रवर्त्यदि राजपद्मवरपौण्डरीकोद्धरणे सामर्थ्यसद्भावात्, धर्मतीर्थं च खल्व्वाश्रित्य मया तत्तीरमुक्तं, तथा सद्धर्मदेशनां चाश्रित्य मया स मिश्रसंबन्धी शब्दोऽभिहितः । तथा 'निर्वाणं' मोक्षपदमशेषकर्मक्षयरूपमीषत्-प्राग्भारख्यं भूभागोपवर्यवस्थितक्षेत्रखण्डं वाऽऽत्मन्याहृत्य स पद्मवरपौण्डरीकस्योत्पातोऽभिहित इति । साम्प्रतं समस्तोपसंहारार्थमाह—'एवं' पूर्वोक्तप्रकारेण एतल्लोकादिकं च खल्व्वात्मन्याहृत्य—आश्रित्य मया श्रमणो-युग्मन् ! 'से' एतत्पुष्करिण्यादिकं दृष्टान्तत्वेन किञ्चित्साधर्म्यदिवमेतदुक्तमिति ॥ ८ ॥ तदेवं सामान्येन दृष्टान्तदाष्टान्तिकयोर्भोजनां कृत्वाऽधुना विशेषेण प्रधानभूतराजदाष्टान्तिकं [तदुद्धरणार्थत्वात् सर्वप्रयासस्येति] दर्शयितुमाह—

इह खलु पाईणं वा पडीणं वा उदीणं वा दाहिणं वा संतेगतिया मणुस्सा भवंति, अणुपुब्बेणं लोगं उववन्ना; तंजहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोत्ता वेगे णीयागोया वेगे कायमंता वेगे रहस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुब्बन्ना वेगे सुख्खा वेगे दुरूवा वेगे, तेसिं च णं मणुयाणं एगे राया भवह, महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे अच्चंतविसुद्धरायकुलवंसप्पसूते निरंतररायलक्खणविराहयं-गमंगे बहुजणबहुमाणपूहए सव्वगुणसमिद्धे खत्तिए सुदिए मुद्धाभिसित्ते माउपिउसुजाए दय-प्पिए सीमंकरे सीमंधरे खेमंकरे खेमंधरे मणुस्सिंदे जणवयपिया जणवयपुरोहिए सेउकरे केउकरे

नरपथरे पुरिसपवरे पुरिससीदे पुरिसआसीविसे पुरिसवरपोढरीए पुरिसवरगघहृत्पी अन्हे विसे
विसे विच्छिन्नविउलभवणसयणासणआणवाइणाइण्णे यहुवणवहुजातरुधरतए आओगपओग
सपउत्ते विच्छिन्नियपउरभत्तपाणे यहुवासीवासगोमहिसगवेलगप्पमूले पडिपुण्णकोसकोट्टागारा
उद्दागारे पलव हुन्पल्लपथामित्त ओइयकटय निइयकटय मखियकटय उद्धियकटय अकटय ओइ
यसत् निइयसत् मखियसत् उद्धियसत् निद्धियसत् पराइयसत् ववगयदुमिक्खमारिमय
विप्पनुक्कं रायवसन्नो जहा उववाइए जाव पसतहिबडमर रत्त पसाहेमाणे विहरति । तस्स ण रत्तो
परिसा भवइ-उग्गा उग्गपुत्ता, भोगा भोगपुत्ता, इक्खागाइपुत्ता, नापा नायपुत्ता, कोर
उवा कोरुवपुत्ता, महा भट्टपुत्ता, माइणा माइणपुत्ता, सेच्छइ सेच्छइपुत्ता, पसत्थारो पसत्थपुत्ता;
सेणावई सेणावइपुत्ता । तेसिं व ण एगतीए सही भवइ काम त समया वा माइणा वा संपहा
रिस्तु गमणाए, तत्थ अन्नतरंण धम्मणे पन्नतारो वय इमेण धम्मणे पन्नवइस्सामो से एवमाया
णइ भयतारो जहा मए एस धम्मो सुपक्खाए तुपन्नो भवइ, तज्जहा-उहु पावतळा अहे केसग्ग
मत्थया तिरिय तयपरियते जीवे एस एसायापज्जवे कसिणे एस जीवे जीवति एस मए णो जीवइ,
सरीरे घरमाणे घरइ विणान्दमि य णो घरइ, एयत जीविय भवति, आवइणाए परेहि निज्जइ,
अगणिआमिप सरीरे कवोतवप्पणि अहीणि भवति, आसंवीपवमा पुरिसा गाम पवागच्छति,

एवं असंते असंविजमाणे जेसि तं असंते असंविजमाणे तेसि तं सुयक्खायं भवति-अन्नो
 भवति जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते एवं नो विपडिवेदंति-अयमाउसो ! आया दीहेति वा हस्सेति
 वा परिमंडलेति वा वट्टेति वा तंसेति वा चउरंसेति वा आयतेति वा छलंसिएति वा अटुंसेति
 वा किण्हेति वा णीलेति वा लोहियहालिदे सुक्खिलेति वा सुविभगंधेति वा दुविभगंधेति वा
 तित्तेति वा कडुएति वा कसाएति वा अंबिलेति वा महुरेति वा कक्खडेति वा मउएति वा
 गुरुएति वा लहुएति वा सिएति वा उसिणेति वा निद्धेति वा लुक्खेति वा, एवं असंते असं-
 विजमाणे जेसि तं सुयक्खायं भवति-अन्नो जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते णो एवं उवल्लभंति से
 जहाणामए केह पुरिसे कोसीओ असि अभिन्ववट्टित्ताणं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! असी अयं
 कोसी, एवमेव णत्थि केह पुरिसे अभिन्ववट्टित्ता णं उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं
 सरीरं । से जहाणामए केह पुरिसे मुंजाओ इसियं अभिन्ववट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो !
 मुंजे इयं इसियं, एवमेव नत्थि केह पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरीरं । से
 जहाणामए केह पुरिसे मंसाओ अट्ठि अभिन्ववट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! मंसे अयं
 अट्ठी, एवमेव नत्थि केह पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरीरं । से जहाणामए
 केह पुरिसे करयलाओ आमलकं अभिन्ववट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! करतले अयं

नरपवरे पुरिसपवरे पुरिससीदे पुरिसआसीबिसे पुरिसवरयोदरीए पुरिसवरगघहृत्थी अहे वित्ते
वित्ते विच्छिन्नविठलअवणसयणासणाजाणवाइणाइण्णे बहुधणयहुआतसुवरतए आओगपओग
सपउत्ते विच्छिद्रियपउरभत्तपाणे बहुवासीवासगोमहिसगवेळगप्पभूते पबिपुण्णकोसकोडुगारा
उइगारे बलवं पुम्बल्लपबामित्त ओइयकटयं निइयकटय मलियकटय उद्धियकटय अकटय ओइ
यसत्तू निइयसत्तू मलियसत्तू उद्धियसत्तू निअियसत्तू पराइयसत्तू ववगयहुभिक्खमारिमय
विप्पमुहं रायवसओ जहा उबवाइए जाब पत्तत्तिवइमर रत्त पसाहेमाणे विहरति । तत्स ण रओ
परिसा भवइ-उग्गा उग्गपुत्ता, भोगा भोगपुत्ता, इक्खागाइपुत्ता, नाया नायपुत्ता, कोर
व्वा कोरव्वपुत्ता, भहा भहपुत्ता, माइणा माइणपुत्ता, छेण्ण छेण्णपुत्ता, पसत्थारो पसत्थपुत्ता;
सेणावई सेणावइपुत्ता । तेसि ख ण एगतीए सङ्गी भवइ काम त समणा वा माहणा वा संपहा
रित्तु गमणाए, तत्थ अन्नतरण धम्मणेण पन्नतारो वय इमेण धम्मणेण पन्नवइस्सामो से एवमाया
जइ भयतारो जहा मय एस एस धम्मो सुपक्खाए सुपक्खत्ते भवइ, तज्जइ-उट्ठ पावत्ता अहे केसग
मत्थया तिरिण तपपरियेते जीवे एस एस आयापज्जवे कसिणे एस जीवे जीयति एस मए णो जीवइ,
सरीरे घरमाणे घरइ विणद्धमि य णो घरइ, एयंत जीवियं भवति, आवइगाए परेहि निज्जइ,
अगणिआमिए सरीरे कबोतवत्ताणि अङ्गीणि भवति, आसंवीपज्जमा पुरिसा गाम पज्जागच्छति,

पाणेण वा खाहमेण वा साहमेण वा वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा तत्थेणे पूयणाए समाडट्ठिसु तत्थेणे पूयणाए निकाइंसु । पुव्वमेव तेसिं णायं भवति—समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा अपुत्ता अपसू परदत्तभोइणो भिक्खुणो पावं कम्मं णो करिस्सामो समुट्ठाए ते अप्पणा अप्पडिविरया भवंति, सयमाइयंति अन्नेवि आदियावेंति अन्नपि आयतंतं समणुजाणंति, एवमेव ते इत्थिकामभोगेहि सुच्छिया गिद्धा अज्झोववत्ता लुद्धा रागदोसवसद्धा, ते णो अप्पणं समुच्छेदेंति ते णो परं समुच्छेदेंति ते णो अण्णाइं पाणाइं भूताइं जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्ना इति पढमे पुरिसजाए तज्जीवतच्छरीरएत्ति आहिए ॥ (सूत्रम्-९)

‘इह’-अस्मिन्मनुष्यलोके, खलुत्राकियालङ्कारे, इहास्मिन् लोके प्राच्यां प्रतीच्यां दक्षिणायामुदीच्यामन्यतरस्यां वा दिशि ‘सन्ति’-विद्यन्ते एके केचन तथाविधा मनुष्याः आनुपूर्व्येणैवं लोकमाश्रित्योत्पन्ना भवन्ति । ताने-वानुपूर्व्येण दर्शयति—‘तद्यथे’त्युपन्यासार्थः, आराधाताः सर्वहेयधर्मभ्य इत्यार्याः, तत्र क्षेत्रार्या अर्धषड्विंशतिजनपदोत्पन्नाः, तद्वतिरिक्तास्त्वनार्या एके केचन भवन्ति, ते चानार्यक्षेत्रोत्पन्ना अमी द्रष्टव्याः, तद्यथा—सगज्जणसबरवब्बर कायमुरुडोडुगोडुपक्कणिया । अरन्नागहोणरोमय पारसखसखासिया चेव ॥ १ ॥ डोंविलयलउस-बोक्कस मिह्लंघपुलिंदकौवमररुया । कौंचा य चीणचंचुयमालव दमिला कुलग्घा य ॥ २ ॥ केकयकिरायहयमुह-

आत्मस्य, एवमेव गतिं कैः पुरिसे उवदसेत्तारो अयमाउसो ! आया इय सरीर ! से जहा
 गामए कैः पुरिसे बहिओ नबनीय अभिमिब्वद्विस्ताण उवदसेत्ता अयमाउसो ! नबनीय अय तु
 यही, एवमेव गतिं कैः पुरिसे जाव सरीर ! से जहाणामए कैः पुरिसे तिछेहि तो तिछे अमि
 निव्वद्विस्ता णं उवदसेत्ता अयमाउसो ! तेह्ण अय पिआए, एवमेव जाव सरीर ! से जहाणामए,
 कैः पुरिसे इक्खतो स्तोतरस अभिमिब्वद्विस्ता ण उवदसेत्ता अयमाउसो ! स्तोतरसे अयं छोए,
 एवमेव जाव सरीर ! से जहाणामए कैः पुरिसे अरणीतो अग्निं अभिमिब्वद्विस्ताण उवदसेत्ता
 अयमाउसो ! अरणी अय अग्नी, एवमेव जाव सरीर ! एव असंते असंविज्जमाणे जेसिं त
 सुयक्खाय भवति, त० अन्नो जीवो अन्न सरीर, तम्हा ते भिच्छा । से हत्ता त इणह त्पणह छणह
 इहह पयह आलुपह विलुपह सहसाकारेह विपरामुसह, एतावता जीवे गत्थि परलोए, ते णो
 एव विप्पदिवेवेति, त०-किरियाह वा अकिरियाह वा सुक्खेह वा सुक्खेह वा कल्लाणेह वा पाव
 इए वा साहुह वा असाहुह वा सिद्धीह वा असिद्धीह वा निरपह वा अनिरपह वा, एव ते विरु
 वल्लेवेहि कम्मसमारंभेहि विरुवस्सवाह कामभोगाह समारंभेति भोयणाए । एव एगे पाग
 विभया पिक्खम्म मामग धम्म पन्नवेति, त सहहमाणा त पत्तियमाणा त रोपमाणा साहु सुय
 पक्खाए समणेति वा माणेति वा काम खलु आउसो ! तुमं पूययायि, तंजहा—असणेण वा

धर्मप्रतिबोधनिमित्तं तदन्तिकगमनाय, तत्र चान्यतरेण धर्मेण-खसमयप्रसिद्धेन प्रज्ञापयितारो वयमित्येवं नाम संप्र-
 धार्य-तं राजान स्वकीयेन धर्मेण प्रज्ञापयिष्याम एवं संप्रधार्य रोज्ञोऽन्तिकं गत्वैवमूचुः, तद्यथा-एतद्यथाऽहं कथ-
 यिष्यामि 'एव'मिति च वक्ष्यमाणनीत्या भवन्तो-यूयं जानीत मयाज्ञातारो वा 'ग्रथा'-येन प्रकारेण मयैष धर्मः
 स्वाख्यातः सुप्रज्ञसो भवतीति । एवं तीर्थिकः स्वदर्शनानुरक्षितोऽन्यस्यापि राजादेः स्वाभिप्रायेणोपदेशं ददाति ।
 तत्राद्यः पुरुषजातस्तज्जीवतच्छरीरवादी राजानमुद्दिश्यैवं धर्मदेशनां चक्रे, तद्यथा-'ऊर्ध्वम्' उपरि पादतलादधश्च
 केशाग्रमस्तकान्तिर्यक् च त्वक्पर्यन्तो जीवः; एतदुक्तं भवति-यदेतच्चरीरं स एव जीवो, नैतस्माच्छरीराद्व्यतिरि-
 त्तोऽस्त्यात्मेत्यतस्तत्प्रमाण एव भवत्यसौ, इत्येवं च कृत्वैष आत्मा योऽयं कायोऽयमेव च तस्यात्मनः पर्यव-
 'कृत्स्नः'-संपूर्णः, 'पर्यायः'-अवस्थाविशेषः; तस्मिंश्च कायात्मन्यवासे तदव्यतिरेकाजीवोऽप्यवाम एव भवति । एष
 च कायो यावन्तं कालं जीवेद्-अविकृत आस्ते तावन्तमेव कालं जीवोऽपि जीवतीत्युच्यते, तदव्यतिरेकात्, तथैव
 कायो यदा 'मृतो' विकारभागभवति तदा जीवोऽपि न जीवति, जीवशरीरयोरेकात्मकत्वात्, यावदिदं शरीरं
 पञ्चभूतात्मकमव्यङ्गं चरति तावदेव जीवोऽपीति, तस्मिंश्च विनष्टे सति-एकस्यापि भूतस्यान्ययाभावे विकारे सति
 जीवस्यापि तदात्मनो विनाशः, तदेवं यावदेतच्छरीरं वातपित्तश्लेष्माधारं पूर्वस्वभावाटप्रच्युतं तावदेव तजीवस्य
 जीवितं भवति, तस्मिंश्च विनष्टे तदात्मा-जीवोऽपि विनष्ट इतिकृत्वा 'आदहनाय'-आममन्तादहनाय अमशानादौ

स्वरसुह तह तुरगमेदयमुदा य । इयकृष्णा गयकृष्णा अण्ये च अणारिया बहये ॥ ३ ॥ पावा य बहदंहा अणा
 रिया णिगिषया णिरजुकपा । धम्मोचि ववस्सराह जेष ण जलति सुमिबेवि ॥ ४ ॥ इत्थादि । तयोर्बेगोत्रम्-इत्था
 कुर्वन्नादिकं येषां ते तथाविधा एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः; वास्तुब्ध तत्परापेक्षया विकल्पार्थः तथा 'नीचै
 र्गोत्र' सर्वजनापगीतं येषां ते तथा एके केचन नीचैर्गोत्रोदयवर्तिनो, न सर्वे, वास्तुब्धः पूर्ववदेव, ते चोच्चैर्गोत्रा नीचै-
 र्गोत्रा वा । कायो-महाकायः प्रांशुत्व तद्विद्यते येषां ते कायवन्तः; तथा 'इत्थवन्तो' धामनककुब्जवत्तमादय एके
 केचन तथाविधनामकर्मोदयवर्तिनः, तथा शोभनवर्णाः सुवर्णाः-प्रतप्तचामीकराश्चेद्वा; तथा दुर्बर्णाः-कृष्णरूपादि
 वर्णा एके केचन, तथा सुरूपाः-सुविमक्तावयवचाञ्छेद्वा, तथा दृष्टरूपा-दुरूपा वीमत्सदेहाः, तथा चोच्चैर्गोत्रादि
 विद्वेषजबिद्विष्टानां महान् कश्चिदेकैकस्तथाविधकर्मोदयाद्राजा भवति, स विशेष्यतः-महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रा
 नामिब साराः-सामर्थ्य विमवो वा यस्य स तथा इत्येव राजवर्णको जमरं-स्वराष्ट्रयोगः, पर्यायौ वैतावत्सादरस्यापनार्थमुपाचौ इति तस्य चैव
 विसृष्टसंपदुपेतस्य राज्ञ एषविधा पर्यद्भवतीति, तथा-तत्रास्तत्कुमाराद्योगप्रपुत्राः, एव भोगभोगपुत्रादयोऽपि
 द्रष्टव्याः, श्रेय सुगमं । पावत्सेनापतिपुत्रा इति, जवरं 'छेच्छइ'पि लिप्सुकः स च वणिगादिः, तथा प्रश्नास्तारो-
 मुदयुपवीविनो मन्त्रिप्रभृतयः, तेषां च मध्ये कश्चिदेवैका अज्ञावान्-धर्मलिप्सुर्भवति, 'काम'मित्यवपुतायेऽवपुत
 मेतपयाऽय धर्मभद्रास्तुः, अवधार्य च ते धर्मलिप्सुतया भमणा ब्राह्मणा वा 'सप्रधारितवन्तः' समालोचितवन्तो

‘असिं’—खड्गम् ‘अभिनिर्वर्त्य’—समाकृष्यान्येषामुपदर्शयेत्, तद्यथा—अयमायुष्मन् ! ‘असिः’—खड्गोऽयं च ‘कोशः’—परिवारः, एवमेव जीवशरीरयोरपि नास्त्युपदर्शयिता, तद्यथा—अयं जीव इदं च शरीरमिति, न चास्त्येवमुपदर्शयिता कश्चिद् अतः कायान्न भिन्नो जीव इति । अस्मिन्श्चार्थे बहवो दृष्टान्ताः सन्तीत्यतो दर्शयितुमाह—तद्यथा वा कश्चित्पुरुषो ‘मुञ्जात्’—वृणविशेषात् ‘इसियं’ति, तद्गर्भभूतां शलाकां पृथक्कृत्य दर्शयेत्, तथा मांसादस्थि तथा करतलादामलकं तथा दध्नी नवनीतं तिलेभ्यस्तैलं इति तथेक्षो रसं तथाऽरणितोऽग्निमभिनिर्वर्त्य—पृथक्कृत्य दर्शयेद्, एवमेव शरीरादपि जीवमिति, न चास्त्येवमुपदर्शयिताऽतोऽसन्नात्मा शरीरात् पृथगसंवेद्यमानश्चेति । प्रयोगश्चात्र—सुखदुःखमाक् परलोकानुयायी नास्त्यात्मा, तिलशङ्खिद्यमानेऽपि शरीरके पृथगनुपलब्धेः, घटात्मवत्, व्यतिरेकेण च कोशखड्गवत्, तदेवं युक्तिभिः प्रतिपादितेऽप्यात्माभावे येषां पृथगात्मवादिनां स्वदर्शानुसारादेतत्स्वाख्यातं भवति, तद्यथा—अन्यो जीवः परलोकानुयायी अमूर्तः, अन्यच्च तद्भववृत्ति मूर्तिमच्छरीरम्, एतच्च पृथङ् नोपलभ्यते तस्मात्तन्मिथ्या यत्कैश्चिदुच्यते यथाऽस्त्यात्मा परलोकानुयायीति । एतदध्यवसायी च ‘स’—लोकायतिकः स्वतः प्राणिनामेकेन्द्रियादीनां ‘हन्ता’—व्यापादको भवति, प्राणातिपाते दोषाभावमभ्युपगम्यान्येषामपि प्राण्युपातकारिणामुपदेशं ददाति, तद्यथा—प्राणिनः खड्गादिना घातयत, पृथिव्यादिकं खनतेत्यादि सुगमं । यावद् ‘एतावानेव’ शरीरमात्र एव जीवः, ततः परलोकिकोऽभावान्नास्ति परलोकः, तदभावाच्च यथेष्टमासत- (ध्वं), तथा चोक्तम्—“यिब स्वाद च साधु शोभने !, यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते । न हि भीरु ! गतं निवर्तते, समु-

नीयते यतोऽसौ, तस्मिन् छरीरेऽग्निना व्यापिते कपोतवर्णान्यस्वीनि केवलमुपलभ्यन्ते न तदतिरिक्तोऽप्यः कश्चि
 दिद्वारः समुपलभ्यते यत् आत्मास्ति त्वष्टृणा स्यात्, ते च तद्वान्धवा द्रवन्त्यतोऽपि धत्वारः 'आसन्धी'—मञ्चकः
 स पञ्चमो यो तं आसन्दीपयन्नाः पुरुषास्त कायमग्निना व्यापयित्वा पुनः स्वप्नाम ग्रस्यागच्छन्ति, यदि पुनस्त
 आत्मा निवच्छरीराद्विद्वाः स्यात्तस्य छरीराभिर्गच्छन् इत्येव, न बोपलभ्यते, तस्माच्चक्षीवस्तदेव क्षरीरमिति स्थितम् ।
 तदेवमुक्तनीत्याऽसौ जीवोऽसन्—अविद्यमानस्तत्र तिष्ठन् गच्छन् 'असवेद्यमानः' अतनुमूयमानः वेपामय पञ्चस्तेषां
 तत्त्वाक्यत्वं भवति, येषां पुनरन्यो जीवोऽन्यच्छरीरमेवभूतोऽप्रमाणक एवामुपगमः, तस्माच्चे स्वभूत्या प्रवर्तमाना
 'एव'मिति ब्रह्ममात्रेणैव 'विप्रतिवेद्ययन्ति'—जानन्ति, तद्यथा—अयमात्माऽऽयुष्मन् ! क्षरीराद्विद्वन्मुपगम्य
 मानः किं प्रमाणाकः स्यादिति धान्यं, तत्र किं दीर्घः—स्वच्छरीरात् प्राञ्चतरः उत चरस्वः—अद्भुतक्यामाकठण्डलादिपरि
 माणो वा !, तथा संस्थानानां—परिमण्डलादीनां मध्ये किं संस्थानः !, तथा कुष्मादीनां वर्णानां मध्ये कतमवर्ण-
 भर्ता !, तथा द्रयोमन्वयोर्मध्ये किं मन्वः !, पृथ्वा रसानां मध्ये कतमरसवर्त्ता !, तथाऽष्टानां स्यर्धानां मध्ये कतमे
 स्पष्टं वर्तते ! । तदेव संस्थानवर्गगन्धरसस्पृशान्यरूपतया कथमप्यसावगृह्यमाणोऽसम्भूतः, उक्तापि केनापि प्रकारेण
 संवेद्यमानोऽपि येषां सत्त्वाक्यात् भवति यथाऽन्यो जीवोऽन्यच्छरीरकमित्ययं पथः, तथात् दृश्यविद्यमानत्वाच्चे क्षरी-
 रात् दृश्यमात्मवादिनो नैव वक्ष्यमाणनीत्याऽऽत्मानमुपलभ्यन्ते । तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः 'कोशालः'—परिवारात्

पृथग्भूत आत्माऽमूर्तो ज्ञानवत् तदाधारभूतोऽस्तीति, न चात्माभ्युपगममन्तरेण तज्जीवतच्छरीरादिनः कथञ्चिद्वि-
 पृथग्भूत मरणमुपपद्यते, दृश्यन्ते च तथाभूत एव शरीरे अग्र्यमाणा मृताश्च, तथा कृतः समागतोऽहं कुत्र चेदं शरीरं
 चार्यमाणं मरणमुपपद्यते, दृश्यन्ते च तथाभूत एव शरीरे अग्र्यमाणा मृताश्च, तथा कृतः समागतोऽहं कुत्र चेदं शरीरं
 परित्यज्य यास्यामि?, तथा 'इदं मे शरीरं पुराणं कर्म'त्येवमादिकाः शरीरात् पृथग्भावेनात्मनि संप्रत्यया अनुभूयन्ते,
 तदेवमपि स्वानुभवसिद्धेऽप्यात्मनि एके केचन नास्तिकाः पृथग्जीवास्तित्वमश्रद्धाना 'प्रागल्भिभकाः' प्रागल्भ्येन
 चरन्ति धृष्टतामापन्ना अभिदधति—यद्ययमात्मा शरीरात् पृथग्भूतः स्यात् ततः संस्थानवर्णगन्धरमस्पर्शन्यतमगुणोपेतः
 स्यात्, न च ते वराकाः स्वदर्शनानुरागाच्च तमसादृतदृष्टय एतद्विदन्ति यथा—मूर्तस्यायं धर्मो नामूर्तस्य, न हि
 ज्ञानस्य संस्थानादयो गुणाः संभाव्यन्ते, न च तत्तदभावेऽपि नास्ति, इत्येवमात्मापि संस्थानादिगुणरहितोऽपि
 विद्यत इति, एवं युक्तियुक्तमप्यात्मानं द्वाष्ट्यर्थाभ्युपगच्छन्ति । तथा 'निष्कर्म्य' च स्वदर्शनविहितां प्रवज्यां
 गृहीत्वा नान्यो जीवः शरीराद्विद्यत इत्येवं यो धर्मो मदीयोऽयमित्येवमभ्युपगम्य स्वतोऽपरेषां च तं तथाभूतं धर्मं
 प्रतिपादयन्ति । यद्यपि लोकायतिकानां नास्ति दीक्षादिकं तथाऽप्यपरेण शाक्यादिना प्रवज्याविधानेन प्रवज्य
 पश्चाल्लोकायतिकमधीयानस्य(नानां) तथाविधपरिणतेस्तदेवाभिरुचितम्, अतो मामकोऽयं धर्मः (इति) स्वयमभ्यु-
 पगच्छन्त्यन्येषां च प्रज्ञापयन्ति, यदि वा—नीलपटाद्यभ्युपगन्तुः कश्चिदस्त्येव प्रवज्याविशेष इत्यदोष इति ।
 सांप्रतं तत्प्रज्ञापितशिष्यव्यापारमधिकृत्याह—'तं सदहमाणे'त्यादि, 'तं'—नास्तिकवाद्युपन्यस्तं धर्मं विपरिणा-

दयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ १ ॥” तदेवं परलोकरूपायिनो जीवस्याभावाच्च पुण्यपापे स्तः नापि परलोक इत्यप्येपां पक्षस्ते लोकावतिकास्तच्छीवतच्छरीरवादिनो नैवेतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति—अभ्युपगच्छन्ति, तद्यथा—क्रिया वा सदनुष्ठानात्मिका अक्रिया वा—असदनुष्ठानरूपा, एव नैव ते विप्रतिवेदयन्ति, यदि हि आत्मा तत्क्रियावाप्तकर्मजो भोक्ता स्थावरोऽप्यायमयाद् सदनुष्ठानचिन्ता स्यात्, तदभावाच्च सत्क्रियादिचिन्ताऽपि दूरोत्सादितैव । तथा सुकृतदुष्कृत वा कस्याप्यमिति वा पापमिति वा—साधु कृतमसाधु कृतमित्यादिका चिन्तैव नास्ति, तया हि—सुकृतानां—कस्यानविपाकिनां साधुतयाऽवस्थान दुष्कृतानां च—पापविपाकिनामसाधुत्वेनावस्थानम्, एतदुभयमपि सत्यात्मनि तत्कलहस्ये समभवति, तदभावाच्च कुतोऽनर्थक्यं हिताहितप्राप्तिपरिहारौ स्याताम् ? , तथा सुकृतेन—कस्यापेन साधुतुष्ठानेनाद्येयकर्मव्यवस्था सिद्धिस्तद्विपर्ययेणासिद्धिः, तथा दुष्कृतेन—पापानुबन्धिना असाधुतुष्ठानेन नरकोऽनरको वा विर्यकुनरामरगतिलक्षणः स्यादित्येवमारमिका चिन्तैव न भवेत्, तदाचारस्यात्मसद्भावस्यानभ्युपगमादिति भावः । पुनरपि लोकायतिकानुष्ठानवर्धनावाह—‘एव ते’ इत्यादि । ‘एवम्’—अनन्तरोक्तेन प्रकारेण ते—नास्ति ह्य आत्मा मादं प्रतिपद्य विरूप-नानाप्रकारं रूप—स्वरूपं येषां त तथा कर्मसमारम्भाः—साधयानुष्ठानरूपाः पशुघातमांसमद्यणसुरापाननिर्लज्जनादिकास्तैरेवभूतैर्नानाविधैः कर्मसमारम्भैः कृपीबलानुष्ठानादिभिर्विरूपरूपां कर्ममोगान् ‘समा रभन्ते’—समावदति तदुपभोगार्थमिति । साम्प्रत तल्लीवतच्छरीरनादिमद्यपसञ्चिद्विशुः प्रस्तावमारुषयन्नाह—‘एव चेग’ इत्यादि । मूर्धिमताः क्षरीरादन्यदमूर्तं ज्ञानमात्मन्यनुभूयते, तस्य धामर्तेनैव गुणिना माध्यम्, अतः क्षरीरात्

तथा 'अपशवो' गोमहिष्यादिरहिताः, परदत्तमोजिनः स्वतः पचनपाचनादिक्रियारहितत्वात्, भिक्षणशीला-
 मिश्रवः, कियद्द्रक्ष्यते अन्यदपि यत्किञ्चित्पापं—सावद्यं कर्मानुष्ठानं तत्सर्वं न करिष्यामी (म इ)त्येवं सम्यगुत्थानेनो-
 त्थाय पूर्वं पश्चात् लोक्यायतिकभावमुपगता आत्मनः—स्वतः पापकर्मभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति, विरत्यभावे च
 यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयति—पूर्वं सावधारम्भाबिवृत्तिं विधाय नीलपटादिकं च लिङ्गमास्थाय स्वमात्मना सावद्यमनुष्ठान-
 माददते—स्वीकुर्वन्ति अन्यानप्यादायन्ति—ग्राहयन्त्यन्यमप्याददानं—परिग्रहं स्वीकुर्वन्तं समनुजानन्ति । एव-
 मेव—पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामा भुज्यन्त इति भोगास्तेषु सातवहुलत-
 याजितेन्द्रियाः सन्तस्तेषु कामभोगेषु मूर्च्छिता—एकीभावतामापन्ना गृद्धाः—काङ्क्षान्तो ग्रथिता—अवबद्धा
 अध्युपपन्ना—आधिक्येन भोगेषु लुब्धा रागद्वेषा(पवशा)र्त्ता—रागद्वेषवशगाः कामभोगान्धा वा, त एवं काम-
 भोगेषु अवबद्धाः सन्तो नात्मानं संसारात् कर्मपाशाद्वा समुच्छेदयन्ति—मोचयन्ति, नापि परं सदुपदेशदानतः कर्मपा-
 शावपाशितं समुच्छेदयन्ति—कर्मबन्धान्नोदयन्ति, नाप्यन्यान् दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान्—प्राणिनः, तथा अभूवन्
 भवन्ति भविष्यन्ति च भूतानि तथा आयुष्कधारणाजीवास्तान् तथा सत्त्वास्तथाविधवीर्यान्तरायक्षयोपशमापादित-
 वीर्यगुणोपेतास्तान् न समुच्छेदयन्ति, असदभिप्रायप्रवृत्तत्वात्, ते चैवंविधास्तजीवतच्छरीरवादिनो लोकायतिकाः
 अजितेन्द्रियतया कामभोगावसक्ताः पूर्वसंयोगात्—प्रअष्टाः, आराध्यातः सर्वहयधर्मभ्य
 इत्यार्यो मार्गः—सदनुष्ठानरूपस्तमसंप्राप्ता इति, एवं पूर्वोक्त्या नीत्या ऐहिकामुष्मिकलोकद्वयसदनुष्ठानअष्टा

मनुइत 'अदधानाः'—स्वप्रतापतिउपेन रोषयन्तः तथा 'प्रतिपादयन्तः'—अविशयभावेन गृह्यन्तः तथा तत्र रुचि
 कुर्वन्तः तथा माधु—ओमनमेतपेत् यथा स्वाकयातो—पथावस्थितो भवता धर्मोऽन्यथाऽसति हिंसादिष्ववर्षमानाः
 परलोकमपात्सुससाधनेषु मांसमद्यविष्वप्रहृषि कुर्वन्तो मनुष्यजन्मफलपञ्चिता भवेयुः, ततः ओमनमकारि भवता
 इ भमणः, ब्राह्मणः इति वा पदयं तस्मीषतच्छरीरधर्मोऽस्माकमावेदितः, काममिष्टमेतदस्माक धर्मकथन, खलुखन्दो
 वाक्पालङ्कारे, हे आयुष्मस्त्वया वयमभ्युद्यताः अन्यथा कापटिकैस्तीर्थिकैर्विचिताः स्मुरि(स्यामे) ति, तस्मादुप
 कारिण 'स्वा' भवन्तं पूजयामा, अहमपि कश्चिदायुष्मतो भवतः प्रत्युपकारं करोमि । तदेव दर्शयति—तद्यथा
 'असनेगे' स्यादि सुगम, पावत्यादपुच्छनक्रमि(क्ते)ति । तत्रैके केचन पूर्वोक्त्या पूजया पूजायां वा 'समात
 दिस्तु' च समावृत्ताः—श्रद्धीमृतास्ते राजानः पूर्वा प्रति प्रवृत्ताः, तदुपदेष्टारो वा पूजामभ्युपपन्नाः सन्तस्त राजा
 दिक् स्वदर्शनप्रतिपन्नमक कचन स्वदर्शनस्थित्या हितारितप्राप्तिपरिहारेषु 'निष्काशितवन्तो'—नियमितवन्तः,
 तथाहि—भवतेर्दे तस्मीषतच्छरीरमित्यभ्युपगन्तव्यम्, अन्यो बीषोऽन्यथ शरीरमित्येव परित्याज्यम्, अनुष्ठानमपि
 एतदुत्तरुपमेव विधेयमित्येव निष्काशितवन्त इति । तत्र ये मागवतादिक लिङ्गमभ्युपगताः पञ्चाष्टोकायत
 प्रपञ्चवपेन लोकापवाः संवृत्तास्तेषां 'पूर्वम्' प्रादौ प्रव्रज्याप्राप्तकाल एवेतत्परिहात भवति, तद्यथा—परित्यक्त
 पुत्रकृत्वा 'अमृणा'—पुत्रपौ मविष्यामः, 'अनगारा'—गृहरहिताः तथा 'निष्कृष्वना'—किञ्चन—द्रव्यं तद्रहिताः

अत्थिकाए, एतावताव सन्वलोए, एतं सुहं लोगस्स करणयाए, अविद्यंतसो तणमायगवि । से
 किणं किणावेमाणे हणं घायमाणे पयं पयावेमाणे अवि अंतसो पुरिसमवि कीणिता घायहत्ता
 एत्थंपि जाणाहि णत्थित्थदोसो, ते णो एवं विप्पडिवेदंति, तंजहा-किरियाह वा जावडणिरएह
 वा एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोयणाए, एवमेव
 ते अणारिया विप्पडिवन्ना तं सदहमाणा तं पत्तियमाणा जाव इति, ते णो हव्वाए णो पाराए,
 अंतरा कामभोगेसु विसण्णा, दोचे पुरिसजाए पंचमहवभूतिएत्ति आहिए ॥ (सूत्रम्- १०) ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थे, प्रथमपुरुषानन्तरमपरो द्वितीयः पुरुष एव पुरुषजातः पञ्चभिः (भूतैः) पृथिव्यप्तेजो-
 वाय्वाकाशाख्यैश्चरति पञ्चभूतिकः पञ्च वा भूतानि अभ्युपगमद्वारेण विद्यन्ते यस्य स पञ्चभूतिको मत्वर्थीयपृक्,
 स च सांख्यमतावलम्बी आत्मनस्तृणकुब्जीकरणेऽप्यसामर्थ्याभ्युपगमात् भूतात्मिकायाश्च प्रकृतेः सर्वत्र कर्तृत्वाभ्यु-
 पगमात् द्रष्टव्यो, लोकायतमतावलम्बी वा नास्तिको भूतव्यतिरिक्तनास्तित्वाभ्युपगमादाख्यायते, प्रथमपुरुषाद-
 नन्तरमयं पञ्चभूतात्मवाद्यभिधीयते चेति । अत्र च प्रथमपुरुषगमेन 'इह खलु पाइणं वा इत्यादिको ग्रन्थः 'सुपणणते
 भवति' इत्येतत्पर्यवसानोऽवगन्तव्य इति । सांप्रतं सांख्यस्य लोकायतिकस्य चाभ्युपगमं दर्शयितुमाह- 'इह'-
 अस्मिन् संसारे द्वितीयपुरुषवक्तव्यताधिकारे वा, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि विद्यन्ते,

अन्तरात् एव भोगेषु निष्पन्नास्तिष्ठन्ति, न विषयितुं शक्नुवन्ति । अयं च प्रथमः
पुरुषस्त्वस्तीषत्तरीरवादी परिसमाप्त इति । प्रथमपुरुषानन्तरं द्वितीयं पुरुषमात्मविदुष्याह—

अथावरे दोषे पुरिसजाए पञ्चमहन्मृतिएति आदिज्झइ, इह खलु पाइण वा ६ सत्तेगतिया मणु
स्सा, भवति अणुपुब्बेण लोय उचववणा, तज्झा—आरिया वेगे अणारिया वेगे एव जाव हुलुवा
वेगे, तेसि च ण मह एगे राया भवइ महया० एव वेव गिरवसेस जाव सेणावइपुत्ता, तेसि च
ण एगतिए सङ्गा भवति काम तं समणा य माइणा य पङ्गरिस्तु गमणाए, तत्थ अन्नपरेण घम्मेण
पन्नत्तारो वय इमेण घम्मेण पन्नवइस्सामो से एवमायाणइ मयतारो ! जहा मए एस घम्मे सुअ-
फ्खाए सुपन्नत्ते भवति । इह खलु पच महन्मृता, जेहि नो विज्झइ किरियाति वा अकिरियाति
वा सुक्खेति वा दुक्खेति वा कल्लणेति वा पावएति वा साहुति वा असाहुति वा सिद्धीति वा
असिद्धीति वा गिरएति वा अणिरएति वा अवि जत्तसो तणमायमवि । तं च पिहुइसेण पुढो
मृतसमवातं जाणेज्जा, तज्झा—पुढवी एगे महन्मृते आऊ पुढे महन्मृते तेऊ तवे महन्मृते वाऊ
वउत्थे महन्मृते आगासे पचमे महन्मृते, इथेते पच महन्मृया अणिम्मिया अणिम्मयाविता
अकडा णो क्खित्तिमा णो कडगा अणाइया अणिइणा अवघा अपुरोहिता सत्ता सासता आयउट्ठा,
पुण एगे एवमाहु —सतो नत्थि विणासो असतो नत्थि संभवो । एताथताव जीवकाए, एताथताव

अथिकाए, एतावताव सवलोए, एतं सुहं लोगस्स करणयाए, अविंयंतसो तणमायगवि । से
 किणं किणावेमाणे हणं घायमाणे पयं पयावेमाणे अवि अंतसो पुरिसमवि कीणिता घायइत्ता
 एत्थंपि जाणाहि णत्थित्थदोसो, ते णो एवं विप्पडिवेदंति, तंजहा-किरियाइ वा जावऽणिरएइ
 वा एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोयणाए, एवमेव
 ते अणारिया विप्पडिवन्ना तं सदहमाणा तं पत्तियमाणा जाव इति, ते णो हव्वाए णो पाराए,
 अंतरा कामभोगेसु विसण्णा, दोचे पुरिसजाए पंचमहवभूतिएत्ति आहि ॥ (सूत्रम्- १०) ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थे, प्रथमपुरुषानन्तरमपरो द्वितीयः पुरुष एव पुरुषजातः पञ्चभिः (भूतैः) पृथिव्यप्तेजो-
 वाय्वाकाशाख्यैश्चरति पञ्चभूतिकः पञ्च वा भूतानि अभ्युपगमद्वारेण विद्यन्ते यस्य स पञ्चभूतिको मत्वर्थीयप्लुक्,
 स च सांख्यमतावलम्बी आत्मनस्तृणकुब्जीकरणेऽप्यसामर्थ्याभ्युपगमात् भूतात्मिकायाश्च प्रकृतेः सर्वत्र कर्तृत्वाभ्यु-
 पगमात् द्रष्टव्यो, लोकायतमतावलम्बी वा नास्तिको भूतव्यतिरिक्तनास्तित्वाभ्युपगमादाख्यायते, प्रथमपुरुषाद-
 नन्तरमयं पञ्चभूतात्मवाद्याभिधीयते चेति । अत्र च प्रथमपुरुषगमेन 'इह खलु पाइणं वा इत्यादिको ग्रन्थः 'सुपण्णते
 भवति' इत्येतत्पर्यवसानोऽवगन्तव्य इति । सांप्रतं सांख्यस्य लोकायतिकस्य चाभ्युपगमं दर्शयितुमाह- 'इह'-
 अस्मिन् संसारे द्वितीयपुरुषवक्तव्यताधिकारे वा, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि विद्यन्ते,

महान्ति च तानि भूतानि च महाभूतानि, तेषां च सर्वव्यापितयाऽभ्युपगमात् महत्त्वं, तानि च पञ्चैव, अपरस्य
पशुस्य क्रियाकर्तृत्वेनानभ्युपगमात्, येहि पञ्चभिर्मूर्तिरूप्यगम्यमानैः 'नः'—अस्माक क्रिया—परिस्पन्दात्मिका
चेष्टारूपा क्रियते अक्रिया वा—निर्व्यापाररूपतया स्थितिरूपा क्रियते, तथाहि तेषां दर्शन—सुखरजस्तमोरूपा
प्रकृतिर्मूर्तात्मभूता सर्वा अर्बक्रियाः करोति, पुरुषः केवलमुपसृष्टे, 'पुरुषश्च वसितमर्थं पुरुषवेतयते' इति वचनात्,
मुदिच प्रकृतिरेव तद्विकारत्वात् तस्यापि प्रकृतेर्मूर्तात्मिकायाः सुखरजस्तमसां वयापचयाम्यां क्रियाक्रिये स्याता—
मितिकृत्वा भूतेभ्य एव क्रियादीनि प्रवर्तन्ते, तद्यतिरेकेणापरस्याभावादिति भावः । तथा सुष्ठु कृत सुकृतम् एतच्च
सत्त्वगुणाधिक्येन भवति, तथा इष्टं कृत दुष्कृतम्, एतदपि रजस्तमसोरुष्कृततया प्रवर्तते, एव कल्याणमिति वा
पापकमिति वा सात्विति वा असात्विति वा इत्येतत्सत्त्वादीनां गुणानामुत्कर्षानुत्कर्षतया यथासंभवमायोद्धनीयम् ।
तथेप्सितार्थनिष्ठानं सिद्धिर्विपर्ययस्तदसिद्धिः निर्वाणं वा—सिद्धिः असिद्धिः—संसारः संसारिणां तथा नरकः—पाप
कर्मणां पतनास्थानम् अनरकस्तिर्यङ्मनुष्यामराणाम्, एतत्सर्वं सत्त्वादीगुणाधिष्ठिता भूतारिमका प्रकृतिर्विधत्ते ।
लोकायताभिप्रायेणापीहैव तथाविधसुखदुःखावस्थाने स्वर्गनरकावितीत्येवमन्तश्चस्तुभमात्रमपि यस्कार्यं तत्रतैरेव
प्रधानरूपापन्नैः क्रियते, तथा बोध्यम्—“सत्त्वं तदु प्रकाशकमित्युपपद्यते बलं च रजः । गुरुधरणकमेव तमः
प्रदीपवद्यार्थतो वृष्टिः ॥१॥” इत्यादि । तदेवं सांख्याभिप्रायेणात्मनस्तुण्डुम्बीकरणेऽप्यसामर्थ्याल्लोकायतिकाभि-
प्रायेण त्यात्मन एवाभावाद्भूतान्येव सर्वकार्यकर्तृणीत्येवमभ्युपगमः, तानि च समुदायरूपापन्नानि नानाकामादे

कार्यं कुर्वन्ति । तं च ते तेषां समवायं पृथग्भूतपदोद्देशेन जानीयात्, तद्यथा—पृथिव्येका काठिन्यलक्षणा महाभूतं, तथाऽऽपो द्रवलक्षणा महाभूतं, तथा तेज उष्णोद्योतलक्षणं, तथा वायुर्हृत्किम्पलक्षणः, तथाऽवगाहदानलक्षणं सर्वद्रव्याधारभूतमाकाशमित्येवं पृथग्भूतो यः पदोद्देशस्तेन कायाकारतया यस्तेषां समवायः स एकत्वेऽपि लक्ष्यते इत्येतानि पूर्वोक्तानि पृथिव्यादीनि, 'संख्या ह्युपादीयमाना संख्यानन्तरं निवर्तयती'ति कृत्वा न न्यूनानि नाप्यधिकानि, विश्वव्यापितया महान्ति, त्रिकालभवनभ्रूतानि, तदेवमेतान्येव पञ्च महाभूतानि—

“प्रकृतेर्महान् महतोऽहङ्कारस्तस्मात् गणश्च षोडशकः । तस्मादपि षोडश रूपात्पञ्चम्य पञ्च भूतानि ॥१॥” इत्येवं क्रमेण व्यवस्थितानि, अपरेण कालेश्वरादिना केनचिदनिर्मितानि—अनिष्पादितानि, तथा परेणानिर्मापयितव्यानि, तद्वशाऽकृतानि न केनचित्तानि क्रियन्ते, अत्रेन्द्रघनुरादिवद्विस्त्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात्, तथा न घटवत्कुत्रिमाणि, कर्तृ-शाऽकृतानि न भवन्तीत्यर्थः, तथा परव्यापाराभावतया 'नो' नैव कृतकानि, अपेक्षितपरव्यापारः स्वभाव-करणव्यापारसाध्यानि न भवन्तीत्यर्थः, तथा च विस्त्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात्कृतकव्यपदेशभाञ्जि न भवन्ति, तथा निष्पन्नौ भावः कृतक इति व्यपदिश्यते, तानि च विस्त्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात्कृतकव्यपदेशभाञ्जि न भवन्ति, तथा अनाद्यनिधनानि, अवन्ध्यानि—अवश्यकार्यकर्तृणि तथा न विद्यते 'पुरोहितः' कार्यं प्रति प्रवर्तयिता येषां तान्य-पुरोहितानि, स्वतन्त्राणि स्वकार्यकर्तृत्वं प्रत्यपरनिर्पेक्षाणि, शाश्वतानि नित्यानि वा 'न कदाचिदनीदृशं जगदि'ति वचनात्, तदेवंभूतानि पञ्च महाभूतान्यात्मषष्ठानि पुनरेके एवमाहुः, आत्मा चाकिञ्चित्करः सांख्यानां लोका-यतिकानां पुनः कायाकारपरिणतान्येव भूतान्यभिव्यक्तचेतनानि आत्मव्यपदेशं भजन्त इति । तदेवं सांख्याभि-

प्रायेण 'सतो' विषयानस्य प्रधानादेर्नास्ति 'चिनाशा'—अत्यन्ताभावकूपो नाप्यसतः क्षुब्धविषयाणादेः समवः—
मदुत्पत्तिरस्ति, कारणे कार्यस्य विषयानस्यैवोत्पत्तिरिष्टा, नासतः सर्वस्मात्सर्वस्योत्पत्तिप्रसङ्गात्, तथा श्लोक्तम्—
“नामतो जायते भावो, नाभावो जायते सता” इत्यादि, तथा असतः स्रविषयाभादेरकरमादुपादानकारणस्य च
मृत्पिण्डादेर्यदायिनोपादानादित्थाविम्ब्य हेतुभ्यः कारणे सत्कार्यवादः । तदेवमेतावानेव तावदिति सांख्यो
लोकपतिको वा माध्यस्थ्यमवलम्बमान एवमाह—तद्यथा अस्मद्व्युक्तिमिर्विचार्यमाणस्तावदेतावानेव जीवकायो
यदुत पञ्च महामूतानि, यतस्त्वान्येव सांख्याभिप्रायेण प्रधानरूपतामापन्नानि सत्त्वादिगुणोपचयापचयाभ्यां सर्व
कूपकवृत्ति, आत्मा चास्त्रिक्तरत्नदसत्कल्प एव, लोकायतस्य तु स नास्त्येवेत्यत 'एतावानेव' भूतमात्र
एव जीवकायः, तथा एतावानेव—भूतास्तित्वमात्र एवास्ति कायो नापरः कश्चिदीयिकाभिप्रेतः यदाप्योऽस्तीति ।
तथा एतावानेव सर्वलोको यदुत पञ्च महामूतानि प्रधानरूपापन्नानि, आत्मा चाकर्ता निर्गुणो सांख्यस्य, लोका
यतिकस्य तु पञ्चभूतारमक एव लोकः, तदतिरिक्तस्यापरस्य यदार्थस्याभावादिति । तथा एतदेव पञ्चभूतास्तित्व
'मुम्ब'—कारण लोकस्य, एतदेव च कारणतया सर्वकार्येषु व्याप्तिपते, तथाहि—सांख्यस्य प्रधानात्मभ्यां सुष्टिरूप
जायते, लोकायतिकस्य तु भूतान्येव भन्तव्यस्तृणमात्रमपि कार्यं कुर्वन्ति, तदतिरिक्तस्यापरस्याभावादिति भावः ॥

म वैवनायक्यारमनोऽस्त्रिक्तरत्नादन्यत्र चात्मनोऽसत्त्वादसदनुष्ठानैरप्यात्मा पापैः कर्मभिर्न बध्यत इति (मन्यते
तद्) दर्शयितुमाह—‘से क्षीण’मित्यादि । ‘से’पि स इति यः कथित्यरूपः क्रयार्थी ‘क्षीणान्’ किञ्चित् ऋदेण युक्तस्त

थाऽपरं क्रापयंस्तथा प्राणिनो घ्नन्-हिंसन् तथा परैर्घातयन्-व्यापादयन् तथा पचनपाचनादिकां क्रियां कुर्वन्त-
 थाऽपरैश्च पाचयन्, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् (अनुमोदयन्) क्रीणतः क्रापयतो घ्नतो घातयतः पचतः पाचय-
 तश्चापरांस्तथा अप्यन्तशः पुरुषमपि पञ्चेन्द्रियं विक्रीय घातयित्वा, अपि पञ्चेन्द्रियघाते नास्ति दोषोऽत्र एवं
 'जानीहि'-अवगच्छ, किं पुनरेकेन्द्रियवनस्पतिघात इत्यपिशब्दार्थः । ततश्चैवंवादिनः सांख्या बार्हस्पत्या वा
 'नो' नैव 'एतद्' वक्ष्यमाणं 'विप्रतिवेदयन्ति'-जानन्ति, तद्यथा-क्रिया-परिस्पन्दात्मिका सावधानुष्ठानरूपा
 एवमक्रिया वा-स्थानादिलक्षणा यावदेवमेव 'विरूपरूपैः'-उच्चावचैर्नानाप्रकारैर्जलत्वानावगाहनादिकैस्तथा
 एवमक्रिया वा-स्थानादिलक्षणा यावदेवमेव 'विरूपरूपान्'-नानाप्रकारान् सुरापानमांसभक्षणगम्यगमनादिकान् काम-
 प्राण्युपमर्दकारिभिः कर्मसमारम्भैः 'विरूपरूपान्'-नास्त्यत्र दोष इत्येवं प्रतार्यसत्कार्यकरणाय प्रेरयन्ति, एवं च
 भोगान् समारभन्ते स्वतः, परांश्च चोदयन्ति-नास्त्यत्र दोष इत्येवं प्रतार्यसत्कार्यकरणाय प्रेरयन्ति, एवं च
 तेऽनार्या अनार्यकर्मकारित्वादायान्मार्गाद्विरुद्धं मार्गं प्रतिपन्नाः-विप्रतिपन्नाः, तथाहि-सांख्यानामचेतनत्वात्प्रकृतेः
 कार्यकर्तृत्वं नोपपद्यते, अचेतनत्वं तु तस्याः 'चेतन्यं पुरुषस्य स्वरूप'मिति वचनात्, आत्मैव प्रतिबिम्बोदय-
 न्यायेन करिष्यतीति चेत्तदपि न युक्तिसंगतं, यतोऽकर्तृत्वादात्मनो नित्यत्वाच्च प्रतिबिम्बोदयो न युज्यते, किं च-
 नित्यत्वात्प्रकृतेर्महदादिविकारतया नोत्पत्तिः स्यात्, अपि च-'नासतो जायते भावो, नाभावो जायते सत' इत्या-
 द्यभ्युपगमात्प्रधानात्मनोरेव विद्यमानत्वान्महदहङ्कारादेरनुत्पत्तिरेव, एकत्वाच्च प्रकृतेरेकात्मवियोगे सति सर्वात्म-
 नां वियोगः स्याद् एकसंबन्धे वा सर्वात्मनां प्रकृतिसंयोगो न पुनः कस्यचित्तत्त्वपरिज्ञानात् प्रकृतिवियोगे

मोक्षोपरस्य तु विपर्ययात् संसार इति, एव वगद्वैविध्यं न स्याद्, आत्मनश्चाकर्तृत्वे तत्कृतौ बन्धमोक्षौ न
 स्याताम्, एतच्च दृष्टेष्टवाचितम् । नापि कारणे सत्कार्यवादो, युक्तिमिरनुपपद्यमानत्वात्, तथाहि—मृत्पिण्डाव
 स्यायां पटोत्यये प्रागपटसंनिबन्धो कर्मगुणव्यपदेशानामभावात्, पटार्थिनां च क्रियासु प्रवृत्तेर्न कारणे कार्य
 भिति । लोकायसिद्धस्यापि भूतानामवेतनत्वात्कर्तृत्वानुपपत्तिः, कायाकारपरिणतानां चैतन्याभिव्यक्त्यभ्युपगमे
 च मरवाभावप्रसङ्गः स्यात्, एस्मान् पञ्चभूतात्मकं वगदिति स्थितम् । अपि च—इदं ज्ञानं स्वसविचित्सिद्धमात्मानं
 धर्मिणमुपस्थापयति, न च सूत्रान्येव धर्मित्वेन परिकल्पयितुं कुल्यन्ते, तेषामवेतनत्वाद्, अथ कायाकारपरिणतानां
 चैतन्यं धर्मो भविष्यतीत्येवदप्ययुक्तं, यतः कायाकारपरिणाम एव तेषामात्मानमधिष्ठातारमन्तरेण न भवितुमर्हति,
 निर्देष्टुमशक्यत्वात्, निर्देष्टुमशक्ये च नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा स्यादिति । तदेवं सूत्रव्यतिरिक्तं आत्मा, तस्मिन् सति
 सबसदनुष्ठानतः पुण्यपापे, तत्त्व वगद्वैविध्यसिद्धिरिति । एवं च व्यवस्थिते तेऽनार्याः सांख्या लोकायविका वा
 पञ्चमहाभूतप्रधानान्मुपपद्यमेन विप्रतिपक्षा यत्कर्तृत्वादर्शयितुमाह—‘तं सहस्रमाणां’ इत्यादि । ‘तम्’ आत्मीय
 मभ्युपगम्य पूर्णोक्त्या नीत्या निर्मुक्तिश्चमपि आदानाः पञ्चमहाभूतात्मकप्रधानस्य सर्वकार्याणि उपगच्छन्ति, तदेव
 च सत्यमित्येव ‘प्रतियन्तः’—अतिपचमानास्तदेव आत्मीयमभ्युपगम्यं रोषयन्तस्तदर्थमस्याकृयातारं प्रशंसयन्तः,
 तद्वशा—स्वाकृपावो भवता धर्मोऽस्माकप्रथममखन्तमभिप्रेत इत्येवं ते तदव्यवसायाः—सावधानुष्ठानेनाप्यधर्मो न
 भवतीत्यप्यवसायिनः श्रीकामेश्वरं शूलिषा इत्येवं पूर्वबन्धेयं यावदन्तरे काममोगेषु विरज्ज्वा वेदिकादुष्मिकेभ्य

कार्यश्रद्धा नात्मत्रा(नस्त्रा)णाय नापि परेषामिति । भवत्येवं द्वितीयः पुरुषजातः पञ्चमहाभूताभ्युपगमिको व्याख्यात इति । साम्प्रतमीश्वरकारणिकमधिकृत्याह—

अहावरे तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणिए इति आहिज्जह, इह खलु पादीणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति अणुपुब्बेणं लोयं उववन्ना, तं०-आरिया वेगे जाव तेसिं च णं मंहंते एगे राया भवह जाव सेणावहपुत्ता, तेसिं च णं एगतीए सद्धी भवह, कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए जाव जहा मए एस धम्मे सुअक्खाए सुपन्नत्ते भवह । इह खलु धम्मा पुरिसादिया पुरिसोत्तरिया पुरिसप्पणीया पुरिससंभूया पुरिसपज्जोतिता पुरिसअभिसमण्णागया पुरिसमेव अभिभूय चिहंति, से जहाणामए गंडे सिया सरीरे जाए सरीरे संबुद्धे सरीरे अभिसमण्णागए सरीरमेव अभिभूय चिहति, एवमेव धम्मा पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिहति । से जहाणामए अरई सिया सरीरे जाया सरीरे संबुद्धा सरीरे अभिसमण्णागया सरीरमेव अभिभूय चिहति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिहंति । से जहाणामए वम्मिए सिया पुढविजाए पुढविसंबुद्धे पुढविअभिसमण्णागए पुढविमेव अभिभूय चिहंति । से जहाणामए रुक्खे सिया पुढविजाए धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिहंति । से जहाणामए पुढविमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुढविसंबुद्धे पुढविअभिसमण्णागए पुढविमेव अभिभूय चिहति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव

पुरिसमेव अभिमूय चिद्वृत्ति । से जहाणामए पुक्खरिणी सिया पुहयिजाया जाव पुहयिमेव
 अभिमूय चिद्वृत्ति, एवमेव घम्मावि पुरिसाविया जाव पुरिसमेव अभिमूय चिद्वृत्ति । से जहा
 णामए उवगपुक्खले सिया उवगजाए जाव उवगमेव अभिमूय चिद्वृत्ति, एवमेव घम्मावि पुरि-
 साविया जाव पुरिसमेव अभिमूय चिद्वृत्ति । से जहाणामए उवगबुन्दुए सिया उवगजाए जाव
 उवगमेव अभिमूय चिद्वृत्ति, एवमेव घम्मावि पुरिसाविया जाव पुरिसमेव अभिमूय चिद्वृत्ति ।
 जपिय इम समणाण णिगगथाण उरिद्व पणीय वियजिय बुवालसग गणिपिय, तजहा-आयारो
 सुयगबो जाव विद्विवातो, सब्वमेव मिरुणा, ण एय तदिय, ण एय आहातदिय, इम सब्व इमं
 तदिय इम आहातदिय, ते एव सब्व कुब्बवति, ते एव सब्व सठवेंति, ते एव सब्व सोवट्टवयति, तमेव
 ते तज्जाइय पुक्ख णातिउद्वति सठणी पजर जहा । ते णो एव विप्पविवेवेंति, तजहा-किरिया
 इ वा जाव अणिरए इ वा, एवमेव ते विरुवरुवेहिं कम्मसमारमेहिं विरुवरुवाइ कामभोगाइ
 समारमति भोगणाए, एवमेव ते अणारिया विप्पविबन्ना एव सब्वइमाणा जाव इति ते णो
 इव्वाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु विसण्णेण्णि, तवे पुरिसजाए ईसरकारणियत्ति आहिए ॥
 (सुव्वम्-११) ॥

अथ द्वितीयबुद्धादनन्तरं तृतीय ईश्वरकारणिक आख्यायते, समस्तस्यापि वेतनावेतनरूपस्य वगत ईश्वरः

कारणं, प्रमाणं चात्र-तनुश्रुवनकरणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते, ईश्वरकर्तृकमिति साख्यो धर्मः, संस्थानविशेषत्वात् कूपदेवकुलादिवत् तथा स्थित्वा २ प्रवृत्तेर्वस्यादिवत्, उक्तं च—

“अज्ञो जन्तुर्नाद्यः सुःखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वप्त्रमेव वा ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा

‘पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्य’मित्यादि, तथा चोक्तम्—

“एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवद् ॥ १ ॥”
 इत्यादि, तदेवमीश्वरकारणिक आत्माद्वैतवादी वा तृतीयः पुरुषज्ञात आख्यायते । “इह खलु” इत्यादि । इहैव पुरुषज्ञातप्रस्तावे, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, प्राण्यादिषु दिक्ष्वन्यतमस्यां दिशि व्यवस्थितः कश्चिदेवं ज्ञेयात्, तद्यथा-राजानमुद्दिश्य तावद्यावत्स्वाख्यातः सुप्रज्ञतो धर्मो भवति । स चायम्-इह खलु धर्माः-स्वभावाश्चतना-चेतनरूपाः पुरुष-ईश्वर आत्मा वा कारणमादिर्येषां ते पुरुषादिका ईश्वरकारणिका आत्मकारणिका वा, तथा पुरुष एवोत्तरं-कार्यं येषां ते पुरुषोत्तराः, तथा पुरुषेण प्रणीताः सर्वस्य तदधिष्ठितत्वात् तदात्मकत्वाद्वा, तथा पुरुषेण द्योतिताः—प्रकाशीकृताः प्रदीपमणिस्वर्यादिनेव घटपटादय इति । ते च धर्मा जीवानां जन्मजरामरण-व्याधिरोगशोकसुखदुःखजीवनादिकाः, अजीवधर्मास्तु मूर्तिमतां द्रव्याणां वर्णगन्धरसस्पर्शा अमूर्तिमतां च धर्मा-धर्माकाशानां गत्यादिका धर्माः, सर्वेऽपीश्वरकृता आत्माद्वैतवादे वाऽऽत्मविवर्ताः, सर्वेऽप्येते पुरुषमेवाभिभूय-अभिभ्याप्य तिष्ठन्ति । अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तानाविर्भावयन्नाह-‘से जहाणामए’ इत्यादि । सेशब्दस्तच्छब्दार्थे,

नामशब्दः समावधार्या, तद्यथा नाम गच्छ 'स्याद्'-भवेत्, संभाव्यते च क्षरीरिणां संसारान्तर्गतानां कर्मवत्त्व-
गानां गच्छादिसमुद्भवः, तच्च क्षरीरे भात-क्षरीरत्वात् क्षरीरावयवभूत, तथा क्षरीरे बुद्धिसुपगत-क्षरीरामिषुद्धौ च
तस्यामिषुद्धिः, तथा क्षरीरेऽभिसमन्वागत-क्षरीरमाभिमुख्येन व्याप्य व्यवस्थितं, न तदवयवोऽपि क्षरीरास्तु च
गम्यत इति भावः, तथा क्षरीरमेवामिभूय-आभिमुख्येन पीडयित्वा तिष्ठति, यदि वा तदुपश्रमे क्षरीरमेवाभित्य
तद्वन्ध तिष्ठति न क्षरीराद्विर्भवति, एतदुक्तं भवति-यथा तस्मिन्क्षेत्रे क्षरीरैकदेशभूत न युक्तिसत्तेनापि क्षरीरात्पृ-
थग्दर्शयितुं शक्यते, एवमेवामी वमभित्तनाचेतनरूपास्ते सर्वेऽप्यीश्वरकर्तृका न ते ईश्वरास्तुथकर्तुं पार्यन्ते, यदि वा
सर्वव्यापिन आत्मनस्त्रैलोक्योदरविवरवर्तिपदार्थात्मनो ये केचन धर्माः प्रादुष्यन्ति ते श्रयकर्तुं न शक्यन्ते, यथा
तद्वन्ध क्षरीरविकारभूत तदपृथग्भूत तद्विनाशे च क्षरीरमेवावतिष्ठते, एवमेव सर्वेऽपि धर्माः पुरुषादिकाः पुरुष-
कृतजिज्ञाः पुरुषविकाररूपा वा न पुरुषास्तुथगमवितुमर्हन्ति तद्विकारापगमे चात्मानमेवाधित्यावतिष्ठन्ते-न तस्मा
द्विर्भवन्तीति, द्वात्रे च इष्टान्तप्राप्त्युपभविष्य, यदि वाऽस्मिन्मर्गे बहवो इष्टान्ताः संभवन्तीश्वरकर्तृत्ववादस्यास्मा
द्वैतवादस्य च सुप्रसिद्धत्वादुष्टान्तबहुत्वमित्याह-'से जगद्'-इत्यादि । तद् यथा नामारतिः-चित्तोद्देशगलक्षणा
'स्याद्'-भवेत्, सा च क्षरीरभावा इत्यादि गच्छवशेषा, दार्ष्टान्तिकेऽप्येवमेव, सर्वे धर्माः पुरुषादिकाः पुरुषप्र-
मदा इत्यादि पूर्वदेनेपम् । तथा तद् यथा नाग वल्मीक-पृथ्वीविकाररूपं स्यात्, तच्च पृथिव्यां चात पृथिवीसंबद्ध
पृथिव्यभिसमन्वागत पृथिवीमेवाभि[सं]भूय तिष्ठति, एवमेव यदेतत्तेजनाचेतनरूपं तत्सर्वमीश्वरकारविक्रमात्म-

विवर्तरूपं वा नात्मनः पृथग्भवितुमर्हति, पृथिव्या बलमीकवत् । तथा तत् यथा नाम वृक्षोऽशोकादिकः स्यात् स च पृथिवीजात इत्यादि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिके पूर्ववदायोज्ये, तद् यथा नाम पुष्करिणी स्यात्-तडागरूपा भवेत्, साऽपि पृथिव्यामेव जातेत्यादि प्राग्वच्चर्च्यः, तथा तद् यथा नाम पुष्कलं-प्रचुरमुदकपुष्कलम्-उदकप्राचुर्यं तच्च तद्वर्तत्वादुदकमेव यावदुदकमेवाभिभूय तिष्ठत्येवं दार्ष्टान्तिकेऽप्यायोज्यं, तथा तद् यथा नामोदकबुद्बुदः स्याद्, अत्रापि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिके, न तस्मादवयविनः पृथग्भूत इति सुगमम् । तदेवं यदीश्वरकृतत्वेनाभ्युपगम्यते तत्सर्वं तथ्यमपरं तु मिथ्या इत्येतदाविर्भावयन्नाह—“जपियं” इत्यादि । यदपि चेदं संव्यवहारतः प्रत्यक्षासन्नभूतं ‘श्रमणानां’ यतीनां ‘निर्ग्रन्थानां’ निष्किञ्चनानामुद्दिष्टं तदर्थं प्रणीतं-व्यञ्जितं—तेषामभिव्यक्तीकृतं द्वादशाङ्गं गणपितकं तद्यथा—आचार इत्यादि, यावद्दृष्टिवादः; सर्वमेतन्मिथ्या अनीश्वरप्रणीतत्वात् स्वरुचिविरचितरथ्यापुरुषवाक्यवत्, तथा नैतत्तथ्यं, मिथ्येत्यनेनाभूतोद्भावनन्त्वमाविष्कृतचौरचौरत्ववत्, नैतत्तथ्यमित्यनेन तु सद्भूतार्थनिह्वयो यथा नास्त्यात्मेति, तथा नैतद्याथातथ्यम्—यथाऽवस्थितोऽर्थो न तथाऽवस्थितमिति भावः अनेन सद्भूतार्थनिह्वेनासद्भूतार्थारोपणमाविष्कृतं, तद् यथा गामश्वं जुवतोऽश्वं वा गामिति, एकार्थिकानि चैतानि शक्रेन्द्रादिवद्द्रष्टव्यानि । तदेवं यदेतद्-द्वादशाङ्गं गणपितकं तदनीश्वरप्रणीतत्वान्मिथ्येति स्थितम्, इदं तु पुनरीश्वरकर्तृकत्वं नामात्माद्वैतं वा सत्यं यथाऽवस्थितार्थप्रतिपादनात् । तथेदमेव तथ्यं सद्भूतार्थोद्भासनात्, तदेवं ते ईश्वरकारणिका आत्माद्वैतवादिनो वा ‘एवम्’ अनन्तरोक्त्या नीत्या सर्वं तनुभुवनकरणादिकमीश्वरकारणिकं तथा सर्वं चेतनमचेतनं वाऽऽत्म-

नामद्वयः संभावनायां, तथाच नाम गण्ड 'स्याद्'-भवेत्, समाख्यते च शरीरिणां संसारान्तर्गतानां कर्मवत्त्व-
गानां गण्डादिसमुद्भवनः, तत्र शरीरे जात-शरीरजातं शरीरावयवभूत, तथा शरीरे बुद्धिपगण-शरीरामिषुदौ च
तस्याभिबुद्धिः, तथा शरीरेऽभिसमन्वागतं-शरीरमाभिमुख्येन व्याप्य व्यवस्थितं, न तदवयवोऽपि शरीरास्पृश्य
गमूत इति भावः, तथा शरीरमेवाभिपूय-आभिमुख्येन पीडयित्वा तिष्ठति, यदि वा तदुपश्रमे शरीरमेवाभित्य
तद्गन्धं तिष्ठति न शरीराद्बहिर्भवति, एतद्भूत भवति-यथा तत्पिण्ड शरीरैकदशभूत न युक्तिसत्तेनापि शरीरात्पृ-
न्द्बुध्यितुं शक्यते, एवमेवामी धर्माधितनाचेतनरूपास्ते सर्वेऽपीश्वरकर्तृका न ते ईश्वरात्पृथक्कर्तुं पार्यन्ते, यदि वा
सर्वव्यापिन आत्मनैकोऽप्योदरविवरवसिपदाचरिमतो ये केषन धर्माः प्रादुष्यन्ति ते पूयकर्तुं न शक्यन्ते, यथा
तद्गण्ड शरीरविकारभूत तदपृथग्भूत तद्विनाशे च शरीरमेवावतिष्ठते, एवमेव सर्वेऽपि धर्माः पुरुषादिकाः पुरु-
षारमिकाः पुरुषविकाररूपा वा न पुरुषात्पृथग्भवितुमर्हन्ति तद्विकारापगमे वात्मानमेवाभित्यावतिष्ठन्ते-न तथा
द्वहिर्भवन्तीति, आत्मे च इष्टान्तप्राप्त्युपमविरुद्ध, यदि वाऽस्मिन्मये बहवो इष्टान्ताः संभवन्तीश्वरकर्तृत्ववादस्यात्मा
इतवादस्य च सुप्रसिद्धत्वाद्दृष्टान्तबहुत्वमित्याह-'सो जहा'-इत्यादि । तच्च यथा नामारतिः-चित्तोद्देशलक्षणा
'स्याद्'-भवेत्, सा च शरीरस्वाता इत्यादि मण्डयक्षेपा, दार्ष्टान्तिकेऽप्येवमेव, सर्वे धर्माः पुरुषादिकाः पुरुषप्र-
भवा इत्यादि पूर्वदेयम् । तथा तच्च यथा नाम वस्मीक-पृथ्वीविकाररूपं स्यात्, तत्र पृथिव्यां जात पृथिवीसंबन्ध
पृथिप्यभिसमन्वागत पृथिवीमेवाभिर्होष्य तिष्ठति, एवमेव यदेतदेतनाचेतनरूपं तत्सर्वमीश्वरकारविक्रमात्म-

किञ्च असावीश्वरो महापुरुषतया वीतरागतोपेतः सन्नेकान्नरकयोग्यासु क्रियासु प्रवर्तयत्यपरांस्तु स्वर्गापवर्गयोग्या-
स्त्विति ? अथ ते पूर्वशुभाशुभाचरितोदयादेव तथाविधासु क्रियासु प्रवर्तन्ते, स तु निमित्तमात्रम्, तदपि न युक्ति-
संगतं, यतः प्राक्तनाशुभप्रवर्तनमपि तदायत्तमेव, तथा चोक्तम्—“अज्ञो जन्तु” रित्यादि, अथ तदपि प्राक्तनमन्येन
प्राक्तनतरेण कारितमिति, एवमनादिहेतुपरम्परेति, एवं च सति तत एव शुभाशुभे स्थाने भविष्यतः किमीश्वर-
परिकल्पनेन ? तथा चोक्तम्—

“शस्त्रौषधादिसंबन्धाच्चैत्रस्य व्रणरोहणे । असंबद्धस्य किं स्थानोः, कारणत्वं न कल्प्यते ? ॥ १ ॥” इत्यादि ।
यच्चोक्तं—सर्वं तनुभुवनकरणादिकं बुद्धिमत्कारणपूर्वकं संस्थानविशेषत्वात् देवकुलादिवदिति, एतदपि न युक्तिसंगतं,
यत एतदपि साधनं न भवदभिप्रेतमीश्वरं साधयति, तेन सार्धं व्याप्त्यसिद्धेः, देवकुलादिके दृष्टान्तेऽनीश्वरस्यैव
कर्तृत्वेनाभ्युपगमात्, न च संस्थानशब्दप्रवृत्तिमात्रेण सर्वस्य बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वं सिध्यति, अन्यथाऽनुपपत्ति-
लक्षणस्य साध्यसाधनयोः प्रतिबन्धस्याभावात्, अथाविनाभावमन्तरेणैव संस्थानमात्रदर्शनात्साध्यसिद्धिः स्याद्,
एवं च सत्यतिप्रसङ्गः स्यात्, उक्तं च—

“अन्यथा कुम्भकारेण, मृद्विकारस्य कस्यचित् । घटादेः कर्णात्सिद्धयेद्वल्मीकस्यापि तत्कृतिः ॥ १ ॥”
इत्यादि । न चेश्वरकर्तृत्वे जगद्वैचित्र्यं सिध्यति, तस्यैकरूपत्वादित्युक्तप्रायमिति । आत्माद्वैतपक्षस्त्वत्यन्तम-

विद्वत्तत्त्वमात्रम्, प्राग्भूतं यत् तदग्नयेऽप्यप्यरित्येव संज्ञान संज्ञा सामेव कुर्वन्त्यन्येषां च ते स्वदग्नानानुरक्तमनसा
 मया संख्याप्यन्ति, नदा य एव एवभूता सतां वक्ष्यमाणेन न्यायन निर्युक्तिकामपि सुष्ठु उप-सामीप्येन तदा
 प्रदिष्टा नदमिदृशा शुद्धीर्निनीयः 'स्थापयन्मि'—प्रतिष्ठापयन्ति । ते चैव वादिनस्तमीश्वरकवृत्तत्वादमारमाद्वैत-
 वाद वा नास्तिज्ञाने, नदम्पुपययज्जानीय च तु म्य—दुःखदेनुत्वाद्दुःख नातिवर्तन्ते, न श्रोत्यन्ति वा, अस्मिन्नर्थे
 रयान्माह—यथा नाकुनि—पञ्चिचिदेषो तावच्छादिकः पञ्चर नातिवर्तते पौन पुन्येन आन्त्वा तत्रैव वर्तते, एव
 नेन्द्रश्रुताभ्युपगमगादिनस्तदापादितक्रमधन नातिवर्तन्ते न वा श्रोत्यन्ति । ते च स्वाग्रहाभिमानग्रहप्रस्ता
 नेत्रप्रत्ययापं नियतियेवयन्ति—न सक्यद् जानन्ति, उपपा-इय क्रिया—सदनुष्ठानरूपेय चाक्रिया—तद्विपरी
 मोर्तेः एतादृशिवो नापद् शोभनमशोभनं वा यावदयमनरक इत्येव सदस्रद्विवेकरहितत्वाभावधारयन्ति, एवमेव
 यथाकथञ्चिन्ने निरूप्यतेः कर्मसमारम्भेः—नानाप्रकारैः साधयानुष्ठानैर्द्रव्योपार्जनोपायभूतैर्द्रव्यमुपादाय विरूप
 करन्कायमोगानुपायवान्ममापन्ति भोजनाय—उपभोगार्थमित्येवमनायास्ते विरुद्ध मार्गं प्रतिपन्ना विप्रतिपन्ना
 न मम्पगगादिनो भवन्ति, तथाहि—मर्षमीश्वरकृतकमित्यत्राभ्युपगमे किमसानीश्वरः स्वत एवापरात् क्रियासु प्रवर्त
 (यमे) उत्तरात् प्ररितः !, नत्र यथाय पयस्तदा तद्वदन्येषामपि स्वत एव क्रियासु प्रवर्तिमिविष्यति किमन्तर्गद्गने
 परररिच्छन्तन !, अथासाधप्यपरप्रेरितः, सोऽप्यपरेण मोऽप्यपरेणेत्येवमनयस्यालता नमोमण्डलमालिनी प्रसुर्पति ।

णोकिरियमाइक्खइ दोवि ते पुरिसा तुल्ला एगङ्गा, कारणमावन्ना । बाले पुण एवं विप्पडिवेदंति
 कारणमावन्ने अहमंसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा
 परितप्पामि वा अहमेयमकासि परो वा जं दुक्खइ वा सोयइ वा जूरइ वा तिप्पइ वा पीडइ
 वा परितप्पइ वा परो एवमकासि, एवं से बाले सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदंति
 कारणमावन्ने । मेहावी पुण एवं विप्पडिवेदंति कारणमावन्ने-अहमंसि दुक्खामि वा
 सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा, णो अहं एवमकासि,
 परो वा जं दुक्खइ वा जाव परितप्पइ वा णो परो एवमकासि, एवं से मेहावी सकारणं
 वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदंति कारणमावन्ने, से वेमि पार्इणं वा ६ जे तसथावरा पाणा
 ते एवं संघायमागच्छंति ते एवं विपरियासमावज्जंति ते एवं विवेगमागच्छंति ते एवं विहाण-
 मागच्छंति ते एवं संगतियंति उवेहाए, णो एवं विप्पडिवेदंति, तं जहा-किरियाति वा जाव
 णिरएति वा अणिरएति वा, एवं ते विरुक्खवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरुक्खवाइं कामभोगाइं
 समारभंति भोयणाए । एवमेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना तं सदहमाणा जाव इति ते
 णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसण्णा ॥ चउत्थे पुरिसजाए णियइवाइएति
 आहिए । इच्चैते चत्तारि पुरिसजाया णाणापन्ना, णाणाछंदा, णाणासीला, णाणादिट्ठी णाणारूइ,

युक्तिसंगतत्वाभाधयणीया, तथाहि—तत्र न प्रमाणं न प्रमेयं न प्रसिपाद्य न प्रतिपादको न हेतुर्न घटान्तो न तदाभासो मेदेनावगम्यते, सर्वस्यैव जगत एकस्य स्याद् आत्मनोऽभिसत्वात्, तदभावे च कः केन प्रतिपाद्यते ? इत्यप्रयत्नमेव द्वात्रस्य, आत्मनोभक्त्यापत्कार्यमप्येकाकारमेव स्यादित्यतो निर्दुक्तं जगद्वैविध्यं, तथा च सति—

“ नित्यं सत्त्वमसत्त्वं चाऽहेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षातो हि भावानां कादाचित्कस्वसंभवः ॥१॥ ” इत्यादि । तदेवमीश्वरकर्तृत्वमात्मादेतपदस्य युक्तिमिर्बिचार्यमाणो न कथञ्चिद् घटां प्राप्नोति, तथापि एते स्ववर्धनमोहमोहि तास्तज्जातीयादुःसात् शङ्कतिः पञ्चरादिव नातिसुष्यन्ते, विप्रतिपन्नाश्च तस्मात्तिपादिकाभिर्दुर्किमिस्तदेव स्वयम् प्रविपन्ति अदृष्टवीति पूर्ववन्नेय यावत् ‘जो ह्वाण जो पाराए अतरा काममोगेसु विसण्ण’ति इत्ययं हवीयः पुरुषजात ईश्वरकारविक इति । स होवमाह—“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, इत्वा सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव यद्धेन, नासौ पापेन लिप्यते ॥१॥ ” इत्याद्यसमञ्जसमापितया त्यक्त्वा पूर्वसंयोगमप्राप्तो विवक्षितं स्थानमन्तराह एव कायमोगेसु भूच्छित्तो विपण्य इत्यवगन्तव्यमिति । साम्प्रतं चतुर्थपुरुषस्वसमविकृत्याह—

अद्यावरं चउत्तये पुरिसजाणं निपत्तिवाइएत्ति आदिअर, इह खलु पाइण वा ६ तदेव जाव सेणा यइपुत्ता या, तेत्ति च ण एगत्तीए सग्गी मवइ, काम त समणा य माइणा य संपहारिंसु गमयाए जाव मए एस धम्मे सुअपस्वाए सुपण्णते मवइ । इह खलु तुवे पुरिसा मवत्ति-एगे पुरिसे किरियमाइक्खइ एगे पुरिसे जोकिरियमाइक्खइ, जे य पुरिसे किरियमाइक्खइ जे य पुरिसे

कारकालेश्वरवादीत्यादिकः, पुनरिति विशेषणार्थः, तदेव दर्शयति—‘एव’मिति वक्ष्यमाणनीत्या ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते कारणमापन्नैः सुखदुःखयोः सुकृतदुष्कृतयोर्वा स्वकृत एव पुरुषकारः कालेश्वरादिर्वा कारणमित्येवमभ्युपपन्नो नान्यन्नियत्यादिकं कारणमस्तीति, तदेवाह—तद्यथा—योऽहमस्मि ‘दुःखस्वामि’ति शरीरं मानसं दुःखमनुभवामि तथा शोचामि—इष्टानिष्टवियोगसंप्रयोगकृतं शोकमनुभवामि, तथा ‘तिप्पामि’ति शरीरबलं क्षरामि, तथा ‘पीडामि’ति सबाह्याभ्यन्तरया पीडया पीडामनुभवामि, तथा ‘परितप्पामि’ति परितापमनुभवामि, तथा ‘जूरामि’ति अनार्यकर्मणि प्रवृत्तमात्मानं गह्रामि, अनर्थावाप्तौ विस्मरयामित्यर्थः, तदेवं यदहं दुःखमनुभवामि तदहमेवाकार्षं, परपीडया कृतवानस्मीत्यर्थः तथा परोऽपि यद्दुःखशोकादिकमनुभवति मयि वाऽऽपादयति तत्स्वयमेव कृतमिति, तदेव दर्शयति—‘परो वे’त्यादि, तथा परोऽपि यन्मां दुःखयति शोचयतीत्यादि प्राग्वन्नेयं तत्सर्वमहमकार्षमित्येवं द्वाभ्यामाकलितोऽज्ञो वा बाल एवं ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते स्वकारणं वा परकारणं वा सर्वं दुःखादि पुरुषकारकृतिमिति जानीते एवं पुरुषकारकारणमापन्न इति ॥ तदेवं नियतिवादी पुरुषकारकारणवादिनो बालत्वमापाद्य स्वमतमाह—मेधा—मर्यादा प्रज्ञा वा तद्वान् मेधावी—नियतिवादपक्षाश्रयी एवं ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते, कारणमापन्न इति नियतिरेव कारणं सु(दुः)खाद्यनुभवस्य, तद्यथा—योऽहमस्मि दुःखयामि—

सा० १ युक्त्यन्तरोपन्यासार्थं प्र० । २ ० ज्ञ, कारणमुद्दिश्य वक्ष्यमाणान्च कारणात् नियतिरेव कर्त्री न पुरुषकारादिकमिति भावः, तदेव नियतिवादसमर्थनकारणं दर्शयति, तद्यथा—योऽहं प्र० ।

जाणारंमा, जाणाअज्झवसाणसजुत्ता, पहीणपुब्बसंजोगा; आरिय मग्ग असपत्ता इति ते णो
इत्थाप णो पाराप अतरा कामभोगेसु विसण्णा ॥ (सूअम्-१२) ॥

‘अहावरे’ इत्यादि, अब सृरीयपुल्लादनन्तरमपरअतुर्थः पुरुष एव पुल्लबातो नियतिवादिक आसूयायते-
प्रतिपाद्यते, स वैवभाह—नात्र कश्चित्कालेभ्यरादिकः कारणं नापि पुरुषकारः, समानक्रियाणामपि कस्यचिदेव
नियतिबलादर्थसिद्धेः, अतो नियतिरेव कारणम्, उक्तं च—“प्राप्तव्यो नियतिबलाभयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति
तुनां बुभोऽज्झमो वा । भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नामाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाश्वः ॥ १ ॥”
इत्यादि ॥ ‘इह खलु पार्थिव’ इत्यादिको ग्रन्थः प्राग्बलेतव्यो यावदेव धर्मो—नियतिवादरूपः स्वासूयातः—
मुपश्रंसो भवतीति । स च नियतिवादी स्वाभ्युपगमं दर्शयितुमाह—‘इह खलु बुधे पुरिसा भवती’त्यादि,
‘इह’—अस्मिन् भवति खलुबन्धो वाक्यान्तद्वारे, यो पुरुषो भवतः, तत्रैकः क्रियामासूयाति, क्रिया हि देवादेवा
न्तरावास्तुषणा पुरुषस्य भवति, न कालेभ्यरादिना चोदितस्य भवति, अपि तु नियतिप्रेरितस्य, एवमक्रियाऽपि ।
पदि तावत्स्वतन्त्रौ क्रियावादमक्रियावादं च समाभितो यौ द्वावपि नियत्यधीनत्वाच्चुत्स्यौ, यदि पुनस्तौ स्वतन्त्रौ
मभवत्स्वतः क्रियाऽक्रियामेवाम तुत्स्यौ स्यातामिति, अत एकाथविक्रमणार्थमत्वादिति, नियतिवद्वेनैव यो निय
तिवादमनियतिवादं प्राभिताविति मायः । उपलक्षणार्थत्वाभास्यान्योऽपि यः कश्चित्कालेभ्यराविपक्षान्तरमाध्ययति
सोऽपि नियतिचोदित एव द्रष्टव्य इति ॥ साम्प्रत नियतिवादी परमतोद्विभावयिषयाऽह—‘बालः’—अबः पुरुष

कारकालेश्वरवादीत्यादिकः, पुनरिति विशेषणार्थः, तदेव दर्शयति—‘एव’मिति वक्ष्यमाणनीत्या ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते कारणमापन्नैः सुखदुःखयोः सुकृतदुष्कृतयोर्वा स्वकृत एव पुरुषकारः कालेश्वरादिर्वा कारणमित्येवमभ्युपपन्नो नान्यन्नित्यादिकं कारणमस्तीति, तदेवाह—तद्यथा—योऽहमस्मि ‘दुःखत्वामि’ति शरीरं मानसं दुःखमनुभवामि तथा शोचामि—इष्टानिष्टवियोगसंप्रयोगकृतं शोकमनुभवामि, तथा ‘तिष्ठामि’ति शरीरबलमनुभवामि तथा ‘पीडामि’ति सबाह्याभ्यन्तरया पीडया पीडामनुभवामि, तथा ‘परितृप्तामि’ति परितापमनुभवामि, तथा ‘जूरामि’ति अनार्यकर्मणि प्रवृत्तमात्मानं गहामि, अनर्थावाप्तौ विह्वरयामित्यर्थः, तदेवं यदहं दुःखवाभि, तथा ‘तदहमेवाकार्षे’ परपीडया कृतवानस्मीत्यर्थः तथा परोऽपि यद्दुःखशोकादिकमनुभवति मयि वाऽऽमनुभवामि तदहमेवाकार्षे, परोऽपि यद्दुःखशोकादिकमनुभवति मयि वाऽऽपादयति तत्स्वयमेव कृतमिति, तदेव दर्शयति—‘परो वे’त्यादि, तथा परोऽपि यन्मां दुःखयति शोचयतीत्यादि प्राग्वन्नेयं तत्सर्वमहमकार्षमित्येवं द्वाभ्यामाकलितोऽज्ञो वा बाल एवं ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते स्वकारणं वा परकारणं वा सर्वं दुःखादि पुरुषकारकृतिमिति जानीते एवं पुरुषकारकारणमापन्न इति ॥ तदेवं नियतिवादी पुरुषकारकारणवादिनो बालत्वमापाद्य स्वमतमाह—मेधा—मर्यादा प्रज्ञा वा तद्वान् मेधावी—नियतिवादपक्षाश्रयी एवं ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते, कारणमापन्न इति नियतिरेव कारणं सु(दुः)खाद्यनुभवस्य, तद्यथा—योऽहमस्मि दुःखयामि—

सा० १ युक्त्यन्तरोपन्यासार्थं प्र० १२ ० अ, कारणसुद्धिस्य वक्ष्यमाणाच्च कारणात् नियतिरेव कर्त्री न पुरुषकारादिकमिति भावः, तदेव नियतिवादसमर्थनकारणं दर्शयति, तद्यथा—योऽहं प्र० १

शोचयामि तथा 'तित्प्यामि'पि शरामि 'पीडयामि'पि पीडयामनुभवामि 'परितप्यामि'पि परितपयमनुभवामि,
 नाहमेवमभ्यर्षं दुःस्वप्नं, अपि तु नियतित एवैतं प्रमथामतः, न पुण्यकारादिकृतं, यतो न हि कस्यचिदात्माऽनिष्टो
 रेनानिष्टा दुःस्वोत्पादादिकाः क्रियाः समारभते, नियत्यैवासाधनिच्छन्नपि तत्कार्यते येन दुःस्वपरम्परामागमवति,
 क्लृप्तमापन्न इति परेऽप्येवमेव बोधनीयम् । एवं सति नियतिवादी मेधावीपि सोऽच्छुण्ठयेतत्, स किञ्च नियतिवादी
 इष्टं पुण्यकारं परित्वन्यादृष्टनियतिवादाद्येव महाविवेकीत्येवमुच्छुण्ठते, स्वकारण परकारणं च दुःस्वादिक्कमनु
 मवच्छिपयतिच्छुण्ठयेतदेव विप्रसिधेयसि-ज्ञानाति नारत्यच्छुण्ठं नियसिक्कारणमापन्नं, कारण भावैकस्यासदनुष्ठानरतस्यापि
 न दुःस्वसुत्पद्यते परस्म तु सद्बुद्ध्ययिनोऽपि तन्मवतीत्यतो नियतिरेव कर्त्रीति । तदेव नियतिवादे स्थिते परमपि
 यत्किञ्चित्सर्वं नियत्यपीनमिति दर्शयितुमाह—'से येमी'त्यादि, सोऽह नियतिवादी युक्तितो निश्चित्य 'अधीनी'-
 ति प्रतिपादयामि ये केचन प्राच्यादिषु विदुषु अस्यन्तीति अस्मा-हीन्त्रियादयः स्यावराज-युधिष्यादयः प्राणाः-
 प्राणिनस्ते सर्वेऽप्येवं नियसित एवौदारिक्यदिश्वरीरसंभवागच्छन्ति, नान्येन कनचित्कर्मोदिना शरीरं प्राप्तन्ते,
 तथा वासकृत्सारयौवनस्यधिरदृष्टावस्वादिक विविचयपर्यापि नियतित एवानुभवन्ति, तथा नियतित एव 'विवेक'
 श्वरीरात्युबग्मावमनुभवन्ति, तथा नियतित एव विविच विधानम्—अवस्थाविशेषेण कुम्भकायस्त्रयवामनकम्बराम
 रण्येयमोकादिकं बीमस्समागच्छन्ति, तदेव तं प्राणिनस्त्रयाः स्वाधरा 'एव' पूर्वोक्त्या नीत्या संगतिं यान्ति-
 नियतिमापन्ना नानाविचविधानमात्रो भवन्ति, त एव वा नियतिवादिनः 'संग्रहय'ति नियतिमाभित्य 'तदु

त्प्रेक्षया' नियतिवादोत्प्रेक्षया यत्किञ्चनकारितया परलोकाभीरवो 'नो' नैव एतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति-
 जानन्ति, तद्यथा-क्रिया-सदनुष्ठानरूपा, अक्रिया तु-असदनुष्ठानरूपा इत्यादि यावदेवं ते नियतिवादिनस्तदुपरि
 सर्वं दोषजातं प्रक्षिप्य विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैर्विरूपरूपान् कामभोगान् भोजनाय-उपभोगार्थं समारभन्त
 इति ॥ तदेवमेव-पूर्वोक्त्या नीत्या तेऽनार्या विरूपं नियतिमार्गं प्रतिपन्ना विप्रतिपन्नाः, अनार्यत्वं पुनस्तेषां नियु-
 क्तिकस्यैव नियतिवादस्य समाश्रयणात्, तथाहि-असौ नियतिः किं स्वत एव नियतिस्वभावा उतान्यया नियत्या
 नियम्यते ?, किं चातः ?; तत्र यद्यसौ स्वयमेव तथास्वभावा सर्वपदार्थानामेव तथास्वभावत्वं किं न कल्प्यते ?,
 किं बहुदोषया नियत्या समाश्रितया ?; अथान्यया नियत्या तथा नियम्यते, साऽप्यन्यया साऽप्यन्ययेत्येवमन-
 वस्था । तथा नियतेः स्वभावत्वान्नियतस्वभावयाऽनया भवितव्यं न नानास्वभावयेति, एकत्वाच्च नियतेस्तत्कार्ये-
 णाप्येकाकारेणैव भवितव्यं, तथा च सति जगद्वैचित्र्याभावः, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा । तदेवं युक्तिभिर्विचार्यमाणा
 नियतिर्न कथञ्चिद् घटते, यदप्युक्तं-द्वावपि तौ पुरुषौ क्रियाक्रियावादिनौ तुल्यौ, एतदपि प्रतीतिबाधितं, यतस्त-
 योरेकः क्रियावाद्यपरस्त्वक्रियावादीति कथमनयोस्तुल्यत्वम्, अथैकया नियत्या तथानियतत्वाच्चुल्यता अनयोः,
 एतच्च निरन्तराः सुहृदः प्रत्येक्यन्ति, नियतेरप्रमाणत्वात्, अप्रमाणत्वं च प्राग्लेशतः प्रदर्शितमेव, यदप्युक्तं-
 यदुःखादिकमहमनुभवामि तन्नाहमकार्षमिति यादि, तदपि बालवचनप्रायं, यतो(यत्) जन्मान्तरकृतं शुभमशुभं वा

शोधयामि तथा 'सिप्पामि'सि धराणि 'पीठामि'सि पीठानुमवामि 'परितप्पामि'सि परिणामनुमवामि,
 नादमेवमकारं दुःखम्, अपि तु नियतिश्च एवेत मय्यामत, न पुरुषकारादिकुर्वं, यतो न हि कस्यचिदात्माऽनिष्टो
 येनानिष्टा दुःखोत्पादादिकाः क्रियाः समारभत, नियत्यैवासाधनिष्ठमपि सुत्कार्यते येन दुःखपरम्परामागमवति,
 कारजमापन्न इति परेऽप्येवमेव योजनीयम् । एवं सति नियतिवादी मेघानीति सोऽच्छुण्ठमेतत्, स किञ्च नियतिवादी
 इष्टं पुरुषकारं परित्यज्य्याहृदनियतिवादाश्रयेन महाविधेकीत्येवमुच्छुण्ठते, स्वकारण परकारणं च दुःखादिकम्ननु
 मवमप्यतिष्ठतमेतदेव विप्रतिवेदयति-जानाति नात्मकृते नियतिकारणमापन्नं, कारण चात्रैकस्यासदनुष्ठानरतस्यापि
 न दुःखमनुत्पपत्ते परस्य तु सदनुष्ठायिनोऽपि तद्ववहीत्यतो नियतिरेव कर्त्रीति । तदेव नियतिवादे स्थिते परमपि
 यत्किञ्चित्सत्त्वं नियत्यधीनमिति दर्शयितुमाह-
 'ते येमी'त्यादि, सोऽहं नियतिवादी युक्तितो निबिस्य 'अमीमी'-
 ति प्रतिपादयामि ये केचन प्राच्यादिषु विष्णु त्रस्यन्तीति ब्रह्मा-हीन्निद्रयादयः स्वावराह-युधिष्यादयः प्राणाः-
 प्राणिनस्ते सर्वेऽप्येवं नियतिव एवौदारिकाविष्णुरीरसबन्धमागच्छन्ति, नान्येन केनचित्कर्मोविना शरीरं ब्रह्मन्ते,
 तथा बालकमारयोवनस्यधिरद्वदावस्यादिक विविधपर्याय नियतित एवानुभवन्ति, तथा नियतित एव 'विवेक'
 दुरीरात्पूषगमावमनुभवन्ति, तथा नियतित एव विविध विधानम्-
 'अवस्याविश्वेव कुञ्चकावसञ्जबाननकुञ्जराव
 रणरेगदोकादिकं बीमस्तमागच्छन्ति, तदेव ते प्राणिनस्तथाः स्वावरा 'एव' पूर्वोक्तया नीत्या संगतिं यान्ति-
 नियतिमापन्ना नानाविधविधानमात्रो भवन्ति, त एव वा नियतिवादिनः 'संगद्वय'ति नियतिमाभिस्य 'तदु

त्प्रेक्षया' नियतिवादोत्प्रेक्षया यत्किञ्चनकारितया परलोकाभीरवो 'नो' नैव एतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति-
 जानन्ति, तद्यथा-क्रिया-सदनुष्ठानरूपा, अक्रिया तु-असदनुष्ठानरूपा इत्यादि यावदेवं ते नियतिवादिनस्तदुपरि
 सर्वं दोषजातं प्रक्षिप्य विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैर्विरूपरूपान् कामभोगान् भोजनाय-उपभोगार्थं समारभन्त
 इति ॥ तदेवमेव-पूर्वोक्त्या नीत्या तेऽनार्या विरूपं नियतिमार्गं प्रतिपन्ना विप्रतिपन्नाः, अनार्यत्वं पुनस्तेषां नियु-
 क्तिकस्यैव नियतिवादस्य समाश्रयणात्, तथाहि-असौ नियतिः किं स्वत एव नियतिस्वभावा उतान्यया नियत्या
 नियम्यते ?, किं चातः ?; तत्र यद्यसौ स्वयमेव तथास्वभावा सर्वपदार्थानामेव तथास्वभावत्वं किं न कल्प्यते ?,
 किं बहुदोषया नियत्या समाश्रितया ?; अथान्यया नियत्या तथा नियम्यते, साऽप्यन्यया साऽप्यन्ययेत्येवमन-
 वस्था । तथा नियतेः स्वभावत्वान्नियतस्वभावयाऽनया भवितव्यं न नानास्वभावयेति, एकत्वाच्च नियतेस्तत्कार्ये-
 णाप्येकाकारेणैव भवितव्यं, तथा च सति जगद्वैचित्र्याभावः, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा । तदेवं युक्तिभिर्विचार्यमाणा
 नियतिर्न कथञ्चिद् घटते, यदप्युक्तं-द्वावपि तौ पुरुषौ क्रियाक्रियावादिनौ तुल्यौ, एतदपि प्रतीतिबाधितं, यतस्त-
 योरेकः क्रियावाद्यपरस्त्वक्रियावादीति कथमनयोस्तुल्यत्वम्, अथैकया नियत्या तथानियतत्वात्तुल्यता अनयोः,
 एतच्च निरन्तराः सुहृदः प्रत्येव्यन्ति, नियतेरप्रमाणत्वात्, अप्रमाणत्वं च प्राग्लेशतः प्रदर्शितमेव, यदप्युक्तं-
 यहुःखादिकमहमनुभवामि तन्नाहमकार्षिमित्यादि, तदपि बालवचनप्रायं, यतो(यत्) जन्मान्तरकृतं शुभमशुभं वा

तद्विदोपमुन्यत, स्वच्छतकर्मफलस्वरत्वादमुमतां, तथा वोक्त—“यदिह क्रियते कर्म, तत्परश्रोपमुन्यते । मूलसिक्केषु
 इधु, फल द्वाभ्यामु आयते ॥ १ ॥” तथा—“यदुपाधमन्यदन्मनि शुभमष्टुमं वा स्वकर्म परिणस्या । तच्छब्दय
 मन्यथा नो कर्तुं द्वाभ्यामुरपि हि ॥ २ ॥” तदेव ते नियतिषादिनोऽनार्या विप्रतिपक्षास्तमेव नियुक्तिकं नियतिबाध
 धरधानास्तमेव न प्रतीयन्ते इत्यादि तावमेव यावदन्तरा कामभोगेषु विषय्या इति चतुर्थः पुरुषश्चातः समाप्तः ॥
 माभ्यस्तुपसंविष्टुतुराद—‘इत्येते’ पूर्वोक्तास्तस्त्रीवत्च्छरीरपञ्चमहाभूतेश्वरकर्तृत्वनियतिबाधपञ्चाभयिष्यत्कारः पुरुषा
 नानाप्रकारा प्रज्ञा-मतिर्येषां ते तथा नाना-विषयश्छन्द-अभिप्रायो येषां ते तथा, नानाप्रकारं शीलम्-
 अनुष्ठान येषां ते तथा, नानारूपा दृष्टिः-दर्शन येषां ते तथा, नानारूपा रुचिः-चेतोऽभिप्रायो येषां ते तथा,
 नानाप्रकार आरम्भो-धर्मानुष्ठानं येषां ते तथा, नानाप्रकारेण-परस्परमिषेनाभ्यवसायेन सयुक्ता धर्मार्थसुपताः,
 प्रीणिः-परिरयक्तः पूर्वसंयोगो-मादृषिवृत्तलत्रसंघन्धो यैस्ते तथा, तथा आराद्यात सर्वहयचर्मस्य इत्यार्यो भार्गो
 निर्दोष पापलेढासंपृक्तस्त्वमार्य मार्गमसप्राप्ता इति पूर्वोक्तया नीत्या ते वत्सरोऽपि नास्तिक्वादयो ‘जो हब्बाए’
 इति परित्यक्तत्वाभातापित्रादिसंघन्धस्य घनधान्यदिरण्यादिसंघन्धस्य न नैरिक्तुस्तमावो भवन्ति, तथा ‘जो
 पाराण’नि प्रसंप्राप्तत्वादार्यस्य मार्गस्य सर्वोपाधिविष्टुदस्य प्रगुणमोक्षपदतिरूपस्य न संसारपारणामिनो भवन्ति,
 न परतोऽस्तुत्समाजो भवन्तीति, किंस्वन्तराल एव गृह्वासार्यमार्गयोर्मध्यवर्तिन एव कामभोगेषु ‘वियण्णाः’-
 अण्युपपन्ना दुस्सारपण्डुमया इव करिणो विपीदन्तीति स्थिरम् ॥ उक्ताः परतीर्थिकाः, साम्प्रत लोकोत्तर मिधाहति

भिधुं पञ्चमं पुरुषजातमधिकृत्याह-

से वेमि पाईणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति, तंजहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे, उच्चा-
गोया वेगे नीया गोया वेगे, कायमंता वेगे हस्समंता वेगे, सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे, सुरूवा वेगे
दुरूवा वेगे; तेसिं च णं जणजाणवयाइं परिग्गहियाइं भवंति, तं० अप्पयरा वा भुज्जयरा वा, तह-
प्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म अभिभूय एगे भिक्खायरियाए समुट्ठिता सतो वावि एगे णायओ (अणा-
यओ) य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता असतो वावि एगे णायओ (अणायओ)
य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता, [जे ते सतो वा असतो वा णायओ य
अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता] पुब्बमेव तेहिं णायं भवइ,
तंजहा-इह खलु पुरिसे अन्नमन्नं ममट्ठाए एवं विप्पडिवेदंति, तंजहा-खेत्तं मे, वत्थू मे, हिरण्णं मे,
सुवन्नं मे, धणं मे, कंसं मे, दूसं मे, विपुलघण कणग रयण मणि मोत्तिय संख सिल प्पचाल-
रत्तरयण संतसार सावतेयं मे, सद्दामे, रूवामे, गंधामे, रसामे, फासामे; एते खलु मे कामभोगा
अहमवि एतेसिं ॥ से मेहावी पुब्बामेव अप्पणो एवं समभिजाणेज्जा, तंजहा-इह खलु मम अन्न-
यरे दुक्खे रोयातंके समुप्पजेज्जा अणिट्ठे अकंते अप्पिण्ण असुमे अमणुत्ते अमणामे दुक्खे णो सुहे
से हंता भयंतारो ! कामभोगाइं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंके परियाइयह अणिट्ठं अकंतं अप्पियं

असुम अमणुषं अमणामं पुक्खं नो सुहं, ताऽह पुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि
वा पीढामि वा परितप्पामि वा इमाओ मे अणयराओ पुक्ख्वाओ रोगात्तकाओ परिमोएह
अणिट्ठाओ अकताओ अत्थियाओ असुभाओ अमणुषाओ अमणामाओ पुक्ख्वाओ नो सुहाओ,
एवामेव नो सद्धपुब्ब भवहं, इह खलु कामभोगा नो ताणाए वा नो सरणाए वा, पुरिसे वा
एगता पुंविं कामभोगे विप्पजइति, कामभोगा वा एगता पुंविं पुरिस विप्पजइति, अन्ने खलु
कामभोगा अओ अइमसिं, से किमग पुण धय अन्नमधेहिं कामभोगेहिं सुच्छामो ? इति
सखाए ण धय च कामभोगेहिं विप्पजइस्सामो, से मेहायी जाणेखा परिगमेत, इणमेव उय
णीयतराग, तज्जा-माया मे, पिता मे, माया मे, भगिणी मे, भज्जा मे, पुत्ता मे, धूता मे, पेसा मे,
नत्ता मे, सुण्हा मे, सुहा मे, पिया मे, सहा मे, सयणसगयसपुया मे; एते खलु मम णायओ अ
इमवि एतेसिं, एवं से मेहायी पुब्बामेव अप्पणा एव सममिजाणेखा, इह खलु मम अन्नयरे
पुक्खे रोयातके समुप्पजेखा अणिठ्ठे जाव पुक्खे नो सुहे, से इत्ता भयतारो ! णायओ इमं मम
अन्नपर पुक्खं रोयातक परियाइयह अणिठ्ठ जाव नो सुहं, ताऽह पुक्खामि वा सोयामि वा
जाव परितप्पामि वा, इमाओ मे अणयराओ पुक्ख्वाओ रोगात्तकाओ परिमोएह अणिट्ठाओ
जाव नो सुहाओ, एवमेव नो सद्धपुब्ब भवहं, तेसिं वापि भयताराण मम णाययाण अन्नयरे

दुक्खे रोयातंके समुपज्जेजा अणिट्ठे जाव णो सुहे, से हंता अहमेतेसि भयंताराणं णाययाणं
 इमं अन्नयरं दुक्खं रोयातंके परियाइयामि अणिट्ठं जाव णो सुहे, मा मे दुक्खंतु वा जाव मा मे
 परितप्पंतु वा, इमाओ णं अणयराओ दुक्खातो रोयातंकाओ परिमोएमि अणिट्ठाओ जाव णो
 सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुब्बं भवइ, अन्नस्स दुक्खं अन्नो न परियाइयति अन्नेण कडं अन्नो न
 पडिसंवेदेति पत्तेयं जायति, पत्तेयं मरइ, पत्तेयं चयइ, पत्तेयं उववज्जइ, पत्तेयं झंझा, पत्तेयं सन्ना,
 पत्तेयं मन्ना; एवं विबू वेदणा, इह (इ) खलु णातिसंजोगा णो ताणाए वा, णो सरणाए वा, पुरिसे
 वा एगता पुब्बिं णातिसंजोए विप्पजहति, णातिसंजोगा वा एगता पुब्बिं पुरिसं विप्पजहति,
 अन्ने खलु णातिसंजोगा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं णातिसंजोगेहिं मुच्छा-
 मो ? , इति संखाए णं वयं णातिसंजोगं विप्पजहिस्सामो । से मेहावी जाणेज्जा बहिरंगमेयं, इण-
 मेव उवणीयतरांगं, तंजहा-हत्था मे, पाया मे, बाहा मे, ऊरू मे, उदरं मे, सीसं मे, सीलं मे, आज्ज
 मे, बलं मे, वण्णो मे, तया मे, छाया मे, सोयं मे, चक्खू मे, घाणं मे, जिब्भा मे, फासा मे; ममाइज्जइ
 वयाउ पडिजूरइ; तंजहा-आउओ बलाओ वण्णाओ तयाओ छायाओ सोयाओ जाव फासाओ
 सुसंधितो संधी विसंधी भवइ, वलियतरंगे गाए भवइ, किण्हा केसा पलिया भवंति, तंजहा-
 जंपि य इमं सरीरं उरालं आहारोवइयं एयंपि य अणुपुब्बेणं विप्पजहिस्सति, एयं

सत्त्वाए से भिषत्स्व भिषत्स्वापरियाए समुष्टिप तुइओ लोग आगेजा, त०-जीवा येव अजीवा येव, तसा येव पावरा येव ॥ (सुत्रम्-११) ॥

‘से मेमि’ इत्वादि, यादकाममोमेष्वसक्तः सधन्तरा नोज्वसीदति पञ्चवरपौण्डरीकोदरभाय च समयो भवति तदेतद्वद् ब्रवीमीति । अस्य चार्थस्योपदर्शनाय प्रस्तावमारचयन्माह-आर्षीनादिकामन्यतरां दिशमुदिश्येके केचन मनुष्याः ‘सन्ति’-भवन्ति, तथा-आर्याः-आर्यदेखोस्वमा मगवादिबनपदोद्भवाः, तथा ‘अनार्याः’-अक्ष-पूर्वनादिदेखोद्भवाः, तथा च ‘उदैर्गोत्रोद्भवाः’-इत्याहुदरिबखादिकुलोद्भवाः, तथा ‘नीचैर्गोत्रोद्भवाः’-वर्णा पसदसंभूताः, तथा ‘कायधन्तः’-ग्रंथिबः, तथा ‘इत्वा’-वामनकादयः, तथा ‘सुवर्णा दुर्वर्णाः’-सुरूपा दुरूपा वा, एके केचन कर्मपरवद्या भवन्ति; तेषां चार्थादीनां ‘ण’मिति वाक्यासङ्कारे ‘क्षेत्राणि’-शालीक्षेत्रादीनि ‘वास्तूनि’-स्नातोष्णिक्तादीनि तानि ‘परिगृहीतानि’-स्वीकृतानि भवन्ति, तान्येव विंशिनष्टि-‘अल्पतराणि’-स्वीकृतराणि वा प्रभूततराणि वा भवन्ति । तथा ते(वि)शामेव च वनबानपदाः परिगृहीता भवन्ति, तेऽप्यल्प तराः प्रभूततरा वा भवेयुः, तेषु चार्थादिविशेषणविशिष्टेषु तथाप्रकारेषु कुलेष्वागम्यैवभूतानि गृहाणि गत्वा तथा प्रकारेषु वा कुलेषु ‘आगम्य’-अन्तर्गच्छन् अभिभूय च विषयकयायादीन् परीयहोपसर्गान् वा सम्यगगुह्या नेनोत्थाय प्रव्रज्यां गृहीत्वैके केचन तथाविधसत्त्वन्तो मिश्राचर्यायां सम्यगुत्थिताः समुत्थिताः तथा ‘सत्तो’ विद्यमानानपि वा एके केचन महासत्त्वोपेता ‘ज्ञातीन्’-स्वबनान् (अज्ञातीन्-परिबनान्) तथा ‘उपकरण

च' कामभोगाङ्गं धनधान्यहिरण्यादिकं विविधं प्रकर्षेण 'हित्वा'—त्यक्त्वा भिक्षाचर्यायां सम्यगुत्थिताः, असतो वा ज्ञातीनुपकरणं च विप्रहाय भिक्षाचर्यायामेके केचनापगतस्वजनविभवाः समुत्थिताः ॥ ये ते पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टा भिक्षाचर्यामभ्युद्यताः पूर्वमेव—प्रव्रज्याग्रहणकाल एव तैरेतज्ज्ञातं भवति, तद्यथा—'इह'—जगति खलु-र्वक्यालङ्कारे अन्यदन्यद्वस्तुद्दिश्य ममैतद्धोर्गाय भविष्यतीति, एवमसौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः प्रविब्रजिषुर्वा 'प्रवेदय-ति' जानात्येवं परिच्छिनत्ति, तद्यथा—'क्षेत्रं'—शालिक्षेत्रादिकं, 'वास्तु'—स्वातोच्छ्रितादिकं, 'हिरण्यं'—धर्मलाभा-दिकं, 'सुवर्णं'—कनकं, 'धनं'—गोमहिष्यादिकं, 'धान्यं'—शालि-गोधूमादिकं, 'कांस्यं'—कांस्यपात्रादिकं, तथा 'विपुलानि'—प्रभूततराणि धनकनकरत्नमणिमौक्तिकानि 'शंखशिल'—चिमुक्तशैलादिकाः शिलाः, 'प्रवालं'—विट्ठमं, यदि वा—'सिलप्पवालं'ति श्रिया युक्तं प्रवालं श्रीप्रवालं वर्णादिगुणोपेतं तथा 'रत्तरयणं'ति रत्तरत्नं—पद्मरागादिकं तथा 'सत्सारं' शोभनसारमित्थः शूलमण्यादिकं, तथा 'स्वापतेयं' रिक्षं द्रव्यजातं, सर्वमेतत्पूर्वोक्तं 'मे' ममो-पभोगाय भविष्यति, तथा 'शब्दाः'—वेष्वाद्यो 'रूपाणि'—अङ्गनादीनि, 'गन्धाः'—कोष्ठपुटादयः, 'रसाः'—मधुरा-दयः मांसरसाद्यो वा 'स्पर्शाः'—सृद्धादयः, एते सर्वेऽपि खलु मे कामभोगाः, अहमप्येषां योगक्षेमार्थं ग्रभविष्या-मीत्येवं संप्रधार्य ॥ स मेधावी पूर्वमेवात्मानं विजानीयाद्—एवं पर्यालोचयेत्, तद्यथा—'इह'—संसारे खलुशब्दो-

सा० १ ० रोगाय प्र० । २ विषयासक्त पुरुषो मनुते इति शेषः । ३ धर्मलातादिकं प्र० । ४ अघटितरूप्यसुवर्णमिति पर्याय — प्राचीनपुस्तके ।
५ शुद्ध प्र० ।

उवधारणे, इहैव-अस्मिन्मैव जन्मनि मनुष्यमये वा ममान्यतरदुःखं-धिमोवेदनादिकं आतङ्को वाऽऽशु क्षीयिता
 पहारी शूलादिकाः समुत्पद्यते, तमेव विधिनष्टि-अनिष्टः अकान्तः अप्रियाः अष्टमोऽमनोमोऽवनामयतीत्यवनामा-
 पीडाविशेषकारी दुःस्वरूपो यदि वा न मनाममनाक 'मे' मम नितराभित्यर्थः दुःस्वयतीति दुःखं, पुनरपि दुःखोपादा
 नमत्यन्तदुःखप्रतिपादनार्थं सुखलेशश्चापि परिहारार्थं च 'नो' नैव शुभा, अष्टमकर्मविपाकापादितत्वादिति । अत्र
 च यदुक्तमपि पुनरुच्यते तद्वत्पादरक्षयापनार्थं सद्भिन्नेप्रतिपादनार्थं चेति, तदेवभूत दुःखं रोगातङ्क वा 'हन्त'-इति
 खेदे भयाप्राप्तारो गूयं क्षेत्रवास्तुरिरण्यसुवर्णधनधान्यादिकाः-परिग्रहविशेषाः शुब्दादयो वा विषयाः तथा हे मग
 वन्तः ! काममोगा पूयं मया पालियाः परिगृहीताश्च तवो पूयमपीद दुःखं रोगातङ्क वा 'परियाहयह'चि विमा
 गद्याः परिगृहीत पूयम्, अत्यन्तपीडयोद्धिन्नाः पुनस्तदेव दुःखं रोगातङ्क वा विशेषणद्वारेणोच्चारयति-अनिष्टमप्रियम
 कान्तमष्टममनोक्षमनागभूतमवनामक वा दुःखमेवैतत् ततोऽष्टममित्येवभूत ममोत्पन्नं पूय विभजत अहमनेना
 तीव दुःखामीति दुःखित इत्यादि पूर्ववन्नेयमिति, अतोऽष्टमान्मामन्यतरस्यादुःखाद्रोगातङ्कादा प्रविमोचयत यूयम्,
 अनिष्टादिविशेषणानि तु पूर्ववद्यास्मेयानि । प्रथम प्रथमान्तानि पुनर्द्वितीयान्तानि साम्प्रत पञ्चम्यन्तानीति । न काय
 मयस्तेन दुःखितेन 'एवमेवे'ति यथा प्रार्थितस्तथैव लब्धपूर्वो भवति, इदमुक्त भवति-न हि ते क्षेत्रादयः परि
 ग्रहविशेषा नापि श्रद्धादयः काममोगास्तं दुःखित दुःखाद्विमोचयन्तीति ॥ एतदेव लेखतो दर्शयति--'इह'-अस्मिन्,
 खतु-नाश्यालुद्वारे, ते काममोगा अत्यन्तमग्न्यस्ता न 'तस्य' दुःखितस्य श्राभाय श्रवणाय वा भवन्ति, मुसालिता

नामपि कामभोगानां पर्यवसानं दर्शयितुमाह—‘पुरिसौ वा’ इत्यादि, पुरिशयनात् पुरुषः—प्राणी, ‘एकदा’—व्याधु-
 त्पचिकाले जराजीर्णकाले वाऽन्यस्मिन्वा राजाद्युपद्रवे, ‘तान्’—कामभोगान् परित्यजति, स वा पुरुषो द्रव्याधमावे-
 तैः कामभोगैर्विषयोन्मुखोऽपि त्यज्यते, स चैवमवधारयति—‘अन्ये’—मनो भिन्नाः खल्वमी कामभोगाः, तेभ्यश्चा-
 न्योऽहमस्मि। तदेवं व्यवस्थिते “किमिति वयं पुनरेतेष्वनित्येषु परभूतेष्वन्येषु कामभोगेषु मूच्छां कुर्म” इत्येवं केचन
 महापुरुषाः ‘परिसंख्याय’—सम्यग् ज्ञात्वा कामभोगान् वयं ‘विप्रजहिष्यामः’—त्यक्ष्याम इत्येवमध्यवसायिनो
 भवन्ति। पुनरपरं वैराग्योत्पत्तिकारणमाह—‘से मेहवी’—स मेधावी—सश्रुतिकः एतज्जानीयात्, तद्यथा—यदेतत्क्षेत्र-
 वास्तुहिरण्यसुवर्णशब्दादिविषयादिकं दुःखपरित्राणाय न भवतीत्युपन्यस्तं तदेतद्वाह्यतरं वर्तते, इदमेव चान्यद्वक्ष्य-
 माणम् ‘उपनीततरम्’—आसन्नतरं वर्तते, तद्यथा—माता, पिता, भगिनीत्यादयो ज्ञातयः; पूर्वापरसंस्तुता
 एते खलु ममोपकाराय ज्ञातयो मविष्यन्ति, अहमप्येतेषां स्नानभोजनादिनोपकरिण्यामीत्येवं स मेधावी पूर्वमेवा-
 त्मनैवं समभिजानीयादित्यादि, एवं पर्यालोचयत्कल्पितवानिति वा, एतदध्यवसायी चासौ स्यादिति दर्शयितु-
 माह—‘इह खलु’ इत्यादि, ‘इह’—अस्मिन् भवे मम वर्तमानस्यानिष्टादिविशेषणविशिष्टो दुःखातङ्कः समुत्पद्येत,
 ततोऽसौ तद्दुःखदुःखितो ज्ञातीनेवमभ्यर्थयेत्, तद्यथा—इमं ममान्यतरं दुःखातङ्कमुत्पन्नं परिगृह्णीत यूयमहमने-
 नोत्पन्नेन दुःखातङ्केन पीडयिष्यामी(ष्य इ)त्यतोऽगुह्यमान्मां परिमोचयत यूयमिति, न चैतत्तेन दुःखितेन लब्धपूर्वं
 भवति, न हि ते ज्ञातयस्तं दुःखान्मोचयितुमलमिति भावः, नाप्यसौ तेषां दुःखमोचनायालमिति दर्शयितुमाह—

'तेसि घाधी'स्यादि, सर्वे प्राग्वद्योबनीय, यावदयमेव नो लब्धपूर्वं भवतीत्येव नोपलब्धपूर्वं भवती
 स्यात्—'अण्णास्स बुक्ख'मित्यादि, सर्वस्यैव ससारोपरविषयमिति नोऽमुमतः स्वरुतकर्मोदयाद्यः स्वमुत्पद्यते, तदन्य
 स्य सबन्धि दुःखमन्यो—मातापित्रादिकः कोऽपि न प्रस्थापिषति, न तस्मात्पुत्रादेर्दुःखेनासद्येनात्यन्तपीडिताः,
 स्वबन्धना नापि तदुदुःखमात्मनि कर्तुमलः किमित्येवमाशङ्क्याह—'अण्णेण कट्ठ'मित्यादि, 'अन्येन'—अन्तुना
 कृपायबद्धगेन इन्द्रियानुकूलतया भोगाऽमितापिषाऽब्धानाहतेन मोहोदयवर्तिना यत्कृत कर्म तदुदयमन्यः प्राणी
 नो प्रतिषेदयति—नानुभवति, तदनुभवेन कृतागमकृतनाशौ स्यातां, न चेमौ युक्तिसंगतौ अतो यदेन कृत
 तत्सर्वं स एवानुभवति, तथा चोक्तम्—'परकृतकर्मणि यस्माच्च कामति संक्रमो विभागो वा । तस्मात्सत्त्वानां कर्म,
 यस्य वचेन तद्वेषम् ॥ १ ॥" यस्मात्स्वकृतकर्मफलेभ्यः कृतवत्स्मादेतद्व्यवतीत्याह—'पत्तेय'मित्यादि, एक
 मक प्रति प्रत्येक सर्वोऽप्यमुमान् जायत, तथा क्षीणे चायुषि प्रत्येकमेव म्रियते, ऊक्तं च—'एकस्य जन्ममरणे
 गतयच्च ह्यमाहुमा मभावर्ते । तस्मादाकालिकहितमेकेनैवात्मनः कार्यम् ॥ १ ॥" इति, तथा प्रत्येक क्षेत्रवास्तु
 हिरण्यसुवर्णादिकं परिग्रह सुखदादीन् विषयान् मातापितृकुलप्रादिकं च त्यजति, तथा प्रत्येकमुपपद्यते—युन्यते
 परिग्रहस्वीकरणतया, तथा प्रत्येक सञ्ज्ञा—कलहस्वदूग्रहात् कृपायाः परिगृह्यन्ते, ततः प्रत्येकमेवासुमतां मन्दती
 प्रतया कृपायोऽग्रवो भवति, तथा सञ्ज्ञान सञ्ज्ञा—पदार्थपरिच्छिन्निः, साऽपि मन्दमन्दतरपदुतरमेवात् प्रत्येकमेवोप-
 बाप्यते, सर्वज्ञादासस्तरतमपोगेन गतेर्ग्यवस्थितत्वात्, तथा प्रत्येकमेव 'मम'पि—मनन—चिन्तन पर्यालोचनमिति

यावत्, तथा प्रत्येकमेव 'विष्णु'ति विद्वान्, तथा प्रत्येकमेव सातासातरूपवेदना-सुखदुःखानुभवः, उपसंजि-
 घृक्षुराह-'इति खलु' इत्यादि, 'इति'-एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण यतो नान्येन कृतमन्यः प्रतिसंवेदयते प्रत्येकं च
 जातिजरामरणादिक ततः खल्वमी ज्ञातिसंयोगाः-स्वजनसंबन्धाः संसारचक्रवाले पर्यटतोऽत्यन्तपीडितस्य तदु-
 द्भरणे न ज्ञाणाय-न त्राणं कुर्वन्ति, नाप्यनागतसंरक्षणतः शरणाय भवन्ति; किमिति ?, यतः पुरुषः 'एकदा'-
 क्रोधोदयादिकाले ज्ञातिसंयोगान् 'विप्रजहान्ति'-परित्यजति, 'स्वजनाश्च न बान्धवा' इति व्यवहारदर्शनात्,
 ज्ञातिसंयोगा वैकदा तदसदाचारदर्शनतः पूर्वमेव तं पुरुषं परित्यजन्ति-स्वसंबन्धादुत्तारयन्ति । तदेवं व्यवस्थिते
 एतद्भावयेत्, तद्यथा-अन्ये खल्वमी ज्ञातिसंयोगा मत्तो भिन्ना इत्वरा एभ्यश्चान्योऽहस्मि । तदेवं व्यवस्थिते
 किमङ्ग पुनर्वयमन्यैरन्यैर्ज्ञातिसंयोगैर्मूर्च्छां कुर्मः ?, न तेषु मूर्च्छां क्रियमाणा न्याय्या इत्येवं 'संख्याय'-ज्ञात्वा
 प्रत्याकलय्य वयमुत्पन्नवैराग्या ज्ञातिसंयोगांस्त्यक्ष्याम इत्येवं कृताध्यवसायिनो विदितवेद्या भवन्तीति । साम्प्रत-
 मन्येन प्रकारेण वैराग्योत्पत्तिकारणमाह-स 'मेधावी'-संश्रुतिकः, 'एतद्'-वक्ष्यमाणं जानीयात्, तद्यथा-बाह्य-
 तर्मेतत् यज्ज्ञातिसंबन्धनम्, इदमेवान्यदुपनीततरम्-आसन्नतरं, शरीरावयवानां भिन्नज्ञातिभ्य आसन्नतरत्वात्,
 तद्यथा-हस्तौ ममाशोकपल्लवसदृशौ, तथा भुजौ करिकराकारौ परपुंरजयौ प्रणयिजनमनोरथपूरकौ शत्रुशतजीविता-
 न्तकरो, यथा मम न तथाऽन्यस्य कस्यापीत्येवं पादावपि पद्मगर्भसुकुमारावित्यादि । सुगमं, यावत्स्पर्शाः स्पर्शने-
 न्द्रियं 'ममाति'-ममीकरोति,-यादृच्छे न तादृगन्यस्येति भावः, एतच्च हस्तपादादिकं स्पर्शनेन्द्रियपर्यवसानं शरी-

रावयसंविच्छेदेन विवक्षित यस्मिन्मपि वयसः परिणामात्-कालकृतावस्थाविशेषात् 'परिजूरह'चि-परिबीर्यते
 बीर्णतां याति प्रतिघण विग्रहास्तां याति, तस्मिन्मय प्रतिमय विधीर्येति, क्षरीरे प्रतिसमयमसौ प्राप्ती एतस्माद्ध
 इयति, तयया—आयुषः पूर्वनिबदात्ममयादिहान्याऽप्यधीयते, आवीचीमयेन प्रतिसमय मरणाभ्युपगमात्, तया
 बलादप्यधीयते, तथाहि-पौषनावस्थायाऽव्यवमाने क्षरीरके प्रविष्टुष्य क्षिपिलीभवत्सु संविबन्धनेषु बलादवश्यं भ्रमयते,
 तथा बर्मास्त्वब्रह्मायातोऽप्यधीयते, अत्र च सनत्कुमारहृदयान्तो वाच्यः, तथा जीर्यते क्षरीरे भोत्रादीनीन्द्रि
 यालि न स्रग्पङ्क स्वविषय परिच्छेदुल्ल, तथा बोक्तम्—"वात्स्य इतिर्वयो मेधा त्वक्वष्टुःशुक्रविक्रमाः । दक्ष
 केषु निवर्तन्ते, मनः सर्वेन्द्रियाणि च ॥ १ ॥" तथा च विच्छिद्यवयोहान्या 'सुसंचितः-सुबदः संयिः--चातु
 कूर्परादिको 'चिसंचिर्मवति'-विगलितवचनो भवतीत्यर्थः, तथा बलितरङ्गाङ्गुल सर्वतः क्षिराज्वालवेष्टितमात्म
 नोऽपि क्षरीरमिदमुद्गङ्गबति किंपुनरन्येषां?, तथा बोक्तम्--"बलिसंततमस्विसेपित, शिथिलस्त्रापुष्टव क्ते(ल)वरम् ।
 स्वयमेव पुमान् जुगुप्सते, किम् कान्ताः कमनीयविप्राः ? ॥ १ ॥" तथा कुब्जाः केक्षा वयापरिणामबलप्रधा
 लिता धवततां प्रतिपद्यन्ते, तदेव वयःपरिणामापादितसन्मतिरेतस्त्रावयेत्, तयथा--यवपीद क्षरोरमुदारे--क्षोम
 नावयवरूपोपेत विच्छिष्टाहारोपचितम्, एतदपि मयाऽवश्यं प्रतिघणं विधीर्यमाणमायुषः क्षये विप्राहासव्य मविष्य-
 तीत्येतदवगम्य क्षरीरानिस्पतया संसारासारातां 'संक्रयाय'-अवगम्य परित्यक्तमस्तगृहप्रपञ्चो निष्क्रान्ततामुप-
 गम्य म भिक्षुदेहदीर्घसमपात्रार्थं भिक्षावर्याणां समुत्थितः सन् शिवा लोकं चानीयादिति । तदेव लोकाद्वैविष्य

दर्शयितुमाह-तद्यथा-जीवाश्च-प्राणधारणलक्षणास्तद्विपरीताश्चाजीवा-धर्माधर्माकाशादयः, तत्र तस्य भिक्षोर-
हिंसाप्रसिद्धये जीवान् विभागेन दर्शयितुमाह-जीवा अणुपयोगलणक्षा द्विधा, तद्यथा-त्रस्यन्तीति त्रसाः-द्वीन्द्रि-
यादयः, तथा तिष्ठन्तीति स्थावराः-पृथिवीकायादयः । तेऽपि सूक्ष्मवादरपर्याप्तकापर्याप्तिकादिभेदेन बहुधा द्रष्ट-
व्याः, चोपरि एतेषु बहुधा व्यापारः प्रवर्तते । साम्प्रतं तदुपमर्दकव्यापारकर्तृन् दर्शयन्नाह-

इह खलु गारतथा सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, जे
इमे तसा थावरा पाणा ते सयं समारंभंति, अन्नेणवि समारंभावेति, अण्णपि समारंभंतं समणुजा-
णंति । इह खलु गारतथा सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा,
जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचित्ता वा ते सयं परिगिण्हंति, अन्नेणवि परिगिण्हवेति, अन्नेवि
परिगिण्हंतं; समणुजाणंति । इह खलु गारतथा सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि
सारंभा सपरिगगहा, अहं खलु अणारंभे अपरिगगहे, जे खलु गारतथा सारंभा सपरिगगहा,
संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, एतेसि चैव निस्साएवंभचेरवासं वसिस्सामो,
कस्स णं तं हेउं?, जहा पुब्बं तहा अवरं, जहा अवरं तहा पुब्बं; अंजू एते अणुवरया अणुवट्ठिया
पुणरवि तारिसगा चैव । जे खलु गारतथा सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि
सारंभा सपरिगगहा, दुहतो पावाइं कुब्बंति इति संखाए दोहिंवि अंतेहिं अदिस्समाणो इति

मियसू रीगुञ्जा । से पेमि पाईण या ६ जाव एव से परिणायकम्मे, एव से ववेयकम्मे; एव से पियअत्तकारणं भवतीतिमक्खायम् ॥ (सुत्रम्-१४) ॥

‘इह’-अस्मिन् संसारं, खलुर्वाक्यालङ्कारे, गृह्य-अगारं तत्र सिद्ध्यतीति गृहस्याः, ते च सहारम्भेण-बीबो पमर्दकारिणा वर्तन्त इति मारम्मा, तथा मह परिग्रहेण-द्विपवषट्पदवनधान्यादिना वर्तन्त इति सपरिग्रहाः, न क्वल न एव अन्येऽपि ‘सन्ति’-विद्यन्त एव कचन ‘भमणा’-आक्यादयः, ते च पवनपाचनाद्यनुमतेः मारम्मा दास्यादिपरिग्रहाश्च मपग्रिहाः, तथा आक्षणाद्यैवविधा एव, एतेषां च मारम्भकत्व स्पष्टं स्यात्तरे दृष्टे यति-य इमे प्राग्व्यावर्णितास्त्रिणाः स्याद्वराश्च प्रायिनस्तान् स्वयमेव-अपरप्रेरिता एव समारम्भन्ते, तदुपमर्दक व्यापार स्वत एव कुर्वन्तीत्यर्थः, तथा अन्यांश्च ममारम्भयन्ति, ममारम्भ कुर्वन्तान्यान् समनुजानन्ति ॥ तद्व प्राणाविपात प्रदर्श्य मोगाद्भूत परिग्रहं दर्शयितुमाह-‘इह खलु’ इत्यादि, इह खलु गृहस्या सारम्माः मपरि ग्रहाः मन्ति भमणा आक्षणाश्च, ते च मारम्भपरिग्रहात्वात् किं कुर्वन्तीति दर्शयति-य इमे प्रत्यक्षाः कामप्रधाना मोगाः काममोगाः, काम्यन्त इति कामा-स्त्रीगात्रपरिष्वङ्गादयो मुख्यन्त इति मोगाः-स्रक्चन्दनवादित्रादयः, ए एते सचिषाः-सचेतना मचेतना वा मनेषु, तदुपादानभूता वाऽर्थाः, ताश्च सचिषानविधान्याऽर्षान् ‘ते’-काम मोगाधिनी गृहस्यादय स्वत एव परिगृह्णन्ति, अन्येन च परिग्राहयन्ति, अपरं च परिगृह्णन्त समनुजानत इति । साम्प्रतमुपसञ्चिष्टपुराह-‘इह खलु’ इत्यादि, इह-अस्मिन् जगति, ‘सन्ति’-विद्यन्ते गृहस्यास्तथाविधाः भमणा

ब्राह्मणाश्च सारम्भाः सपरिग्रहा इत्येवं ज्ञात्वा स मिक्षुरेवमवधारयेद्-अहमेवात्र खल्वनारम्भोऽपरिग्रहश्च, ये चामी
गृहस्थादयः सारम्भादिगुणयुक्तास्तदेतन्निश्चया-तदाश्रयेण ब्रह्मचर्य-श्रामण्यमाचरिष्यामोऽनारम्भा अपरिग्रहाः
सन्तः, धर्माधारेद्देहप्रतिपालनार्थमाहारादिकृते सारम्भपरिग्रहगृहस्थनिश्चया प्रव्रज्यां करिष्याम इत्यर्थः । ननु च
यदि तन्निश्चया पुनरपि विहर्तव्यं किमर्थं ते त्यज्यन्त इति जाताशङ्कः पृच्छति-‘कस्य हेतोः’-केन कारणेन ?
तदेतद्गृहस्थश्रमणब्राह्मणत्यजनमभिहितमिति, आचार्योऽपि विदिताभिप्राय उत्तरं ददाति-यथा-‘पूर्वम्’-आदौ
सारम्भपरिग्रहत्वं तेषां तथा ‘पश्चादपि’-सर्वकालमपि गृहस्थाः सारम्भादिदोषदुष्टाः श्रमणाश्च केचन यथा ‘पूर्व’-
गृहस्थभावे सारम्भाः सपरिग्रहस्तथा ‘अपरिस्मन्नपि’-प्रव्रज्यारम्भकाले तथाविधा एव त इति अधुनोभयपदा
व्यभिचारित्वप्रतिपादनार्थमाह-यथा ‘अपरम्’-अपरस्मिन् प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकाले तथा ‘पूर्वमपि’-गृहस्थभावा-
दावपीति, यदि वा-कस्य हेतोस्तद्गृहस्थाद्याश्रयणं क्रियते यतिनेत्याह-यथा ‘पूर्व’-प्रव्रज्यारम्भकाले सर्वमेव भिक्षा-
दिकं गृहस्थायत्त तथा पश्चादपि, अतः कथं नु नामानवद्या वृत्तिर्भविष्यतीत्यतः साधुभिरनारम्भैः सारम्भाश्रयणं
विधेयम् । यथा चैते गृहस्थादयः सारम्भाः सपरिग्रहाश्च तथा प्रत्यक्षेणैवोपलभ्यन्त इति दर्शयितुमाह-‘अञ्जू’-
इति, व्यक्तमेतदेते गृहस्थादयो यदि वा-‘अञ्जू’ इति प्रगुणेन न्यायेन स्वरसप्रवृत्त्या सावद्यानुष्ठानेभ्योऽनुपरताः
परिग्रहारम्भाच्च सत्संयमानुष्ठानेन चानुपस्थिताः-सम्यगुत्थानमकृतवन्तो येऽपि कथञ्चिद्धर्मकरणायोत्थितास्तेऽप्यु-
द्दिष्टभोजित्वात् सावद्यानुष्ठानपरत्वाच्च गृहस्थभावावानुष्ठानमनतिवर्तमानाः पुनरपि तादृशा एव-गृहस्थकल्पा एवेति ।

माग्नेतसुपसंहरति—य इमे—गृहस्थादयस्ते 'द्विषाऽपि'—सारम्भसपरिग्रहत्वाभ्यामुभ्यामपि पापान्युपावदते,
 यदि वा रागद्वेषाभ्यामुभ्यामपि, यदि वा गृहस्थप्रव्रज्यापर्पाभ्यामुभ्यामपि पापानि कुर्वत इत्येवं 'सकम्पाय'—परि
 द्राप 'द्वयोरस्यन्तयोः'—आरम्भपरिग्रहयो रागद्वेषयोर्वा; 'अदृश्यमानः'—अनुपलभ्यमानो, यदि वा रागद्वेषयोर्वा
 वन्तौ—अभावौ तयोरविद्यमानो—रागद्वेषाभावद्विषित्वेनापदिश्यमानः अभित्यक्तभूतो 'मिच्छुः'—मिच्छन्शीलो
 अन्वेषाहारमोक्षी सत्सयमानुष्ठाने 'रीयेत'—प्रवर्तेत; एतद्वक्तुं भवति—य इमे द्वाविसंयोगा यस्मायं घनघान्यादिकः
 परिग्रहो यच्चद इत्तपादाद्ययवयुक्त क्षरीरक पक्ष तदायुर्बलवर्णादिक तत्सर्वमश्नाद्यतमनित्यं स्वमेन्द्रबालसदृशम
 सारं, गृहस्थधनमन्त्राद्यमाद्य सारम्भाः सुपरिग्रहाद्य, एतत्सर्वं परिग्राह्य सत्सयमानुष्ठान मिच्छु 'रीयेतेति स्थितम् ।
 न पुनरप्यहमचिकृतमेवार्थं विद्वेषितवरं सोपपन्निकं भवीमीति—तत्र प्रज्ञापकापेक्षया प्राच्यादिकाया विधौऽन्यतरस्याः
 ममायातः स भिक्षुर्दयोरप्यन्तयोरदृश्यमानतया सत्सयमे रीयमाणः सन् 'एवम्'—अनन्तरोक्तेन प्रकारेण अपरिज्ञया
 परिज्ञाय, प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याक्याय च परिज्ञातकर्मा भवति । पुनरपि 'एवमिति'—परिज्ञातकर्मत्वाच्च
 येतकर्मा भवति—अपूर्वस्यानचको भवतीत्यर्थः, पुनरेवमित्यवचकतया योमनिरोधोपायतः पूर्वोपधितस्य कर्मणो
 विद्वेषेणान्तकारको भवतीति, एतच्च तीर्थंकरगणवरादिभिर्ज्ञातव्यैराक्यातमिति । कथं पुनः प्राणातिवातविरति
 व्रतादिभ्यवस्थितस्य कर्मापगमो भवतीत्युक्तं ? यतस्तत्प्रवृत्तस्यास्मौपम्येन प्राणिनां वीक्ष्यतेत्यवते, तथा च कर्म

मन्ध इत्येवं सर्वं मनस्याघायाह—

तत्थ खलु भगवता छज्जीवनिकाय हेऊ पणत्ता, तंजहा-पुहवीकाए जाव तसकाए, से जहा णा-
मए मम अस्सायं दंढेण वा, अट्ठीण वा, मुट्ठीण वा, क्वाल्लेण वा, आउट्टिजमाणस्स वा, हम्म-
माणस्स वा, तज्जिजमाणस्स वा, ताडिजमाणस्स वा, परियाविजमाणस्स वा, किलाभिज्जमाणस्स वा,
उद्धविजमाणस्स वा, जाव लोमुक्खणमायमवि हिंसाकारगं दुक्खं भयं पडिस्संवेदंमि, इच्चें जाण
सब्बे जीवा, सब्बे भूता, सब्बे पाणा, सब्बे सत्ता; दंढेण वा, जाव क्वाल्लेण वा, आउट्टिजमाण वा,
हम्ममाण वा, तज्जिजमाण वा, ताडिजमाण वा, परियाविजमाण वा, किलाभिज्जमाण वा, उद्ध-
विजमाण वा, जावलोमुक्खणमायमवि हिंसाकारगं दुक्खं भयं पडिस्संवेदंति, एवं नच्चा सब्बे पाणा
जाव सत्ता ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परिधावेयव्वा; ण उद्धवेयव्वा । से वेमि जे
य अतीता, जे य पडुप्पन्ना, जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सब्बे ते एवमाइक्खंति एवं
भासंति एवं पणवेंति एवं परूवेंति-सब्बे पाणा जाव सत्ता ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा ण, परि-
धावेयव्वा, ण परिधावेयव्वा, ण उद्धवेयव्वा; एस धम्मं धुवे णीति ए सासए समिच्च लोगं खेयन्नेहि पवे-
दिए, एवं से भिक्खू विरते पाणातिवायातो जाव धिरते परिग्गहातो णो दंतपक्खालणेणं दंते

पक्खाळेखा, णो भंजण, णो घमण णो धूवणे, णो त परिधाविएखा । से भिक्खू अकिरिए, अट्ठसए
 अकोहे, अमाणे, अमाए, अलोहे, उवसते परिनिब्बुहे णो आसस पुरतो करेखा; इमेण मे विट्ठेण वा
 सुएण वा मएण वा विस्साएण वा इमेण वा सुचरियतनियमयमचेरवासेण इमेण वा जायामा
 पावुत्तिएण घम्मेणं इओ पुए पेथा देवे सिया काममोगाण वसवत्ती सिद्धे वा अटुक्खमसुभे
 एत्थवि सिया एत्थवि णो सिया । से भिक्खू सवेहिं अमुच्छिए, त्वेहिं अमुच्छिए, गंधेहिं अमुच्छिए
 रसेहिं अमुच्छिए, फासेहिं अमुच्छिए; विरए कोहाओ माणाओ मायाओ लोभाओ पेजाओ दोसाओ
 कलहाओ अन्नपत्ताणाओ पेसुआओ परपरिवायाओ अरहरिओ मायामोसाओ मिच्छावसणस
 छाओ इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते । से भिक्खू ले इमे तसथावरापाणा
 भवति ते णो सय समारमइ, णो वडण्णेहिं समारमावेति, अल्ले समारंभतेयि न समणुजाणति इति;
 से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते । से भिक्खू ले इमे काममोगा सव्विता वा
 अविता वा ते णो सय परिगिणइति, णो अल्लेण परिगिणहावेति अल्ल, परिगिणइतपि ण समणुजा
 णति इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते से भिक्खू । जपिय इम संपराइय
 कम्मं कज्जइ; णो त सय करेति, णो अण्णाण कारवेति, अल्लपि करेत्तं ण समणुजाणइ इति से महतो
 आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते । से भिक्खू जाणेखा असण वा ४ अस्सिपडियाए पग

साहम्मियं समुद्दिस्स पाणाइं भूताइं, जीवाइं, सत्ताइं; समारंभ समुद्दिस्स कीतं पामिच्चं अच्छिज्जं
 अणिसट्ठं अभिहण्डं आहहद्दिसियं तं चेतियं सिया तं (अप्पणो पुत्ताइण्डाए जाव आएसाए पुढो
 पहेणाए सामासाए पायरासाए सणिहिसंणिचओ किज्जइ इह एतेसिं प्राणवाणं भोयणाए) णो सयं
 भुंजइ, णो अण्णेणं भुंजावेति, अन्नं पि भुंजतं ण समणुज्जाणइ इति, से महतो आयाणाओ उवसंतो
 उवट्ठिए पडिविरते । तत्थ भिक्खू परकडं परणिट्ठित्तमुग्गमुप्पायेणएसणासुद्धं सत्थाइयं सत्थपरि-
 णामियं अविहिंसियं एसियं वेसियं सामुदाणियं पत्तमसणं कारणट्ठा पमाणजुत्तं अक्खोवज्जणव
 णलेवणभूयं संजमजायामायावत्तियं बिलमिव पन्नगभूतेणं अप्पाणेणं आहारं आहारेज्जा, अन्नं
 अन्नकाले, पाणं पाणकाले, वत्थं वत्थकाले, लेणं लेणकाले, सयणं सयणकाले । से भिक्खू मायन्ने
 अन्नयरं दिसं अणुदिसं वा पडिवन्ने धम्मं आइक्खे विभए किट्ठे उवट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा
 सुस्ससमाणेसु पवेदए, संतिविरतिं उवसमं निब्बाणं सोयवियं, अज्जवियं, मद्दवियं, लाघवियं,
 अणतिवातियं; सन्वेसिं पाणाणं सन्वेसिं भूताणं जाव सत्ताणं अणुवाइं किट्ठए धम्मं । से भिक्खू
 धम्मं किट्ठमाणे णो अन्नस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो वत्थस्स हेउं
 धम्ममाइक्खेज्जा, णो लेणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो सयणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो अन्नेसिं

१ अप्पणो^० इत्यादिना, ^०भोयणाए । २ इत्यन्तेन्त अ-आ इति प्रती नास्तीति ।

विरुवस्त्वाण काममोगाणं हेउ धम्ममाइक्खेज्जा, अगिलाए धम्ममाइक्खेज्जा, नल्लस्य कम्म
 निज्जरहाए धम्ममाइक्खेज्जा । इह लल्लु तत्स भिक्खुत्स अंतिए धम्म सोबा गिसम्म उट्ठाणेण
 उट्ठाय धीरा अस्सि धम्मे समुट्ठिया, जे तत्स भिक्खुत्स अंतिए धम्म सोबा गिसम्म सम्म
 उट्ठाणेण उट्ठाय धीरा अस्सि धम्मे समुट्ठिया; ते एवं सव्वोवगता, ते एवं सव्वोवगता, ते एवं
 सव्वोवसता; ते एवं सव्वत्ताए परिनिब्बुडधियेमि । एव से भिक्खू धम्मही धम्मविक गियाग
 पबिबण्णे से ज्जेय युतिय अबुवा पत्ते पडमवरपोढरीय अबुवा अपत्ते पडमवरपोढरीय, एव
 से भिक्खू परिणायकम्मे परिणायसणे परिणायगेइवासे उवसत्ते समिए सहिए सया जए,
 सेव वयणित्थे, तज्जा-समणेति वा, माइणेति वा, खतेति वा, वतेति वा, गुत्तेति वा, मुत्तेति वा,
 इसीति वा, मुणीति वा, कतीति वा, विज्जति वा, भिक्खुति वा, ख्खेति वा, तीरट्ठीति वा, वरणकरणा
 पारविडसियेमि ॥ (सुत्रम् १५) ॥ इति पितियसुअक्खवत्स पोढरीयं नाम पडमज्झयण समस्त ॥

'तत्रेति'—कमबन्धप्रस्थावे, लल्लु वाक्क्यालङ्कारे, 'मगवता'—उत्पन्नानेन तीर्थकृता बद्धीवनिष्काया हेतुत्वे
 नोपन्यस्ताः, तथा-प्रतिषेधिकायो यावत्सप्तकायोऽपीति, तेषां च पीड्यमानानां यथा दुःखमुत्पद्यते तथा स्वसंविधि
 सिद्धेन दृष्टान्तेन दर्शयितुमाह—तद्यथा नाम-यम 'असात'—दुःखं वाक्क्यायेः प्रकारकस्यद्यते तथाऽन्येषामपीति,
 तद्यथा—दण्डेनास्त्वा मृष्टिना 'लेल्लुना'—सोष्ठेन, 'कपालेन'—कपरेण, 'आकोठमामस्य'—संकोच्यमानस्य इत्य

मानस्य कशादिभिः, तर्ज्यमानस्याहुल्यादिभिः, ताड्यमानस्य कुड्यादावभिघातादिना, परिताप्यमानस्याग्न्यादौ, अन्येन वा प्रकारेण परिक्लाम्यमानस्य, तथा 'अपद्राव्यमानस्य'—मार्यमाणस्य, यावल्लोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकरं दुःखं भयं च यन्मयि क्रियते, तत्सर्वमहं संवेदयामीत्येवं जानीहि, तथा सर्वे प्राणा जीवा भूतानि सत्त्वा इत्येते एकार्थिकाः, कथञ्चिद्भेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः, तत्रैतेषां दण्डादिनाऽऽकुट्ट्यमानानां यावल्लोमोत्खननमात्रमपि दुःखं प्रतिसंवेदयतामेतच्च हिंसाकरं दुःखं भयं चोत्पन्नं ते सर्वेऽपि प्राणिनः प्रतिसंवेदयन्ति—साक्षादनुभवन्तीति; एवमात्मोपमया पीड्यमानानां जन्तूनां यतो दुःखमुत्पद्यतेऽतः सर्वेऽपि प्राणिनो न हन्तव्या—न व्यापादयितव्या, 'नाज्ञापितव्या'—बलात्कारेण व्यापारे न प्रयोक्तव्याः, तथा न परिग्राह्या न परितापयितव्या नापद्रावयितव्याः । सोऽहं ब्रवीमि, एतत् न स्वमनीषिकया, किंतु सर्वतीर्थकराज्ञयेति दर्शयति—'जे अतीए' इत्यादि, ये केचन तीर्थकृत ऋषभादयोऽस्तीताः, ये च विदेहेषु वर्तमानाः सीमन्धरादयो, ये चागामिन्याश्रुत्सर्षिण्यां भविष्यन्ति पद्मनाभादयः 'अर्हन्तः'—अमरासुरनरेश्वराणां पूजार्हा भगवन्त—ऐश्वर्यादिगुणकलापोपेताः; सर्वेऽप्येवं ते व्यक्तवाचा 'आख्यान्ति'—प्रतिपादयन्ति एवं सदेवमनुजायां पर्षदि भाषन्ते, स्वत एव; न यथा बौद्धानां बोधिसत्त्वप्रभावात् कुड्यादिदेशनत इति, एवं प्रकर्षेण ज्ञापयन्ति हेतूदाहरणादिभिः, एवं प्ररूपयन्ति नामादिभिर्यथा सर्वे प्राणा न हन्तव्या इत्यादि, 'एष धर्मः'—प्राणिरक्षणलक्षणः प्राग्व्यावर्णितस्वरूपो 'ध्रुवः'—अवश्यभावी 'नित्यः'—

विसृज्यस्वाण कामभोगाणं हेतु धम्ममाइयलेखा, अगिलाए धम्ममाइयलेखा, नक्षत्य कम्म
 निज्जरट्ठाए धम्ममाइयलेखा । इह खलु तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्म सोधा गिसम्म उट्ठाणेण
 उट्ठाए पीरा अस्सि धम्मे समुट्ठिया, जे तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्म सोधा गिसम्म सम्म
 उट्ठाणेण उट्ठाए पीरा अस्सि धम्मे समुट्ठिया; ते एव सव्वोवगता, ते एवं सव्वोवगता, ते एव
 सव्वोवगता; ते एव सव्वोवगता परिनिब्बुत्तियेमि । एव से भिक्खु धम्मट्ठी धम्मविक गियाण
 पडिबण्णे से जहेय पुत्तिय अनुवा पत्ते पडमवरपोढरीय अनुवा अपत्ते पडमवरपोढरीय, एव
 से भिक्खु परिणायकम्मे परिणायपत्तणे परिणायगेइवासे उवसत्ते समिए सहिए सया जए,
 सेय धयणिज्जे, तज्जहा-समणेति वा, माइणेति वा, स्वतेति वा, वतेति वा, गुत्तेति वा, मुत्तेति वा,
 इसीति वा, मुणीति वा, कतीति वा, विकति वा, भिक्खुति वा, लुहेति वा, तीरट्ठीति वा, धरणकरण
 पारविउत्तियेमि ॥ (सूत्रम् १५) ॥ इति पितियसुअफन्धवस्स पोढरीयं नाम पडमज्झयण समत्त ॥

'तत्रेति'-कमवधप्रस्तावे, खलु वाक्यालङ्कारे, 'मगधता'-उत्पन्नानेन तीर्यकता बद्धीवनिष्काया हेतुत्वे
 नोपन्यस्ताः, उद्यथा-पृथिवीकायो यावत्सप्तकायोऽपीति, तेषां च पीड्यमानानां यथा दुःखसमुत्पद्यते तथा स्वसंविधि
 सिद्धेन रथान्तेन दर्शयितुमाह-उद्यथा नाम-यम 'अस्मात्'-दुःखं ब्रह्मभागेः प्रकारैरुत्पद्यते तथाऽन्येषामपीति,
 तद्यथा-दण्डेनास्त्वा घृष्टिना 'लेखुना'-सोष्टेन, 'कपालेन'-कूपरेण, 'आकोट्यमानस्य'-संकोच्यमानस्य इत्य

ना० १ इच्छाऽनभिघातः । २ स्यादरेष्वप्याज्ञाकारित्वः । ३ भूमावप्युन्मज्जननिमज्जने । ४ सत्यसकल्पता ।

शान्त्यादिरूपेण शम्पत इत्येवं च 'अभिसमेत्य'—केवलज्ञानेनावलोक्य 'लोक'—चतुर्दशरज्ज्वात्मक 'सेवसै'—
 तीर्थकृद्भिः 'प्रवेदित'—कथित इत्येव सर्वं ज्ञात्वा स भिक्षुर्विवितवेद्यो विरतः प्राप्तातिपाताद्यावत्परिग्रहादिति,
 एतदेव दर्शयितुमाह—'जो वत' इत्यादि, इह पूर्वोक्तमहाव्रतपालनार्थमनेनोचरगुणाः प्रतिपाद्यन्ते, सत्र अपरि
 ग्रहो—निष्क्रिञ्चनः सन् साधुर्नो 'वन्तप्रक्षालनेन'—कदम्बादिकाष्टेन दन्तान् प्रक्षालयेत्, तथा नो 'अस्त्रन'—सौवी
 रादिक विभूषणार्थमस्त्रोर्दद्यात्, तथा नो वमनविरचनाविकाः क्रियाः कुर्यात्, तथा नो द्वरीरस्य स्वीयवस्त्राणां वा
 धूपनं कुर्यात्, नापि कासाद्यपनयनार्थं त घूम योगवर्तिनिष्पादितमापिवेदिति । साम्प्रत मूलगुणोचरगुणप्रस्ताव
 द्रुपसंविघ्नद्वाराह—(ग्रन्थाग्रं ९०००) स मूलोचरगुणव्यवस्थितो मिहूर्नास्य क्रिया—सावद्या विद्यते इत्यक्रियः,
 सवृत्तात्मकतया सांपरायिककर्मविन्धक इत्यर्थः, कुत एवभूतः यतः प्राणिनामखपक—अहिंसकोऽनुपमर्दक इत्यर्थः,
 तथा न विद्यते क्रोधो ब्रह्मस्वक्रोधः, एवममानोऽमायोऽलोम, कृपायोपश्रमाद्योपश्रान्त—क्षीतीभूतस्वदुपश्रमाच्च
 परिनिर्भूत इव परिनिर्भूतः, एव तावदैहिकेन्यः काममोगेभ्यो विरतः, पारलौकिकेभ्योऽपि विरत इति दर्शयति—'नो
 आसत्सं' इत्यादि, 'नो'—नैवाश्रसां पुरस्कृत्य, ममानेन विशिष्टतपसा अन्मान्तरे काममोगावासिर्भविष्यतीत्येव
 भूतामाश्रसां न पुरस्कुर्यादिति, एतदेव दर्शयितुमाह—'इमेण मे' इत्यादि, अस्मिन्नेव अन्मन्यमुना विशिष्टतप
 भवफलान्न, इष्टेनामर्पोपण्यादिना तथा, पारलौकिकेन च भूतेनार्द्रकधस्मिच्छ्रद्धावत्तावीनां विशिष्टतपभरण
 फलेन, तथा 'मपण व'स्ति—'मन ज्ञाने' आतिस्मरणादिना ज्ञानेन, तथाऽऽध्यायदिः मकाद्याद्विज्ञातेन—अवगतेन

‘जीवान्’-आयुष्कधरणलक्षणान् ‘सत्त्वान्’-सदा सत्त्वोपेतान्, ‘समारभ्य’-तदुपमर्दकमारम्भं विधाय ‘समु-
 दिश्य’-तत्पीडां सम्यगुद्दिश्य, क्रीतं क्रयेण द्रव्यविनिमयेन, ‘पामिच्च’ति-उद्यतकम्, ‘आच्छेद्य’मित्यन्यस्मा-
 दाच्छिद्य ‘अनिष्टृष्ट’मिति-परेणानुत्संकलितम्, ‘अभ्याहृत’मिति-साध्वभिमुखं ग्रामादेरानीतम्, ‘आहृत्य’-
 उपेत्य साध्वर्थं कृतमुद्देशिकमित्येवं भूतमाहारजातं साधवे दत्तं स्यात्, तच्चाक्रामेन तेन परिगृहीतं स्यात्, तदेवं दोष-
 दुष्टं च ज्ञात्वा स्वयं न भुञ्जीत, नाप्यपरेण भोजयेत्; न च भुञ्जानपरं समनुजानीयादित्येवं दुष्टाहारदोषान्निवृत्तौ भिक्षु-
 र्भवतीति । अथ पुनरेवं जानीयादित्यादि, तद्यथा-विद्यते तेषां गृहस्थानामेवंभूतो वक्ष्यमाणः ‘पराक्रमः’-साम-
 र्थ्यमाहारनिर्वर्तनं प्रत्यारम्भस्तेन च यदाहारजातं निर्वर्त्तितं ‘यस्य चार्थाय’-यत्कृते तत् ‘चेतित’मिति-दत्तं
 निष्पादितं स्याद्-भवेत्, यत्कृते च तन्निष्पादितं तत्स्वनामग्राहमाह, तद्यथा-आत्मनः स्वनिमित्तमेवाहारादि-
 पाकनिर्वर्तनं कृतमिति, तथा पुत्राद्यर्थं यावदादेशाय-आदिश्यते यस्मिन्नागते संभ्रमेण परिजनस्तदासनदानादि-
 न्यापारे स आदेशः-प्राघूर्णकस्तदर्थं वा पृथक्प्रहेणार्थं विशिष्टाहारनिर्वर्तनं क्रियते, तथा इयामा-रात्रिस्तस्या-
 मशनमाशः इयामाशस्तदर्थं, प्रातरशनं प्रातराशः-प्रत्यूषस्येव भोजनं तदर्थं ‘सन्निधिसंनिचयो’-विशिष्टाहार-
 संग्रहस्य संचयः क्रियते । अनेन चैतत्प्रतिपादितं भवति-बालवृद्धगलानादिनिमित्तं प्रत्यूषादिसमयेष्वपि भिक्षादनं
 क्रियते, तस्य चायमभिहितः संभवः, स च ‘संनिधिसंचय’-इहैकैषां मानवानां भोजनार्थं भवति, तत्र भिक्षु-

सा० १ आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वाद् दुहितृत्वात्, यावच्छब्दश्च धात्र्यार्थम् । २ ०शनासनदा० प्र० । ३ समुदायस्य ।

वाच्यमिति । पुनरपि सामान्येन क्रोधाद्युपश्रम दर्शयितुमाह—‘धिरए कोदाओ’ इत्यादि, क्रोधमानमायालोभेभ्यो
 विरत इत्यादि सुगम यावदिति, ‘से महया आयाणाओ उवससे उवट्टिए पडिखिए से भियखु’स्ति,—
 स भिष्ठुर्मवति यो महतः कर्मोपादानादुपश्रान्तः सत्संयमे वोपस्सितः सर्वपापेभ्यश्च विरतः प्रतिविरत इति,—
 एतद्वच च महतः कर्मोपादानाद्विरमण साध्यादर्शयितुमाह—‘जे इमे’ इत्यादि, ये केचन व्रप्ताः स्वावराज प्राणिनो
 भवन्ति, तान् सर्वानपि ‘नो’—नैव स्वय सत्साधवः समारमन्ते,—प्राण्युपमर्दकमारम्भ नारम्भन्त इतियावत्, तथा
 नान्यैः समारम्भयन्ते,—न चान्यान् समारमभाषान् समनुबानत इत्येवं महतः कर्मोपादानादुपश्रान्तः प्रतिविरतो
 भिष्ठुर्मवतीति । साम्प्रत काममोगनिवृष्टिमधिकृत्याह—‘जे इमे’ इत्यादि, ये केचनामी काम्यन्त इति कामा
 मुज्यन्त इति मोगाः, ते च सचिता अचिन्ता वा भवेयु, तांश्च न स्वतो गृहीयात्ताप्यन्येन ग्राहयेत्, नाप्यपरं गृह्णन्त
 समनुबानीयादित्येव कर्मोपादानाद्विरतो भिष्ठुर्मवतीति । साम्प्रत सामान्यतः साम्प्रतीयककर्मोपादाननिषेधमधि
 कृत्याह—यदपीद संपयेति तासु तासु गतिष्वनेन कर्मयेति सांप्रतीयक, तच्च तत्पद्वेपनिष्ठवमात्सर्यन्तरायाश्चातनो
 पपातैर्बभ्यते, तत्कर्म तत्कारण वा न कुतकारितानुमतिमिः करोति स भिष्ठुरभिधीयत इति । साम्प्रत मिश्राविष्ट
 द्विमधिकृत्याह—‘से भियखु’ इत्यादि, स भिष्ठुर्यस्तुनरेवंभूतमाहारश्चात चानीयात्, ‘अहिंस पडियाए’स्ति—
 ‘एतत्प्रतिज्ञया’ आहारवानप्रतिज्ञया यदि वा ‘अस्मिन्पर्याये’—साधुपण्याि व्यवस्थितमेक साधु साधर्मिकं समु
 दिश्य कथिष्यद्वाचकः प्रकृतिमद्रको वा साध्याहारदानार्थं ‘प्राणिनः’—व्यक्तेन्द्रियान् ‘भूतानि’—त्रिकालमावीनि

‘जीवान्’-आयुष्कधरणलक्षणान् ‘सत्त्वान्’-सदा सत्त्वोपेतान्, ‘समारभ्य’-तदुपमर्दकमारम्भं विधाय ‘समु-
 दिश्य’-तत्पीडां सम्यगुद्दिश्य, क्रीतं क्रयेण द्रव्यविनिमयेन, ‘पामिच्च’ति-उद्यतकम्, ‘आच्छेद्य’मित्यन्यसा-
 दाच्छिद्य ‘अनिसृष्ट’मिति-परेणानुत्संकलितम्, ‘अभ्याहृत’मिति-साध्वभिमुखं ग्रामादेरानीतम्, ‘आहृत्य’-
 उपेत्य साध्वर्थं कृतमुद्देशिकमित्येवं भूतमाहारजातं साधवे दत्तं स्यात्, तच्चाक्रमेण तेन परिगृहीतं स्यात्, तदेवं दोष-
 दुष्टं च ज्ञात्वा स्वयं न भुञ्जीत, नाप्यपरेण भोजयेत्; न च भुञ्जानपरं समनुजानीयादित्येवं दुष्टाहारदोषान्निवृत्तौ भिक्षु-
 भवतीति । अथ पुनरेवं जानीयादित्यादि, तद्यथा-विद्यते तेषां गृहस्थानामेवंभूतो वक्ष्यमाणः ‘पराक्रमः’-साम-
 र्थ्यमाहारनिर्वर्तनं प्रत्यारम्भस्तेन च यदाहारजातं निर्वर्त्तितं ‘यस्य चार्थीय’-यत्कृते तत् ‘चेत्तित’मिति-दत्तं
 निष्पादितं स्याद्-भवेत्, यत्कृते च तन्निष्पादितं तत्स्वनामग्राहमाह, तद्यथा-आत्मनः स्वनिमित्तमेवाहारादि-
 पाकनिर्वर्तनं कृतमिति, तथा पुत्राद्यर्थं यावदादेशाय-आदिश्यते यस्मिन्नागते संप्रमेण परिजनस्तदासनदानादि-
 व्यापारे स आदेशः-प्राघूर्णकस्तदर्थं वा पृथक्प्रहेणार्थं विशिष्टाहारनिर्वर्तनं क्रियते, तथा श्यामा-रात्रिस्तस्या-
 मशनमाशः श्यामाशस्तदर्थं, प्रातरशनं प्रातराशः-प्रत्यूषस्येव भोजनं तदर्थं ‘सन्निधिसंनिचयो’-विशिष्टाहार-
 सग्रहस्य संचयः क्रियते । अनेन चैतत्प्रतिपादितं भवति-बालदृष्टग्लानादिनिमित्तं प्रत्यूषादिसमयेष्वपि भिक्षाटनं
 क्रियते, तस्य चायमभिहितः संभवः, स च ‘संनिधिसंचय’-इहैकेषां मानवानां भोजनार्थं भवति, तत्र भिक्षु-

रूपवचिहारी परकृतपरनिष्ठितसुद्रमोत्पादनैयणाशुदमाहारमाहरेत्, अत्र च परकृतपरनिष्ठिते चत्वारो भङ्गाः,
 तपया-तस्य कृत तस्यैव च निष्ठित, तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम्, अन्यस्य कृत तस्यैव निष्ठितम्, अन्यस्य कृत
 मन्यस्य निष्ठितमित्यय चतुर्षो भङ्गः सूत्रेणोपात्तः; अयं च शुद्धो द्वितीयश्च, अन्यस्य निष्ठितत्वात्, तत्रावाकमौरे
 त्रिकादय उद्गमदोषाः शोढय, तयोत्पादनादोषा घात्रीदृत्यादिका शोढयैव, तयोत्पादोपाः शङ्कितोदयो दृष्ट, एव
 मेभिर्द्विचत्वारिंशदोषै रक्षितत्वाच्छुद्धः तथा दृष्टम्-अग्यादिकं तेनातीत-श्राद्धकीकृत, 'शास्त्रपरिणामित'मिति-
 द्रष्टेन स्वकायपरकायादिना मिर्वाचीकृतं वर्णगचरसादिभिश्च परिणमित, द्विंसां प्राप्त-द्विसितं, विरूप द्विसितं
 विद्विसितं-न सम्यक् निर्वाचीकृतमित्यर्थः, तत्रातिषेधाद्विद्विसित, निर्वाचमित्यर्थः, तद्व्येवितम्-अन्वेपित मिष्टा
 चयविधिना प्राप्त, 'धैयिक'मिति-केवलप्राप्तुवेपावाप्त न पुनबात्याघावीयनतो निमिषादिना, वोत्पादित तदपि
 'सामुदानिक'-तमुदान-मिष्टासमूहस्तत्र मन् सामुदानिकम्, एतदुक्त भवति-मधुकरद्वयस्याज्वाप्तं सर्वत्र स्वीक
 स्वीकं गृहीतमित्यर्थः। तथा प्रद्वस्तेद प्राज्ञ-गीतार्थेनोपाचमन्नम्-आहारजात, तदपि वेदनावेयावृष्यादिके कारये
 नति, तथापि प्रमाणपुर्कं नातिमात्रं, प्रमाण चेदम्-"अहमसणस्त सबबणस्त कुष्ठा दबस्त हो माए। वाउपवियारण्णा
 छन्माग ऊणय कुष्ठा ॥ १ ॥" इति। एतदपि न वर्णबसाद्यर्थं किंतु यावमात्रेणाहारेण दृष्टः क्रियासु प्रवर्तते, तत्र
 पृथान्तदयमाह-तपया-अश्वस्योपाशुनम्-अम्यज्ञो व्रणस्य च लेपन-प्रलेपस्तदुपमया आहारमाहरेत्, तथा

चोक्तम्—“अभंगेण व सगडं ण तरहं विगडं विणा उ जो साहू । सो रागदोसरहिओ मचाए विहीइ तं सेवे
 ॥ १ ॥” एतदेव दर्शयति—संयमयात्रायां मात्रा संयमयात्रामात्रा, यावत्याऽऽहारमात्रया संयमयात्रा प्रवर्तते सा
 तथा, तथा—संयमयात्रामात्रया वृत्तिर्यस्य तत्तथा, तदपि बिलप्रवेशपन्नगभृतेनात्मनाऽऽहारमाहरेत्, एतदुक्तं भवति—
 यथाऽहिर्बिलं प्रविशन् तूर्णं प्रविशति एवं साधुनाऽप्याहारस्तत्स्वादमनास्वादयता शीघ्रं प्रवेशयितव्य इति, यदि
 वा सर्पणेवाहारो लब्ध्वाऽस्वादमभ्यवहार्यत इति । तदेव चाहारजातं दर्शयितुमाह—“अन्नं”—भक्तम्, ‘अन्नकाले’—
 सूत्रार्थपौरुष्युत्तरकालं भिक्षुकाले प्राप्ते, पुरःपश्चात्कर्मपरिहृतं भवति;—यथोक्तभिक्षाटनेन, ग्रहणकालावाप्तं भैक्षं परि-
 भोगकाले भुञ्जीत, तथा पानकं पानकाले, नातिवृषितो भुञ्जीत नाप्यतिबुभुक्षितः पानकं पिबेदिति, तथा वस्त्रं
 वस्त्रकाले गृह्णीयाद्, उपभोगं वा कुर्यात्, तथा ‘लयनं’—गुहादिकमाश्रयस्तस्य वर्षास्वित्त्वश्चमुपादानम् अन्यदा त्व-
 नियमः, तथा शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं—संस्तारकः स च शयनकाले, तत्राप्यगीतार्थानां ग्रहरद्वयं निद्राविमोक्षो
 गीतार्थानां ग्रहरमेकमिति । स भिक्षुराहारोपधिशयनस्वाध्यायव्यानादीनां मात्रां जानातीति तद्विधिज्ञः सन्
 अन्यतरां दिशमनुदिशं वा ‘प्रतिपन्नः’—समाश्रितो धर्ममाख्यापयेत्—प्रतिपादयेत्, यद्येन विधेयं तद्यथायोगं
 विभजेद्, धर्मफलानि च कीर्तयेद्—आविर्भावयेत्, तच्च धर्मकथनं परहितार्थप्रवृत्तेन साधुना सम्यगुपस्थितेषु
 शिष्येषु अनुपस्थितेषु वा—कौतुकादिप्रवृत्तेषु ‘शुश्रूषमाणेषु’—श्रोतुं प्रवृत्तेषु स्वपरहिताय ‘प्रवेदयेद्’—आवे-

सा० १ अभ्यङ्गेनेव शकटं न शक्नोति विकृतिं विनैव य साधु । स रागद्वेषरहितो मात्रया विधिना तां सेवेत ॥ १ ॥

तदुपवदित्तिषात् । ध्येतुमुपस्थितेषु यत्कथयेत्तद्विधितुमाह—‘सतिथिरहं’ इत्यादि, शान्ति-उपश्रम क्रोध-
 अग्रपाना प्राणानिपानादिभ्यो विरतिः शान्तिविरतिः, यदि वा शान्तिः—अश्लेषकलोपगमरूपा तस्ये—तदर्थे
 निः शान्तिरितिभ्यो कथयत्, ‘उपशमाम्’—इन्द्रियनोद्विग्नोपशमरूप रागद्वेषामावबन्तित, तथा ‘निर्वृत्ति’—
 निरावयवपददोषरमक्यं, तथा ‘मोगयिग’ति-श्लोच तदपि मायश्लोच सर्वोपाधिविशुद्धता प्रतामालिन्य, ‘अल्ल
 गियं ति—आर्जवम्—प्रमायित्, तथा मादय—मृदुभागा, सर्वत्र प्रथयत्त यिनयनमनेतिपावत्, तथा ‘लाय
 विग ति—कमला तापशापादनं, कर्मगुरोवाऽऽत्मना कर्मापनयनतो लक्ष्यवस्थासञ्जन, साम्प्रतवृषसंहारद्वाराण सर्व
 दृष्ट्यन्तःप्रत्यक्षकारणमाह—अनिपनम्—अविपाता प्राणुपमर्दन तद्विधते यस्यामावतिपाविकस्तत्त्रविषेधावनति

निना मृतानां यावत्त्वयानां धर्ममनुविचिष्यानुविचिन्त्य वा ‘कीर्तयेत्’—कथयेत्, इदमुक्त
 २२५ रथाभूतं धर्मं कथयेदिति । साम्प्रत धर्मकीर्तनं यथा निरुपधि भवति, तथा दर्शयितुमाह—
 परनिनिष्ठितादारमोजी यथाक्रियाकालानुग्राही शुध्यत्तु धर्मं कीर्तयेत्, नाशस्य हेतोर्ममायमीश्वरो
 पमरूपाग्रजो विनिष्ठाभाहारजानं दास्यतीत्येतन्निमित्तं न धर्ममाचधीत, तथा पानवस्रलयनशून्यनिमित्तं न धर्म
 माचधीत, अपरा वा विस्वरूपाणाम्—उपावधानां कार्याणां कामभोगानां वा निमित्तं न धर्ममाचधीत, तथा
 २२६ निमनुषगणान् धर्ममाचधीत, कर्मनिर्झरयाद्यान्यत्र न धर्मं कथयेत्, अपरप्रयोजननिरपेक्ष एव धर्मं कथयेदिति । धर्म
 २२७ गारेणोपसंविग्नशुभाह—‘इह ह्यल्ल तस्से’त्यादि, ‘इह’—अस्मिन् जगति, लल्ल—वाक्प्यालङ्कारे

'तस्य'—भिक्षोगुणवतः 'अन्तिके'—समीपे पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं धर्मं श्रुत्वा, 'निशम्य'—अवगम्य सम्यगुत्थानेनो-
 त्थाय, 'वीराः'—कर्मविदारणसहिष्णवो ये चैवंभूतास्ते 'एवं'—पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानुष्ठानतया सर्वस्मिन्नपि मोक्षका-
 रणे सम्यग्दर्शनादिके उप-सामीप्येन गताः सर्वोपगताः, तथैव सर्वेभ्यः पापस्थानेभ्य उपरताः सर्वोपरताः तथा, त एव
 सर्वोपशान्ता जितकषायतया शीतलीभूताः, तथा त एव सर्वात्मतया—सर्वसामर्थ्येन सदनुष्ठाने उद्यमं कृतवन्तो ये चैवं-
 भूतास्तेऽशेषकर्मक्षयं कृत्वा परि-समन्ताभिर्वृताः अशेषकर्मक्षयं कृतवन्तः, इति ब्रवीमीति पूर्ववत् । साम्प्रतमध्ययनोप-
 संहारार्थमाह—'एवं'मिति पूर्वोक्तविशेषणकलापविशिष्टः स भिक्षुः पुनरपि सामान्यतो विशेष्यते—धर्मः—श्रुतचारि-
 ब्राह्म्यस्तेनार्थी धर्मार्थी, यथावस्थितं परमार्थतो धर्मं सर्वोपाधिविशुद्धं जानातीति धर्मवित्, तथा नियागः—
 संयमो विमोक्षो वा, कारणे कार्योपचारं कृत्वा तं प्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः, स चैवंभूतः पञ्चमपुरुषजातः, तं
 चाश्रित्य तत्-यथेदं प्राक् प्रदर्शितं तत्सर्वमुक्तं, स च प्राप्तो वा, स्यात्पञ्चवरपौण्डरीकम्—अनुग्राह्यं पुरुषविशेषं
 चक्रवर्त्यदिकं, तत्प्राप्तिश्च परमार्थतः केवलज्ञानावाप्तौ सत्यां भवति, साक्षाद्यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपपरिच्छित्तैः,
 अप्राप्तौ वा स्यात् मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानैर्व्यस्तैः समस्तैर्वा समन्वितः, स चैवंभूतः प्राग्व्यावर्णितगुणकला-
 पोपेतो भिक्षुः, परि-समन्तात् ज्ञातं कर्म स्वरूपतो विपाकतस्तदुपादानतश्च येन स परिज्ञातकर्मा, तथा परिज्ञातः
 सङ्गः—संबन्धः सबाह्याभ्यन्तरो येन स तथा, परिज्ञातो निःसारतया गृहवासो येन स तथा, उपशान्त इन्द्रियनो-
 इन्द्रियोपशमात्, तथा समितः पञ्चभिः समिविभिः, तथा सह हितेन वर्तत इति सहितो ज्ञानादिभिर्वा सहितः—

ददेत्प्रकथयेदिति यावत् । श्रोतुमुपस्थितेषु यत्कथयेत्तदर्थं यितुमाह—‘स त्विधिरइ’ इत्यादि, श्रान्ति उपश्रमः क्रोध
 स्रपस्तत्रघाना प्राणातिपातादिभ्यो विरतिः श्रान्तिविरतिः, यदि वा श्रान्तिः—अशेषश्लेष्टोपश्रमरूपा तस्यै—तदर्थं
 विरतिः श्रान्तिविरतिस्तां कथयेत्, ‘उपश्रमम्’—इन्द्रियनोद्विग्नोपश्रमरूप रागद्वेषामावबनिष्ठ, तथा ‘निवृत्ति’—
 निर्वाणमष्टपद्वन्द्वोपरमरूप, तथा ‘सोयधिय’ति—शौच तदपि मावद्गौच सर्वोपाधिविशुद्धता व्रताभालिन्य, ‘अज्ज
 धिय’ति—अर्धवम्—अमायित्वं, तथा मार्दवम्—मुहुमावः, सर्वत्र प्रभयवत्त्व विनयनप्रवेति यावत्, तथा ‘लाघ
 धिय’ति—कर्मणां लाघवापादनं, कर्मगुरोर्वाऽऽत्मना कर्माणनयनतो लज्जवश्यासंजनन, साम्प्रतमुपसंहारद्वाराण्य सर्व
 क्षुभानुष्ठानानां मूलकारणमाह—अतिपतनम्—अतिपाता प्राप्नुपमर्दन सद्विद्यते यस्यासावसिपातिकस्तत्प्रतिषेधादनति
 पातिकृत्, सर्वेषां प्राप्तिनां मृतानां यावत्सत्त्वानां धर्ममनुविधिव्यानुविधित्व वा ‘कीर्तयेत्’—कथयेत्, इदमुक्त
 मवति—सर्वप्राप्तिनां रक्षाभूत धर्मं कथयेदिति । साम्प्रत धर्मकीर्तनं यथा निरुपचि भवति, तथा दर्शयितुमाह—
 स मिथुः परकृत्वपरिनिष्ठिवाहारमोजी यथाक्रियाकालानुग्राही शुद्धपतसु धर्मं कीर्तयेत्, नामस्य हतोर्ममायमीश्वरो
 धर्मकथाप्रवक्तो विशिष्टमाहारत्वात् दास्यतीत्येतन्निमित्तं न धर्ममावक्षीत, तथा धानवद्वलनयनद्वयननिमित्तं न धर्म
 मावक्षीत, अन्येषां वा विस्तररूपाणाम्—उच्चावधानां कार्याणां काममोगानां वा निमित्तं न धर्ममावक्षीत, तथा
 ग्लानिमनुपगच्छन् धर्ममावक्षीत, कर्मनिर्वरायाधान्यत्र न धर्मं कथयेत्, अपरप्रयोजननिरपेक्ष एव धर्मं कथयेदिति । धर्म-
 कथाभवणकृत्यदर्शनद्वारेणोपसंविष्टुग्राह—‘इह’—अस्मिन् जगति, साधु—वाक्यालङ्कारे

जलमालकदमालं बहुविहिवल्लिगहणं च पुक्खरिणि । जंघाहि व बाहाहि व नावाहि व तं दुरवगाहं ॥
 पउमं उल्लंघेत्तुं^१ ओयरमाणस्स होइ वावत्ती । किं नत्थि से उवाओ जेणुल्लंघेज्ज अविवन्नो ॥ १६२ ॥
 विज्जा व देवकम्मं अहवा आगासिया विउव्वणया । पउमं उल्लंघेत्तुं न एस इणमो जिणक्खंखाओ ॥
 सुद्धप्पं ओगविज्जा सिद्धा उ जिणस्स जाणणा विज्जा । भवियजणपोंडरीया उ जाए सिद्धिगति-
 सुवेत्ति ॥ १६४ ॥ पुंडरीयं सम्मत्तं ॥ छ ॥

इह 'उपमा'-दृष्टान्तः, 'पौण्डरीकेण'-श्वेतशतपत्रेण कृतः, तस्यैवाभ्यर्हितत्वात्, तस्यैव चोपचयेन सर्वोपयव-
 निष्पत्तिर्यावद्विशिष्टोपायेनोद्धरणं, दार्ष्टान्तिकाधिकारस्तु पुनरत्र भणितः-अभिहितश्चक्रवर्त्यादिर्मव्यस्य जिनोपदेशेन
 सिद्धिरिति, तस्यैव पूज्यमानत्वादिति । पूज्यत्वमेव 'सुरमण्य' इत्यादि, सुरादिषु चतुर्गतिकेषु
 जन्तुषु मध्ये मनुजाश्चरित्रस्य-सर्वसंस्वरूपस्य प्रभवः-शक्ता वर्तन्ते, न शेषाः सुरादयः, तेष्वपि मनुजेषु महाजन-
 नेतारश्चक्रवर्त्यादयो वर्तन्ते, तेषु प्रबोधितेषु प्रधानानुगामित्वात् इतरजनः सुप्रतिबोध एव भवतीत्यतोऽत्र चक्र-
 वर्त्यादिना पौण्डरीककल्पेनाधिकार इति । पुनरप्यन्यथा मनुजप्राधान्यं दर्शयितुमाह-'अविय हु' इत्यादि, गुरु-

१ बहु० पहु० अ-आ । २ पुक्खरणी, पुक्करणी अ-आ । ३ जघाहि अ-आ । ४ पाहाहि च, पाहाहिअ-आ । ५ नावाए वा दुरवगाह
 अ-आ । ६ तुपर०, तुपर० अ-आ । ७ अ-आ. होज्ज । ८ उवाउ अ-आ । ९ ल्लंघेज्जु अविवन्नो, ल्लंघेत्तु अविवत्तो अ आ । १० 'धेत्तु, घेउ
 अ आ. । ११ 'क्खाल अ-आ । १२ 'उगवि' अ-आ । १३ जीए अ जोए आ. । १४ गइ अ-आ. ।

समन्वितः, 'सदा'-सर्वकालं 'यत्नः'-संयतः प्राग्व्यावर्तिनियमकलापोयेतः, स एवगुणकलापान्वित एतद्वच-
नीयः, तदप्या-धाम्ययीति ध्यमणः सममना वा, तथा या प्राप्तिनो अहि-व्यापादयेत्सेव प्रवृत्तिः-उपदेशो यस्य
स माह्वः स ब्रह्मचारी वा ब्राह्मणः, खान्तः स क्षमोयेतो, दान्त इन्द्रियनोदन्त्रियदमनेन, तथा तिसृभिर्गुप्ति-
भिर्गुप्तः, तथा मुक्त इव मुक्तः, तथा विशिष्टतपश्मरणोयेतो महर्षिः, तथा मनुते अगतस्त्रिकालावस्वामिति मुनिः,
तथा कृतमस्यास्वीति कृती पुण्यवान् परमार्थपण्डितो वा, तथा विद्वान् सद्विद्योयेतः, तथा मिश्रुर्निरवधाहारतया
मिश्रणशीलः, तथाऽन्तप्रान्ताहारत्वेन रुक्षः, तथा संसारतीरभूतो मोक्षस्तदर्थी, तथा धर्यत इति धरण-मूलगुणा,
क्रियत इति करणम्-उत्तरगुणास्तेषां पारं-वीरं पर्यन्तममन तद्वेषीति धरणकरमपारविदिति । इतिशब्दः-परि
समाप्तौ । ब्रवीमीति तीर्थकरवचनादर्थः सुधर्मस्वामी बन्धुस्वामिनुरिष्य एव भवति-यथाऽहं न स्वमनीषिकया
ब्रवीमीति । साम्प्रत समस्ताभ्यनोपाचरधान्यदार्ष्टान्तिकयोस्तास्यार्थं गाथाभिर्नियुक्तिरुद्देशयितुमाह—
उचमा य पुर्बरीप तस्सेव य उवचण निषुत्ती।अधिनीरो पुण भर्णिओ जिणोव्वेसेण सिद्धिस्ति॥

सुरमणुयतिरियनिरिओवगे मणुया पट्ट चरित्तम्मि।अविय महाज्जणनेयस्सि चक्खवट्ठिमि अधिर्गारे॥
अधिंयंहु भारियकम्मा नियमा ठप्पस्सनिरयठित्तिंगामी।तेडधि हु जिणोव्वेसेणी तेणेव भवेण सिज्झस्ति

१ पौर्बरीप अ-भा । २ विष्णुस्त्री अ-भा । ३ अहिणारो अ-भा । ४ मणित अ-भा । ५ उप अ-भा । ६ निरव्वगेसु
अ-भा । ७ भेत्तिस्ति अ-भा । ८ अहिणारो अ-भा । ९ अवि पट्ट अ-भा । १० डिअ अ-भा । ११ अप्प अ-भा ।

जलमालकदमालं बहुविहिवह्लिगहणं च पुक्खरिणि । जंघाहिववाहाहिं व नौवाहिव तं दुरवगाहं ॥
 पउमं उल्लंघेत्तुं^६ ओयरमाणस्स होइ वावत्ती । किं नत्थि से उवाओ जेणुल्लंवेज्ज अविवन्नो ॥ १६२ ॥
 विज्जा व देवकम्मं अहवा आगासिया विउव्वणया । पउमं उल्लंघेत्तुं न एस इणमो जिणवत्त्वाओ ॥
 सुद्धप्पे^१ओगविज्जा सिद्धा उ जिणस्स जाणणा विज्जा । भवियजणपौंडरीया उ जाए सिद्धिगति-
 सुवेत्ति ॥ १६४ ॥ पुंडरीयं सम्मत्तं ॥ छ ॥

इह 'उपमा'-दृष्टान्तः, 'पौण्डरीकेण'-श्वेतशतपत्रेण कृतः, तस्यैवाभ्यर्हितत्वात्, तस्यैव चोपचयेन सर्वावयव-
 निष्पत्तिर्यावद्विशिष्टोपायेनोद्धरणं, दार्ष्टान्तिकाधिकारस्तु पुनरत्र भणितः-अभिहितश्चक्रवर्त्यादिर्भव्यस्य जिनोपदेशेन
 सिद्धिरिति, तस्यैव पूज्यमानत्वादिति । पूज्यत्वमेव 'सुरमण्य' इत्यादि, सुरादिषु चतुर्गतिक्लेषु
 जन्तुषु मध्ये मनुजाश्चरित्रस्य-सर्वसंवररूपस्य प्रभवः-शक्ता वर्तन्ते, न शेषाः सुरादयः, तेष्वपि मनुजेषु महाजन-
 नेतारश्चक्रवर्त्यादयो वर्तन्ते, तेषु प्रबोधितेषु प्रधानानुगामित्वात् इतरजनः सुप्रतिबोध एव भवतीत्यतोऽत्र चक्र-
 वर्त्यादिना पौण्डरीककल्पेनाधिकार इति । पुनरप्यन्यथा मनुजप्राधान्यं दर्शयितुमाह-'अत्रिय ह' इत्यादि, गुरु-

१ बहु० पट्ट० अ-आ । २ पुक्खरणी, पुक्करणी अ-आ । ३ जघाहिं अ-आ । ४ पाहाहिं च, पाहाहिअ-आ । ५ नावाए वा दुरवगाहं
 अ-आ । ६ तुपर०, तुपर० अ-आ । ७ अ-आ. होज्ज । ८ उवाउ अ-आ । ९ ल्लंघेज्जु अविवन्नो, ल्लंघेत्तु अविवत्तो अ आ । १० 'धेत्तु, धेत्तुं
 अ आ । ११ 'क्खाउ अ-आ । १२ 'उगवि' अ-आ । १३ जीए अ जीए आ । १४ गइ अ-आ ।

कर्मणोऽपि मनुष्या आसंकलितनरकायुषोऽपि—नरकगमनयोग्या अपि तेऽप्येषभूतास्त्रिनोपदेशोपेनैव मयेन सम
 स्वकर्मक्षयात् सिद्धिगामिनो भवन्तीति । तदेव दृष्टान्तवादीन्तिकयोस्तात्पर्यापि प्रदर्श्य दृष्टान्तभूतपोण्डरीकाऽऽच्चा-
 रायाः पुष्करिण्या दुरवगाहितं द्वात्रासापकोपाच निर्युक्तिरुद्देशयितुमाह—‘बलमाले’—स्यादि, बलमालाम्—
 अत्यर्थप्रचुरबलां, तथा कर्दममालाय्—अप्रतिष्ठितसलतया प्रभूततरपङ्कां तथा षडुविषवह्निगहनां च पुष्करिणी,
 बह्नाभ्यां वा बाहुभ्यां वा नावा इतरां पुष्करिणीं, दृष्टेति क्रियाभ्याहारः, किंचान्यत्—‘पठम’ इत्यादि, तमस्ये
 पञ्चवरपोण्डरीकं गृहीत्वा समुत्तरतोऽनश्य व्यापसिः प्राणानां भवेत्, किं तत्र कश्चिदुपायः स नास्ति ? येनोपायेन
 गृहीतकमलः सन् तां पुष्करिणीमुल्लङ्घयेदनिषन्न इति । तदुल्लङ्घनोपायं वर्णयितुमाह—‘विद्या वे’त्यादि, विद्या चा
 अक्षित्प्रज्ञास्यादिका देवताकर्म वाऽऽच्चाऽऽकाशगमनलम्बिणां कस्यचिद्भवेत् तेनासात्रविपन्नो गृहीतपोण्डरीकः
 सन्दुल्लङ्घयेचां पुष्करिणीम्, एयं च विनैरुपायः समाख्यात इति । सर्वोपसंहारार्थमाह—‘सुदृढ्ये’त्यादि, सुदृढप्रयोग
 विद्या सिद्धा विनस्यैव विद्यानक्या विद्या नान्यस्य कस्यचिदपि विद्या तीर्थकरदक्षितया मन्यजनपोण्डरीकाः
 सिद्धिमुपपच्छन्तीति । गतोऽनुममः, साम्प्रत नयाः ते च पूर्ववद्रष्टव्या इति । समाप्त पोण्डरीकाखण्डं द्वितीयश्रुतस्कन्धे
 प्रथमाभ्यपनमिति ॥ [ग्रन्थाप्रम् १०३०] ॥

इति श्रीसूत्रकृताङ्गे पोण्डरीकाख्यमाधमध्ययन समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वितीयक्रियास्थानाख्याध्ययनस्य प्रारम्भः ॥

व्याख्यातं प्रथमाध्ययनं, साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसंवन्धः, इहान्तराध्ययने पुष्करिणी-
पौण्डरीकदृष्टान्तेन तीर्थिकाः सम्यङ्मोक्षोपायाभावात् कर्मणां प्रतिपादिताः, सत्साधनश्च सम्यग्दर्शनादि-
मोक्षमार्गप्रवृत्तत्वान्मोचकाः सदुपदेशदानतोऽपरेषामपीति । तदिहापि यथा कर्म द्वादशभिः क्रियास्थानैर्वर्धयते,
यथा च त्रयोदशेन मुख्यते, तदेतत्पूर्वोक्तमेव वन्धमोक्षयोः प्रतिपादनं क्रियते, अनन्तरसूत्रेण चायं संवन्धः; तद्यथा-
भिक्षुणा चरणकरणविदा कर्मक्षपणायोद्यतेन द्वादश क्रियास्थानानि-कर्मवन्धकारणानि सम्यक् परिहर्तव्यानि,
तद्विपरीतानि च मोक्षसाधनानि आसेवितव्यानि, इत्यनेन संवन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार-
्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थधिकारोऽयं, तद्यथा-कर्मणां वन्धोऽनेन प्रतिपाद्यते, तद्विमोक्षश्चेति ।
नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे क्रियास्थानमिति द्विपदं नाम, तत्रापि क्रियापदानिक्षेपार्थं प्रस्तावमारचयन्निर्युक्तिरुदाह-
किरियाओ भणियाओ किरियाठाणंति तेण अञ्जयणं । अहिगारो पुण भणियो वंधे तह
मोक्खमग्गे य ॥ १६५ ॥

कर्मजोऽपि मनुष्या आसंकितनरकायुजोऽपि-नरकगमनयोग्या अपि तेऽप्येवभूतास्त्रिनोपदेशाचेनैव मवेन सम
 स्वकर्मधयात् सिद्धिगामिनो भवन्तीति । तदेव दधान्तदार्ष्टान्तिकयोस्तात्पर्यं प्रदर्श्य दधान्तभूतपौण्डरीकाऽऽधा-
 रायाः पुष्करिण्या दुरवगाहिस्व सत्रालापक्षोपाच निर्युक्तिकृदर्थयितुमाह—‘सलमाल’-स्यादि, सलमालाम्-
 अत्यर्थप्रचुरबलां, तथा कर्दममालाम्-अप्रतिष्ठिततल्लतया प्रमत्ततत्पट्टां तथा बहुविधवस्त्रिगहनां च पुष्करिणीं,
 जङ्घाम्नां वा बाहुन्यां वा नावा इस्तरां पुष्करिणीं, इद्वेति क्रियाध्याहारः, किंचान्यत्-‘पठम’ इत्यादि, तन्मन्त्रे
 पद्मपरपौण्डरीक गृहीत्वा समुत्तरलोऽवश्य व्यापसिः प्राणानां भवेत्, किं तत्र कश्चिदुपायः स नास्ति ? येनोपायेन
 गृहीतकमलः सन् तां पुष्करिणीसङ्घावेदविषय इति । तदुक्तानोपाय वर्धयितुमाह-‘विषा वे’त्यादि, विषा वा
 काचित्राद्यादिका देवताकर्म वाऽववाऽऽकाग्रगमनलक्षिर्वा कस्यचिद्भवेत् तेनासावविपन्नो गृहीतपौण्डरीकः
 सन्तुलहयेषां पुष्करिणीम्, एष च विनैरुपायः समारुषात् इति । सर्वोपसंहारार्थमाह-‘सुदृष्ये’त्यादि, सुदृप्रयोग
 विद्या सिद्धा विनस्यैव विद्वानरुपा विद्या नान्यस्य कस्यविषया विषया तीर्थैकस्वर्गश्चितया भव्यजनपौण्डरीकाः
 सिद्धिसुपगच्छन्तीति । यतोऽनुगमः, साम्प्रत नयाः, ते च पूर्ववद्ब्रह्मया इति । समाप्त पौण्डरीकाख्यं द्वितीयश्रुतस्कन्धे
 प्रथमारूपपनमिति ॥ [अन्याप्रम् १०३०] ॥

इति श्रीसूत्रकृताङ्गे पौण्डरीकाख्यमाथमध्ययन समाप्तम् ॥

करणीयक्रिया, समुदानक्रिया, ईर्यापथक्रिया, समयत्तत्रक्रिया, सम्यञ्छिथ्यात्वक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया चेति" । तत्र
 प्रयोगक्रिया मनोवाक्कायलक्षणा त्रिधा, तत्र स्फुरद्भिर्मनोद्रव्यैरात्मन उपैयोगो भवति, एवं वाक्काययोरपि वक्तव्यं,
 तत्र शब्दे निष्पाद्ये वाक्काययोर्द्वयोरप्युपयोगः, तथा चोक्तम्—“गिण्है य काङ्क्षणं णिसिरइ तह वाङ्गण जोगेण”
 गमनादिका तु कायक्रियैव १, उपायक्रिया तु घटादिकं द्रव्यं येनोपायेन क्रियते, तद्यथा—मृत्तवननमर्दनचक्रो-
 पणदण्डचक्रमल्लिकुम्भकारव्यापारैर्यात्रिद्विरुपायैः क्रियते सा सर्वोपायक्रिया २, करणीयक्रिया तु यद्येन प्रकारेण
 करणीयं तच्चैव क्रियते नान्यथा, तथाहि—घटो मृत्पिण्डादिरूपैव सामग्र्या क्रियते न पाषाणसिक्तादिकुर्येति
 ३, समुदानक्रिया तु यत्कर्म प्रयोगगृहीतं समुदायावस्थं सत्प्रकृतिस्वित्यनुभावप्रदेशरूपतया यया व्यवस्थाप्यते
 सा समुदानक्रिया, सा च मिथ्यादृष्टेरारभ्य सूक्ष्मसंपरायं यावत् भवति ४, ईर्यापथक्रिया तूपशान्तमोहादारभ्य
 समयो गिकेवलिनं यावदिति ५, समयत्तत्रक्रिया तु समयगदर्शनयोग्याः कर्मप्रकृतीः सप्तगमसितसंख्या यया चञ्चाति
 साऽभिधीयते ६, सम्यञ्छिथ्यात्वक्रिया तु तद्योग्याः प्रकृतीश्चतुःसप्तसितसंख्या यया क्रियया चञ्चाति साऽभिधीयते
 ७, मिथ्यात्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृतीर्विशुत्तश्चतसंख्यास्तीर्थकराहास्कशरीरतद्भोपाद्भान्निरुद्धिता यया चञ्चाति ना
 मिथ्यात्वक्रियेत्यभिधीयते ८ । साम्प्रतं स्थाननिकेपार्थमाह—इयं च गाथाऽऽचारप्रथमधृतस्मृत्यै द्वितीयाध्ययने
 लोकविजयाख्ये ‘जे गुणे से मूलहाणे’ इत्यत्र स्थानशब्दस्य सूत्रस्पष्टिकनिर्युक्त्यां प्रचन्धेन व्याख्यातेति नेह प्रग-

यच्चे किरिपज्जणया य पयोगुवायकरणिज्जसमुदाणे । इरियायइसमत्ते सम्मामिच्छा य मिक्खत्ते ॥
 नामं ठवणा वणिए खेत्तेऽद्या उट्ठ उवरती वसही । सजमपग्गइजोहे अचलगणण सघणा भावे ॥
 ससुदाणिघाणिह तओ समपउत्ते य भावठाणमि । किरियाहि पुरिस पाचाईए उ सठ्वे

परिक्खेज्जा ॥ १६८ ॥ किरियाठाण सम्मत्त ॥ छ ॥

तत्र क्रियन्त इति क्रियास्थाव कर्मवचकारणत्वेनाऽऽवश्यकान्तर्वर्तिनि प्रसिद्धमणायप्यन—‘पट्टिकमामि
 तेरसहि किरियाठाणहि’ ति अस्मिन्नेऽभिरिताः । यदि वा इव क्रिया ‘भगिता’—अभिरितास्तेनेदमव्ययन
 क्रियास्थानमित्युच्यते । तत्र क्रियास्थान क्रियावरत्वेव भवति नाक्रियावत्तु, क्रियावन्तश्च कश्चिद्व्यन्ये केचि
 ‘व्यन्येज्जोऽव्ययनार्याधिकारः, पुनरभिरितो वचे तथा मोक्षमार्गे वेति । तत्र नामस्यापने सुगमत्वाद्नाहृत्य
 द्रव्यादिकां क्रियां प्रतिपादयितुमाह—तत्र द्रव्ये—द्रव्यविषये वा क्रिया एवन्ता ‘एजु कम्मन’ दीवस्याञ्जीवस्य वा
 कम्मनरूपा वस्तुनस्वभावा सा द्रव्यक्रिया, सापि प्रयोगाद्विस्तसया वा भवेत्, तत्राप्युपयोगपूर्विका वाऽनुपयोग
 पूर्विका वा अक्षिनिर्भेदमात्रादिक्रिया सा सर्वा द्रव्यक्रियेति । मानक्रिया स्थिय, तद्यथा—“प्रयोगक्रिया, उपायक्रिया,

१ शब्दे अ-आ । २ मिच्छेव अ-आ । ३ ‘एज्ज’ इत्यस्य । तत्रा उट्ठ उवरती । सा ४ व्यपधाप्रतिः ‘पय ।
 ५ वाचि’ अ-आ । ६ एव च सम्मं अ-आ । ७ ‘हि’ अ-आ । ८ ‘उ’ अ-आ । ९ ‘वे’ इत्यस्या प्र ।

करणीयक्रिया, समुदानक्रिया, ईर्यापथक्रिया, सम्यत्तत्त्वक्रिया, सम्यङ्मिथ्यात्वक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया चेति" । तत्र प्रयोगक्रिया मनोवाक्कायलक्षणा त्रिधा, तत्र स्फुरद्भिर्मनोद्रव्यैरात्मन उपैयोगो भवति, एवं वाक्काययोरपि वक्तव्यं, तत्र शब्दे निष्पाद्ये वाक्काययोर्द्वयोरप्युपयोगः, तथा चोक्तम्—“गिण्हई य काइएणं णिसिरह तह वाइएण जोगेण” गमनादिका तु कायक्रियैव १, उपायक्रिया तु घटादिकं द्रव्यं येनोपायेन क्रियते, तद्यथा—मृत्खननमर्दनचक्रारोपणदण्डचक्रसलिलकुम्भकारव्यापारैर्यात्रिद्विरुपायैः क्रियते सा सर्वोपायक्रिया २, करणीयक्रिया तु यद्येन प्रकारेण करणीयं तत्तेनैव क्रियते नान्यथा, तथाहि—घटो मृत्पिण्डादिकैश्च सामग्र्या क्रियते न पाषाणसिकतादिकैरेति ३, समुदानक्रिया तु यत्कर्म प्रयोगगृहीतं समुदायावस्थं सत्प्रकृतिस्थित्यनुभात्रप्रदेशरूपतया यथा व्यवस्थाप्यते सा समुदानक्रिया, सा च मिथ्यादृष्टेरारम्भ्य सूक्ष्मसंपरायं यावत् भवति ४, ईर्यापथक्रिया तूष्णान्तमोहादारम्भ्य सयोगिकेवलिनं यावदिति ५, सम्यत्तत्त्वक्रिया तु सम्यग्दर्शनयोग्याः कर्मप्रकृतीः सप्तसप्ततिसंख्या यया ब्रह्माति साऽभिधीयते ६, सम्यङ्मिथ्यात्वक्रिया तु तद्योग्याः प्रकृतीश्चतुःसप्ततिसंख्या यया क्रियया ब्रह्माति साऽभिधीयते ७, मिथ्यात्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृतीर्विशत्युत्तरशतसंख्यास्तीर्थकराहारकशरीरतदङ्गोपाङ्गन्निकरहिता यया ब्रह्माति सा मिथ्यात्वक्रियेत्यभिधीयते ८ । साम्प्रतं स्थाननिक्षेपार्थमाह—इयं च गाथाऽऽचारप्रथमश्रुतस्कन्धे द्वितीयाध्ययने लोकविजयाख्ये ‘जे गुणे से मूलङ्गाणे’ इत्यत्र स्थानशब्दस्य सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यां प्रबन्धेन व्याख्यातेति नेह प्रत-

न्यते । इह पुनर्यया क्रियया येन च स्थानेनाधिकारस्तदर्थयितुमाह—क्रियाणां मध्ये सामुदानिका क्रिया या व्याख्याता, तस्याद्य कयायानुगतत्वात् बहवो मेवा यतस्तदस्तासां सामुदानिकानां क्रियाणामिह प्रकरणे 'तठ'पि अधिकारो व्यापाराः, सम्यक्प्रयुक्ते च भावस्थाने, तथैव विरतिरूप संयमस्थान प्रवृत्तभावसंघनारूप च गृह्यते, सम्यक्प्रयुक्तभावस्थानग्रहणसामर्थ्यादियपिभी क्रियायि गृह्यते, सामुदानिकाक्रियाग्रहणाच्चाप्रवृत्तभाव स्थानान्यपि गृहीतानि, आभिष्य पूर्वोक्ताभिः क्रियाभिः पूर्वोक्तान् पुरुषान् तद्वारायासान्प्रावादुकाञ्च परीक्षेत सर्वनिपीति । यथा वैवं तथा स्वत एव स्रक्कारः 'तन्नाह-से एगइया मणुस्सा भवती'त्यादिना, तथा प्रावादुक- परीक्षायामपि 'मायओ तवगरम च विषयवहाय भिक्खुवारियाए सवट्ठिया' इत्यादिना वक्ष्यतीति । गतो निर्यु- क्त्यनुगमः, साम्प्रतं स्रानुगमेज्जत्तित्ताविगुणोपेत स्रमृत्वारियित्तप्यम्, तथेदम्—

सुप मे आठसत्तेण भगवया एवमक्खाय-इह खलु किरियाठाणे णामज्जयणे पणत्ते, तस्स ण अयमट्ठे-इह खलु सज्जेणं तुवे ठाणे एवमारिज्जति, तंजहा-धम्ममे वेव अवम्ममे वेव, तवसंते वेव अनुयसते वेव । तस्य णं जे से पवमस्स ठाणस्स अइम्मपक्खस्स विमगे तस्स ण अयमट्ठे पणत्ते, इह खलु पाईण वा ६ सत्तेगतिया मणुस्सा भवति, तज्जहा-वारिया वेगे अणारिया वेगे, ठन्नागोपा वेगे णीयागोपा वेगे, कायमत्ता वेगे इस्समत्ता वेगे, सुवण्णा वेगे बुब्बण्णा वेगे; सुरूवा वेगे बुरूवा वेगे । तेसि च णं इम पत्तासूयं पवसमावाण सयेहाए तज्जहा-जेरइपसु वा, त्तिरिक्खजोणिपसु वा,

मणुस्सेसु वा, देवेसु वा; जे यावन्ने तहस्पगारा पाणा विन्नु वेयणं वेयंति । तेसिं पि य णं इमाहं-
 तेरस किरियाठाणाहं भवन्तीतिमक्खायं, तंजहा-अट्टादंढे १, अणट्टादंढे २, हिंसादंढे ३, अकम्हा-
 दंढे ४, दिट्ठीविपरियासियादंढे ५, मोसवत्तिए ६, अदिन्नादाणवत्तिए ७, अज्झत्थवत्तिए ८, माण-
 वत्तिए ९, मित्तदोसवत्तिए १०, मायावत्तिए ११, लोभवत्तिए १२; इरियावहिए १३ ॥ सूत्रम्-१६ ॥

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह, तद्यथा—श्रुतं मयाऽऽयुष्मता भगवैवमाख्यातम्—इह खलु
 क्रियास्थानं नामाध्ययनं भवति, तस्य चायमर्थः—इह खलु ‘संजूहेणं’ति सामान्येन-संक्षेपेण समासतो द्वे
 स्थाने भवतः, एते क्रियावन्तस्ते सर्वेऽप्यनयोः स्थानयोरेवमाख्यायन्ते, तद्यथा-धर्मे चैवाधर्मे चैव, इदमुक्तं
 भवति-धर्मस्थानमधर्मस्थानं च, यदि वा—धर्मादिनपेतं धर्म्यं विपरीतमधर्म्यं, कारणशुद्ध्या च कार्यशुद्धिर्मवतीत्याह-
 उपशान्तं यत्तद्धर्मस्थानम्, अनुपशान्तं चाधर्मस्थानं, तत्रोपशान्ते-उपशमप्रधाने धर्मस्थाने धर्म्यस्थाने वा केचनमहा-
 सत्त्वाः समासन्नोत्तरोत्तरशुभोदया वर्तन्ते, परे च तद्विपर्यस्ते विपर्यस्तमतयः संसाराभिष्वङ्गिणोऽधोऽधोगतयो वर्तन्ते ।
 इह च यद्यप्यनादिभवाभ्यासादिन्द्रियानुकूलतया प्रायशः पूर्वमधर्मप्रवृत्तो भवति लोकः, पश्चात्सदुपदेशयोग्याचार्यसं-
 गार्द्धर्मस्थाने प्रवर्तते, तथाऽप्यभ्यर्हितत्वात् पूर्वं धर्मस्थानमुपशमस्थानं च प्रदर्शितं; पश्चाच्चद्विपर्यस्तमिति । साम्प्रतं
 तु यत्र प्राणिनामनुपदेशतः स्वरसप्रवृत्त्याऽऽदावेव स्थानं भवति, तदधिकृत्याह—‘तत्तथ णं’ इत्यादि, तत्रेति वाक्यो-
 पन्यासार्थे, णमिति वाक्यालङ्कारे; योऽसौ प्रथमानुष्ठेयतया प्रथमस्याधर्मपक्षस्य स्थानस्य विविधो भङ्गो विभङ्गो-

न्यत । इह पुनरप्या क्रियया येन च स्थानेनाधिकारस्तदर्थयितुमाह—क्रियायां मध्ये साधुदानिका क्रिया या
 प्यारूपाता, तस्याद्य कषापायुगतत्वात् यद्वो मेवा यतस्त्वस्तासां साधुदानिकानां साधुदानामिह प्रकरणे
 'तद'च अधिकारो व्यापारः, सम्यक्प्रत्येके च भावस्थाने, तत्रैव विवरितरूपं संयमस्थानं प्रशस्तभावसंभनारूपं च
 स्थानान्यपि गृहीत्वानि, आभिन्न पूर्वोक्तानि क्रियापि गृह्यते, साधुदानिकाक्रियाग्रहणाद्याप्रशस्तमात्र
 सर्वनिर्णीति । यथा चैव तथा स्वत एव यत्रकारः 'तज्ज्ञा-से एगइया मनुस्सा मबंती'त्यादिना, तथा प्राधादुक-
 परीक्षायादपि 'जायओ तवगरण च विप्यबहाय भिक्खायरियाए सद्धट्ठिया' इत्यादिना वक्ष्यतीति । गतो निर्यु-
 दय मे आउसतेण भगवया एवमयस्वाय-इह खलु किरियाटाणे णामज्जयणे पणणसे, तस्स
 ण अयमट्ठे-इह खलु सज्जेणं दुवे ठाणे एवमादिज्जति, तंजहा-धम्ममे खेव अचम्ममे खेव, उवसंते खेव
 इह खलु पाइण वा व सतेगतिया मनुस्सा भवति, तज्ज्ञा-आरिया वेगे अणारिया वेगे, उवागोया
 वेगे णीपागोया वेगे, जायमता वेगे इस्समता वेगे, सुवण्णा वेगे बुध्धण्णा वेगे; सुरूपा वेगे गुरुवा
 वेगे । तेसि च णं इम एतारूव यदसमादाणं सयेइए तज्ज्ञा-गेरइयसु वा, तिरिक्खजेणिपसु वा,

सुय मे आउसतेण भगवया एवमयस्वाय-इह खलु किरियाटाणे णामज्जयणे पणणसे, तस्स

ण अयमट्ठे-इह खलु सज्जेणं दुवे ठाणे एवमादिज्जति, तंजहा-धम्ममे खेव अचम्ममे खेव, उवसंते खेव
 इह खलु पाइण वा व सतेगतिया मनुस्सा भवति, तज्ज्ञा-आरिया वेगे अणारिया वेगे, उवागोया
 वेगे णीपागोया वेगे, जायमता वेगे इस्समता वेगे, सुवण्णा वेगे बुध्धण्णा वेगे; सुरूपा वेगे गुरुवा
 वेगे । तेसि च णं इम एतारूव यदसमादाणं सयेइए तज्ज्ञा-गेरइयसु वा, तिरिक्खजेणिपसु वा,

लेष्टुकादिबुद्ध्या शराद्यभिधातेन चटकादिव्यापादनम् ५, तथा मृषावादप्रत्ययिकः, स च सञ्चूतनिह्नुवासञ्चूतारोप-
णरूपः ६, तथा अदत्तस्य परकीयस्याऽऽदानं—स्वीकरणमदत्तादानं—स्तेयं तत्प्रत्ययिको दण्ड इति ७, तथाऽऽत्म-
न्यध्यध्यात्मं तत्र भव आध्यात्मिको दण्डः, तद्यथा—निर्निमित्तमेव दुर्मना उपहतमनःसंकल्पो हृदयेन दूयमान-
श्चिन्तासागरावगाढः संतिष्ठते ८, तथा जात्याद्यष्टमदस्थानोपहतमनाः परावमदर्शी तस्य मानप्रत्ययिको दण्डो
भवति ९, तथा मित्राणामुपतापेन दोषो मित्रदोषस्तत्प्रत्ययिको दण्डो भवति १०, तथा माया—परवञ्चनबुद्धिस्तया
दण्डो मायाप्रत्ययिकः ११, तथा लोभप्रत्ययिको—लोभनिमित्तो दण्ड इति १२, एवं पञ्चभिः समितिभिः समितस्य
तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्य सर्वत्रोपयुक्तस्येयंप्रत्ययिकः सामान्येन कर्मबन्धो भवति १३; एतच्च त्रयोदशं क्रियास्थान-
मिति । ‘यथोद्देशस्तथा निर्देश’ इति कृत्वा प्रथमात्क्रियास्थानादारभ्य व्याचिरयासुराह—

पहमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा,
णाइहेउं वा, अगारहेउं वा, परिवारहेउं वा, भित्तेहेउं वा, पागहेउं वा, भूतहेउं वा, जक्खहेउं वा,
तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरिति, अण्णेणवि णिसिरावेत्ति, अण्णंपि णिसिरंतं
समणुजाणइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, पहमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्ति-
एत्ति आहिए ॥ सूत्रम्—१७ ॥

यत्प्रथममुपात्तं दण्डसमादानमर्थाय दण्ड इत्येवमाख्यायते तस्यायमर्थः, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः, पुरुषग्रहण-

विभागो विचारस्तस्यापमर्श इति । 'इह'-अस्मिन् खगति प्राच्यादिषु दिक्षु मध्येऽन्यतरत्वां विशि 'सन्ति'-
 त्रिपन्ते एक केचन 'मनुष्या'-पुरुषाः, त चेवभूता भवन्तीत्याह, तद्यथा-आराधाताः सर्वदेवभक्त्यैभ्य इत्यार्याः
 तद्विपरीताभानार्या एके केचन भवन्ति, पात्रदूरुपाः सुरूपाभेति । 'तेषां च'-आर्यापिनाम् 'इव' वक्ष्यमाणमेत
 द्रूप दण्डयतीति दण्ड-यापोपादानसंकल्पस्तस्य समादान-ग्रहण, 'सपेदाए'चि-संप्रेक्ष्य, तच्च चतुर्गतिकानामन्य
 तमस्य भवतीति, दर्शयति--'तजहे'त्यादि, तद्यथा-नारकादिषु, ये बान्ये तयाप्रकारास्तद्देववर्धिन सुवर्णदुर्व
 र्भक्षः, 'प्राणा'-प्राणिनो विद्यासो वेदना-ज्ञान तद् 'वेदयन्ति'-अनुभवन्ति, यदि वा सातासातरूपां वेदनाम
 नुभवन्तीति, अत्र चत्वारो मङ्गाः, तद्यथा-संज्ञिनो वेदनामनुभवन्ति विदन्ति च १, सिद्धास्तु विदन्ति नानुभव
 न्ति २, असंज्ञिनोऽनुभवन्ति न पुनर्विदन्ति ३, अक्षीधास्तु न विदन्ति नाप्यनुभवन्तीति ४, इह पुनः प्रथमतृतीया
 म्यामधिकारो द्वितीयचतुर्थ्यवस्तुभूताविति, 'तेषां च'-नारकतिर्यङ्मनुष्यवधानां तथाविधज्ञानवताम्, 'इमानि'-
 वक्ष्यमाणतत्त्वानि प्रयोदश क्रियास्थानानि भवन्तीत्येवमाख्यात तीर्थकरगणधराविभिरिति । कानि पुनस्तानीति
 दर्शयितुमाह-'तजहे'त्यादि, तद्यथेत्थयमुदाहरणवाक्योपन्यासायः, 'आत्मार्यायि'-स्वप्रयोजनकृते दण्डोऽर्थ
 दण्डः पापोपादान १, तयाऽनर्थदण्ड इति निष्प्रयोजनमेव सावयक्रियानुष्ठानमनर्थदण्डः २, तथा हिसनं हिसा-
 प्राप्नुपमर्दरूपा, तथा सैव वा दण्डो हिसादण्डः ३, तथाऽकसात् अनुपयुक्तस्य दण्डोऽकस्मादण्डः, अन्यस्य क्रिय
 याऽन्यस्य व्यापादनमिति ४, तथा वक्ष्यिष्यसि-रक्षाभिव सर्पशुद्धिस्तथा दण्डो वक्षिष्यर्षासदण्डः, तद्यथा-

लेणुकादिबुद्ध्या शराद्याभिघातेन चटकादिव्यापादनम् ५, तथा मृषावादप्रत्ययिकः, स च सञ्चूतनिह्नुवासञ्चूतारोप-
णरूपः ६, तथा अदत्तस्य परकीयस्याऽऽदानं—स्वीकरणमदत्तादानं—स्तेयं तत्प्रत्ययिको दण्ड इति ७, तथाऽऽत्म-
न्यव्यव्याप्तं तत्र भव आध्यात्मिको दण्डः, तद्यथा—निर्निमित्तमेव दुर्मना उपहतमनःसंकल्पो हृदयेन दूयमान-
श्चिन्तासागरावगाढः संतिष्ठते ८, तथा जात्याद्यष्टमदस्थानोपहतमनाः परावमदर्शी तस्य मानप्रत्ययिको दण्डो
भवति ९, तथा मित्राणामुपतापेन दोषो मित्रदोषस्तत्प्रत्ययिको दण्डो भवति १०, तथा माया—परवञ्चनबुद्धिस्तया
दण्डो मायाप्रत्ययिकः ११, तथा लोभप्रत्ययिको—लोभनिमित्तो दण्ड इति १२, एवं पञ्चभिः समितिभिः समितस्य
तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्य सर्वत्रोपयुक्तस्येयप्रत्ययिकः सामान्येन कर्मबन्धो भवति १३; एतच्च त्रयोदशं क्रियास्थान-
मिति । 'यथोद्देशस्तथा निर्देश' इति कृत्वा प्रथमात्क्रियास्थानादारभ्य व्याचिख्यासुराह—

पहमे दंडसमादाने अट्टादंडवत्ति एत्ति आहिज्जह, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा,
णाइहेउं वा, अगरहेउं वा, परिवारहेउं वा, भित्तेहेउं वा, मिच्छेहेउं वा, पागहेउं वा, भूतहेउं वा, जक्खहेउं वा,
तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरिति, अण्णेणवि णिसिरावेति, अण्णंपि णिसिरंतं
समणुजाणह, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जह, पहमे दंडसमादाने अट्टादंडवत्ति-
एत्ति आहिए ॥ सूत्रम्—१७ ॥

यत्प्रथममुपात्तं दण्डसमादानमर्थाय दण्ड इत्येवमाख्यायते तस्यायमर्थः, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः, पुरुषप्रहण-

सुपलक्ष्य सर्वोऽपि बाहुगण्टिकाः प्राणी 'आत्मनिमित्तम्'—आत्मार्य, तथा 'ज्ञातिनिमित्त' स्वमनापर्य, तथा अगार-गृहं तन्निमित्त, तथा 'परिवारे'—दासीकर्मकरादिकः परिकरो वा —गृहावेष्टुपादिकस्त्वन्निमित्त, तथा मित्रनागभूतपक्षादर्थ, 'त'—तथाभूत स्वपरोपधातरूप दण्ड असस्यावरेषु प्राणिषु स्वयमेव 'निस्तृजति'—निश्चिपति, दण्डमिव दण्डसुपरि पातयति, प्राण्युपमर्दकारिणी क्रियां करोतीत्यर्थः, तथाऽन्येनापि कारयति, अपरं दण्ड निस्तृ जन्तु समनुजानीते, एव कृतकारितानुमतिभिरेव तस्यानात्मनस्य तत्प्रत्ययिक सावधक्रियोपाय क्रम 'आधी- यते'—संबध्यते इति । एतत्प्रथमं दण्डसमाधानमर्थदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातमिति ।

अद्यावरे दोषे दण्डसमाधाने अणद्धावकवस्तियसि आदिब्रह्म, से जहाणामए केइ पुरिसे ले इमे तसा पाणा भयति ते जो अबाए, जो अजिणाए, जो मसाए, जो सोणियाए, एवं हिययाए, पिताए, यसाए, पिच्छाए, पुच्छाए, वालाए, सिंगाए, बिसाणाए, दताए, दाहाए, गहाए, गहारणिआ, अट्टीए, अट्टिमंजाए, जो हिंसिस्तु मेत्ति, जो हिसति मेत्ति, जो हिंसिस्संति मेत्ति, जो पुत्तपोसणाए, जो पसुपोसणयाए, जो अगारपरिवूहणताए, जो समणमाहणवत्तणाहेउ, जो तस्स सरीरगस्स किंवि विप्परियादिता भवति; से हता, छेत्ता, मेत्ता, छुपइत्ता, बिलुपइत्ता, उदवइत्ता उच्छिउत्ता बाळे बेर स्स आभागी भवति; अणद्धावके । से जहाणामए केइ पुरिसे ले इमे थावरा पाणा भवति, तजहा- इक्काइ वा, कडिणाइ वा, जतुगाइ वा, परगाइ वा, मोक्काइ वा, तणाइ वा, कुसाइ वा,

कुच्छगाह वा, पन्वगाह वा, पलालाह वा; ते णो पुत्तपोसणाए, णो पसुपोसणाए, णो अगारपडि-
 वूहणयाए, णो समणमाहणपोसणयाए, णो तस्स सरीरगस्स किंचि विपरियाहत्ता भवंति; से हंता,
 छेत्ता, भेत्ता, लुंपइत्ता, विलुंपइत्ता; उद्वइत्ता उज्झिउं बाले वेरस्स आभागी भवति, अणट्ठादंडे ।
 से जहाणामए केइ पुरिसे कच्छंसि वा, दहंसि वा, उदगंसि वा, दवियंसि वा, वलयंसि वा, णमंसि
 वा, गहणंसि वा, गहणविदुगंसि वा, वणंसि वा, वणविदुगंसि वा, पन्वयंसि वा, पन्वयवि-
 दुगंसि वा; तणाइं ऊसविय ऊसविय सयमेव अगणिकायं णिसिरति, अण्णेणवि अगणिकायं
 णिसिरावेति, अण्णंपि अगणिकायं णिसिरितं समणुजाणह; अणट्ठादंडे, एवं खल्लु तस्स तप्प-
 त्तियं सावज्जन्ति आहिज्जइ, दोच्चे दंडसमादाणे अणट्ठादंडवत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-१८ ॥

तथापरं द्वितीयं दण्डसमादानमनर्थदण्डप्रत्ययिकमित्यभिधीयते, तदधुना व्याख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पु-
 रुषो निर्निमित्तमेव निर्विवेकतया प्राणिनो हिनस्ति, तदेव दर्शयितुमाह-‘जे इमे’ इत्यादि, ये केचन ‘अमी’-
 संसारान्तर्वर्तिनः प्रत्यक्षा वस्तादयः प्राणिनस्तांश्चासौ हिंसन्नर्च्चा-शरीरं ‘नो’-नैवाचरिषि हिनस्ति, तथाऽजिनं-
 चर्म नापि तदर्थम्, एवं मांसशोणितहृदयपित्तवसापिच्छपुच्छबालशृङ्गविषाणनखस्नायवस्थिमज्जा इत्येवमादिकं
 कारणमुद्दिश्य नैवाहिसिषुर्नापि हिंसन्ति, नापि हिंसयिष्यन्ति मां मदीयं चेति, तथा नो ‘पुत्रपोषणाये’ति-पुत्रा-
 दिकं पोषयिष्यामीत्येतदपि कारणमुद्दिश्य न व्यापादयति, तथा नापि पशूनां पोषणाय, तथाऽङ्गारं-गृहं तस्य

परिवृष्टाणाम्-उपशयस्त्वर्थं वा न विनस्ति, तथा न भ्रमणप्राज्ञपथवर्तनाद्देह, तथा पथेन पालयितुमारब्ध नो
हस्य दूरीरस्य किमपि परिप्राप्ताय 'सत्'—प्राज्ञव्ययगोपण भवति, इत्येषमादिक कारणभ्रमणैर्येषासौ क्रीडया
सृच्छीलतया व्यसनेन वा प्राप्तिनां हन्ता भवति, दण्डादिभिः तथा छेपा भवति, कर्मनासिकाविकर्तनतः, तथा मेष्ठा
शूलादिना, तथा लुम्पयिता अन्यतराङ्गावपथविकर्तनतः, तथा विभुस्ययिता अत्युत्पादनसमर्थविकर्तनकरपादादि
च्छेदनतः, परमाचारिकपत्राणिनां निर्निमित्तमेव नानाविधोपायैः पीडोत्पादको भवति; तथा क्षीवितादप्यपद्रावयिता
भवति, स च सद्विवेकसृजित्वाऽऽस्थान वा परित्यज्य शालवद्वाहः—अङ्गोऽसमीक्षितकारितया क्षन्मान्तरानुब-
न्धनो वैरस्याभागी भवति, तदेव निर्निमित्तमेव पञ्चेन्द्रियप्राप्तिपीडनतो यथाऽनर्षवच्छो भवति; तथा प्रतिपादि
तद्, अश्रुना स्वावरानधिकृत्योच्यते—'से जहे'त्यादि, यथा ह्यदित्युक्तो निर्विवेकः ययि गच्छन् वृद्धादेः पक्ष
वारिक दण्डादिना भ्रमसयम् फलनिरपेक्षस्तच्छीलतया व्रजति, एतदव दर्शयति—'जे इमे'इत्यादि, ये केचन
'जमी'—प्रत्यक्षाः स्यावरा वनस्पतिकायाः प्राणिनो भवन्ति, तथा—इक्ष्वाकयो वनस्पतिविशेषा उचानावस्तिदि
रेयमिच्छा ममानया प्रयोगनमित्येवमभिसंधाय न छिनत्ति, केवलं तत्पत्रपुष्पफलादिनिरपेक्षस्तच्छीलतया छिनत्ती-
त्येतत्सर्वत्रानुयोगनीयमिति, तथा न पुत्रगोपणाय, नो पशुगोपणाय, नागारप्रतिवृद्धिषाय, न भ्रमणप्राज्ञपथवये, नापि
दूरीरस्य किञ्चित्सिन्धुमविष्यतीति, केवलमेवमवाप्तौ वनस्पतिं हन्ता, छेपेत्यादि, यावत्क्षन्मान्तरानुवर्तिष्यो वैर
स्याभासी भवति, अप वनस्पत्याभ्रगोऽनर्थदण्डोऽभिहितः । साम्प्रतमग्न्याभिमतमाह—'से जहे'त्यादि, तथा

नाम कश्चित्पुरुषः सदसद्विवेकविकलतया कच्छादिकेषु दशसु स्थानेषु वनदुर्गपर्यन्तेषु तृणानि-कुशपुष्पकादीनि पौनःपुन्येनोद्वाधिःस्थानि कृत्वा 'अग्निकायं'-हुतमुजं 'निस्तृजति'-प्रक्षिपत्यन्येन वाऽग्निकायं बहुसन्ना-पकारिणं दवार्थं 'निसर्जयति'-प्रक्षेपयत्यन्यं च निस्तृजन्तं ममनुजानीते । तदेवं योगत्रिकेण कृतकारितानुमति-भिस्तस्य यत्किञ्चनकारिणः 'तत्प्रत्ययिकं'-द्वन्द्वदाननिमित्तं 'सावद्यं कर्म'-महापातकमाख्यातम्, एतच्च द्वितीयमनर्थदण्डसमादानमाख्यातमिति । तृतीयमधुना व्याचिख्यासुराह-

अहावरे तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्ति ए आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे ममं वा ममि वा; अन्नं वा, अन्नं वा; हिंसिस्सु वा, हिंसइ वा, हिंसिस्सइ वा; तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरति, अण्णेणवि णिसिरावेति, अन्नं पि णिसिरंतं समणुजाणइ; हिंसादंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तिं सावज्जंति आहिज्जइ, तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्ति एति आहि ए ॥ सूत्रम्-१९ ॥

अथापरं तृतीयं दण्डसमादानं हिंसादण्डप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथानाम कश्चित् 'पुरुषः'-पुरुषकारं वहन् स्वतो मरणमीरुतया, वा मामयं वातयिष्यतीत्येवं मत्वा कंसवद्देवकीसुतान् भावतो जघान, मदीयं वा पितरमन्यं वा मामकं-ममीकारोपेतं परशुरामवत्कार्तवीर्यं-जघानान्यं वा कञ्चनान्यं सर्पसिंहादिव्यापादयिष्यतीति मत्वा सर्पादिकं व्यापादयति, अन्यदीयस्य वा कस्यचिद्विरण्यपश्चादेरयमुद्रवकारीतिकृत्वा तत्र दण्डं निस्तृजति, तदेवमयं मां मदीयमन्यदीयं वा हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यतीत्येवं संभाविते त्रसे स्थावरे वा 'तं दण्डं'-प्राणव्यप-

रोपलघुवं स्वयमेव निसृजति, अन्येन निसृज्यति, निसृजन्त वाऽन्य समनुजानीते । इत्येतत्तृतीय दण्डसमादान
विंशदन्तप्रत्ययिकमाख्यावमिति ।

अद्यापरे धृतस्ये दण्डसमादाने अकस्मात् दण्डवत्तिपत्ति आदिष्यह, से जहाणामए केइ पुरिसे
करुणसि वा जाव वणयिदुग्गसि वा, मियवत्तिए, मियसकप्पे, मियपणिहाणे; मियवहाए गता एए
मियत्तिक्काठ अन्नपरस्स मियस्स वहाए ठत्तु आपामेसा ण गिसिरेखा, स मिय वहिस्सामिति
कहु तित्तिर वा, वहुग वा, चउग वा, लावग वा, कवोयग वा, कवि वा, कविज्जलं वा, विचिन्ता भवइ;
इइ खलु से अन्नस्स अट्ठाए अण्ण कुसत्ति, अकम्हावहे । से जहाणामए केइ पुरिसे सालीणि वा, वी
हीणि वा, कोइवाणि वा, कग्गणि वा, परगाणि वा, रालाणि वा, गिल्लिज्जमाणे, अन्नयरस्स तणस्स वहाए
सत्थं गिसिरेखा, से सामग, तणग, कुमुतुग, वीहीऊसिय, कळेसुयं तण छिदिस्सामित्ठिकहु सालि
वा, वीहिं वा, कोइवं वा, कसु वा, परग वा, रालय वा; छिपित्ता भवइ, इति खलु से अन्नरस अट्ठाए
अन्न कुसत्ति, अकम्हावहे; एवं खलु तस्स तण्पत्तिय सावव्य आदिष्यह, चउत्थे दण्डसमादाने अक
म्हावदवत्तिप आदिप ॥ सूअम्-२० ॥

अद्यापरे धतुर्य दण्डसमादानमकस्मादण्डप्रत्ययिकमाख्यायते, इह वाकस्मादित्यप अन्दो मराषदेले सर्वेवा
प्यागोपाठाङ्गनादिना संस्कृत एषोऽन्यत इति तदिहापि तथाभूत एवोचरित इति । तथा नाम कथित्युरुणे

लुब्धकादिकः कच्छे वा यावद्वनदुर्गे वा गत्वा मृगैः-हरिणैराढ्यपशुभिर्वृत्तिः--वर्त्तनं यस्य स मृगवृत्तिकः,
 स चैवभूतो मृगेषु संकल्पो यस्यासौ मृगसंकल्पः, एतदेव दर्शयति--मृगेषु प्रणिधानम्-अन्तःकरणवृत्तिर्यस्य
 स मृगप्रणिधानः--क मृगान्द्रक्ष्यामीत्येतदध्यवसायी सन् मृगवधार्थं कच्छादिषु गन्ता भवति, तत्र च गतः
 सन् दृष्ट्वा मृगानेतै मृगा इत्येवं कृत्वा तेषां मध्येऽन्यतरस्य मृगस्य वधार्थम् 'इषुं'-शरं 'आयामेत्त'त्ति-आया-
 मेन समाकृष्य मृगमुद्दिश्य निसृजति, स चैवं संकल्पो भवति-यथाऽहं मृगं हनिष्यामीति इषुं क्षिप्तवान्, स च
 तेनेषुणा तित्तिरादिकं पक्षिविशेषं व्यापादयिता भवति, तदेवं खल्वसावन्यस्यार्थाय निक्षिप्तो दण्डो यदाऽन्यं
 'स्पृशति'-घातयति सोऽकस्माद्दण्ड इत्युच्यते । अधुना वनस्पतिमुद्दिश्याकस्माद्दण्डमाह-'से जहे'त्यादि,
 तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः कृषीवलादिः शाल्यादेः-धान्यजातस्य 'श्याम्मादिकं'-वृणजातमपनयन् धान्यशुद्धिं
 कुर्वाणः सन्नन्यतरस्य वृणजातस्यापनयनार्थं 'शस्त्रं'-दात्रादिकं निसृजत्, स च श्यामादिकं वृणं छेत्स्यामीति
 कृत्वाऽकस्माच्छालिं वा यावत् रालकं वा छिन्द्याद्रक्षणीयस्यैवासावकस्माच्छेत्ता भवति, इत्येवमन्यस्यार्थाय-
 अन्यकृतेऽन्यं वा 'स्पृशति'-छिनत्ति, यदिवा 'स्पृशती'त्यनेनापि परितापं करोतीति दर्शयति, तदेवं खलु
 'तस्य'-तत्कर्तुः 'तत्प्रत्ययिकम्'-अकस्माद्दण्डनिमित्तं 'सावद्य'मिति पापम् 'आधीयते'-संबध्यते, तदेत-
 द्दुर्गं दण्डसमादानमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे पंचमे दंडसमादाणे दिट्टिविपरियासियादंडवत्तिएत्ति आहिज्जह, से जहाणामए केइ

पुरिम माईहिं वा, पिईहिं वा, भाईहिं वा, भगिणीहिं वा, भज्जाहिं वा, पुसेहिं वा, घुताहिं वा, सुणहाहिं वा, सद्धिं सवसमाणे मित्त अमित्तमेव मत्तमाणे मित्ते इयपुब्बे भवइ विट्ठिविपरिया सियावडे । से जहाणामाए केइ पुरिसे गामघायसि वा, जगरघायसि वा, खेखं कब्बडं मसय घायसि वा, दोणसुइघायसि वा, पट्टणघायसि वा, आसमघायसि वा, सन्निवेसघायसि वा, निगमघायसि वा, रायभाणिघायसि वा, अतेणं तेणमिति मत्तमाणे अतेणे इयपुब्बे भवइ विट्ठिविपरियासियावडे, एव त्वल्लु तरस तत्पत्तिय सावज्जति आइज्जइ, पचमे दण्डसमावाणे विट्ठिविपरियासियावडवत्तिएस्ति आहिंए ॥ सुत्रम्-२१ ॥

अथापरं पञ्चम दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यामदण्डप्रत्ययिकमिरयारूपायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः-चारमहा दिक्को भावपिष्टभ्रातृमहिनीभार्यापुत्रद्वितुस्तुपादिभिः सार्धं '(सं)वसन् -विष्टन् ज्ञातिपालनकृते मित्रमेव इष्टि विपर्यामादमित्रोऽयमित्येव मन्यमानो 'हन्यात्'-व्यापादयेत् तेन च दृष्टिविपर्यासवता मित्रमेव इष्टपूर्वं भवतीति, अतो दृष्टिविपर्यासदण्डोऽयम् । पुनरप्यन्यथा तमेवाह- 'से जहे'त्यादि, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः पुरुषकार सुश्रवन् ग्रामघातादिके विभ्रमे भ्रान्तयेता दृष्टिविपर्यासादचौरमेव चौरोऽयमित्येव मन्यमानो व्यापादयेत्, तदेव 'तेन'-भ्रान्तमनसा विभ्रमाकुलेनाचौर एव इष्टपूर्वं भवति, सोऽय दृष्टिविपर्यासदण्डः, तदेव त्वल्लु 'तरस'-इष्टि विपर्यासवत् तत्प्रत्ययपिकं सावद्य कर्माधीयते । तदेव पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यामप्रत्ययिकमाख्यासमिति ।

अहावरे छटे किरियट्टाणे मोसावत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा, पाडहेउं वा, अगरहेउं वा; परिवारहेउं वा, सयमेव सुसं वयति, अण्णेवि सुसं वाएइ, सुसं वयं- तंपि अण्णं समणुजाणइ; एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, छटे किरियट्टाणे मोसावत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-२२ ॥

अथापरं षष्ठं क्रियास्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यायते, तत्र च पूर्वोक्तानां पञ्चानां क्रियास्थानानां सत्यपि क्रियास्थानत्वे ग्रायशः परोपधातो भवतीतिकृत्वा दण्डसमादानसंज्ञा कृता, षष्ठादिषु च बाहुल्येन न परव्यापा- दनं भवतीत्यतः क्रियास्थानमित्येषा संज्ञोच्यते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः स्वपक्षावेद्यादाग्रहादात्मनिमित्तं याव- त्परिवारनिमित्तं वा सद्भूतार्थनिह्वरूपमसद्भूतोद्भावनस्वभावं वा स्वयमेव मृषावादं वदति, तद्यथा-नाहं मदीयो वा कश्चिच्चौरः, स च चौरमपि सद्भूतमप्यर्थमपलपति, तथा परमचौरं चौरमिति वदति, तथाऽन्येन मृषावादं भाणयति, तथाऽन्यांश्च मृषावादं वदतः समनुजानीते । तदेवं खलु तस्य योगत्रिककरणत्रिकेण मृषावादं वदतस्त- त्प्रत्ययिकं सावद्यं कर्म 'आधीयते'-संबध्यते, तदेतत्षष्ठं क्रियास्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे सत्तमे किरियट्टाणे अदिन्नादाणवत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा, जाव परिवारहेउं वा; सयमेव अदिन्नं आदिन्नं आदिवावेति, अदिन्नं आदियंतं अन्नं समणुजाणइ; एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, सत्तमे किरि-

यद्वाणे अविज्ञावाणवत्तिपुति आहिए ॥ सूत्रम्-२३ ॥

अथापरं सप्तमं क्रियास्थानमवधादानप्रत्ययिकमाकषायत, एतदपि प्राग्ब्रमेय, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुष आत्मनिमिष, यावत्परिवारनिमिष, परब्रह्ममदक्षमेव गृहीयादपरं च ग्राहयद्ब्रह्मन्तमप्यपरं समनुजानीयादित्येव तस्मादधादानप्रत्ययिकं कर्म सुबध्यते, इति सप्तमं क्रियास्थानमाकषायमिति ।

अथावरे अष्टमे किरियद्वाणे अजस्रत्ववत्तिपुति आहिए । ते जहाणामए केइ पुरिसे गत्ति ण केइ किंकि विसवावेति सयमेव हीणे, वीणे, बुद्धे, दुम्मणे, ओइयमणसकप्पे, चिंतासोगसागर सपविद्ध, करतलपल्हत्थसुद्धे, अट्टज्झाणोवगए, भूमिगयदिट्ठिए, श्रियाइ; तस्स ण अजस्रत्थया आस सायालोहे, एव खलु तस्स तप्पत्तिंय सायच्चति आहिए, अट्टमे किरियद्वाणे अजस्रत्ववत्तिपुति आहिए ॥ सूत्रम्-२४ ॥

अथापरमष्टमं क्रियास्थानमाख्यातिमकमिति-अन्तःकरणोद्भूतमाख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषधित्तो त्रेधाप्रधानः, तस्य च नास्ति कश्चिद्विसाधावयिता-न तस्य कश्चिद्विसंवादेन परिभावेन वाऽमद्भूतोद्भावेन वा विषदुःखमुत्पादयति, तथाप्यसौ स्वयमेव वर्णापमुदवर्णीनो दुर्गतयदीनो दुष्मिषतया बुद्धो दुर्मर्नास्त्वयोपहतोऽस्व स्वतया मनःसंक्रन्तो यस्व स तत्र तत्राः; चिन्तेष लोका इति वा (स एव) सागरः-चिन्ताद्योऽस्मागरचिन्ता

प्रधानो वा शोकश्चिन्ताशोकः स एव सागरः, तत्र प्रविष्टः चिन्ताशोकसागरप्रविष्टः । तथाभूतश्च यदवस्थो भवति, तदर्शयति-करतले पर्यस्तं मुखं यस्य स तथाऽहर्निशं भवति, तथाऽऽर्तव्यानोपगतोऽपगतसद्विवेकतया धर्मध्यानान्दर्शयतीति निर्निमित्तमेव द्वन्द्वोपहतवद्भ्यायति । तस्यैवं चिन्ताशोकसागरावगाढस्य सत आध्यात्मिकानि-अन्तः-करणोद्भवानि मनःसंश्रितान्यसंशयितानि वा-निःसंशयानि चत्वारि वक्ष्यमाणानि स्थानानि भवन्ति, तानि चैव-माख्यायन्ते; तद्यथा-क्रोधस्थानं, मानस्थानं, मायास्थानं; लोभस्थानमिति । ते चावश्यं क्रोधमानमायालोभा-आत्मनोऽधि भवन्त्या(न्तीत्या)ध्यात्मिकाः, एभिरेव सद्भिर्दुष्टं मनो भवति । तदेवं तस्य दुर्मनसः क्रोधमानमाया-लोभवत एवमेवोपहतमनःसंकल्पस्य 'तत्प्रत्ययिकम्'-अध्यात्मनिमित्तं सावद्यं कर्म 'आधीयते'-संबध्यते । तदेवमष्टमेतत्क्रियास्थानमाध्यात्मिकाख्यमाख्यातमिति ।

अहावरे णवमे किरियट्टाणे माणवत्तिएत्ति आहिज्झइ, से जहाणामए केइ पुरिसे जातिमएण वा, कुलमएण वा, बलमएण वा, रूचमएण वा, तवमएण वा, सुयमएण वा, लाभमएण वा, इस्सरियमएण वा, पन्नामएण वा, अन्नतरेण वा; मयट्टाणेणं मत्ते समाणे परं हीलेति, निंदेति, खिसि, गरहति, परिभवइ, अवमण्णेति; इत्तरिए अयं, अहमंसि पुण विसिट्ठाज्झइकुलबलाइगुणो-ववेए; एवं अप्पाणं समुक्कस्से, देहच्छुए कम्मवितिए अवसे पयाइ, तंजहा-गवभाओ गवभं ४, जम्माओ जम्मं, माराओ मारं, णरगाओ णरगं; चंडे थद्धे चवले माणियावि भवइ; एवं खलु तस्स

तत्पत्तिप मावज्जति आदिद्वयः, जयमे किरियाठाणे माणवत्तिण्णि आदिण ॥ सूत्रम्-२६ ॥

अथापरे नवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्वया-नाम कथितुल्यो नात्यादिगुणोपेतः सन्
त्रानिष्ठतत्परूपतप धुतलाभैष्यप्रद्वामदाकुरैष्टमिर्मदस्थानैरन्यतरण ना मत्तः परमवमपुद्गला हीलमतिः तथा
निन्दति, जुगुप्सत, गर्हति, परिमवति; एतानि वैकार्यिकानि कथञ्चिद्भेद बोधेष्ट्य व्याख्येयानीति । यथा परि
मवति तथा दद्यति—इतोऽप्य जयन्यो हीनजातिकः, तमा मयैः कुलधररूपादिभिर्दूरमपेक्षैः सर्वजनावगीतोऽप्य
मिति । अह पुनर्विद्विष्टजातिभूतबलादिगुणोपेतः, एवमात्मानं समुत्कर्षयेदिति । साम्प्रत मानोत्कर्षविपाकमाह—
'देहच्छुण'-इत्यादि, तदेव जात्यादिमदो मत्तः सधिरैव लोक गतिं भवति, अत्र च जात्यादिपदद्वयादि
मयोगा द्रष्टव्याः, ते वैव मवन्ति-जातिमदः, कस्यचिन्न कुलमदः, अपरस्य कुलमदो न जातिमदः; परस्योभयम्,
अपरस्यानुभयमित्येव पदत्रयेणाष्टौ चतुर्भिः पादभेदयादि, यावदष्टभिः पदैः पदपञ्चाद्विचित्रं चतुष्टयमिति, सर्वत्र
मदामाकरूपभरमङ्गः शुद्ध इति । परलोकऽपि च भानी दुःखभागमवतीत्यनेन प्रवर्ह्यते-स्यापुनः खये देहाद्युतो
भवान्तरे गच्छन् शुभाशुभकर्मत्रितीयः कर्मपरायश्चत्वार्यवधः-परतन्त्रः प्रयाति, तद्यथा-यामोद्गमं पञ्चेन्द्रियापेक्ष,
मवान्तरे गच्छन्

वा० १ भाष्येदेकपाद दोषघाते चातिव्याधे'त्यत्र न प्रकृतमहः पृष्ठम् प्रकृतमहो न जातिभेदादौ नैवकर्मस इति प्रविष्टपदुतोभेजा-
न्यनतरिषष्ठ्यत्राभिहितः । २ विदुमाह प्र १ ३ पञ्चम्यतन्वात्म्यतो रूपम् १ ४ अकर्मत्वं १ ५ कवकमात्रः (वद्वि-७) " तदेव
इत्यादिना " शुद्ध इति " पर्यन्तः चतुष्टयप्रकल आयाति । परलोकैऽपीति भावर्तं च मवतीत्यस्याये ।

तथा गर्भादगर्भं विकलेन्द्रियेषूत्पद्यमानः, पुनरगर्भाद्रर्भमेवमगर्भादगर्भम्, एतच्च नरककल्पगर्भदुःखापेक्षायामभिहितम् ; उत्पद्यमानदुःखापेक्षया त्विदमभिधीयते-जन्मन एकस्मादपरं जन्मान्तरं व्रजति, तथा मरणं मारस्तस्मान्मान्मान्तरं व्रजति, तथा नरकदेश्यात्—श्रपाकादिवासाद्रत्नप्रभादिकं नरकान्तरं व्रजति; यदिवा नरकात्सीमन्तकादिकान्तरं व्रजति, तदा नरकदेश्यात्—संसारचक्रवाले स्त्रीपुनपुनकादुद्धृत्य सिंहमत्स्यादाबुत्पद्य पुनरपि तीव्रतर नरकान्तरं व्रजति, तदेवं नटवद्भ्रमूमी संसारचक्रवाले स्त्रीपुनपुनसकादीनि बहून्यवस्थान्तराण्यनुभवति । तदेवं मानी परपरिभवे सति चण्डो रौद्रो भवति, परस्यापक्ररोति; तदभावे ह्यात्मानं व्यापादयति । तथा स्तब्धश्चपलो यत्किञ्चनकारी मानी मन् सर्वोऽप्येतदवस्थो भवतीति । तदेवं 'तत्प्रत्ययिकं'—माननिमित्तं सावद्यं कर्म 'आधीयते'—संबध्यते । नवममेतत्क्रियास्थानमाख्यातमिति ।

अहावरे दसमे किरियट्टाणे मित्तदोसवत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे मारिहिं वा, पितीहिं वा, भारीहिं वा, भइणीहिं वा, भज्जाहिं वा, धूयाहिं वा, पुत्तेहिं वा, सुणहाहिं वा; सद्धिं संवसमाणे तेसिं अन्नयरंसि अहालहुंगसि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंडे निवत्तेति, तंजहा-सीओदगवियंडंसि वा कायं उच्छोलित्ता भवति, उसिणोदगवियडेण वा कायं ओसिंचित्ता भवति, अगणिकाएणं कायं उवडहित्ता भवति, जोत्तेण वा, वेत्तेण वा, णेत्तेण वा, तथाइ वा [कणेण वा छियाए वा], लयाए वा, (अन्नयरें वा दवरएण) पासाइं उडालित्ता भवति, दंडेण वा, अहीण वा, सुहीण वा, लेख्खण वा, क्वालें वा; कायं आउट्ठित्ता भवति, तहस्पगारे

सत्पत्तिय साधयन्ति आदिश्वरः णवमे किरियाठाणे माणवच्छिपति आशिष ॥ सूत्रम्-२५ ॥

अथापरं नवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा-नामं कथित्युक्त्यो ज्ञात्यादिगुणोपेतः सन् ज्ञातिवृत्तवत्सत्पत्तयं युतलाभैश्चर्यप्रज्ञामदाकरेणमिमेदस्मानैरयतरेण वा मयः परमधममुक्त्या शीलयति; तथा निन्दति, जुगुप्सत, गर्हति, परिमषति, एतानि वैकारिण्यनि कयश्चिद्भेद बोधेस्य व्याख्येयानीति । यथा परिमषति तथा दक्षयति-इतरोऽयं ज्ञयन्यो हीनजातिकः, तथा मधैः कुलवत्कृपादिभिर्दूरमपेक्षितः सर्वज्जनावगीतोऽयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुलवत्तादिगुणोपेतः, एवमात्मानं ससुत्कर्तव्येदिति । साम्प्रतं मानोत्कर्षविपाकमाह-
'देहवृत्त' इत्यादि, तदेव ज्ञात्यादिमदोन्मत्तः सभिदैव लोका गार्हितो भवति, अत्र च ज्ञात्यादिपदद्वयादि संयोगा द्रष्टव्याः, ते वैव मवन्ति-ज्ञातिमदः, कस्यचित् कुलमदः, अपरस्य कुलमदो न ज्ञातिमदः; परस्यो मयम्, अपरस्यानु मयमित्येवं पदत्रयेणाशौ चतुर्थिः पादद्वयेत्यादि, यावदष्टभिः पदैः पदपचाश्वदधिकं स्रवद्वयमिति, सर्वत्र मदाभावपक्षरमभङ्गः छुद इति । परलोकेऽपि च मानीं बुद्धिमागमवतीत्यनेन प्रदर्शयते-स्वायुषः क्षये देहाव्युतो भवान्तरं गच्छन् क्षुमाशुमकर्मद्वितीयः कर्मपरायणस्त्वान्मदः-परतन्त्रः प्रयाति, तद्यथा-जर्मार्द्रमं पञ्चेन्द्रियापेक्ष,

भा० १ कस्मिन्नेकस्मिन् भोगकाये जातिस्मरेत्यत्र न प्रज्ञामदा दृष्टव्यं प्रसमयी न जातिपुत्रेयादौ नैवार्थमद इति प्रणिष्टपनुतोभेवा-
म्यतरादिवत्तद्वत्तादिति । १ विदुमाह ३ । २ एवमव्युत्तम्यात्मसो रुम् । ४ जसन्त । ५ कवकायः (पट्टि-७) तदेवं
इत्यारिक्त " छुद इति " कर्मदः एतेऽत्रल जायति । परलोकेऽपीति यावत् न मवतीत्यस्यामे ।

गच्छति गते वा तत्सहवासिनः सुमनसो भवन्ति । तथाप्रकारश्च पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कल्पयतीति, एतदेव दर्शयितुमाह—दण्डस्य पार्श्वं दण्डपार्श्वं तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपार्श्वी स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्यति दण्डं च पातयति । तमप्यतिगुरुमिति दर्शयितुमाह—दण्डेन गुरुको दण्डगुरुको यस्य च दण्डो महान् भवति, असौ दण्डेन गुरुर्भवति, तथा दण्डः पुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः, स चैवंभूतः स्वस्य परेषां च ‘अस्मिन् लोके’—अस्मिन्नेव जन्मनि अहितः प्राणिनामहितदण्डापादनात्, तथा परस्मिन्नपि जन्मन्यसावहितः, तच्छीलतया चासौ यस्य कस्यचिदेव येन केनचिदेव निमित्तेन क्षणे संज्वलयतीति संज्वलनः, स चात्यन्त-क्रोधनो वधवन्धविच्छेदादिषु शीघ्रमेव क्रियासु प्रवर्तते, तदभावेऽप्युत्कटद्वेषतया मर्मोद्घट्टनतः पृष्ठिमांसमपि खादेत्, तत्तदसौ ब्रूयात् येनासानपि परः संज्वलेत् ज्वलितश्चान्येषामपकुर्यात्, तदेवं खलु तस्य महादण्डप्रवर्तयितुस्तद्वदप्रत्ययिकं सावद्यं कर्माऽधीयते । तदेतद्वशं क्रियास्थानं मित्रद्रोहप्रत्ययिकमाख्यातमिति । अपरे पुनरष्टमं क्रियास्थानमात्मदोषप्रत्ययिकमाचक्षते, नवमं तु परदोषप्रत्ययिकं; दशमं पुनः प्राणवृत्तिकं क्रियास्थानमिति ।

अहावरे एकारसमे किरियट्टाणे मायावत्तिएत्ति आहिज्जइ, जे इमे भवन्ति—गूढायारा तमो-कसिया उल्लुगपत्तलहुया पव्वयगुरुया ते आयरियावि संता अणारियाओ भासाओवि पउ-ज्जंति, अन्नहासंतं अप्पाणं अन्नहा मन्नंति, अन्नं पुट्टा अन्नं वागरंति, अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं आइक्खंति । से जहाणामए केइ पुरिसे अंतोसल्ले तं सल्लं णो सयं णिहरति, णो अन्नेण णिहरा-

पुरिसजाण सपसमाणे घुम्पणा भवति, पयसमाणे सुमणा भवति, तहृत्पगारे पुरिसजाए दड
 पामी दडगुहा वंदपुरकडे अहिए इमसि लोगसि अहिए परसि लोगसि सजलणे कोषणे पिट्टि
 मेमि ग्रावि भवति, एव खालु तस्स तत्पसियं सावज्जति आहिज्जति, वसमे किरियद्वाणे मित्त
 दोसयत्तिपत्ति आहिए ॥ सूअम्-२६ ॥

अथापरं दद्रुम क्रियास्थान मित्रदोषप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः प्रसुकस्थो मातापितृसु
 हस्त्वज्जनादिभिः साध परिवसस्तेषां च मातापित्रादीनामन्यतमेनानामोगतया यथाकथंविस्तृष्टुतमेऽप्यपराधे वाचिके
 दुर्वचनादिक, तथा कायिक इत्स्वपादादिके सप्तद्वनरूपे कृते सति स्वयमेव—आत्मना क्रोधाभ्मातो गुल्मरं
 'दण्ड'—दुस्त्वोत्पादकं 'निर्यतयति'—करोति, तद्यथा—क्षीवोदके 'विकटे'—प्रभूते क्षीते वा क्षिप्रिगदौ 'तस्य'—
 अपराधकर्तुं कायमधो बोलयिता भवति, तयोष्णोदकविक्रमेन 'काय'—क्षरीरमपसिञ्चयिता भवति, तत्र विकट
 ग्रहभानुष्यवैलन काञ्चिकादिना वा कायमुपहापयिता भवति, तथा अग्निहायेन उरुमेकन तप्तायसा वा काय
 मुपदाहयिता भवति, तथा चोत्रेण वा वेत्रेण वा 'त्वच्चा वा'—मनादिक्रया लुपता वाऽन्यतमेन वा
 दवरकेण ताडनत 'तस्य'—अपराधकर्तुः 'क्षरीरपाभ्वाणि उद्दालयितु'ति—धर्माणि लुम्पयितुं भवति; तथा
 दण्डादिना कायमुपहादयिता भवतीति । तदेवमस्यापराधिन्यपि महाक्रोधदण्डवति तयाप्रकारे पुरुषवत्ते एवञ्च
 भवति सति तत्साहायिनो मातापित्रादयो दुर्मेनसस्तदनिष्टाद्वया भवन्ति, तस्मिन् 'प्रवसति'—वेद्यान्तरे

गच्छति गते वा तत्सहवासिनः सुमनसो भवन्ति । तथाप्रकारश्च पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कल्पय-
तीति, एतदेव दर्शयितुमाह—दण्डस्य पार्श्वं दण्डपार्श्वं तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपार्श्वी स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि
कुप्यति दण्डं च पातयति । तमप्यतिगुरुमिति दर्शयितुमाह—दण्डेन गुरुको दण्डगुरुको यस्य च दण्डो महान्
भवति, असौ दण्डेन गुरुर्भवति, तथा दण्डः पुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः, स चैवंभूतः स्वस्य परेषां च
'अस्मिन् लोके'—अस्मिन्नेव जन्मनि अहितः प्राणिनामहितदण्डापादनात्, तथा परस्मिन्नापि जन्मन्यसावहितः,
तच्छीलतया चासौ यस्य कस्यचिदेव येन केनचिदेव निमित्तेन क्षणे क्षणे संज्वलयतीति संज्वलनः, स चात्यन्त-
क्रोधनो वधवन्धल्विच्छेदादिषु शीघ्रमेव क्रियासु प्रवर्तते, तदभावेऽप्युत्कटद्वेषतया मर्मोद्घट्टनतः पृष्ठिमांसमपि
खादेत्, तत्तदसौ ब्रूयात् येनासावपि परः संज्वलेत् ज्वलितश्चान्येषामपक्कुर्यात्, तदेवं खलु तस्य महादण्डप्रवर्तयितु-
स्तदण्डप्रत्ययिकं सावधं कर्माऽऽधीयते । तदेतद्वशं क्रियास्थानं मित्रद्रोहप्रत्ययिकमाख्यातमिति । अपरे पुनरष्टमं
क्रियास्थानमात्मदोषप्रत्ययिकमाचक्षते, नवमं तु परदोषप्रत्ययिकं; दशमं पुनः प्राणवृत्तिकं क्रियास्थानमिति ।

अहावरे एक्कारसमे किरियद्वारेण मायावत्तिएत्ति आहिज्जह, जे हमे भवंति—गूढायारा तमो-
कसिया उल्लुगपन्नलहुया पव्वयगुरुया ते आयरियावि संता अणारियाओ भासाओवि पड-
ज्जंति, अन्नहासंतं अप्पाणं अन्नहा मज्जंति, अन्नं पुट्ठा अन्नं वागरंति, अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं
आइक्खंति । से जहाणामए केइ पुरिसे अंतोसल्ले तं सल्लं णो सयं णिहरति, णो अन्नेण णिहरा-

येति, जो पश्चिदिद्वेसेइ, एयमेव निणहयेइ, अविउद्वमाणे अंतोअंतो रियइ, एवमेव माइ मायं कहु
जो आलोएइ, जो पडिक्खमेइ, जो जिवइ, जो गरइइ, जो चिउइइ, जो विसोहेइ, जो अकरणाए अउमु
हेइ; जो अहरिइ तयोक्कम्म पायच्छित्त पडियज्जइ, माई अस्सि लोए पचायाइ माइ परसि लोए
(पुणो पुणो) पपायाइ निवइ गरइइ पससइ गिघरइ न नियइइ गिसिरिय वड छाएति, माई
असमाइइ सुइसेस्से याचि भवइ, एव त्वलु तस्स तप्पपि सवज्जसि आइइइ; एकारसमे
फिरियद्वाने मापायसिपत्ति आइए ॥ सुत्रम्-२७ ॥

अवापरमेकादश क्रियास्थानमाख्यायते, तदथा-ये केचनानी भवन्ति पुरुषाः, किंविधिष्टाः ?-गूढ आचारो
येषां ते गूढाचाराः-गलघर्तकप्रथिच्छेदावयः, ते च नानाविधेरुपायैर्विभग्मभूत्वा पश्चादपकुर्वन्ति, प्रच्योता
देरभयकुमारोदिवत् । ते च मायाश्रीसत्वेनाप्रकाशधारिणः, तमसि कणितु शील येषां ते तमसिक्कापिणस्त एव
च कापिकाः, पराधिनाताः क्रियाः कुर्वन्तीत्यर्थः । ते च स्वयेष्टयोरुक्तरूपवस्तुवधः, कौशिकपिच्छवह्नीयांसां अपि
पर्वतवद्गुरुमात्मान मन्यते, यदिवाऽकार्यप्रवृत्तेः पर्वतवक्त्रो स्तम्भयितु शक्यते, ते चाऽऽर्यदेशोत्पन्ना अपि सन्तः
नात्वादात्मप्रच्छादनार्थपरममयोत्पादनार्थं चानार्थभाषाः प्रयुज्यते, परव्यामोहार्यं स्वमतिपरिकल्पितमापाभिरपरा
विदिताभिर्मापन्ते; तथाऽन्यथाव्यवस्थितमात्मानम् अन्यथा-साक्षाकारेण मन्यते व्यवस्थापयन्ति च, तथाऽन्य
सृष्टा मानुस्थानतोऽन्यदावधते, यथाऽऽम्नान् पृष्टाः केदारकानावधते, वादकाले वा कथिमाय(स्याय) वादि

तया व्याकरणे प्रवीणस्त(णं त) कर्मार्गमवतारयति; यथा वा 'शरदि वाजपेयेन यजेते'त्यस्य वाक्यास्यार्थं पृष्ट-
 स्तदर्थानभिज्ञः कालातिपातार्थं शरत्कालं व्यावर्णयति, तथाऽन्यस्मिन्श्चार्थे कथयितव्येऽन्यमेवार्थमाचक्षते । तेषां
 च सर्वार्थविसंवादिनां कष्टप्रपञ्चचतुराणां विपाकोद्भवनाय दृष्टान्तं दर्शयितुमाह—'से जहे'त्यादि, तत् यथा
 नाम कश्चित्पुरुषः संग्रामादपक्रान्तोऽन्तः—मध्ये शल्यं—तोमरादिकं यस्य सोऽन्तःशल्यः, स च शल्यवद्भुनवेद-
 नाभीरुतया तच्छल्यं न स्वतो 'निर्हरति'—अपनयति—उद्धरति नाप्यन्येनोद्धारयति, नापि तच्छल्यं वैधोपदेशो-
 नौषधोपयोगादिभिरुपायैः 'प्रतिध्वंसयति'—विनाशयति, अन्येन केनचित्पृष्टो वाऽपृष्टो वा तच्छल्यं निष्प्रयो-
 जनमेव 'निहृते'—अपलपति, तेन च शल्येनासावन्तर्वर्तिना 'अविउट्टमाणे'त्ति पीड्यमानः 'अंतो अंतो'त्ति
 मध्ये मध्ये पीड्यमानोऽपि 'रीयते'—व्रजति, तत्कृतां वेदनामधिसहमानः क्रियासु प्रवर्तत इत्यर्थः । साम्प्रतं
 दाष्टान्तिकमाह—'एवमेवे'त्यादि, यथाऽसौ सगल्यो दुःखभागभवति एवमेवासौ 'मायी'—मायाशल्यवान् यत्कृत-
 मकार्यं तन्मायया निगूहयन् मायां कृत्वा न तां मायामन्यस्मै 'आलोचयति'—कथयति, नापि तस्मात्
 स्थानात् प्रतिक्रामति—न ततो निवर्तते, नाप्यात्मसाक्षिकं तन्मायाशल्यं निन्दति, तद्यथा—धिङ् मां यदह-
 मेवंभूतमकार्यं कर्मोदयात् कृतवान्, तथा नापि परसाक्षिकं गर्हति—आलोचनार्हसमीपे गतो नापि च जुगु-
 प्सते, तथा 'नो विउट्टति'—नापि तन्मायाख्यां शल्यमकार्यकरणात्मकं विविधम्—अनेकप्रकारं त्रीटयति—अपनयति,
 यद्यस्यापराधस्य प्रायश्चित्तं तत्तेन पुनस्तदकरणतया (न) निर्वर्तयतीत्यर्थः, नापि तन्मद्यादिकमकार्यं सेवित्वाऽलो-

चनार्हात्मान निवेद्य तदकार्याकरणतयाऽभ्युषिष्ठते, प्रायश्चित् प्रतिपद्यापि नोपुक्तविहारी भवतीत्यर्थः, तथा
 नापि गुणादिभिरमिषीयमानोऽपि 'यथाऽहम्'—अकार्यनिर्वहणयोग्य प्रायः चित्त ओषयतीति प्रायश्चित्—उपाःकर्म
 विधिश्च शान्द्राघणाद्यात्मक 'प्रतिपद्यते'—अभ्युपगच्छति । तदेव मायया सत्कार्यग्रच्छादकोऽस्मिन्नेव लोके
 मायासीत्यथ सर्वकार्येष्वेवाविधमदणत्वेन 'प्रत्यायाति'—ग्रस्यति याति, तथाभूतश्च सर्वस्यापि अविद्यास्यो
 भवति, तथा चोक्तम्—“मायादीनां पुरुषः” (यद्यपि न करोति किञ्चिदपराध । सर्वस्याविद्यासो भवति तथा
 प्यारमन्त्रोपहतः ॥१॥) इत्यादि, तथाऽविमायावित्वादसौ परस्मिन् लोके जन्मान्तरावाप्तौ सर्वाधमेषु यातनास्थानेषु
 नरकतिर्यगादिषु 'पौनः पुन्येन प्रत्यायाति'—भूषोभूषस्तेष्वेवास्वपुष्पीयन्त्रयायेन प्रत्यागच्छतीति । तथा
 नानाविधैः प्रपञ्चैर्ब्रह्मियः परं निन्दति—शुश्रूषते, तद्यथा—अपमद्यः पशुकृत्यो नानेन किमपि प्रयोचन
 मिति, एव परं निन्दयित्वाऽऽत्मानं प्रशंसयति, तद्यथा—असाधयि मया बञ्चित इत्वेवमात्मप्रशंसया तुल्यति, तथा
 चोक्तम्—“देनापद्रपते साधुरसाधुस्तेन तुल्यती”ति । एव चासौ लम्बप्रसरोऽधिक निब्रमेन वा चरति—वद्या
 विधानुष्ठापी भवतीति निश्चरति । तत्र च गृहः संस्तस्मात्मादृश्यानाम निवर्तते, तथाऽसौ मायावलयेन 'वण्ड'—
 प्राग्भुपमर्दकारिण 'निस्तृज्य'—पातयित्वा पद्मात् 'छापयति'—अपलपति अन्यस्य बोपरि प्रक्षिपति, स च मायावी
 सर्वदा बद्धनपरायणः संस्तमनाः सर्वानुष्ठानेष्वप्येवभूतो भवति—असमाहृता—अनङ्गीकृता शोभना लेभ्या
 येन न तथा आर्षेयानोपहततयाऽम्बाबद्धोभनलेभ्य इत्यर्थः । तदेवमपगतधर्मभ्यानोऽसमाहितोऽभ्युदलेभ्यमापि

भवति । तदेवं खलु तस्य 'तत्प्रत्ययिकं'-मायाशल्यप्रत्ययिकं सावद्यं कर्माऽऽधीयते । तदेतदेकादशं क्रिया-
स्थानं मायाप्रत्ययिकं व्याख्यातम् । एतानि चार्थदण्डादीनि एकादश-क्रियास्थानानि सामान्येनासंयतानां
भवन्ति, इदं तु द्वादशं क्रियास्थानं पाखण्डिकानुद्दिश्याभिधीयते—

अहावरे बारसमे किरियट्टाणे लोभवत्तिएत्ति आहिज्जह, जे इमे भवंति; तंजहा-आरन्निया,
आवसहिया, गामंतिया, कण्डुईरहरस्सिया, णो बहुसंजया; णो बहुपडिविरया सव्वपाणभूतजीवस-
त्तेहिं, ते अप्पणो सच्चासोसाइ एवं विउंजति; अहं ण हंतव्वो, अन्ने हंतव्वो; अहं ण अज्जावेयव्वो, अन्ने
अज्जावेयव्वो; अहं ण परिघेतव्वो, अन्ने परिघेतव्वो; अहं ण परितावेयव्वो, अन्ने परितावेयव्वो;
अहं ण उइवेयव्वो, अन्ने उइवेयव्वो; एवमेव ते इत्थिकामेहिं सुच्छिया, गिद्धा, गढिया, गरहिया,
अज्झोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छहसमाइं अप्पयो वा, सुज्जयो वा, सुंजितु भोगभोगाइं
कालमासें कालं किच्चा, अन्नयोरेसु आसुरिएसु किब्बिसिएसु ठाणेसु उवचत्तारो भवंति; ततो
विप्पमुच्चमाणे सुज्जो सुज्जो एलमूयत्ताए, तमूयत्ताए, जाइमूयत्ताए, पच्चायंति; एवं खलु तस्स तप्प-
त्तियं सावज्जंति आहिज्जह, दुवालसमे किरियट्टाणे लोभवत्तिएत्ति आहिए । इच्चेयाइं दुवालस-
किरियट्टाणाइं दविएणं समणेण वा, माहणेण वा; सम्मं सुपरिजाणिअव्वाइं भवंति ॥सुत्रम्-२८॥

एकावञ्चात् क्रियास्वानादनन्तरमथापरं द्वावञ्च क्रियास्थानं लोभप्रत्ययिकमारुपायते, तद्यथा—य इमे वक्ष्य
 माणा अरण्ये वसन्तीत्यारण्यकाः, तं च कन्दमूलफलाहाराः सन्तः केषुचन वृक्षमूले वसन्ति, केषुनाषसयेषु—उटत्रा
 कारेषु गृहेषु, तथा अपरे ग्रामादिकृष्णपञ्चीकन्तो ग्रामस्यान्ते—सभीषे वसन्तीति ग्रामान्तिकाः, तथा 'फचित्'—
 कार्ये मण्डलप्रवेशादिके रहस्य येषां ते कचिद्राहसिकाः, ते च 'म बहुसंयता'—न सर्वमावद्यानुष्ठानेभ्यो
 निवृत्ताः, एतदुक्तं भवति—न बाहुभ्येन त्रसेषु वृक्षसमारम्भ विदधति, एकेन्द्रियोपजीविनस्त्वविगानेन तापसा
 दयो भवन्तीति, तथा 'न बहुविरता'—न सर्वेष्वपि प्राणसिपातविरमणादिषु घटेषु वर्तन्ते, किंतु ? द्रव्यतः
 कतिपयव्रतवर्तिनो न भावतो, मनामपि तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्याभावादित्यभिप्रायः, इत्येतदविमर्शयितुमाह—
 'सञ्चपाणे'त्यादि, ते ह्यारण्यकादयः सर्वप्राणिभूतजीवमुत्सेभ्य आत्मना—स्वतः अविरताः—तदुपमर्दकारम्भा
 दविरता इत्यर्थः । तथा ते पापण्डिका आत्मना—स्वतो बहूनि सत्या(त्य)मुपाभूतानि वाक्यानि 'एव'—वक्ष्य
 माननीत्या विशेषेण 'युञ्जन्ति'—प्रयुञ्जन्ति ब्रुवत इत्यर्थः, यद्विषा सत्यान्यपि तानि प्राण्युपमर्दकत्वेन मुपाभूतानि
 सत्या(त्य)मुपाणि, एवं ते प्रयुञ्जन्तीति दर्शयति—तद्यथा—अह ब्राह्मणस्याहम्बादिभिर्न इन्तर्भ्योऽन्ये तु शुद्रत्वाद
 न्तर्भ्याः, तथाहि तद्वाक्य—'शूद्रं व्यापाद्य प्राजायाम खपेत्, किञ्चिद्वा दद्यात्, तथा क्षुद्रसम्मानामनस्यकानां
 अकटमरमपि व्यापाद्य ब्राह्मण मोक्षये(दि)'त्यादि, अपरं चाह वर्षोपमत्वात् नाम्नापयितव्योऽन्ये तु मघोऽघमाः
 समाज्ञापयितव्याः, तथा नाह परितापयितव्योऽन्ये तु परितापयितव्याः, तथाऽह वेतनादिना कर्मकरणाय न

५ १०
 ग्राहोऽन्ये तु शूद्रा ग्राह्या इति, किं बहुनोक्तेन ? , नाहमुपद्रावयितव्यो-जीवितादपरोपयितव्योऽन्ये तु अपरो-
 पयितव्या इति । तदेवं तेषां परपीडोपदेशनतोऽतिमूढतयाऽसंबद्धप्रलापिनामज्ञानावृतानामात्मंमरीणां विषमदृष्टीनां न
 प्राणातिपातविरतिरूपं व्रतमस्ति, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् मृषावादादत्तादानविरमणाभावोऽप्यायोऽन्यः । अधुना
 त्वनादिमवाभ्यासाहुस्त्यजत्वेन प्राधान्यात् सूत्रेणैवावब्रह्माधिकृत्याह-‘एवमेव’-‘एवमेव’-‘एवमेव’-पूर्वोक्तैरेव कार-
 णेनातिमूढत्वादिना परमार्थमजानानास्ते तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः, यदिवा स्त्रीषु कामेषु च-
 शब्दादिषु मूर्छिता गुद्धा ग्रथिता अधुपपन्नाः । अत्र चात्यादरख्यापनार्थं प्रभूतपर्यायग्रहणम्, एतच्च स्त्रीषु
 शब्दादिषु च प्रवर्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं संसारकारणं, तथा चोक्तम्-“मूलमेयमहम्मसस्, महादोससमुस्सय-
 मित्यादि”, इह च स्त्रीसङ्कासक्तस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकामग्रहणं, तत्र चाऽऽसक्ता यावन्तं
 कालमासते तत्सूत्रेणैव दर्शयति-यावद्वर्षाणि चतुष्षष्ट्यष्टदशकानि, अयं च मध्यमकालो गृहीतः, एतावत्कालो-
 पादानं च साभिप्रायकं, प्रायस्तीर्थिका अतिक्रान्तवयस एव प्रव्रजन्ति, तेषां चैतावानेव कालः संभाव्यते; यदिवा
 मध्यग्रहणात्त ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति-तस्माच्चोपात्तादल्पतरः प्रभूततरो वापि कालो भवति । तत्र च
 ते त्यक्त्वापि गृहवासं ‘मुक्त्वा भोगभोगान्’-इति स्त्रीभोगे सति अवश्यं शब्दादयो भोगाः भोगभोगास्तान्
 भुत्वा, ते च किल वयं प्रव्रजिता इति, न च भोगेभ्यो विनिवृत्ताः, यतो मिथ्यादृष्टितयाऽज्ञानान्धत्वात् मम्यग्निर-

सा० १ मूले व्यत्ययेन । २ मूलमेतदधर्मस्य महादोषसमुच्छ्रय ।

त्रिपरिणाम- [ग्रन्थार्ध ९५००] रविताः, ते वैषम्यरूपपरिणामाः स्वायुषः क्षये कालमासे काल कृत्वा विच्छिद्यतपसो
 अपि सन्त्योऽन्यतरेष्वामुरिक्यु किम्बिषिकेषु स्थानपूत्पादयितारो भवन्ति, ते ब्रह्मानतपसा मृता अपि किम्बिषिकेषु
 स्थानेपूत्यत्स्यन्ते, तस्यादपि स्थानादायुषः क्षयाग्निप्रमुञ्च्यमामाः-अयुषाः किम्बिषयबहुलास्तत्कर्मक्षेपैर्मलबन्धूका
 एतन्मूकास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते, किम्बिषिकस्थानावपुषः सभनन्तरमवे वा मानुषस्वभावान्य यथैलको मूकोऽप्यक्तवाक्
 भवति, एवमसावप्यप्यक्तवाक् सङ्गतपणन्त इति । तथा 'तन्मूयत्ताए'पि-उमस्सवेन-अत्यन्ता-वधमसस्वेन बाल्य
 -वतया मत्स्यन्ताङ्गानाहवतया वा तथा बालिमूक्तत्वेनापगतवाच इह प्रत्यागञ्छसीति । तदेवमृत खलु तेषां
 सीर्विकानां परमार्थतः सावधानुष्ठानावनिष्ठानामापाककर्मादिप्रवृत्तेस्तत्रायोग्यभोगमात्रा 'तत्प्रत्ययिकं'-लौभ
 प्रत्ययिक सावद्य कर्माधीयते । तदेवलोभप्रत्ययिक द्वादश क्रियास्थानमाख्यातमिति । साम्प्रतमेतेषां द्वादधानाम
 व्युपसंहारार्थमाह-'इतिः'-उपप्रदर्शने, 'एतानि'-अर्बद्वन्द्वादीनि लोभप्रत्ययिकक्रियास्थानपर्यवसानानि द्वाद
 क्षापि क्रियास्थानानि कर्मव्रश्चिद्व्रावणादिवः-संयमः, स विद्यते यस्यासौ द्रविको युक्तिगमनयोग्यतया वा द्रव्य
 मृतः अमयणः-साधुः, तमेव विध्विनति-या वधीरित्येव प्रवृत्तिर्यस्यासौ भावनस्तनैव एतद्वृणविशिष्टेनैतानि सम्म
 ग्यवावस्थितवस्तुस्वरूपनिरूपकतो मिथ्यादर्शनाभिवानि ससारकारणानीतिकृत्वा क्षपरिक्षया द्वावध्वानि, प्रत्या
 स्थानपरिक्षया परिवर्धयानि भवन्तीति ।

अष्टावरे तेरसमे किरियद्वाणे इरियावद्विपति आदिज्जइ, इह खलु अत्तत्ताए सवुवस्स अण

गारस्स ईरियासमियस्स, भासासमियस्स, आयाणभंडमत्तणिक्खेवणासमियस्स, उच्चारपासव-
 णखेलसिंघाणजल्लपारिद्धावणियासमियस्स; मणसमियस्स; वयसमियस्स, कायसमियस्स; मणगुत्त-
 स्स, वयगुत्तस्स, कायगुत्तस्स, गुत्तिदियस्स, गुत्तबंभयारिस्स; आउत्तं गच्छमाणस्स, आउत्तं चिट्ठमा-
 णस्स, आउत्तं णिसीयमाणस्स, आउत्तं तुयदमाणस्स, आउत्तं सुंजमाणस्स, आउत्तं भासमाणस्स;
 आउत्तं वत्थं, पडिग्गहं, कंबलं, पायपुंछणं, गिण्हमाणस्स वा; णिक्खिक्खमाणस्स वा जाव चक्खु-
 पम्हणिवायमवि अत्थि विमाया सुहुमा किरिया ईरियावहिया नाम कज्झइ, सा पढमसमए
 बद्धा पुट्ठा, वितीयसमए वेहया, तहयसमए णिज्जिणा; सा बद्धा पुट्ठा उदीरिया वेहया णिज्जिणा
 सेयकाले अकम्मे यावि भवति । एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्झइ, तेरसमे किरिय-
 ट्ठाणे ईरियावहिएत्ति आहिज्झइ; से वेमि । जे य अतीता, जे य पडुपत्ता; जे य आगमिस्सा अरि-
 हंता, भगवंता, सन्वे ते एयाइं चेव तेरस किरियट्ठाणाइं भासिंसु वा, भासेंति वा, भासिस्संति
 वा; पन्नविंसु वा, पन्नविंति वा, पन्नविस्संति वा; एवं चेव तेरसमं किरियट्ठाणं सेविंसु वा,
 सेवंति वा; सेविस्संति वा ॥ सूत्रम्-२९ ॥

अथापरं त्रयोदशं क्रियास्थानमीर्यापथिकं नामाख्यायते । ईरणमीर्या तस्यास्तया वा पन्था ईर्यापथस्तत्र

मयमीर्गापधिकम्, एतच्च शुद्धश्रुत्युपनिमिष, प्रवृत्तिनिमिष स्थित—मर्षश्रोणयुक्तस्याकृपायस्य समीक्षितमनो
 बाकायक्रियस्य या क्रिया तथा यत्कर्म तदीयापथिक, सेव वा क्रिया ईर्यापथिकेत्युच्यते । सा कस्य भवति ?
 किभूता वा ? कीदृशकर्मकला वा ? इत्येतदर्थयितुमाह—‘इह स्वातु’ इत्यादि, ‘इह’—जगति प्रवचने सयमे वा
 यत्मानस्य, स्वतुशुद्धोऽवधारणेऽस्तद्वारे वा आत्मनो माव आत्मस्य तदवधारणमन्वार्थं संबृतस्य मनोवाकायैः, पर
 मार्षत एवभूतस्येवात्मभावोऽपरस्य त्वसंबृतस्यात्मत्वमेव नास्ति, सञ्ज्ञात्मकार्याकरणात्, तदवधारणार्थं संबृत
 स्यानगारस्यर्थापथिकादिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाकायैः समितस्य, तथा वितुभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्य, पुनर्गुप्तिप्रह
 णमेतामिरेव गुप्तिभिर्गुप्तो भवतीत्यस्यार्थस्याविर्भावनायात्यादरकथापनार्थं वेति । तथा गुप्तेन्द्रियस्य नववस्त्रचर्य
 गुरुरपेतममचारिणश्च सतः, श्रोणयुक्त गच्छतस्तिष्ठतो निपीदतस्त्वक्पतनां कुर्वाणस्य शयोपयुक्तमेव वस्त्र पतत
 ग्रह कम्बलं पादुपुच्छनक पा गृह्यतो निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपद्मनिपातमप्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽस्यन्तस्तपयुक्त
 स्यापि अस्ति—विद्यते, विविधा मात्रा विमात्रा तदेवविधा सूक्ष्माधिपद्मसंघलनरूपादिकैर्यापथिका नाम क्रिया
 कवलिनाऽपि क्षिपत, तथाहि—सयोगी जीवो न शक्नोति क्षणमप्येक निश्चलः स्यात्तुम्, अभिना ताप्यमानोदक
 वत्कामण्दरीरानुगतः सदा परिश्रयभेषास्ते, तथा वोक्तम्—“केवली ण भंते ! अस्मि समयसि जेतु आगाम

स्य १ पप-य विद्यते नस्य शब्दोऽप्रगतस्य तदीर्गः (य ईर्यापथिक. तत्स्येदमीर्गः) प्र प्रवृत्तपथका वाच्येतत् । २ केवली
 भवत्य । अस्मिन् वचने देवकाकाशप्रदेशेषु ।

पण्येसु" इत्यादि । तदेवं केवलिनोऽपि सूक्ष्मगात्रसंचारा भवन्ति, इह च कारणे कार्योपचारात्तया क्रियया यद्बध्यते कर्म तस्य च कर्मणो या अवस्थास्ताः क्रियाः, ता एव दर्शयितुमाह—'सा पढमसमये' इत्यादि, याऽमावकषायिणः क्रिया तथा यद्बध्यते कर्म तत्प्रथमसमय एव बद्धं स्पष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव बद्धस्पष्टेत्युक्ता, तथा द्वितीयसमये वेदितेत्यनुभूता, तृतीयसमये निर्जीर्णा, एतदुक्तं भवति—कर्म योगनिमित्तं बध्यते, तत्स्थितिश्च कषायायत्ता, तदभावाच्च न तस्य सांपरायिकस्यैव स्थितिः, किंतु योगसद्भावद्बध्यमानमेव स्पष्टतां—संश्लेषं याति, द्वितीयसमये त्वनुभूयते, तच्च प्रकृतितः सातावेदनीयं स्थितितो द्विसमयस्थितिकमनुभावतः शुभानुभावं अनुत्तरो-पपातिकदेवसुखातिशायि प्रदेशतो बहुप्रदेशमस्थिरबन्धं बहुव्ययं च, तदेवं सेर्यापथिका क्रिया प्रथमममये बद्ध-स्पष्टा, द्वितीयसमये उदिता वेदिता निर्जीर्णा भवति; 'सेयकाले' ति—आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मपिक्षयाऽकर्म-तापि च भवति, एवं तावद्द्वीतरागस्येयाप्रत्ययिकं कर्म 'आधीयते'—संबध्यते । तदेतन्नयोदशं क्रियास्थानं व्याख्यातम् । ये पुनस्तेभ्योऽन्ये प्राणिनस्तेषां सांपरायिको बन्धः, ते तु यानि प्रागुक्तानीर्यापथवर्ज्यानि द्वादश क्रियास्थानानि तेषु वर्तन्ते, तेषां च तद्वर्तिनामनुमतां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगनिमित्तः सांपरायिको बन्धो भवति, यत्र च प्रमादस्तत्र कषाया [योगाश्च] नियमाद्भवन्ति, कषायिणश्च योगाः; योगिनस्त्वेते माज्याः,

सा० १ बध्यमानस्य बध्यत्वादायस्य गणना, तृतीयस्य तु निर्जार्ज्यमाणस्य निर्जीर्णत्वाच्च स्थितौ गणनेति उक्तमित्य, भाष्ये तत्त्वार्थस्य तु एकसमयस्थितिकमिति ।

तत्र प्रमादकृपायप्रत्ययिको बन्धोजेकप्रकारस्थितिः, तद्वहितस्तु केवलयोगप्रत्ययिको द्विसमयस्थितिरित्येवंप्रत्ययिक इति स्थितम् । एतानि त्रयोदश क्रियास्थानानि न भगवद्वर्धमानस्वाभिर्नोक्तानि अपि स्वन्यैरपीत्येवार्थमपि तुमाह—‘से बेनी’त्यादि, सोऽत्र त्रयीमीति, यत्प्रागुक्तं तदा त्रयीमीति, तद्यथा—ये तेऽसिक्कान्ता मायभादयः स्त्रीर्वक्तो, ये च वर्तमानाः क्षेत्रान्तरे सीमन्धरस्वामिप्रभृतयो, ये चायामिनः पद्मनाभादयोऽर्द्धन्तो भगवन्तः सर्वेऽपि ते पूर्णोक्तान्येकानि त्रयोदश क्रियास्थानान्यभाषिष्ये, भाषन्ते; भाषिष्यन्ते च । तथा तत्स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च प्ररूपितवन्ता, प्ररूपयिष्यन्ति च । तथैतदेव त्रयोदश क्रियास्थानं सेवितवन्तः, सेवन्ते, सविष्यन्ते च; यथादि जम्बूद्वीपे सूर्यद्वयं तुल्यप्रकाशं भवति, यथा वा सप्तद्वीपकरणा प्रदीपास्तुत्यप्रकाशा भवन्ति; एव सीर्यं कुतोऽपि नितावरवत्वाद् कालत्रयवर्तिनोऽपि तुल्योपदेष्टा भवन्ति ।

साम्प्रत त्रयोदशसु क्रियास्थानेषु यन्माभित पापस्थानं तद्विमणिपुराह—

अबुस्तर् च नं पुरिसविजयं विभगमाहकिस्सस्सामि, इह अट्ट जाणापणणाण, जाणाउवाणा, जाणासीलाया, जाणाधिदीण, जाणारुईण, जाणारमाण, जाणाऊवसाणसज्जुत्ताण, जाणाधिद्वपाव सुयस्सयण एव भवइ; नज्जहा—भोम, उट्पाय, सुविण, अंतलिक्खं, अग, सर, लक्खण, वज्जणं, इत्थि लक्खण, पुरिसलक्खण, इयलक्खण, गणलक्खण, गोणलक्खण, मिहलक्खण, कुब्बलक्खण, तित्ति

आ १ १ स्मरितम् प्र १ २ विष्वा न भगमि विषात्मने । इति बलारसे ।

रलक्खणं, वट्ठगलक्खणं, लावयलक्खणं, चक्कलक्खणं, छत्तलक्खणं, चम्मलक्खणं, दंडलक्खणं, असिलक्खणं, मणिलक्खणं, कागिणिलक्खणं, सुभगाकरं, दुब्भगाकरं, गब्भगाकरं, मोहणकरं, आहव्वणिं, पागसासणिं, दव्वहोमं, खत्तियविज्जं, चंदचरियं, सूरचरियं, सुक्कचरियं, बहस्सइचरियं, उक्कापायं, दिसादाहं, मियचक्कं, बायसपरिमंडलं, पंसुबुद्धिं, केसुबुद्धिं, मंसुबुद्धिं, रुहरिबुद्धिं, वेताल्लिं, उक्कावेताल्लिं, ओसोवणिं, तालुग्घाडणिं, सोवाणिं, सोवरिं, दामिल्लिं, कारिल्लिं, गोरिं, गंधारिं, ओवतणिं, उप्पयणिं, जंभणिं, थंभणिं, लेसणिं, आमयकरणिं, विसल्लकरणिं, पक्कमणिं, अंतद्धाणिं, आयमिणिं; एवमाहआओ, विज्जाओ; अन्नस्स हेउं पउंजंति, पाणस्स हेउं पउंजंति वत्थस्स हेउं पउंजंति, आयलेणस्स हेउं पउंजंति, सयणस्स हेउं पउंजंति; अन्नोसिं वा विरूवरूवाणं कामभोगाण हेउं पउंजंति, तिरिच्छं ते विज्जं सेवेंति; ते अणारिया विप्पडिवन्ना कालमासे कालं किच्चा अन्नयराहं आसुरियाहं किब्बिसियाहं ठाणाहं उववत्तारो भवंति, ततोऽवि विप्पमुचमाणा भुज्जो एलमूयताए तमअंधयाए पच्चायंति ॥ सूत्रम्-३० ॥

असात्रयोदशक्रियास्थानप्रतिपादनादुत्तरं यदत्र न प्रतिपादितं, तदधुनोत्तरभूतेनानेन सूत्रसंदर्भेण प्रतिपाद्यते, यथाऽऽचारे प्रथमश्रुतस्कन्धे यन्नाभिहितं तदुत्तरभूताभिश्चूलिकाभिः प्रतिपाद्यते; तथा चिकित्साशास्त्रे मूलसंहितायां श्लोकस्थाननिदानशरीरचिकित्सितकल्पसंज्ञकायां यन्नाभिहितं तदुत्तरेऽभिधीयते, एवमन्यत्रापि छंद-

चित्तस्यादावुत्तरसद्भानोऽवगन्तव्यः, तद्विहायि पूर्वेष्वयथाभिहितं तदनेनोत्तरमत्र येन प्रतिपाद्यत इति । अतः—मनुष्ये,
 अभिमति वाक्यालङ्कार, पुरुषा विधीयन्ते—सुगन्तौ विज्ञानदारेणावश्यन्ते येन न पुरुषविषय पुरुषविषयो वा-
 केयविदत्तस्त्वानां तेन ज्ञानलवेनाविधिप्रयुक्तेनार्थानुबन्धिना विज्ञयादिति, स न विमङ्गलवत्—अवधिविपर्ययवद्वि-
 मङ्गो—ज्ञानविज्ञेयः, पुरुषविषयश्चासौ विमङ्गल पुरुषविषयविमङ्गलस्तथेवभूतं ज्ञानविज्ञेयमाख्यास्यामि—प्रतिपादयि-
 स्यामि । यादृजानां चासौ तद्विज्ञतः प्रतिपादयितुमाह—‘इह खलु’ इत्यादि, ‘इह’—अस्मिन् मनुष्येष्टे प्रवचने वा
 नानाप्रकारा—विचित्रव्ययेष्वमाह प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा, सा चित्रा येषां नात्राप्रज्ञाः, तथा चाख्यास्यतरात्पतमया
 चिन्तमानाः पुरुषाः पटुस्थानपठिता भवन्ति; तथा छन्दः—अभिप्रायः स नाना येषां ते तथा तेषां नाना
 स्त्रीलानां, तथा नानारूपा इष्टिः—अन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते तथा तेषामिति, तेषां च त्रीणि श्रुतानि त्रिपञ्चविक्रानि
 प्रमात्मभगन्तव्य, तथा नाना रुचिर्येषां ते नानारुचयाः, तथाहि—आहारविहारद्वयनासनाच्छादनामख्यान-
 वाहनमीववादिश्रादिषु मन्त्रेऽन्यस्यान्याऽन्यस्यान्या रुचिर्मरति तेषां नानारुचीनामिति, तथा नानारम्भाणां-
 कुर्यात्प्राप्त्यविपत्तिरुत्तरमर्सेबाविष्यन्तभारतमेवेति, तथा नानाभ्यवसायसंयुक्तानां शुभाशुभाभ्यवसाय
 मानाभिहतोक्तमात्रप्रतिषेधानां परलोकनिष्पिपासानां विषयसृष्टिस्तानामिदं नानाविध पापशुताभ्ययन भवति ।
 तपसा—युभौ सव भौम—निर्षातभूकम्पादिकं, तथोत्पार्थ—कृपिहसितादिकं, तथा स्वप्न—गजपुष्पसिंहादिकं, तथा
 उत्तरिष्वम्—अमोषादिकं, तथा भक्त भवमाङ्गम्—अधिबाहुश्चुरणादिकं, तथा स्वरलक्षणं—काकस्वरगम्भीरस्वरादिकं,

तथा लक्षणं-यवमत्स्यपद्मशङ्खचक्रश्रीवत्सादिकं, व्यञ्जनं-तिलकमषादिकं, तथा स्त्रीलक्षणं, -रक्तकरचरणादिकं, एवं पुरुषादीनां काकिणीरत्नपर्यन्तानां लक्षणप्रतिपादकशास्त्रपरिज्ञानमवगन्तव्यम् । तथा मन्त्रविशेषरूपा विद्याः, तद्यथा-दुर्भगमपि सुभगमाकरोति सुभगाकरां, तथा सुभगमपि दुर्भगमाकरोति दुर्भगाकरां, तथा गर्भकरां-गर्भाधानविधायिनीं, तथा मोहो-व्यामोहो वेदोदयो वा तत्करणशीलामार्थवर्णीमार्थवर्णाभिधानां सद्योऽनर्थकारिणीं विद्यामधीयते, तथा पाकशासनीम्-[आथर्वणीम्] इन्द्रजालसंज्ञिकां, तथा नानाविधैर्द्रव्यैः-कणवीरपुष्पादिभिर्मधुघृतादिभिर्वोच्चाटनादिकैः कार्यैर्होमो-हवनं यस्यां सा द्रव्यहवना तां, तथा क्षत्रियाणां विद्या धनुर्वेदादिकाऽपरा वा या स्वर्गोन्नक्रमेणायाता तामधीत्य प्रयुज्यते । तथा नानाप्रकारं ज्योतिषमधीत्य व्यापारयतीति दर्शयति-‘चन्द-चरियं’इत्यादि, चन्द्रस्य-ग्रहपतेश्चरितं चन्द्रचरितमिति, तच्च वर्णसंस्थानप्रमाणप्रभानक्षत्रयोगराहुग्रहादिकं, सूर्य-चरितं त्विदं-सूर्यस्य मण्डलपरिमाणराशिपरिमोगोद्योतावकाशराहूपरागादिकं, तथा शुक्रचारो-वीथीत्रयचारा-दिकः, तथा बृहस्पतिचारः शुभाशुभफलप्रदः, संवत्सराशिपरिमोगादिकश्च; तथोलकापाता दिग्दाहाश्च वायव्या-दिषु मण्डलेषु भवन्तः शस्त्राग्निशुत्पीडाविधायिनो भवन्ति, तथा मृगा-हरिणशृगालादय आरण्यास्तेषां दर्शन-रुतं ग्रामनगरप्रवेशादौ सति शुभाशुभं यत्र चिन्त्यते तन्मृगचक्रं, तथा वायसादीनां पक्षिणां यत्र स्थानदिकस्व-राश्रयणात् शुभाशुभफलं चिन्त्यते, तद्वायसपरिमण्डलं; तथा पांशुकेशमांसरुधिरादिदृष्टयोऽनिष्टफलदा यत्र शास्त्रे चिन्त्यन्ते तत्तदभिधानमेव भवति, तथा विद्या नानाप्रकाराः क्षुद्रकर्मकारिण्यः, ताश्चेमाः-वैताली नाम विद्या

निपताश्रयप्रतिपदा, सा च क्लिप्त कतिमिर्बर्षैर्दण्डमुत्थापयति । तत्राऽर्चवैताली तमेवोपश्रमयति, तयाऽप्य(ब)स्वायिनी,
 तालोत्पादनी, अयाक्षी, धाम्बरी, तयाऽपरा द्राविडी, कालिङ्गी, गौरी, या चार्चयतन्त्युत्पत्नी, जृम्भणी, स्तम्भनी,
 श्लेषणी, आमयकरणी, विधत्यकरणी, प्रक्रामण्यन्तर्धानकरणीत्येवमादिका विद्या अभीयते, आसां चार्थः संज्ञातो
 ऽवसेय इति, नवरं धाम्बरीद्राविडीकालिङ्गयस्तदेशोद्गवास्तद्ग्रापानिबद्धा वा चित्रफलाः, अथपत्नी तु ह्यपन् स्वत
 एव पतरन्यं वा पातयत्येवमुत्पत्तयपि द्रष्टव्या । तदेवमेवमादिका विद्या आदिग्रहणात् प्रवृत्त्यादयो गृह्यन्ते ।
 एतासु विद्याः पापविकृता अविविधपरमार्था गृहस्था वा स्वपूज्या वा द्रव्यलिङ्गवारिणोऽक्षयानाद्यर्थं प्रयुञ्जन्ति,
 अन्येषां वा चिरूपरूपाणाम्-उवाचयानां शुब्दादीनां कामभोगानां कृते प्रयुञ्जन्ति । सामान्येन विद्याऽऽसेवन
 मनिष्टकारीति दर्शयितुमाह-‘तिरच्छि’इत्यादि, तिरवीनाम्-अननुकूलं सदनुष्ठानप्रतिवाटिकां ते अनार्या
 विप्रतिपन्ना विद्यां सेवन्ते, ते च यद्यपि क्षेत्रार्था मायार्यास्तथापि मिथ्यात्वोपहतदुदयोऽनार्यकर्मकारित्वादनार्या
 एव द्रष्टव्याः, ते च स्वाशुभः क्षये कालभासे कालं कृत्वा यदि कथञ्चिदेवलोकयाभिने भवन्ति; ततोऽप्यतरपु
 आसुरीयकेषु किञ्चिदपि कावेषु स्थानेषु तत्स्थान्त, ततोऽपि विप्रमुक्ताः-प्युता यदि मनुष्येषूपस्थन्ते, तत्र च तत्कर्म
 ज्ञेयतयेवमूकत्वेनाव्यक्तमापि न स्थग्यस्वेना च तथा मूकतया वा प्रत्यागच्छन्ति; ततोऽपि नानाप्रकारेषु यातना
 स्थानेषु नरकतिर्गमादिपूतयन्ते । साम्प्रत गृहस्थानुद्दिश्याधर्मपक्षसेवनमुच्यते-

से एगहओ आयहेउ वा, णायहेउ वा, सयणहेउ वा, अणारहेउ वा, परिवारहेउ वा, नायग वा,

परिवारहेउ वा, अणारहेउ वा, सयणहेउ वा, अणारहेउ वा, परिवारहेउ वा, नायग वा,

वा, सहवासियं वा, निस्साए अदुवा अणुगामिए १; अदुवा-उवचरए २, अदुवा-पडिपहिए ३,
 अदुवा-संधिछेदए ४, अदुवा-गंठिछेदए ५, अदुवा-उरब्भिए ६, अदुवा-सोवरिए ७, अदुवा-वागु-
 रिए ८, अदुवा-साउणिए ९, अदुवा-मच्छिए १०, अदुवा-गोघायए ११, अदुवा-गोवालए १२,
 अणुगामियाणुगामियं हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुंप्पइत्ता, विलुंप्पइत्ता; उद्वहत्ता आहारं आहारेति, इति
 से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ उवचरयभावं पडिसंधाय तमेव
 तमेव उवचरियं हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुंप्पइत्ता, विलुंप्पइत्ता; उद्वहत्ता आहारं आहारेति, इति से
 महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ पाडिपहियभावं पडिसंधाय तमेव
 पाडिपहे ठिच्चा हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुंप्पइत्ता, विलुंप्पइत्ता; उद्वहत्ता आहारं आहारेति, इति से
 महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ संधिछेदगभावं पडिसंधाय तमेव
 संधि छेत्ता, भेत्ता जाव इति से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ
 गंठिछेदगभावं पडिसंधाय तमेव गंठि छेत्ता, भेत्ता जाव इति से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं
 उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ उरब्भियभावं पडिसंधाय उरब्भं वा, अण्णतरं वा, तसं
 पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ; एसो अभिलावो सन्वत्थ । से एगइओ सोयरियभावं

पदिसंघाय महिस वा, अण्णत्तर वा, तसं पाण जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ धागुरिय
 भाव पदिसंघाय मिय वा, अण्णत्तर वा, तस पाण इता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एग-
 इओ सउणियभाव पदिसंघाय सउणिं वा अण्णत्तर वा तस पाण इता जाव उवक्खाइत्ता
 भवइ । से एगइओ मण्डियभाव पदिसंघाय मण्डं वा, अण्णत्तर वा, तसं पाण इता जाव उव
 क्खाइत्ता भवइ । से एगइओ गोघायभाव पदिसंघाय तमेव गोण वा अण्णत्तर वा तस पाण
 इता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ गोवालभाव पदिसंघाय तमेव गोवाल वा परिजविय
 वा अण्णत्तर वा, तस पाण इता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ सोवणियभाव पदिसंघाय तमेव सुणग
 पदिसंघाय तमेव मणुस्से वा, अण्णत्तर वा, तस पाण इता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ सोवणियमितियभाव
 मइया पावेहिं कम्ममेहिं असाण उवक्खाइत्ता भवइ ॥ त्वअम्-३१ ॥

स एकः कदाचिद्विस्त्रिभुः साम्प्रतापेक्षी अपगतपरलोकाव्यवसाय कर्मपरतया भोगलिप्सुः संसारस्वभावा
 नुवर्णी आरमन्निमिष वेत्सेतान्यनुगाहकादीन्य यकृतव्यदेतुभूतानि बहुदर्शसदनुष्ठानानि विचरे, तथा ज्ञातयः-स्व
 बनास्तथिभिष, तपामारनिमिष-गृहसंस्करणार्थ सामान्येन वा कुटुम्बार्थ परियारनिमिष वा-दासीदामकर्मकरादि
 परिकरकृत, तथा-ज्ञात एव ज्ञातका-परिचितस्तदुद्दिश्य तथा सङ्घासिक वा-प्रासिकेक्षिक निभीकृत्येयानि वक्ष्य

माणानि कुर्यादिति संबन्धः । तानि च दर्शययितुमाह—‘अदुवे’त्यादि, अथवेत्येवं वक्ष्यमाणापेक्षया पक्षान्तरोपल-
 क्षणार्थः, गच्छन्तमनुगच्छतीत्यनुगामुकः, स चाकार्याध्यवसायेन विवक्षितस्थानकालाद्यपेक्षया विरूपकर्तव्यचिकीर्षु-
 स्तं गच्छन्तमनुगच्छति, अथवा—तस्यापकर्तव्यस्यापकारावसरापेक्ष्युपचरको भवति, अथवा—तस्य प्रातिपथिकीर्षु-
 भवति—प्रतिपथं—संमुखीनमागच्छति, अथवाऽऽत्मस्वजनार्थं संधिच्छेदको भवति—चौर्यं प्रतिपद्यते, अथवोरैः—
 मेपैश्चरत्यौराश्रिकः, अथवा—सौरिको भवति, अथवा—शकुनिभिः—पक्षिभिश्चरतीति शाकुनिकः, अथवा—वागुरया—
 मुगादिवन्धनरज्ज्वा चरति वागुरिकः, अथवा—मत्स्यैश्चरति मात्स्यिकः, अथवा—गोपालभावं प्रतिपद्यते, अथवा—
 गोघातकः स्याद्, अथवा—श्वमिश्ररति शौवनिकः शुनां परिपालको भवतीत्यर्थः, अथवा—‘सोवणिचं’ति-
 श्वभिः पापद्भिर्कुर्वन्मुगादीनामन्तं करोतीत्यर्थः । तदेवमेतानि चतुर्दशाण्युद्दिश्य प्रत्येकमादितः प्रभृति विवृणोति—
 तत्रैकः कश्चिदात्माद्यर्थं अपरस्य गन्तुग्रामान्तरं किञ्चिद्द्रव्यजातमवगम्य तदादित्सुस्तस्यैवानुगामुकभावं ‘प्रति-
 संधाय’—सहगन्तुभावेनानुकूल्यं प्रतिपद्य विवक्षितवञ्चनावसरकालाद्यपेक्षी तमेव गच्छन्तमनुव्रजति, तमेव चाम्यु-
 स्थानचिनयादिभिरत्यन्तोपचारैरुपचरयन्नुव्रज्य च विवक्षितमवसरं लब्ध्वा तस्यासौ हन्ता दण्डादिभिः, तथा—छेत्ता
 खड्गादिना हस्तपादादेः, तथा—भेचा वज्रमुष्ट्यादिना, तथा—लुम्पयिता केशार्कषणादिकदर्थनतः, तथा—विलुम्पयिता
 कशाग्रहारादिभिरत्यन्तदुःखोत्पादनेन, तथा—अपद्रावयिता जीविताद्व्यपरोपणतो भवतीत्येवमादिकं कृत्वाऽऽहार-
 माहारयत्यसौ; एतदुक्तं भवति—गलकर्तकः कश्चिदन्यस्य धनवतोऽनुगामुकभावं प्रतिपद्य तं बहुविधैरुपायैर्विश्रम्भे

पातायसा भोगार्थी मोहाच्च साम्प्रतेधितया तस्य रिक्थवतोऽप्यकृत्याहारादिकां भोगाक्रियां विधत्ते, इत्यवमसौ
 महद्भिः प्रैर् कर्मभिः—अनुष्ठानेर्महापातकभूतैवा तीयानुभावेर्दीर्घस्थितिकैरात्मानमुपकृपापयिता भवति, तथाहि—
 गद्विपाकापादिनेनावस्थायिद्येयेण मत्ता नारक्तविर्यङ्गनामरूपतयाऽऽकृपात इति । तदेवमेकः कश्चिदकर्तव्यमि
 वगति, उपपद्य च विश्रम्भ पातयित्वा तद्व्याप्यं तस्य हन्ता, छेत्ता, मेघा, यावदपद्रावयिता भवतीत्येवमसावा
 र्मान 'महद्भिः'—बृहद्भिः पापैः कर्मभिः उपाकृपापयिता भवतीति । अथैक कश्चित्प्रतिपद्येन—अभिमुखेन वरतीति
 प्रातिपद्यिरुस्तद्भाव प्रतिपाद्यापरस्यार्थवत्तद्वत् प्रातिपद्यिकत्वं कुर्वन्, प्रतिपद्ये स्थित्वा तस्यार्थवतो विश्रम्भतो
 हन्ता, छेत्ता; यावदपद्रावयिता भवतीत्येवमसानात्मान पापैः कर्मभिः स्थापयतीति । अथैकः कश्चिद्विरूपकर्मणा
 नीवितार्थी 'सचिच्छेदकभाष्य'—स्वप्नस्वननस्व प्रतिपद्यानेनोपायेनात्मानमह कर्तयिष्यामीत्येव प्रतिक्षां कृत्वा,
 तमेव प्रतिपद्यत, ततोऽसौ सचिच्छिन्नन्—स्वप्न स्वनन्—स्वप्न स्वनन् प्राणिनां (हन्ता), छेत्ता, मेघा, विस्तृम्ययिता भवतीति; एतच्च
 कृत्वाऽऽहारमाहारयतीति, एतच्छेषलक्षणमन्यांश्च कामभोगान् स्वतो मुह्येज्यदपि ज्ञातिगृहादिकं पालयतीत्येव-
 मसौ महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मानमुपकृपापयति । अथैकः कश्चिदसदनुष्ठायी पुत्रादिना ग्रन्थिच्छेदकभाव प्रविपद्य
 तमेपापनुपाति, न्यप पूर्ववत् । अथैकः कश्चिद्व्ययकर्ममद्विषाः तरात्रा—तरात्रास्तेष्वरति यः स औरभ्रिकाः, स च तद्

णया तन्मांमादिना वाऽऽत्मानं वर्तयति, तदेवमसौ तद्भावं प्रतिपद्योरभ्रं वाऽन्यं वा त्रसं प्राणिनं स्वमांसपुष्ट्यर्थं
 व्यापादयति, तस्य वा हन्ता, छेत्ता, भेत्ता भवतीति; शेषं पूर्ववत् । अत्रान्तरे सौकरिकपदं, तच्च स्वबुद्ध्या व्याख्येयं,
 सौकरिकाः—श्वपचाश्चाण्डालाः—खट्विका इत्यर्थः । अथैकः कश्चित् क्षुद्रमन्त्रो 'वागुरिकभावं'—लुब्धकत्वं 'प्रति-
 संधाय'—प्रतिपद्य वागुरया 'सृगं'—हरिणमन्यं वा त्रसं प्राणिनं शशादिकमात्ममृत्त्यर्थं स्वजनाद्यर्थं वा व्यापा-
 दयति, तस्य च हन्ता, छेत्ता, भेत्ता भवति; शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चिदधमोपायजीवी शकुना—लावकादयस्तैश्च-
 रति शकुनिकस्तद्भावं प्रतिसंधाय तन्मांसाद्यर्थं शकुनमन्यं वा त्रसं व्यापादयति, तस्य च हननादिकां क्रियां
 करोतीति, शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चिदधमाधमो मांसियकभावं प्रतिपद्य मत्स्यं वाऽन्यं(वा)जलचरं प्राणिनं व्या-
 पादयेत्, हननादिकाः वा क्रियाः कुर्यात्; शेषं सुगमम् । अथैकः कश्चिद्गोपालकभावं प्रतिपद्य कस्यचिद्गोः कुपितः
 सन् तां गां 'परिविच्य'—पृथक् कृत्वा तस्या हन्ता, छेत्ता, भेत्ता भूयो भूयो भवति; शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चि-
 त्क्रूरकर्मकारी गोघातकभावं प्रतिपद्य गामन्यतरं वा त्रसं प्राणिनं व्यापादयेत्, तस्य च हननादिकाः क्रियाः
 कुर्यादिति । अथैकः कश्चिज्जघन्यकर्मकारी 'शौवनिकभावं' प्रतिपद्य 'सारमेयपापद्विभावं' प्रतिपद्य, तमेव
 श्वानं तेन वा 'परं'—सृगस्रकरादिकं त्रसं प्राणिनं व्यापादयेत्; तस्य च हननादिकाः क्रियाः कुर्यादिति । अथैकः
 कश्चिदनार्यो निर्विवेकः 'सोवणियंति भावं'ति—श्वभिश्चरति शौवनिकः अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तिकोऽन्ते वा चरत्या-
 न्तिकः पर्यन्तवासीत्यर्थः, शौवनिकश्चासावान्तिकश्च शौवानिकान्तिकः—क्रूरसारमेयपरिग्रहः प्रत्यन्तनिवासी च

प्रत्यन्तनिवामीमिवी शयिष्यतीति, तदसौ तद्भावं प्रतिसमाय-पुष्टमारमेयपरिग्रहं प्रतिपद्य, मनुष्य वा कञ्चन पशुऋमभ्यागतमन्य वा मृगमुष्करादिकं त्रसं प्राप्तिन इन्ता भवति; अथ च ताच्छीलिकस्तुनं छुट्प्रत्ययो वा द्रष्टव्यः, त्वेति तु दारुणाहारं प्राग्वागग्नेयः, तद्यथा--पुरुषं व्यापादयेत्, तस्य च इन्ता, छेवा इत्यादि; तन्नुल्लू प्रत्ययो प्रागपि योद्यनीयाविति । तदवयवसौ महाकूरकर्मकारी यदद्भिः कर्मगिरात्मानमुपकृयापयिता भवतीति, उक्ताऽमदाजीवनोपायमृता वृत्तिः, इदानीं कृषितृत्तविभिमिषावभ्युपगमं दर्शयति—

से एगइओ परिसामजमाओ उद्धिता अहमेय इणामितिकट्टु तित्तिर धा, यट्ठग वा, लावग घा, कवोयग वा, कविजल वा, अन्नपर वा; तस पाण इता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ कणइ आयाणेणं विन्देइ समाने अदुवा खलवाणेण अदुवा सुरायालएणं गाहावतीण वा गाहावइपुत्ताण वा सपमेव अगणिकाएण सत्साइ इतामेइ अंसेणयि अगणिकाएण सत्साइ सामायेइ अगणिकाएण सत्साइ इतामत्तपि अन्न समणुजाणइ इति से महया पावकम्महिं जत्तएण उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ केणइ आयाणेण विन्देइ समाने, अदुवा-खलवाणेण अदुवा-सुरायालएण गाहावतीण वा, गाहायइपुत्ताण वा, उट्ठाण वा, गोणाण वा, चोदगाण या, गइभाण वा; सपमेव पूराओ कप्पेति, अंसेणवि कप्पावेति, कप्पत्तपि अन्न समणुजाणइ इति से महया जाव भवइ । से एगइओ केणइ आयाणेण विन्देइ समाने अदुवा खलवाणेण

अदुवा-सुराथालएणं गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, उटसालाओ वा, गोणसालाओ वा,
 घोडगसालाओ वा, गदभसालाओ वा; कंटकवोदियाए पडिपेहिता सयमेव अगणिकाएणं झामेइ,
 अन्नेणवि झामावेइ; झामंतं पि अन्नं समणुजाणइ इति से महया जाव भवइ । से एगइओ
 केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा-खलदाणेणं, अदुवा-सुराथालएण गाहावतीण वा,
 गाहावइपुत्ताण वा, कुंडलं वा, मणिं वा, मोत्तियं वा; सयमेव अवहरइ, अन्नेणवि अवहरावइ;
 अवहरंतं पि अन्नं समणुजाणइ इति से महया जाव भवइ । से एगइओ केणइवि आदाणेणं
 विरुद्धे समाणे, अदुवा-खलदाणेणं, अदुवा-सुराथालएणं समणाण वा, माहणाण वा, छत्तगं
 वा, दंडगं वा, भंडगं वा, मत्तगं वा, लट्ठिं वा, भिसिगं वा, चेलगं वा, चिलिमिलिगं वा, चम्मयं
 वा, छेयणगं वा, चम्मकोसियं वा; सयमेव अवहरति जाव समणुजाणइ इति से महया जाव
 उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ णो वितिगिंछइ तं०-गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, सय-
 मेव अगणिकाएण ओसहीओ झामेइ जाव अन्नं पि झामंतं समणुजाणइ इति से महया जाव
 उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ णो वितिगिंछइ, तं०-गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा,
 उट्ठाण वा, गोणाण वा, घोडगाण वा, गदभाण वा, सयमेव घूराओ कप्पेइ अन्नेणवि कप्पावेति,
 अन्नं पि कप्पंतं समणुजाणइ । से एगइओ णो वितिगिंछइ तं०-गाहावतीण वा, गाहावइ-

પુત્તાણ યા, ઉદ્દસાણાઓ યા જાવ ગદ્ગદમમાલાઓ વા, કટકયોદિયાઈ પઢિપેહિતા સયમેવ અગ
ગિઠાણ પ્રામડ જાય સમણુજાણાઈ । સે ઇગદઓ જો ચિતિર્ગિહાઈ, ત૦-ગાદાયતીણ વા, ગાદા
ગિહાઈ ત૦-મમણાણ યા, માદ્દણાણ વા, છસ્તગ વા, વઢગ વા જાય વમ્મચ્છેવળગ વા; સયમેવ
અવદરદ જાવ સમણુજાણાઈ ઇતિ સે મદ્દયા જાવ ઉવકમ્વાહિતા મવદ્ । સે ઇગદઓ સમણ વા,
માદ્દણ વા, વિસ્સા ણાણાથિહેઈ પાવકમ્મેઈ અપ્પાણ ઉવકસ્વાહિતા મવદ્, અદુવા-ણ અઠ્ઠરાણ
આફાલિત્તા મવદ્, અદુયા નં ફરસ વવિસા મવદ્, કાલેણથિ સે અણુપચિદ્દસ્સ અસણ વા પાણ
યા જાવ જો વવાયેસ્તા મવદ્, જે રૂમે મવન્તિ વોનમતા, મારક્કતા અલસગા, વસલગા, કિવળગા;
સમણગા પઢવયતિ ત રૂળમેવ જીવિત ખિચ્છીચિત્ત સપદિવૂદતિ, નાદ તે પરલોગસ્સ અદ્દાપ કિંચિવિ
સિલીસતિ, તે દુક્કમ્મતિ, તે સોયતિ, તે જૂરતિ, તે તિપ્પતિ, તે પિદ્ધતિ, તે પરિતપ્પતિ; તે દુક્કલ્લણ
જૂરણસોયણતિપ્પણપિદ્ધણપરિતિપ્પણયદ્ધધણપરિકિલેસાઓ અપ્પદિધિરયા મવતિ, તે મદ્દયા
આરમેણ, તે મદ્દયા સમારમેણ, તે મદ્દયા આરમસમારમેણ; વિસ્સવસ્સેવેઈ, પાવકમ્મકિલેસેઈ;
ઉરાણાઈ, માણુસ્સગાઈ મોગમોગાઈ સુજિતારો મવતિ, તજ્જા-અલ્લ અલ્લકાલે, પાણ પાણકાલે,
વત્થ વત્થકાલે, લેણ લેણકાલે, સયણ સયણકાલે; સપુરુષાચર વ જ નહાણ, કયવલ્લિકમ્મે, કયલ્લો-

उयमंगलपायच्छित्ते, सिरसा ण्हाए, कंठेमालाकडे, आविद्धमणिसुवन्ने, कप्पियमालामउली पडि-
 बद्धसरीरे, वग्यारियसोणिसुत्तगमल्लदामकलावे, अहतवत्थपरिहिए, चंदणोक्खित्तगायसरीरे, मह-
 तिमहालियाए, कूडागारसालाए; महतिमहालयंसि, सीहासणंसि, इत्थीगुम्मसंपरिवुडे सन्वराइएणं
 जोइणा क्षियायमाणेणं, महयाहयनद्वगीयवाइयतंतीतलतालुडियघणमुइंगपडुपवाइयरवेणं, उरा-
 लाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ, तस्स णं एगमवि आणवेमाणस्स जाव चत्तारि
 पंच जणा अबुत्ता चेव अब्बुद्धंति, भणह देवाणुप्पिया ! किं करेमो ? किं आहरेमो ? किं उव-
 नेमो ? किं आचिहुम्मो ? किं भे हियं इच्छियं ? किं भे आसगस्स सयइ ? तमेव पासित्ता
 अणारिया एवं वयंति-देवे खलु अयं पुरिसे, देवसिणाए खलु अयं पुरिसे, देवजीवणिजे खलु
 अयं पुरिसे, अन्नेवि य णं उवजीवंति; तमेव पासित्ता आरिया वयंति-अभिक्कंतकूरकम्मे खलु
 अयं पुरिसे अतिधुन्ने अइयायरक्खे दाहिणगामिए नेरइए कण्हपक्खिए आगमिस्साणं दुल्लह-
 बोहियाए यावि भविस्सइ । इच्चयस्स ठाणस्स उट्ठिया वेगे अभिगिज्झंति, अणुट्ठिया वेगे अभि-
 गिज्झंति, अभिघंझाउरा अभिगिज्झंति; एस ठाणे अणारिए, अक्केवले, अप्पडिपुन्ने, अणेयाउए,
 असंसुद्धे, असल्लगतणे, असिद्धिमग्गे, अमुत्तिमग्गे, अनिब्बाणमग्गे, अणिज्जाणमग्गे, असन्वदुक्ख-
 पहीणमग्गे; एगंतमिच्छे असाहु एस खलु पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एव-

अथ चात्र पूर्वसादित्यत्र - पूर्वत्र दृष्टिं प्रतिपादिता प्रच्छन्न वा प्राणव्यपरोपणं कुर्यात्, इह तु कृतधिमि-
मिषात्माशान्नमन्त्ये प्राग्बिषयापादानप्रतिष्ठां विषायोद्यच्छत इति दर्शयति । अथैकः कश्चिन्मासादनेच्छया
व्यमननं क्रीडया कुपितो वा पर्यदो मर्यादम्युत्पायेषभूतां प्रतिष्ठां विदध्यात्-यथाऽहम् 'एन'-वक्ष्यमाण
प्राग्निं हनिष्यामीति प्रतिष्ठां कृत्वा पष्पाधिसिद्धिर्दिकं हन्ता, मेता, छेपेति ताच्छीलिकस्तन् छुद्रप्रत्ययो वा, तस्य
वा हन्तेत्यादि, पापदातमानं पापेन कर्मणा ख्यापयिता भवतीति । इह चाधर्मपादिकेभ्यमिधीयमानेषु सर्वेऽपि
प्राग्निद्रोहकारिणः कथञ्चिदमितव्याः, तत्र पूर्वमनपराधकुदा अभिहिता, साम्प्रतमपराधकुदान् दर्शयितुमाह-
'से पगइओ' इत्यादि, अथैकः कश्चित्प्रकृत्या क्रोधनोऽसहिष्णुतया केनचिदादीयत इत्यादान-शब्दादिक
कारणं तेन विरुद्धः समानः परस्यापकुर्यात्, शब्दादानेन तावत्केनचिदाकुष्टो निन्दितो वा वाचा विरुन्धेत,
रूपादानेन तु बीमस्तं कञ्चन दृष्टाऽपशकुनाभ्यवसायनं कुप्येत, गन्धरसादिकं त्वादानं ध्वजेनैव दर्शयितुमाह-
अपरा-स्त्वस्य-कुपितादिविशिष्टस्य दानं त्वस्य वाऽस्यधान्यादेर्दानं त्वत्वादानं तेन कुपितः, अथवा-सुराया
स्थालक-कोदकादि तेन विवक्षितलामाभावात् कुपितः गृहपत्यादेरेतत् कुर्पादित्याह-स्वयमेवाधिक्रायेन-
अग्निना तत्सस्यानि-स्त्वकृत्वातीनि शालिग्रीवादीनि 'इमापयेत्'-ददेदन्येन वा दाहयेद्दत्तो वाऽन्यान्समनु
जानीयादित्येवमसौ महारापकर्मभिरारभानमुपकृपापयिता भवतीति । साम्प्रतमन्येन प्रकारेण पापोपादानमाह-

अथैकः कश्चित्केनचित्तु खलदानादिनाऽऽदानेन गृहपत्यादेः कुपितस्तत्संबन्धिन उष्ट्रादेः स्वयमेव-आत्मना पर-
 श्वादिना 'धूरीया(रा)ओ'ति-जङ्घाः, खलकावा, 'कल्पयति'-छिनत्ति, अन्येन वा छेदयति, अन्यं वा छिन्दन्तं
 समनुजानीते; इत्येवमसावात्मानं पापेन कर्मणोपाख्यापयिता भवति । किञ्च-अथैकः कश्चित्केनचिन्निमित्तेन
 गृहपत्यादेः कुपितस्तत्संबन्धिनमुष्ट्रादीनां शाला—गृहाणि 'कंटकबोदियाए'ति-कण्टकशाखाभिः, 'प्रति
 विधाय'-पिहित्वा स्थगित्वा स्वयमेवाग्निना दहेत्; शेषं पूर्ववत् । अपि च-अथैकः कश्चित्केनाचिदादानेन
 कुपितो गृहपत्यादेः संबन्धि कुण्डलादिकं द्रव्यजातं स्वयमेवापहरेदवशिष्टं पूर्ववत् । साम्प्रतं पाखण्डिकोपरि
 कोपेन यत्कुर्याच्चदर्शयितुमाह-अथैकः कश्चित्स्वदर्शनानुरागेण वा, वादपराजितो वाऽन्येन वा, केनचिन्निमित्तेन
 कुपितः सन्नतत्कुर्यादित्याह-तद्यथा-श्राम्यन्तीति श्रामणास्तेषामन्येषामपि तथाभूतानां केनचिदादानेन कुपितः
 सन् दण्डकादिकमुपकरणजातमपहरेत्, अन्येन वा हारयेदन्यं वा हरन्तं समनुजानीयात् इत्यादि पूर्ववत् । एवं
 तावद्विरोधिनोऽभिहिताः, साम्प्रतमितरेऽभिधीयन्ते—अथैकः कश्चित् दृढमूढतया 'नो वित्तिमिच्छइ'ति-'न
 विमर्षति'-न मीमांसते, यथाऽनेन कृतेन ममामुत्रानिष्टफलं स्यात्, तथा मदीयमिदमनुष्ठानं पापानुबन्धीत्येवं
 न पर्यालोचयति, तद्भावापन्नश्च यत्किञ्चनकारितया इहपरलोकविरोधिनीः क्रियाः कुर्यात्, एतदेवोद्देशतो दर्श-
 यति-तद्यथा-गृहपत्यादेर्निमित्तमेव-तत्कोपमन्तरेणैव स्वयमेवात्मनाऽग्निकायेन—अग्निनौबधीः-शालिव्रीह्या-
 दिकाः धमापयेत्—दहेत्, तथाऽन्येन दाहयेदहन्तं च समनुजानीयादित्यादि । तथेहामुत्र च दोषापपर्यालोचको

निशिग्रतया गृहपत्यादिसर्पिषां क्रमोलकादीनां जहादीनवर्षांश्चिच्छात् । तथा-शालां दहेत् । तथा-गृहपत्यादेः
 मंत्रं च कुण्डलमणिमौक्तिकादिक्रमपहरेत् । तथा-धमणया जहादीनां दण्डादिक्रमपकरणज्जातमपहरेदित्येव प्राक्तना
 एवातापका आदानकृपितस्य येऽभिहितास्त एव तदभावेनाभिषातव्या इति । साम्प्रत विपर्यस्तदृष्टयः आगाढ
 मित्यादृष्टयोऽभिधीयन्ते-अपैकाः कधिदमिगृहीतमित्यादृष्टिरयद्रक माधुप्रस्यनीकतया भ्रमणादीनां निर्गच्छतां
 प्रविशतां वा हस्तश्च निर्गच्छन् प्रविशन् वा नानाविधैः पापोषादानमूर्तैः कर्मभिरात्मानमुपकृपयपयिता भवतीति,
 एतद्वद्वर्जयति-‘अथैवे’त्ययमुचरापेक्षया पथान्तोपग्राह्याः, कचिरसाधुवर्जने मति मित्यात्वोपहृतदृष्टितयाऽपञ्च
 इनोऽपमिषेव मन्यमानः सन् दृष्टिपथाद्वपमारयन् साधुसुदृश्यावधुया ‘अप्सरारयाः’-वपुष्टिकायाः आस्फाल
 यिता मन्त्रयया तपिरस्त्ररमापादयन् परुष वधो ब्रूयात्, तथा-ओदनमुह । निर्यककायच्छेदपरायण दुर्बुद्धेऽ-
 पमराग्रत, तदमौ ब्रुहृदि विदृश्यादमत्य वा ब्रूयात्, तथा मिश्राकालेनापि ‘से’-तस्य मिश्रोरयेभ्यो मिश्रा
 परेभ्योऽनु-पश्चात्प्रविष्टस्य मतोऽस्यन्तदुष्टतयाऽश्वादर्नो दापयिता भवति, अपरं च दानोद्यतं निषेधयति तत्प्रत्य
 नीकतया, एतन्मृते-ये इमे पापण्डिका भवन्ति, त एवंधृता भवन्तीत्याह-‘वोष्णं’न्ति-तृणकाष्ठान्दारादि
 कमयमकर्म तद् विपते येषां त, तद्वन्तः; तथा-यारेण-कुटुम्बमारेण पोष्टलिकादिमारेण वाऽऽक्रान्ताः-परा
 मरणाः मुमलिष्मवोऽन्मयाः-क्रमागत कुटुम्ब पालयितुमसमर्थाः ते पापण्डयतमाधयन्ति, तथा धोक्तम्-
 “गृहपथमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नरा धन्याः, स्त्रीषाः पापण्डयमाधिता ॥१॥” इत्यादि,

अधमाः—शूद्रजातयस्त्रिवर्गप्रतिचारकाः, तथा—‘कृपणाः’—क्लीबा अकिञ्चित्कराः श्रमणा भवन्ति—ग्रत्रज्यां गृह्णन्तीति । साम्प्रतमेषामगारिकाणामत्यन्तविषयस्तमतीनामसद्वृत्तमाविर्भावयन्नाह—ते हि साधुवर्गापवादिनः सद्धर्मप्रत्यनीका इदमेव ‘जीवितं’—परापवादोद्वहृन्नजीवितं ‘धीगुजीवितं’—कुत्सितं जीवितं साधुजगुप्सापरायणं संप्रति बृंहन्ति, एतदेवासद्वृत्तजीवितं ग्रंथसंन्तीति भावः । ते चेहलोकप्रतिबद्धाः साधुजगुप्साजीविनो मोहान्धाः साधूनपवदन्ति, नापि च ते पारलौकिकस्यार्थस्य साधनम्—अनुष्ठानं ‘किञ्चिदपि’—स्वल्पमपि ‘श्चिद्व्ययन्ति’—समाश्रयन्ति, केवलं ते परान् साधून् वागादिभिरनुष्ठानैर्दुःखयन्ति—पीडामुत्पादयन्ति आत्मनः परेषां च, तथा ते परान् ‘जूरयन्ति’—गर्हन्ति, तथा तिप्यन्ति—सुखाक्यावयन्त्यात्मानं परांश्च, तथा ते वराका अपुष्टधर्माणोऽसद्वृत्तानाः स्वतः पीडयन्ते परांश्च पीडयन्ति, तथा ते पापेन—कर्मणा परितप्यन्ते—अन्तर्दहन्तेपरांश्च परितापयन्ति । तदेवं तेऽसद्वृत्तयः सन्तो दुःखनशोचनादिक्लेशप्रतिविरताः सदा भवन्ति । एवंभूताश्च सन्तस्ते महताऽऽरम्भेण—प्राणिन्यापादनरूपेण तथा महता समारम्भेण—प्राणिपरितापनरूपेण तथोभाभ्यामप्यारम्भसमारम्भाभ्यां ‘चिरूपरूपैश्च’—नानाप्रकारैः सावधानुष्ठानैः पापकर्मकृत्यैः ‘उदारान्’—अत्यन्तोद्भटान् समग्रसामग्रीकान् मधुमधमांसाद्युपेतान् ‘मानुष्यकान्’—मनुष्यभवयोग्यान् भोगेभ्योऽप्युत्कटान् भोगभोगान् ते सावधानुष्ठानं यिनो भोक्तारो भवन्ति । एतदेव दर्शयितुमाह—‘तंजहे’त्यादि, तद्यथेत्युपप्रदर्शने, अन्नमन्नकाले यथेष्टिमतं

तस्य पापानुष्ठानात्संपद्यते, एव पानवस्त्रद्वयनासनादिकमपि । सर्वमेतद्यथाकालं सपूर्वापरं संपद्यते, सह पूर्वेष-
 पूर्वाह्णस्येनापरेण च—अपराह्णकर्तव्येन यद्विषा पूर्वं यत् क्रियते तानादिकं तथा परं च यत् क्रियते
 विज्ञेयमनमोत्रनादिकं तेन सह यत्तत् इति सपूर्वापरम्, इत्यहर्कं भवति—यद्यदा प्राभ्यर्षते, तद्यदा संपद्यत इति;
 अभिनविगार्यप्राप्तिमेव तेऽनुतो दद्व्ययितुमाह—तद्यथा—विभूत्या स्नातस्वया कृतं देवतादिनिमित्तं बलिर्कर्म येन स
 तथा । तथा कृतानि फौलुक्तानि—अवतारमन्त्रादीनि मन्त्रालानि—च सुवर्णचन्दनदध्यधृतदूर्वासिद्धार्थकादर्थक
 स्पर्धनादीनि, तथा दुःस्वप्नादिप्रतिपातकानि प्रायश्चित्तानि येन स कृतकौस्तुभमङ्गलप्रायश्चित्तः, तथा कल्पितथासौ
 माताप्रधानो मुकुटश्च २ स तथा विद्यते यस्य स भवति कल्पितमालामुकुटी, तथा प्रतियद्धशरीरो—इदमवयवा
 कायो पुत्रेत्यर्थः; तथा—‘वग्धारिय’ति प्रठम्विध ओणीसूत्र—कटिद्युः मङ्गलामकलापश्च येन स तथा, तदेव
 ममो द्विरसिद्धातः नातानिविधितेपनापलिप्तश्च कण्ठेकृतमालस्त्वडाऽपरयोक्तभूषणद्युपितः सन्महत्त्वाम्—तथायां
 ‘महालिप्याप’वि—विस्तीर्णार्थां कृगगारद्याक्षायां, तथा—‘महत्तिमहालये’—विस्तीर्णे ‘सिद्धासने’—मद्रासने
 समुपविष्टः ‘स्त्रीगुरुमेन’—युरविमनन सार्द्धमपरपरिवारेण ‘संपरिचृतो’—वेष्टितः, तथा—‘महता’—दृढचरेण प्रहृत
 नाट्यगीतवादिशतनपादिरवेणोदारामानुष्यकान् भोगभोगाद्युद्धानो ‘विहरति’—प्रविचरति—विनृग्यमतीत्यर्थः ।
 तस्य च कनिसप्रयोजने समुत्सर्गे सति एकमपि पुरुषमाहापयतो यानश्चत्नारः पञ्च वा पुरुषा अनुष्ठा एव समुप
 तिष्ठन्ते, ते च किं कुर्वन्ताः ? एतदस्त्वभाषणमुच्यते, तद्यथा—भण—आज्ञापय स्वाभिन् ! धन्या वयं येन भवता

उप्येवमादिश्यन्ते, किं कुर्म इत्यादि सुगमं, यावद्धृदयेऽपि सति मिति, तथा-किं च 'ते'-युष्माकम् 'आस्यकस्य'-
 मुखस्य 'स्वदत्ते'-स्वादु प्रतिभाति, यदिवा यदेवास्य-भवदीयास्यस्य स्ववति-निर्गच्छति तदेव वयं कुर्म-
 इति । तथा-'तमेवे'त्यादि, तमेव राजानं तथा क्रीडमानं दृष्ट्वा अन्येऽनार्या एवं वदन्ति, तद्यथा-देवः खल्वयं
 पुरुषः, तथा-'देवस्नातको'-देवश्रेष्ठो बहूनामुपजीव्यः, तथा तमेवं साम्प्रतेक्षितयाऽसदनुष्ठायिनं दृष्ट्वा 'आर्याः'-
 विवेकिनः सदाचारवन्त एवं ब्रुवते, तद्यथा--अभिक्रान्तत्क्रूरकर्मा खल्वयं पुरुषो, हिंसादिक्रियाप्रवृत्त इत्यर्थः;
 तथा-धूयते--रेणुवद्वायुना संसारचक्रवाले भ्राम्यते येन तद्भूतं-कर्म, औणादिको नक्षत्रयः, अतीव--प्रभूतं
 धूतम्-अष्टप्रकारं कर्म यस्य सोऽतिधूतः, तथाऽतीवात्मनः पापैः कर्मभिः रक्षा यस्य सोऽत्यात्मरक्षः, तथा-
 दक्षिणस्यां दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः, इदमुक्तं भवति-यो हि क्रूरकर्मकारी साधुनिन्दापरायणस्तद्दाननिषे-
 दयुक्तं, इदमेवाह-'नैरइए'-इत्यादि, नरकेषु भवो नारकः, कृष्णः पक्षोऽस्यास्तीति कृष्णपाक्षिकः, तथा-आगा-
 मिनि काले नरकादुद्घातो दुर्लभबोधिकश्चायं बाहुल्येन भविष्यति, इदमुक्तं भवति-दिक्षु मध्ये दक्षिणा दिग्-
 अशस्ता, गतिषु नरकगतिः, पक्षयोः कृष्णपक्षः, तदस्य विषयान्धस्येन्द्रियानुक्कलचर्तिनः परलोकनिस्पृहमतेः
 साधुप्रद्वेषिणो दानान्तरायविधायिनो दिगादिकमशस्तं दर्शितम्, अन्यदपि यदशस्तं तिर्यगत्यादिकमवोधिभा-
 दिकं च तद्योजनीयमस्येति । एतद्विपरीतस्य तु तथा-विषयनिःस्पृहस्य, इन्द्रियाननुक्कलस्य, परलोकभीरोः, साधु-

प्रभुमापत । सदनुष्ठानरतस्यादधिगमाशुक्त्य, सुदयस्व, शुक्लपाशिकृत्य; तथा सुमानुपत्वायातस्य सुलभमोभित्वमि
 त्यवमार्दिकं सदमर्मानुष्ठापिन सर्वं भवतीति । साम्प्रतमुपसन्निधुमुदाह-इत्यतस्य पूर्वोक्तस्य स्थानस्य ऐश्वर्यलक्षण
 स्य शृङ्गारमूलस्य सांसारिकस्य परित्यागयुद्ध्या एकै केचन विषयस्तमवयः पापविहकोत्यानेनोत्थिताः परमार्थम
 जनाना 'अभिरिज्जति'वि-आभिमुख्येन 'लुभ्यन्ते'-लोभवद्गता भवन्तीत्यर्थः । तथा-एकै केचन साम्प्रते
 विष्णुस्वातस्स्थानादनुपस्थिता शूरस्या एव सन्तः 'अभिमुक्षस्त'वि-शब्दा-तृष्णा तदाहुराः सन्तोऽर्षेष्वात्यर्थ
 लुभ्यन्ते, यत एवमसौब्धः स्थानमनार्थानुष्ठानपरत्वावनार्यं महापुरुषानुपीर्णं न भवति, तथा न विद्यते केवलम
 स्मिन्नित्यकबलम्-अशुद्धमित्यर्थ, तथेतरपुरुषाचीर्णत्वादपरिपूर्णं बहुभिरहाशुच्छमित्यर्थः, तथा न्यायेन चरति
 नैपायिक न नैपायिकमनैपायिकम्-असम्भ्यायदृष्टिकमित्यर्थः, तथा-'रगे लगे सवरणे' क्षोभन लगन-संवरण
 इन्द्रियसंपमरूप सङ्गस्तद्भावाः सङ्गत्व न विद्यते, सङ्गत्वमस्मिन्नित्यसङ्गमत्वम् इन्द्रियासंवरणरूपमित्यर्थः;
 यदिवा नृत्त्यवच्छस्य-मायानुष्ठानमकार्यं तद्वायवि-कथयतीति, तच्छब्दयोग यत्परिज्ञानं तन्मात्रेत्यल्लस्यगतमिति,
 तथा न विद्यते सिद्धः-मोक्षस्य विशिष्टस्थानोपलक्षितस्य मार्गो यस्मिन्नावसिद्धिमार्गः, तथा न विद्यते मुक्तेः-
 मोक्षपदमप्रच्युतिलक्षणाया मार्गो-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको यस्मिन्नावसिद्धिमार्गः, तथा न विद्यते मुक्तेः-
 परिनिर्वाणस्यात्मस्वास्थ्यपारिपुष्य मार्गः-पन्था यस्मिन् स्थाने तदपरिनिर्वाणमार्गः, तथा न विद्यते सर्व
 दुःखानां-आरीरमानशानां प्रवयमार्गः सद्गुपदेष्टात्मको यस्मिन्नावसिद्धिमार्गः, तथा न विद्यते सर्व
 दुःखानां-आरीरमानशानां प्रवयमार्गः सद्गुपदेष्टात्मको यस्मिन्नावसिद्धिमार्गः, तथा न विद्यते सर्व

मित्यशङ्क्याह—‘एगंते’त्यादि, एकान्तेनैव तत्स्थानं यतो मिथ्याभूतं—मिथ्यात्वोपहतबुद्धीनां यतस्तद्भवत्यत एवासाधु असद्वृत्तत्वात्, न ह्ययं सत्पुरुषसेवितः पन्था येन विषयान्धाः प्रवर्तन्त इति । तदयं प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपाक्षिकस्य पापोपादानभूतस्य विभङ्गो—विभागो विशेषः स्वरूपमितियात्रत् ॥ ५७ ॥

साम्प्रतं द्वितीयं धर्मोपादानभूतं पक्षमाश्रित्याह—

अहावरे दोच्चस्स डाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्झह, इह खलु पार्हणं वा, पडीणं वा, उदीणं वा; दाहिणं वा, संतेगइया मणुस्सा भवंति; तंजहा-आयरिया वेगे, अणारिया वेगे, उच्चा-गोया वेगे, णीयागोया वेगे, कायमंता वेगे, हस्समंता वेगे, सुवन्ना वेगे, दुवन्ना वेगे, सुख्वा वेगे, डुरूवा वेगे; तेसिं च णं खेत्तवत्थूणि परिग्गहियाइं भवंति, एसो आलावगो जहा पौडरीए तहा णेतब्बो, तेणेव अब्बिावेण जाव सव्वोवसंता सव्वत्ताए परिनिब्बुडेत्तिवेमि । एस ठाणे आरिए केवले जाव सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतसम्भे साहु, दोच्चस्स डाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥ सूत्रम्-३३ ॥

‘अथे’त्यधर्मपाक्षिकस्थानादनन्तरमयमपरो द्वितीयस्य स्थानस्य ‘धर्मपाक्षिकस्य’—पुण्योपादानभूतस्य ‘विभङ्गो’—विभागः स्वरूपं समाधीयते—सम्यगाख्यायते, तद्यथा—प्राचीनं प्रतीचीनमुदीचीनं दक्षिणं वा दिग्विभागमाश्रित्य ‘सन्ति’—विद्यन्ते, एके-केचन-कल्याणपरम्पराभाजः, ‘पुरुषा’—मनुष्याः, ते च वक्ष्यमाणस्व-

माणा मचन्ति, 'तद्यथे'त्ययमुपप्रदर्शनार्थं, आर्या एके केचनार्यदेशोत्पन्नाः, तथाऽनार्याः—शुक्रयवनश्वरवर्भरा
 दय इत्याद्यत्र, यथा पौण्डरीकाक्ष्यने तथेदपि सर्वं निरखयन्नमणितव्यम्; यावत् 'एवं'—पूर्वोक्तिन प्रकारेण
 मय्येव पापस्थानेभ्य उपशान्ताः, तथा अत एव सर्वस्मिन्तया परिनिर्मुक्ता इत्यदमेवं प्रवीमि । तदेवमेतत्स्थान
 'कैयल्लिक्त'—प्रतिपूर्णं नैपायिकमित्यादि प्राग्वद्विपर्ययेण नेय यावद्वितीयस्य स्थानस्य चार्मिकस्यैव 'विमङ्गो'—
 विभागः स्वरूपमाख्यातमिति । साम्प्रतं धर्माधर्मयुक्तं तृतीय स्थानमाधित्याह—

अथाधरे तथस्त द्वाणस्त मिरमगस्त विभगे एवमादिज्झर, जे इमे भवति आरणिण्या
 आयसमिया, गामणियतिया, कण्डुईरठस्सिता जाव ते तज्जो विप्पमुच्चमाणा सुज्जो एलमूयत्ताए
 तमूत्ताए पपायत्ति, एसठाणे अणारिण अकेवले जाव असव्ववुक्खपदीणमग्गे एगंतमिच्छे
 अमाह; एतं स्वत्तु तथस्त द्वाणस्त मिरसगस्त विभगे एयमादि ए ॥ सूत्रम्—३४ ॥

अथापरस्त्वृतीयस्य स्थानस्य मिथक्काक्ष्यस्य 'विमङ्गो'—विभागः स्वरूपमाख्यायते । अत्र चाधर्मपक्षेण
 युक्तो धर्मपक्षो मिथ इत्युच्यते, तत्राधर्मस्येह भूमिद्वत्वादधर्मपक्ष एवाय द्रष्टव्या, एतदुक्तं भवति—यद्यपि
 मिथ्याहृत्यः काञ्चित्तथाप्रकारां प्राणानिपातादिनिवृत्तिं विवक्षति, तथाप्याश्रयाशुद्धत्वादभिनवे पिबोदये सति
 प्रकृतामिथधीरपानवद्भूतप्रदेशदृष्टिबद्विषयितार्थाप्रापकत्वाभिर्यक्तामापद्यते; ततो मिथ्यात्वानुमानात् मिथ
 पक्षोऽप्यधर्म एवावगन्तव्य इति । एतदेव दर्शयितुमाह—'जे इमे भवती'त्यादि, ये इमेऽनन्तरसुख्यमाना अरण्ये

चरन्तीत्यारण्यिकाः-कन्दमूलफलाशिनस्तापसादयो ये चावसथिकाः--आवसथो-गृहं तेन चरन्तीत्यावसथिकाः-
गृहिणः, ते च कुतश्चित् पापस्थानान्निवृत्ता अपि प्रबलमिथ्यात्वोपहतबुद्धयः, ते यद्यप्युपवासादिना महता काय-
क्लेशेन देवगतयः केचन भवन्ति, तथापि ते आसुरीयेषु स्थानेषु किल्बिषिकेषूपघ्नन्त इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं भणनीयं;
यावत्तत्तद्भुता मनुष्यभवं प्रत्यायाता एलमृक्त्वेन तमोऽन्धतया जायन्ते । तदेवमेतत्स्थानमनार्यमकेवलम्-असं-
पूर्णमनैयायिकमित्यादि यावदेकान्तमिथ्याभूतं सर्वथैतदसाध्विति, तृतीयस्थानस्य मिश्रकस्यायं 'विभङ्गो'-
विभागः स्वरूपमाख्यातमिति । उक्तान्यधर्मधर्ममिश्रस्थानानि, साम्प्रतं तदाश्रिताः स्थानिनोऽभिधीयन्ते, यदिवा
प्राक्तनमेवान्येन प्रकारेण विशेषिततरमुच्यते-तत्राद्यमवार्तिकस्थानकमाश्रित्याह--

अहावरे पदमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्झइ-इह खलु पाईणं वा ४
संतेगतिया मणुस्सा भवंति-गिहत्था, महिच्छा, महारंभा, महापरिगहा, अधम्मिया, अध-
म्माणुया(ण्णा), अधम्मिम्हा, अधम्मक्खाई, अधम्मपायजीविणो, अधम्मप(वि)लोई, अधम्म-
पलज्जणा, अधम्मसीलसमुदायारा; अधम्मेणं केव वित्ति कप्पेमाणा विहरंति । हण, छिंद,
भिद, विगत्तगा, लोहियपाणी; चंडा, रुद्धा, खुद्धा, साहस्सिया, उक्कुंचणवंचणमायाणियडिक्कूडकं
वडसाहसंपओगबहुला, दुस्सीला, दुब्बया, दुप्पडियाणंदा; असाह् सव्वाओ पाणाइवायाओ
अप्पडिविरया जावज्जीवाए जाव सव्वाओ परिगहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सव्वाओ

શ્રોત્રાઓ તાળ મિષ્ટાદંભનમદ્વાઓ અપ્પદિયિરયા, સહ્યાઓ પટાણુમ્મદ્વનયપ્પનગગધચિલે
 યગમદ્વીનરસમ્મયગપમણ્ણકારાઓ અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન, મહ્યાઓ સગહરાજાણ
 ગુન્નગિદ્દિગિદ્દિસિયામયમાગિયાસયનામ્મણાણવાહનમોગમોયણપથિયરચિદ્દીઓ અપ્પદિ
 યિરયા જાયઙ્ગીયાન મન્ગ્યાઓ કયગિદ્દયમાસદ્દમામમ્મયગસથયદ્વારાઓ અપ્પદિયિરયા જાય
 ઙ્ગીયાન, મદ્યાઓ દિરણસુગ્ગણયણમણિમોસિયમમ્મસિલ્લપ્પયાલાઓ અપ્પદિયિરયા જાય
 ઙ્ગીયાન, મન્ગ્યાઓ ત્તુલ્લહ્લમાનાઓ અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન, સન્ગ્યાઓ આરમસમા
 રંમાઓ અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન, સન્ગ્યાઓ કરણકારાણાઓ અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન,
 મદ્યાઓ પગ્ગણગાગાઓ અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન, સહ્યાઓ કુટ્ટણપિદ્ધણત્તજ્ઞણતાદ્વગય
 દંપપપરિત્તિમેમાઓ અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન, જે આયણે ત્તહ્લપ્પગારા સાયઙ્ગા અયોદ્ધિયા
 દમ્મન્ના દરગાણપરિયાયણકરા જે અણારિણ્ણિ કમ્પતિ, તત્તો અપ્પદિયિરયા જાયઙ્ગીયાન, સે
 તદ્દાનામ્મ ક્કેદ પુરિસે વલ્લમમ્મસુરતિલ્લુગમાસનિલ્લકાયકુલ્લત્થાલિસદગપલિમયગમાદિગિદ્દિ
 અગંતે ત્તર મિષ્ટાદ્દ પડ્ડજતિ, ત્તમેય ત્તહ્લપ્પગારે પુરિસજાણ સિદ્ધિરયદ્દગલાવગકગોત્તક
 ધિલ્લમિગમધિમયરાહગાદ્દગોલ્લકુમ્મમિરિસિયમાવિરુદ્ધિ અપ્પે ક્કેરે મિલ્લહ્લપ્પ પડ્ડજતિ, જાવિ
 ત્ત ને વાદિરિયા દરિસા મયય્દ, તત્તજ્ઞા-દાસે દ્વ વા, વેસે દ્વ વા, મયપદ્દ વા, માર્દ્દે દ્વ વા, કમ્મ

करए इ वा, भोणपुरिसे इ वा, तेसिंपि य णं अन्नयरंसि वा; अहालहुणंसि अवराहंसि सय-
 मेव गरुयं दंडं निवत्तेइ, तंजहा-इमं दंडेह, इमं मुंढेह, इमं तज्जेह, इमं तालेह, इमं अडुयबंधणं
 करेह, इमं नियलबंधणं करेह, इमं हद्धिबंधणं करेह, इमं चारगबंधणं करेह, इमं नियलजुयल-
 संकोधियमोडियं करेह, इमं हत्थच्छिन्नयं करेह, इमं पायच्छिन्नयं करेह, इमं कन्नछिण्णयं करेह,
 इमं नक्कओट्टसीसमुहच्छिन्नयं करेह, वेयगच्छहिंयं अंगच्छहिंयं पक्खाफोडियं करेह, इमं णय-
 पुप्पाडियं करेह, इमं दंसणुप्पाडियं वसणुप्पाडियं जिब्बुप्पाडियं ओलंबियं करेह, घसियं करेह,
 योलियं करेह, सूलाइयं करेह, सूलाभिन्नयं करेह, त्थारवत्तियं करेह, वज्झवत्तियं करेह, सीहपुच्छि-
 यगं करेह, वसभपुच्छियगं करेह, दवग्गिगद्धुयगं कागणिमंसखावियगं भत्तपाणनिरुद्धगं इमं
 जावज्जीवं वहबंधणं करेह; इमं अन्नयरंणं असुभेणं कुमारेणं मारेह । जावि य से अडिभतरिया
 परिसा भवइ, तंजहा-माया इ वा, पिया इ वा, भाया इ वा, भाया इ वा, भगिणी इ वा, भज्जा इ
 वा, पुत्ता इ वा, धूता इ वा, सुण्हा इ वा; तेसिंपि य णं अन्नयरंसि अहालहुणंसि अवराहंसि
 सयमेव गरुयं दंडं णिवत्तेइ, सीओदगवियंडंसि उच्छोलित्ता भवइ जहा मित्तदोसवत्तिए जाव
 अहिए परंसि लोगंसि, ते दुक्खंति, सोयंति, जूरंति, तिप्पंति, पिडुंति; परितप्पंति ते दुक्खणसो-
 यणजूरणतिप्पणपिट्ठणपरितप्पणवहबंधणपरिकिळेसाओ अपडिविरया भवंति । एवमेव ते

इत्थिकामेदिं मुच्छिप्या गिद्धा गहिया अज्जोषवत्ता जाव वासाइ यउपवमाइ छइसमाइ या
 अप्पतरो वा मुज्जतरो वा काल सुजिप्प भोगभोगाइ पेयिसुइत्ता वेरायतणाइ संघिणिता यहइ
 पावाइ कम्माइ उरसत्ताइ सभारकणेण कम्मणा से जहाणामए अयगोले इ वा, सेलगोले इ वा,
 उवर्गसि पफिस्सत्ते समणे उवगतलमइयइत्ता अहे घरणितालपइहाणे मवइ, एवमेव तहप्पगारे
 पुरिसजाते वज्जयइले, धूतयइले, पकयइले, वेरयइले, अप्पत्तिययइले, वंमयइले, गियइयइले,
 साइयइले, अपसयइले, उरसत्तसपाणघाती कालमासे काल किंवा, घरणितालमइवइत्ता अहे
 पारगततपइहाणे मवइ ॥ सूत्रम्-३५ ॥

अवापरोज्ज्यः प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपादिकस्य 'विमग्गो'-स्वरूप व्याख्यायते-'इह स्वत्तु'-इत्यादि,
 सुगम पादं मनुष्या एव स्वभावा भवन्तीति । एते च प्रायो गृहस्था एव भवन्तीत्याह-'महेच्छा'-इत्यादि,
 मरुती-राज्यविभवपरिवारादिका सर्वातिशायिनी इच्छा-वन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते महेच्छा'-इत्यादि,
 वाहनोप्यमण्डलिकामन्त्रीप्रवाहकपिण्डपोषणादिको येषां ते महारम्भाः, तथा-महानारम्भो-
 दिपदचतुष्पदवास्तुबेत्तादिपरिग्रहवन्तः कथितव्यानिर्वाहाः अत एवाधर्मेण चरन्तीत्याधर्मिकाः, तथा-अधर्मिणा निम्नि
 श्रुतमिच्छास्त्वादधर्ममहत्ताः, ततवाधर्मे कर्तव्ये अनुशा-अनुमोदन येषां ते मधन्त्यधर्मजुहाः, एवमधर्मसू माक्यातु
 शील येषां ते तथा, एवमधर्मप्रायश्चीविनः, तथा अधर्ममेव प्रविलोकयितुं शीलं येषां ते मधन्त्यधर्मप्रविलोकितः, तथा-

अधर्मप्रायेषु कर्मसु प्रकर्षेण रज्यन्त, इति अधर्मप्रस्ताः, रलयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकारोऽत्र कृत इति, तथाऽधर्मशीला
 अधर्मस्वभावाः तथाऽधर्मार्त्मकः समुदाचारो—यत्किञ्चनानुष्ठानं येषां ते भवन्त्यधर्मशीलसमुदाचाराः, तथाऽधर्मेण—
 पापेन सावद्यानुष्ठानेनैव दहनाङ्कननिर्लञ्छनादिकेन कर्मणा वृत्तिः—वर्तनं ‘कल्पयन्तः’—कुर्वाणा ‘विहरन्ती’ति—
 कालमतिवाहयन्ति । पापानुष्ठानमेव लेखतो दर्शयितुमाह—‘हण—छिन्द—भिन्दे’त्यादि, स्वत एव हननादिकाः
 क्रियाः कुर्वाणा अपरेषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददति, तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयन्ति, तथा—छिन्द कर्णादिकं,
 भिन्द शूलादिना, विकर्तकाः—प्राणिनामजिनापनेतारः, अत एव लोहितपाणयः; तथा चण्डा—रौद्र—निस्त्रिशाः,
 क्षुद्राः—क्षुद्रकर्मकारित्वात्, तथा ‘साहसिका’—असमीक्षितकारिणः, तथा उत्कुञ्चनवञ्चनमायानि कृति कूटकपटा-
 दिभिः सहातिसंप्रयोगो—गाढ्यं तेन बहुलाः—तत्प्रचुरास्ते तथा, तत्रोर्ध्वं कुञ्चनं—शूलाद्यारोपणार्थमुत्कुञ्चनं
 वञ्चनं—प्रतारणं तत्, यथा अभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्धार्मिकवञ्चनया वञ्चितः माया—वञ्चनबुद्धिः प्रायो
 वणिजामिव नि कृतिस्तु वकवृत्त्या कूकुटादिकरणेन दम्भप्रधानवणिक् श्रोत्रियसाध्वाकारेण परवञ्चनार्थं गलकर्तका-
 नामिवावस्थानं, देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणं कपटं, यथा—आघाहभूतिना—नटेनेवापरापरवेपपरावृत्त्याऽच्वा-
 योपाध्यायसंघाटकात्मार्थं चत्वारो मोदका अत्राप्ताः, कूटं तु—कार्षापणतुलाप्रस्थादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणम्,
 एतैरुत्कुञ्चनादिभिः सहातिशयेन संप्रयोगो यदिवा—सातिशयेन द्रव्येण—कस्तूरिकादिनाऽपरस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः
 सातिसंप्रयोगस्तद्बहुलाः—तत्प्रधाना इत्यर्थः, उक्तं च—“सो होई सातिजोगो दवं जं छादियणदवेसु । दोसगुणा
 १ व भवति सातियोगो द्रव्य यच्छादयित्वाऽन्यद्रव्यं दोषगुणांश्च वर्चनैरर्थसवादन करोति ॥ १ ॥

वयवेसु य अतर्विसंवापणं कुण्ड ॥ १ ॥” एते वोत्सुज्जनादयो मायापर्याया इन्द्रशुक्रादिवत् कथञ्चित्क्रिया
 मेवेऽपि ब्रह्म्याः । तथा ब्रह्म क्षीतं येषां ते दुःखीलाः—विरसुपचरिता अपि क्षिप्र विसंवदन्ति, दुःखानुमेया दारु-
 बन्धमाया इत्यर्थः, तथा ब्रह्म क्षीतं येषां ते तथा यथा मांसमक्षयवत्क्षालसमाप्तौ प्रभूततरसस्वोपधातेन
 मांसप्रदानम्, अन्यदपि न क्रमोऽब्जनादिकं तेषां ब्रह्मवत्तमिति, तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरे मधुमयमांसादिकमभ्यव-
 हरिण्यामीत्येवमङ्गानां जा जन्मान्तरविचित्राण्येव सुनिदानमेव त्वं गृह्णन्ति, तथा दुःखेन प्रत्यानन्द्यन्ते दुःखस्या
 नन्वाः, इदमुक्तं भवति—चैरानन्दितेनापरेण केनचित्प्रत्युपकारेणुना गर्वात्मा दुःखेन प्रत्यानन्द्यन्ते, यदिवा
 सत्यप्युपकारे प्रत्युपकारमीरवो नैवानन्द्यन्ते प्रत्युत सुठवोपकारे दोषमेवोत्पादयन्ति, तथा वोक्तम्—

“प्रतिवर्तुमबुद्धिः, नराः पूर्वोपकारिणाम् । दोषदुःखाद्य गच्छन्ति, ममूनामिव वापसाः ॥ १ ॥”

एवमवोऽवावदस्ते पापकर्मकारित्वात्, तथा—‘यावत्क्षीयं’—यावत्प्राणधारणेन सर्वस्मात्प्राणातिपाताद्
 प्रसिधिरता लोकनिन्दनीयादपि ब्राह्मणघातादेरविरता इति सर्वप्रहण, एव सर्वस्मादपि कुटसाह्यादेरप्रतिविरता
 इति, तथा सर्वस्मात् स्त्रीबालादेः पशून्वापहरणादविरताः, तथा सर्वस्मात्परस्त्रीगमनादेर्मयुनादविरता, एव
 सर्वस्मात्पश्चिदायोनिपोषकादप्यविरताः, एव सर्वेभ्यः क्रोधाभानमायासोमेभ्योऽविरताः, तथा—प्रेमप्रेमपक्षदाभ्या
 म्यानेपेसुन्यपरपरिवादासविशिमायामुषानादमिथ्यादर्शनेनश्रुत्यादिभ्योऽसदनुष्ठानेभ्यो यावत्क्षीयं चेऽप्रतिविरता
 मवन्तीति । तथा—सर्वस्मात्स्नानेनमर्दनवर्षकविलेपनश्रुत्युत्पन्नसगन्धभात्यालङ्कारास्त्रामाङ्गान्मोहस्वनिताव

प्रतिविरता यावज्जीवयेति, इह च वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापादकं लोधादिकं गृह्यते, तथा सर्वतः शकटरथादेर्यानिवि-
 शेषादिकात् प्रतिविस्तरविधेः परिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरताः, इह च शकटरथादिकमेव यानं शकटरथयानं,
 युग्यं-पुरुषोत्तिष्ठप्रमाकाशयानं, 'गिह्लि'चि-पुरुषद्वयोत्तिष्ठता श्लोहिका, 'थिह्लि'चि-वेगसराद्वयविनिर्मितो यानवि-
 शेषः, तथा-'संदमाणिय'चि-शिविकाविशेष एव, तदेवमन्यस्मादपि वस्त्रादेः परिग्रहादुपकरणभूतादविरताः,
 तथा सर्वतः—सर्वस्मात् क्रयविक्रयाभ्यां करणभूताभ्यां यो माषकार्धमाषकरूपकार्षापणादिभिः पण्यविनिमयात्मकः
 संव्यवहारस्तस्मादविरता यावज्जीवयेति, तथा सर्वस्माद्विरण्यसुवर्णादेः प्रधानपरिग्रहादविरताः, तथा कूटतुलकूटमा-
 नादेरविरताः, तथा सर्वतः कृषिपाशुपाल्यादेयत्स्वतः करणमन्येन च यत्किञ्चित्कारयति तस्मादविरताः, तथा
 पचनापाचनतः तथा कण्डनकुट्टनपिडुनतर्जनताडनवधबन्धादिना यः परिक्लेशः, प्राणिनां तस्मादविरताः, साम्प्र-
 तमुपसंहरति-ये चान्ये तथाप्रकाराः परपीडाकारिणः सावध्याः कर्मसमारम्भा अवोधिकाः—बोध्यभावकारिणः, तथा
 परप्राणपरितापनकरा—गोग्राहबन्दिग्रहग्रामघातात्मका येऽनार्यैः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवयेति ।
 पुनरन्यथा बहुप्रकारमधार्मिकपदं प्रतिपिपादयिषुराह—'तद्यथे'त्युपप्रदर्शनार्थो नामशब्दः संभावनायां, संभाव्यते
 अस्मिन्विचित्रे संसारे केचनैवंभूताः पुरुषाः ये कलमममहरतिलमुद्रादिषु पचनपाचनादिकया क्रियया स्वपरार्थमयता-
 अप्रयत्नवन्तो निष्कृपाः क्रूरा मिथ्यादण्डं प्रयुज्जन्ति, मिथ्यैव—अनपराधिष्वेव दोषमारोप्य दण्डो मिथ्यादण्डस्तं विद-
 धति, तथैवमेव—प्रयोजनं विनैव तथाप्रकाराः पुरुषा निष्करुणा जीवोपघातनिरतास्तित्तिरवर्तकलावकादिषु जीवन-

प्रियेषु प्राप्तिष्वयथाः क्रूरकर्माणि मिथ्यादण्ड प्रयुञ्जन्ति । तेषां च क्रूरविषां " यथा राज्ञा तथा प्रजा " इति
 प्रवादात् परिचरोऽपि तथाभूत एव भवतीति तथा वर्धयितुमाह—'आवि य से' इत्यादि, याऽपि च तेषां
 बाह्या पर्यङ्गवति, तथा—'दास'—स्वदासीसुता, 'प्रेष्यः'—प्रेष्ययोग्यो मूल्यवेक्ष्यो, 'भुत्सको'—वेतनेनोदकाद्या
 नयनविबाधी, तथा—'भानिको' यः पट्टाद्यादिलाभेन कृप्यादौ व्यापियते, 'कर्मकरः'—प्रतीतः, तथा नायक
 म्रितः कविमोमपरः, तदेव ते दासादयोऽन्यस लघावप्यपराधे गुरुतरं दण्ड प्रयुञ्जन्ति प्रयोदयन्ति च । स च
 नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्यञ्चानाम परस्मिस्तथा लघावप्यपराधे—दण्डाभवादिर्के गुरुतरं दण्ड वक्ष्यमाण
 प्रयुञ्जे, तथा—इमे दासं प्रेष्यादिक वा सर्वम्वापहारेण दण्डयत पूषमित्रादि सूत्रसिद्ध पात्रदिममन्यतरेणाद्युमेन
 कृत्स्नभारेण व्यापादयत पूषम् । याऽपि च क्रूरकर्मवतामन्यतरा पर्षद्भवति, तथा—मातापित्रादिका, मित्र
 दोषप्रत्ययिकक्रियास्नानवद् नय पावदहितोऽयमस्मिन् लोके इति, तथाहि आत्मनोऽपश्यकारी परस्मिन्नपि लोके,
 तदेवं ते मातापित्रादीनां स्वस्यापराधिनामपि गुरुतरदण्डापावनतो दुःखहृत्पादयन्ति, तथा नानाविधैरुपायेस्तेषां
 शोकमुत्पादयन्ति—शोकयन्तीत्येव ते प्राणिनां बहुप्रकारपीडोत्पादकाः पावदण्डवन्परिक्षेत्रादप्रतिविरता भवन्ति ।
 ते च विषमासक्तया एतत्तुर्वन्तीत्येतदर्थयितुमाह—एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एव ते निष्ठया निरनुक्रोधा बाह्या
 मन्यन्तरपर्यदोऽपि कर्मनासाविकर्तृनादिना दण्डपातनस्वभावाः क्षीप्रपानाः क्षमाया यदि वा क्षीयु-मदन
 कामविषयमृतासु कामेषु च—दण्डशक्तिषु इच्छाकामेषु भृङ्गिता एया प्रथिता अभ्युपपन्नाः, एते च दण्डपुरन्दरादि

वत्पर्यायाः कथञ्चिद्भेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः, ते च भोगासक्ता व्यपगतपरलोकाध्यवसाया यावद्वर्षाणि चतुः-
 पञ्च षट् सप्त वा दश वाऽल्पतरं वा कालं प्रभूततरं वा कालं भुक्त्वा भोगभोगान् इन्द्रियानुकूलान् मधुमधमांस-
 विधाय, तथा 'संचयित्वा'—संचिन्त्योपचित्य, 'बहूनि'—प्रभूततरकालस्थितिकानि, 'क्रूराणि'—क्रूरविपाकानि
 नरकादिषु यातनास्थानेषु क्रकचपाटनशाल्मल्यवरोहणतप्तत्रपुपानात्मकानि कर्मण्यष्टप्रकाराणि बद्धस्पृष्टनिघत्त-
 निकाचनावस्थानि विधाय तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तत्कर्मगुरवो वा नरकतलप्रतिष्ठाना भवन्ती-
 त्युत्तरक्रिययाऽऽपादितबहुवचनरूपयेति संबन्धः । अस्मिन्नेवार्थे सर्वलोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह—'से जहा णामए'
 इत्यादि, तद्यथा नामायोगोलकः—अयस्पिण्डः 'शिलागोलको'—वृत्ताश्मशकलं वोदके प्रक्षिप्तः समानः सलिल-
 तलमतिवर्त्य—अतिलङ्घ्याधो घरणीतलप्रतिष्ठानो भवति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह—'एवमेव' इत्यादि, यथाऽसाव-
 योगोलको वृत्तत्वाच्छीघ्रमेवाधो यात्येवमेव तथाप्रकारः पुरुषजातः, तमेव लेखतो दर्शयति—वज्रवद्वज्रं गुरुत्वा-
 त्कर्म तद्बहुलः—तत्प्रचुरो बध्यमानकर्मगुरुरित्यर्थः तथा धूयत इति धृतं—प्राग्वद्धं कर्म तत्प्रचुरः, पुनः सामान्ये-
 नाह—पङ्कयतीति पङ्कं—पापं तद्बहुलः, तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह—'वैरबहुलो'—वैरानुबन्धप्रचुरः, तथा
 'अपत्तियं' ति मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानः, तथा दम्भो—मायया परवञ्चनं तदुत्कटः, तथा निकृतिः—माया
 वेवभाषापरावृत्तिच्छब्दना परद्रोहबुद्धिस्तन्मयः, तथा 'सातिबहुल' इति सातिशयेन द्रव्येणापरस्य हीनगुणस्य

द्रव्यस्य संयोगः मातिस्तद्वद्भूतः-परकरणप्रचुरः, तथा अयश्चः-अस्मापा असद्वृत्तया निन्दा, यानि यानि पराप
कारभूतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु कर्मसु करपरणन्धेदनादिषु अयश्चोभागमवतीति, स एवंमृतः पुरुषः
'कालमामे'-स्वायुषः त्वे कालं कृत्वा पृथिव्याः-रत्नप्रभादिकायास्तत्तम् 'अतिवर्त्य'-योधनसहस्रपरिमाण
मविलङ्घ्य नरकतलप्रविष्टानोऽसौ भवति । नरकस्वरूपनिरूपणायाह-

ते नं नरगा भंतो बह्वर्था हि चतुरस्ता अहे स्तुरप्सठाणसंठिपा णिचचकारतमसा ववगपगह
यदस्तुरनफत्सजोहसप्पहा मेववसामसकरिण्यपबलचिक्खल्लित्ताणुलेयणातला असुरं वीसा
परमदुन्निमगचा कण्हा अगणिबसाभा कक्खटफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरपसु
वेयणाओ । णो चेव नरपसु नेरइया णिहायति वा, पयसायति वा, सुइ वा, रतिं वा, चितिं वा,
मतिं वा उयलभते; ते ण तत्थ उम्लल विठल पगादं कज्जप कक्खस चवं दुक्खं पुग्गं तिच्च दुरहियास
नेरइया वेपण पणणुभवमाणा चिहरति ॥ सूत्रम्-१६ ॥

कमिति वाक्यालङ्कारे, ते नरकाः सीमन्तकादिका बाहुस्यमग्नीकृत्यान्तः-मन्थे वृषा वहिरपि चतुरस्ता अवयव
सुप्रसंस्थानसंस्थिताः, एतच्च संस्थान पुण्यावकीर्णानाभिस्योक्त, तेषामेव प्रचुरत्वात्, आबलिकामप्रविष्टास्तु वृष
प्र्यस्रचतुरास्रसंस्थाना एव भवन्ति, तथा नित्यमेवाचरतमसं येषु ते नित्यान्धतमसाः, कचित्पादो नित्यान्धकजर
तममा इति, मेवावच्छभास्वरतलकृष्णपद्मरत्नीषत् तमोऽण्डलाः, तथा व्यपगतो ब्रह्मन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिःपयो

येषां ते तथा । पुनरप्यनिष्टापादनार्थं तेषामेव विशेषणान्याह—‘मेदवसा’ इत्यादि, दुष्कृतकर्मकारिणां ते नर-
कास्तदुःखोत्पादनार्थैव भूता भवन्ति, तद्यथा—मेदवसामांसरुधिरपूयादीनां पटलानि—सङ्घास्तैल्लिप्तानि—पिच्छिलीकृता-
कुथितमांसादिकल्पकदर्मावल्लिप्तत्वात्, एवं परमदुर्गन्धाः कुथितगोमायुकलेवरादपि असह्यगन्धाः, तथा कृष्णाग्नि-
दुःखेनावधिसह्यन्ते, किमिति ? यतस्ते नरकाः पञ्चानामपीन्द्रियार्थानामशोभनत्वादशुभाः, तत्र च सत्त्वानामशुभ-
कर्मकारिणामुग्रदण्डपातिनां च वज्रग्रचुराणां तीव्रा अतिदुःसहवेदनाः शारीराः प्रादुर्मवन्ति, तथा च वेदनयाऽ
निद्रामवाप्नुवन्ति, न ह्येवंभूतवेदनाभिभूतस्य निद्रालाभो भवतीति दर्शयति, नाप्युपविष्टाद्यवस्था अक्षिसंकोचनरूपामीप-
त्यादिविशेषणविशिष्टां यावद्देयन्ति—अनुभवन्तीति । अयं तावदयोगोलकपाषाणदृष्टान्तः शीघ्रमघोनिमज्जनार्थ-
प्रतिपादकः प्रदर्शितः, अधुना शीघ्रपातार्थप्रतिपादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह—

से जहा णामए रुक्खे सिया पन्वयग्गे जाए मूले छिन्ने अग्गे गरुए जओ णिण्णं जओ विसमं
जओ दुग्गं तओ पवडति, एवामेव तहप्पगारे पुरिसजाए गवभातो गवभं, जम्मातो जम्मं, माराओ
मारं, णरगाओ णरगं, दुक्खाओ दुक्खं; दाहिणगामिए णेरइए कण्हपक्खिए आगमिस्साणं दुल्लभवो-

दिए पापि भवइ, एस ठाणे अणारिए अकेंयले जाव असठवदुक्खपरीणमगे एगतमिच्छे असाह
पदमस्स ठाणस्स अपम्मपक्खस्स विभगे एवमाहिए ॥ सुअम्-३७ ॥

तयया नाम कधिदुयः पर्वताग्र जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा निम्ने पठति, एवमसावप्यसाधुकर्मकारी
तत्कर्मजातेरिवः शीघ्रमेव नरके पठति, ततोऽप्युद्धृतो गर्भोद्गमवक्ष्य याति न तस्य किञ्चिद्वाञ्छ मनति, याव
दागामिन्यपि झलेऽसौ दुर्लभधर्मप्रतिपत्तिर्भवतीति । साम्प्रतमुपसंहरति—‘एस ठाणे’ इत्यादि, तदेतत्स्थानम्
नापं पापानुष्ठानपरत्वायावदेकान्तमिदमारूपमसाधु । तदेव प्रथमस्याधर्मपाक्षिकस्य स्थानस्य ‘विभङ्गो’—विभागः
स्वरूपमेव व्याख्यातः ॥ ३७ ॥

अहायरे दोषस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभगे एवमाहिज्जइ-इह खलु पाइण वा ४ सतेगतिया
मणुस्सा भवति, तज्जहा—अणारमा अपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया धम्मिहा जाव धम्मेण भेव
वित्ति कप्पेमाणा विहरति, सुसीला सुब्बया सुप्पडियाणवा सुसाहू सव्वतो पाणातिघायाओ पडि
यिरया जावजीवाए जाव जे यावसे तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मता परपाणपरियावणकरा
कप्पति ततो यिपडिविरता जावजीवाए । से जहा णामए अणगारा भगवतो इरियासमिया, मासा
समिया, एसणासमिया, आयाणममत्तणिक्खेवणासमिया, उचारपासवणखेलसिघाणजलुपरि
दावणिपासमिया; [मणसमिया, वयसमिया, कायसमिया; मणहुत्ता, वयगुत्ता, कायगुत्ता गुत्ता; गुत्ता;

गुत्तिदिया, गुत्तवंभयारी; अकोहा, अमाणा, अमाया, अलोभा; संता, पसंता, उवसंता, परिणि-
 व्बुडा, अणासवा, अगंगा, छिन्नसोया, निरुवलेवा, कंसपाइ व मुक्कतोया, संखो इव गिरंजणा, जीव
 पुक्खरपत्तं व निरुवलेवा, कुम्भो इव गुत्तिदिया, वाउरिव अपडिबद्धा, सारदसलिलं व सुद्धहियया,
 भारंडपक्खीव अप्पमत्ता, कुंजरो इव सौंडीरा, विहग इव विप्पमुक्का, खगगविसाणं व एगजाया,
 इव अप्पकंपा, सागरो इव गंभीरा, चंदो इव सोमलेसा, स्रो इव दुद्धरिसा, मंदरो
 रूवा, वसुंधरा इव सव्वफासविसहा; सुहुयहुयासणो विव तेयसा जलंता । णत्थि णं तेसिं भग-
 वंताणं कत्थवि पडिबंघे भवह, से पडिबंघे चउव्विहे पणत्ते, तंजहा-अंडए इ वा, पोयए इ वा,
 उग्गहे इ वा, पग्गहे इ वा, जलं जन्नं दिसं इच्छंति तन्नं तन्नं दिसं अपडिबद्धा सुइभूया लहुभूया अप्प-
 मयावित्ती होत्था, तंजहा-चउत्थे भत्ते, छट्ठे भत्ते, अट्ठमे भत्ते, दसमे भत्ते, दुवालसमे भत्ते, चउदसमे
 भत्ते, अद्धमासिए भत्ते, मसिए भत्ते; दोमासिए, तिमासिए, चाउम्मासिए, पंचमासिए, छम्मासिए,
 अडुत्तरं च णं उक्खित्तचरया, णिक्खित्तचरया, उक्खित्तचरगा, अंतचरगा, पंतचरगा, ल्हह-
 चरगा, समुदाणचरगा, संसट्ठचरगा, असंसट्ठचरगा, तज्जातसंसट्ठचरगा; दिट्ठलाभिया, अदिट्ठलाभिया,

पुट्टलाभिया, अपुट्टलाभिया, भिक्खुसत्ताभिया, अभिक्खुसत्ताभिया; अन्नापचरगा, उवनिहिया, सत्त्वा
 वत्तिया, परिमितपिडवाइया, सुद्धेसणिया; अत्ताइरा, पत्ताइरा, अरसाइरा, विरसाइरा, लुइराइरा,
 तुच्छाइरा; अंतजीवी, पत्तजीवी; आयविलिया, पुरिमट्टिया निब्बिवाइया, अमच्चमसासिणो, णो
 णियामरसभोई ठाणाइया पडिमाठाणाइया उप्पुआसणिया गेसत्थिया वीरासणिया ददायतिया
 एगडसाइणो अप्पाउडा अगसया अक्कुपा अणिइहा] (एव जइोववाइए) धुतकेसमसुरोमनइ
 सव्वगायपडिक्कम्मविप्पमुक्का विट्ठति । ते ण पत्तेज विहारेण विहरमाणा बहूइ वासाइं सामञ्ज
 परियाग पाउणति २, बहूइ आवाहसि उप्पभंसि वा अणुप्पभंसि वा बहूइ मत्ताइ पबक्खन्ति,
 पबक्खवाइत्ता। बहूइ मत्ताइ अणसणाए छेविट्ठा, जस्सट्ठाए कीरति नग्गभावे,
 सुद्धभावे, अणइराणभावे, अवत्तवणगे, अउत्ताए, अणोवाइणए, मूमिसेज्जा, फलगसेज्जा, कट्टसेज्जा, केस
 छोए, पम्भेरवासे, परधरपवेसे, लद्धावल्ले; माणावमाणणाओ, वील्लणाओ, निवणाओ, भिसुयाओ,
 गरइणाओ, तच्चणाओ, तालणाओ; उवायया गामकटगा बावीस परीसइोवसग्गा अहियासिज्जति
 तमट्ठ आराइति, तमट्ठ आराइत्ता चरमेहि उस्सासनिस्सासेहि अणंत अणुत्तर निब्बवाधात
 निरावरण कसिण पडिपुण्ण केवलवरणाणवंसण समुत्पाडंति, समुत्पाडित्ता ततो पच्छा सिज्जति,
 पुज्जति, मुचति, परिणिज्जवायेति; सम्भवुक्खाण अत्तं करेति । एवाए पुण एगे मयंतारो भवति,

अवरे पुण पुव्वकम्मावसेसेणं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारे भवंति, तंजहा—महड्डिएसु, महज्जुतिएसु, महापरक्कमेसु, महाजसेसु, महाबलेसु, महाणुभावेसु, महासुक्खेसु; ते णं तत्थ देवा भवंति महड्डिया, महज्जुतिया जाव महासुक्खा हारविराइयवच्छा कडगतुडियंभियसुया अंगयकुंडलमट्टगंडयलकन्नपीढधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमाला-मउलिमउडा कल्लाणगंधपवरवत्थपरिहिया कल्लाणगपवरमल्लानुलेवणधरा भासुरबोदी पलंबव-दिब्बेणं संठाणेणं; दिब्बाए इड्डीए, दिब्बाए जुत्तीए, दिब्बाए पभाए, दिब्बाए छायाए, दिब्बाए अच्चाए, दिब्बेणं तेएणं, दिब्बाए लेसाए; दस दिसाओ उज्जेवेमाणा पभासेमाणा गइकल्लाणा ठिइकल्लाणा आगमेसिभइया यावि भवंति, एस ठाणे आयरिए जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मं सुसाहू । दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥ सूत्रम्—३८ ॥

अथापरस्य द्वितीयस्य स्थानस्य 'विभङ्गो' विभागः—स्वरूपम्, 'एवं' वक्ष्यमाणनीत्या व्याख्यायते, तद्यथा—'इह खलु' इत्यादि, ग्राच्यादिषु दिक्षु मध्येऽन्यतरस्यां दिशि 'सन्ति'—विद्यन्ते, ते चैवंभूता भवन्तीति, तद्यथा—न विद्यते सावद्य आरम्भो येषां ते तथा, तथा 'अपरिग्रहाः' निष्क्रिञ्चनाः, धर्मेण चरन्तीति धार्मिका यावद्धर्मे-णेवात्मनो वृत्तिं परिकल्पयन्ति, तथा सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः सुसाधवः सर्वस्मात् प्राणातिपाताद्विरता

एष यावत्स्यदिप्रहादिरता इति । तथा ये चान्ये तथाप्रकाराः सावधाना आरम्भा यावद्वैधकारिभस्तेभ्यः सर्वेभ्यो
 अपि विरता इति । पुनरन्येन प्रकारेण साधुगुणान् वर्धयितुमाह—तद्यथा नाम केषनोऽप्यसहाननष्टविषलोपेया
 अनगारा मगपन्तो भवन्तीति, ते वैश्वभिः समितिभिः समिताः, 'एवं'मित्युपप्रवर्त्तने औपपातिकमाचारारम्भ
 सुयंघि प्रथममुपाङ्गं तत्र साधुगुणाः प्रबन्धेन व्यावर्ण्यन्ते, तदिहापि तेनैव क्रमेण प्रष्टव्यमित्यतिदेष्टव्यं यावद्वैधसूत्रम्—
 भवन्तीति केवलमधुलोमनस्वादिकं येस्ते तथा, सर्वगात्रपरिकर्मविप्रमुक्ता निष्पत्तिकर्मक्षरीरास्तिष्ठन्तीति । ते चोत्र
 विहारिणः प्रव्रज्यापर्यायमनुपास्य, अवाधारूपे रोगालङ्घे समुत्पद्येऽनुत्पद्ये वा मज्जप्रत्याक्यानं विदधति, किं बहु
 नोक्तेन ? पशुतेऽयमयोगोलकवमिरास्वादः करवालधारामार्थवदुरभ्यवसायाः भ्रमणमावोऽनुपास्यते तमर्थं—सुख्य
 मर्धनज्ञानधारित्रास्त्यमारागस्य अभ्यासमेकमनस्य मोक्षकारणं केवलज्ञानमाप्नुवन्ति, केवलज्ञानावाप्तेरूर्ध्वं सर्वं
 बुद्धिबिभोऽलक्ष्यं मोक्षमवाप्नुवन्तीति । एके पुनरेकपाद्वया—एकेन क्षरीरेणैकस्माद्वा भवत्सिद्धिर्गतिं गन्तारो
 भवन्ति, अपरे पुनस्तथाविधपूर्वकर्मविशेषे सति तत्कर्मवधगा काल कृत्वा अन्यतमेषु वैमानिकेषु देवेषुत्यद्यते
 तदेन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिलोकापालपार्यदात्मरश्मिर्गणेषु नानाविधसमृद्धिषु भवन्तीति, न [प्रश्ना० १००००]
 स्वाभियोगिककिरिबिकादिस्थिति । एतदेवाह—'त जहा' इत्यादि, तथावा महर्षीविषु देवलोकेषुत्यद्यन्ते । देवास्त्वे
 नमृता भवन्तीति वर्धयति—'ते न तस्य वेदा' इत्यादि, ते वेदा नानाविधवपधरभोपाचष्टुमकर्मणो महर्ष्यादि
 गुणोपेता भवन्तीत्यादिकः सामान्यगुणवर्णनं, ततो हाद्यविराभितवधस इत्यादिक आभरणवद्वपुष्पवर्णकः, पुनर

विशयापादनार्थं दिव्यरूपादिप्रतिपादनं चिकीर्षुराह—‘दिष्टेण रूवेण’ इत्यादि, दिवि भवं दिव्यं तेन रूपेणो-
पपेता यावद्विषया द्रव्यलेश्ययोपपेता दशापि दिशः समुद्योतयन्तः, तथा ‘प्रभासयन्त’—अलंकृन्वन्तो
‘गत्याः’—देवलोकरूपा कल्याणाः—शोभना गत्या वा—शीघ्ररूपा प्रशस्तविहायोगतिरूपा वा कल्याणाः,
तथा स्थित्या उत्कृष्टमध्यमया कल्याणास्ते भवन्ति, तथाऽऽगामिनि काले भद्रकाः शोभनमनुष्यमवरूपसंप-
दुपपेताः, तथा सद्धर्मप्रतिपत्ताश्च भवन्तीति । तदेतत्स्थानमार्थमेकान्तेनैव सम्यग्भूतं सुसाध्वितीत्येतद्वितीयस्य
स्थानस्य धर्मपाक्षिकस्य विमङ्ग एवमाख्यातः ।

अहावरे तच्चस्स ठाणस्स मीसगस्स विभंगे एवमाहिज्जए—इह खलु पाईणं वा ४ संतेगतिया
मणुस्सा भवंति,—तंजहा अप्पिच्छा अप्पारंभा अप्पपरिग्गहा धम्मिया धम्ममाणुया जाव
धम्मेणं चेव वित्ति कप्पेमाणा विहरंति सुसीला सुव्वया सुपडियाणंदा साह् एगच्चाओ पाणा-
इवायाओ पडिविरता जावजीवाए एगच्चाओ अप्पडिविरया जाव जे यावणे तहप्पगारा
सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरितावणकरा कज्जंति ततोवि एगच्चाओ अप्पडिविरया ।
से जहा णामए समणोवासगा भवंति अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुणपावा आसवसंवरवेयणा-
णिज्जराकिरियाहिगरणबंधमोक्खकुसला असहेज्जदेवासुरनागसुवणजक्खरक्खसकिन्नरकिंपुरि-
सगरुलंगंधवमहोरगाइएहि देवगणेहि निगंगाओ पावयणाओ अणइक्कमणिज्जा इणमेव निगंगंथे

पावयणे निस्सकिया, निक्खलिया, निव्वित्तिगिष्णा; लुट्ठा, गहियद्वा, पुच्छियद्वा, विणिच्छियद्वा,
अभिन्नपद्वा; अट्ठिमिजपेम्माणुरागरप्ता अयमाउसो ! निग्गये पावयणे अट्ठे, अय परमट्ठे, सेसे
अणद्ध; उत्तियफलिद्वा अवधुपयुवारा अभियत्ततेउरपरघरपवेसा चाउइसद्धमुच्चिदुण्णिणमासिणीसु
पच्चिपुन्न पोसइ सम्म अनुपालेमाणा समणे निग्गये फासुएसणिज्जेणं असणपाणआइमसाइमेण
वरयपविग्गइकंयलपायुंणणेण ओसइमेसज्जेण पीठफलगसेआसंधारणं पविलामेमाणा वहुहिं
सीलब्बययुणवेरमणपवक्कम्माणपोसइववासेहिं अवापरिग्गहियहिं तवोक्कम्मेहिं अज्जाण भावे
माणा विहरति । ते ण एयारुवेण विहारेण विहरमाणा वहुइ वासाइ समण्योवासनपरियाण पाठ
णंति पाठणिता आवाइति उज्जयसि वा अणुज्जयसि वा वहुइं भत्ताइं भत्ताइं पवक्कत्तायति वहुइ भत्ताइ
पवक्कत्तापत्ता वहुइं भत्ताइ अणसणाए छेवेन्ति वहुइ भत्ताइ अणसणाए छेइत्ता आलोइयपडिक्कत्ता
समाइपत्ता कालमासे काल किवा अज्जयेरेसु वेवलोएसु वेवत्ताए उववत्तारो भवति, तज्जइ—
मइत्तिरेसु मइज्जइएसु आव मइसुवज्जेसु सेसं तदेव आव एस ठाणे आयरिए आव एगत
सम्मे साहु ! तवस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विग्गणे एवं आहिए । अविरइ पडुब चाले आहिएइ,
विरइ पडुब पंडिए आहिएइ, विरयाविरइं पडुब चालपंडिए आहिएइ, तत्थ णं आ सा सज्जतो
अविरइं एस ठाणे आरंभद्वाणे अणारिए आव असज्जपडुबस्वप्पाहीणमग्गे एगतमिच्छे असाहु.

तत्थ णं जा सा सव्वतो विरई एस ठाणे अणारंभट्टाणे आरिए जाव सव्वदुखवप्पहीणमग्गे
एगंतसग्गे साहू, तत्थ णं जा सा सव्वओ विरयाविरई एस ठाणे आरंभणो आरंभट्टाणे एस
ठाणे आरिए जाव सव्वदुखवप्पहीणमग्गे एगंतसग्गे साहू ॥ सूत्रम्-३९ ॥

अथापरस्य तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकाख्यस्य विभङ्गः समाख्यायते—एतच्च यद्यपि मिश्रत्वाद्भूमौ धर्माभ्या-
मुपेतं तथापि धर्मभूयिष्ठत्वाद्धार्मिकपक्ष एवावतरति, तद्यथा—बहुषु गुणेषु मध्यपतितो दोषो नात्मानं लभते,
कलङ्क इव चन्द्रिकायाः, तथा बहूदकमध्यपतितो मृच्छकलावयवो नोदकं कलुषयितुमलम्, एवमधर्मोऽपि धर्ममिति
स्थितं धार्मिकपक्ष एवायम् । ‘इह’—अस्मिन् जगति प्राच्यादिषु दिक्षु एके केचन शुभकर्मणो मनुष्या भवन्तीति,
तद्यथा—अल्पा—स्तोका परियहारमभेखिच्छा—अन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते तथा एवंभूता धार्मिकवृत्तयः प्रायः
सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः साधवो भवन्तीति । तथैकस्मात्—स्थूलात्संकल्पकृतात् प्रतिनिवृत्ता एकस्माच्च
सूक्ष्मादारमभजादप्रतिनिवृत्ता एवं शेषाण्यपि व्रतानि संयोज्यानीति । एतस्मादपि सामान्येन निवृत्ता इत्यतिदिश-
नाह—‘जे यावण्णे’ इत्यादि, ये चान्ये सावद्या नरकादिगमनहेतवः कर्मसमारम्भास्तेभ्य एकस्माच्चन्त्रपीडन-
निर्लाञ्छनकृषीवलादेर्निवृत्ता एकस्माच्च क्रयविक्रयादेरनिवृत्ता इति । तांश्च विशेषतो दर्शयितुमाह—विशिष्टोपदे-
शार्थं श्रमणानुपासते—सेवन्त इति श्रमणोपासकाः, ते च श्रमणोपासनतोऽभिगतजीवाजीवस्वभावाः तथोपलब्ध-
पुण्यपापाः । इह च प्रायः सूत्रादर्शेषु नानाविधानि सूत्राणि दृश्यन्ते, न च टीकासंवाद्येकोऽप्यस्माभिरादर्शः

समुपसृज्योऽत एवमादर्शमङ्गीकृत्यास्माभिर्विवरणं क्रियत इत्येतदवगम्य ह्यत्रविंशत्वावदर्शनाविषयग्यामीदो न विधेय
इति । ते भावकाः परिज्ञातबन्धमोक्षस्वरूपाः सन्तो न चर्माविषयान्ते येकरिच निष्कम्पा इहमार्हिते दर्शनेऽनुरक्ताः ।
अत्र चार्थे सुस्तप्रतिपक्ष्यर्थं दृष्टान्तपृष्ठ कथानक, तथैव—तथया—राजशूद्रे नगरे कथिदकः परित्राट् विद्यामन्त्रो-
पचित्तम्बसाभर्त्यः परिव्रजति, स च विद्यादिबलेन पणने पर्वतन् यां यामभिरूपतरामङ्गनां पश्यति तां तामपहरति
ततः सर्वनाचरे राज्ञे निवेदित-यथा देव ! प्रत्यह पणनं गृह्यते केनापि, नीयते सर्वसारमङ्गनावनोऽपि, यस्तस्या
नमिमतः सोऽत्र केवलमास्ते, तदेव (देव !) क्रियतां प्रसादस्त्वदन्वेषणेनेति । राज्ञाऽमिहितं-गच्छत पूय विमग्ना
ममठ अथश्वमह त दुरात्मानं छप्से, किंच—यदि पञ्चपैरदोयिर्न लमे वीरं विमर्शयुक्तोऽपि च त्यस्याभ्यारमान
मह त्वासाभालाङ्गले बह्वी, तदप कुतप्रतिष्ठ रामान प्रबन्ध निर्मता नामरिकाः, राज्ञा च सविज्ञेय निपुका आर
क्षकाः । मात्मनाऽप्यकाकी लङ्घ्येऽतकसमतोऽन्वेष्टुमारम्बः, न वोपलभ्यते वीरः, ततो राज्ञा निपुमतरमन्वेपयता
पञ्चमेऽनि मोहनताम्बूलगन्धमाख्यादिकं गृह्णन् राज्ञी स्वतो निर्गतेनोपलब्धः स परित्राट्, तत्पुष्टगामिना नगरो
द्यानपुष्टकोटरप्रवेशेन गुह्यम्यन्तरं प्रविश्य व्यापातिष्ठः, तदनन्तरं समर्पित ययस्य सुत्कमङ्गनावनोऽपीति । तत्र
क्षेका सीमन्तिनी अस्पन्तमौपधिमिर्माषिता नच्छस्यात्मीयमपि मतीरं, ततस्तद्विम्भिरभिहितं-यथाऽस्याः परित्राट्
सुत्कान्यस्वीनि दुग्धेन सह संचुष्य यदि रीयन्ते तदेव तदात्राहं सुञ्चति, ततस्त्वत्स्वबन्धनैरेवमेव कृत, यथा यथा
यस्तौ तदस्मभ्यमपहारं विचक्षे तथा तथा तस्मै तस्मैदानुबन्धोऽप्येति, सर्वोऽस्तिपणने धायगतः प्रेमानुबन्धः, तदनु रक्ता

निजे भर्तारि । तदेवं यथाऽसावत्यन्तं भाविता तेन परिव्राजा नेच्छत्यपरम् एवं श्रावकजनोऽपि नितरां भावितात्मा
 मौनीन्द्रशासने न शक्यते अन्यथाकर्तुम्, अत्यन्तं सम्यक्त्वौषधेन वासितत्वादिति । पुनरपि श्रावकान् विशिनष्टि—
 'जाव उसियफलीहा' इत्यादि, उच्छ्रितानि स्फटिकानीव—स्फटिकानि—अन्तःकरणानि येषां ते तथा, एतदुक्तं
 भवति—मौनीन्द्रदर्शनावाप्तौ सत्यां परितुष्टमानया इति, तथा अप्रावृतानि द्वाराणि यैस्ते तथा, उद्घाटितगृहद्वारा-
 स्तिष्ठन्ति अचिन्तः—अनभिमतोऽन्तःपुरप्रवेशवत्परगृहद्वारप्रवेशोऽन्यतीर्थिकप्रवेशो येषां ते तथा, अनवरतं श्रमणा-
 नुद्युक्तविहारिणो निर्गन्थान् प्राप्तुकैर्नैषणीयेनाशनादिना तथा पीठफलकशय्यासंस्कारकादिना च प्रतिलामयंतः तथा
 बहूनि वर्षाणि शीलव्रतगुणव्रतप्रत्याख्यानपौषधोपवासैरात्मानं भावयन्तस्तिष्ठन्ति । तदेवं ते परमश्रावकाः प्रभूत-
 कालमणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानुष्ठायिनः साधूनामौषधवस्त्रपात्रादिनोपकारिणः सन्तो यथोक्तं यथाशक्ति सदनुष्ठानं
 विधायोत्पन्ने वा कारणेऽनुत्पन्ने वा मक्तं प्रत्याख्यायालोचितप्रतिक्रान्ताः समाधिप्राप्ताः सन्तः कालमासे कालं
 कृत्वाऽन्यतरेषु देवेषूपपद्यन्त इति । एतानि चाभिगतजीवाजीवादिकानि पदानि हेतुहेतुमद्भावेन नेतव्यानि,
 तद्यथा—यस्मादभिगतजीवाजीवास्तस्मादुपलब्धपुण्यपापाः, यस्मादुपलब्धपुण्यपापास्तस्मादुच्छ्रितमनसः, एव-
 मुत्तरत्रापि एकैकं पदं त्यजद्भिरेकैकं चोत्तरं गृह्णद्भिर्वाच्यं, ते च परेण पृष्टा अपृष्टा वा एतदूचुः, तद्यथा—अय-
 मेव मौनीन्द्रोक्तो मार्गः सदर्शः शेषस्त्वनर्थो, यस्मादेवं प्रतिपद्यन्ते तस्मात्ते समुच्छ्रितमनसः सन्तः साधुधर्म
 श्रावकधर्मं च प्रकाशयन्तो विशेषैर्नैकादशोपामकप्रतिमाः स्पृशन्तो विहरन्तोऽष्टमीचतुर्दश्यादिषु पौषधोपवासादौ

मापून् प्रासुकेन प्रविलामयन्ति, वाधास्ये च काले संलिखितकाणाः मस्तारकधमनमात्रं प्रतिपद्य प्रकृष्टं प्रत्यगात्मना
 यावुपः षडे देवेषुत्पद्यन्ते । ततोऽपि प्युता सुमानुषमार्गं प्रतिपद्य तेनेन भोनोऽकृतनः गन्मस्तदगु या भवेत्
 सिष्यन्तीति । सदतस्मान्नं कृष्णानपरम्पस्या मुखशिषाकमिति कृता इयमिति । अथ रिमद्वन्द्वीगम्य स्थानस्य
 मिथ्यकारुषस्याख्यात इति । उक्ता धार्मिकाः, अपार्मिकाश्चानुसूयक्यायामिति, गाम्प्रगयेतदत्र स्थाननिष्ठान्
 संभारद्वारेण सञ्चयेत विमण्डितुराह—ययमविरति—अस्तपमस्या मम्यन्तगामागामिण्याश्चेद्वैष्यतो गिनिग्य
 विरतिरव तां प्रतीत्य—आधित्य बालरक्षालः—अथः मदमद्विचैकरीकृत्यात् इत्येवम् ‘आधीयते’—स्वयस्या
 प्यते आकृष्यायते वा, तथा विरतिं च ‘प्रतीत्य’—आधित्य सापादोनः पठित परमायया तेनेनमाध्याय
 नाकृष्यायते वा, तथा विरताविरतिं चाधित्य बालपण्डित इत्येतन्नागरद्वयोऽविरति । द्विमन्यविरति (रित्ना
 विरति) विरत्याभयेण (बाल) बालपण्डितयपण्डित्यापण्डित्याग्रद्वयाह—‘तस्य च’ मिथ्यादि, ‘मद्व’—द्वैतद्वि
 स्थानेषु येय ‘सर्वोत्तमना’—मद्वस्मात् ‘अविरतिः’—विरतिपरिणामामारः पृथक्स्थान वारयास्ममस्यानमाधय
 एतदाधित्य मवर्ण्यकार्याणि क्रियन्ते, यत एवमत्र एतद्वनार्थं स्थान नि दुरुत्तना गठित्यतहास्तिपाप। एतद्वन
 प्रदीपमार्गोऽयं तथैकान्तमिथ्याकृत्योऽमापुर्विति । तत्र च येय ‘विरतिः’—मम्यत्वात् । वा रयास्ममाधित्यनिः
 सा स्वगितशस्त्रात् पापानुपादानक्येति, एतद्वयाह—मद्वैतस्थानम् अनारम्भस्थान—माध्यानुष्ठानगदिभगार्गमेव
 मस्थान तथा चैतदस्थानमार्थस्थानम्—आराधातं मवैष्यधर्मस्य इत्यायं तथा गरद्व स्वमधीनमार्गं अनेनैकधर्मपप

इति तथैकान्तसम्यग्भूतः एतदेवाह—‘साधु’रिति, साधुभूतानुष्ठानात्साधुरिति । तत्र च येयं (विरता) विरतिर-
मिधीयते सैषा मिश्रस्थानभूता, तदेतदारम्भानारम्भरूपस्थानम्, एतदपि कथञ्चिदार्थमेव, पारम्पर्येण सर्वदुःख-
प्रक्षीणमार्गः, तथैकान्तसम्यग्भूतः साधुश्चेति । तदेवमनेकविधोऽयमधर्मपक्षो धर्मपक्षस्तथा मित्रपक्षश्चेति संक्षेपेणा-
भिहितः पक्षत्रयसमाश्रयणेन । साम्प्रतमसावपि मिश्रपक्षो धर्माधर्मसमाश्रयणेनानयोरन्तर्वर्ती भवतीति दर्शयति-

एवमेव समणुगम्ममाणा इमेहिं चेव दोहिं ठाणेहिं समोअरंति, तंजहा—धम्मं चेव अधम्मं
चेव, उवसंते चेव अनुवसंते चेव, तत्थ णं जे से पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एव-
माहिए, तत्थ णं इमां तिल्लि तेवडां पावादुयसयां भवंतीति मक्खायां (यं), तंजहा—
किरियावाइणं अकिरियावाइणं अल्लाणियवाइणं वेणइयवाइणं, तेऽवि परिनिव्वाणमाहंसु, तेऽवि
मोक्खमाहंसु तेऽवि लवंति, सावगा ! तेऽवि लवंति सावइत्तारो ॥ सूत्रम्-४० ॥

‘एवमेव’ संक्षेपेण, ‘सम्यगनुगम्यमाना’—व्याख्यायमानाः सम्यगनुगृह्यमाणाः, ‘अनयोरेव’—धर्मा-
धर्मस्थानयोरनुपतन्ति । किमिति ? यतो यदुपशान्तस्थानं तद्धर्मपक्षस्थानमनुपशान्तस्थानमधर्मपक्षस्थानमिति ।
तत्र च यदधर्मपाक्षिकं प्रथमं स्थानं तत्रास्मूनि त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि प्रावादुकृतान्यन्तर्भवन्तीत्येवमाख्यातं पूर्वा-
चार्यैरिति । एतानि च सामान्येन दर्शयितुमाह—‘तंजहा’ इत्यादि, तद्यथेत्थुपदर्शनार्थः क्रिया—ज्ञानादिरहितामे-
कामेव स्वर्गापवर्गमाधनत्वेन वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः, ते च दीक्षात एव मोक्षं वदन्तीत्येवमादयो

प्रष्टव्य इति, तेषां च बहवो मेधाः, तथा अक्रियां परलोकमाधनत्वेन वदितुं क्षीलं येषां ते तथा तेषामिति, अद्या-
 नमेव भवः इत्येवं वदितुं क्षीलं येषां ते मयन्त्यज्ञानवादिनस्तेषां, तथा विनय एव परलोकमाधने प्रधान कारण
 येषां ते तथा तेषामिति । अत्र च सर्वत्र पृष्टीकृत्यवचनेन दमाह, तद्यथा—क्रियावादिनामशीत्युचरं दृतं, अक्रिया
 वादिनां चतुरशीतिरज्ञानिकानां समुपदिष्टनयिकानां द्वात्रिंशदिति । तत्र च सर्वेऽप्येते मौलास्त्वच्छिष्याश्च प्रवचन
 क्षीलत्वात्प्राणादुक्ताः, तेषां च मेदसंख्यापरिज्ञानोपाय आचार एवामिदित इति नेह प्रवच्यते । ते सर्वेऽप्यार्हता
 इव परिनिर्वाण्यम्—अक्षेपद्वन्द्वोपरमरूपमवर्णनपरमस्पर्शस्वभावमनुपचरितपरमार्थस्यान ब्रह्मपदाल्प्यमत्रावात्मक
 परमानन्दसुखस्वरूपमाहुः—उक्तवन्तः, तथा तदपि प्राणादुक्ताः संसारवचनान्मोचनार्थक मोक्षमाहुः, पूर्वेण
 निष्काधिक कार्यमेव निर्वाणारूपमुक्तम्, अनेन तु तदत्र कारणोपाधिकमित्यय विज्ञेयः । तत्र येषामप्यात्मा नास्ति
 ज्ञानसन्ततिवादिनां तेषामपि कर्मसंततः संसारनिबन्धनभूताया विच्छेदा मोक्षमावाधिरोधः, तेषां चोपादानस्यया
 दनामथानुत्पत्तेः सततिच्छेद एव मोक्षः, प्रदीपस्येव तैलवर्त्यमावे निर्वाणमिति, तथा चाहुः—“न तस्य किञ्चि
 द्भवति, न मयत्वेव कर्तव्यमिति । एतच्च तेषां महाभोगविजृम्भित, यतः—“कर्म चास्ति फल चास्ति, कर्ता नैवा
 स्ति कर्मणाम् । संसारमोक्षवादित्वमहो व्याख्येयमिदम् ॥ १ ॥” इति । येषां चात्माऽस्ति सांख्यादीनां तेषां
 प्रकृतिविकारवियोगो मोक्षः, क्षेत्रज्ञस्य पञ्चविंशतितत्त्वपरिज्ञानादय विद्यमानैः प्रधानविकारैर्विमोचन मोक्ष इति,

या १ ज्ञानसंततमस्य तदपरम्परकत्वं वा । २ ज्ञानं ब्रह्मज्ञानस्यमायकत्वं । ३ देहात्मनोऽप्यज्ञानात् ।

तेषामप्येकान्तनित्यवादितया मोक्षाभावः । एवमन्येऽपि नैयायिकवैशेषिकादयः संसाराभावमिच्छन्तोऽपि न मुच्यन्ते, सम्यग्दर्शनादिकस्योपायस्याभावाद्, इत्यभ्यूह्याह—यदि न तेषां मोक्षः कथं ते लोकस्योपास्या भवन्तीत्याशङ्क्याह—‘तेऽपि’-तीर्थिका ‘लपन्ति’-ब्रूवन्ते, मोक्षं प्रति धर्मदेशनां विदधति, शृण्वन्तीति श्रावकाः हे श्रावकाः ! एवं गृहीत यूयं यथाऽहं देशयामि, तथा तेऽपि धर्मश्रावयितारः सन्त एवं ‘लपन्ति’-भाषन्ते, यथाऽनेनोपायेन स्वर्गमोक्षावाप्तिरिति तद्वचनं मिथ्यात्वोपहतबुद्धयोऽवितथमेव गृह्णन्ति, कूटपण्यदायिनां विपर्यस्तमय इवेति । तदेवमादितीर्थिकास्तच्छ्रियाश्च पारम्पर्येण मिथ्यादर्शनानुभावात्परान्तरायन्ति, तेऽपि च तेषां प्रतियन्ति, आह—कथमेते प्रावादुका मिथ्यावादिनो भवन्तीति ? अत्रोच्यते, यतस्तेऽप्यहिंसां प्रतिपादयन्ति न च तां प्रधानमोक्षाङ्गभूतां सम्यगनुतिष्ठन्ति, कथम् ?, सांख्यानां तावज्ज्ञानादेव धर्मो न तेषामहिमा प्राधान्येन व्यवस्थिता, किं तु पञ्च यमा इत्यादिको विशेष इति । तथा शाक्यानामपि दश कुशला धर्मपथा अहिंसापि तत्रोक्ता, न तु सैव गरीयसी धर्मसाधनत्वेन तैराश्रिता । वैशेषिकाणामपि ‘अभिसेचनोपवासब्रह्मचर्यगुरुकुलवास-प्रस्थादौनयज्ञादिनक्षत्रमन्त्रकालनियमा दृष्टाः’ तेषु चाभिषेचनादिषु पर्यालोच्यमानेषु हिंसैव संपद्यते । वैदिकानां च हिंसैव गरीयसी धर्मसाधनं, यज्ञोपदेशात्, तस्य च तयाऽविनाभावादित्यभिप्रायः, उक्तं च—“ध्रुवः प्राणिवधो यज्ञे०” ॥ तदेवं सर्वप्रावादुका मोक्षाङ्गभूतामहिंसां न प्राधान्येन प्रतिपद्यन्त इति दर्शयितुमाह—

सा० १ प्रस्थान० प्रस्थादन० ।

त सन्धे पावाउया आदिकरा घम्माण जाणापक्षा जाणाछंवा जाणासीला जाणाविट्ठी
जाणारुई जाणारभा जाणाज्जवसाणससुत्ता एगं मह मंडलियंघ किया सन्धे एगओ चिट्ठति ।
पुरिसे य सागणियाण इंगालाण पाइ बहुपडिपुल अब्जोमएणं सबासएण गहाय ते सन्धे पावाउए
आइगर घम्माण जाणापक्षे जाव जाणाज्जवसाणससुत्ते एव वयासी-इभो पावाउया ! आइगरा
घम्माण जाणापक्षा जाव जाणाज्जवसाणससुत्ता ! इम ताव तुम्हे सागणियाण इंगालाण
पाइ बहुपडिपुल गहाय सुहुत्तय सुहुत्तग पाणिणा वरेइ, जो बहुसबासग ससारिय कुब्जा, जो बहु
अगिगयभणिगं कुब्जा, जो बहु साइम्मियवेयावडिय कुब्जा जो बहुपरचम्मियवेयावडिय कुब्जा,
ठज्जुया णियागपडिवक्षा अमार्य कुब्बमाणा पाणि पसारइ, इति बुवा से पुरिसे तेसिं पोवा
बुयाणं त सागणियाण इंगालाण पाइ बहुपडिपुलं अब्जोमएण संबासएण गहाय पाणिस्तु णिसि
रति, तए णं ते पावाबुया आइगरा घम्माण जाणापक्षा जाव जाणाज्जवसाणससुत्ता पाणि
पडिसाइरति, तए ण से पुरिसे ते सन्धे पावाउए आविगरे घम्माण जाव जाणाज्जवसाणससुत्ता
एव वयासी-इभो पावाबुया ! आइगरा घम्माण जाणापक्षा जाव जाणाज्जवसाणससुत्ते
कम्हा ण तुम्हे पाणि पडिसाइरइ !, पाणि नो बडिजा, वहु किं भविस्सइ !, दुक्ख दुक्खति
मल्लमाणा पडिसाइरइ, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे पसेय तुला पसेय पमाणे पसेयं

સમોસરણે, તત્થ નં જે તે સમણા માહણા એવમાતિકલંતિ જાવ પરૂવેતિ-સંવે પાણા જાવ સંવે
 સત્તા હંતવ્વા, અજ્ઞાવેયવ્વા, પરિઘેતવ્વા, પરિતાવેયવ્વા, કિલામેતવ્વા, ઉદ્ધેતવ્વા; તે આગંતુ-
 છેયાએ તે આગંતુ મેયાએ જાવ તે આગંતુ જાહજરામરણજોનિજમ્મણસંસારપુણઽભવગઽભવાસમ્ભવ-
 પંચકલંકલીભાગિણો ભવિસ્સંતિ, તે બહૂણં દંડણાણં બહૂણં મુંહણાણં તજ્જણાણં તાલણાણં અંદુ-
 બંધણાણં જાવ ઘોલણાણં માહમરણાણં પિહમરણાણં ભાહમરણાણં ભગિણીમરણાણં ભજ્ઞાપુત્ત-
 ધૂતસુણહામરણાણં દારિદ્ધાણં દોહગણં અપ્પિયસંવાસાણં પિયવિપ્પઓગાણં બહૂણં દુક્ખદોમ્મણ-
 સ્સાણં આભાગિણો ભવિસ્સંતિ, આણાદિયં ચ નં અણવયગ્ગં દીહમહ્દં ચાડરંતસંસારકંતારં સુજ્ઞો
 સુજ્ઞો અણુપરિયદિસ્સંતિ, તે નો સિદ્ધિસ્સંતિ નો બુદ્ધિસ્સંતિ જાવ નો સંવ્વદુક્ખાણં અંતં કરિ-
 સ્સંતિ, એસ તુલા એસ પમાણે એસ સમોસરણે પત્તેયં તુલા, પત્તેયં પમાણે પત્તેયં સમોસરણે । તત્થ
 નં જે તે સમણા માહણા એવમાહકલંતિ જાવ પરૂવેતિ-સંવે પાણા સંવે મૂયા સંવે જીવા સંવે
 સત્તા ન હંતવ્વા ન અજ્ઞાવેયવ્વા ન પરિઘેતવ્વા ન ઉદ્ધેયવ્વા તે નો આગંતુ છેયાએ તે નો આગંતુ-
 મેયાએ જાવ જાહજરામરણજોનિજમ્મણસંસારપુણઽભવગઽભવાસમ્ભવપંચકલંકલીભાગિણો
 ભવિસ્સંતિ, તે નો બહૂણં દંડણાણં જાવ નો બહૂણં મુંહણાણં જાવ બહૂણં દુક્ખદોમ્મણસ્સાણં
 નો ભાગિણો ભવિસ્સંતિ, અણાદિયં ચ નં અણવયગ્ગં દીહમહ્દં ચાડરંતસંસારકંતારં સુજ્ઞો સુજ્ઞો

णो अनुपरिपट्टिस्तति, ते सिद्धिस्तसति जाच सख्यदुष्कल्याणं अत करिस्संति ॥ सुत्रम्-४१ ॥

प्रवदनश्रीलाः प्रावादुक्ताः 'सर्वेऽपि ते'—त्रिषष्ट्युपरिप्रतिष्ठपरिमाणा अपि आदिकरा यथास्वं वर्माणां, येऽ-
पि च तच्छिष्यास्तेऽपि सर्वे नाना-मिक्षा प्रज्ञा-ज्ञानं येषां ते नानाप्रज्ञाः, आदिकरा इत्यनेनेदमाह—स्वरुचिवि-
चितास्ते न त्वनादिप्रवादायाताः, ननु चार्हतानामपि आदित्वविशेषमस्त्येव, सत्यमस्ति, किंतु अनादिर्हेतुपरम्य
रेत्यनादित्वमेव, तेषां च सर्वप्रणीतागमानाभयणाभिपन्थनाभावाः तदभावाच्च भिन्नपरिज्ञानम्, अत एव नाना
छन्वाः, छन्दः—अभिप्रायाः, भिन्नाभिप्राया इत्यर्थः, तथाहि—उत्पादव्ययघौष्यात्मके वस्तुनि सांख्यैरेकान्तेनावि-
र्भावतिरोभावाभयणादन्वयिनमेव पदार्थं सत्यत्वेनाभित्य नित्यपक्ष (ते) समाभिताः, तथा ज्ञाक्या अत्यन्तस्य
तत्त्वसमाभयणादनित्यपक्षं समाभिता इति । तथा नैयायिकैश्चेष्टिकाः केषाञ्चिदाकाङ्क्षपरमाप्तात्मादीनामेका
न्तेन नित्यत्वमेव कार्यवृत्त्याणां च घटपटादीनामेकान्तेनानित्यत्वमेवाभिताः । एवमनया दिक्षाऽन्येऽपि मीमांस
कतापसादयोऽभ्युक्ता इति । तथा ते तीर्थिका नाना शील येषां ते तथा, शील-व्रतविशेषः, स च भिन्नस्तेषामनु-
भवमिदं एव । तथा नाना दृष्टिः—दर्शन येषां ते तथा, तथा नाना रुचियेषां ते नानारुचयः, तथा नानारूपमभ्य-
वसानम्—अन्तःकरणप्रवृत्तिर्द्विषां ते तथा, इदमुक्तं भवति—अहिंसाऽत्र प्रधानं वर्माद्वयं, सा च तेषां नानाभिप्रायत्वा
दधिकत्वेन न व्यपस्रियता । तस्या एव व्यक्ताकारः प्राधान्यं दर्शयितुमाह—ते सर्वेऽपि प्राप्तादुक्ता यथास्वपक्षमा

श्रिता एकत्र प्रदेशे संयुता मंडलिवन्धमावाय तिष्ठन्ति, तेषां चैवं व्यवस्थितानामेकः कश्चित्पुरुषस्तेषां संवित्पथं
 ज्वलतामङ्गाराणां प्रतिपूर्णां पात्रीम्-अयोमयं भाजनमयोमयेनैव संदंशकेन गृहीत्वा तेषां ढौकितवान्, उवाच च
 तान् यथा-भोः प्रावादृकाः ! पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टा इदमङ्गारभृतं भाजनमेकैकं मुहूर्तं प्रत्येकं विभृतं यूयं, न चेदं
 (ह) संदंशकं सांसारिकं नापि चाग्निस्तम्भनं विदध्युः नापि च सार्धमिंकाऽन्यधर्मिकाणामग्निदाहोपशमादिनोप-
 कारं कुर्युरिति, 'ऋजवो'-मायामकुर्वाणाः पाणिं प्रसारयत, तेऽपि च तथैव कुर्युः, ततोऽसौ पुरुषः तद्भाजनं
 पाणौ समर्पयति, तेऽपि च दाहशङ्कया हस्तं मङ्कोचयेयुरिति, ततोऽसौ तानुवाच-किमिति पाणिं प्रतिसंहरत यूयं !,
 एवमभिहितास्ते ऊचुः-दाहमयादिति, एतदुक्तं भवति-अवश्यमग्निदाहभयात् कश्चिदग्न्यभिमुखं पाणिं ददातीत्ये-
 तत्परोऽयं दृष्टान्तः । पाणिना दग्धेनापि किं भवतां भविष्यतीति !, दुःखमिति चेद्यद्येवं भवन्तो दाहापादितदुः-
 खमीरवः सुखलिप्सवः, तदेवं सति सर्वेऽपि जन्तवः संसारोदरविवरवर्तिन एवम्भूता एवेत्येवम् 'आत्मतुल्या'-
 आत्मौपम्येन यथा मम नाभिमतं दुःखमित्येवं सर्वजन्तूनामित्यवगम्याहिंसेन प्राधान्येनाश्रयणीया, 'तदेतत्प्र-
 माणं' सैषा युक्तिः 'आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स पश्यति' । तदेतत् समवसरणं-स एव धर्मविचारो यत्रा-
 हिंसा संपूर्णा तत्रैव परमार्थतो धर्मः, इत्येवं व्यवस्थिते तत्र ये केचनाविदितपरमार्थाः श्रमणब्राह्मणादयः 'एवं'-
 वक्ष्यमाणमाचक्षते परेषामात्मदाहार्थोत्पादनायैवं भाषन्ते तथैवमेव धर्मं 'प्रज्ञापयन्ति'-व्यवस्थापयन्ति, तथा
 अनेन प्राण्युपतापकारिणा प्रकारेण परेषां धर्मं 'परूपयन्ति'-व्याचक्षते, तद्यथा-'सर्वे प्राणा' इत्यादि, यात्र-

दन्तव्या दम्भादिभिः परितोषयितव्या घर्मायमरघङ्गादिवहनादिभिः परिग्राह्या विधिष्टकाले आद्यादौ रोहितमत्स्या-
 दप इव तथाऽपद्रावयितव्या देवतायागादिनिमित्तं वस्तादय इत्येतेष्वं ये भयणादयः प्राणिनामुपसापकारिणी
 माषां मापन्ते(ते) आगाभिनि कालेऽनेकशो बहुसुः स्वहरीरच्छेदाय मेदाय च मापन्ते, तथा ते सावद्यमापिणो
 मविष्यति काले आतिव्रामरण्यानि बहूनि प्राप्नुवन्ति । यो-यां बन्म योनित्रन्म तदनेकशो गर्भव्युत्क्रान्तत्रावस्यायां
 प्राप्नुवन्ति, तथा ससारप्रपञ्चान्तर्गतस्तेजोवायुदैर्गोत्रोद्धतनेन कलङ्कलीभावभावो भवन्ति बहुशो मविष्यन्ति च,
 तथा ते बहूनां दम्भादीनां क्षारीराणां दुःस्नानायास्मानं भावनं कुर्वन्ति, तथा ते निर्विवेका मातृवधादीनां मान
 सानां दुःस्नानां तथाऽन्येषामप्रियसंग्रयोगार्थनाक्षादिभिर्दुःस्वर्गमनस्यानामामागिनो मविष्यन्तीति । किं बहुनो
 केन !, उपसहारव्याजेन गुह्यतरमनर्थसंबन्धं दर्शयितुमाह--'अणादिय' इत्यादि, नास्यादिरस्तीत्यनादिः-ससारः,
 तदनेनेदमुक्तं भवति--यत्कैविलिभिर्हितं यथाऽयमण्डकादिकमेणोत्पादित इत्येतदपास्त, न विद्यतेऽवदग्र-पर्यन्तो
 यस्य सोऽपमनवदगोऽपर्यन्त इत्यर्थः, तदनेनेदमुक्तं भवति-यदुक्तं कैविलिभ्या प्रलम्बकालेऽप्येसागरजलप्रावनं द्वा
 दशादित्योद्गमेन वास्यन्तदाह इत्यादिकं सर्वं मिथ्येति, 'वीर्यं'मित्यनन्तपुद्गलपरवर्तकपक्षावस्थान, तथा
 चत्वारोऽन्ता-गतयो यस्य स तथा, चातुर्गतिक इत्यर्थः, तत्ससार एव कान्तारः ससारकान्तारो, निर्वल समय
 द्वाभरितोऽप्यप्रदेशः कान्तार इति । तदेवम्पूत 'मूयो मूया'-पौनःपुन्येनानुपरिवर्तिष्यन्ते-अरहदृषटी-यायेन
 तत्रैव अमन्तः स्वास्पन्तीति, अत एवाह-यतस्ते प्राणिनां हन्तारः, कुत एतदिति चेत्सावधोपवशात्, एतदपि

कथमिति चेदन्ततः औद्देशिकादिपरिभोगानुज्ञयेत्येवमवगन्तव्यमित्यतस्ते कुप्रावचनिका नैव सेत्स्यन्ति-नैव ते लोकाग्रस्थानमाक्रमिष्यन्ति, तथा न ते सर्वपदार्थान् केवलज्ञानावाप्स्यन्ते, अनेन ज्ञानातिशयाभावमाह, तथा न तेऽष्टप्रकारेण कर्मणा मोक्ष्यन्ते, अनेनाप्यसिद्धैरेकैकल्यावाप्तेश्च कारणमाह, तथा परिनिर्वृतिः परिनिर्वणि-आनन्दसुखावाप्तिस्तां ते नैव प्राप्स्यन्ते, अनेनापि सुखातिशयाभावः प्रदर्शितो भवतीति, तथा नैते शरीरमानसानां दुःखानामात्यन्तिकमन्तं करिष्यन्तीत्यनेनाप्यपायोतिशयाभावं प्रदर्शितो भवति । 'एषा तुला' तदेतदुपमानं यथा सावधानुष्ठानपरायणाः सावद्यभाषिणश्च कुप्रावचनिका न सिष्यन्त्येवं स्वयूच्या अप्यौद्देशिकादिपरिभोगिनो न सिष्यन्तीति । तदेतत्प्रमाणं-प्रत्यक्षानुमानादिकं, तथाहि-प्रत्यक्षेणैव जीवपीडाकारी चौरादिर्वन्धनान् मुच्यते, एवमन्येऽपीति, अनुमानादिकमप्यायोज्यं । तथा तदेतत्समवसरणम्-आगमविचाररूपमिति, प्रत्येकं च प्रतिप्राणि प्रतिप्रावादुक्मेतत्तुलादिकं द्रष्टव्यमिति । ये पुनर्विदितत्त्वा आत्मौपम्येन-आत्मतुलया सर्वजीवेष्वर्हिसां कृत्वा एवमाचक्षते, तद्यथा-सर्वेऽपि जीवा दुःखद्विषः सुखलिप्सवस्ते न हन्तव्या इत्यादि । तदेवं पूर्वोक्तं दण्डनादिकं संप्रतिषेधं मणनीयं यावत्संसारकान्तारमचिरेणैव ते व्यतिक्रमिष्यन्तीति । भणितानि क्रियास्थानानि, साम्प्रतमुप-संजिघृक्षुरेतदेव पूर्वोक्तं समासेन विमणिषुराह-

इचेत्तेहिं बारसहिं किरियाठाणेहिं वट्टमाणा जीवा णो सिज्झिस्सु, णो बुद्धिस्सु, णो सुच्चिस्सु, णो

सा० १ पणमा० क्वचित् क्वचित् ० नाप्यायाति० । २ आत्यन्तिकदुःखनाशमात्र इति ।

परिणिष्वाइसु जाव णो सव्वयुक्खाण अंसें करेसु वा, णो करेति वा, णो करिस्संति वा, एयंसि
 नेव तेरसमे किरियाठाणे वट्ठमाणा जीवा सिद्धिसु बुद्धिसु सुधिंसु परिणिष्वाइसु जाव सव्व
 दुक्खसाणे अंत करेसु वा, करति वा, करिस्संति वा; एव से भिक्खु आयट्ठी आपदिते आयगुत्ते
 आपजोणे आयपरव्वमे आयरयिस्सए आपाणुकए आयनिष्केइए आपाणमेव पविसाहेखासि
 तिबेमि ॥ सुअम्-४२ ॥ इति वीयसुपक्खवस्स किरियाठाण नाम वीयमज्झयण समत्त ।

इत्थेवेणु द्वादशसु क्रियास्थानेष्वधर्मपक्षोऽनुपपन्नरूपः समवतार्यते, अत एतेषु वर्तमाना जीवा नातीते काले
 सिद्धा, न वर्तमाने सिष्यन्ति, न भविष्यति सेत्स्यन्ति; तथा न पुत्रधारे, न वृण्यन्ते, न च मोत्स्यन्ते, तर्था न मृत
 दुर्न मृच्छन्ति, न च मोक्ष्यन्ते; तथा न निर्बृता, न निर्वाणं, न च निर्वास्यन्ति; तथा न दुःखानामन्त ययुर्न पुन
 र्यान्ति, न च वादयन्तीति; साम्प्रत त्रयोदश क्रियास्थान धर्मपक्षाद्वित दशपितुमाह-एतस्मिन्मयोदशे क्रियास्थान
 वर्तमाना जीवाः सिद्धाः, सिष्यन्ति, सेत्स्यन्तीति यावत्सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्तीति स्थितम् । तदेव स भिक्षुर्यः
 पौण्डरीकाभ्यपनेऽभिहितो द्वादशक्रियास्थानधर्मकः अधर्मपथानुपपन्नपरिस्थागी धर्मयथे स्थित उपश्रान्त आ-
 रम्भना आत्मनो वाऽर्थः आत्मार्थः स विद्यते यस्य स तथा, यो हान्यभयायेभ्यो रक्षति स आरमाध्ययन्यवनि-
 स्सुष्यते, मरिठाचाराम धौरादयो नात्मबन्तोऽय त्वात्महितं येहिक्कासुग्गिक्कापायमीरुत्वात्, तथाऽऽत्मा गुप्तो

यस्य स तथा, एतदुक्तं भवति-स्वयमेवासौ संयमानुष्ठाने पराक्रमते, तथाऽऽत्मयोगी आत्मनो योगः-कुशल-मनःप्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति स तथा, सदा धर्मध्यानवस्थित इत्यर्थः, तथाऽऽत्मा पापेभ्यो दुर्गति-नमेवानर्थपरिहारद्वारेणानुक्रम्यते शुभानुष्ठानेन सद्गतिगामिनं विषत्त इति, तथाऽऽत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेना-नुष्ठानेन संसारचारकाग्निःसारयतीति, तथाऽऽत्मानमनर्थभूतेभ्यो द्वादशभ्यः क्रियास्थानेभ्यः प्रतिसंहरत्, यद्विषोपदेशः-आत्मानं सर्वापायेभ्यः प्रतिसंह्रियात्-सर्वानर्थेभ्यो निवर्तयेदित्येतस्मिन्महापुरुषे संभाव्यत इति । इतिः-परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् । नयाः पूर्ववद्वाख्येयाः । समाप्तं क्रियास्थानाख्यं द्वितीयमध्ययनमिति ।

अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धे तृतीयाध्ययनप्रारम्भः ।

द्वितीयाध्ययनानन्तरं तृतीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसंवन्धः-कर्मक्षपणार्थमुद्यतेन भिक्षुणा द्वादशक्रिया-स्थानरहितेनान्त्यक्रियास्थानसेविना सदाऽऽहारागुप्तेन भवितव्यं, धर्माधारभूतस्य शरीरस्याधारो भवत्याहारः, स च सुष्ठुणोद्देशकादिदोषरहितो ग्राह्यः, तेन च प्रायः प्रतिदिनं कार्यमित्यनेन संवन्धेनाहारपरिज्ञाध्ययनमायातम्, अस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपक्रममादीनि भवन्ति, तत्रेदमध्ययनं पूर्वानुपूर्व्यां तृतीयं, पश्चानुपूर्व्यां पञ्चममनानुपूर्व्यां

स्वनिपत्यमिति, अर्थाधिकारः पुनराधारः शुद्धाशुद्धमेवेन निरूप्यते । निक्षेपस्त्रिविधः—ओषादिः, तत्रौघनिष्पन्ने
निक्षेपेऽप्ययने, नामनिष्पन्ने तु आहारपरिवेष्टि त्रिपद नाम, तत्राहारपदनिक्षेपार्थमाह निर्युक्तिहारः—
नाममथयणादविष्वेत्ते भाये य इति योद्धवो । एसो खलु आहारे निष्स्वेवो होइ पञ्चविहो ॥१६९॥
दृढवे सविष्ठादी खेस्ते नगरस्स अणवओ होइ । भावाहारे निविहो ओए लोमे य पक्खेवे ॥१७०॥
सरीरेणोयाहारे तयाय फासेण लोमेआहारे । पक्खेवाहारे पुण कावलिओ होइ नायक्खो ॥१७१॥
ओयाहारा जीवा स्सो अप्पञ्चत्तगा सुणेयहा । पञ्चत्तगा य लोमे पक्खेवे होइ(होति) नायहा ॥१७२॥
एगिंदियवेधाण नेरइयाण च नत्थि पक्खेवो । सेसाणं पक्खेवो ससारत्थाण जीवाणं ॥१७३॥
एक्क च वो व सम्मए तित्थि व सम्मए सुहुत्तमद्ध वा । सावीर्यमनिहणं पुणे कालमणाहारगः जीवा ॥१७४॥
एक्क च वो व सम्मए केवल्लिपरिवज्झिया अणाहारा । मर्यमि वेणिण लोए य पूरिए तित्थि समया उ ॥१७५॥
अतोसुहुत्तमद्ध सेस्सेसीए भवे अणाहारा । सावीर्यमनिहण पुण सिद्धा यऽणहारंगा होति ॥१७६॥

१ नामं उपपन्न इतिहा एव भावेन । एसो पक्कवाणस्त्य अभिहो होइ निष्स्वेवो ॥ १६९ ॥ च

१ नामं उपपन्न इतिहा केसे भावे व इति नोद्धवो एधो खलु आहार, निष्स्वेवोह पंचविहो ॥ १६९ च वा

२. एवै च वा २ ० उ उ उ उ च वा ४ वो च वा ५ गया च वा ६ दक्खेवो वा ७ आहारप्य
च पग्गसल च वा । ८ पक्खेवो इति मग्गसल च पक्खेवो इति मग्गसल वा । ९ साइस्सयि च वा १० वा च
वा. ११ इत्ये च वा १२ ईयमवि च वा. १३ आहरणा च., आहरणा वा.

जोएण कम्मएणं आहारेहं अणंतरं जीवो । तेणं परं मीसेणं जाव सरीरस्स निष्फंत्ती ॥ १७७ ॥
 णामं ठवणपरिज्ञा देव भावे य होहं नायवा । दवपरिज्ञा तिविहा भावपरिज्ञा भवे दुविहा ॥ १७८ ॥
 नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रभावरूपः पञ्चप्रकारो भवति निक्षेप आहारपदाश्रय इति, तत्र नामस्थापने अनादृत्य
 द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह-द्रव्याहारे चिन्त्यमाने सचित्तादिराहारस्त्रिविधो भवति, तद्यथा-सचित्तोऽचित्तो
 मिश्रश्च, तत्रापि सचित्तः षड्विधः पृथिवीकायादिकः, तत्र सचित्तस्य पृथिवीकायस्य लवणादिरूपापन्नस्याहारो
 द्रष्टव्यः, तथाऽपकायादेरपीति, एवं मिश्रोऽचित्तश्च योज्यः, नवरममिकायमचित्तं प्रायशो मनुष्या आहारयन्ति,
 ओदनादेस्तद्रूपत्वादिति । क्षेत्राहारस्तु यस्मिन्क्षेत्रे आहारः क्रियते उत्पद्यते व्याख्यायते वा, यदिवा नगरस्य यो
 देशो धान्येन्धनादिनोपभोग्यः स क्षेत्राहारः, तद्यथा-मथुरायाः समासन्नो देशः परिभोग्यो मथुराहारो मोढे-
 रकाहारः खेडाहार इत्यादि । भावाहारस्त्वयं-क्षुधोदयाद्भक्ष्यपर्यायापन्नं वस्तु यदाहारयति स भावाहार इति ।
 तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रियविषयत्वात्तत्तकदुकषायामल्लवणमधुरसा गुह्यन्ते, तथा चोक्तम्-“राईभेत्ते

१ जोएण अ. २ रंति अ आ. ३ तेणयर अ. आ. ४ पज्झत्ती अ. आ. ५ नाम अ. आ. ६ रंणिणा अ. आ. ७ होति अ ओ.

८ आहारपरिणिणा सम्मत्ता अ. आ ।

सा ९ पोल्लिकादौ सचित्ताभिक्रणिकास्त्रादन यद्वा चकोरादयोऽग्नेर्मक्षका इति किंवदन्ती । १० ओदनादीनामग्निष्पन्नत्वेनाचित्ताभिरूपाणा
 भस्मादीनां च तद्रूपतया परिणामादधुनाऽचित्ताभिकायता, भगवतीवृत्तौ अभिपरिणामव्याख्यानमप्योदनादीनामौल्ययोगादेव । ११ रात्रिभक्त
 भावतस्तिक्त वा यावन्मधुर वा ।

माचओ तिचे वा जाव मधुरे"त्यादि, अथदपि प्रसङ्गेन गृह्यते, तद्यथा-स्वरविश्रुदमप्यवहार्यं मस्य,
 सत्रापि वाष्पाद्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः, तदकं तु क्षीतमेव, तथा वोक्त- "नैस्यमर्षा प्रवानो गुणः" एवं
 तावदभ्यवहार्यं त्रय्यमाभित्य मावाहारः प्रतिपादितः, साम्प्रतमाहारकमाभित्य मावाहारं नियुक्तिरुदाह-मावा-
 हारस्त्रिविधः-त्रिप्रकारो भवति, आहारकस्य बन्धोस्त्रिमिः प्रकारैराहारोपादानादिति, प्रकारानाह- 'ओए' 'ति
 तेजसेन क्षीरेण तत्सहचरितेन च कर्मणेनार्यां द्वाभ्यामप्याहारयति यावदपरमौदारिकादिकं क्षीरं न निष्पद्यते,
 तथा वोक्तम्-"तर्पणं कर्मण्य आहारेद् अणुतरं जीवो । तेन परं मिस्सेण जाव क्षीरस्य निष्कृषी ॥ १ ॥"
 तथा-"ओआहारा जीवा सहे आहारागा अपह्वणा ।" लोमाहारस्तु क्षीरपर्याप्त्युत्तरकालं वासया त्वचा, लोम
 भिराहारो लोमाहारा, तथा प्रद्वेपेण कवलाद्वराहारः प्रसेपाहारा, स च वेदनीयोदयन चतुर्भिः स्यानेराहारसङ्घास
 आवाद्भवति, तथा वोक्तम्-"चतैर्हि ठापेहि आहारसण्या समुपह्वय, तवहा-ओमकोट्टयाए १ छुहावेयपित्तस्य
 कम्मस्स उदयण २ मईए ३ तपट्ठोबओणेण"ति । साम्प्रतमेतेषां त्रयाणामप्येक्येव गाणया व्याख्यानं कर्तुमाह-
 तेजसेन कर्मणेन च क्षीरेमौदारिकादिक्षीरानिष्पत्तेर्मिश्रणं च य आहाराः स सर्वोऽप्योआहार इति, केचिद्व्याच
 धत्ते-औदारिकादिक्षीरपर्याया पर्याप्तकोऽपीन्द्रियानापानमापामनापर्याप्तिभिरपर्याप्तिकः क्षीरेमाहारयन् ओआ

हा १ तेजसेन कर्मणेन आहारवत्यन्तरं जीवः तत परं मिश्रेण समुपह्वयति- ॥ १ ॥ २ ओमावाहारादौ जीवाः उदं वासराद्या
 अपर्यस्तः ॥ १ ॥ ३ चतुर्भिः स्वमैराहारैरङ्गं समुपह्वयेत तद्यथा-यामकोट्टया आवावेयपीनस्य कर्मण उदयेन सत्या उत्सर्ज्योदेन ॥ १ ॥

हार इति गृह्यते, तदुत्तरकालं तु त्वचा-स्पर्शेन्द्रियेण य आहारः स लोमाहारस्तु 'कावलिकः' कवलप्रक्षेपनिष्पादित इति ज्ञातव्यो भवति । पुनरप्येषामेव स्वामिविशेषेण विशेषमाविर्भावयन्नाह-यः प्रागुक्तः शरीरेणौजसाऽऽहारस्तेनाहारेणाहारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञातव्याः, सर्वाभिः पर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदितव्याः, तत्र प्रथमोत्पत्तौ जीवः पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पत्तिदेशे तैजसेन कर्मणेन च शरीरेण तप्तस्नेहपतितसंपानकवत्तत्प्रदेशस्थानात् (स्थान्) पुद्गलानादत्ते, तदुत्तरकालमपि यावदपर्याप्तिकावस्था तावदौज-आहार इति, पर्याप्तिकास्त्विन्द्रियादिभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः केषांचिन्मतेन शरीरपर्याप्तिका वा गृह्यन्ते, तदेवं ते लोमाहारा भवन्ति, तत्र स्पर्शेन्द्रियेणोष्मादिना तप्तश्रृङ्गायया शीतवायुनोदकेन वा ग्रीयते प्राणी गर्भस्थोऽपि, पर्याप्त्युत्तरकालं लोमाहार एवेति, प्रक्षेपाहारे तु भजनीयाः, यदैव प्रक्षेपं कुर्वन्ति तदैव प्रक्षेपाहारा नान्यदा, लोमाहारा तु वाय्वादिसपर्शात्सर्वदैवेति, स च लोमाहारश्चक्षुष्मताम्-अर्वागृष्टिमतां न दृष्टिपथमवतरति, अतोऽसौ प्रतिसमयवर्ती प्रायशः, प्रक्षेपाहारस्तूपलभ्यते प्रायः, स च नियतकालीयः, तद्यथा-देवकुत्तरकुरु (वीदि) प्रभवति अष्टमभक्ता(द्या)हाराः, संख्येयवर्षाद्युषामनियतकालीयः प्रक्षेपाहार इति । माम्प्रतं प्रक्षेपाहारं स्वामिविभागेन दर्शयितुमाह-एकमेव स्पर्शेन्द्रियं येषां ते भवन्त्येकेन्द्रियाः-पृथिवीकायादयस्तेषां देवनारकाणां च नास्ति प्रक्षेपः, ते हि पर्याप्त्युत्तरकालं स्पर्शेन्द्रियेणैवाहारयन्तीति कृत्वा लोमाहाराः, तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः

सा० १ वायुस्पशलोमाहारस्य सार्वदिकत्वात्, विग्रहादौ व्यभिचारवारणाय प्रायश इति ।

पुत्रताः सर्वेभ्यः कायेन परिभ्रमन्ति नारकाणां स्वशुभा इति, श्रेयास्तौदारिकक्षरीरा श्रीन्द्रियादयस्त्विदमनुग्याम्य
तेषां प्रवेष्टाहार इति, तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरेषामावास्थेपमन्तरेण, काबलिक आहारो विद्वेन्द्रियस्य
सद्भावादिति, अन्ये स्वाचार्या मन्यथा व्यावृत्ते-तत्र यो विद्वेन्द्रियेण स्पृष्टः शरीरे प्रक्षिप्यते स प्रवेष्टाहारः, यस्तु
प्राणदर्शनभववैरूप्यसम्पत्ते चातुभावेन परिभ्रमति स ओष्टाहारः, यः पुनः स्वर्शेन्द्रियेणैवोपलभ्यते चातुभावेन(च)
प्रभवति स षोमाहार इति । साम्प्रतं काष्ठविशेषमधिकृत्याज्नाहारकानभिधित्सुहा-तत्र 'विग्गहगइमावभा केव
छिन्नो समुहया अयोमी या । सिद्धा य अन्नाहारा सेसा आहारणा बीवा ॥ १ ॥' अस्या लेखतोऽयमर्थः-उत्पत्तिकाले
विद्वद्मतौ-वक्त्रगतवापङ्गाः केवलिनो लोकपूर्यकाले समुत्पत्तावस्थिता अयोगिनः-शैलेभ्यवस्थाः सिद्धाभाना
हारकाः, श्रेयास्तु बीवा आहारका इत्यवयवन्तर्भ्यं, तत्र भवाङ्गवान्तरं यदा समवेण्या याति तदाज्नाहारको न
उभ्यते, यदापि विभेभ्यामेकेन वक्त्रेणोत्पद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्वक्षरीरस्येनाहारित द्वितीये त्वक्त्रसमये समा
श्रितक्षरीरस्येनेति, वक्त्रद्वये तु त्रिसमयोत्पत्तौ मध्यमसमयेज्नाहारक इति इतरयोस्त्वाहारक इति, वक्त्रद्वये तु चतुः
समवोत्पत्तिके मन्त्रवर्तिनोः समययोरनाहारकः, चतुःसमयोत्पत्तिष्वेव भवति-त्रसनाख्या बहिरुपरिष्टादघोऽघस्ता
द्रोपयुत्पत्तमानो विद्वो विद्विद्धि विद्विद्धो वा विद्धि यदोत्पद्यते तदा रुम्यते, तत्रैकेन समयेन त्रसनादीप्रवेष्टो द्वितीये
नोपर्यधो वा गमन, तृतीयेन च बहिर्निःसरणं, चतुर्थेन तु विविधव्युत्पत्तिदेशे प्राप्तिरिति । पञ्चसमया तु त्रसनाख्या

शा १ उपपन्नमन्त्रवर्तिनोत्पत्तिः

बहिरेव विदिशो विदिक्षूत्पत्तौ लभ्यते तत्र च मध्यवर्तिषु (त्रिषु) अनाहारक इत्यवगन्तव्यम्, आद्यन्तसमयो-
 स्वाहारक इति । केवलिसमुद्वातेऽपि कर्मणशरीरवर्तित्वात् तृतीयचतुःपञ्चमसमयेष्वनाहारको द्रष्टव्यः । शेषेषु तु
 औदारिकतन्-मिश्रशरीरवर्तित्वादाहारक इति । 'मुहुत्तमद्धं च' चि अन्तर्मुहूर्तं गृह्यते, तच्च केवली स्वायुषःक्षये
 सर्वयोगनिरोधे सति ह्रस्वपञ्चाधरोद्गिरणमात्रकालं यावदनाहारक इत्येवमवगन्तव्यं । सिद्धजीवास्तु शैलेश्यवस्थाया
 आदिसमयादारभ्यानन्तमपि कालमनाहारका इति । साम्प्रतमेतदेव स्वामिविशेषविशेषितरमाह-केवलपरिव-
 जिताः संसारस्था जीवा एकं द्वौ वा अनाहारका भवन्ति । ते च द्विविग्रहत्रिविग्रहोत्पत्तौ त्रिचतुःसामयिकायां
 द्रष्टव्याः, चतुर्विग्रहपञ्चसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्पसत्त्वाधितेति न साक्षादुपात्ता, तथा चान्यत्राप्यभिहितम्-“एकं द्वौ
 वाऽनाहारकः” (तत्त्वा० अ० २, सू० ३१), वाशब्दात् त्रीन् वा, आनुपूर्व्या अप्युदय उत्कृष्टतो विग्रहतौ चतुरः
 समयानागमेऽभिहितः, ते च पञ्चसमयोत्पत्तौ लभ्यन्ते नान्यत्रेति । मवस्थैवलिनस्तु समुद्वाते मन्ये तत्करणोप-
 संहारावसरे तृतीयपञ्चमसमयौ द्वौ लोकपूर्णाच्चतुर्थसमयेन सहितास्त्रयः समया भवन्तीति ॥ पुनरपि नियुक्ति-
 कारः सादिकमपर्यवसानं कालमनाहारकत्वं दर्शयितुमाह-शैलेश्यवस्थाया आरभ्य सर्वदाऽनाहारकः सिद्धावस्था-
 प्राप्तावनन्तमपि कालं यावदिति, पूर्वं तु कावलिकव्यतिरेकेण प्रतिसमयमाहारकः कावलिकेन तु कादाचित्क इति ।
 ननु केवलिनो घातिकर्मक्षयेऽनन्तवीर्यत्वान्न भवत्येव कावलिक आहारः, तथाहि-आहारादाने यानि वेदनादीनि

सा० १ ततोऽर्वाक्, सामीप्ये च सप्तमी । २ अन्तराणि सदृश्य मन्योभवनसमय ।

षट् कारणान्यभिहितानि तेषां मध्ये एकमपि न विधत्ते केवलमिति तत्कथमसाधारं बह्वक्षेपदुष्टं गृहीयात् ?
 तत्र न तावच्च वेदनोत्पद्यते, तदेदनीयस्य दग्धरन्ध्रस्यानिकत्वात्, सत्यामपि न तस्य तत्कृता पीडा, मनन्त-
 वीर्यत्वात्, वैयर्थ्याकारणं तु भवति सुसुप्तनराधिपतिपूज्ये न संभाव्यत एवेति, ईर्यापिचः पुनः केवलज्ञाना-
 दल्पपरिधृपास्तम्भश्लोकपत्येयासौ, संप्रयस्तु तस्य यथाकृतावधारित्रिणो निष्ठितार्थत्वाभावात्प्रज्ञाय कारणी-
 मवति, प्राप्तश्चित्तु तत्त्वानपवर्तित्वात् आप्तोऽनन्तवीर्यत्वाच्चान्यथा सिद्धैव, धर्मचिन्तावसरस्त्वपगतो निष्ठितार्थ-
 त्वात्, तदेव केवलिनः कावलिक्काशो बह्वपायत्वाच्च कश्चिद्वृ षट् इति स्विताय, अत्रोच्यते, तत्र यथावदुक्तं
 'पातिकर्मवैरे केवलज्ञानोत्पत्त्याधनन्तवीर्यत्वाच्च केवलिनो युक्ति'रिति, तदाममानमिदस्य सत्त्वविचारोदितस्य
 युक्तिद्वयमभानंतो बधनं, तवाहि-यदाहारनिमित्तं वेदनीय कर्म तस्य तवैवाऽऽस्ते, किमिति सा द्वारीरी
 स्मितिः प्राक्तनी न भवति !, प्रमाणं च-अस्ति केवलिनो युक्तिः, समप्रसामग्रीकत्वात्पूर्ववृत्तिवत्, सामग्री वैय-
 ग्रक्षेपाहारस्य, तद्यथा-पर्याप्तत्वं ? वेदनीयोदयः १ आहारपत्तिनिमित्तं तैवसंस्मरीं ३ दीर्घायुष्कत्वं ४ चेति,
 तानि च समस्तान्यपि केवलमिति सन्ति, यदपि दग्धरन्ध्रसंस्थानिकत्वाद्युच्यते वेदनीयस्य सदप्यनपमिक्रमयुक्ति
 समर्तं च, आगमे ह्यत्यन्तोदयः सातस्य केवलिन्यभिधीयते, युक्तिरपि-यदि पातिकर्मध्यानादपस्तस्याभूषन्
 वेदनीयोद्भवायाः क्षुधाः किमायात ? येनासौ न भवति, न तयोश्छयातपयोरिव सहानवस्थानलक्षणे नापि मावा

भावयोरिव परस्परपरिहारलक्षणः कश्चिद्विरोधोऽस्तीति, सातासातयोश्चान्तर्मुहूर्तपरिवर्तमानतया यथा सातोदय एवमसातोदयोऽपीत्यनन्तविर्यत्वे सत्यपि शरीरबलापचयः क्षुब्धेदनोयोद्भवा पीडा च भवत्येव, न चाहारग्रहणे तस्य किञ्चित्क्षीयते, केवलमाहोपुलंषिकामात्रमेवेति । यदप्युच्यते-वेदनीयस्योदीरणाया अभावात्प्रभूततरपुद्गलोदयाभावस्तदभावाच्चात्यन्तं वेदनीयपीडाऽभाव इति बाध्यात्रं, तथाहि-अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिष्वेकादशसु स्थानकेषु वेदनीयस्य गुणश्रेणीसङ्क्रावात्प्रभूतपुद्गलोदयसद्भावः ततः किं तेषु प्राक्तनेभ्योऽधिकपीडासद्भाव इति, अपिच-यो जिने सातोदयस्तीव्रः किमसौ प्रचुरपुद्गलोदये नेति ? अतो यत्किञ्चिदेतदिति । तदेव सातोदयवदसातोदयोऽपि केवलिन्यनिवारत इति, तयोरन्तर्मुहूर्तकालेन परिवर्तमानत्वात् । यदपि क्वचित्कैश्चिदभिधीयते-विपच्यमानतीर्थकरणान्नो देवस्य च्यवनकाले षण्मासकालं यावदत्यन्तं सातोदय एवेत्यसावपि यदि स्यान्न नो बाधयै, केवलिनो भुक्तेरनिवारितत्वात् । यदप्युच्यते-आहारविषयाकाङ्क्षरूपा क्षुब्धवति, अभिकाङ्क्षा चाहारपरिग्रहबुद्धिः, सा च मोहनीयविकारः, तस्य चापगतत्वात्केवलिनो न भुक्तिरिति, एतदप्यसमीचीनं, यतो मोहनीयविपाका भुन्न भवति, तद्विपाकस्य प्रतिपक्षभावनया प्रतिसंख्याननेन निवर्त्यमानत्वात्, तथाहि-कषायाः प्रतिकूलभावनया निवर्त्यन्ते तथाचोक्तम्-“ उवसमेण हणे कोहं, माण मद्वया जिणे । मायं चऽज्जवभावेण, लोभं संतुडिण्णि जिणे ॥ १ ॥ ”

सा० १ आत्मशक्त्याविष्करणमात्रम् । २ पूर्वोक्तवादिभिः, षण्मासाधिकायुषामपि केवलद्वेष्टि । ३ उपशमेन हन्यात् क्रोधः, मानं मार्दवतया जयेत्, माया चार्जवभावेन, लोभ सन्तोषतो जयेत् ॥ १ ॥

मिथ्यात्वसम्यक्त्वयोश्च परस्परनिवृत्तिर्माषनाकृता प्रतीतेषु, वेदोदयोऽपि विपरीतभावनाया निवर्तते, तदुक्तम्-
 “काम ! ज्ञानमि ते मूलं, संकल्पात्किञ्चिदभावे । ततस्त न करिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि ॥ १ ॥”
 हास्यादिपट्टकमपि वेदोविहाररूपतया प्रतिशक्त्यानेन निवर्तते, बुधेदनीय तु रोगघ्नीतोष्मादिवर्षावपुत्रलविपाकि
 मिधीयते, यथा-‘अपवर्त्यतेऽकृतार्थं न मोहविपाकसमाधा द्युतिरिति । तदेव व्यबस्थिते यत्कैश्चिदाग्रहमहीतेर
 ॥ १ ॥’ तदेतद् भुवते, यतश्छब्दस्यावस्थायामप्येतदस्तीति तत्रापि किमिति दृष्टेः, तत्र समस्तवीर्यान्तराय
 क्षयाभावा द्युक्तिसम्भाव इति चेत्, तदुक्तं, एतः किं तत्रापुनोऽपवर्तनं स्यात् किं वा चतुर्णां ज्ञानानां काचिदानीः
 स्यादेन द्युक्तिरिति, तस्माद्यथा दीर्घकालस्थितेराभ्युक्तं कारणमेवमाहारोऽपि । यथा सिद्धिगतेर्भ्युपरतक्रियस्य
 ध्यानस्य चरमक्षणः कारणमेवं सम्यक्त्वादिक्रमपीति । अनन्तवीर्यापि तस्याहारग्रहणे सति न विरुध्यते, यथा
 तस्य देवच्छन्दादीनि विभामकारणानि गमननिपीदनानि च मदन्येषमाहारक्रियापि, विरोधामावात्, नद्यत्र
 बलवत्तरीर्यवतोऽस्पीयसी द्युतिरिति, एव च स्थिते यत्किञ्चिदेतत् । अपि च-एकदश परीपदा वेदनीयकृता विने
 तपादि-दुस्तिपासाशीतोष्णदंष्ट्रमश्रुकनाग्न्यारतिस्त्रीवर्यानिषाद्युध्याऽऽक्रोशवधयात्राकामरोममुणस्पर्वमलसुत्कार
 ॥ १ ॥ मोहवित्त काच्यतुया मोहकमत्तात् ।

पुरस्कारप्रज्ञानदर्शनानीत्येते द्वाविंशतिमुमुक्षुणा परिसोढव्याः परिषदाः, तेषां च मध्ये ज्ञानावरणीयोत्थौ प्रज्ञा-
 ज्ञानाख्यौ, दर्शनमोहनीयसंभवो दर्शनपरिषहः, अन्तरायोत्थोऽलामपरिषहः, चारित्रमोहनीयसंभूतास्त्वमी-
 नाग्न्यारतिस्त्रीनिपद्याऽऽक्रोशयाश्चास्तकारपुरस्काराः, एते चैकादशापि जिने केवलानि न संभवन्ति, तत्कारणानां
 कर्मणामपगतत्वात्, न हि कारणाभावे क्वचित्कार्योपपत्तिः, शेषास्त्वेकादश जिने संभवन्ति, तत्कारणस्य वेद-
 नीयस्य विद्यमानत्वात्, ते चामी-क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकचर्याशय्यावधरोगतृणस्पर्शमलाख्याः, एते च
 वेदनीयप्रभवाः, तच्च केवलानि विद्यन्ते, न च निदानानुच्छेदे निदानिन उच्छेदः संभाव्यते, अतः केवलानि
 शुद्धेदनीयादिपीडा संभाव्यते, केवलमसावनन्तवीर्यत्वात् विह्वलीभवति, न चासौ निष्ठितार्थो निष्प्रयोजनमेव
 पीडामधिसहते, न च शक्यते वक्तुम्-एवंभूतमेव तस्य भगवतः शरीरं यदुत क्षुत्पीडा न बाधते आहारमन्तरेण
 (च) वर्तते, यथा स्वभावेनैव प्रस्वेदादिरहितमेवं प्रक्षेपाहाररहितमित्येतच्चाप्रमाणकत्वादपकर्णनीयम् । अपि च-
 केवलोत्पत्तेः प्राग् भुक्तेरभ्युपगमात्केवलोत्पत्तावपि तदेवौदारिकं शरीरमाहाराद्युपसंस्कार्यम्, अथान्यथाभावः
 कैश्चिदुच्यते असावपि युक्तिरहितत्वादभ्युपगममात्र एवेति । तदेवं देशेनपूर्वकोटिकालस्य केवलस्थितेः संभवा-
 दौदारिकशरीरस्थितेश्च यथाऽऽयुष्कं कारणमेवं प्रक्षेपाहारोऽपि, तथाहि-तैजसशरीरेण मृदूकृतस्याभ्यवहतस्या
 द्रव्यस्य स्वपर्यास्या परिणामितस्योत्तरोत्तरपरिणामक्रमेणौदारिकशरीरिणामनेन प्रकारेण शुदुद्भवो भवति । वेद-

सा० १. दीर्घकालस्थितिदर्शनाय । २. विशेषणार्थः । ३. शरीरादिरूप ।

नीयोदये सति, इय च सामग्री सर्वापि भगवति केवलानि संभवति, तत्किमर्थमसौ न मुञ्चे ?, न च पाति-
 चतुष्टयस्य सहकारिकारणभावोऽस्ति येन तदभावाच्चदमाव इत्युच्यते । तदेवं ससारस्या जीवा विप्रहगवौ त्वचन्ये-
 नैक समयं तत्कृतः समयत्रयं भवस्यकेवली च समुद्रधातावस्वः समयत्रयमनाहारकः श्रेष्ठेष्टयवस्थायां त्वन्तर्मु-
 हूर्तं, सिदास्तु सादिकमर्पणं कालमनाहारका इति स्थित । साम्प्रतं प्रथमाहारप्रद्वयं येन क्षरीरेण करोति तद-
 ईयति-न्योतिः-वेनस्वदेव तत्र वा भव तेजसं तेन कर्मणेन बाहारयति, तेजसकर्मणे हि क्षरीरे आसंसारमा-
 विनी, तान्मात्रमेव चोत्पत्तिदेव गता जीवाः प्रथममाहारं कुर्वन्ति, ततः परमौदारिकमिभेय वैक्रियमिभेय वा
 पावच्छरीरं निष्पद्यते तावदाहारयन्ति, क्षरीरनिष्पन्नो त्वौदारिकेण वैक्रियेण बाह्यहारयन्तीति स्थितम् । साम्प्रत
 परिहानिधेपार्थमाह-तत्र नामस्थापनाद्रव्यभावमेदात्परिहाना चतुर्धा, तत्रापि नामस्थापने क्षुब्धत्वावदनादस्य
 द्रव्यपरिहानं प्रतिपादयन् गाथापमार्दमाह-‘द्रव्यपरिहारे’ति द्रव्यस्य द्रव्येण वा परिहाना द्रव्यपरिहाना, सा च परि-
 ष्ठेयद्रव्यप्राधान्याचस्य च सविद्याचित्तमिश्रमेदेन त्रैविद्याधिविधेति । मातृपरिहाना अपि ह्यपरिहानाप्रत्याख्यानपरि-
 हानेदेन द्विविधेति, ज्ञेयस्त्वागमनोबाधमात्रक्षरीरमव्यक्षरीरव्यतिरिक्तादिको विचारः चात्तुपरिहानावद्रव्यः ।
 गता निधेपनिर्मुक्तिः, अधुना सूत्रानुगमेऽस्तल्लिङ्गाविगुणोयेत ह्यत्रमुद्यारयितव्यं, तदेवम्-

सुय मे आठसंतेण भगवया एवमवकायं-इह काल आहारपरिणणानामञ्जयणे, तस्स ण
 अयमट्टे-इह काल पाईण वा ४ सव्वतो सव्वावपति च ण लोगसि वत्तारि बीयकाया एवमादिअ

ति, तंजहा-अग्गबीया मूलबीया पोरबीया खंधबीया, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं
 इहेगतिया सत्ता पुढवीजोणिया पुढवीसंभवा पुढवीबुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा क-
 म्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थबुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु रुक्खत्ताए विउट्ठति । ते
 जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउ-
 सरीरं तेउसरीरं वाउसरीरं वणस्सइसरीरं । णाणाविहाण तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं
 कुव्वंति परिविद्धत्थं तं सरीरं पुब्बाहारियं तथाहारियं विपरिणयं सारूवियकडं संतं । अवरेऽवि
 य णं तेसिं पुढविजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा णाणांगंधा णाणारसा णाणाफासा
 णाणासंठाणसंठिया णाणाविहसरीरपुग्गलविउव्विता ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतित्तिमक्खायं
 ॥ सूत्रम्-४३ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया । सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खबुक्कमा
 तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थबुक्कमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं
 रुक्खत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहा-
 रेंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं
 कुव्वंति परिविद्धत्थं तं सरीरं पुब्बाहारियं तथाहारियं विपरिणामियं सारूविकडं संतं अवरेवि
 य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा णाणांगंधा णाणारसा णाणाफासा

पाणासठाणसठिया पाणाविहसरीरपुगलविउखिया ते जीवा कम्मोववसगा भवतीतिमक्खाय
 ॥ सूत्रम्-४४ ॥ अहावर पुरक्खाय इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसमथा रुक्खवुक्कमा
 तज्जोणिया तत्संमथा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेण तत्थदुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्ख-
 ताए विउद्वति, ते जीवा तेसि रुक्खजोणियाणं रुक्खाण सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति
 पुढयीसरीर आउतेउवाउवणस्सइसरीर तसपावराण पाणाण सरीर अचितं कुब्बति, परिविद्धत्य
 त सरीर पुब्बाहारिय तयाहारिय विपरिणामिय सारुविकट सत अवरेडवि य ण तेसि रुक्ख
 जोणियाण रुक्खाण सरीरा पाणावणा जाव ते जीवा कम्मोववसगा भवतीतिमक्खाय । सूत्रम्-
 ४५ ॥ अहावर पुरक्खाय इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसमथा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया
 तत्समथा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थदुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खेसु मूलत्ताए
 कवत्ताए स्वप्ताए तयत्ताए सालत्ताए पवालत्ताए पत्ताए पुक्कत्ताए फलत्ताए बीयत्ताए विउ-
 द्वति, ते जीवा तेसि रुक्खजोणियाण रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढयीसरीर
 आउतेउवाउवणस्सइ० पाणाविहाण तसपावराण पाणाणं सरीर अचितं कुब्बति परिविद्धत्य
 त सरीरा जाव सारुविकट सत, अवरेडवि य ण तेसि रुक्खजोणियाणं मूलाण कंदाण स्वपाण
 तयाण सालाणं पवालानं जाव बीयाण सरीरा पाणावण्णा पाणागंथा जाव पाणाविहसरीर-

पुग्गलविउव्विया ते जीवा कम्मोवन्नगा भवंतीतिमक्खायं ॥ सूत्रम्-४६ ॥ अहावरं पुरक्खायं
 इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मो-
 वन्नगा कम्मनियणेणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं अज्झारोहत्ताए विउट्ठति; ते जीवा
 तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहरंति, ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव सारूवि-
 कडं संतं, अवरेवि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारुहाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं
 ॥ सूत्रम्-४७ ॥ आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव
 कम्मनियणेणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिएसु अज्झारोहेसु अज्झारोहत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं
 रुक्खजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहरंति, ते जीवा पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं, अव-
 रेवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-४८ ॥
 अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव कम्मनियणेणं
 तत्थवुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं
 अज्झारोहाणं सिणेहमाहरंति, ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं आउसरीरं जाव सारूविकडं संतं,
 अवरेवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं ॥
 ॥ सूत्रम्-४९ ॥ आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव

कम्मनिपाणेण तत्थपुक्कमा अज्झारोहजोणियासु अज्झारोहसु मूलत्ताए जाव वीयत्ताए विउट्ठति
 न जीया तेमिं अज्झारोहजोणियाण अज्झारोहण सिणेहमाहारेंति जाव अयरेडवि य ण तेसिं
 पग्गमारोहजोणियाण मूलाण आय वीयाण सरीरा णाणावद्धा जोषमक्खवायं ॥ सूत्रम्-५० ॥
 अवायं पुरक्कमाय इदेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव णाणाधिहजोणियासु
 पुढवीसु तणत्ताए विउट्ठति, ते जीया तेमिं णाणाधिहजोणियाण पुढवीण सिणेहमाहारेंति जाव ते
 जीया कम्मोपपत्ता भवतीतिमक्खवाय ॥ सूत्रम्-५१ ॥ एव पुढविजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्ठति
 जापमक्कनाय ॥ सूत्रम्-५२ ॥ एव तणजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्ठति, तणजोणिय तणसरीरं
 न आहारेंति जापमक्कनाय । एव तणजोणिएसु तणेसु मूलत्ताए जाव वीयत्ताए विउट्ठति ते
 जीया आय एवमक्कनाय । एव ओसहीणवि चत्तारि आलावगा । एव हरियाणवि चत्तारि आला-
 वगा ॥ सूत्रम्-५३ ॥ अवायं पुरक्कमाय इदेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव कम्म
 निपाणेण तत्थपुक्कमा णाणाधिहजोणियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूट्टणत्ताए
 कपुक्कत्ताए उट्ठेहणिएत्ताए निब्बेहणियत्ताए सउत्ताए उत्तगत्ताए वासाणियत्ताए कूरत्ताए विउ
 ट्ठति, ते जीया तेमिं णाणाधिहजोणियाण पुढवीण सिणेहमाहारेंति, तेपि जीया आहारेंति पुढ
 विमरीर जाप सत्त, अयरेडवि य ण तेसिं पुढविजोणियाण आयत्ताए जाव कुराणं मरीय

वण्णा जावमक्खायं, एगो चैव आलावगो सेसा तिणिण णत्थि । आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया
 सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मनियणेणं तत्थवुक्कमा णाणाविहजोणिएसु उदएसु
 रुक्खत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा
 आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणा
 वण्णा जावमक्खायं । जहा पुढविजोणियाणं रुक्खाणं चत्तारि गमा अज्झारुहाणवि तहेव,
 तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि आलावगा भाणियन्वा एक्केक्के । आहावरं पुरक्खायं इहेग-
 तिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थवुक्कमा णाणाविहजोणिएसु
 उदएसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणगत्ताए सेवालत्ताए कलंबुगत्ताए हडत्ताए कसेरुगत्ताए कच्छ-
 भाणियत्ताए उप्पलत्ताए पडमत्ताए कुमुयत्ताए नल्लिणत्ताए सुभगत्ताए सोगंधियत्ताए पौडरियम-
 हापौडरियत्ताए सयपत्तत्ताए सहस्सपत्तत्ताए एवं कल्हारकौकणयत्ताए अरविंदत्ताए तामरसत्ताए
 भिसंभिसमुणालपुक्खलत्ताए पुक्खलच्छिभगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं
 उदगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदग-
 जोणियाणं उदगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं सरीरा णाणावण्णा जावणक्खायं, एगो चैव आला-
 वगो ॥ सूत्रम्-५४॥ आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता तेसिं चैव पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्ख-

जोनिपदि रूस्वेहिं रुक्मजोनिपदिं मूलेहिं जाव भीपदिं रुक्मजोनिपदिं अज्झारोदेहिं अज्झा
 रोइजोनिपदिं अज्झारुदेहिं अज्झारोइजोनिपदिं मूलेहिं जाव भीपदिं पुढविजोनिपदिं तणेहिं
 तणजोनिपदिं तणेहिं तणजोनिपदिं मूलेहिं जाव भीपदिं एव ओसहीदिधि तिसि आलावगा,
 एव हरिपदिधि तिसि अलावगा, पुढवीजोनिपदिं आपदिं कापदिं जाव कूरोहिं उदगजोनिपदिं
 रुक्मेहिं रुक्मजोनिपदिं रुक्मेहिं रुक्मजोनिपदिं मूलेहिं जाव भीपदिं एव अज्झारुदेहिं तिणि
 तणेहिं तिणि आलावगा, ओसहीदिधि तिणि, हरिपदिं तिणि उदगजोनिपदिं उदपदिं
 अवपदिं जाव पुक्कलच्छिमणं तसपाणस्ताप निउंति । ते जीवा तेसिं पुढवीजोनिपाण उदग-
 जोनिपाणं रुक्मजोनिपाण अज्झारोइजोनिपाण तणजोनिपाणं ओसहीजोनिपाणं हरिय-
 जोनिपाण रुक्मपाण अज्झारुइण तणाण ओसहीण हरियाण मूलाण आव भीपाण आयाण
 कायाण जाय कुरपा(कूरा)ण उदगाण अवगाणं जाव पुक्कलच्छिमगाण सिणेइमाहारेंति, ते जीवा
 आहारेंति पुढवीसरीरं जाय सतं, अयरेडयि य णं तेसिं रुक्मजोनिपाण अज्झारोइजोनिपाणं
 तणजोनिपाण ओसहिजोनिपाण हरियजोनिपाण मूलजोनिपाण रुक्मजोनिपाण जाव भीयजो
 निपाण आपजोनिपाण कायजोनिपाणं जाव कूरजोनिपाण उदगजोनिपाण अवगजोनिपाणं
 जाव पुक्कलच्छिमजोनिपाण तसपाणाण सरीरा णाणावणा जावमवसायं ॥ सुत्रम्-५५ ॥

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह-तद्यथा-अतं मयाऽऽयुष्मता तु भगवतेदमाख्यातं, तद्यथा-आहार-
 परिच्छेदमव्ययनं, तस्य चायमर्थः-ग्रान्यादिषु दिक्षु 'सर्वत' इत्यूर्ध्वधो विदिक्षु च 'सन्वावन्ति'ति सर्वस्मिन्नपि
 लोके क्षेत्रे प्रज्ञापकभावदिगाधारभूतेऽस्मिन् लोके चत्वारो 'बीजकाया' बीजमेव कायो येषां ते तथा, बीजं वक्ष्य-
 माणं, चत्वारो 'बीजप्रकाराः'-समुत्पत्तिभेदा भवन्ति, तद्यथा-अग्रे बीजं येषामुत्पद्यते ते तलतालीसहकारादयः
 शाल्यादयो वा, यदिवाऽग्राण्येवोत्पत्तौ कारणतां प्रतिपद्यन्ते येषां कोरुण्टादीनां ते अग्रबीजाः, तथा मूलबीजा
 आर्द्रकादयः, पर्वबीजास्त्विक्ष्वादयः, स्कन्धबीजाः सहकयादयः, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-"वणस्सइकाइयाण
 पंचविहा बीजवक्कंती एवमाहिज्झइ-तंजहा-अग्गमूलपोरुक्खंधवीयरुहा छट्ठावि एगेदिया संमुच्छिमा बीया जायंते"
 यथा दग्धवनस्थलीषु नानाविधानि हरितान्युद्भवन्ति पद्मिन्यो वाऽभिनवतडागादाविति । तेषां च चतुर्विधानामपि
 वनस्पतिकायानां यद्यस्य बीजम्-उत्पत्तिकारणं तद्यथाबीजं तेन यथाबीजेनेति, इदमुक्तं भवति-शाल्यलुस्य
 शालिबीजमुत्पत्तिकारणम्, एवमन्यदपि द्रष्टव्यं, 'यथावकाशे'ति यो यस्यावकाशः-यद्यस्योत्पत्तिस्थानमथवा
 भूम्यम्बुकालाकाशबीजसंयोगा यथावकाशे गृह्यन्ते तेनेति, तदेवं यथाबीजं यथावकाशेन च 'इह'-अस्मिन् जग-
 त्येके केचन सत्त्वा ये तथाविधकर्मोदयाद्वनस्पतिपूतिप्सवः, ते हि वनस्पताबुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका
 भवन्ति, यथा तेषां वनस्पतिबीजं कारणमेवमाधारमन्तरेणोत्पत्तेरमावात्पृथिव्यपि शैवालजम्बालादेरुदकवदिति,
 तथा पृथिव्यां संभवः-सदा भवनं येषां वनस्पतीनां ते तथा, इदमुक्तं भवति-न केवलं ते तद्योनिकाः तत्स्थिति-

कायेति, तथा पृथिव्यामेव विविधमुत्-प्रावरणेन क्रमः-क्रमेण येषां ते पृथिव्युत्क्रमाः, इत्युक्तं भवति-पृथिव्या
 मेव तेषामूर्ध्वक्रमणलक्षणा वृद्धिर्भवति, एव च ते तद्योनिकास्तत्संभवास्तद्युत्क्रमा इत्येतदनुयायं विधातुकाम
 आह-‘कर्मोपगमा’ इत्यादि, ते हि सवावियेन वनस्पतिकायसंभवेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव वनस्पतिपुष्प-सा
 मीयेन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छतीति कर्मोपगमा भव्यन्ते, तं हि कर्मवधुगा वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुन
 रपि वनस्पतिपुष्पवन्ते, न चापत्रोष्ठा अन्यत्र भविष्यन्तीति, उक्तं च-“कुसुमपुरोक्षे बीजे मयुराणां नाङ्गुरः
 समुद्भवति । यत्रैव तस्य बीजं सत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ॥ १ ॥” तथा ते बीवाः कर्मनिदानेन-कारणेन समाकुप्य
 माणास्तत्र-पृथिव्यां वनस्पतिकाये वा व्युत्क्रमाः समागताः सन्तो नानाविधयोनिकास्तु पृथीविस्वित्यन्येषामपि
 यस्यां कापानामुत्पत्तिरयानभूतास्तु सविषाविचमिमास्तु वा श्वेतकृष्णादिवर्षतिकादिरससुरम्पादिगन्धसुदुर्लभादि
 स्वर्वादिकैर्दिकन्तैर्बहुप्रकारास्तु भूमिषु बृहत्तया विविधं वर्तन्ते विवर्धन्ते, ते च तत्रोत्पन्नास्तासां पृथिवीनां ‘स्नेह’
 त्रिगुणमात्रमाददेते, न एव च तेषामाहार इति, न च ते पृथिवीञ्चरीरमाहारयन्तः पृथिव्याः पीढासुत्पादयन्ति ॥
 एवमप्यायतेभोगायुपनस्पतीनामप्यायोनपम्, अत्र च पीढासुत्पादनेऽप्य द्ध्यातवः, तद्यथा-अण्डोद्भवाया बीवा
 मातुरुष्मणा विवर्धमाना गर्भस्या एवोदरगतमाहारयन्तो नातीव पीढासुत्पादयन्ति, एवमसुचपि वनस्पतिकायिकः
 पृथिवीन्द्रेहमाहारयमातीव तस्याः पीढासुत्पादयति उत्पद्यमानः, समुत्पन्नम इदिसुगतोऽसृष्टद्वयार्ज्येसायुषेवत्वात्
 बाधां निदृष्यादपीति । एवमप्यायस्य भोगस्यान्तरिक्षस्य वाञ्छरीरमाहारयन्ति, तथा वेगसो भस्मादिकं क्षरीरमा

ददति, एवं वाय्वादेरपीति द्रष्टव्यं, किं बहुनोक्तेन ? नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां यच्छरीरं तत्ते ममु-
 त्पद्यमानाः 'अचित्त'मिति स्वकायनावष्टभ्य ग्रासुकीकुर्वन्ति, यदिवा परिविष्वस्तं पृथिवीकायादिशरीरं किञ्चि-
 त्प्रासुकं किञ्चित्परितपितं कुर्वन्ति, ते वनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं 'पूर्वमाहारित'मिति
 तैरेव पृथिवीकायादिभिरुत्पत्तिसमये आहरियमासीत्-स्वकायत्वेन परिणामितमासीत् तदधुनाऽपि वनस्पति-
 जीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा त्वचा-स्पर्शेनाहारयति, आहार्यं च स्वकायत्वेन विपरिणामयति, विपरिणामितं
 च तच्छरीरं स्वकायेन सह स्वरूपां नीतं सत्तन्मयतां प्रतिपद्यते, अपराण्यपि शरीराणि मूलशाखाप्रतिशाखापत्र-
 पुष्पफलादीनि तेषां पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि, तथाहि—स्कन्धस्यान्यथाभूतो वर्णो मूलस्य चान्या-
 दृश इति, एवं यावन्नानाविधशरीरपुद्गलविकुर्वितास्ते भवन्तीति, तथाहि—नानारसवीर्यविपाका नानाविधपुद्गलोप-
 चयात्सुरूपकुरूपसंस्थानाः तथा दृढाल्पसंहननाः कुशस्थूलस्कन्धाश्च भवन्तीत्येवमादिकानि नानाविधस्वरूपाणि
 शरीराणि विकुर्वन्तीति स्थितं । केषांचिच्छाक्यादीनां वनस्पत्याद्याः स्थावरा जीवा एव न भवन्तीत्यतस्तत्प्रति-
 षेधार्थमाह—'ते जीवा' इत्यादि, 'ते' वनस्पतिषूत्पन्ना जीवा नाजीवाः, उपयोगलक्षणत्वाज्जीवानां, तथाहि-
 तेषामप्याश्रयोत्सर्पणादिकया क्रिययोपयोगो लक्ष्यते, तथा विशिष्टाहारोपचयापचयाभ्यां शरीरोपचयापचयसद्भा-
 वादर्भकवत् जीवाः स्थावराः तथा छिन्नप्ररोहणात्स्वापातसर्वत्वगपहरणे मरणादित्येवमादयो हेतवोऽत्र द्रष्टव्याः,
 यदत्र कैश्चित्स्पष्टेऽपि वनस्पतीनां चैतन्येऽसिद्धानैकान्तिकत्वादिकमुक्तं स्वदर्शनानुरागात् तदपकर्णनीयं, नहि

सम्यगाहृतमतामिश्रोप्रसिद्धविद्वानैकान्तिकोपन्यासेन व्यामोहते, सर्वस्य कथञ्चिदभ्युपगमत्वात्प्रतिपिदत्त्वाच्चेति ।
ते च बीषास्तत्र वनस्पतिषु तथाविधेन कर्मणा उपपन्नगाः, तत्रेदम्—एकेन्द्रियजातिस्वावरनामवनस्पतियोग्या
युष्कादिक्रमिति, तत्कर्मोदयेन तत्रोत्पन्ना इत्युच्यन्ते न पुनः कालेभ्यस्तदिना तत्रोत्पाद्यन्ते इत्येषमाकृष्यात तीर्थ
करादिमिरिति । एव तावत्पृथिवीयोनिका वृक्षा वभिहितः । साम्प्रत तद्योनिकेष्वेव वनस्पतिषु अपरे समुत्पद्यन्त
इत्येतदर्थपितुमाह—सुधर्मस्वामी क्षिप्योदेनेदमाह—अथापरमेतदाकृष्यातं पुरा तीर्थकरेण यद्विधा तस्यैव वनस्पतेः
पुनरपरे वक्ष्यमाणमाकृष्यात, तथा—‘इह’—अस्मिन् जगत्सेके केषन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः ‘सत्त्वाः’
प्राप्तिनो इवा एव योनिः—उत्पत्तिस्थानमाययो वेदां ते वृक्षयोनिकाः, इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेष्वभिहित
तदेतेष्वपि वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपचयकर्तुं सर्वमायोस्य यावदाकृष्यातमिति । साम्प्रत वनस्पत्यनपवानवि
कृत्याऽऽह—अथापरमेतदाकृष्यात (यदाकृष्यात) तदर्थयति—‘इह’ अस्मिन् जगत्सेके न सर्वे तथाविधकर्मोदय-
वर्तिनो वृक्षयोनिकाः सत्त्वा भवन्ति तदवयवाभिताम परे वनस्पतिकृष्या एव प्राप्तिनो भवन्ति, तथा यो वेको
वनस्पतिबीजः सर्ववृक्षावयवव्यापी भवति, तस्य चापरे तदवयवेषु मूलकन्दस्कन्धस्त्वक्शलाश्लेषप्रपुष्पफल
बीजमूलेषु दण्डेषु तानेषु बीजाः समुत्पद्यन्ते, ते च तत्रोत्पद्यमाना वृक्षयोनिका वृक्षोद्भवा वृक्षम्युत्क्रमाद्योच्यन्ते
इति, अेषं पूर्ववत्, इह च प्राक्चतुर्विधार्थप्रतिपादकानि वृक्षाण्यभिहितानि, तथा—वनस्पतयः पृथिव्याभिता
भवन्तीत्येक १, तच्छरीरं भक्ष्यपायिच्छरीरं वाऽऽहारयन्तीति द्वितीयं २, तथा विद्वद्वास्त्वदाहारितं क्षरीरमपि च

विध्वस्तं च कृत्वाऽऽत्मसात्कुर्वन्तीति तृतीयं ३, अन्यान्यपि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतिनां शरीराणि
 मूलकन्दस्कन्धादीनि नानावर्णानि भवन्तीति चतुर्थं ४, एवमत्रापि वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामेवंविधार्थप्रति-
 पादकानि चतुःप्रकाराणि सूत्राणि द्रष्टव्यानीति यावत्ते जीवा वनस्पत्यवयवमूलकन्दस्कन्धादिरूपाः कर्मोपपन्नगा
 भवन्त्येवमाख्यातम् । साम्प्रतं वृक्षोपर्युत्पन्नान् वृक्षानाश्रित्याह-अथापरमेतत्पुराऽऽख्यातं यद्वक्ष्यमाणमिहैके
 सत्त्वा वृक्षयोनिका भवन्ति, तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रदेशतया येऽपरे समुत्पद्यन्ते तस्यैकस्य
 वनस्पतेर्मूलारम्भकस्योपचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयन्ते, यदि वा ये ते मूलकन्दस्कन्धशाखा-
 प्रशाखादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्तिनस्त एवमभिधीयन्ते, तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपादाननिष्पादितेषु
 उपर्युपरि अब्यारोहन्तीत्यव्यारुहाः-वृक्षोपरिजाता वृक्षा इत्यभिधीयन्ते, ते च वल्लीवृक्षाभिधानाः कामवृक्षाभिधाना
 वा द्रष्टव्याः, तदुभावे चापरे वनस्पतिकायाः समुत्पद्यन्ते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिविवि, इहापि प्राग्वच्चत्वारि
 सूत्राणि द्रष्टव्यानि, तद्यथा-वृक्षयोनिकेषु वृक्षेष्वपरेऽव्यारुहाः समुत्पद्यन्ते, ते च तत्रोत्पन्नाः स्वयोनिभूतं
 वनस्पतिशरीरमाहारयन्ति, तथा पृथिव्यप्तेजीवायवादीनां च शरीरकमाहारयन्ति, तथा तच्छरीरमाहारितं
 सदचित्तं विध्वस्तं विपरिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्थापयन्ति, अपराणि च तेषामध्यारुहाणां
 नानाविधरूपरसगन्धस्पर्शोपेतानि नानासंस्थानानि शरीराणि भवन्ति, ते जीवास्तत्र स्वकृतकर्मोपपन्ना भवन्तीत्ये-
 तदाख्यातमिति प्रथमं सूत्रम्, द्वितीयं त्विदम्-अथापरं पुराऽऽख्यातं ये ते प्राग्वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु अव्यारुहाः

प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिप्रदेष्टोपचयकृतरिऽप्यारुह्यनस्पतित्वेनोपपद्यन्ते, ते च जीवा अभ्यासप्रवेक्षेपूत्यभा
 अभ्यासहजीवास्तेषां स्वयोनिसूतानि क्षरीराभ्याहारयन्ति, तत्रापरारण्यपि पृथिव्यादीनि क्षरीराणि आहारयन्ति
 अपरारण्यि चाभ्याससम्भवानामभ्यासहजीवानां नानाविषयवर्णकविकानि क्षरीराणि मवन्तीत्येषमाख्यातम्, तृतीयं
 स्विदम्-अथापरं पुराक्यातं, तद्यथा-इहैके सत्त्वा अभ्याससमवेष्ट्वभ्यासहृष्यारुहवेनोत्पद्यन्ते, ये चैवमुत्पद्यन्ते
 तेऽभ्यासहयोनिकानामभ्यासहजाणां यानि क्षरीराणि तानि आहारयन्ति, द्वितीयस्त्रे ब्रह्मयोनिकानामभ्यासहजाणां
 पानि क्षरीराणि तान्यपरे अभ्यासहजीवा आहारयन्ति, तृतीये त्वभ्यासहयोनिकानामभ्यासहजीवानां क्षरीराणि
 द्रष्टव्यानीति विज्ञेयः, ॥८॥ तु चतुर्थकं, तद्यथा-अथापरमिदमाख्यातं, तद्यथा-इहैके सत्त्वा अभ्यासहयोनिकेभ्यश्चाहु-
 र्हेषु मूलकन्दस्त्वक्कालाप्रवालप्रपुष्पफळबीजभावेनोत्पद्यन्ते, ते च तवाविचकर्मोपगा मवन्तीत्येतदाख्यात
 मिति, शेषं तदेवेति । साम्प्रत ब्रह्मव्यतिरिक्तं शेषं वनस्प(ग्रन्थाग्रम्-१०५००)विकायमाधित्याह-अथापरमिदमा
 क्मात यदुत्तरत्र वक्ष्यते, तद्यथा-इहैके सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसम्भवाः पृथिवीभ्युत्क्रमा इत्यादयो यथाशुद्धेषु
 वत्सार आलापका एवं वृजान्यभ्याधित्य द्रष्टव्याः, ते वामी-नानाविधाः पृथिवीयोनिषु वृजत्वेनोत्पद्यन्ते पृथिवी
 क्षरीरं आहारयन्ति द्वितीयं तु पृथिवीयोनिषु तृतेषुत्पद्यन्ते वृषक्षरीरं आहारयन्तीति तृतीयं तु वृणयोनिषु
 वृषेषुत्पद्यन्ते वृणयोनिषु वृणक्षरीरं आहारयन्तीति चतुर्थं वृणयोनिषु वृणावयवेषु मूलादिषु दक्षप्रकारेषुत्पद्यन्ते
 वृषक्षरीरं आहारयन्ति, इत्येव पाषदाक्यातमिति । एषमौषध्याभ्यासत्वार आलापका मजनीयाः, नमरमोषधि

ग्रहणं कर्तव्यम् । एवं हरिताश्रयाश्चत्वार आलापका भवनीयाः । कुहणेषु त्वेक एवालापको द्रष्टव्यः, तद्योनिका-
 नामपरेषामभावादिति भावः । इह चामी वनस्पतिविशेषा लोकव्यवहारतोऽनुगन्तव्याः प्रज्ञापनातो वाऽवसेया
 इति । अत्र च सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकत्वात्पृथिवीसमाश्रयत्वेनाभिहिताः । इह च स्थावराणां वनस्पतेरेव प्रस्पष्ट-
 चैतन्यलक्षणत्वात्तस्यैव प्राक् प्रदर्शितं चैतन्यम्, साम्प्रतमप्याययोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह—अथान-
 न्तरमेतद्वक्ष्यमाणमाख्यातं, तद्यथा—इहैके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदयादुदकं योनिः—उत्पत्तिस्थानं' येषां ते तथा,
 तथोदके सम्भवो येषां ते तथा, यावत्कर्मनिदानेन संदानितास्तदुपक्रमा भवन्तीति । ते च तत्कर्मवशगा नाना-
 विधयोनिषूदकेषु वृक्षत्वेन व्युत्क्रामन्ति—उत्पद्यन्ते । ये च जीवा उदकयोनिका वृक्षत्वेनोत्पन्नास्ते तच्छरीरम्—
 उदकशरीरमाहारयन्ति, न केवलं तदेवान्यदपि पृथिवीकायादिशरीरमाहारयन्तीति । शेषं पूर्ववत् नेयम् । यथा
 पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आलापका एवमुदकयोनिकानामपि वृक्षाणां भवन्तीत्येवं द्रष्टव्यं, तदुत्पन्नानां
 त्वपरविकल्पाभावादेक एवालापको भवति, एतेषां हि उदकाकृतीनां वनस्पतिकायानां तथा अवकपनकैवल्य-
 दीनामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याभावादिति । एते च उदकाश्रया वनस्पतिविशेषाः कलम्बुकाहडादयो लोक-
 व्यवहारतोऽवसेया इति । साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वनस्पत्याश्रयमालापकत्रयं दर्शयितुमाह—तद्यथा—पृथिवी-
 योनिकैर्बृक्षैर्बृक्षयोनिकैर्बृक्षस्तथा वृक्षयोनिकैर्मूलादिभिरिति, एवं वृक्षयोनिकैरन्यारूहेस्तथाऽन्यारूहयोनिर्कैरन्यारूहे-

स्वयाभ्यासयोनिकर्ममूलादिभिरिति । एषमन्येऽपि सुणादयो द्रष्टव्याः । एषमुदक्योनिकेष्वपि द्रष्टव्येषु योस्वनीय ।
 तदेवं पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुदक्योनिकवनस्पतेष्व मेदानुपवर्षणानां तदनुभावेनोपसंविष्टाह—‘ते जीवा’
 इत्यादि, ते वनस्पतिपूतृणा जीवाः पृथिवीयोनिकानां तयोदेककृष्याभ्यासयुक्तौषधिरितयोनिकानां वृक्षाणां
 पापत्वेरहमाहारयन्तीत्येतदास्वपातयिति, तथा व्रसानां प्राणिनां क्षरीरमाहारयन्त्येसदवयाने द्रष्टव्यमिति । तदेव
 वनस्पतिकृषिकानां सुप्रतिपाद्यचैतन्यानां स्वरूपमभिरिति, ज्ञेयाः पृथ्वीकायादयश्चत्वार एकेन्द्रिया उत्तरत्र प्रति
 पादयिष्यन्ते, साम्प्रतं व्रसकायस्यावसरः, स च नारकतिर्यच्चानुप्यदेवमेवमिषा, तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानु
 मानप्राप्ताः—(तथाहि—) द्रुकुतकर्मफलसुखः केचन सन्तीत्येष ते प्रादोः । तदाहारीऽप्येकान्तेनाशुभपुद्गल-
 निर्वर्तित और्जसा न प्रवेयेयेति । देवा अप्यधुना बाहुस्येनानुमानगम्या एव, तेषामप्याहारः शुभ एकान्तेनोक्तो
 निर्वर्तितो न प्रवेयेकृत इति, स चामोगनिर्वर्तितोऽनामोयकृतश्च, तत्रानामोमकृतः प्रतिप्रमयभावी आभोगकृतश्च
 जवन्नेन चतुर्वमकृत उक्तकृतस्तु त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्रनिष्पादित इति । ज्ञेयास्तु तिर्यकानुगम्याः तेषां च मध्ये
 मनुष्यावामभ्यहितत्वाच्चात्रेव प्राथम्यमित्युमाह—

अथावर पुरस्त्राय पाणाविहारं मनुस्साणं तज्जहा—कस्मभूमगणं अकस्मभूमगणा व्यतर-

अ १ एकस्मभ्येर्वापि दुष्कारितोनिर्दिष्टपि द्रष्टेऽनु गोजनोऽव तद्वैव अ० । २ तपोरुक्तानां वृक्षा प्र । ३ सर्वेष्वानुरोधिष्वस्ति पाठ इव- तथापि
 दीपवतीऽप्यतःप्रादि इति व्रतते । ४ ज्ञेयाहारीऽप्यगीबलस्य विपक्षितस्यैव केनकाः प्रक्षेप- प्रतिविद्धः ।

दीवगाणं आरियाणं मिलक्खुयाणं, तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य
कम्मकडाए जोणिए एत्थ णं मेहुणवत्तियाए [व] णामं संजोगे समुप्पज्झ, दुहओवि सिणेहं
संचिणंति, तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए णपुंसगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा माओउयं पिउ-
सुक्कं तं तदुभयं संसट्ठं कल्लसं किच्चिसं तं पढमत्ताए आहारमाहारेंति, ततो पच्छा जं से माया
णाणाविहाओ रसविहीओ आहारमाहारेति ततो एगदेसेणं ओयमाहारेंति आणुपुब्बेण बुद्धा
पलिपागमणुपवत्ता ततो कायातो अभिनिवट्टमाणा इत्थि वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति
णपुंसगं वेगया जणयंति, ते जीवा डहरा समाणा माउक्खीरं सर्पि आहारेंति, आणुपुब्बेणं बुद्धा
ओयणं कुम्मासं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुहविसरीरं जाव सारूविकडं संतं,
अवरेडवि य णं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतरदीवगाणं
आरियाणं मिलक्खूणं सरीरा णाणावणा भवंतीतिमक्खायम् ॥ सूत्रम्-५६ ॥

अथानन्तरमेतत् 'पुरा'-पूर्वमाख्यातं, तद्यथा-आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाकर्मभूमिजादीनां मनुष्याणां
नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समाख्यातं, तेषां च स्त्रीपुंनपुंसकमेदभिन्नानां 'यथावीजेने'ति
यद्यस्य बीजं, तत्र स्त्रियाः संबन्धि शोणितं पुरुषस्य शुक्रं एतदुभयमप्यविष्वस्तं, शुक्राधिकं सत्पुरुषस्य शोणिता-
धिकं स्त्रियास्तत्समता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते, तथा 'यथावकाशेने'ति यो यस्यावकाशो मातुरुदर-

इदमपि किल वामा स्त्रियो दक्षिणा ह्यधिः पुरुषस्योभयाभितः पण्ड इति । अत्र चाविष्यस्ता
 यानिरविष्यस्तं वीक्ष्यमिति वत्तारो भङ्गाः, तत्राप्याय एव मङ्गल उत्पत्तेरवकाशो न श्येत् त्रिष्विति । अत्र च
 त्रीपुत्रयोर्वेदोदये सति पूर्वकर्मनिर्वर्तितायां योनौ 'मैयुनप्रत्ययिको'—रतामिलापोदयवनितोऽग्रिकारणयोररणि
 कापुयोस्त्रि संयोगः समुत्पद्यते, तत्संयोगे च तच्छुक्राशोषिते समुपादाय तत्रोत्पत्सवो जन्तवस्तैवसकर्मजाभ्यां
 त्रीरारम्भा कर्मरज्जुसंज्ञानितास्तत्रोत्पद्यन्ते । त च प्रथममुभयोरपि स्त्रहमाचिन्त्यविष्यत्सायां योनौ सत्यामिति,
 विष्यस्यते तु योनिः पञ्चपञ्चादिका (यदा) नारी सप्तसप्तिकाः पुमान् इति, तथा द्वादश सप्तानि यावच्छुक्राशोषिते
 अविष्यस्तयोनिक भवतः तत ऊर्ध्वं चंसमुपगच्छत इति । तत्र च स्त्रीषा उभयोरपि स्त्रहमाहार्य स्वकर्मविपाकेन
 ययास्वं स्त्रीपुत्रपुनकमावेन 'वितर्दति' वि-वर्तन्ते समुत्पद्यन्त इति यावत्, तदुत्तरकाल च स्त्रीकुक्षौ प्रविष्टाः सन्तः
 त्रियाऽऽहारितस्याहारस्य निर्यासं स्त्रहमाददति, तद्वेदेन च तेषां जन्तूनां क्रमोपचयाद् अनेन क्रमेण निष्पत्ति
 रुमवायते—'मृषाह कल्ल होह, सप्ताह होह शुच्युय' इत्यादि । तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोवसा
 मिथेय वा नोममिवाऽऽनुपूर्व्यपाहारयन्ति 'यथाक्रमम्'—आनुपूर्व्येण इदिसुपागताः सन्तो 'गर्भपरिपाक'—
 गर्भनिष्पत्तिमनुप्रपन्नास्ततो मातुः कायावभिनिवर्तमानाः—पुत्रगमन्तः सन्तस्तद्योतेनिगच्छन्ति । ते च तथाविध
 क्रमोदयादारमनः स्त्रीमावमप्येकत्रा 'जनयन्ति'—उत्पादयन्त्यपरे केष्वन पुत्राव नपुसकमाव च, इदमुक्त ममवि-
 त्रीपुनपुनकमावः प्राणिनां स्वकृतकर्मनिर्वर्तितो भवति, न पुनर्यो यादृगिह मये सोऽगृह्मिन्नपि तादृगेवेति, ते च

तदहर्जातवालकाः सन्तः पूर्वभवाभ्यासादाहाराभिलाषिणो मातुः स्तनस्तन्यमाहारयन्ति, तदाहारेण चानुपूर्व्येण च शूद्धास्तदुचरकालं नवनीतदध्योदनादिकं यात्कुलमाषान् शुञ्जते, तथाऽऽहारत्वेनोपगतांस्त्रसान् स्थावरांश्च प्राणि-
नस्ते जीवा आहारयन्ति, तथा नानाविधपृथिवीशरीरं लवणादिकं सचेतनमचेतनं वाऽऽहारयन्ति, तच्चाहारित-
मात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् रसासुब्धांसभेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव इति सप्तधा व्यवस्थापयन्ति,
अपराण्यपि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्याविर्भवन्ति, ते च तद्योनिकत्वात्तदाधारभूतानि
नानावर्णानि शरीराण्याहारयन्तीत्येवमाख्यातमिति । एवं तावद्गर्भव्युत्क्रान्तिजमनुष्याः प्रतिपादिताः, तदनन्तरं
संभूच्छनजानामवसरः, तांश्चोत्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि, साम्प्रत तिर्यग्योनिकाः, तत्रापि जलचरानुद्दिश्याह—

अहावरं पुरक्खायं पाणाविहाणं जलचराणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा—मच्छाणं
जाव सुंसुमाराणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडा तहेव
निवट्टमाणा अंडं वेगया जणयंति, पोयं वेगया जणयंति; से अंडे उडिभल्लमाणे इत्थि वेगया
जणयंति, पुरिसं वेगया जणयंति, नपुंसं वेगया जणयंति, ते जीवा डहरा समाणा आउसिणेह-
माहारंति आणुपुण्वेणं बुड्ढा वणस्सत्तिकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं
जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं पाणाविहाणं जलचरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं

सुसुमाराण सरीरा गाणावण्णा जावमक्खाय । अहावर पुरक्खाय गाणाविहाण वउप्पययलयर-
 पण्हियतिरिक्खजोगियाणा, तज्झा-एगलुराण बुलुराण गंभीपवाण सणप्फयाणा, तेसिं च ण
 बुइओ सिणेइं सधिनति, तत्थ ण जीवा इत्थिस्ताए पुरिसत्ताए जाव विउद्धति, ते जीवा माओउयं
 पिउसुक एवं ज्झा मणुस्साण इत्थिपि वेगया जणयति पुरिसपि नपुंसगपि, ते जीवा उहारा
 समाणा माउक्खीर सत्थि आहारेंति आणुपुब्बेण बुद्धा वणस्सइकायं तसयावरे य पाणे, ते जीवा
 आहारेंति पुढविसरीरं जाव सत्त, अवरेऽवि य णं तेसिं गाणाविहाण वउप्पययलयरपवेदिय
 तिरिक्खजोगियाणं एगलुराणं जाव सणप्फयाण सरीरा गाणावण्णा जावमक्खाय । अहावरं
 पुरक्खाय गाणाविहाण उरपरिसप्पयलयरपण्हियतिरिक्खजोगियाणा, तज्झा-महीण अयग-
 राणं आसाळियाण महोरगाणा, तेसिं च ण अहावीएण अहावगासेणं इत्थीए पुरिस जाव एत्थ
 ण मेहुणे एव त वेव, नाणत्त अह वेगइया जणयति, पोय वेगइया जणयति; से अहे उटिमज्ज
 माणे इत्थि वेगइया जणयति, पुरिसपि नपुंसगपि; ते जीवा उहारा समाणा वाउक्कायमाहारेंति
 आणुपुब्बेण बुद्धा वणस्सइकाय तसयावरपाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संत,
 अवरेऽवि य णं तेसिं गाणाविहाणं उरपरिसप्पयलयरपण्हियतिरिक्ख० अहीणं जाव महोरगाणं

सरीरा पाणावण्णा पाणागंधा जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं पाणाविहाणं भुयपरिसप्प-
थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा-गोहाणं नउलाणं सिहाणं सरडाणं सल्लाणं सरवाणं
खराणं घरकोइलियाणं विस्संभराणं मुसगाणं मंगुसाणं पयलाइयाणं विरालियाणं जोहाणं
चउप्पाइयाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य जहा उरपरिसप्पाणं
तहा भाणियव्वं जाव सारूविकडं संतं, अवेरेडवि य णं तेसिं पाणाविहाणं भुयपरिसप्प-
पंचिदियथलयरतिरिक्खाणं तं० गोहाणं जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं पाणाविहाणं जल-
चरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा-चम्मपक्खीणं, लोमपक्खीणं, समुग्गपक्खीणं, वित्त-
पक्खीणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए जहा उरपरिसप्पाणं, नाणत्तं ते जीवा
डहरा समाणा माउगात्तसिणेहमाहारेति आणुपुब्बेणं बुद्धा वणस्सत्तिकायं तसथावरे य पाणे, ते
जीवा आहारेति पुढविसरीरं जाव संतं, अवेरेडवि य णं तेसिं पाणाविहाणं खहचरपंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं चम्मपक्खीणं जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-५७ ॥

अथानन्तरमेतद्वक्ष्यमाणं पूर्वमाख्यातं, तद्यथा-नानाविधजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संबन्धिनः कांश्चि-
त्स्वनामग्राहमाह, तद्यथा-‘मच्छाणं जाव सुंसुमाराण ’मित्यादि, तेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राहसुंसुमारादीनां यथा-
बीजेन-यस्य यथा यद्वीजं यथाबीजं तेन तथा यथावकाशेन-यो यस्योदरादाववकाशस्तेन स्त्रियाः पुरुषस्य च

स्वधर्मनिर्वर्तितायां योनाधुत्पद्यन्ते । ते च तत्राभिष्यक्ता मातुराहारेण वृद्धिसुपगताः स्त्रीपुनपुसकानामन्यतमत्वे-
 नोत्पद्यन्ते, ते च धीबा बलवरा गर्भाद्व्युत्क्रान्ताः सन्तस्तदनन्तरं यावद् 'बृद्धर'पि लघवस्तावदपेक्षेहम्--अपू-
 कायमेवाहारयन्ति आनुपूर्व्येण च वृद्धाः सन्तो वनस्पतिकण्य सवाज्यरस्य त्रसान् स्वाभरावाहारयन्ति यावत्पञ्चे-
 द्रियानप्याहारयन्ति, तथा चोक्तम्--"अस्ति मत्स्यास्त्रिमिर्नाम, अतयोन्नयनविस्तरः । तिमिश्चिच्छिन्नोऽप्यस्ति,
 तद्विच्छिन्नोऽप्यस्ति, राषव ! ॥ १ ॥" तथा ते जीवाः वृथिवीश्वरीर-कर्दमस्वरूपं क्रमेण वृद्धिसुपगताः सन्त आहार
 यन्ति । साम्प्रतं स्पर्शवराधुदिरिष्याह--'अहोवर'मित्यादि, अवापरमेतदाख्यात नानाविधानां चतुष्पदानां
 तथा सनत्पदानां-सिंहव्याघ्रादीनां, तथा द्विपुराणां-गोमहिष्यादीनां, तथा गण्डीपदानां-हस्तिपण्डकादीनां,
 स्तदनन्तरं मातुः स्तन्यमाहारयन्तीति, क्रमेण च वृद्धिसुपगताः सन्त्योऽप्येषामपि शरीरमाहारवन्तीति श्रेष्ठं सुपम
 वावत्क्रमोपपत्ता मवन्तीति । साम्प्रतमुपरिसर्पानुरिष्याह--'नानाविधानां'-चतुष्पदानाणां पुरसा ये प्रसर्पन्ति
 तेषां, तथा-अहीनामजमराणांमाच्छादिकाणां महोरगाणां ययावीकत्वेन ययावकाक्षेन चोत्पस्याज्जबत्वेन पोस-
 जत्वेन वा गर्भाभिर्गच्छन्तीति । त च निर्मिता मातुरुष्माण बाधु याहारयन्ति, तेषां च वातिप्रत्ययेन येनैवाहारेण
 वीर्यदिनव इदिरूपभापते, श्रेष्ठं सुगयं, यावदाक्यानमिति । साम्प्रतं वृषपदिसर्पानुरिष्याह--जानाविधानां

भुजाम्यां ये परिसर्पन्ति तेषां, तद्यथा-गोधानकुलादीनां स्वकर्मोपात्तेन यथावीजेन यथावकाशेन चोत्पत्तिर्भवति,
 ते चाण्डजत्वेन पोतजत्वेन चोत्पन्नास्तदनन्तरं मातुरुष्मणा वायुना चाऽऽहारितेन वृद्धिमुपयान्ति, शेषं सुगमं,
 यावदाख्यातमिति । साम्प्रतं खचराबुद्दिश्याह-नानाविधानां खचराणां भूतपत्तिरेवं द्रष्टव्या-तद्यथा-चर्मपक्षिणां-
 चर्मकीटवल्गुलीप्रभृतीनां तथा लोमपक्षिणां-सारसराजहंसकाकबकादीनां तथा समुद्रपक्षिविततपक्षिणां बहिर्द्वीप-
 वर्तिनामेतेषां यथावीजेन यथावकाशेन चोत्पन्नानामाहारक्रियैवमपजायते, तद्यथा-सा पक्षिणी तदण्डकं स्व-
 पक्षाम्यामावृत्य तावत्तिष्ठति यावत्तदण्डकं तदूष्मणाहारितेन वृद्धिमुपगतं सत् कललावस्थां परित्यज्य चञ्चवादिका-
 नवयवान् परिसमाप्य मेदमुपयाति, तदुत्तरकालमपि मात्रोपनीतेनाहारेण वृद्धिमुपयाति, शेषं प्राग्वत् । व्या-
 ख्याताः पञ्चेन्द्रिया मनुष्यास्तिर्यञ्च, तेषां चाहारो द्वेधा-आभोगनिर्वर्तितोऽनाभोगनिर्वर्तितश्च, तत्रानाभोग-
 निर्वर्तितः प्रतिक्षणभावी आभोगनिर्वर्तितस्तु यथास्वं भुद्धेदनीयोदयमावीति । साम्प्रतं विकलेन्द्रियानुद्दिश्याह-

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणिया णाणाविहसंभवा णाणाविहबुक्कमा
 तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवणा कम्मणियाणेणं तत्थबुक्कमा णाणाविहाणं तसथाव-
 राणं पोण्णलाणं सरीरेसु वा, सचित्तेसु वा, अचित्तेसु वा, अणुसूयत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं
 णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुहविसरीरं जाव संतं,
 अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सरीरा णाणावण्णा जावमक्खायं । एवं

दुरुपसम्भवत्ताए पयं खुरदुगत्ताए ॥ सूत्रम्-५८ ॥

अयानन्तरमेवदाक्यातं 'श'-'अस्मिन् संसारे एके केचन तथाविधकर्मोदपपतिनाः 'सस्थाः'-'प्रायिनो नानाविधयोनिकाः कर्मनिदानेन-स्वच्छकर्मणोपादानमृतेन सत्रोत्पत्तिस्थाने 'उपक्रम्य'-आगत्य नानाविधप्रस स्वावराणां क्षरीरेषु सचिषेषु अचिषेषु वा 'अणुसूयत्ताए'वि-असक्षरीराश्रिततया परनिष्पया विषर्तन्ते समुत्प पन्ते इति यावत्, ते च क्षीया विकलेन्द्रियाः सचिषेषु मनुष्यादिक्षरीरेषु शूकालिङ्गादिकत्वेनोत्पद्यन्ते, तथा कस्य-रिचल्यमानेषु मज्जकादिष्वचिषेषु मत्तुण्यत्वेनाविर्मबन्ति, तथाऽचिषीभूतेषु मनुष्यादिक्षरीरकेषु विकलेन्द्रियक्षरीरेषु वा ते क्षीया अनुरूपतत्वेन-परनिष्पया कृम्यादित्वेनोत्पद्यन्ते, अपरे तु सचिषे तेजःकायादौ मृषिकादित्वेनो त्पद्यन्ते, यत्र चाग्नित्वा वायुरित्यतस्तदुद्भवा अपि द्रष्टव्याः, तथा वृषिषीमनुजित्व हन्युषिपीकिकादयो वर्षादाव् प्पया संस्वेदया आयन्ते, तयोदके एतत्काष्ठोक्त्यज्जमरिकाष्ठेनकादयः समुत्पद्यन्ते, तथा घनस्यतिक्राये घनक ज्जमरादयो नायन्ते । तदेव ते क्षीयास्तानि स्वयोनिक्षरीराभ्याहारयन्ति इत्येवमाक्यातमिति । साम्प्रत पञ्चेन्द्रिययूत्र पुरीषेन्द्रवानसुमरः प्रसिपादयितुमाह-'एव'मिति पूर्वोक्तपरामर्शः, यथा सचिषाविचक्षरीरनिष्पया विकलेन्द्रियाः समुत्पद्यन्ते, तथा तत्समकेषु मूत्रपुरीषवान्तादिषु अपरे जन्तवो दृष्टं--विरूप रूप येषां कृम्यादीनां ते दुरुपास्त रसमयत्वेन-उद्गात्रेनोत्पद्यन्ते, ते च तत्र विष्ठादौ देहाभिमतेजनिर्गते वा समुत्पद्यमाना सस्यभाज्य तदेव विष्ठादिकं स्वयोनिमूत्रमाहारयन्ति, एषे प्राग्भव । साम्प्रतं सचिषक्षरीराभ्यण् बन्धुः प्रसिपादयितुमाह-'एव'मिति,

मिति, यथा मूत्रपुरीषादावुत्पादस्तथा तिर्यकशरीरेषु 'खुरदुग्ताए' चि-चर्मकीटतया समुत्पद्यन्ते, इदमुक्तं भवति-जीवतामेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोऽन्तः प्राणिनः संमूर्च्छयन्ते, ते च तन्मांसवर्मणी भक्षयन्ति, भक्षयन्त-श्चर्मणो विवराणि विदधति, गलच्छोणितेषु विवरेषु तिष्ठन्तस्तदेव शोणितमाहारयन्ति, तथा अचिच्छिन्नादिशरीरेऽपि, तथा सचित्ताचित्तवनस्पतिशरीरेऽपि घुणकीटकाः संमूर्च्छयन्ते, ते च तत्र संमूर्च्छन्तस्तच्छरीरमाहारयन्तीति । साम्प्रतमप्यायं प्रतिपिपादयिषुस्तत्कारणभूतवातप्रतिपादनपूर्वकं प्रतिपादयतीत्याह—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणं तत्थबुक्कमा पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं सरीरं वायसंसिद्धं वा वायसंगहियं वा वायपरिगहियं उड्ढाएसु उड्ढभागी भवति, अहेवाएसु अहेभागी भवति, तेसिं पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुहविसरीरं जाव संतं, अवरेंडवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुद्धोदगाणं सरीरा पाणावण्णा जाव मक्खायं । अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणं तत्थबुक्कमा तसथावरजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुहविसरीरं जाव संतं, अवरेंडवि य णं तेसिं

तस्यपावरजोगियाणां उदगगण सरीरा गाणावण्णा जावमक्खाय । अहावर पुरक्खाय इहेगतिया सत्ता उदगजोगियाण जाव कम्मनियाणेणं तत्थयुक्कमा उदगजोगिएसु उवएसु उवगत्ताए यिउट्ठति, ते जीवा तेसि उदगजोगियाण उदगणं सिणेइमाहारेंति, त जीवा आहारेंति पुइयिसरीर जाव सत, अवरेऽवि य ण तेसि उदगजोगियाण उदगण सरीरा गाणावद्धा जावमक्खाय । अहावर पुरक्खाय इहेगतिया सत्ता उदगजोगियाण जाव कम्मनियाणेण उदगगण सिणेइमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुइयिसरीर जाव सत, अवरेऽवि य ण तेसि उदगजोगियाण तसपाणाणं सरीरा गाणावण्णा जावमक्खाय ॥ सुत्रम्-५९ ॥

अथानन्तरमेतदस्यमाण 'पुरा'-पूर्वमाख्यात, 'इह'-अस्मिन् वगत्येकं सत्त्वास्तथाविवक्कमोदयाइ नाना विषयोनिकाः सन्तो यावत्कर्मनिदानेन 'तच्च'-अस्मिन्वातयोनिकेऽप्युक्त्वाये 'व्युत्पद्य्य'-आगत्य 'नानाविधानां'-इदुप्रकाराणां 'अस्सानां'-वर्धुरप्रभृतीनां 'स्यावराणां' च'-इरितलवणादीनां प्राणिनां सविद्याधिचमेद मिमेणु शरीरेषु तदपक्वपद्वीर वातयोनिकत्वाद्पक्वपक्व वायुनोपादानकारणभूतेन सम्यक् 'संसिद्ध'-निष्पादित तथा वातेनैव सम्यग् गृहीतमभ्रकपटत्तान्तर्निष्ठं च तथा वातेनान्योऽन्यानुगतत्वात्परिगत तयोर्ध्वगतेषु वातेषु र्जमागी मवत्पक्वयो, भगनगतपातवशादिति समुच्छेदं तत्र, तथाऽप्यस्याहतेषु वातेषु तदव्याक्रयस्यचोमागी

अपकायः, एवं तिर्यग्गतेषु चातेषु तिर्यग्भागी भवत्यपकायः, इदमुक्तं भवति-वातयोनिकत्वादपकायस्य यत्र यत्रासौ तथाविधपरिणामपरिणतो भवति तत्र तत्र तत्कार्यभूतं जलमपि संमूर्च्छते, तस्य चाभिधानपूर्वकं भेदं दर्शयितुमाह-तद्यथा-‘ओस’ति-अवक्ष्यायः ‘हिमये’ति-शिशिरादौ वातेरिता हिमकणा महिकाः-धूमिकाः करकाः-प्रतीताः ‘हरित्तणुय’ति-दृणाग्रव्यवस्थिता जलबिन्दवः शुद्धोदकं-प्रतीतमिति । ‘इह’-अस्मिन्नदुक-प्रस्तावे एके सत्त्वास्तत्रोत्पद्यन्ते स्वकर्मवशास्तत्रोत्पन्नास्ते जीवास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्वोत्पत्त्या-धारभूतानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवास्तच्छरीरमाहारयन्ति, अनाहारका न भवन्तीत्यर्थः, शेषं सुगमं यावदे-तदाख्यातमिति । तदेवं वातयोनिकमपकायं प्रदर्शयितुमाह-अथापरमाख्यातं ‘इह’-अस्मिन् जगति उदकाधिकारे वा एके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदयाद्वातवशोत्पन्नत्रसस्थावरशरीराधारमुदकं योनिः-उत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा, तथोदकसंभवा यावत्कर्मनिदानेन तत्रोत्पत्तिसवस्त्रसस्थावरयोनिर्केषूदकेष्वपरो-दकतया ‘विवर्तन्ते’-समुत्पद्यन्ते, ते चोदकजीवास्तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति अन्या-न्यपि पृथिव्यादिशरीराण्याहारयन्ति, तच्च पृथिव्यादिशरीरमाहारितं सत् सारूप्यमानीयात्मसात्प्रकुर्वन्त्यपराण्यपि तत्र त्रसस्थावरशरीराणि विवर्तन्ते, तेषां चोदकयोनिकानामुदकानां नानाविधानि शरीराणि विवर्तन्ते इत्येतदा-ख्यातम् । तदेवं त्रसस्थावरशरीरसंभवमुदकं योनित्वेन प्रदर्शयितुमाह-अथापरमेतदाख्यातं ‘इह’-अस्मिन् जगत्पुदकाधिकारे वा एके सत्त्वाः स्वकृतकर्मोदयादुदकयोनिषुद-

केपुत्पद्यन्ते, ते च तेषामुदकर्मभवानामुदकजीवानामात्माधारयन्ति, ओषं सुगम यावदास्यात
मिति । साम्प्रतमुदकाधारान् परान् पूतरकादिकांक्षसान् दर्शयितुमाह—अथापरमेतदास्यातमिहैके सस्या उदकेषु
उदकयोनिषु चोदकेषु त्रसप्राप्तिवया पूतरकादिस्त्वेन 'विद्यतेन्ते'—समुत्पद्यन्ते, ते कोत्सपद्यमानाः समुत्पन्नाश्च तेषा
मुदकयोनिजनानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति, ओषं सुगमं यावदास्यातमिति । साम्प्रत तेनःकायमुदिकाह—

अदावर पुरक्स्वाय इहेगतिया सत्ता जाणाविहजोणिया आव कम्मनियाणेण तत्पबुक्कमा
जाणाविहण तसपावराणं पाणाण सरीरेसु सचिस्सेसु वा अचिस्सेसु वा अगणिकायत्ताए
विठहति, ते जीवा तेसि जाणाविहण तसपावराण पाणाणं सिणेहमाहारैरिति, ते जीवा आहारैरिति
पुढविस्सीर जाव सत, अघरेज्जि य ण तेसि तसपावराजोणियाण अगणीण सरीरा जाणावण्णा
जावमक्खाय, सेसा तिसि आलावगा जहा उदगाण । अदावरं पुरक्स्वाय इहेगतिया सत्ता
जाणाविहजोणियाण आव कम्मनियाणेण तत्प बुक्कमा जाणाविहणं तसपावराण पाणाण
सरीरेसु सचिस्सेसु वा अचिस्सेसु वा दाठकायत्ताए विठहति, जहा अगणीण तहा भाणियग्ग्वा,
वत्सारि गमा ॥ सूत्रम्—६० ॥

अथेतदपरमारुपात्, 'इह'—अस्मिन् संसारे एके केचन 'सस्वा'—प्राणिनस्तथाविषकर्मोदयवर्तिनो नाना
विषयोन्तयः प्रादु सन्तः पूर्वत्रन्मनि तथाविष कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां त्रसस्वावराणां प्राणिनां

शरीरेषु सचित्तेष्वचित्तेषु चाशित्वेन 'विवर्तन्ते' प्रादुर्भवन्ति, तथाहि—पञ्चेन्द्रियतिरश्चां दन्तिमहिषादीनां परस्परं युद्धावसरे विषाणसंघर्षे सति अग्निरुचिष्ठते, एमचित्तेष्वपि तदस्थिसंघर्षादग्नेरुत्थानं, तथा द्वीन्द्रियादि-शरीरेष्वपि यथासंभवमायोजनीयं, तथा स्थावरेष्वपि वनस्पत्युपलादिषु सचित्ताचित्तेष्वग्निजीवाः समुत्पद्यन्ते, ते चाग्निजीवास्तत्रोत्पन्नास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्नेहमाहारयन्ति, शेषं सुगमं यावद्भवन्तीत्येवमाख्यातम् । अपरे त्रयोऽप्यालापकाः प्राग्वद् द्रष्टव्या इति । साम्प्रतं वायुकायमुपदिश्याह—'अहावर'मित्यादि, अथापरमेतदाख्यातमित्याद्यग्निनायगमेन व्याख्येयम् । साम्प्रतमग्नेष्वजीवाधारं पृथिवीकायमधिकृत्याह—

आणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेषु सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा पुढवित्ताए सक्करत्ताए वालुयत्ताए इमाओ गाहाओ अणुगंतव्वाओ—“पुढवी य सक्करा वालुया य उवले सिला य लेणूसे । अय तउय तंव सीसग रूप सुवण्णे य वहेरे य ॥ १ ॥ हरियाळे हिंगुलए मणोसिला सासगंजणपवाळे । अउभपडलउभवालुय बायरकाए मणिविहाणा ॥ २ ॥ गोमेज्जए य रुयए अंके फलिहे य लोहियक्खे य । मरगयमसारगल्ले सुयमोयग इंदणीले य ॥ ३ ॥ चंद्रण गेरुय हंसगउभ पुलए सोगंधिए य बोद्धवे । चंदप्पभ वेरुलिए जलकंते सूरकंते य ॥ ४ ॥” एयाओ एएसु भाणि-

१ दन्तशृङ्गयो परिग्रहापेक्षया सचित्ताशयुक्तत्वापेक्षया वा अचित्तभेदभिन्नता । २ त्रसोत्पत्तियुक्ता ।

पय्याओ गाहाओ जाय सूरकतत्ताए थिउद्धति, ते जीया तेसिं गाणाविहाण तसथावरण पाणाण
मिणहमाहारेंति, ते जीया आहारेंति पुत्रविसरीर जाव सत, अघरेऽधि य ण तेसिं तसथावर
चोणियाण पुटवीण जाय सूरकताण सरीरा गाणावण्णा जावमवस्साय, सेसा तिणिण आलावगा
अहा उवगाण ॥ सूत्रम्-६१ ॥

अपापरमेतत्पूर्वमाकृपात इदंके मच्चाः पूर्वं नानाविषयोनिष्ठाः स्वकृतकर्मवद्वा नानाविषयसस्यावरणां
द्वारीरेषु मविषेषु अन्विषेषु वा पृथिवीरवेनोत्पद्यन्ते, तद्यथा-सर्पश्चिराद्गु मणयः करिदन्तेषु मौक्तिकानि विकले
न्निरेष्वपि गुल्फादिषु मौक्तिकानि स्यादरेष्वपि वेष्वादिषु तान्येवेति, एवमविषेषूपपरादिषु लवण्यमावेनोत्पद्यन्ते,
तद्वै पृथिवीरूपयिष्ठा नानाविषयानु पृथिवीषु अर्कराधातुकोपलशिलावृक्षादिभावेन तथा गोमेदकादिरत्नभावेन
व वादरमनिरिबानतया समुत्पद्यन्ते, अप मुगम यावच्चत्वारोऽप्यालापका उदकगमेन नेतव्या इति । साम्प्रतं
मर्गोर्महारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विमणिपुराह—

अहागर पुरकम्बाय सन्धे पाणा सन्धे मृता सन्धे जीया सन्धे सप्ता गाणाविहजोणिया गाणा
यिहमंभया पाणायिहयुक्कमा सरीरजोणिया सरीरसमवा सरीरयुक्कमा सरीराहारा कम्मोवगा
कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्मठिइया कम्मणा येव विप्परियासमुवेत्ति । से एवमायाणइ से
एवमायाणिस्ता आहारगुत्ते सदिए समिए सया अप तिचेमि ॥ सूत्रम्-६२ ॥

वियसुयक्खंधस्स आहारपरिणा णाम तहयमज्झयणं समत्तं ।
अथापरमेतदाख्यातं, तद्यथा—सर्वे ‘प्राणाः’—प्राणिनोऽत्र च प्राणिभूतजीवसत्त्वशब्दाः पर्यायत्वेन द्रष्टव्याः,

कथञ्चिद्धेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः, ते च नानाविधयोनिक्का नानाविधासु योनिषूपपद्यन्ते, नारकतिर्यङ्नरामराणां
परस्परगमनसम्भवात्, ते च यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्तच्छरीराण्याहारयन्ति, तदाहारवन्तश्च तत्रागुप्तास्तद्द्वारायात-
तत्कर्मवशगा नारकतिर्यङ्नरामरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो भवन्ति, अनेनेदमुक्तं भवति—यो यादृग्निह
भवे स तादृगेवामुत्रापि भवतीत्येतन्निस्तं भवति, अपितु कर्मोपगाः कर्मनिदानाः कर्मायत्तगतयो भवन्ति, तथा
तैर्नैव कर्मणा सुखलिप्सवोऽपि तद्विपर्यासं—दुःखमुपगच्छन्तीति । साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह—यदेत
न्मयाऽऽदितः प्रभृत्युक्तं, तद्यथा—यो यत्रोत्पद्यते स तच्छरीराहारको भवति आहारागुप्तश्च कर्मादत्ते कर्मणा च
नानाविधासु योनिषु अरहद्बुद्धीन्यायेन पौनःपुन्येन पर्यटतीत्येवमाजानीत यूयं, एतद्विपर्यासे दुःखमुपगच्छ-
न्तीति । एतत्परिज्ञाय च सदसद्विवेक्याहारगुप्तः पञ्चभिः समितिभिः समितो यदिवा सम्यग्ज्ञानादिके मार्गे इतो
गतः तथा समितः तथा सह हितेन वर्तते सहितः सन् सदा—सर्वकालं यावदुक्लानं तावद्यतेत—सत्संयमानुष्ठाने
प्रयत्नवान् भवेदिति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीतिपूर्ववत् । गतोऽनुगमः, साम्प्रतं नयाः, ते च प्राग्वद् द्रष्टव्याः ।
समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥ ३ ॥

इति श्रीस्रक्कदङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे आहारपरिज्ञाख्यं तृतीयमध्ययनं सवृत्तिकं समाप्तिमात् ।

अथ द्वितीयध्रुतस्कन्धे चतुर्थप्रत्याख्यानाध्ययनप्रारम्भः ।

तृतीयप्राप्ययनानन्तरं चतुर्थमारभ्यते, अस्य चापमगिसंबन्धः—इहानन्तराध्ययने आहारागुप्तस्य कर्मबन्धोऽ-
भिहितोऽप्यत्र तत्प्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते, यद्विषोचरसुखसंपादनार्थं शुद्धतराहारविषेकार्यमाहारपरिक्षोका, सा चोत्तर
गुणरूपा प्रत्याख्यानक्रियासमन्वितस्य भवतीत्यत आहारपरिहानन्तरं प्रत्याख्यानक्रियाध्ययनमारभ्यत इत्यनेन
संबन्धेनापातस्याप्ययनस्योपक्रमादीनि वृत्तार्थतुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयम्,
तद्यथा—इह कर्मोपादानमूलत्वादुसस्य प्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यत इति । साम्प्रत निश्चेयः तत्राऽप्योषनिष्पेक्षेऽध्ययन
नामनिष्पेक्षे प्रत्याख्यानक्रियेति द्विपदं नाम, तत्र प्रत्याख्यानपदनिष्पेक्षार्थं निर्युक्तिरुदाह—
णामतवणावविद अहच्छ पविसेहय भावे य । एते पञ्चकस्याणस्त छट्विहो होइ निक्खेवो ॥१७९॥
मूलगुणेषु यं पगयं पञ्चकस्याणे इह अवीगारो । होज्ज हु तत्पञ्चइया अत्पञ्चकस्याणकिरिया जा॥१८०॥

नामस्थापनाद्रव्याविस्साप्रतिषेधभावरूपः प्रत्याख्यानस्याय गोवा निश्चेयः, तत्रापि नामस्थापने सुगमे, द्रव्य
प्रत्याख्यानं तु द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्याह द्रव्ये द्रव्यभूतस्य वा प्रत्याख्यानं द्रव्यप्रत्याख्यानं, तत्र सविधाविधिमि-
मेवस्य द्रव्यस्य प्रत्याख्यानं द्रव्यप्रत्याख्यानं, द्रव्यनिमित्तं वा प्रत्याख्यानं यथा घम्मिस्तस्य, एवमपराप्यपि

१ भावे अ जा । २ सु त अ जा । ३ अही अ जा । ४ अया पञ्च अ जा । ५ पञ्चकस्याणकिरिया एवमपरा अ जा ।

कारकाणि स्वधिया योजनीयानि, तथा दातु मिच्छा दित्सा न दित्सा अदित्सा तथा प्रत्याख्यानमदित्साप्रत्याख्यानं-सत्यपि देये सति च संप्रदानकारके केवलं दातुर्दातुमिच्छा नास्तीत्यतोऽदित्साप्रत्याख्यानं, तथा प्रतिषेधप्रत्याख्यानमिदं, तद्यथा-विचक्षितद्रव्याभावाद्विशिष्टसंप्रदानकारकाभावाद्वा सत्यामपि दित्सायां यः प्रतिषेधस्तत्प्रतिषेधप्रत्याख्यानं, भावप्रत्याख्यानं तु द्विधा-अन्तःकरणशुद्धस्य साधोः श्रावकस्य वा मूलगुणप्रत्याख्यानमृत्तरगुणप्रत्याख्यानं चेति, चशब्दादेतद् द्विविधमपि नोआगमतो भावप्रत्याख्यानं द्रष्टव्यं, नान्यदिति । साम्प्रतं क्रियापदं निक्षेप्तव्यं, तच्च क्रियास्थानाध्ययने निक्षिप्तमिति न पुनर्निक्षिप्यते । इह पुनर्भावप्रत्याख्यानेनाधिकार इति दर्शयितुमाह-मूलगुणाः-प्राणातिपातविरमणादयस्तेषु प्रकृतम्-अधिकारः प्राणातिपातादेः प्रत्याख्यानं कर्तव्यमितियावत् 'इह'-प्रत्याख्यानक्रियाध्ययनेऽर्थाधिकारी, यदि मूलगुणप्रत्याख्यानं न क्रियते ततोऽप्यायं दर्शयितुमाह-प्रत्याख्यानाभावेऽनियतत्वाद्यत्किञ्चनकारितया तत्प्रत्ययिका-तन्निमित्ता भवेद्-उत्पद्येत अग्रत्याख्यानक्रिया-सावद्यानुष्ठानक्रिया तत्प्रत्ययिकश्च कर्मबन्धः तन्निमित्तश्च संसार इत्यतः प्रत्याख्यानक्रिया मृशुष्टुणा विधेयेति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, अधुना सूत्रानुगमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्-

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु पच्चक्खाणकिरियाणामज्झयणे, तस्स णं अयमंहे पणत्ते-आया अपच्चक्खाणी यावि भवति आया अकिरियाकुसले यावि भवति आया मिच्छासंठिए यावि भवति आया एगंतदंढे यावि भवति आया एगंतवाले यावि भवति आया

एर्गतसुते याचि भवति आया अविपारमणवयणकायवक्के याचि भवति आया अप्पविइय-
अपयक्कायपावकम्मे याचि भवति, एस खलु भगवता अक्खाए असंजते अविरते अप्पवि
इयपयक्कायपावकम्मे सक्किरिए असुवेहे एर्गतवहे एर्गतपाले एर्गतसुते, से पाले अवियारमण
पयणकायवक्के सुधिणमवि ण पस्सति, पावे य से कम्मे कज्जइ ॥ सुत्रम्-६३ ॥

अस चानन्तरपरम्परसूत्रैः सह संबन्धो वक्तव्यः, स वायम्-इहानन्तराभ्ययनपरिसमाप्ताविद् सुत्रम्-
'आहाराणुतः समित्' सहितः सदा यतेते 'वि एतन्मया भुतमायुष्मता भवतेदमाकृपात्तम्, एवमनया दिद्धा
परम्परसूत्रैरपि संबन्धोऽभ्युद्यः, 'इह'-अस्मिन् प्रवचने सूत्रकृताङ्गे वा 'स्वस्थि'ति-वाक्यालङ्कारे, प्रत्याक्यान
क्रियानामाभ्ययन तस्यापमर्षो-वक्ष्यमाणलक्षणः, अततीत्यात्मा-जीवाः प्राणी, स चानादिमिथ्यात्वाविरतिप्रमाद
कृपाययोगानुगततया स्वभावात् एवामप्रत्याक्यान्यपि भवति, अपिसुन्द्यात्स एव कुतश्चिन्मिथ्यात्वात्प्रत्याक्यान्यपि,
तत्रात्मग्रहणमपरदर्शनभ्युदासायं, तथाहि-साङ्गयानामप्रच्युतानुत्पन्नसिधेरैकस्वभावात् आत्मा, स च तुल्यकुम्भी
करणेऽप्यसमर्पतयाऽकिञ्चित्करत्वाच्च प्रत्याक्यानक्रियायां भवितुमर्हति, नौद्धानामप्यात्मनोऽभावात् ह्यानस्य च
सचिकृतया स्थितेरभावात् कुतः प्रत्याक्यानक्रियेति, एवमन्यत्रापि प्रत्याक्यानक्रियाया अभावो वाच्यः, तथा
सर्वनुद्धान क्रिया तस्यां कुदलः क्रियाकुदलस्तत्प्रतिषेधादक्रियाकुदलोऽप्यात्मा भवति, तथाऽऽत्मा मिथ्यात्वोदय
संस्थितोऽपि भवति तथैकान्तेनापरान् प्राणिनो दण्डयतीति दण्डस्त्वदेवंभूतवात्मा भवति, तथाऽसारत्वापादनाद्वाग

द्वेषाकुलितत्वाद्बालवद्बाल आत्मा भवति, तथा सुप्तवत्सुप्तः, यथा हि द्रव्यसुप्तः शब्दादीन् विषयान् न जानाति
 हिताहितप्राप्तिपरिहारविकलश्च तथा भावसुप्तोऽप्यात्मैवंभूत एव भवतीति, एवमविचारणीयानि-अशोभनतयाऽ-
 निरूपणीयान्यपर्यालोचनीयानि मनोवाक्यायवाक्यानि यस्य स तथा, तत्र मनः-अन्तःकरणं वाग् वाणी कायो-
 देहः अर्थप्रतिपादकं पदसमूहात्मकं वाक्यमेकतिङ् सुबन्तं वा, तत्र वाग्ग्रहणेनैव वाक्यस्य गतार्थत्वाच्चत्पुनर्वाक्य-
 ग्रहणं करोति तदेवं ज्ञापयति-इह वाग्वाक्यपापस्य प्रचुरतया प्राधान्यं, प्रायशस्तत्प्रबुद्ध्यैव प्रतिषेधविधानयोरन्येषां
 प्रवर्त्तनं भवति, तदेवमप्रत्याख्यानाक्रियः सन् आत्माऽविचारितमनोवाक्यायवाक्यश्चापि भवतीति, तथा प्रतिहतं-
 प्रतिस्खलितं प्रत्याख्यात-निराकृतं विरतिप्रतिपत्त्या पापकर्म-अमदनुष्ठानं येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्म
 तत्प्रतिषेधादसदनुष्ठानपरश्चात्मा भवतीति । तदेवमेव-पूर्वोक्तोऽसंयतोऽविरतोऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्म सक्रियः
 ससावधानुष्ठानः, तथाभूतश्चासंबृतो मनोवाक्यायैरगुप्तोऽगुप्तत्वाच्चात्मनः परेषां च दण्डहेतुत्वाद्दण्डः, तदेवंभूतश्च
 सन् एकान्तेन बालवद्बालः सुप्तवदेकान्तेन सुप्तः, तदेवंभूतश्च बालसुप्ततयाऽविचाराणि-अविचारितरमणीयानि
 परमार्थविचारणया युक्त्या वा विघटमानानि मनोवाक्यायवाक्यानि यस्य स तथा, यदिवा परसंबन्ध्यविचारित-
 मनोवाक्यायवाक्यः सन् क्रियासु प्रवर्त्तते, तदेवंभूतो निर्विवेकतया पटुविज्ञानरहितः स्वप्नमपि न पश्यति, तस्य
 चाव्यक्तविज्ञानस्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म बध्यते, तेनैवंभूतेनाव्यक्तविज्ञानेनापि पापं कर्म क्रियत इति भावः ॥
 तत्र चैवं व्यवस्थिते चोदकः प्रज्ञापकमेवमवादीत्-अत्र चाचार्यमिप्रायं चोदकोऽनूद्य प्रतिषेधयति—

तत्प नोयए पप्रयग एव ययासि-असतएण मणेण पावएण असतिपाए घतीए पाविपाए
 अग्गएण काएण पायएण अहणतस्स अमणक्खस्स अविचारमणवयकायवक्खस्स सुविणमवि
 अवरमओ पायकम्मे णो कञ्जइ, कस्स ण त हेठं ? नोयए एव वधीति-अन्नयरेण मणेण पावएण
 मणयस्तिए पाये कम्मे कञ्जइ, अन्नपरीए घतिए पाविपाए घतियत्तिए पावे कम्मे कञ्जइ, अन्नयरेण
 काएण पावएण काययस्तिए पावे कम्मे कञ्जइ, हणतस्स समणक्खस्स सविचारमणवयकायव
 कस्स सुविणमयि पासओ यय गुणजातीयस्स पावे कम्मे कञ्जइ । पुनरवि चोयए एव वधीति-
 तत्प णं जे ते एयमाहसु-अमतएण मणेण पावएण असतीपाए घतिए पाविपाए असतएण
 काएणं पावएण अहणतस्स अमणक्खस्स अविचारमणवयकायवक्खस्स सुविणमवि अपस्सओ
 पाव कम्मे कञ्जइ, तत्प ण जे ते एवमाहसु मिळ्हा ते एवमाहसु । तत्प पन्नवए चोयग एव
 ययासी-त सम्म ज मए पुग्ग पुत्त, असतएण मणेणं पावएण असतिपाए वतिए पाविपाए
 अमतएण काएणं पावएणं अहणतस्स अमणक्खस्स अविचारमणययणकायवक्खस्स सुविणमवि
 अवरमओ पाये कम्मे कञ्जति, त सम्म, कस्स ण त हेठं ? आचार्य आह-तत्प खलु भगवया
 एजीवणिक्कायेऊ पण्णसा, तज्जहा-पुनविआइया जाव तसकाइया, इवेपहिं छहिं जीवणिक्काएहिं

आया अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे निच्चं पसढविउवातचित्तदंढे, तंजहा-पाणातिवाए जाव परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसहे । आचार्य आह-तत्थ खलु भगवया वहए दिट्ठे पणत्ते से जहाणामए वहए सिया गाहावइत्तस्स वा राणो वा राय-पुरिसस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धुणं वहिस्सामि पहरमाणे से किं नुं हु नाम से वहए तस्स गाहावइत्तस्स वा राणो वा रायपुरिसस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धुणं वहिस्सामि पहरमाणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउवायचित्तदंढे भवति । एवं वियागरेमाणे समियाए वियागरे चोयए-हंता भवति । आचार्य आह-जहा से वहए तस्स गाहावइत्तस्स वा तस्स गाहा-वइत्तस्स वा राणो वा रायपुरिसस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धुणं वहिस्सामिति पहरमाणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिते निच्चं पसढ-विउवायचित्तदंढे, एवमेव बालेवि सन्धेसि पाणाणं जाव सन्धेसि सत्ताणं दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउवायचित्तदंढे, तं-पाणाति-वाए जाव मिच्छादंसणसहे, एवं खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयपच्चक्खाय-

सा० १ किण्डु । २ पुत्तस्स (दीक्षा) ।

पापकर्मैः सक्रियैः असंयुक्ते पगतवदे पगतसुते याधि भवइ, से बाले अवियारमण
 वयणकायवणे सुविणमवि ण पसइ पावे य से कर्मे कअइ । अहा से बहए तस्स वा गाहा
 आगरमाणे वा अमितभूए मिच्छासंठिते निब पसइविउथायचित्तवडे भवइ, एवमेव बाले
 सट्ठेयसि पाणाण आब सट्ठेयसि सत्ताण पत्तेय पत्तेय चित्तसमावाए विद्या वा राओ वा सुत्ते वा
 आगरमाणे वा अमितभूते मिच्छासंठिते निब पसइविउथायचित्तवडे भवइ ॥ सूत्रम्-६४ ॥

तथा मत्त्वानमृतः तथाऽमनस्कस्याविचारमनोवाकायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः तया वाचा क्रायेन च पापेनासता
 पातीत्येवमव्यक्तविज्ञानस्य पाप कर्म न वध्यते, एवभूतविज्ञानेन पाप कर्म न क्रियत इति यावत् । 'कंस्य
 हेतोः !', 'केन हेतुना केन कारयेन तस्याप कर्म वध्यत !, नात्र कश्चिदव्यक्तविज्ञानत्वात्पापकर्मवन्वदेतुरिति
 भावः । तद्वै चोदक एव स्वाभिप्रायेण पापकर्मवचोहेतुमाह- 'अभयरेण'मित्यादि, कर्माध्यवद्धारयतेमनोवाकाय
 कर्मभिः कर्म वध्यत इति दर्शयति-अन्यतरेण क्लिष्टेन प्राणातिपातादिप्रवृत्त्या मनसा वाचा क्रायेन च तत्प्रत्ययिक
 कर्म वध्यत इति, इदमेव स्पष्टतरमाह-प्रतस्सच्चान्समनस्कस्य सविचारमनोवाकायवाक्यस्य स्वप्नमपि पश्यतः
 ण १ पादकलेव कल्पं प्रकाशं प्रति ।

प्रस्पष्टविज्ञानस्यैतद्गुणजातीयस्य पापं कर्म बध्यते, न पुनरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादेः पापकर्मसंभव इति, तेषां घात-
कस्य मनोवाक्कायव्यापारस्याभावात्, अथैतद्व्यापारमन्तरेणापि कर्मबन्ध इष्यते एवं च सति मुक्तानामपि कर्म-
बन्धः स्यात्, न चैतदिष्यते, तस्मान्नैवमस्वप्नान्तिकमविज्ञोपचितं च कर्म बध्यत इति, तत्रैवं भूतैरेव मनो-
वाक्कायव्यापारैः कर्मबन्धोऽभ्युपगम्यते । तदेवं व्यवस्थिते सति ये ते एवमुक्तवन्तः-तद्यथा-अविद्यमानैरेवा
शुभैर्योगैः पापं कर्म क्रियते, मिथ्या तु एवमुक्तवन्त इति स्थितम् । तदेवं चोदकेनाचार्यपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षे
व्यवस्थापिते सत्याचार्य आह-तत्राचार्यः स्वमतमनूय तत्सोपपत्तिकं साधयितुमाह-‘तं सम्म ’मित्यादि, यदे-
तन्मयोक्तं प्राग् यथाऽस्पष्टाव्यक्तयोगानामपि कर्म बध्यते तत्सम्यक्-शोभनं युक्तिसंगतमिति, एवमुक्ते पर आह-
, ‘कस्य हेतोः ? ’ केन कारणेन तत्सम्यगिति चेदाह-‘तत्थ खलु ’ इत्यादि, तत्रैति वाक्योपन्यासाय खलु-
शब्दो वाक्यालङ्कारे भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना षड् जीवनिकायाः कर्मबन्धहेतुत्वेनोपन्यस्ताः, तद्यथा-
पृथिवीकायिका इत्यादि यावन्नसकायिका इति । कथमेते षड्जीवनिकायाः कर्मबन्धस्य कारणमित्याह-
, ‘इच्चेषहि ’मित्यादि, इत्येतेषु पृथिव्यादिषु षड्जीवनिकायेषु प्रतिहतं-विधितं प्रत्याख्यातं-नियमितं पापं
कर्म येन स तथा, पुनर्नसमासेनाप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा य आत्मा-जन्तुस्तथा तद्भावत्वादेव नित्यं-
सर्वकालं प्रकर्षेण शठः प्रशठस्तथा व्यतिपाते-प्राणव्यपरोपणे चितं यस्य स व्यतिपातचित्तः स्वपरदण्डहेतु-

सा० १ नोदकपक्षे । २ यथेव० प्र० तस्मादित्यादिवाक्यस्याय हेतुभूतः स्यात् । ३ स्पष्टविज्ञानयुक्तं । ४ आचार्यवाक्यमिदं पूर्वपक्षे हेतुदर्शनाय ।

त्सारण्डः प्रद्वष्टयासौ व्यतिपातपिषद्वष्टयेति कर्मधारय इति, एतदेव प्रत्येक दर्शयितुमाह—‘तज्जहे’ त्वादिति,
 तपया प्राणातिपाते विधेये प्रद्वष्टव्यतिपातविषद्वष्टा, एव मुपाधावादसादानमैयुनपरिग्रहेष्वपि बाध्यं, यावन्मिष्या-
 रद्वष्टनन्नपयिति । तेषामिदं केन्द्रियविक्लेशेन्द्रियादीनामनिवृत्तत्वान्मिष्यात्वाभिरतिप्रमादकपाययोगानुगतत्व द्रष्टव्य,
 तद्भावाय ते ह्य प्राणातिपातादिषोषवन्तो न भवन्ति, प्राणातिपातादिषोषवया चाव्यक्तविज्ञाना अपि सन्तोऽ
 स्वप्नादवस्थापामपि ते कर्मबन्धका एव । तदेव ब्रह्मस्थिते पश्चाद्युक्त परेण यथा-नाव्यक्तविज्ञानानामव्रता
 ममनस्कानां कर्मवच इत्येतत् प्लवते । साम्प्रतमाचार्यः स्वपद्यतिद्वये दृष्टान्तमाह—‘तस्य स्रष्टु भगवया’—
 तत्रेति वाक्योपन्यासार्यमाह, तलुअव्यो वाक्यालङ्कारे, भगवता-प्रेषपादिगुणोपेतेन चतुर्विधद्विषयसमन्वितेन
 तीर्यकता वचकष्टान्ताः ‘प्रज्ञप्तः’—प्रकृषितः, तद्यथा नाम वचकः कश्चित्स्पादिति, कुतश्चिन्मिषात्कृषितः सन्
 कस्यचिद्वचपरिणतः कश्चित्पुरुषो भवति, यस्यासौ वचकस्तं विज्ञेयम् दर्शयितुमाह—‘गाहाबहस्त वे’ त्यादि,
 गृहस्य पतिगृहपतिस्तत्पुत्री वा, अनेन सामान्यतः शत्रुतपुरुषोऽभिहितः, तस्योपरि कुतश्चिन्मिषाद्वचकः
 कश्चित्संश्रुतः, न च वचपरिणामपरिणतोऽपि कस्मिंश्चित्पक्षे वैपकारिणमेतं वातविषयामीति । तथा राक्षस्त्वपुत्रस्य
 गोपरि कृषित एतत्कुर्यादित्याह—‘खण निबाप’ इत्यादि, क्षणम्-अवसरं, ‘निबाप’ वि-ग्राह्य लब्ध्वा
 वक्ष्यस्य पुरे गृहे वा प्रवेष्टव्यमीत्येतदव्यवसायी भवति, तथा खणम्-अवसरं छिद्रादिक वक्ष्यस्य लब्ध्वा तदुत्तर

कालं तं वक्ष्यं हनिष्यामीत्येवं संप्रधारयति, एतदुक्तं भवति-गृहपतेः सामान्यपुरुषस्य राज्ञो वा विशिष्टतमस्य कस्यचिद्वधपरिणतोऽप्यात्मनोऽवसरं लब्ध्वाऽपरकार्यक्षणे सति तथा वध्यस्य च छिद्रमपेक्षमाणस्तदवसरापेक्षी कंचित्कालमुदास्ते, स च तत्रौदासीन्यं कुर्वाणोऽपरकार्यं प्रति व्यग्रचेताः संस्तस्मिन्नवसरे वधं प्रत्यस्पष्टविज्ञानो भवति, स चैवंभूतोऽपि यथा तं वध्यं प्रति नित्यमेव प्रशुठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति, एवमविद्यमानैरपि प्रव्यक्तैरशुभैर्योगैरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाद्योऽस्पष्टविज्ञाना अपि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगानुगतत्वात्प्राणातिपातादिदोषवन्तो भवन्तीति, न च तेऽवसरमपेक्षमाणा उदासीना अप्यवैरिण इति, एवमस्पष्टविज्ञाना अप्यवैरिणो न भवन्तीति, अत्र च वध्यवधकयोः क्षणापेक्षया चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा-वध्यस्यानवसरो १, वधकस्य च २, उभयोर्वाऽनवसरो ३; द्वयोरप्यवसर इति ४ । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-‘अप्पणो अक्खणयाए तस्स वा पुरिसस्स छिदं अलममाणे णो वहेइ, तं जया मे खणो भविस्सइ तस्स पुरिसस्स छिदं लभिस्सामि तया मे स पुरिसे अवस्सं वहेयवे भविस्सइ, एवं मणो पहारेमाणे’ति सूत्रं, निगदसिद्धम् । साम्प्रतमाचार्य एव स्वाभिप्रेतमर्थं परप्रश्नपूर्वकमाविर्मवियन्नाह-‘से किं नु हुंइत्यादि, आचार्यः स्वतो हि निर्णीतार्थोऽध्यया परं पृच्छति-किमिति परप्रश्ने, नुरिति वितर्के दुशब्दो वाक्यालङ्कारे, किमसौ वधकपुरुषोऽवसरापेक्षी ‘छिद्रम्’-अवसरं ‘प्रधारयन्’-पर्यालोचयन्नहर्निशं सुप्तो जाग्रदवस्थो वा ‘तस्य’-गृहपते राज्ञो वा वध्यस्यामित्रभूतो मिथ्या-

सा० १ कश्चित्कारणकोपाद्वधपरिणतोऽप्या० प्र० । २ परचित्तस्था याऽसूया-यथार्थेऽयथार्थतोद्भावनरूपा तथा हेतुभूतया ।

मुंस्मिनो नित्यं प्रवृत्तव्यविपातविषयवृत्तौ भवत्पादोस्त्वित्थे ? एव पृष्टः परः समतया माण्यस्यमवलम्बमानो
 पपावस्मितमेव व्यागृप्सीयात्, तयया-हन्ताचाय ! भवत्पसावभिप्रभूत इतीत्यादि । तदेव दृष्टान्तं प्रवश्यं
 दाहान्तिकं दर्शयितुमाह-यथाऽसौ वधक इत्यादिना दृष्टान्तमनूय दाहान्तिकमर्थं दर्शयितुमाह-‘एवमेवे’ इत्यादि,
 एवमवति एवामौ वधकोऽवमरापेक्षितया वश्यस्य व्यापचिमकुर्वणोऽप्यभिप्रभूतो भवत्येवमेवासाधयि बाल
 बालानोऽस्पष्टविद्यानो भवत्येव, निवृत्तेरभावाद्योग्यतया सर्वेषां प्राणिनां व्यापादको भवति यावन्मिथ्यादर्शनं
 नृत्योपगो भवति, इदमुक्तं भवति-यद्यप्युत्थानादिकं दिनय कुतश्चिभिभिचादसौ विषये तवाऽप्युवायिन्दुप
 व्यापादकवदन्तर्दुष्ट एवेति, नित्यं प्रवृत्तव्यविपातविषयवृत्तौ यथा परशुरामः कृतवीर्यं व्यापाद्यापि
 तदृत्तरक्तानं मत्तवारं निःसृज्यां पुचिर्वी चकार, आह हि-“अपकारममेन कर्मणा न नरस्तुष्टिमुपैति शक्तिमान् ।
 अचिको कुल्लेऽरियाजनां दियतां मूलमन्नपद्मदरेत् ॥ १ ॥” इत्येवमसाधमिप्रभूतो मिथ्याविनीतश्च भवतीति ।
 माग्दन्तमुपसंहरन् प्राक् प्रतिपादितमवमननुदमाह-‘एव स्मल्लु भगवया’ इत्यादि, यथाऽसौ वधकः स्वपरावसरा
 पथी मम नावद् घातपरयथ चानिष्ठस्वाहोपदुष्ट एव, एवमसावप्येकेन्द्रियादिकोऽस्पष्टविद्यानोऽपि ठवापूत
 पराविरताप्रतिहतग्रन्थान्मयातामरिकयादिवोपदुष्ट इति, शेप सुगम यावत्सार्प कर्म क्रियत इति । तदेव दृष्टान्त
 दाहान्तिकप्रदर्शनेन पूर्वप्रतिपादितायस्य निगमनं कृत्वाऽधुना सर्वेषामेव प्रत्येक प्राणिनां दुष्ट आत्मा भवति
 इत्येतदप्रतिपादयितुकाम आह-यथाऽसौ वधकः परात्मनोरवसरापेक्षी तस्य गृहपतेस्तत्पुत्रस्य बाऽम्पद्विषय वा

राजादेस्तत्पुत्रस्य वैकमेकं-पृथक् पृथक् सर्वेष्वपि वक्ष्येषु घातकचित्तं समादाय प्राप्तवसरोऽहमेनं वैरिणं
 मदाधिविधायिनं घातयिष्यामीत्येवं प्रतिज्ञाय दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा सर्वास्वस्थासु सर्वेषामेव
 वक्ष्यानां प्रत्येकमभिन्नभूतोऽवसरापेक्षितयाऽन्नपि मिथ्यासंस्थितो नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति, एवं
 रागद्वेषाकुलितो बालवद्बालो ज्ञानावृत एकेन्द्रियादिरपि सर्वेषामेव प्राणिनां विरतेरभावाच्चद्योग्यतया प्रत्येकं वक्ष्येषु
 घातकचित्तं समादाय नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवतीति, इदमुक्तं भवति-यथाऽसौ तस्माद्बृहपतिराजादि-
 घातादनुपशान्तवैरः कालावसरापेक्षितया वधमकुर्वाणोऽप्यविरतिसद्भावाद्दैरात्र निवर्त्तते तत्प्रत्ययिकेन च कर्मणा
 वक्ष्यन्ते एवं तेऽपि एकेन्द्रियविकलेन्द्रियादयस्तत्प्रत्ययिकेन [च] कर्मणा वक्ष्यन्ते, एवं मृषावादादत्तादानमैशुन-
 परिग्रहेष्वपि प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनार्थविधानेन पञ्चावयवत्वं वाच्यमिति, इहैव पञ्चावयवस्य वाक्यस्य
 सूत्राणां विभागो द्रष्टव्यः, तद्यथा-‘आया अपञ्चस्वानी यावि भवतीत्यत आरभ्य यावत्पावे य से कम्मे कज्जह’त्ति
 इतीयं प्रतिज्ञा, तत्र परः प्रतिज्ञामात्रेणोक्तमुक्तसममितिकृत्वा चोदयति, तद्यथा-‘तत्थ चोयए पणवगं एवं
 वयासीत्यत आरभ्य यावज्जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु’त्ति । तत्र प्रज्ञापकश्चोदकं प्रत्येवं वदेत्, तद्यथा-
 यन्मया पूर्वं प्रतिज्ञातं तत्सम्यक्, कस्य हेतोः ?-केन हेतुनेति चेत्, तत्र हेतुमाह-‘तत्थ खलु भगवया छ जीव-
 निकाया हेऊ पणत्ता इत्यत आरभ्य यावत् मिच्छादंसणसल्ले’ इत्ययं हेतुः, तदस्य हेतोरनैकान्तिकत्वव्युदासार्थं
 स्वपक्षे सिद्धिं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह, तद्यथा-‘तत्थ खलु भगवया वहए दिहुंते पणत्ते इत्यत आरभ्य यावत् खणं

ननु च बहिस्सामीति पहारेमाद्ये'पि, तदेव दृष्टान्त प्रदर्शयं तत्र च हेतोः सत्तां स्वामिप्रेतां परेष माणयितुमाह—
 'स किं नु इ वाप से पदए इत्येवैरारम्भ यावदन्ता भवति' तदेवं हेतोर्दृष्टान्ते सत्य प्रमाण्य हेतोः पक्षधर्मत्व
 दृष्टयितुमुपनयार्थं दृष्टान्तधर्मिणि हेतोः सत्तां परेणाम्युपगतमनुवदति—'अहं से वदए इत्यत आरम्भ यावद्विषय
 पक्षधर्मत्वमाह—'एवमेव बाले श्रुतीत्यादीत्यत आरम्भ यावत्पावे य से
 कम्मे कअए'पि । तदेव प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयप्रतिपादकानि यथाविधि सूत्राणि विभागतः प्रदर्शयिषुना प्रतिज्ञा
 हेतो पुनवचन निगमनमित्येतत्प्रतिपादयितुमाह—'अहं से वदए तस्स वा गाहावइत्स इत्यादि याव
 पित्तय पसद्वयिडवायचित्तपदे'पि, एतानि च प्रविष्टाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनान्यर्थतः सूत्रैः प्रदर्शितानि,
 प्रयोगसत्त्वे च द्रष्टव्यः—उत्राप्रतिहतप्रत्यासक्त्यातक्रिय आत्मा पापानुबधीति प्रतिज्ञा, तदा पट्टनीबनिकायेषु प्रक्षुठ
 म्यविपानचिददृष्टत्वादिति हेतुः, स्वपरावसरोयस्थितया कदाचिद्व्यापादयन्नपि राज्ञादिवधकत्रदिति दृष्टान्तः,
 यथाऽमो वधपरिणामादनिदृष्टत्वाद्द्रव्यस्वामिभूतस्तथाऽऽत्माऽपि विरतेरमावात्सर्वेष्वपि सत्त्वेषु नित्य प्रक्षुठव्य
 निपात्रचित्तदृष्ट इत्युपनयः, यत एवं तस्मात्पापानुबधीति निगमनम् । एव भुपानादादिवधपि पञ्चावयवत्व
 योजनीयमिति, केवल भुपानादादिद्रव्यव्योषारण विधेय, तत्रानेन विधिना नित्य प्रक्षुठमिष्टयावादचिददृष्टत्वात्
 तथा नित्य प्रक्षुठदृष्टादानचिददृष्टत्वादित्यादि । तदेव सर्वारमना पट्टस्वपि जीवनिष्कायेषु प्रत्येकमभिन्नभूततया
 पापानुबन्धित्वे प्रतिपादिते परो न्यमिषारं दर्शयन्माह—

५ १०
 णो इण्ठे समंठे [चोदकः] इह खलु बहवे पाणा० जे इमेणं सरीरसमुस्सएणं णो दिट्ठा वा
 सुया वा नाभिमया वा विन्नाया वा जेसिं णो पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमायाए दिया वा राओ वा
 सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिते निचं पसहविउवायचित्तदंठे तं० पाणातिवाए
 जाव मिच्छादंसणसल्ले ॥ सूत्रम्-६५ ॥ आचार्य आह-तत्थ खलु भगवया दुवे दिट्ठता पणणत्ता,
 तं०-सन्निदिट्ठते य असन्निदिट्ठते य, से किं तं सन्निदिट्ठते ? जे इमे सन्निपंचिदिया पज्जत्तगा एतेसि
 णं छजीवनिकाए पडुच्च तं०-पुढवीकायं जाव तसकायं, से एगइओ पुढवीकाएणं किंचं करेइवि
 कारवेइवि, तस्स णं एवं भवइ-एवं खलु अहं पुढवीकाएणं किंचं करेमिवि कारवेमिवि, णो चेव णं
 से एवं भवइ इमेण वा इमेण वा, से एतेणं पुढवीकाएणं किंचं करेइवि कारवेइवि से णं तातो
 पुढवीकायाओ असंजयअविरयअप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवइ, एवं जाव तसकाएत्ति
 भाणियन्वं, से एगइओ छजीवनिकाएहिं किंचं करेइवि कारवेइवि, तस्स णं एवं भवइ-एवं खलु
 छजीवनिकाएहिं किंचं करेमिवि कारवेमिवि, णो चेव णं से एवं भवइ-इमेहिं वा इमेहिं वा, से य
 तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं जाव कारवेइवि, से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं असंजयअविरय-
 अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे तं० पाणातिवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, एस खलु भगवया
 अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे सुविणमवि अपस्सओ पावे य से

५
 १०
 १५
 २०
 २५
 ३०
 ३५
 ४०
 ४५
 ५०
 ५५
 ६०
 ६५
 ७०
 ७५
 ८०
 ८५
 ९०
 ९५
 १००
 १०५
 ११०
 ११५
 १२०
 १२५
 १३०
 १३५
 १४०
 १४५
 १५०
 १५५
 १६०
 १६५
 १७०
 १७५
 १८०
 १८५
 १९०
 १९५
 २००
 २०५
 २१०
 २१५
 २२०
 २२५
 २३०
 २३५
 २४०
 २४५
 २५०
 २५५
 २६०
 २६५
 २७०
 २७५
 २८०
 २८५
 २९०
 २९५
 ३००
 ३०५
 ३१०
 ३१५
 ३२०
 ३२५
 ३३०
 ३३५
 ३४०
 ३४५
 ३५०
 ३५५
 ३६०
 ३६५
 ३७०
 ३७५
 ३८०
 ३८५
 ३९०
 ३९५
 ४००
 ४०५
 ४१०
 ४१५
 ४२०
 ४२५
 ४३०
 ४३५
 ४४०
 ४४५
 ४५०
 ४५५
 ४६०
 ४६५
 ४७०
 ४७५
 ४८०
 ४८५
 ४९०
 ४९५
 ५००
 ५०५
 ५१०
 ५१५
 ५२०
 ५२५
 ५३०
 ५३५
 ५४०
 ५४५
 ५५०
 ५५५
 ५६०
 ५६५
 ५७०
 ५७५
 ५८०
 ५८५
 ५९०
 ५९५
 ६००
 ६०५
 ६१०
 ६१५
 ६२०
 ६२५
 ६३०
 ६३५
 ६४०
 ६४५
 ६५०
 ६५५
 ६६०
 ६६५
 ६७०
 ६७५
 ६८०
 ६८५
 ६९०
 ६९५
 ७००
 ७०५
 ७१०
 ७१५
 ७२०
 ७२५
 ७३०
 ७३५
 ७४०
 ७४५
 ७५०
 ७५५
 ७६०
 ७६५
 ७७०
 ७७५
 ७८०
 ७८५
 ७९०
 ७९५
 ८००
 ८०५
 ८१०
 ८१५
 ८२०
 ८२५
 ८३०
 ८३५
 ८४०
 ८४५
 ८५०
 ८५५
 ८६०
 ८६५
 ८७०
 ८७५
 ८८०
 ८८५
 ८९०
 ८९५
 ९००
 ९०५
 ९१०
 ९१५
 ९२०
 ९२५
 ९३०
 ९३५
 ९४०
 ९४५
 ९५०
 ९५५
 ९६०
 ९६५
 ९७०
 ९७५
 ९८०
 ९८५
 ९९०
 ९९५
 १०००

दंसणसल्ले, एवं खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयप्पचक्खायपावकम्ममे सकि-
रिए असंबुडे एंगंतदंडे एंगंतबाले एंगंतसुत्ते से बाले अवियारमणवयणकायवक्के सुविणमवि ण
पासह पावे य से कम्ममे कज्जह ॥ सूत्रम्-६६ ॥

नायमर्थः समर्थ इति-प्रतिपत्तुं योग्यः, तद्यथा-सर्वे प्राणिनः सर्वेषामपि सत्त्वानां प्रत्येकमभिन्नभूता इति,
तत्र परः स्वपक्षसिद्धये सर्वेषां प्रत्येकमभिन्नाभावं दर्शयितुं कारणमाह-‘इह’-अस्मिंश्चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके
बहवोऽनन्ताः प्राणिनः सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तिकादिभेदभिन्नाः सन्ति, यद्येवं ततः किमित्याह-ते च देशकाल-
स्वभावविप्रकृष्टास्तथाभूता बहवः संति ये प्राणिनः सूक्ष्मविप्रकृष्टाद्यवस्थाः ‘अमुना शरीरसमुच्छ्रयेणे’त्यनेनेद-
माह-प्रत्यक्षासन्नवाचित्वादिदमोऽनेनार्वाग्दर्शिज्ञानसमन्वितसमुच्छ्रयेण न कदाचिद्दृष्टाश्चक्षुषा न श्रुताः श्रवणेन्द्रि-
येण विशेषतो नाभिमता-दृष्टा न च विज्ञाताः प्रातिभेन स्वयमेवेत्यतः कथं तद्विषयस्तस्याभिन्नभावः स्यात् ?,
अतस्तेषां कदाचिदप्यविज्ञातानां कथं प्रत्येकं वधं प्रति चित्तसमादानं भवति, न चासौ तान् प्रति नित्यं प्रशठ-
व्यतिपातचित्तदण्डो भवतीति, शेषं सुगमम् । एवं व्यवस्थिते न सर्वविषयं प्रत्याख्यानं युज्यते । इत्येवं
प्रतिपादिते परेण सत्याचार्य आह-यद्यपि सर्वेष्वपि सत्त्वेषु देशकालस्वभावविप्रकृष्टेषु वधकचित्तं नोत्पद्यते
तथाप्यसावविरतिप्रत्ययत्वात्तेष्वमुक्तैर एव भवति, अस्य चार्थस्य सुखप्रतिपत्तये भगवता तीर्थकृता द्वौ दृष्टान्तौ
‘प्रज्ञप्तौ’-प्ररूपितौ, तद्यथा-संज्ञिदृष्टान्तोऽसंज्ञिदृष्टान्तश्च । अथ कोऽयं संज्ञिदृष्टान्तो ?, ये केचन ‘इमे’-प्रत्यक्षा-

समाः पश्मिरपि पर्याप्तिमिः पर्याप्तिः ईहापोहविषयार्थरूपा संज्ञा विद्यन्ते चेपां ते संज्ञिताः, पञ्चेन्द्रियाणि चेपां ते
पञ्चेन्द्रियाः, कल्पपर्याप्त्याः पर्याप्तिकाः, एपां च मध्ये कश्चिदेकः पश्मीयनिकायान् प्रतीत्यैवभूता 'प्रतिक्षा'-
नियम इवति, तद्यथा-अहं पदसु जीवनिकायेषु मध्ये पृथिवीकायेनैकेन बालुकाधिलोपलवणादिस्वरूपेण
'कृत्य'-कार्यं कुर्यां, स चैव कृतप्रतिष्ठस्तेन तस्मिन् तस्मात् न करोति कारयति च, शेषकायेभ्योऽहं विनिश्चयः,
तस्य च कृतनिषमत्यैवमूतो मवत्यप्यवसायाः, तद्यथा-एव सत्यह पृथिवीकायेन कृत्य करोमि कारयामि च,
तस्य च सामान्यकृतप्रतिष्ठस्य विज्ञेयामिसंधिर्नैव भवति, तद्यथा-अमुना कृष्येनामुना वा भेदेन पृथिवीकायेन
कार्यं करोमि कारयामि च, स तस्मात्पृथिवीकायादनिष्टोऽप्रतिष्ठप्रत्याख्यातपापकर्मा भवति, तत्र स्वननस्वान
निपीदनत्वन्वर्तनोच्चारप्रभवनादिकरणक्रियासद्भावाद् एवमप्येवोबायुवनस्यतिष्ठपि वाच्यं, तत्राप्युक्तायेन ज्ञान
पानावगाहनमाब्धोपकरणव्यापनादिषु तपयोभाः, तेषांकायेनापि पचनपाचनवितापनप्रक्षालनादिषु, बायुनाऽपि
व्यञ्जनतालवृन्तोद्भवादिभ्यापारादिषु प्रयोजनं, वनस्पतिनाऽपि कन्दमूलपुष्पफलपत्रत्वक्दन्तास्त्राप्ययोगः, एवं विक
सेन्द्रियपञ्चेन्द्रियेष्वप्यायोग्यमिति । तथैकः कश्चित् पदस्वपि जीवनिकायेषु अविरतः असंयतत्वात् तैरसौ 'कार्य'-
साधयानुष्ठानं स्वय करोति कारयति च तत्परो, तस्य च कश्चिदपि निष्ठुरेमाबावमूतोऽप्यवसायो भवति, तद्य
था-एव सत्यहं पश्मिरपि जीवनिकायैः सामान्येन कृत्यं करोमि, न पुनस्तद्विज्ञेयप्रतिष्ठेति, स च तेषु पदस्वपि
जीवनिकायेभ्योऽप्युत्तमप्रत्याख्यातपापकर्मा भवति, एव मुखावादेऽपि वाच्यं, तद्यथा-इदं मया वक्तव्यम

नृत्तमीदृग्भूतं तु न वक्तव्यं, स च तस्मान्मृषावादानिबृत्तत्वादसंगतो भवति, तथाऽदत्तादानमप्याश्रित्य वक्तव्यं, तद्यथा-इदं मयाऽदत्तादानं ग्राह्यमिदं तु न ग्राह्यमित्येवं मैथुनपरिग्रहेष्वपीति । तथा क्रोधमानमायालोभेष्वपि स्वयमभ्यूह्य वाच्य । तदेवमसौ हिसादीन्यकुर्वन्नप्यविरतत्वात्तत्प्रत्ययिकं कर्माश्रयति, तथा चासावविरतिप्रत्ययिकं कर्म चिनोतीति, एवं देशकालस्वभावविप्रकृष्टेष्वपि जन्तुष्वभिन्नभूतोऽसौ भवति तत्प्रत्ययिकं च कर्माचिनोतीति, सोऽयं संज्ञिदृष्टान्तोऽभिहितः । स च कदाचिदेकमेव पृथिवीकायं व्यापादयति शेषेषु निवृत्तैः कदाचिद्वावेवं त्रिकादिकाः संयोगा मणनीया यावत्सर्वानपि व्यापादयतीति । स चैवं सर्वेषां व्यापादकत्वेन व्यवस्थाप्यते, सर्वविषयारम्भप्रवृत्तेः, तत्प्रवृत्तिरपि तदनिवृत्तेः, यथा कश्चिद् ग्रामघातादौ प्रवृत्तो यद्यपि च न तेन विवक्षितकाले केचन पुरुषा दृष्टास्तथाऽप्यसौ तत्प्रवृत्तिनिवृत्तेरभावात्तद्योग्यतया तद्घातक इत्युच्यते, इत्येवं दार्ष्टान्तिकेऽप्य-योज्यम् । संज्ञिदृष्टान्तानन्तरमसंज्ञिदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः सोऽधुना प्रतिपाद्यते-संज्ञानं संज्ञा सा विद्यते येषां ते संज्ञिनस्तत्प्रतिषेधादसंज्ञिनो मनसो द्रव्यताया अभावात्तीव्रातीव्राध्यवसायविशेषरहिताः प्रसुप्तमत्तमूर्च्छितादिव-दिति, ये इमेऽसंज्ञिनः तद्यथा-पृथिवीकायिका यावद्भनस्पतिकायिकाः, तथा पृष्ठा अप्येके त्रसाः प्राणिनो विक्र-लेन्द्रिया यावत्संमूर्च्छिनः पञ्चेन्द्रियाः, ते सर्वेऽप्यसंज्ञिनो येषां नो 'तर्को'-विचारो मीमांसा त्रिशिष्टविमर्शो विद्यते

सा० १ कर्तव्याकर्तव्यमेदानपेक्ष्य बहुत्व । २ व्यापारयति प्र० । ३ न प्रवृत्त । ४ उपयोगस्य भावमनोरूपतास्वीकारात्, स चास्ति तेया ।

५ तीव्रा सञ्ज्ञिपर्याप्तकस्योक्तद्वययोगिनः । अतीवस्तु सूक्ष्मसपरायणा । ६ गुणदोषान्वेषणपुरस्सर ॥

यथा कस्यचित्संश्रितो मन्दमन्दप्रक्रमेण स्यान्पुण्योचिते देशे किमप्य स्याज्जुस्त पुण्य इत्येवमात्मक उद्वस्तकः
 संभवति, नैव तेषामसंश्रितानां तर्काः संभवन्तीति, तथा समान संज्ञा-पूर्वोपलब्धेभ्यो सदुत्तरकालपर्यालोचना, तथा
 प्रज्ञान प्रज्ञा-स्वरुदयोप्यवश्य स एवापमित्येवमूढ प्रत्यभिज्ञान च, तथा मनन मनो-मतिरित्यर्थः, सा चावग्रहादि
 रूपा, तथा प्रस्पष्टवर्णा वाक् सा च न विद्यते तेषामिति, यद्यपि च द्वीन्द्रियादीनां बिम्बेन्द्रियगलविषयादिकमस्ति
 तथापि न तेषां प्रस्पष्टवर्णत्व, तथा न तेषां पाप हिंसादिक करोमि कारयामि हेत्येवमूढाभ्यवसायपूर्विका वागिति,
 तथा स्वप करोम्यन्यैर्वा कारयामीत्येवमूढोऽभ्यवसायो न विद्यते तेषां । तदेव तेऽप्यसंश्रितो बालवद्बालाः सर्वेषां
 प्रायिनां पातनिवृत्तेरमावाप्तयोग्यतया बालका व्यापादकाः, तथाहि—द्वीन्द्रियादयः परोपघाते प्रवर्तन्ते एव,
 तद्ब्रह्मादिना, अनृतमावकमपि विद्यतं तेषामविरतत्वात्, केवल कर्मपरतन्त्राणां वागमावा, तथाऽवपादानमपि
 तेषामस्त्येव दृष्यादिमध्यात् तदेवमस्मदीयमिदं च पारम्यमित्येवंमृतविधाराभावाच्चैति, तथा तीव्रनपुंसकवेदो
 दयान्मैयुनाविरतेषु नैपुनसंज्ञानोऽपि, तथाऽद्वन्तादेः स्थापनात्यरिग्रहसंस्कारोऽपीत्येवं क्रोधमानमायालोभा याव
 मिद्वन्तादर्शनद्वत्यसंज्ञावद्य तेषामवगन्तव्या, तत्संज्ञावाच ते दिवा रात्रौ वा सुप्ता ज्ञाप्रदवस्था वा नित्य
 प्रवृत्तग्यतिपातत्विर्दण्डा भवति, तदेव दर्शयितुमाह—‘तज्ज्ञा’ इत्यादि, ते ह्यसंश्रितः कश्चिदपि निवृत्तेरमावाप्त
 रमस्ययिककर्मपचोपेक्षा भवति, तद्यथा—प्राणातिपातयावन्मिद्वन्तादर्शनद्वत्यवन्तो भवन्ति, तद्वत्तथा च यद्यपि

ते विशिष्टमनोवाग्व्यापाररहितास्तथापि सर्वेषां प्राणिनां दुःखोत्पादनतया तथा शोचनतया—शोकोत्पादनत्वेन तथा 'जूरणतया' जूरणं—वयोहानिरूपं तत्करणशीलतया तथा त्रिभ्यो—मनोवाक्कायेभ्यः पातनं त्रिपातनं तद्भावस्तया यदिवा 'तिष्पणयाए'ति—परिवेदनतया तथा 'पिष्टणयाए'ति मुष्टिलोष्टादिग्रहारेण तथा 'तथाविधपरितापनतया'—बहिरन्तश्च पीडया, ते चासंज्ञिनोऽपि यद्यपि देशकालस्वभावविप्रकृष्टानां न सर्वेषां दुःखमुत्पादयन्ति तथापि विस्तेरभावात्तद्योग्यतया दुःखपरितापकृष्टादेशप्रतिविरता भवन्ति, तैस्तद्भावाच्च तत्प्रत्ययिकेन कर्मणा बध्यन्ते । तदेवं विप्रकृष्टविषयमपि कर्मबन्धं प्रदर्शयौपसंजिहीर्षुराह—इतिरूपप्रदर्शने खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे विशेषणे वा, किं विशिनष्टि ?—ये इमे पृथिवीकायादयोऽसंज्ञिनः प्राणिनस्तेषां न तर्को न संज्ञा न प्रज्ञा न मनो न वाक् न स्वयं कर्तुं नान्येन कारयितुं न कुर्वन्तमनुमन्तुं वा प्रवृत्तिरस्ति, ते चाहर्निशममित्रभूता मिथ्यासंस्थिता नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डा दुःखोत्पादनयावत्परितापनपरिक्लेशादेरप्रतिविरता असंज्ञिनोऽपि सन्तोऽहर्निशं सर्वकालमेव प्राणातिपाते कर्तव्ये तद्योग्यतया तदसंप्राप्तावपि ग्रामघातकवदुपाख्यायन्ते यावन्मिथ्यादर्शनशल्य उपाख्यायन्त इति, उपाख्यानं चासंज्ञिनोऽपि योग्यतया पापकर्मानिवृत्तेरित्याभिप्रायः । तदेवं दर्शिते दृष्टान्तद्वये तत्प्रतिबद्धमेवार्थशेषं प्रतिपादयितुं चोद्यं क्रियते, तद्यथा—किमेते सत्त्वाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च भव्याभव्यत्ववन्नियतरूपा एवाहोस्वित्संज्ञिनो भूत्वाऽसंज्ञित्वं प्रतिपद्यन्ते असंज्ञिनोऽपि संज्ञित्वमित्येवं चोदिते

सत्याहाचार्यः—'सब्वजोगियावि स्वास्तु' इत्यादि, यदि वा सत्येषामृता वेदान्तवादिनो य एव प्रतिपादयन्ति—'पुरुषः' पुरुषत्वमभ्युते पशुरपि पशुत्व 'मिति, तदत्रापि संश्लिप्तः संश्लिप्तः संश्लिप्तः संश्लिप्तोऽप्यसंश्लिप्त इति, तन्मतव्यवच्छेदार्थमाह—'सब्वजोगियावी' 'स्यादि, यदि वा किं संश्लिप्तोऽसंश्लिप्तकर्मबन्धं प्राप्तेने सत्येष कर्मणि कुर्वन्ति किंवा नेत्येषमसंश्लिप्तोऽपि सश्लिप्तकर्मबन्धं प्राप्तेने सत्येष कुर्वन्त्याहोस्विन्नमेत्येतदाशङ्कयाह—
'सब्वजोगियावी' 'स्यादि, सर्वा योनयो येषां ते सर्वयोनयः संश्लिप्तविश्वतोमयस्त्रीतोऽप्योमयसविषाविषोमयरूप योनय इत्यर्थः, ते च नारकदिव्यकूनरामरा अपिषष्ट्याद्विशिष्टैक्योनयोऽपि, तन्निवति विश्वेषणे, एतद्विश्विनष्टि-
तत्त्वन्मापेक्षया सर्वयोनयोऽपि सत्त्वाः पर्याप्त्येषया पावन्मनःपर्याप्तिर्न निष्पद्यते तावदसंश्लिप्तः करणतः सन्तः पश्चात्संश्लिप्तो मवन्त्येकस्मिन्नेव अन्तर्नि, अन्यच्च मापेक्षया त्वेकेन्द्रियादयोऽपि सन्तः पश्चान्मनुष्यादयो मवन्तीति, तथाभूतकर्मपरिणामात्, न पुनर्मन्यामव्यत्यक्तव्यवस्थानियमो, मव्यामव्यत्यक्ते हि न कर्मायेव अतो नानयोच्यमिचारः, ये पुनः कर्मवद्वगास्ते संश्लिप्तो भूत्वाऽन्यत्रसंश्लिप्तो मवन्त्यसंश्लिप्तम भूत्वा संश्लिप्त इति । वेदान्तवादिमतस्य तु प्रत्यक्षेणैव व्यभिचारः समुपलभ्यते, तथाया-संश्लिप्तः कथिन्मूच्छाधिबस्थायासंश्लिप्तं प्रतिपद्यते, तदपममे तु पुनः संश्लिप्तमिति, न मान्तरे तु सुतरां व्यभिचार इति । तदेव संश्लिप्तसंश्लिप्तोः कर्मपर तन्त्रत्वादन्योऽन्यानुगतिरनिरुद्धा, यथा प्रतिपुद्बो निद्रोदयास्त्वपिति सुप्तम प्रतिपुद्बते इत्येव स्वापप्रतिपदोच
न । संश्लिप्तमपि सत्यत्वं तस्मिन्-वेद्यादि । नत संश्लिप्तमितिभिने ।

योरन्योऽन्यानुगमनमेवमिहापीति । तत्र प्राक्तनं कर्म यदुदीर्णं यच्च बद्धमास्ते तस्मिन् सत्येव तदविविच्य-
 अपृथक्कृत्य तथाऽविधूय-असमुच्छिद्याऽननुताप्येते चाविविच्यादयश्चत्वारोऽप्येकार्थिका अवस्थाविशेषं वाऽऽश्रित्य
 भेदेन व्याख्यातव्याः । तदेवमपरित्यक्तप्राक्तनकर्मणोऽसंज्ञिकायात् संज्ञिकायं संक्रामन्ति तथा संज्ञिकायादसंज्ञि-
 कायमिति संज्ञिकायात्संज्ञिकायं असंज्ञिकायादसंज्ञिकायं यथा नारकाः सावशेषकर्मण एव नरकादुद्धृत्य प्रतनुवेदनेषु
 तिर्यक्षूत्पद्यन्ते, एवं देवा अपि प्रायशस्तत्कर्मशेषतया शुभस्थानेषूत्पद्यन्ते इत्यवगन्तव्यं, अत्र च चतुर्भगकसंभवं
 सूत्रेणैव दर्शयति । साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुः प्राक्प्रतिपन्नमर्थं निगमयन्नाह-‘जे एते से’त्यादि, ये एते
 सर्वाभिरपि पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः लब्ध्या करणेन च तद्विकलाश्चापर्याप्तिकाः अन्योऽन्यसंक्रममाजः संज्ञिनोऽसंज्ञिनो
 वा सर्वेऽप्येते मिथ्याचारा अप्रत्याख्यानित्यवादित्यभिप्रायः, तथा सर्वजीवेष्वपि नित्यं प्रशठव्यतिपात-
 चित्तदण्डा भवन्तीत्येवंभूताश्च प्राणातिपाताद्येषु सर्वेष्वप्याश्रवद्वारेषु वर्तन्त इति । तदेवं व्यवस्थिते यदुक्तं
 चोदकेन-‘तद्यथा-इहाविद्यमानाशुभयोगसम्भवे कथं पापं कर्म बध्यत’ इत्येतन्निराकृत्य विरतेरभावात्तद्योग्यतया
 पापकर्मसङ्गावं दर्शयति-‘एवं खलु’ इत्यादि, ‘एवं’-उक्तनीत्या खल्ववधारणेऽलङ्कारे वा भगवता तीर्थकृतेत्या-
 दिना यत्प्राक् प्रतिज्ञातं तदनुवदति यावत्पापं च कर्म क्रियत इति । तदेवप्रत्याख्यानिनः कर्मसंभवात्तत्संभवाच्च
 नारकतिर्यङ्न्नरामरगतिलक्षणं संसारमवगम्य संजातवैराग्यश्चोदक आचार्यं प्रति प्रवणचेताः प्रश्रयितुमाह-
 चोदकः-‘से किं कुर्वं किं कारवं कहं संजयविरयप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे भवइ ? ,

आचार्य आह-तत्प खलु भगवया छद्मीवणिकाय हेक पणस्ता, तज्जहा-पुडवीकाइया जाव तस
 काइया, से जहाणामए मम अस्सार्तं छडेण वा, अट्टीण वा, मुट्टीण वा, लेट्टण वा, कवालेण वा;
 आतोडिखमाणस्स वा जाव उवइविज्जमाणस्स वा जाव लोमुक्खणणमायमधि हिंसाकार तुक्ख
 भय पडिसेवेदिमि, इवेव जाण सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता दडेण वा जाव कवालेण वा; आतो
 डिखमाणे वा, इम्ममाणे वा, तज्जिज्जमाणे वा, तज्जिज्जमाणे वा, जाव उवइविज्जमाणे वा जाव
 लोमुक्खणणमायमधि हिंसाकार तुक्ख भय पडिसेवेदिमि, एव गवा सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता
 न इतब्बा जाव न उवइयेववा, एस यम्मे पुवे निइए तासए समिअ ओग खेयन्नेहि पवेदिए,
 एव से भिक्खु विरते पाणाइयातो जाव मिच्छावसणसल्लाओ, से भिक्खु णो वतपक्खालणेणं
 दत्ते पक्खालेज्जा, णो अंजणं णो वमण णो वृवणिण पिआइते, से भिक्खू अकिरिए अल्लसए
 अकोइ जाव अलोमे उवसते परिनिब्बुडे, एस खलु भगवया अक्खाए संजयविरयपडिइय
 पक्खन्नायपावक्कम्मे अकिरिए सवुडे एगतपंदिए भवइ तिबेमि ॥ सूत्रम्-९७ ॥ इति वीयसुयक्ख
 घस्स पक्खल्लापणकिरिया णाम वउत्थमज्झयणं समत्त ॥ २-४ ॥

अथ किमनुष्ठानं स्वसः कुर्वन् किं वा परं कारयन् 'कथं' वा-केन प्रकारेण संयतविरतग्रतिइतप्रत्याख्यात
 पापकर्म नन्तुर्भवति ? , संयतस्य हि निरतिसद्भावात्साधकक्रियानिबृक्षितभिरुपेक्ष्य कृतकर्मसंशयाभावस्तदभावान्न

रकादिगत्यभाव इत्येवं पृष्टे सत्याचार्य आह—‘तत्थ खलु’ इत्यादि, [ग्रन्थाग्रं ११०००] तत्र-संयमसद्भावे षड् जीवनिकाया भगवता हेतुत्वेनोपन्यस्ताः, यथा प्रत्याख्यानरहितस्य षड् जीवनिकायाः संसारगतिनिबन्धन-त्वेनोपन्यस्ताः एवं त एव प्रत्याख्यानिनो मोक्षाय भवन्तीति, तथा चोक्तम्—“जे’ जत्तिया य हेऊ भवस्स ते चेव तत्तिया मोक्खे । गणणाईया लोगा दोण्हवि पुण्णा भवे तुल्ला ॥१॥ ” इत्यादि, इदमुक्तं भवति—यथाऽऽत्मनो दण्डाद्युपधाते दुःखमुत्पद्यते एवं सर्वेषामपि प्राणिनामित्यात्मोपमया तदुपधातान्निवर्तते, एष ‘धर्मः’ सर्वापायत्राण-लक्षणो ‘ध्रुवः’—अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरस्वभावो, ‘नित्य’ इति—परिणामानित्यतायामपि सत्यां स्वरूपाव्यवनात् तथा आदित्योदितिरिव शुश्रूषवनाच्छाश्वतः—परैः क्वचिदप्यस्खलितो युक्तिसंगतत्वादित्यभिप्रायः, अयमेवंभूतश्च धर्मः ‘समेत्य’—अवगम्य, ‘लोकं’—चतुर्दशरज्जात्मकं, ‘खेदज्ञैः’—सर्वज्ञैः प्रवेदितः, तदेवं स भिक्षुनिवृत्तः सर्वाश्रवद्वारेभ्यो दन्तप्रक्षालनादिकाः क्रियाः अकुर्वन् सावद्यक्रियाया अभावादक्रियोऽक्रियत्वाच्च प्राणिनामलूषकः अव्यापादको यावदेकान्तेनैवासौ पण्डितो भवति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत्, नयाः प्राग्वद्द्वयाख्येयाः । समाप्तं प्रत्याख्यानाख्यं चतुर्थमध्ययनमिति ॥ ४ ॥

सा० १ ये यावन्तो हेतवश्च भवस्य ते तावन्तश्चैव मोक्षस्य । गणनातिगा लोका द्वयोरपि पूर्णा भवेयुस्तुल्या ॥ १ ॥

अथ पञ्चमाचारश्रुताध्ययनप्रारम्भः ।

साम्प्रत पञ्चममारभ्यते, अस्य चायमभिर्लब्धः, इदानीन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता, सा चावार
व्यवस्थितस्य सतो भवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते, यद्विवाङ्माचारपरिवर्त्तनेन सम्यक् प्रत्या
ख्यानमस्तस्मिन् भवतीत्यतोऽनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते, यद्विवा प्रत्याख्यानपुक्तः सभाचारवान् भवतीत्यतः
प्रत्याख्यानक्रियाऽनन्तरमाचारश्रुताध्ययनं तदप्रतिपक्षभूतमनाचारश्रुताध्ययनं वा प्रतिपाद्यत इत्यनेन संबन्धे
नाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमदीनि क्तवार्थानुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा
ब्रह्माचारं प्रतिषिष्य साधूनामाचारः प्रतिपाद्यते, नामनिष्यञ्च तु निषेधे आचारभुतमिति द्विपदं नाम, तदनयो
निषेधार्थं निर्मुक्तिरुदाह—

णामतवर्णयोरे दब्धे भावे य इति नायव्यो । एमेव य सुतस्सो निष्कलेवो चठविहो इति ॥१८१॥
आयारसुय भणिय वल्लेयव्वा सया भणायारा । अणहसुयस्स ह होळ्ळ विराइणा ईस्य अइयव्व ॥१८२॥
पपस्स उ पडिसेहो इहमज्जयणमि इति नायव्यो । तो भणगारसुयति य होई नाम तु पेयस्स ॥१८३॥

१ नाम न जा । २ कोरे न जा । ३ होइ न जा । ४ भेयम जा । ५ पेस्य वि न जा । ६ होइ न । ७ होइ ह न
जा । ८ एव जा । ९ होइ न । १० होइ न जा । ११ अण्णाणस्य विगुत्ते सम्पत्त । न. जा ।

तत्राचारो नामस्थापनाद्रव्यभावमेदमिच्छतुर्धा द्रष्टव्यः, एवं श्रुतमपीति । तत्राचारश्रुतयोरन्यत्रामिहितयो-
 र्लाघवार्थमतिदेशं कुर्वन्नाह-आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं द्वन्द्वैकवद्भावस्तदुभयमपि 'मणितम्'-उक्तं, तत्राचारः
 क्षुल्लिकाचारकथायामभिहितः श्रुतं तु विनयश्रुते, भावार्थस्तु 'वर्जयितव्याः'-परिहार्याः, 'सदा'-सर्वकालं
 यावज्जीवं साधुनाऽनाचाराः, तांश्च 'अबहुश्रुतः'-अगीतार्थो न सम्यग् जानातीत्यतस्तस्य विराघना भवेत्,
 दुःशब्दोऽवधारणे, अबहुश्रुतस्यैव विराघना न गीतार्थस्येत्यतः 'अत्र'-सदाचारे तत्परिज्ञाने च यतितव्यं, यथा
 हि मार्गज्ञः पथिकः कुमार्गवर्जनेन नापथगामी भवति न चोन्मागदोर्षैर्युज्यते एवमनाचारं वर्जयन्नाचारवान्
 भवति न चानाचारदोर्षैर्युज्यत इत्यतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह-'एतस्य'-अनाचारस्य सर्वदोषास्पदस्य दुर्गतिगमनैकहेतोः
 'प्रतिषेधो'-निराकरणं सदाचारप्रतिपत्त्यर्थम् इह-अध्ययने ज्ञातव्यः, स च परमार्थतोऽनगारकारणमिति, ततः
 केषांचिन्मतैर्नैतस्याध्ययनस्यानगारश्रुतमित्येतन्नाम भवतीति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, तदनन्तरं सूत्रानु-
 गमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—
 आदायं बंभचेरं च, आसुपन्ने इमं वहं । अस्मि घम्मे अणायारं, नायरेज्ज कयाइवि ॥ १ ॥ सूत्रम् ॥

अस्य चानन्तरपरम्परसूत्रैः संबन्धो वाच्यः, तत्रानन्तरसूत्रेण सहायम्-एकान्तपण्डितो भवति, कथम् ?-
 'आदाय ब्रह्मचर्य'-मिति, परम्परसूत्रसंबन्धस्त्वयं-'बुध्येत तदा त्रोटयेद् बन्धनं' किं कुत्वेत्याह-आदाय
 ब्रह्मचर्यमिति, एवमन्यैरपि सूत्रैः संबन्धो वाच्यः, अर्थस्त्वयम्-'आदाय'-गृहीत्वा, किं तद् ?, ब्रह्मचर्यं-सत्य-

नयोभूतद्वयेन्द्रियनिरोधसमुप तर्षयते-अनुशीयते यस्मिन् तमौनीन्द्र प्रवचन प्रवचयमित्युच्यते तदादाय
'आनुमत्त' पदप्रश्रुः सदमदिवेकशः, कत्वाग्रत्ययस्योपरक्रियासन्त्ययेष्टित्वात्तामाह-'इमां'-समस्ताभ्ययने
नामिधीपमानां प्रत्यक्षामधभूतां याचम्-'इव आक्षतमेवे'त्यादिकां कदाचिदपि 'नाचरेत्'-नाभिदध्यात्,
नयाऽस्मिन्-मर्वगुप्रणीते व्यवस्थितः सधनाचार-सावयानुष्ठानरूप 'न समाचरेत्'-न विदध्यादिति संभवा,
यादिवाऽऽनुमदः सवयः प्रतिसमय केवलश्रुतदर्शनोपयोगित्वाच्चत्संबन्धिनि घर्मे व्यवस्थितः 'इमां'-वक्ष्यमाणां
राचम् अनाचारं न कदाचिदपि नाचरेदितिसोकार्यः॥१॥ तत्रानाचारं नाचरेदित्युक्तम्, अनाचारश्च मौनीन्द्रप्रवच
नादपरोऽभिधीयते, मौनीन्द्रप्रवचन तु मोक्षमार्गहेतुतया सम्यग्दर्शनज्ञानधारित्रात्मक, सम्यग्दर्शन तु तत्त्वार्थ
प्रदानरूप, तत्र तु जीवाजीवपुण्यपापायव्यवसदनिर्जराभोधात्मक, तथा धर्माचर्माकाशपुद्गलजीवकालात्मक
यद्रूप्य नित्यानिरूपस्वभाव, सामान्यविज्ञातात्मकोऽज्ञापपर्यवसानमतुर्दशरज्ज्वारमको वा लोकस्त्वस्त्वमिति, ज्ञान तु
मनिभूतारविमनःपर्यायिकेवलस्वरूप पञ्चवा, चारित्र सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुदीयस्वस्मसंपराय
यवाङ्मयारूप पञ्चैव मूलोपरगुणमेततो वाज्नेकपेत्यव व्यवस्थिते मौनीन्द्रप्रवचने 'न कदाचिदनीदश्रु बग'
दिति कृताऽज्ञापपर्यवमाने लोक मति र्दर्शनाधारप्रतिपक्षभूतमनाचारं दर्शयितुकाम आचार्यो यथावस्थितलोक
रूपोपपदनरूपमाह-

अणादाय परेष्टाय, अणयद्गतेति वा गुणो । सासयमसासणं वा, इति विद्धि न घारण ॥ २ ॥ सूत्रम् ॥

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारी ण विज्झई। एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ३ ॥ सूत्रम्॥
नास्य चतुर्दशज्ज्वात्मकस्य लोकस्य धर्माधर्मादिकस्य वा द्रव्यस्यादिः—प्रथमोत्पत्तिविद्यत इत्यनादिकस्त-
मेवम्भूतं 'परिज्ञाय'—प्रमाणतः परिच्छिद्य तथा 'अनवदग्रम्'—अपर्यवसानं च परिज्ञायोभयनयात्मकव्युदासेनैक-
नयदृष्ट्याऽवधारणात्मकप्रत्ययमनाचारं दर्शयति—शश्वद्भवतीति शाश्वतं—नित्यं सांख्याभिप्रायेणाप्रच्युतानुत्पन्न-
स्थिरैकस्वभावं स्वदर्शने चानुयायिनं सैमान्यांशमवलम्ब्य धर्माधर्माकाशादिष्वनादित्वमपर्यवसानत्वं चोपलभ्य
सर्वमिदं शाश्वतमित्येवंभूतां दृष्टिं 'न धारये'दिति—एवं पक्षं न समाश्रयेत् । तथा विशेषपक्षमाश्रित्य 'वर्तमान-
नारकाः समुच्छेत्स्यन्ती'त्येतच्च सूत्रमङ्गीकृत्य यत्सत्तत्सर्वमनित्यमित्येवंभूतबौद्धदर्शनाभिप्रायेण च सर्वमशाश्वतम्—
अनित्यमित्येवंभूतां च दृष्टिं न धारयेदिति ॥ २ ॥ किमित्येकान्तेन शाश्वतमशाश्वतं वा वस्तिव्येवम्भूतां दृष्टिं न
धारयेदित्याह—सर्वं नित्यमेवानित्यमेव वेताभ्यां स्थानाभ्यामभ्युपगम्यमानाभ्यामनयोर्वा पक्षयोर्व्यवहरणं
व्यवहारी—लोकस्यैहिकामुष्मिकयोः कार्ययोः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणो न विद्यते, तथाहि—अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्व-
भावं सर्वं नित्यमित्येवं न व्यवहियते, प्रत्यक्षेणैव नवपुराणादिभावेन प्रैष्वंसामावेन वा दर्शनात्, तथैव च लोकस्य
प्रवृत्तेः, आशुष्मिकेऽपि नित्यत्वादात्मनो बन्धमोक्षाद्यभावेन दीक्षायमनियमादिकमनर्थकमिति न व्यवहियते ।

१ सा० प्रमाणरूपत्वान्मौनीन्द्रागमस्योभयनयात्मकता । २ ०त्मक प्रत्यय, प्रत्यय ज्ञान, प्रतीत्यस्य चाध्याहारः । ३ मिथ्यात्वकारणक ।
४ ऊर्ध्वतरास्य । ५ प्रचक्षस्वरूपोऽभाव, तेन तद्रूपेणेत्यर्थः, इयं साधुरितिवद् प्रकृत्या चार्थितिवद्वा तृतीया । ६ अनर्थकतया निवृत्तिरूपफलदतया ।

नयेकान्त्यानिग्यत्वेऽपि लोको धनधान्यपठनगदिक्रमनागतमोगार्थं न सगृहीयात्, तथाऽऽमुष्मिकेऽपि क्षुषिक-
त्वादागमनः प्रवृत्तिर्न स्यात्, तथा च दीयाविहागादिक्रमनयक, तस्याभित्यानिर्त्यात्मके एव स्याद्वादे सर्वव्यव-
हारप्रवृत्तिः अत्र एव तयोर्नित्यानित्ययोः स्थानयोरेकान्तत्वेन समाभीषमाणयो रैहिकासुष्मिककार्यविध्वंसरूप
मनाचारे मौनीन्द्रागमबाधरूप विज्ञानीयात्, तुल्यो विशेषणार्थः, कथञ्चिन्नित्यानित्ये वस्तुनि सति व्यवहारो
पुन्यत्र इत्येतद्विनिर्दिष्टं, तथाहि-साध्यान्पमन्वयिनमक्षमाभित्य स्यान्नित्यमिति भवति, तथा चिद्वेषाच्छ प्रतिक्षण
मप्यथा च मन्यथा च नवपुराण्यादिदर्जनतः स्यान्नित्य इति भवति, तयोस्पादव्ययग्रौव्यापि चार्हदर्शननाभितानि
व्यवहाराङ्ग भेदति । तथा चोक्तम्—“घटमौलिसुवर्णयोर्भि, नाशोत्पादस्वितिव्ययम् । शोकप्रमोदमात्रस्य, ज्ञानो
पानि महेतुकम् ॥ १ ॥ इत्यादि । तदेवं नित्यानित्यपक्षयोर्व्यवहारो न विधत्ते, तथाऽन्योरेकानाचारं विज्ञानीया
दिनि स्थितम् ॥ २ ॥ तथाऽन्यमप्यनाचारं प्रतिषेधकाम आह—

ममयद्-निरपेक्षया 'उद्धोऽस्य' इति ।
 ममयद्-निरपेक्षया 'उद्धोऽस्य' इति ।
 ममयद्-निरपेक्षया 'उद्धोऽस्य' इति ।

ममदह-निरवशेषता 'उच्छेदरस्यन्ति' उच्छेदं वास्यन्ति-यय प्राप्स्यन्ति सापस्येनोव-प्राबश्येन सेरस्यन्ति वा निदि वास्यन्ति, क ते १-यास्नाता-तीर्यकृताः सर्वयास्वच्छासनाप्रतिपभा वा 'सर्वे' निरवशेषाः सिद्धिगमन

१ क. अणुसंश्लेषण प्रक्रिया । २. विद्युत्प्रवाह द्वारा । ३. मरिचिक (विभेगोलाधारिका) द्वारा ।

योग्या भव्याः, ततश्चोच्छिन्नमव्यं जगत्स्यादिति, शुष्कतर्काभिमानग्रहगृहीता युक्तिं चाभिदधति-जीवसद्भावे
 सत्यप्यपूर्वोत्पादाभावादभव्यस्य च सिद्धिगमनासम्भवात्कालस्य चाऽऽनन्त्यादनारतं सिद्धिगमनसम्भवेन तद्वयोप-
 पत्तेरपूर्वायाभावाद्भव्योच्छेद इत्येवं नो वदेत्, तथा सर्वेऽपि 'प्राणिनो'-जन्तवः, 'अनीहृशा'-विसदृशाः सदा
 परस्परविलक्षण एव, न कथाञ्चिच्छेषां सादृश्यमस्तीत्येवमप्येकान्तेन नो वदेत्, यदिवा-सर्वेषां भव्यानां सिद्धि-
 सद्भावेऽवशिष्टाः संसारे 'अनीहृशाः'-अभव्याः एव भवेयुरित्येवं च नो वदेत्, युक्तिं चोत्तरत्र वक्ष्यति । तथा
 कर्मात्मको ग्रन्थो येषां विद्यते ते ग्रन्थिकाः, सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मग्रन्थोपेता एव भविष्यन्तीत्येवमपि नो वदेत्,
 इदमुक्तं भवति-सर्वेऽपि प्राणिनः सेत्स्यन्त्येव कर्मावृता वा सर्वे भविष्यन्तीत्येवमेकमपि पक्षमेकान्तिकं नो वदेत् ।
 यदिवा-'ग्रन्थिका'-इति ग्रन्थिकसत्त्वा भविष्यन्तीति, ग्रन्थिमेदं कर्तुमसमर्था भविष्यन्तीत्येवं च नो वदेत्,
 तथा 'शाश्वताः'-इति शास्तरः 'सदा'-सर्वकालं स्थायिनस्तीर्थकरा भविष्यन्ति 'न ससुच्छेस्यन्ति'-नोच्छेदं
 यास्यन्तीत्येवं नो वदेदिति ॥ ४ ॥ तदेवं दर्शनाचारवादनिवेधं बाह्यमात्रेण प्रदर्शयिष्युना युक्तिं दर्शयितुकाम आह-
 'एतयोः'-अनन्तरोक्तयोर्द्वयोः स्थानयोः, तद्यथा-शास्तरः क्षयं यास्यन्तीति, शाश्वता वा भविष्यन्तीति यदिवा
 सर्वे शास्तरस्तद्दर्शनप्रतिपत्ता वा सेत्स्यन्ति शाश्वता वा भविष्यन्ति, यदि वा सर्वे प्राणिनो ह्यनीहृशाः-विसदृशाः
 सदृशा वा, तथा ग्रन्थिकसत्त्वास्तद्वहिता वा भविष्यन्तीत्येवमनयोः स्थानयोर्व्यवहरणं व्यवहारस्तदस्ति त्वे युक्तेर-

सा० १ दर्शनाचारवादनिवेध प्र० । २ दर्शनाचारविषये वादस्य निषेध ।
 २१

मावाप्त विपद्ये, तथाहि-यथावदुक्त 'सर्वे आस्तारः स्वयं यास्यन्ति' इत्येतदुक्तं, स्वयनिपन्धनस्य कर्मणोऽपि
 वात्सिदानां दयामात्रः, अथ ममस्यैवत्यपेक्षयेदमभिधीयते, तदप्यनुपपन्नं, तदप्यनुपपन्नं, ततोऽनाद्यनन्तानां कैवलिनां
 सद्भावात्प्रसादापेक्षया तदमाषामात्रः । यदप्युक्तम्- 'अपूर्वस्यामावे सिद्धिगमनसद्भावेन च व्ययसद्भावाद्भव्यशून्य
 जगत् स्यात्' इत्येतदपि सिद्धान्तपरमाथविदिनो वचनं, यतो भव्यराशे रादान्ते भविष्यत्कालस्वेवानन्त्यमुक्तं,
 तदनुपपद्यते यदि सर्वो न भवति, सति च तस्मिन् जानन्त्य न स्यात्, नापि बावश्यं सर्वस्यापि भव्यस्व
 सिद्धिपमनेन भाव्यमित्थानन्त्याद्भव्यानां तत्सामग्र्यमावाद्योग्यदलिकप्रतिमावर्षदुपपत्तिरिति । तथा नापि
 द्वाभता एव, भवत्येकैवलिनो द्वास्तृणो सिद्धिगमनसद्भावात्प्रसादापेक्षया च आस्तत्वमतः कथञ्चिच्छास्यताः कथ-
 चिदशास्यता इति । तथा सर्वेऽपि प्राणिनो विचित्रकर्मसद्भावात्प्रसादापेक्षया विचित्रोपाङ्गादिसमन्वितत्वादनी
 रद्वाः-विसरद्वास्तयोपयोगासंस्पेयप्रदेद्वत्सामूर्तत्वादिविभिर्भेदः कथञ्चिस्तदृष्टा इति, तच्चोक्तसितसदीर्यतया केचि
 क्रिअप्रययोऽपरे च तथाविषपरिणामाभावाद् प्रनियक्तसत्त्वा एव भवन्तीत्येवं च व्ययस्थिते नैकान्तेनैकान्तपक्षो
 मन्वतीति प्रतिपिद्धः, तदेवमेतयोरेव द्वयोः स्थानयोक्तनीत्याज्ञाचारं विजानीषादिति स्थितम् । अपि च-आगमे
 अनन्तानन्तास्वप्नुस्तर्पिण्यत्रसर्विणीषु भव्यानामनन्तभाग एव सिद्ध्यतीत्ययमर्थः प्रतिपाद्यते, यथा नैवंभूत

भा १ योग्यता च कथञ्चास्तुत्येवकारुण्य । १ तदुक्तमप्यत्राज्ञां सुखदुःखपरिणामं ।

तदानन्त्यं तत्कथं तेषां क्षयः ? , युक्तिरप्यत्र-संबन्धिंशब्दावेतौ, मुक्तिः संसारं विना न भवति, संसारोऽपि न मुक्तिमन्तरेण, ततश्च भव्योच्छेदे संसारस्याप्यभावः स्यादतोऽभिधीयते नानयोर्व्यवहारो युज्यत इति ॥ ५ ॥
 अधुना चारित्राचारमङ्गीकृत्याह—

जे केइ खुदगा पाणा, अदुवा संति महालया । सरिसं तेहिं वेरंति, असरिसंती य णो वदे ॥ ६ ॥
 एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारी ण विज्झई । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणाचारं तु जाणए ॥ सूत्रम् ७ ॥
 ये केचन क्षुद्रकाः सत्त्वाः—प्राणिन एकेन्द्रियद्वीन्द्रियादयोऽल्पकाया वा पञ्चेन्द्रिया अथवा 'महालयाः'—
 महाकायाः 'सन्ति'—विद्यन्ते तेषां च क्षुद्रकाणामल्पकायानां कुन्धादीनां महानालयः—शरीरं येषां ते महा-
 लया—हस्त्यादयस्तेषां च व्यापादने सदृशं 'वैर'मिति-वज्रं कर्म विरोधलक्षणं वा वैरं तत् 'सदृशं' समानं
 तुल्यप्रदेशत्वात्सर्वजन्तूनामित्येवमेकान्तेन नो वदेत्, तथा 'विसदृशम्'—असदृशं—तद्व्यापत्तौ वैरं कर्मबन्धो
 विरोधो वा इन्द्रियविज्ञानकायानां विसदृशत्वात् सत्यपि प्रदेशतुल्यत्वे न सदृशं वैरमित्येवमपि नो वदेत्, यदि हि
 वक्ष्यापेक्ष एव कर्मबन्धः स्यात्तदा तत्तद्वशात्कर्मणोऽपि सादृश्यमसादृश्यं वा वक्तुं युज्येत, न च तद्वशादेव बन्धः
 अपि त्वध्यवसायवशादपि, ततश्च तीव्राध्यवसायिनोऽल्पकायसत्त्वव्यापादनेऽपि महद्वैरम्, अकामस्य तु
 महाकायसत्त्वव्यापादनेऽपि स्वल्पमिति ॥ ६ ॥ एतदेव सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—आभ्यामनन्तरोक्ताभ्यां स्थानाभ्या-

सा० १ अत्र हि हस्त्यदीर्घत्ववद् घटतदभाववत्त्वापेक्षता न तु कार्यकारणरूपेण, तथा च न मुक्तिमन्तरेण न संसार इत्यत्र विरोधः ।

मनयोर्वा स्थानयोरन्यकायमाहाकायव्यापादनापादितकर्मवत्त्वसदृशत्वयोर्व्यवहारो व्यवहारो नियुक्ति-
कृत्वाप्य युज्यते, तथाहि—न वक्ष्यस्य सदृशत्वमसदृशत्व चैकमेव कर्मवन्वस्य कारणम्, अपितु वक्षस्य तीव्र-
भावो मन्दभावो ज्ञानभावोऽज्ञानभावो महावीर्यत्वमल्पवीर्यत्वं वेत्स्येतदपि । तदेव वक्ष्यवक्षयोर्विशेषात्कर्म-
प्रवृत्तस्यानाचारं विद्वन्मीमांसित्य सदृशत्वासदृशत्वव्यवहारो न विद्यत इति । तथाऽनयोरेव स्थानयोः
पत्त्या हि सोऽप्यते, तस्य सासत्त्वेन व्यापादयितुमशक्यत्वाद्, अपि त्विन्द्रियादिभ्यापत्त्या, तथा चोक्तम्—
“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, तच्छ्रद्धासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा वक्षते मगवन्निरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं
तु हिंसा ॥ १ ॥” इत्यादि । अपिच भावसम्यपेक्षस्यैव कर्मवन्वोऽप्युपेतुं युक्तः, तथाहि—वैषस्वामसम्यपेक्षस्य
सम्यक् क्रियां कृत्यो यद्यप्यातुरविपश्चिमत इति तथापि न वैराग्यपक्षो भावदोषाभावाद्, अपरस्य तु सर्व्यदुष्टत्वा-
रन्ध्रमपि ज्ञतो भावदोषात्कर्मवन्वः, तद्वद्विषयस्य तु न वच इति, तर्कं वाग्ये—“तद्योजिंयमि पाप” इत्यादि,
अन्यथाऽनाचार इति ॥ ७ ॥ पुनरपि चारित्रमधिकृत्याहारविषयानाचाराचारौ प्रतिपादयितुकाम आह—

स १ कर्मकमप्रवृत्तप्रतिपादना । २ यवैरोषा प्र । ३ साक्षात्प्रवृत्तत्वाद् पूर्णं व्यतिरेकिणं प्रवर्तनं वाच्यं इति । ४ मत्प्रवृत्त-
प्रवृत्तत्वात् । ५ वक्ष्यते पादे ।

अहाकस्माणि भुञ्जन्ति, अण्णमण्णे सकस्सुणा । उवलत्तेति जाणिज्जा, अणुवलत्तेति वा पुणो ॥ सू० ॥ ८ ॥
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्झई । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणाधारं तु जाणए ॥ सू० ॥ ९ ॥

साधुं प्रधानकारणमाधाय-आश्रित्य कर्माण्याधाकर्मणि, तानि च वस्त्रभोजनवसत्यादीन्युच्यन्ते, एतान्याधा-
त्येवं नो वदेत्, तथाऽनुपलिप्तानिति वा नो वदेत्, एतदुक्तं भवति-आधाकर्मोपि श्रुतोपदेशेन शुद्धमितिकृत्वा
भुञ्जानः कर्मणा नोपलिप्यते, तदाधाकर्मोपभोगेनावश्यतया कर्मबन्धो भवतीत्येवं नो वदेत्, तथा श्रुतोपदेश-
मन्तरेणाहारगृह्याऽऽधाकर्म भुञ्जानस्य तन्निमित्तकर्मबन्धसद्भावात् अतोऽनुलिप्तानपि नो वदेत्, यथावस्थित-
मौनीन्द्रागमज्ञस्य त्वेवं युज्यते वक्तुम्-आधाकर्मोपभोगेन स्यात्कर्मबन्धः स्यान्नेति, यत उक्तम्-“किञ्चिच्छुद्धं
कल्प्यमकल्प्यं वा स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् । पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १ ॥” तथाऽन्यैरप्य-
मिहितम्-“उत्पद्येत हि साऽवस्था, देशकालमयान्प्रति । यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं च वर्जयेद् ॥ १ ॥”
इत्यादि ॥ ८ ॥ किमित्येवं स्याद्वादः प्रतिपाद्यत इत्याह-आभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामाश्रिताभ्यामनयोर्वा स्थान-
योराधाकर्मोपभोगेन कर्मबन्धमावाभावभूतयोर्व्यवहारो न विद्यते, तथाहि-यद्यवश्यमाधाकर्मोपभोगेनैकान्तेन
कर्मबन्धोऽभ्युपगम्येत एवं वाहाराभावेनापि क्वचित्सुतरामनर्थोदयः स्यात्, तथाहि-क्षुत्प्रपीडितो न सम्यगीर्यीपथं

शोधयेत् ततश्च प्रव्रजन् प्राण्युपमर्शमपि कुर्यात् मूर्च्छादिसङ्क्रावतया च देहपाते सत्यवश्यमाशी त्रासादिभ्याचातो
 ऽङ्गान्तमरणे चाधिरतिरीकृता मवस्यार्तस्यानापणौ च तिर्यग्मतिर्निति, प्रागमन्—“सर्वस्य संस्रम संस्रमात्रो
 जीवनिष्कायवपस्तद्वेषे च प्रसीतः कर्मवच इत्यतोऽनयोः स्यान्नयोरेकान्तेनाशीयमाणयोर्ध्व्यवहरम व्यवहारो न
 पुन्यते, तथाऽऽम्यामेव स्थानाभ्यां समाभिताभ्यां सर्वमन, चारं विजानीयादिति स्थितम् ॥ ९ ॥ पुनरप्यन्यथा
 दर्शनं प्रति वामनाचारं कर्तव्यमितुमाह—
 जमिद ओरालमाहार, कम्मगच तदेव य(तमेव तं) । सव्यस्य वीरिय अस्ति, णस्यि सव्यस्य वीरिया ॥ १० ॥
 एणहिं वोहिं ठाजेहिं, ववहारो ण विज्झई । एणहिं वोहिं ठाणेहिं, अणायांरं तु जाणय ॥ ११ ॥ सु० ॥

यदिवा योऽप्यमन्तरमाहारः प्रवर्द्धितः स सति वरीरे भवति वरीरे च पञ्चबा तस्य चौदारिकादेः
 वरीरस्य मेदामेद प्रतिपादयितुकामः पूर्वपञ्चवार—‘जमिद’मित्यादि, यदिद-सर्वस्वनप्रत्यक्षमुदारो पुत्रले
 निर्दिष्टमौदारिकमेतदेवोराल निस्सारत्वाच्च एतच्च तिर्यग्गन्तुष्याणां भवति तथा चतुर्दशपूर्वविदा कचित्संश्रयादावा
 हियत इत्याहारम्, एतच्चप्रद्वेषाच्च वैक्रियोपादानमपि द्रष्टव्य, तथा कर्मणा निर्घणं कर्मण्य, एतत्सहचरित
 तैश्चसमपि प्राप्तम् । औदारिकवैक्रियाहारकाणां प्रत्येक तैश्चसकर्मणाभ्यां सह युगपदुपलब्धेः कस्यचिदेकत्वा

अ० १ सर्वत्र सर्वत्र संस्रमपादाभ्यामेव एकेद ।

आलोपनस्थिति, तदयुक्त, यतो मेवेन सुखदुःखमीवितमरणद्वारासमस्तमवादासुख्यकृपादिकं संसारवैचित्र्य
मरणश्रेणानुस्यूते, न च श्रेयानुपपन्नं नाम, न च श्रेयस्यभ्युपगमो भुज्यते, यतो दृष्टवानिरदृष्टकल्पना च
पापीयसी । किञ्च-सर्ववैकल्येऽभ्युपगम्यमाने संसारमोक्षभावतया कृतनाशोऽकृतान्मयागमश्च बलादापवति, यच्चैतत्
सगरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रधानमित्येतत्सर्वस्वात् समतः कारणं तन्मिदन्तराः सुहृदः प्रत्येभ्यन्ति,
निर्युक्तिरुत्वाद्, अपि च-सर्वथा सर्वस्य वस्तुन एकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सत्त्वरजस्तमसामप्येकत्वं स्यात्, तन्नेदेव च
सर्वस्य तद्वदेव भेद इति । तथा यदप्युच्यते-सर्वस्य प्रधानकार्यत्वात्सत्कार्यवादाच्च मयूराण्डकरमे
यदि मवथा कारणे कार्यमस्ति न तद्वत्त्वाद्यो निष्पन्नवदस्येव, अपिच मृत्पिण्डावस्थायामेव घटगताः कर्मगुणव्यप
देव्या मवेष्टा, न च मवन्ति ततो नास्ति कारणे कार्यम्, अथानभिष्यक्तमस्तीति चेन्न तर्हि सर्वात्मना विद्यते,
नाप्येकान्तेनासत्कार्यवाद एव, तन्नावे हि व्योमाराविन्दानामप्येकान्तेनासत्ता मृत्पिण्डादेर्घटादेरिवोत्पत्तिः स्यात्,
न चैतद्दृष्टमिह वा, अपिच-एव सर्वस्य सर्वस्मादुत्पत्तेः कार्यकारणमात्रानियमः स्याद्, एव च न आस्यद्वाराधी
नालीबीप्रमेवदपाव अपि तु पत्तिकश्चिदयेति, नियमेन च प्रेक्षापूर्वकारिणामुपादानकारणादौ प्रवृत्तिः, अतो
नासत्कार्यवाद इति । तदेव सर्वपदार्थानां सत्त्वद्वेषपत्यप्रमेयत्वादिभिर्धर्मैः कथञ्चिदेकत्वं तथा प्रतिनियतार्थकार्यतया

ग १ पृष्ठ २ ।

यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थतः सदितिकृत्वा कथञ्चिद्भेद इति सामान्यविशेषात्मकं वस्त्विति स्थितम् ।
 अनेन च स्यादस्ति स्यान्नास्तीति भङ्गकद्वयेन शेषभङ्गका अपि द्रष्टव्याः, ततश्च सर्वं वस्तु सप्तमङ्गीस्वभावं, ते
 चामी-स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया स्यादस्ति, परद्रव्याद्यपेक्षया स्यान्नास्ति, अन्ययोरेव धर्मयोर्यौगपद्येनाभिधातु-
 मशक्यत्वात्स्यादवक्तव्यं, तथा कस्यचिदंशस्य स्वद्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात्कस्यचिच्चांशस्य परद्रव्याद्यपेक्षया
 विवक्षितत्वात् स्यादस्ति च स्यान्नास्ति चेति, तथैकस्यांशस्य स्वद्रव्याद्यपेक्षया परस्य तु सामस्त्येन स्वपरद्रव्या-
 द्यपेक्षया विवक्षितत्वात्स्यादस्ति चावक्तव्यं चेति, तथैकस्यांशस्य परद्रव्याद्यपेक्षया परस्य तु सामस्त्येन स्व-
 द्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात् स्यान्नास्ति चावक्तव्यं चेति, तथैकस्यांशस्य स्वद्रव्याद्यपेक्षया परस्य तु परद्रव्याद्य-
 पेक्षयाऽन्यस्य तु यौगपद्येन स्वपरद्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात्स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यं चेति, इयं च
 सप्तमङ्गी यथायोग्यमुत्तरत्रापि योजनीयेति ॥ १० ॥ ११ ॥ तदेवं सामान्येन सर्वस्यैव वस्तुनो भेदाभेदौ प्रतिपाद्या-
 धुना सर्वशून्यवादिमतनिरासेन लोकालोकयोः प्रविभागेनास्तित्वं प्रतिपादयितुकाम आह-यदिवा 'सर्वत्र वीर्यमस्ति
 नास्ति सर्वत्र वीर्यं'मित्यनेन सामान्येन वस्त्वस्तित्वमुक्तं, तथाहि-सर्वत्र वस्तुनो 'वीर्यं'-शक्तिरर्थक्रियासामर्थ्य-
 मन्तशः स्वविषयज्ञानोत्पादनं, तच्चैकान्तेनात्यन्ताभावाच्छविषाणादेरप्यस्तीत्येवं संज्ञा न निवेश्यत्, सर्वत्र वीर्यं
 नास्तीति नो एवं संज्ञां निवेशयेदिति, अनेनाविशिष्टं वस्त्वस्तित्वं प्रसाधितम्, इदानीं तस्यैव वस्तुन ईषद्विशेषित-

सा० १ ० धर्म्यं मनस प्र० । २ ० भावाभावा प्र० । ३ सर्वत्र वीर्यमित्येव रूप्य ।

स्वेन लोकातोऽदृशमपाऽस्तित्व प्रमाययन्नाह—
अतिथ लोए अलोण या, णेय सन्न निवेसए । अतिथ लोए अलोए वा, एय सन्न निवेसए ॥ सु० १२ ॥
अतिथ जीया अजीया वा, णेय सन्न निवेसए । अतिथ जीया अजीया वा, एय सन्न निवेसए ॥ सु० १३ ॥

‘लोकः’—चतुर्दशरज्ज्वात्मको घमाषमर्माकाश्यादियद्वास्तिकायात्मको वा त न जीत्येव सद्वां नो निवेद्ययेत् । तयाऽऽद्यास्त्रिकापमात्रकस्त्वलोकः स च न विद्यते एवेत्येव सद्वां नो निवेद्ययेत् तदभावप्रतिपक्षिनिबन्धने त्रिद, उपया-प्रतिमाममान पस्तवयवद्वारेण वा प्रविभासेतावयविद्वारेण वा । तत्र न तावदवयवद्वारेण प्रतिमानमहत्पण्ये, निरञ्जपरमाणूनां प्रतिभासनासम्भवात्, सर्वांगीयमागस्य च परमाण्वात्मकत्वात्तेषां च उपस्थितियानेन द्रुमुमद्यकपत्नत्, तथा चोक्तम्—“यावद्वृक्ष्य परस्तावद्भागः स च न दृश्यते । निरञ्जस्य परमानात्, तथाहि-दशौ स्वावयवेषु प्रत्येक सामस्त्येन वा वर्धेत ? अर्धाक्षिभावेन वा !, न सामस्त्येनावयवि बहुत्तममज्ञात्, नाप्यत्रेण पूर्वविरन्यानातिक्रमेणानवस्थाप्रसङ्गात्, तस्माद्विषयार्थमाण न कथञ्चिदस्त्वात्मभाव लभते, ततः नवमैवेत मायास्वप्नेन्द्रजालमरुमरीचिकाविद्यानसदृश, तथा चोक्तम्—“यथा यथाऽर्थ्याधिन्यन्ते, धिविच्यन्ते तथा तथा । पदेते (तत्) स्वयमर्थस्यो, रोचन्ते (ते) तत्र के वयम् ? ॥ १ ॥” इत्यादि । तदेवं वस्त्यमाने तद्विद्येयमोक्षमोक्षमाया भिद एवेत्यर्थं नो सद्वां निवेद्ययेत् । किंस्थिति लोक ऊर्ध्वार्थस्तिर्यग्प्रपो वैशासस्यान

स्थितकटिन्यस्तकरगुग्मपुरुषसदृशः पञ्चास्तिकायात्मको वा, तद्व्यतिरिक्तश्चालोकोऽप्यस्ति, संबन्धिषड्दत्त्वात्, लोकव्यवस्थाऽन्यथाऽनुपपत्तेरिति भावः, शुक्तिश्चात्र-यदि सर्वं नास्ति तत सर्वान्तःपातित्वात्प्रतिषेधकोऽपि नास्तीत्यतस्तदभावात्प्रतिषेधाभावः, अपि च-सति परमार्थभूते वस्तुनि मायास्वप्नेन्द्रजालादिव्यवस्था, अन्यथा किमाश्रित्य को वा मायादिकं व्यवस्थापयेदिति ? । अपि च-“ सर्वाभावो यथाऽभीष्टो, युक्त्यभावे न सिद्ध्यति । साऽस्ति चेत्सैव नस्तत्त्वं, तत्सिद्धौ सर्वमस्तु सद् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । यदप्यवयवावयविविभागकल्पनया दूषणमभिधीयते तदप्यार्हतमतानभिज्ञेन, तन्मतं त्वेवंभूतं, तद्यथा-नैकान्तेनावयवा एव नाप्यवयव्येव चेत्यतः स्याद्वादा-श्रयणात्पूर्वोक्तविकल्पदोषानुपपत्तिरित्यतः कथञ्चिल्लोकोऽस्त्येवमलोकोऽपीति स्थितम् ॥ १२ ॥ तदेवं लोकालोका-स्तित्वं प्रतिपाद्याधुना तद्विशेषभूतयोर्जीवाजीवयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह-‘ एतत्थि जीवा अजीवे ’त्यादि, जीवा उपयोगलक्षणाः संसारिणो मुक्ता वा ते न विद्यन्ते, तथा अजीवाश्च धर्माधर्माकाशपुद्गलकालात्मका गतिस्थित्य-वगाहदानच्छायातपोद्योतादिवर्चनलक्षणा न विद्यन्ते इत्येवं संज्ञा-परिज्ञानं नो निवेशयेत्, नास्तित्वनिबन्धनं त्विदं-प्रत्यक्षेणानुपलभ्यमानत्वाजीवा न विद्यन्ते, कायाकारपरिणतानि भूतान्येव धावनवलगनादिकां क्रियां कुर्वन्तीति । तथाऽऽत्माद्वैतवादमताभिप्रायेण ‘ पुरुष एवेदं गिनं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्य ’मित्यागमात् तथा अजीवा न विद्यन्ते सर्वस्यैव चेतनाचेतनरूपस्यात्ममात्रविवर्तत्वात् नो एवं संज्ञां निवेशयेत्, किंत्वस्ति जीवः सर्वस्यास्य

सा० १ सर्वं वस्तु प्र० । २ पक्षाभ्युच्ये । ३ विवर्ति० प्र० ।

मुमुक्षुः स्वादेर्निषेधनभूतः स्वसंविधिसिद्धोऽहप्रत्ययग्राहः, तथा सद्रथतिरिका घर्माघर्माकाष्ठपुद्गलादप्यथ विद्यन्ते, मरुत्प्रमाणन्येन प्रत्ययेणानुभूयमानत्वावपुणानां, भूतचैतन्यवादी च वाच्यः—किं तानि भवदभिप्रेतानि भूतानि निरयान्भूतानित्यानि !, यदि नित्यानि ततोऽप्रभूतानुत्पत्त्यस्यैकस्वभावत्वात् क्वाप्यस्वरपरिणतिः, नापि प्राग्विद्यमानस्य चैतन्यस्य सदृभावो, नित्यत्वात् । अमानित्यानि किं तेष्वविद्यमानमेव चैतन्यमुत्पद्यते आहो तयाऽऽभ्यादैतवापि वाच्या—यदि पुरुषमात्रमेवेदं सर्वं कथं घटपटादिषु चैतन्यं नोपलभ्यते !, तथा तदैक्येऽमेदं निषेधनानां पक्षे हेतुहृष्टान्तानामभावात्साध्यसाधनाभावः, अथ विद्यमानमेव सिद्धं तर्हि कीवत्वम् । स्याद्वादाश्रयप्याजीवः स्याजीवः स्यादजीवः, तस्माद्वैकान्तेन कीवाजीवयोरभावः, अपि तु सर्वपदार्थानां जीवपुद्गलतयोरन्योऽन्यानुगतयोः तद्वत्तत्क्रियाद्वारापावयोर्धर्मार्थयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह— संसिद्धचनवोः सद्वत्तत्क्रियाद्वारापावयोर्धर्मार्थयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह— एतच्च स्याद्वादाश्रयणं नरिष्य घम्मे अयम्मे वा, नेय सद्य निषेधस्य । क्वचित् स्यात्तत्त्वे च सिद्धे नरिष्य बने य मोक्षत्वे वा तत्त्वे । क्वचित् स्यात्तत्त्वे च सिद्धे

पमः - पुतषारिजात्मको जीवस्यात्मपरिणामः अतिथि पंधे व मोक्षस्वे वा, एष सन्न निवेसए ॥ १४ ॥

अथैकविंशतिवन्दनम् । अष्टविन्दनवाच्यमिति शब्दोपपन्नमित्यर्थः ।

॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

कषाययोगरूपः कर्मबन्धकारणमात्मपरिणाम एव, तावेवंभूतौ धर्माधर्मौ कालस्वभावनियतीश्वरादिमतेन न विद्येते
 इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्-कालादय एवास्य सर्वस्य जगद्वैचित्र्यस्य धर्माधर्मव्यतिरेकैकान्ततः कारणमित्येवम-
 मिप्रायं न कुर्याद्, यतः त एवैकका न कारणमपि तु समुदिता एवेति, तथा चोक्तम्-“ न हि कालदीहितो
 केवलएहितो जायए किंचि । इह सुगरंधणाइवि ता सव्वे समुदिता हेऊ ॥ १ ॥ ” इत्यादि । यतो धर्माधर्मान्तरेण
 संसारवैचित्र्यं न घटामियत्येतोऽस्ति धर्मः-सम्यग्दर्शनादिकोऽधर्मश्च-मिथ्यात्वादिक इत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति
 ॥ १४ ॥ सतोश्च धर्माधर्मयोर्वधमोक्षसद्भाव इत्येतद्दर्शयितुमाह-बन्धः-प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकतया कर्म-
 पुद्गलानां जीवेन स्वव्यापारतः स्वीकरणं, स चासूर्तस्यात्मनो गगनस्येव न विद्यत इत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत्, कर्म-
 तथा तदभावाच्च मोक्षस्याप्यभाव इत्येवमपि संज्ञां नो निवेशयेत् । कथं तर्हि संज्ञां निवेशयेदित्युत्तराद्धेन दर्शयति-
 अस्ति बन्धः कर्मपुद्गलैर्जीवस्येत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति, यत्तूच्यते-अमूर्तस्य मूर्तिमता संबन्धो न युज्यत इति,
 तदयुक्तम्, आकाशस्य सर्वव्यापितया पुद्गलैरपि संबन्धो दुर्निवार्यः, तदभावे तद्व्यापित्वमेव न स्याद्, अन्यच्च
 अस्य विज्ञानस्य हृत्पूरमदिरादिना विकारः समुपलभ्यते न चासौ संबन्धमृते अतो यत्किञ्चिदेतत् । अपिच-
 संसारिणाममुमतां सदा तैजसकर्मणशरीरसद्भावादात्यन्तिकममूर्तत्वं न भवतीति । तथा तत्प्रतिपक्षभूतो

सा० १ नैव कालादिभ्य केवळेभ्यो जायते किञ्चिदपि । इह सुद्रन्धनाद्यपि तत सर्वे समुदिता हेतु ॥ १ ॥ २ नारकत्वादिविशि-
 ष्टजीवनिबन्धनयोः बहुव्रीहिर्वा । ३ मूर्तस्यामूर्तिमता प्र० ।

मोक्षोऽप्यस्ति, तदभावे च घस्याप्यमीनः स्यादित्यतोऽप्यबन्धनापगमस्वभावो मोक्षोऽस्तीत्येवं च संज्ञा निवेद्ये
दिति ॥ १५ ॥ बन्धसद्भावे वाक्यस्य भावी पुण्यपापसद्भाव इत्यतस्तद्भाव नियेषद्भावेऽप्याह—

गतिं पुण्यं य पापं वा, येन सन्न निवेद्येत् । अस्ति पुण्ये च पापे वा, एवं सन्न निवेद्येत् ॥ सू० १६ ॥

गतिं आसन्न सवरे वा, येन सन्न निवेद्येत् । अस्ति आसन्ने सवरे वा, एवं सन्न निवेद्येत् ॥ सू० १७ ॥

‘नास्ति’-न विद्यते, ‘पुण्य’ सुभक्त्यर्थप्रकृतिलक्षण, तथा ‘पाप’-तद्विपर्ययलक्षण, ‘नास्ति’-न विद्यते
इत्येव संज्ञा नो निवेद्येत् । तदभावाप्रतिपत्तिनिश्चय इत्यतस्तत्र कयाश्चिन्नास्ति पुण्य, पापमेव युक्त्यभिप्रेत्य सत्सुल

भूतनिश्चयन, तथा परेषां पाप नास्ति, पुण्यमेव क्षणवीर्यमान पापकार्यं कुर्यादिति, अन्येषां तूभयमपि नास्ति,
सुमारवैचित्र्यं तु नियतिस्वभावादिभिरुक्तं, तदेतदुक्तं, यतः पुण्यपापद्वन्द्वौ सम्बन्धितद्वन्द्वौ संबन्धितद्वन्द्वानामेकाद्वय

मत्ताऽपरनशानान्तरीयका भवौ नेकतरस्य सचेति, नाप्युभयामावः द्रव्यमते वस्तु, निर्निबन्धनस्य अवगच्छेच्चिदय
स्यामात्राद्, न हि कारणमन्तरेण कश्चित्कायस्योत्पत्तिर्दृष्टा, नियतिस्वभावादिवास्तु नष्टोत्तराणां पादप्रसारिका

प्रायः अपि च-तद्भावेऽप्युपपत्त्यमाने सकलक्रियावैयर्थ्यं तत एव सकलकार्योत्पत्तिरित्यतोऽस्ति पुण्य पाप वैस्त्वेवं
संज्ञा निवेद्येत् । पुण्यपापे चैकस्मिन्, तद्यथा—“पुण्यलक्षणं पुण्यं यच्च पुण्यमिति विनिरासने दृष्टम् । यद्युभयमय

तत्प्राप्तमिति भवति नर्वाञ्चनिर्दिष्टम् ॥ १ ॥” इति ॥ १६ ॥ न कारणमन्तरेण कार्यस्योत्पत्तिरतः पुण्यपापयोः

वा १ तद्भावे य दम्बपुत्रकामादिनिर्जरेण मोक्षभावात्पत्त्येव मोक्षभावात्पत्त्येव मोक्षभावात्पत्त्येव ॥ २ संनिबन्धनस्येव ॥

प्रागुक्तयोः कारणभूतावाश्रवसंवरौ तत्प्रतिषेधनिषेधद्वारेण दर्शयितुकाम-आश्रवति-प्रविशति कर्म येन स प्राणा-
 तिपातादिरूप आश्रवः-कर्मोपादानकारणं, तथा तन्निरोधः संवरः, एतौ द्वावपि न स्त इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्,
 तदभावप्रतिपत्त्याशङ्काकारणं त्विदं-कायवाङ्मनःकर्म योगः, स आश्रव इति, यथेदमुक्तं तथेदमप्युक्तमेव-‘उच्चा-
 लियंमि पाए’इत्यादि, ततश्च कायादिव्यापारेण कर्मबन्धो न भवतीति, युक्तिरपि-किमयमाश्रव आत्मनो भिन्न
 उताभिन्नः?, यदि भिन्नो नासावाश्रवो घटादिवद्, अभेदेऽपि नाश्रवत्वं, सिद्धात्मनामपि आश्रवप्रसङ्गात्,
 तदभावे च तन्निरोधलक्षणस्य संवरस्याप्यभावः सिद्ध एवेत्येवमात्मकमव्यवसायं न कुर्यात् । यतो यत्तदनै-
 कान्तिकत्वं कायव्यापारस्य ‘उच्चालयंमि पाए’इत्यादिनोक्तं तदस्माकमपि संमतमेव, यतो न ह्यस्माभिरप्युपयुक्तस्य
 कर्मबन्धोऽभ्युपगम्यते, निरुपयुक्तस्य त्वस्त्येव कर्मबन्धः, तथा भेदाभेदोभयपक्षसमाश्रयणात्तदेकपक्षाश्रितदोषा-
 वाकायमनोगुप्तिर्निराश्रवः संवरस्तूक्तः ॥ १ ॥” इत्यतोऽस्त्याश्रवस्तथा संवरश्चेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १७ ॥
 आश्रवसंवरसद्भावे चावश्यंभावी वेदनानिर्जरासद्भाव इत्यतस्तं (तत्) प्रतिषेधनिषेधद्वारेणाह—

सा० १ उच्चालिते पादे ईरियासमिद्यस्य सकमट्टाए । वावज्जिज्ज कुल्लिगी मरिज्ज त जोगमासज्ज ॥ १ ॥ न य तस्स तण्णिमित्तो वधो
 सुहुमोऽंवि देसिक्खो समए । अणवज्जो उ पओणेण सा उ पमादेति निहिट्ठा ॥ २ ॥ २ आश्रवे बन्धात् ततो वेदना सवरात्तपस्ततो निर्जराया
 अस्तित्व । ३ निषेधद्वारेण प्र० ।

णत्पि वेयणा गिज्जरा वा, णेव सन्न निवेसए । अत्थि वेयणा गिज्जरा वा, एव सन्न निवेसए ॥ सू० १८ ॥
 णत्पि फिरिया अकिरिया वा, णेव सन्न निवेसए । अत्थि फिरिया अकिरिया वा, एवं सन्न निवेसए

वेदना—कमानुभवलयणा, तथा निर्जरा—कर्मपुद्गलघातनलयणा एते द्वे अपि न विद्येते इत्थेवं नो संघां
 निवेदयत् । तदभावं प्रत्याशङ्गाकारणमिदं, तद्यथा—पत्त्योपमसागरोपमर्षतानुभवनीय कर्मान्तर्गुहतेनैव क्षयमुप
 कृत्वा समिपेण ॥ १॥ इत्यादि, तथा क्षयकर्मण्यां च झटित्येव कर्मणो मस्मीकरणाद्याक्रमबद्धस्य चानुभवनाभावे
 वेदनाया अभावः तदभावाच्च निर्जराया अपीत्येव नो संघां निवेदयेत् । किमिति ?, यतः कस्यचिदेव कर्मण
 एवमनन्तरोक्त्या नीत्या क्षयकारणस्य प्रवेदानुभवेन च अपरस्य तदयोदीरणान्यामनुमवनमित्यतोऽस्ति वेदना,
 यत आगमोऽप्येवंमृत एव, तद्यथा—‘पुंश्चि दुधिष्ण्यां दुष्पटिष्ठतां कम्माण वेदसा मोक्खो, जत्थि अवेदसा’
 इत्यादि, वेदनासिद्धौ च निर्जराऽपि सिद्धेवेत्यतोऽस्ति वेदना निर्जरावेत्येव संघां निवेदयेदिति ॥ १८ ॥ वेदना

पा० १ यानो वपुत्वं तथा च कोट्योक्त्याऽनुबोधयिष्यः । तत्र उपपेक्ष्य च वेदसाऽस्तीति हेतुवर्त्तनाय । १ यदयानी कर्म
 उपपत्तिं वपुत्वाविवर्त्तयेमिभिः । यज्जानी त्रियिगुंका क्षययदुत्तुङ्गाख्यायेण ॥ ११ ॥ १ एवं दुयीणीनां दुष्पटिष्ठान्तानां कर्मणं वेदकित्वा
 येतो वास्तवेरेदित्वा ।

वेदना निर्जरावेत्येव संघां निवेदयेदिति ॥ १८ ॥ वेदना

निर्जरे च क्रियाऽक्रियायत्ते, ततस्तत्सद्भावं प्रतिषेधनिषेधपूर्वकं दर्शयितुमाह—क्रिया—परिस्पन्दलक्षणा तद्विपर्यस्ता त्वक्रिया, ते द्वे अपि 'न स्तो' न विद्येते, तथाहि—सांख्यानां सर्वव्यापित्वादात्मन आकाशस्येव परिस्पन्दात्मिका क्रिया न विद्यते, शाक्यानां तु क्षणिकत्वात्सर्वपदार्थानां प्रतिसमयमन्यथा चान्यथा चोत्पत्तेः पदार्थसत्त्वैव, न तद्वतिरिक्ता काचित्क्रियाऽस्ति, तथा चोक्तम्—“भूतिर्येषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते” इत्यादि, तथा सर्वपदार्थानां प्रतिक्षणमवस्थान्तरगमनात्सक्रियत्वमतोऽक्रिया न विद्यते इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, किं तर्हि ? अस्ति क्रिया अक्रिया चेत्येवं संज्ञां निवेशयेत्, तथाहि—शरीरात्मनोर्देशाद्देशान्तरावाप्तिनिमित्ता परिस्पन्दात्मिका क्रिया प्रत्यक्षेणवोपलभ्यते, सर्वथा निष्क्रियत्वे चात्मनोऽभ्युपगम्यमाने गगनस्येव बन्धमोक्षाद्यभावः, स च दृष्टेष्टबाधितः, तथा शाक्यानामपि प्रतिक्षणोत्पत्तिरेव क्रियेत्यतः कथं क्रियाया अभावः ? अपि च—एकान्तेन क्रियाऽभावे संसारमोक्षाभावः स्यादित्यतोऽस्ति क्रिया, तद्विपक्षभूता चाक्रियेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १९ ॥ तदेवं सक्रियात्मनि सति क्रोधादिसद्भाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—

णत्थि कोहे व माणे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि कोहे व माणे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २० ॥
 णत्थि माया व लोभे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि माया व लोभे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २१ ॥
 णत्थि पेजे व दोसे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि पेजे व दोसे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २२ ॥
 स्वपरात्मनोऽग्रीतिलक्षणः क्रोधः, स चानन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनभेदेन चतुर्धाऽ-

जगमे पश्यते, तपोवाचन्द्रेन एव मानो गर्भः, एतौ द्वावपि 'न स्तो' न विद्येते, तथाहि-क्रोधः केषांचिन्मतेन
 मार्गान् एव अभियानग्रहयुहीतस्य तैत्तिरीयवत्यन्तक्रोधोदयदर्शनात्, सुषुप्तकर्मणां च मेदेन क्षपणान्मनस्युपगमात्,
 तथा क्रियमाप्तप्रवम आहोस्त्रिन्कर्मण उवाच्यस्येति १, तथातमधर्मत्वे सिद्धानामपि क्रोधोदयप्रसङ्गः, अय कर्मण
 स्तत्रस्तदयकषापोदयऽपि सदुदयप्रसङ्गात् भूतत्वाच्च कर्मणो घटस्येव तैत्तिरीयपलब्धिः स्याद्, अन्यधर्मत्वे
 रजस्त्रिद्विक्तस्त्वमतौ नास्ति क्रोध इत्येव मानामावोऽपि वाच्य इत्येव संज्ञां नो निवेद्येत्, यतः कषायकर्मो
 दयवर्गो दुरोद्यः कुतश्चुद्धदीमङ्गो रक्तवदनो गलत्स्येवविन्दुमुमाङ्गुला क्रोधाभ्यात सदुपलभ्यते, न चासौ मार्गान्धिः,
 वत्कार्याङ्गस्यान् तथा परनिमित्तोत्थापितत्वाच्चेति, तथा जीवकर्मणोऽकर्मयोरस्यय धर्मः, तदधर्मत्वे च प्रत्येकविकल्प
 दोषानुपपत्तिः, अनन्युपगमात्, संसार्यात्मनां कर्मणा सार्धं पृथग्भवनाभावापुण्यस्य च नरसिंहवद्वस्त्वन्तर
 त्वादित्यतोऽस्ति क्रोधो मानकस्येव संज्ञां निवेद्येत् ॥ २० ॥ साम्प्रत मायालोभयोरस्तित्व दर्शयितुमाह-
 अत्रापि प्राग्बन्मायालोभयोरभाववादिनं निराकृत्यास्थित्व प्रतिपादनीयमिति ॥ २१ ॥ साम्प्रतमेयमेव क्रोधादीनां
 समासेनास्तित्व प्रतिपादयन्माह-प्रीतिकवच प्रेम-पुत्रकलत्रवनधान्याद्यास्मीयेषु रागस्तद्विपरीतस्त्वास्मीयोप
 धातस्त्वारिषि द्वयः, सावेतौ द्वावपि न विद्येते, तथाहि-केयाश्चिदभिप्रायो पशुत-माषाढोमावेवावयवौ विद्येते, न

वा० १ वाचिकित्वात् प्रातिक्रियायां वा । २ अकनतादुःखप्रत्यक्षावशात्प्रत्याक्षान्तराभावात् दुष्पल्लवपञ्चात् तैत्तिरीयकोपसर्गापि पञ्चवक्त्रिकेषु
 केसेन वरचर । ३ कर्ममूलकमवस्य एतन्माहातोपकर्मिणमुपगमात् । ४ तत्त्वार्थवैतकापरमि प्र० ।

तत्समुदायरूपो रगोऽव्यव्यस्ति, तथा क्रोधमानावेव स्तः न तत्समुदायरूपोऽव्यव्यी द्वेष इति, तथाहि-अव्यव्येभ्यो यद्यभिन्नोऽव्यव्यी तर्हि तदभेदात् एव नासौ अथ भिन्नः पृथगुपलम्भः स्याद् घटपटवदित्येवमसद्विकल्पमूढतया नो संज्ञां निवेशयेत्, यतोऽव्यव्यवाच्यविनोः कथञ्चिद्भेद इत्येवं भेदाभेदाख्यवृत्तीयपक्षममाश्रयणात्प्रत्येकरूपक्षाश्रितदोषानुपपत्तिरिति, एवं चास्ति प्रीतिलक्षणं प्रेमाप्रीतिलक्षणश्च द्वेष इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥ २२ ॥ साम्प्रतं कथायसद्भावे सिद्धे सति तत्कार्यभूतोऽव्यव्यमावी संसारसद्भाव इत्येतत्प्रतिषेधनिषेधद्वारेण प्रतिपादयितुमाह-

णत्थि चाउरंते संसारे, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि चाउरंते संसारे, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २३ ॥
णत्थि देवो व देवी वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि देवो व देवी वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २४ ॥

चत्वारोऽन्ता-गतिभेदा नरकतिर्यङ्नरामलक्षणा यस्य संसारस्यासौ चतुरन्तः संसार एव कान्तारो भयैकहेतुत्वात्, स च चतुर्विधोऽपि न विद्यते, अपि तु सर्वेषां संसृतिरूपत्वात्कर्मवन्धात्मकतया च दुःखैकहेतुत्वादेकविध एव, अथवा नारकदेवयोरनुपलभ्यमानत्वात्तिर्यङ्गानुष्ययोरेव सुखदुःखोत्कर्षतया तद्व्यवस्थानाद् द्विविधः संसारः, पर्यायनयाश्रयणान्वनैकविधः, अतश्चातुर्विध्यं न कथञ्चिद् घटन इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेद्, अपि तु अस्ति चतुरन्तः संसार इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् । यत्तूक्तम्-एकविधः संसारः, तन्नोपपद्यते, यतोऽध्यक्षेण तिर्यङ्गानुष्ययोर्भेदः समुपलभ्यते, न चासावेकविधत्वे संसारस्य घटते, तथा संभवानुमानेन नारकदेवानामप्यस्तित्वाभ्युपगमाद्

द्वैविध्यमपि न विपते, संयवानुमान तु-सन्ति पुण्यपापयोः प्रकटफलसुखः, तन्मध्यफलसुखां तिर्यग्प्रनुष्याणां
 दर्शनाद्, अतः संयाच्यन्ते प्रकटफलसुखो, ज्योतिषां प्रत्यक्षणैव दर्शनाद्, अथ तद्विमानानामुपलम्भः, एवमपि
 तदभिप्रायाः कैमिन्नवितव्यमिरपनुमानेन गम्यन्ते, प्राग्गुहीतव्यप्रदानादिना च तदस्तित्वानुमितिः, तदस्तित्वे
 तु प्रकटपुण्यफलसुख इव प्रकटपापफलसुखमिरपि भाव्यमित्यतोऽस्ति चातुर्विध्य संसारस्य, पर्यायनयाभ्यपणे तु
 यदनेकवित्वमुच्यते तदुक्तं, यतः सप्तद्विव्याधिता अपि नारकाः सभानखातीयाथयणादेकप्रकारा एव, तथा
 तिर्यक्षोऽपि पृथिव्यादयः स्वावरास्तथा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाश्च द्विरष्टियोनित्यप्रमाणाः सर्वेऽप्येकविधा एव, तथा
 मनुष्या अपि कर्मभूमिश्रार्कर्मभूमिभान्तराद्रीपकर्तृमूर्च्छनवात्मकमेदमनादर्यैकवित्वेनैवाभिताः, तथा देवा अपि
 यवनपतिव्यन्तरन्योतिष्कनैमानिकमेदेन मित्रा एकवित्वेनैव गृहीताः, तदेव सामान्यविशेषाभ्यपणाबातुर्विध्य
 संसारस्य व्यवस्थितं नैकवित्वम्, संसारवैविध्यदर्शनाद्, नाप्यनेकवित्वस्य सर्वेषां नारकादीनां स्वव्यास्त्यनति
 क्रमादिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ सर्वमावानां सप्रतिपक्षत्वात्संसारसद्भावे सति अथश्च तद्विमुक्तिव्यञ्जना सिद्ध्यापि
 मवितव्यमित्यतोऽधुना सप्रतिपक्षां सिद्धिं दर्शयितुमाह—

णस्य सिद्धी असिद्धी वा, णेव सर्वं निवेसय । अस्त्य सिद्धी असिद्धी वा, एव सर्वं निवेसय ॥ सु० २५ ॥
 णरिष सिद्धी निय ठाण, णेव सर्वं निवेसय । अस्त्य सिद्धी निय ठाण, एव सर्वं निवेसय ॥ सु० २६ ॥
 सिद्धिः अक्षेपकर्मप्युचितव्यपणा तद्विपर्यस्ता चासिद्धिर्नास्तीत्येवं नो संज्ञा निवेसयेद्, अपि स्वसिद्धेः-संसार

लक्षणायाश्चातुर्विधेनानन्तरमेव प्रसाधिताया अविगानेनास्तित्वं प्रसिद्धं, तद्विपर्ययेण सिद्धेरप्यस्तित्वमनिवारित-
मित्यतोऽस्ति सिद्धिरसिद्धिवैत्येवं संज्ञा निवेशयेदिति स्थितम्, इदमुक्तं भवति-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्म-
कस्य मोक्षमार्गस्य सद्भावात्कर्मक्षयस्य च पीडोपशमादिनाऽध्यक्षेण दर्शनादतः कस्यचिदात्यन्तिककर्महानि-
सिद्धेरस्ति सिद्धिरिति, तथा चोक्तम्-“दोषावरणयोर्हानिर्निःशेषाऽस्त्यतिशायिनी । कचिद्यथा स्वहेतुभ्यो,
बहिरन्तर्मलक्षयः ॥ १ ॥” इत्यादि, एवं सर्वज्ञसद्भावोऽपि सम्भवानुमानाद्दृष्टव्यः, तथाहि-अभ्यस्यमानायाः
प्रज्ञाया व्याकरणादि[ना] शास्त्रसंस्कारेणोत्तरोत्तरवृद्ध्या प्रज्ञातिशयो दृष्टः, तत्र कस्यचिदत्यन्तातिशयप्राप्तेः
सर्वज्ञत्वं स्यादिति संभवानुमानं, न चैतदाशङ्कनीयं, तद्यथा-ताप्यमानमुदकमत्यन्तोष्णतामियान्नाग्निसाद्भवेत्,
तथा ‘दशहस्तान्तरं व्योम्नि यो नामोत्प्लुत्य गच्छति । न योजनमसौ गन्तुं, शक्तोऽभ्यासशतैरपि ॥ १ ॥’
इति, दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यात्, तथाहि-ताप्यमानं जलं प्रतिक्षणं क्षयं गच्छेत् प्रज्ञा तु विवर्द्धते, यदिवा
ह्योषोपलब्धेरव्याहतमग्नित्वं, तथा पुनर्विषयेऽपि पूर्वमर्यादाया अनतिक्रमाद्योजनोत्पन्ननाभावः, तत्परित्यागे
चोत्तरोत्तरं वृद्ध्या प्रज्ञाप्रकर्षगमनवद्योजनशतमपि गच्छेदित्यतो दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यादेतन्नाशङ्कनीयमिति
स्थितम्, प्रज्ञावृद्धेश्च बाधकप्रमाणामावादस्ति सर्वज्ञत्वप्राप्तिरिति । यदिवा अञ्जनमृतसमुद्रकदृष्टान्तेन जीवाकुलत्वा-
जगतो हिंसाया दुर्निवारत्वासिद्धयभावः, तथा चोक्तम्-“जले जीवाः स्थले जीवा, आकाशे जीवमालिनि ।
जीवमालाकुले लोके, कथं मिथुरहिंसकः ? ॥ १ ॥” इत्यादि, तदेवं सर्वस्यैव हिंसकत्वासिद्धयभाव इति, तदेतद-

पुच्छ, तथाहि-मन्त्रोपपुच्छस्य विहिताध्वद्वारास्य पञ्चमभितिसमितस्य त्रिगुप्तिगुप्तस्य सर्वथा निरवद्यानुष्ठायिनो
 द्विषन्तारिद्रोभरितमिवाद्युध ईर्यामितस्य कदाचिद्रूप्यतः प्राणिष्यपरोपयेऽपि तत्तुतबन्धाभावाः, सर्वथा
 तस्यानरपत्ताद्, तथा वोक्तम्-“उपाधियमि पाए,” इत्यादि प्रसीत, तदेव कर्मबन्धाभावात्सिद्धेः सन्नाधोऽध्या
 इत्यः, मायगपयावादिमिदमन्नाधोऽपीति ॥ २५ ॥ साम्प्रत सिद्धानां स्थाननिरूपणायाह-‘एतत्पि सिद्धी’त्यादि,
 मिद -अन्वेषकर्मण्युक्तिलयाया निज स्थान-ईत्यागारास्य व्यवहारतो निश्चयतस्तु तदुपरि योजनकोशपदभागाः,
 तद्व्यतिरादक्यमामापास्त नास्तीत्येव सगं नो निवेद्येत्, यतो बाधक्यमाणाभावात्साधकस्य चागमस्य
 मन्नावाधम्यणा दूर्निगरेति । अविष-अपगतोऽपेक्यमपाणां सिद्धानां केनचिद्विशिष्टेन स्थानेन माक्य, तच्चतुर्दश
 रजरात्मकस्य लोकस्याप्रभूत द्रष्टव्य, न च दृश्यते वक्तुमाकाशवत्सर्वव्यापिनाः सिद्धा इति, यतो लोकालोक-
 व्याप्याकाश, न बालोकऽपद्रव्यस्य संभवः, तस्याकाशमात्ररूपत्वात्, लोकमात्रव्यापित्वमपि नास्ति, विकल्पानु
 परमे, तथाहि-मिदावस्थायां तेषां व्यापित्वमभ्युपगतमुत प्रागपि !, न तावत्सिद्धावस्थायां, तद्व्यापित्वमवने
 निमिषाभावात्, नापि प्रागवस्थायां, तन्नावे सर्वसंसारिणां प्रतिनियतमुत्पन्नः स्वानुभवो न स्यात्, न च क्षरीरा
 द्रवितस्मिन्मरस्वानमस्ति, तस्मिन्निबचनस्य प्रमाणस्याभावात्, अतः सर्वव्यापित्वं विचार्यमाण न कथञ्चिद्
 पश्ये, नयमाये च लोकाप्रमेय सिद्धानां स्थानं, तद्विषय ‘कर्मविप्लवकस्योर्ध्वं गति’सिद्धिरुक्ता भवति, तथा

चोक्तम्—“लौउ एरंडफले अग्नी धूमे य उसु घणुविमुक्के । गइ पुवपओगेणं एवं सिद्धाणवि गईओ ॥ १ ॥”
इत्यादि । तदेवमस्ति सिद्धिस्तस्याश्च निजं स्थानमित्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ २६ ॥ साम्प्रतं सिद्धेः साधकानां
साधूनां तत्प्रतिपक्षभूतानामसाधूनां चास्तित्व प्रतिपिपादयिषुः पूर्वपक्षमाह—
णत्थि साहू असाहू वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि साहू असाहू वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २७॥
णत्थि कल्लाण पावे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि कल्लाण पावे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २८॥

‘नास्ति’-न विद्यते, ज्ञानदर्शनचारित्रक्रियोपेतो मोक्षमार्गव्यवस्थितः साधुः, संपूर्णस्य रत्नत्रयानुष्ठानस्या-
भावात्, तदभावाच्च तत्प्रतिपक्षभूतस्यासाधोरप्यभावः, परस्परापेक्षित्वादेतद्व्यवस्थानस्यैकतराभावे द्वितीयस्याप्य-
भाव इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, अपि तु अस्ति साधुः, सिद्धेः प्राक्समाधितत्वात्, सिद्धिसत्ता च न साधुमन्तरेण,
अतः साधुसिद्धिः, तत्प्रतिपक्षभूतस्य चासाधोरिति । यश्च संपूर्णरत्नत्रयानुष्ठानाभावः प्रागाशङ्कितः स
सिद्धान्ताभिप्रायमबुद्धवैव, तथाहि—सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्यारक्तद्विष्टस्य सत्संयमवतः श्रुतानुसारेणाऽऽहारादिकं
शुद्धबुद्ध्या गृह्यतः क्वचिदज्ञानादनेषणीयग्रहणसंभवेऽपि सततोपयुक्ततया संपूर्णमेव रत्नत्रयानुष्ठानमिति,
यश्च भक्ष्यमिदमिदं चाभक्ष्यं गम्यमिदमिदं चागम्यं प्रासुक्यमेषणीयमिदमिदं च विपरीतमित्येवं रागद्वेषसंभवेन
समभावरूपस्य सामायिकस्याभावः कैश्चिच्चोद्यते तत्तेषां चोदनमज्ञानविजृम्भणात्, तथाहि—न तेषां सामायिक-
सा० १ अलालुकैरण्डफलाग्निधूसेषु धनुर्मुक्ते इषो पूर्वप्रयोगेण गतिरेवं सिद्धानामपि गतय ॥ १ ॥

बर्ता साधूनां रागेदपवत्या मह्यमक्षय्यादिविवेकः, अपि तु प्रधानमोक्षाङ्गस्य सत्चारित्रस्य साधनार्थम्, अपि च-
 उपकारापकारयोः समभावतया सामायिकं न पुनर्मह्यमक्षययोः समग्रवृत्त्येति ॥ २७ ॥ तदेव मुक्तिमार्गप्रवृत्तस्य
 साधुत्वमितरस्य चासाधुत्व प्रदक्ष्यधुना च सामान्येन कल्याणपापवतोः सद्भाव प्रतिषेधनिषेधद्वारेणाह-‘णरिय
 कक्षाया पावे वा’ इत्यादि यथेष्टार्थफलसंप्राप्तिः कल्याणं वृत्त विषयते, सर्वाधुवितया निरात्मकत्वाच्च सर्वपदा
 र्थानां बौद्धमिप्रायेण, तथा तदभावे कल्याणवर्चाच्च न कश्चिद्विषयते, तथाऽऽत्माद्वैतवाद्यभिप्रायेण ‘पुरुष एवेव सर्व-
 मितिकृत्वा पापं पापवान् वा न कश्चिद्विषयते, तदेवसुमयोरप्यभावः, तथा चोक्तम्-“विद्याविनयसंपन्नो, ब्राह्मणे
 गवि हस्तिनि । शूनि वैव स्वपाके च, यमिदृताः सुमदर्शिनः ॥ १ ॥” इत्येवमेव कल्याण पापकामावरुपां संज्ञां नो
 निवेद्यमेव, अपि त्वस्ति कल्याण कल्याणवर्चाच्च विषयते, तद्विपर्ययं पाप तद्विषयिष्यते इत्येव संज्ञां निवे
 द्यमेव, तथाहि-नैकान्तेन कल्याणमात्रो यो बौद्धरिमिदृताः, सर्वपदार्थानामधुवित्वात्संभवात्, सर्वाधुवित्वे
 च पुनस्तस्याप्यधुवित्वप्राप्तेः, नापि निरात्मानः स्वद्रव्यदेशकालमात्रायेद्यथा सर्वपदावर्त्तनां विद्यमानत्वात् परद्रव्या
 दिमिस्तु न विषयन्ते, सदसदात्मकत्वाद्भस्तुनः, तदुक्तम्-‘स्वपरसृष्टाण्युदासोपादानापाद्य हि वस्तुनो वस्तुत्व’-
 मिदि । तथाऽऽत्माद्वैतमात्रमात्रात्पापमात्रोऽपि नास्ति, अद्वैतमात्रे हि सुखी दुःखी सरोगो नीरोगः सुरूपः
 इरूपो दुर्मगः सुमगोऽर्जवान् दरिद्रस्तथाऽयमन्तिकोऽयं तु दक्षीणान् इत्येवमादिको अगद्वैविध्यमात्रोऽयमन्तिको-
 दोऽपि न स्यात् । यच्च समदर्शित्वमुच्यते-‘ब्राह्मणवाण्डालादिषु तदपि समानपीडोत्पादनवो प्रहस्य, न पुनः

कर्मापादितवैचित्र्यभावोऽपि तेषां ब्राह्मणचाण्डालादीनां नास्तीति, तदेवं कथञ्चित्कल्याणमस्ति तद्विपर्यस्तं तु पापकमिति । न चैकान्तेन कल्याणं कल्याणमेव, यतः केवलिनं प्रक्षीणघनघातिकर्मचतुष्टयानां सातासातोदय-
ल्याणं कथञ्चित्पापमिति स्थितम् ॥ २८ ॥ तदेवं कल्याणपापयोरनेकान्तरूपत्वं प्रसाध्यैकान्तं दूषयितुमाह—
कल्याणे पावए वावि, व्यवहारो ण विज्झह । जं वेरं तं न जाणंति, समणा बाल पंडिया ॥सू०-२९॥
असेसं अकवयं वावि, सब्बदुक्खेति वा पुणो । वज्झा पाणा न वज्झत्ति, इति वायं न नीसरे ॥सू०-३०॥
दीसंति समियायारा, भिक्खुणो साहुजीविणो । एए मिच्छोवजीवंति इति दिट्ठिं न धारए ॥सू०-३१॥

कल्यं-सुखमारोग्यं शोभनत्वं वा तदणतीति कल्याणं तदस्यास्तीति कल्याणो मत्वर्थीयान्प्रत्ययान्तोऽर्था-
दिभ्योऽजित्यनेन, कल्याणवानिति यावत् । एवं पापकशब्दोऽपि मत्वर्थीयान्प्रत्ययान्तो द्रष्टव्यः । तदेवं सर्वथा
कल्याणवानेवायं तथा पापवानेवायमित्येवभूतो व्यवहारो न विद्यते, तदेकान्तभूतस्यैवाभावात्, तदभावस्य च
सर्ववस्तूनामनेकान्ताश्रयणेन प्राक्प्रसाधितत्वादिति । एतच्च व्यवहाराभावाश्रयणं सर्वत्र प्रागपि योजनीयं, तद्यथा—
सर्वत्र-वीर्यमस्ति नास्ति वा सर्वत्र वीर्यमित्येवंभूत एकान्तिको व्यवहारो न विद्यते, तथा नास्ति लोकोऽलोको
वा तथा न सन्ति जीवा अजीवा इति चेत्येवंभूतो व्यवहारो न विद्यत इति सर्वत्र संबन्धनीयं । तथा वैरं-वज्रं
तद्वत्कर्म वैरं विरोधो वा वैरं तद्येन परोपघातादिनैकान्तपक्षसमाश्रयणेन वा भवति तत्ते 'अमणाः' तीर्थिका वाला

इतो साधूनां रागद्वेषतया मस्यामस्यादिविवेकः, अपि तु प्रधानमोक्षाङ्गस्य सत्कारित्रस्य साधनार्थम्, अपि च-
 तपस्कारापकारयोः समभावद्वया सामायिकं न पुनर्मस्यामस्यायोः समग्रद्वयेति ॥ २७ ॥ तदेव मुक्तिमार्गप्रवृत्तस्य
 साधुत्वनितरस्य चासाधुत्व प्रदर्शयिष्यते ॥ २८ ॥ तदेव मुक्तिमार्गप्रवृत्तस्य
 कृष्णानां पापे वा' इत्यादि यथेष्टार्थफलसंप्राप्तिः कस्यापि तत्र विद्यते, सर्वशुद्धिप्राप्त्या निरात्मकत्वाच्च सर्वपदा-
 र्थानां शौचमिष्टाद्येव, तथा तदभावे कस्यापि पापं न कश्चिद्विद्यते, तथाऽऽत्माद्वैतवाद्यभिप्रायेण 'पुरुष एवेद सर्व'-
 मिति कृत्वा पाप पापवान् वा न कश्चिद्विद्यते, तदेवमुक्तयोरप्यभावात्, तथा चोक्तम्- "विद्याविनयसंपन्नो, ब्राह्मणे-
 यवि इस्तिनि । ह्यग्निं चैव वपाके च, पण्डिताः समदर्शिनः ॥ १ ॥" इत्येवमेव कस्यापि पापकामापरूपां संज्ञां नो-
 निवेद्ययेत्, अपि त्वस्ति कस्यापि पापं विद्यते, तद्विपर्यस्तं पापं तद्विपर्यस्तं इत्येव संज्ञां निवे-
 दयेत्, तथाहि-नैकान्तेन कस्यापि मादो यो बोद्धेस्मिद्विदः, सर्वपदार्थानामशुचित्वासंभवात्, सर्वशुचित्वे-
 च शुद्धस्याप्यशुचित्वप्राप्तेः, नापि निरात्मानः स्वद्वयदेवकालमात्रेणैव सर्वपदार्थानां विद्यमानत्वात् परद्रव्या-
 श्रमिस्तु न विद्यन्ते, सर्वसदात्मकत्वाद्वास्तुतः, तदुक्तम्- 'स्वप्नसत्त्वाप्युदासोपादानापाप हि वस्तुनो वस्तुत्व'-
 मिदं । तथाऽऽत्माद्वैतमात्रमात्रात्पापमात्रेणैव नास्ति, नैवतयावे हि सुखी दुःखी सरोमो नीरोमः सुरुपाः
 इरूपो दुर्मपाः सुमगोऽर्पवान् ददितस्तपाज्यमन्त्रिकोऽप्य तु दक्षीपाश्च इत्येवमादिको जगद्वैविध्यमात्रोऽप्यवसि-
 द्योऽपि न स्यात् । यच्च समदर्शित्वमुच्यते ब्राह्मणवाङ्मनादिषु तदपि समानपीडोत्पादनयोः प्रवृत्त्यै, न पुनः

निसृजेत्, तथा हि सिंहव्याघ्रमार्जारान्परसत्त्वव्यापादनपरायणान् दृष्ट्वा माध्यस्थ्यमवलम्बयेत्, तथा चोक्तम्-
 “भेत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकिहृश्यमानाविनेधेहि”ति, (तत्त्वा० अ० ७, सू० ६) एवमन्योऽपि
 वाक्संयमो द्रष्टव्यः, तद्यथा-अमी गवादयो बाह्या न बाह्या वा तथाऽमी वृक्षादयश्छेद्या न छेद्या वेत्यादिकं
 वचो न वाच्यं साधुनेति ॥ ३० ॥ अयमपरो वाक्संयमप्रकारोऽन्तःकरणशुद्धिसमाश्रितः प्रदर्श्यते-‘दीसंती’-
 त्यादि, ‘दृश्यन्ते’, समुपलभ्यन्ते स्वशास्त्रोक्तेन विधिना निभृतः-संयत आत्मा येषां ते निभृतात्मानः, क्वचित्पाठः
 ‘समियाचार’ ति सम्यक्-स्वशास्त्रविहितानुष्ठानादविपरीत आचारः-अनुष्ठानं येषां ते सम्यगाचाराः,
 सम्यग्वा-इतो व्यवस्थित आचारो येषां ते समिताचाराः, के ते ?-भिक्षणशीला भिक्षवो-भिक्षामात्रवृत्तयः, तथा
 साधुना विधिना जीवितुं शीलं येषां ते साधुजीविनः, तथाहि-ते न कस्यचिदुपरोधविधानेन जीवन्ति, तथा क्षान्ता
 दान्ता जितक्रोधाः सत्यसंधा दृढव्रता युगान्तरमात्रदृष्टयः परिमितोदकपायिनो मौनिनः सदा तायिनो विविक्तै-
 कान्तध्यानाध्यासिनः अक्रौकुव्यास्तानेवंभूतानवधार्यापि ‘सरागा अपि वीतरागा इव चेष्टन्ते’ इति मत्त्वैते
 मिथ्यात्वोपजीविन इत्येवं दृष्टिं न धारयेत्-नैवंभूतमध्यवसायं कुर्यान्नाप्येवंभूतां वाचं निसृजेद् यथैते मिथ्यो-
 पचारप्रवृत्ता मायाविन इति, छद्मस्येन ह्यवर्गदर्शिनैवंभूतस्य निश्चयस्य कर्तुमशक्यत्वादित्यभिप्रायः, ते च
 स्वयूथ्या वा भवेयुस्तीर्थान्तरीया वा, तावुमावपि न वक्तव्यौ साधुना, यत उक्तम्-“यावत्परगुणपरदोषकीर्तने

१ एवमर्थप्रतिवाक्ये समुच्चये इतिवचनान्त्समुच्चये न वाचं निसृजेत् माध्यस्थ्यं च अवलम्बयेत् इति ।

इष रागद्वयकलिताः 'पण्डिताः' पण्डिताभिमानिनः शुष्कत्वैर्कल्प्याग्माता न जानन्ति, परमार्थभूतस्याहिंसाऽलक्ष्यस्य
 परमस्यानेकान्तपक्षस्य वाज्ञाश्रयणादिति । यदिवा यद्वैरं तेषां भ्रमणा बालाः पण्डिता वा न जानन्तीत्येव
 वाच्यं न निमुजेदित्युत्तरेण सवन्धः, किमिति न निमुजेत् ? यतस्तेऽपि किञ्चिज्ज्ञानन्त्येव । अपिच तेषां सन्धि
 मिषकोत्पत्तेः, यथैवधृत वषस्तत्र वाच्यं, यत उक्तम्—“अप्यपि यं जेण सिया, आसु कुप्पिअ वा परो । सवसो
 तं ए मासेआ, मासं अहियणामिणि ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ २९ ॥ अपरमपि वाक्कसंयममधिकृत्याह—‘असेस’—
 मित्यादि, अक्षेप—कृत्स्नं तत्सांक्षयमिग्रायेण अथव—नित्यमित्येव न ब्रूयात्, प्रत्यर्थं प्रतिसमं वाच्यपाञ्च्यवा
 मावर्द्धनात् स एवापमित्येवभूतस्यैकत्वसाधकस्य प्रत्यभिज्ञानस्य स्तुननुवर्तिषु केवलनत्वादिव्यपि प्रवर्द्धनात्,
 तथा अपिद्वन्द्वदेकान्तेन द्वयिकमित्येवमपि वाच्यं न निमुजेत्, सर्वथा वणिक्तत्वे पूर्वस्य सर्वथा विनष्टत्वादुत्तरस्य
 निर्द्वैतक उत्पादः स्यात्, तथा च सति ‘नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽतोऽन्यानपेक्षया’दिति तथा सर्वं व्ययदुःस्वात्मक
 मित्येवमपि न ब्रूयात्, सुत्वारमकस्यापि सम्बन्धवर्धनादिभावेन दर्शनात्, तथा बोक्तम्—“तेणसंघादिससज्जोऽवि
 सुप्पिवरो भट्टरागमपमोहो । अं पावद्द सुप्पिसुद्द कणो व चक्कवट्ठीवि १ ॥ १ ॥” इत्यादि, तथा वच्यमोरपारदा
 रिकादयोऽप्यस्या वा तत्कर्मनिमित्तमितिप्रसङ्गादित्येवमूर्ता वाच्यं स्यानुष्ठानपरायणः साधुः परव्यापारनिरपेक्षो न

१ अमोदिर्धं वरा स्वावागु कुप्पेद्वा परः सर्वथा तां च यायेत् मायामहितमाग्निं ॥ २ सुवर्द्धनाह—अविबल्लोऽपि सुविबल्लो प्रवर्द्धनात्
 मोहः । वाच्यमेति सुष्ठुतुल्यं कुतस्तत्त्वं चक्कवट्ठीवि ॥ १ ॥ ३ वक्कवट्ठीवि विहायिकर्मणां वाच्यपक्षमेव बोधविकर्मणाम् ।

निसृजेत्, तथा हि सिंहव्याघ्रमार्जारदीनपरसत्त्वव्यापादनपरायणान् दृष्ट्वा माध्यस्थ्यमवलम्बयेत्, तथा चोक्तम्-
 “मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकिक्लृश्यमानाविनेयेष्वि”ति. (तन्त्रा० अ० ७, सू० ६) एवमन्योऽपि
 चाक्षसंयमो द्रष्टव्यः, तद्वथा-अमी गवादयो ग्राह्या न ग्राह्या वा तथाऽमी वृक्षादयश्छेद्या न छेद्या वेत्यादिकं
 वचो न वाच्यं साधुनेति ॥ ३० ॥ अयमपरो वाक्संयमप्रकारोऽन्तःकरणशुद्धिसमाश्रितः प्रदर्श्यते-‘दीर्घसंती’-
 त्यादि, ‘दृश्यन्ते’ सम्पुलभ्यन्ते स्वशास्त्रोक्तेन विधिना निमृताः-संयत आत्मा येषां ते निमृतात्मानः, क्वचित्पाठः
 ‘समियाचार’ ति सम्यक्-स्वशास्त्रविहितानुष्ठानादविपरीत आचारः-अनुष्ठानं येषां ते सम्यगाचाराः,
 सम्यग्वा-इतो व्यवस्थित आचारो येषां ते समिताचाराः, के ते ?-मिक्षणशीला भिक्षवो-भिक्षामात्रवृचयः, तथा
 साधुना विधिना जीवितुं शीलं येषां ते साधुजीविनः, तथाहि-ते न कस्यचिदुपरोधविधानेन जीवन्ति. तथा क्षान्ता
 दान्ता जितक्रोधाः सत्यसंधा दृढव्रता युगान्तरमात्रदृष्टयः परिमितोदकपायिनो मौनिनः सदा तायिनो विविक्तै-
 कान्तध्यानाध्यासिनः अकौकुन्यास्तानैवंभूतानवधार्यापि ‘सरागा अपि वीतरागा इव चेष्टन्ते’ इति मत्त्वैते
 मिथ्यात्वोपजीविन इत्येवं दृष्टिं न धारयेत्-नैवंभूतमध्यवसायं कुर्यान्नाप्येवंभूतां वाचं निसृजेद् यथैते मिथ्यो-
 पचारप्रवृत्ता मायाविन इति, छद्मस्थेन छर्वागदर्शिनैवंभूतस्य निश्चयस्य कर्तुमशक्यत्वादित्यभिप्रायः, ते च
 स्वयूथ्या वा भवेयुस्तीर्थान्तरीया वा, तादृमावपि न वक्तव्यौ साधुना, यत उक्तम्-“यावत्परगुणपरदोषकीर्तने

१ एवमर्थप्रतिवाक्ये समुच्चये इतिवचनात्समुच्चये न वाचं निसृजेत् माध्यस्थ्यं च अवलम्बयेत् इति ।

व्याप्तं मनो भवति । तावदरे विद्युदे व्याने व्यग्र मतः कर्तुम् ॥ १ ॥ इत्यादि ॥ ३१ ॥ क्रिधान्त्वत्-
 दयिमणात् पदितभ्यो, अतिष या णतिष वा पुणो । ण विद्यागरेज्ज मेहायी, सत्तिमग्ग च वुहप ॥ ३२ ॥
 इयएहि त्रणेहि जिणविद्वेहि संजए । धारयते उ अप्पाण, आमोअस्याए परिषएखासि ॥ ३३ ॥
 स्ति पेमि ॥ सुअम् ॥

इति धीगस्तुयकस्वगस्त अणायारणाम पचममज्झयण समत्त ॥

दान दधिना नरयाः प्रनिष्ठम्भ-प्राप्तिः म दानतामोअस्माद्दुइत्यादेः सकाद्यादस्ति नास्ति वेत्येष न व्या-
 गृहीयान् मेधातो-मर्यादाप्यवस्थितः । यदिवा स्वयूध्यस्य तीर्णान्तरीयस्य वा दान प्रहण वा प्रति यो लाभः
 न दानान्तेनास्ति-संभवति नास्ति वेत्येष न म्र्यादेकान्तेन, तदानप्रहणनिषेधे दोषोत्पत्तिसंभवात्, तथाहि-
 तदानमिषपञ्ज्नापणमरुतर्हदित्य च, तदानानुमतावप्यधिकरणोद्भव इत्यतोऽस्ति दान नास्ति वेत्येषमेकान्तेन
 न म्र्यात् । रूप तर्हि म्र्यादिति दर्शयति-शान्ति-मोक्षस्तरण मार्गः-सम्यग्दर्शनद्वानचारित्रात्मकस्तदुपपद्येदू-
 रवयेद्, यथा मोधमायामिहदिममति तथा म्र्यादित्तरणः, एतदुक्त भवति-दृष्टः केनचिद्विधिप्रतिषेधमन्तरेण
 देयप्रतिप्रादकदियं निरवयमेव म्र्यादित्तरणमादिकमन्त्यदयि विविषयभेदेद्वानावमरे वाच्य, तथा बोक्तुम्-‘सोव
 न्नमवदान वपवाने प्रो न ज्ञानइ विमेषं’इत्यादि ॥ ३२ ॥ साम्प्रतमव्ययनार्थमुपसङ्गिपुद्गुराह-‘इवएहि’मित्यादि,

१ अणदग्गएज्ज अणमो दो म अणमि विद्वेहि ।

इत्येतैरेकान्तनिषेधद्वारेणानेकान्तविधायिभिः स्थानैर्विषयमप्रधानैः समस्ताध्ययनोक्तै रागद्वैपरहितैर्जिनैर्दृष्टैः-
उपलब्धैर्न स्वमतिविकल्पोत्थापितैः संयतः-सत्संयमवानात्मानं धारयन्-एभिः स्थानैरात्मानं वर्तयन्नामोक्षाय-
अशेषकर्मक्षयाख्यं मोक्षं यावत्परिः-समन्तात्संयमानुष्ठाने ब्रजेः गच्छेस्त्वमिति विधेयस्योपदेशः । इति परिस-
मासर्थो, ब्रवीमीति पूर्ववत् । नया अभिहिताः अभिधास्यमानलक्षणाश्चेति ॥ ३३ ॥ समाप्तमनाचारश्रुताख्यं
पञ्चममध्ययनमिति ॥

॥ इति श्रीसूत्रकृताङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चममनाचाराध्ययनं समाप्तम् ॥

—५—

अथ श्रीआर्द्रकाख्यषष्ठमध्ययनम् ॥

—५—

उक्तं पञ्चममध्ययनं, साम्प्रतं षष्ठमारभ्यते, अस्य चायमभिसंवन्धः-इहानन्तराध्ययने आचारः प्रतिपादितो-
ऽनाचारपरिहारश्च, स च येनाचीर्णः परिहृतश्चासावधुना प्रतिपाद्यते, यदिवाऽनन्तराध्ययने स्वरूपमाचाराना-
चारयोः प्रतिपादितं, तच्चाशंक्यानुष्ठानं न भवत्यतस्त्वदासेवको दृष्टान्तभूत आर्द्रकः प्रतिपाद्यत इति, अथवाऽना-
चारफलं ज्ञात्वा सदाचारे प्रयत्नः कार्यो यथाऽऽर्द्रककुमारेण कृत इत्येतद्दर्शनार्थमिदमध्ययनम् । अस्य
चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपक्रमादीनि वाच्यानि, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा-आर्द्रककुमारवत्कृत्यता,

यथाऽसायमयकुमारप्रविभाष्यविरात्प्रतिपुदः तथाऽत्र सर्वं प्रतिपाद्यत इति । निधेयपक्षिधा-तत्रौचनिष्पन्ने निधेयेऽप्यपन, नामनिष्पन्ने निधेये त्वार्द्रपक्षनिधेयार्थं निर्युक्तिरुदाह—

नामठयणाअह र्वन्वहं चेष होइ भावह । एस्तो खलु अहस्सं उ निक्खेवो वडविहो होइ ॥ १८४ ॥
उदगइ सारइ उवियइ वसइ तंहा सिलेसई । एय वब्बइ खलु भावर्णे होइ रागइ ॥ १८५ ॥
एगमधियपदाउए य अमिमुहए य नामगोए य । एते तिखि पगारा र्वन्वहे होति नोयव्वा॥१८६॥
अहपुरे अहसुत्तो नामेण अहंओत्ति अणगारो । तस्तो समुद्धियमिण अज्झयण अहइज्जति ॥१८७॥
काम दुबालसंग मिणवयणं सासयं महाभाग । सव्वज्झयणाइ तहा सव्वक्खरसण्णिवाया य॥१८८॥
तहवि य फोई अत्थो उप्पज्झति तम्मि तमि समयमि । पुब्बमणिओ अणुमेत्तो अ होइ
इसिमासिएसु जहा ॥ १८९ ॥

नामस्थापनाद्रव्यभावमेदावतुषार्धोऽर्द्रकस्य निधेयो द्रष्टव्यः, तत्र नामस्थापने अनाहत्य द्रव्यार्द्रप्रतिपादनार्थं माह-तत्र द्रव्यार्द्र द्विधा-आगमतो नोआगमतव्य, आगमतो ज्ञाता तत्र वानुपयुक्तः 'अनुपयोगो द्रव्य'मितिकृत्वा

१ इत्थे इत्थे ६ अ एं एमेई' भा. । १ अरम्मि अ । १ उविसई अ भा । ४ वड विहा अ भा । ५ माविण उ भावेव
उ अ । ६ मविणव अ भा. । ७ अहि मुहिव अ भा । ८ खिणि पयाए एम्ममि अ भा । ९ जर के होति अ प्य । १
मुउ अ भा. । ११ उति अ भा. । १२ एव्वक्ख अ भा । १३ ज्झइ अ भा. १४ अविट अ भा १५ तहा अनुमदव अ भा

नोआगमवस्तु ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं यदुदकेन मृत्तिकादिकं द्रव्यमाद्रीकृतं तदुदकाद्रं, साराद्रं तु यद्ब्रह्मि-
 शुष्काकारमप्यन्तर्मध्ये सार्द्रमास्ते, यथा श्रीपर्णीसोवर्चलादिकं 'छविअहं' तु यत् स्निग्धत्वगूद्रव्यं मुक्ताफलरक्ता-
 शोकादिकं तदभिधीयते, वसयोपलिसं वसार्द्रं, तथा श्लेषार्द्रं वज्रलेपाद्युपलिसं स्तम्भकुड्यादिकं यदूद्रव्यं तत्स्निग्धा-
 कारतया श्लेषार्द्रमित्यभिधीयते, एतत्सर्वमप्युदकाद्रादिकं द्रव्यार्द्रमेवाभिधीयते, खलुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् ।
 भावार्द्रं तु पुनः रागः-स्नेहोऽभिबन्धस्तेनार्द्रं यज्जीवद्रव्यं तद्भावाद्रमित्यभिधीयते । साम्प्रतमार्द्रककुमारमधिकृत्या-
 न्यथा द्रव्यार्द्रं प्रतिपादयितुमाह-एकेन भवेन यो जीवः स्वर्गादेरागत्यार्द्रककुमारत्वेनोत्पत्स्यते तथा ततोऽप्या
 सन्नतरो बद्धायुष्कः तथा ततोऽप्यसन्नतमोऽभिमुखनामगोत्रो-योऽनन्तरसमयमेवार्द्रकत्वेन समुत्पत्स्यते, एते च
 त्रयोऽपि प्रकारा द्रव्यार्द्रकं द्रष्टव्या इति । साम्प्रतं भावार्द्रकमधिकृत्याह-आर्द्रकायुष्कनामगोत्राण्यनुभवन् भावार्द्रो
 भवति, यद्यपि शृङ्गवेरादीनामप्यार्द्रकसंज्ञाव्यवहारोऽस्ति तथापि नेदमव्ययनं तेभ्यः समुत्थितमतो न वैरिहाधि-
 कारः, किंत्वार्द्रककुमारानगारात्समुत्थितमतस्तेनैवेहाधिकार इतिकृत्वा तद्वक्तव्यताऽभिधीयते । एतदेव निर्युक्ति-
 क्दाह-अस्याः समासेनायमर्थः-आर्द्रकपुरे नगरे आर्द्रको नाम राजा, तत्सुतोऽप्यार्द्रकाभिधानः कुमारः,
 तद्वंशजाः किल सर्वेऽप्यार्द्रकाभिधाना एव भवन्तीतिकृत्वा, स चानगारः संवृत्तः, तस्य च श्रीमन्महावीरव-
 र्द्धमानस्वामिसमवसरणावसरे गोशालकेन सार्द्रं हस्तितापैसश्च वादोऽभूत्, तेन च ते एतदध्ययनार्थोपन्या-
 सेन पराजिता अत इदमभिधीयते-'ततः' तस्मादार्द्रकात्समुत्थितमिदमध्ययनमार्द्रकीयमिति गाथासमासार्थः ।

ध्यामार्थं तु स्वत एव निर्युक्तिद्वारं कर्षपूर्वमनोपन्यासेनोच्यते । ननु च श्लाघ्यतमिदं ब्राह्मशास्त्रमपि
 गमिपिटकम् भार्गवककथानकं तु श्रीवर्धमानतीर्थीश्वरसरे तत्कथनस्य श्लाघ्यतममित्याशङ्क्याह—‘काम’मित्येतदभ्यु-
 पगमे इधमेवैतदस्माकं, तद्यथा—ब्राह्मशास्त्रमपि अिनत्रवन नित्यं श्लाघ्यत ‘महाभाग’ महानुभावमामर्षीवभ्यादिभ्य-
 द्विममन्वितत्वात् न केवलमिदं सर्वाण्यप्यभ्ययनायेवभूतानि, तथा सर्वाश्चरसभिप्रासाय—मेल।पकः। ब्रह्म्याद्यदि-
 द्वाभिस्तथा एवेति । ननु च महानुष्ठानाम निग्राहस्वान भवत इत्याशङ्क्याह—‘अद्वि’ यद्यपि सर्वमपीदं ब्रह्म्यार्यतः
 ब्राह्म्यत तथापि कोऽप्ययस्तस्मिन्समये तथा क्षेत्रे च कुतश्चिदार्हत्वादेः मन्त्राद्याविर्भावमास्कन्दसि स तेन व्यप-
 दिश्यते । तथा पूर्वमप्यसाधार्योऽन्यसुद्विषयोक्तोऽनुमतश्च भवति, अपि भाषितेपूत्तराभ्ययनाविपु यमेति ।
 साम्प्रतं विशिष्टतरमभ्ययनोत्थानमाह—

अत्राप्यण गोसालमिषस्तुपभवतीतिदंभीणं । जह हरिपतावसाण कहिय इणमो तथा बुच्छ ॥ १९० ॥
 गामे यसत्तपुरए सोमइतो घरणिसेसहितो निक्खत्तो । भिक्खुयारियाविद्धा ओहासियमत्तवेहासा ॥ १९१ ॥
 संवेगसमाधन्नो माई भँत्तं चइत्तु दियलोए । चइत्तुणं अइपुरे अवेसुत्तो अइत्तो जीओ ॥ १९२ ॥
 पीती य दोणइ दूँओ पुच्छणममर्यस्स पट्टवे सोऽविं । तेणीवि सम्मदिट्ठि होज्ज पडिमा रहमि
 गया ॥ १९३ ॥

१ यत्पुं न अ. २ घामइत्त न अ. ३ साहित न अ. ४ भँत्तं अ. ५ अइत्तु अ. आ ६ अइत्तु अ. आ ७ उ अ. आ. मूलो.
 ८ न अ. अ. अ. अ. अ.

दहुं संबुद्धो रंक्खिओ य आंसाण वाहण पल्लतो । पव्वावंतो धरितो रज्जं न करेतिं को अन्नो ? ॥ १९४ ॥
 अगणिंतो निक्खंतो विहरं पडिमाइ दारिगा वरिओ । सुवण्णवसुहाराओ रन्नो कहणं च देवीए ॥ १९५ ॥
 तं नेइ पिता तीसे पुच्छणं कहणं च वरण दोवारे । जाणीहि पायविंव आगमणं कहण निगमणं ॥ १९६ ॥
 पडिमांगत्तस्समीवे सण्णरीवारा अभिक्ख पडिवयणं । भोगा सुतांण पुच्छण सुतबंध पुण्णे य निगमणं
 रायगिहागमं चोरा राय भयाकहेण तेसि दिक्खा य । गोसालभिक्खुवंभी तिदंडिया तावसेहिं सहवादो
 वादे पराइत्ता सव्वेविय सरणमब्भुवर्गताते । अइगसहिंया सव्वे जिणीवीरसगासे निक्खंतो ॥ १९९ ॥
 णं दुक्करं वा णरपांसमोयणं, गयस्स मत्तस्स वणंमि रायं । जहा उवत्तावल्लिण तंतुणा, सुदुक्करं
 मे पडिहाइ मोयणं ॥ २०० ॥

आर्याद्रिकेण संभवसरणाभिमुखमुच्चलितेन गोशालकभिधोस्तथा ब्रह्मत्रतिनां त्रिदण्डिनां यथा हस्तिताप-
 सानां च कथितमिदमध्ययनार्थजातं तथा वक्ष्ये सूत्रेणेति ॥ साम्प्रतं सपूर्वभवमार्द्रकथानकं गाथाभिरेव नियु-

१ तेणवि अ आ. २ रक्खित अ आ. ३ पलाउ अ आ. ४ पव्वायतो अ आ ५ करेइ अ आ ६ अणेतो पि० अ आ.
 ७ पडिमाए अ आ दारिय पईक अ आ. ८ सुयरण वसुधाराउ अ आ. ९ पि पिया अ आ. १० पुच्छणं आ. ११ जाणाहिं अ.
 १२ गयस्सं अ. आ १३ वारो अ. आ १४ सुत अ. आ. १५ तथा कहण अ. च भया कहण य १६ तिडतिए अ. आ
 ३७ याएय राइया अ आ १८ गया उ अ आ १९ जिणवर सकासे अ २० नदु० अ आ २१ नवारण अ आ. २२ अइस्सा
 निज्जुत्ती समत्ता । अ ओ

किञ्चदाह-‘गामे’इत्यादि गाथाष्टक, आसां चार्चः कथानकादवसेयाः, तथेद-भगवाञ्जनपदे वसन्तपुरको प्राप्तः,
 तत्र सामायिको नाम इदुम्बी प्रतिवसति, स च संसारमयोद्विषो धर्मयोपाचार्योन्तिके धर्मं श्रुत्वा सपत्नीकः
 प्रयत्नितः, स च सदाचारतः संविग्नेः साधुभिः सार्धं विहरति, इतरापि साध्वीभिः सहति । कदाचिन्नासावेक
 स्मिन्नमरे मिश्रार्थमटन्ती इष्टा तामसौ तथाविधकर्मोदयात्पूर्वतानुस्मरणेन तस्यामभ्युपपन्ना, तेन चारभीयोऽभि
 प्रायो द्वितीयस्य साधोर्निवेदितः, तेनापि च तत्प्रवर्तिन्याः, तयाऽपि तस्याः, तयाऽपि चाभिहित-न मम देहान्तरे
 एकाकिन्या गमनं पुक्यते, न चासौ तत्राप्यनुबन्धं स्वस्वतीत्यतो ममास्मिन्नवसरे मक्तप्रत्याख्यानमेव श्रेयो
 न पुनर्नतविशेषनमित्यतस्तथा मक्तप्रत्याख्यानपूर्वकमात्मोद्ग-धनमकारि, सुता चासौ अमादेवलोकां । श्रुत्वा चैन
 व्यतिक्रमसौ परं संविद्यमुपगतचिन्तितं च तेन-तया ब्रतमङ्गमयादिदमनुष्ठितं मम त्वसौ संवात पदेत्यतोऽहमपि
 मक्तप्रत्याख्यानं करोमीत्याचार्यस्यानिवेद्येवासौ मायावी अथ च परमसंवेद्यापन्नाः असावपि मक्त प्रत्याख्याय दिव
 गतः, ततोऽपि च प्रत्यागस्यार्द्रपुरे नगरे आर्द्रकसुत आर्द्रकमिधानो बातः, साऽपि च देवलोकाश्चुता वसन्तपुरे
 नमरे मेष्ठिकुले दारिका बाता । इतरोऽपि च परमरूपसंपन्नो शौबनस्थः सुहृदः, अन्यदाऽस्पर्द्रकपिता राजागृहे
 नगरे श्रेष्ठिकस्य राज्ञः स्नेहाविष्करणार्थं परमप्राप्तुतोपेतं महत्तमं प्रेषयति, आर्द्रकङ्कमारेणासौ पृष्टो यया-कस्ये
 तानि महार्हाण्यसुप्राणि प्राप्नुतानि मत्प्रिन्ना प्रेषितानि यास्यन्तीति, असावकचयदू-यथा आर्यदेशे तव पितुः
 परममित्रं भेषिको महाराजः तस्यैतानीति, आर्द्रकङ्कमारेणाप्यमाभि-किं तस्यास्ति कथियोग्यः पुत्रः ? , अस्ती

त्याह, यद्येवं मत्प्रहितानि प्राभृतानि भवता तस्य समर्पणीयानीति भणित्वा महार्हाणि प्राभृतानि समर्प्याभित्तिं
 वक्तव्योऽसौ मद्बचनात् यथाऽऽर्द्रकुमारस्त्वयि नितरां स्निह्यतीति, स च महत्तमो गृहीतोभयप्राभृतो राजगृहम-
 गात्, गत्वा च राजद्वारपालनिवेदितो राजकुलं प्रविष्टो, दृष्ट्वा श्रेणिकः, प्रणामपूर्वकं निवेदितानि प्राभृतानि,
 कथितं च यथासंदिष्टं, तेनाप्यासनाशनताम्बूलादिना यथाईप्रतिपत्त्या सन्मानितः, द्वितीये चाह्वयार्द्रकुमारस-
 त्कानि प्राभृतान्यभयकुमारस्य समर्पितानि, कथितानि च तत्प्रीत्युत्पादकानि तत्संदिष्टवचनानि, अभयकुमा-
 रेणापि पाणिनामिक्या बुद्ध्या परिणामितं-नूनमसौ भव्यः समासन्नश्रुक्तिगमनश्च तेन मया सार्द्धं प्रीतिमिच्छ-
 तीति, तदिदमत्र प्राप्तकालं यदादितीर्थंकरप्रतिमासंदर्शनेन तस्यानुग्रहः क्रियत इति मत्वा तथैव कृतं, महा-
 र्हाणि च प्रेषितानि प्राभृतानीति, उक्तश्चासौ महत्तमो यथा-मत्प्रहितप्राभृतमेतदेकान्ते निरूपणीयं, तेनापि तथैव
 प्रतिपन्नं, गतश्चासावार्द्रकपुरं, समर्पितं च प्राभृतं राज्ञः, द्वितीये चाह्वयार्द्रकुमारस्येति, कथितं च यथासंदिष्टं,
 तेनाप्येकान्ते स्थित्वा निरूपिता प्रतिमा, तां च निरूपयत ईहापोहविमर्शनेन समुत्पन्नं जातिस्मरणं, चिन्तितं च
 तेन यथा-ममाभयकुमारेण महानुपकारोऽकारि सद्गमप्रतिबोधत इति, ततोऽसावार्द्रकः संजातजातिस्मरणोऽचिन्त-
 यत्-यस्य मम देवलोकात्मोर्गैर्यथेप्सितं संपद्यमानैस्तृप्तिनाभूत् तस्यामीभिस्तुच्छैर्मनुषैः स्वल्पकालीनैः कामभोगै-
 स्तृप्तिर्भविष्यतीति कुतस्त्यमिति, एतत्परिगणय्य निर्विण्णकामभोगो यथोचितं परिभोगमकुर्वन् राज्ञा संजातभयेन
 मा क्वविद्यास्यति अतः पञ्चभिः शतै राजपुत्राणां रक्षयितुमारेभे, आर्द्रकुमारोऽप्यश्वत्थाहनिक्रया विनिर्गतः

प्रधानाच्चेन प्रपलायितः । ततश्च प्रव्रज्यां गृह्णन् देवतया सोपसर्गं भवतोऽद्यापीति मथित्वा निवारितोऽप्यसावा-
 र्त्रक्षो रान्यं सावश्च करोति कोऽन्यो मां विहाय प्रव्रज्यां प्रदीप्यतीत्यभिसंधाय तां देवतामवगणयत्य ~ प्रव्रधितः ।
 विहरन्नन्यदाऽन्यतरप्रविमाप्रतिपन्नः कायोत्सर्गव्यवस्थितो वसन्तपुरे तथा देवलोकाञ्च्युतया श्रेष्ठिदुहित्राऽपरदारि
 क्यमप्यगतया रमन्त्यै(ममाण्यै)॥ मम भर्तेत्येवमुक्ते सत्यनन्तरमेव तस्माभिहितदेवतयाऽर्द्धधयोद्वयकोटिपरिमाणा
 क्षोभनं वृत्तमनयेति मथित्वा हिरण्यदृष्टिमुक्ता, तां च हिरण्यवृष्टिं राक्षा गृह्णन् देवतया सर्पाद्युत्थानतो विघ्नतोऽ
 भिमितं च तथा यया-यया-एतद्विरण्यजातमस्या दारिक्रयाः नान्यस्य कस्यचिदित्यतस्तत्पिन्ना सर्वं संगोपितम्,
 भार्द्रककुमारोऽप्यनुकुलोपसर्गं इति मत्वाऽऽध्वेवान्यत्र गताः, यच्छति च काले दारिकाया वरकाः समागच्छन्ति
 पृष्टौ च पितरौ तयां-किमेपामामनप्रयोजन !, कथित च ताम्यां यवैरे तव वरका इति, ततस्तयोक्त-ताव !
 सक्तुकन्याः प्रदीपन्ते नानेकज्वाः, दद्याद्वाह तस्मै यत्संबन्ध्वि हिरण्यजातं भवद्भिर्गृहीत, वतः सा पिन्नाऽमाप्ति-
 किं त्वं त जानीये !, तयोक्त-तत्पादगतमिदं नततो जानामीति, तदेवमसौ तत्परिज्ञानार्थं सर्वस्य मिथ्या
 यिनो मिथां तापयितुं निरूपिता, ततो द्वावक्षभिवैर्मतः कदाचिवासां मथितव्यतानियोगेन तत्रैव विहरन् सामा
 यीतः, प्रस्यमिक्षासंघ तथा तत्पादविघ्नदर्शनतः, ततोऽसौ दारिका सुपरिवारां तत्पृष्टो जभाम, भार्द्रकमारोऽयि
 देवतावचनं स्मरेत्तथाविचक्रमोदपाशावश्यमाविमथितव्यतानियोगेन च प्रथिमश्चस्तया सार्द्धं द्युनकिं भोगान्,
 पुनर्बोत्सर्पन्, पुनरार्द्रककुमारेणासावयिदितो-साग्न्यर्थं ते पुनो द्वितीयः जई च स्वकार्यमनुविष्ठापि, तथा सुतञ्च्यु

त्पादनार्थं कर्पासकचनमारब्धं, पृष्टा चासौ बालकेन-किमग्नैतद्भवत्या प्रारब्धमितरजनाचरितं ? ततोऽसाववोचद्-
 यथा तव पिता प्रव्रजितुकामः त्वं चाद्यापि शिशुरसमर्थोऽर्थजिने ततोऽहमनाथा स्त्रीजनोचितेनानिन्देन विधिना-
 ऽऽत्मानं भवन्तं च किल पालयिष्यामीत्येतदालोच्येदमारब्धमिति । तेनापि बालकेनोत्पन्नप्रतिभया तत्कश्चित्सूत्रे-
 णैव कायं मद्बद्धो यास्यतीति मन्मनमायिणोपविष्ट एवासौ पिता परिवेष्टितः, तेनापि चिन्तितं-यावन्तोऽसी बाल-
 ककृतवेष्टनतन्तवस्तावन्त्येव वर्षाणि मया गृहे स्थातव्यमिति, निरूपिताश्च तन्तवो यावद् द्वादश तावन्त्येव वर्षा-
 ण्यसौ गृहवासे व्यवस्थितः, पूर्णेषु च द्वादशसु संवत्सरेषु गृहान्निर्गतः प्रव्रजितश्चेति । ततोऽसौ सूत्रार्थनिष्पन्न एका
 किविहारेण विहरन् राजगृहाभिमुखं अस्थितः, तदन्तराले च तद्रक्षणार्थं यानि प्राक् पित्रा निरूपितानि पञ्च राज-
 पुत्रशतानि तस्मिन्नक्षेत्रे नष्टे राजमयाह्वैलक्ष्याच्च न राजान्तिकं जग्मुः, तत्राटवीदुर्गे चौर्येण वृत्तिं कल्पितवन्तः,
 तैश्चासौ दृष्टः प्रत्यभिज्ञातश्च, ते च तेन पृष्टाः-किमिति भवद्भिरेवंभूतं कर्माश्रितं ? तैश्च सर्वं राजभयादिकं
 कथितम्, आर्द्रकुमारवचनाच्च संबुद्धाः प्रव्रजिताश्च । तथा राजगृहनगरप्रवेशे गोशालको हस्तितापसाः ब्रह्मणाश्च
 वादे पराजिताः । तथाऽऽर्द्रकुमारदर्शनादेव हस्ती वन्धनाद्विमुक्ताः, ते च हस्तितापसादय आर्द्रकुमारधर्म-
 कथाक्षिप्त्वा जिनवीरसमवसरणे निष्क्रान्ताः । राज्ञा च विदितवृत्तान्तेन महाकुतूहलापरितहृदयेन पृष्टो-भगवन् !
 कथं त्वदर्शनतो हस्ती निरर्गलः संवृत्त इति ? महान् भगवतः प्रभाव इत्येवमभिहितः सन्नार्द्रकुमारोऽब्रवीत् नवम-
 गाथयोत्तरं-न दुष्करमेतद्यन्नरपार्श्वैर्बद्धमत्तचारणस्य विमोचनं वने राजन् ! एतत्तु मे प्रतिभाति दुष्करं यच्चतत्रावलितेन

तन्तुना पदस्य यम प्रतिमोषनमिति । त्रेहन्तवो हि जन्तुनां दुरुच्छेदा भवन्तीति भावः । गतमार्द्रककयानकम्,
नामनिष्पन्ननिवेपथु । तदनन्तरं सुप्रानुगमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं यत्राद्युधारयितव्यं, तथेदम्—

पुराकव अह ! इमं सुणेह, मेगलथारी समणे पुरासी । से भिक्खुणो उथणेत्ता अणेगे, आह
कम्बत्तिपिह पुढे यित्थरेण ॥ १ ॥ साऽऽज्जीयिया पट्टवित्ताऽपिरेण, सभागओ गणओ भिक्खु
मज्जे । आहफम्बमाणो पहुजसमत्य, न सधयाती अवरेण पुढ ॥ २ ॥ एगतमेव अवुवा वि इण्हि,
दोऽव्यणमम न समेति जम्हा । सूत्रं—

यथा गोशालकेन सार्द्धं वावोऽभूदार्द्रकडुमारस्य तथाऽनेनाभ्यनेनोपदिश्यते, तं च राखपुत्रकमार्द्रकडुमारं
प्रत्वेकपुढं भगवत्समीपमागच्छन्तु गोशालकोऽब्रवीत्—यथा हे कार्यक ! यदाह प्रवीमि तच्छुणु—‘पुरा’ पूर्वं
यदनेन मन्वचीर्यकृता कृतं, तथेदमिति दर्शयति—एकान्ते वनराहिते—प्रदेशे वरितुं शीलमस्येत्येकान्तवारी, तथा
शाम्यतीति धमणः पुराऽऽसीत्पथरणोपुक्तः, साम्प्रतं तूप्रेस्तपथरणविशेषेनिर्मित्तो मो विहाय देवादिमध्य
गतोऽसौ धर्मं किल कथयति, तथा ‘यद्गुणं’—मिद्वन्, ‘उपनीय’—अभूतधिष्ण्यपरिकरं कृत्वा भवद्विधानां च
सुगन्धजनानामिदानीं पृथक् पृथक्विस्तरणापेक्षे धर्मेमिति शेषः ॥ १ ॥ पुनरपि गोशालक एव ‘साजीविप’ स्या
पाह, येष बहुजनमभ्यगतेन धर्मदेक्षणा शुभाहुत्वाऽऽरब्धा साऽऽज्जीविका प्रकरेण स्यापिता प्रस्यापिता, परकाकी
विरहलोकिकैः परिभूयत इतिमत्वा लोकपङ्क्तिनिमिषं महान् परिकरः कृतः, तथा बोध्यते—“छत्रं छात्रं पात्रं यत्र

यष्टिं च चर्चयति भिक्षुः । वेपेण परिकरेण च कियताऽपि विना न भिक्षापि ॥ १ ॥ ” तदनेन दम्भप्रधानेन जीविकार्थमिदमारब्धं । किंभूतेन ?—अस्थिरेण, पूर्वं ह्ययं मया सार्द्धमेकाक्यन्तप्रान्ताशनेन शून्यारामदेवकुलादौ वृत्तिं कल्पितवात्, न च तथाभूतमनुष्ठानं सिकताकवलवन्निरास्वादं यावज्जीवं कर्तुमलम् अतो मां विहायायं बहून् शिष्यान् प्रतार्यैवंभूतेन स्फटाटोपेन विहरतीत्यतः कर्तव्ये ‘अस्थिरः’—चपलः, पूर्वचर्यापरित्यागेनापरकल्प-समाश्रयात्, एतदेव दर्शयति—‘सभायां गतः’ सदेवमनुजपर्यर्षदि व्यवस्थितो ‘गणओ’ति गणशो बहुशोऽनेकश इतियावत् भिक्षूणां मध्ये ‘गतो’—व्यवस्थितः आचक्ष्णो बहुजनेभ्यो हितः अर्थो बहुजन्योऽर्थस्तमर्थं बहुजनहितं कथयन् विहरति, एतच्चास्यानुष्ठानं पूर्वापरेण न संघत्ते, तथाहि—यदि साम्प्रतीयं वृत्तं प्राकारत्रय-सिंहासनाशोकवृक्षभामण्डलचामरादिकं मोक्षाङ्गमभिव्यक्ततो या प्राक्तन्येकचर्या क्लेशबहुलाऽनेन कृता सा क्लेशाय केवलमस्येति, यदि सा कर्मनिर्जरणहेतुका परमार्थभूता ततः साम्प्रतावस्था परप्रतारकत्वाद्वदम्भकल्पेन्यतः पूर्वोत्तरयोरनुष्ठानयोः—मौनव्रतिकधर्मदेशनारूपयोः परस्परतो विरोध इति ॥ २ ॥ अपि च—यद्येकान्तचारित्वमेव शोभनं पूर्वमाश्रितत्वात् ततः सर्वदाऽन्यनिरपेक्षस्तदेव कर्तव्यम्, अथ चेदं साम्प्रतं महापरिवारवृत्तं साधु मन्यसे ततस्तदेवादावप्याचरणीयमासीद्, अपिच द्वे अप्येते छायातपवदत्यन्तविरोधिनी वृत्ते नैकत्र समवायं गच्छतः, तथा यदि मौनेन धर्मस्ततः किमियं महता प्रबन्धेन धर्मदेशना ?, अथानयैव धर्मस्ततः किमिति पूर्वं मौनव्रतमनेनाललम्बे ?, यस्मादेवं तस्मात्पूर्वोत्तरव्याहतिः । तदेवं गोशालकेन पर्यनुयुक्त आर्द्रकुमारः श्लोक-

पश्चाद्वैतोत्तरदानायाह—

पुष्टि च इष्टि च अणागत वा, एगतमेव पतिसधयाति ॥ ३ ॥ समिच्च लोग तसथावराण,
लेमकरे समणे माहणे वा । आइवल्लमाणोवि सहस्समज्जे, एगतय सारयती तहवे ॥ ४ ॥ चम्म
कहतस्स उ णत्थि दोसो, खतस्स वतस्स जित्तिवियस्स । भासाय दोसे य यिवज्जगस्स, गुणे य
भासाय गिसेवगस्स ॥ ५ ॥ महब्बए पच अणुब्बए य, तहए पंचासव सवरे य । विरतिं इह
स्सामणियमि पप्पे, लवावसप्पी समणे सि धेमि ॥ ६ ॥ सुच्च—

‘पूर्वं’ पूर्वस्मिन्क्षले यन्मौनव्रतिकत्व या चैकधर्षा तच्छब्दसत्त्वाद् धातिकर्मचतुष्टयध्याय, साम्प्रतं यन्म
हाजनपरिवृतस्य धर्मेदेदना विधान तत्यागबद्धमनोपग्राहिकर्मचतुष्टयषण्णोद्यतस्य विज्ञेयस्वीर्षिक्रनान्नो वेदनार्थं
अपरासो बोधैर्गोत्रशुभापुनर्मादीनां शुभप्रकृतीनामिति । यद्विवा पूर्वं साम्प्रतमनागते च काले रागद्वेषरहितत्वा-
देकत्वभावनानतिक्रमणार्थैकत्वमेवानुपचरित मगधानक्षेपबनरित धर्म कथयद् प्रतिसंदधाति, न तस्य पूर्वोत्तर
योरवस्ययोरानुसाराद्वितत्वाद्भेदोऽस्ति, अतो यदुच्यते भवता-पूर्वोत्तरयोरवस्ययोरसाम्प्रतस्य तद् भुवत इति ॥ ३ ॥
स्यादेतद्-धर्मेदेदनाया प्राणिनां कश्चिदुपकारो भवत्युत नेति ? , भवतीत्याह—‘समिच्च लोप’भित्तिवि, सम्यग्-
पथावस्थित ‘लोक’—पदद्रव्यात्मक, ‘मत्वा’—अवगम्य केवलालोकेन परिच्छिद्य त्रस्पन्तीति प्रसाः—असनाम
कर्मोदया श्रीन्निपादयः, तथा विष्टन्तीति स्यावराः—स्वावरनामकर्मोदयास्त्यावराः पृथिव्यादयस्त्येवाधुमवेयामपि

जन्तूनां 'क्षेमं' शान्तिः रक्षा तत्करणशीलः क्षेमंकरः आम्न्यतीति श्रमणो-द्वादशप्रकारतपोनिष्टसदेहः, तथा मा-
 हणचि प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनो ब्राह्मणो वा स एवंभूतो 'निर्ममो' रागद्वेषरहितः प्राणिहितार्थं न लाभपूजा-
 ख्यात्यर्थं धर्ममाचक्षणोऽपि प्राग्वत् छद्मस्थावस्थायां मोनव्रतिक इव वाक्संयत एव, उत्पन्नदिव्यज्ञानत्वाद्भाषा-
 गुणदोषविवेकज्ञतया भाषणेनैव गुणावाप्तेः, अनुत्पन्नदिव्यज्ञानस्य तु मोनव्रतिकत्वेनेति, तथा देवासुरनरतिर्य-
 कसहस्रमन्त्रेऽपि व्यवस्थितः पङ्काधारपङ्कजवत्तदोषव्यासङ्गामात्रान्ममत्वविरहादाशंसादोषविकलत्वादेकान्तमेवासौ
 'सारयति' प्रख्यातिं नयति साधयतीति यावत् । ननु चैकाकिपरिकरोपेतावस्थयोरस्ति विशेषः, प्रत्यक्षेणैवोपलभ्य
 मानत्वात्, सत्यम्, अस्ति विशेषो बाह्यतो न त्वान्तरतोऽपि, दर्शयति-'तथा' प्राग्वदर्चा-लेख्या शुक्लध्यानारब्धा-
 यस्य स तथार्चः, यदिवा अर्चा-शरीरं तच्च प्राग्वधस्य स तथार्चः, तथाहि-असावशोकाद्यष्टप्रातिहार्योपेतोऽपि नोत्सेकं
 याति, नापि शरीरं संस्कारायत्तं विदधाति, स हि भगवानात्यन्तिकरागद्वेषप्रहाणादेकाग्र्यपि जनपरिवृत्तोऽप्येकाकी,
 न तस्य तयोरवस्थयोः कश्चिद्विशेषोऽस्ति, तथा चोक्तम्-"रागद्वेषौ विनिर्जित्य, किमरण्ये करिष्यसि ? । अथ नो
 निर्जितावेतौ किमरण्ये करिष्यसि ? ॥ १ ॥" इत्यतो बाह्यमनङ्गमान्तरमेव कपायजयादिकं प्रधानं कारणमिति स्थितम्
 ॥ ४ ॥ अपगतरागद्वेषस्य प्रमापमाणस्यापि दोषाभावं दर्शयितुमाह-तस्य मगन्नतोऽपगतधनघातिकलङ्कस्योत्पन्न-
 सकल्पदार्थीविर्भावविज्ञानस्य जगदभ्युद्धरणप्रवृत्तस्यैकान्तपरहितप्रवृत्तस्य स्वकार्यनिरपेक्षस्य धर्मं कथयतोऽपि तुशब्द-
 स्यापिशब्दार्थत्वात् नास्ति कश्चिदोषः । किंभूतस्येत्याह-क्षान्तस्य क्षान्तिसंपन्नस्यानेन क्रोधनिरासमाह, तथा

'दान्तस्य' उपशान्तस्यानेन तु मानव्युदात्तं, तथा खितानि खविषयप्रवृत्तिनिषेधेनेन्द्रियाणि येन स चित्तेन्द्रियो
 वग्नेन्द्रियोऽनेन तु सोमनिरासमाश्रये, मायायास्तु लोमनिरासादेव निरासो द्रष्टव्यः, तन्मूलत्वात्तस्याः, मायाया
 दोषा-असत्यास्तत्त्वामृपाकर्कशासम्यग्बुद्ध्योर्बाण्णादयस्तद्विषयकस्य-तत्परिहर्षुस्तथा मायाया ये गुणा-इतिमित
 वेदच्छास्त्रादिग्वमापणादयस्त्वधिपेवकस्य सतो ह्यवतोऽपि नास्ति दोषः, छब्यस्य हि बाहुस्येन मौनव्रतमेव
 मेयः, समुत्पन्नकेवलस्य तु मायमपि गुणायोति ॥ ५ ॥ किंमूत धर्मसौ कथयतीत्याह-'महच्छ्वर पंचे' स्यादि,
 महान्ति च तानि व्रतानि-आस्थातिपातविरमणादीनि तानि च मायूनां प्रज्ञापितवान्, पश्चापि तदपेक्षयाऽपूनि-
 तपूनि व्रतानि अपुत्रव्रतानि पञ्चैव तानि आबकानुदिश्य प्रज्ञापितवान्, पश्चादथवान्-आण्यातिपातादिकृपान् कर्मणः
 प्रवेष्टारमूतान् तत्संवरं च सप्तदशप्रकारं सयमं प्रतिपादितवान्, संवरवतो हि विरतिर्मवतीत्यतो विरतिं च प्रति
 पादितवान् चयब्दात्तत्कर्मभूतो निर्भरामोक्षो च 'इह'-मस्मिन्प्रवचन लोके वा भयमवभावः धामण्यं-संपूर्णसंयम
 स्वस्मिन् वा विषये मूलगुणान्-महाव्रताशुव्रतकृपान् तयोचरगुणान्-संवरविरत्यादिकृपान् 'पूर्णे'-कृत्स्ने संयमे
 विधातव्ये 'प्राज्ञ' इति वा क्वित्याह, प्रज्ञावानेतत्प्रतिपादितवानिति । किंमूतोऽसौ ?-उच-कर्म तस्माद् 'अव
 सच्छह'पि अवसर्पणशीतोऽवसर्पी भ्राम्यतीति भयम-तपभरणयुक्त इत्येतदहं प्रसीमि, स्वयमेव च मगवान्यत्र
 महाव्रतोपपन्न इन्द्रियनोदन्द्रियगुप्तो विरतधासौ लवावसर्पी सन् स्वतोऽन्येषामपि तथाभूतमुपदेष्टुं वचनानित्येतद्
 प्रवीमीति । यदिवाऽऽर्कश्चकारभारवचनमाकण्योसौ गोशालकस्तत्प्रतिपक्षभूतं गर्भं चक्रुकाम इदमाह-इत्येतद्वक्ष्यमाणं

यदहं ब्रवीमि तच्छृणु ! त्वमिति ॥ ६ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाह गोशालकः—

सीओदगं सेवड बीयकायं, आहायकम्मं तह इत्थियाओ । एगंतचारिस्सिह अम्मह धम्मे,
तवस्सिणो णाभिसमेति पावं ॥ ७ ॥ सीतोदगं वा तह बीयकायं, आहायकम्मं तह इत्थियाओ ।
एयाहं जाणं पडिसेवमाणा, अगारिणो अस्समणा भवंति ॥ ८ ॥ सिया य बीओदग इत्थियाओ ।
पडिसेवमाणा समणा भवंतु । अगारिणोऽवी समणा भवंतु, सेवंति उ तंऽवि तहप्पगारं ॥ ९ ॥
जे यावि बीओदगभोति भिक्खू, भिक्खं विहं जायति जीवियही । ते णातिसंजोगमविप्पहाय,

कायोवगा णंतकरा भवंति ॥ १० ॥

भवतेदमुद्गाहितं—परार्थं प्रवृत्तस्याशोकादिप्रातिहार्यपरिग्रहस्तथा शिष्यादिपरिकरो धर्मदेशना च न दोषायेति
यथा तथाऽस्माकमपि सिद्धान्ते यदेतद्वक्ष्यमाणं तत्र दोषायेति । शीतं च तदुदकं च शीतोदकम्—अप्राप्तुकोदकं
तत्सेवनं—परिभोगं करोतु, तथा बीजकायोपभोगमाधाकर्माश्रयणं स्त्रीप्रसङ्गं च विदधातु, अनेन च स्वपरोपकारः
कृतो भवतीत्यस्मदीये धर्मे प्रवृत्तस्य 'एकान्तचारिणः'—आरामोद्यानादिष्वेकाकिविहारोद्यतस्य तपस्विनो 'नाभि-
समेति'—न संवन्धमुपयाति, 'पापम्'—अशुभकर्ममिति, इदमुक्तं भवति—एतानि शीतोदकादीनि यद्यपीषत्कर्मबन्धाय
तथापि धर्माधारं शरीरं प्रतिपालयत एकान्तचारिणस्तपस्विनो बन्धाय न भवन्तीति ॥ ७ ॥ एतत्परिहर्तुकाम
आह—'सीतोदग'मित्यादि, 'एतानि' प्रागुपन्यस्तानि अप्राप्तुकोदकपरिभोगादीनि प्रतिसेवन्तोऽगारिणो—गृह-

स्वास्ते मरन्ति अभयमात्र-अप्रवृत्तितामैव शानीहि, यतः-‘अहिंसा सत्यमस्तेय, ब्रह्मचर्यमलुब्धता’ इत्येतच्छ्रमण
 उच्यते, तत्रैषां श्रीवोदकवीक्षाऽऽप्याकर्मेक्षीपरिमोगधर्ता नास्तीत्यतस्तौ नास्तीत्यतस्तौ नामाकाराभ्यां भ्रमणा न परमार्थानुष्ठानत
 इति ॥ ८ ॥ पुनरप्यार्द्रक एवैतद्वृषणायाह-स्यावेतद्वृषदीय मय-यथा ते एकान्तचारिणः क्षुत्पिपासादिग्रधानत
 पश्चाजपीडिताश्च तत्कथं ते न तपस्विन इत्येतदाशङ्क्यार्द्रक आह-यदि वीक्षापुण्यमोगिनोऽपि भ्रमणा इत्येव भवता
 ऽन्युपमम्वन्ते एव तर्ह्यगारिणोऽपि-गृहस्थाः भ्रमणा भवन्तु, तेषामपि देशिकव्रतस्यायामाद्यसाधतामपि निष्किञ्चन
 तयैकाकिविहारित्वं क्षुत्पिपासादिपीडन च संभाव्यते । अत आह-‘सैवलि उ’-‘पुरवधारणे सेवन्त्येव, ‘तेऽपि’-
 गृहस्थास्वधाग्रभ्रमेकाकिविहारादिकमिति ॥ ९ ॥ पुनरप्यार्द्रको वीक्षोदकादिमोजिनां दोषाभिधिरसयाऽऽह-
 ‘जे यावी’त्यादि, ये चापि ‘भिक्षवः’ प्रवृत्तिता वीक्षोदकमोजिनाः सन्तो द्रव्यतो ब्रह्मचारिणोऽपि मित्रां चाद्यन्ति
 जीवितार्थिनस्ते तथामृता-‘ह्यतिसयोग’ स्वजनसंयन्त्र, ‘विप्रहाय’-त्यक्त्वा, क्षापान् कायेषु बोपगच्छन्तीति
 क्षयोपमास्तदुपमार्कारम्प्रवृत्त्यात् संसारस्यानन्तरा भवन्तीति, इदमुक्तं भवति-केवल क्षीपरिमोग एव हैः
 परित्यक्तोऽसावपि द्रव्यतः, श्रेयेण तु वीक्षोदकापुण्यमोगेन गृहस्वकस्या एव ते, येषु मित्राटनादिकमुपन्यस्त तेषां
 तद्गृहस्थानामपि केषाञ्चित्संभाव्यते, नैतावता भ्रमणमात्र इति ॥ १० ॥ अयुनेतदाकर्णं गोशालकोऽपरमुपरं
 दत्तमसमर्थोऽन्यतीर्थिभ्यस्तथायाम् विधाय सोत्सुष्ठमसारं वक्रुक्षाम आह-

इमं वयं तु तुम पाठकुर्व्यं, पावाहणो गरिहसि सख्य एव । पावाहणो पुढो किदप्यता, सय

सयं दिट्ठि करंति पाड ॥ ११ ॥ ते अन्नमन्नस्स उ गरहमाणा, अक्खंति भो समणा माहणा य । सतो य अत्थी असतो य णत्थी, गरहामो दिट्ठि ण गरहामो किंचि ॥ १२ ॥ ण किंचि ख्वेणड-
भिधारयामो, सदिट्ठिमगं तु करेसु पाडं । मग्गे इमे किट्ठिं आरिण्हिं, अणुत्तरे सप्पुरिसेहिं
अंजू ॥ १३ ॥ उहुं अहेयं तिरियं दिसासु, तसा य जे थावर जे य पाणा । भूयाहिसंकाभि दुगुं-
छमाणा, णो गरहती वुसिमं किंचि लोए ॥ १४ ॥ सू० ॥

‘इमां’-पूर्वोक्तां वाचं, तुशब्दो विशेषणार्थः त्वं ‘प्रादुष्कुर्वन्’-प्रकाशयन् सर्वानपि प्रावादुकान् ‘गर्हसि’-
जुगुप्ससे, यस्मात्सर्वेऽपि तीर्थिका बीजोदकादिभोजिनोऽपि संसारोच्छिद्ये प्रवर्तन्ते, ते तु भवता नाभ्युपगम्यन्ते,
ते तु प्रावादुकाः पृथक् पृथक् स्वीयां स्वीयां दृष्टि-प्रत्येकं स्वदर्शनं कीर्तयन्तः ‘प्रादुष्कुर्वन्ति’-प्रकाशयन्ति ।
यदिवा श्लोकपश्चाद्भेदमात्रककुमार आह-सर्वेऽपि प्रावादुका यथावस्थितं स्वदर्शनं प्रादुष्कुर्वन्ति, तत्प्रामाण्याच्च वयमपि
स्वदर्शनाविर्भावनं कुर्मः, तथाहि-अप्रासुकेन बीजोदकादिपरिभोगेन कर्मबन्ध एव केवलं न संसारोच्छेद इतीदं-
मस्मदीयं दर्शनम्, एवं व्यवस्थिते काऽत्र परनिन्दा को वाऽत्मोत्कर्ष इति ॥ ११ ॥ किं च-‘ते अणमणस्से’-
त्यादि, ‘ते’-प्रावादुकाः, ‘अन्योऽन्यस्य’-परस्परेण तु स्वदर्शनप्रतिष्ठाशया परदर्शनं गर्हमाणाः स्वदर्शनगुणाना-
चक्षते, तुशब्दात्परस्परतो व्याहतमनुष्ठानं चानुतिष्ठन्ति, ते च ‘अमणा’:-निर्ग्रन्थादयो, ‘ब्राह्मणा’:-द्विजातयः,
सर्वेऽप्येते स्वकं पक्षं समर्थयन्ति परकीयं च दूषयन्ति । तदेव पश्चाद्धेन दर्शयति-‘स्वत्त’ इति स्वकीये पक्षे स्वाभ्यु-

पममेऽस्ति पुष्प सत्कार्यं च स्वर्गापवर्गादिकमस्ति, अस्वतन्त्र-पराम्युपगमाद्य नास्ति पुण्यादिकमित्येव सर्वेऽपि
 तीर्थिकाः परस्परव्याघातेन प्रवृत्ताः, अतो वयमपि यथावस्थितसत्प्रकरणतो पुक्तिविकलत्वावेकान्तदृष्टि 'गार्होमो'
 श्रुतुप्सामो-न द्वासावेकान्तो यथावस्थिततन्माधिमार्गिको भवतीति, एवं च व्यनस्यते तदवस्वरूप वयमावस्थाया न
 क्वचिद्गार्होमः काण्डुष्टोवृधदुनादिप्रकारेण, केवलं स्वरूपस्वरूपाधिमार्गिकं कुर्मो, न च वस्तुस्वरूपाधिमार्गिके पराप
 वादः, तथा चोक्तम्- 'नैत्रैर्निरिन्स्य विठकष्टक्रीटसर्पान्, सम्यक् यथा व्रजेति तान्परिहृत्य सर्वान् । कुम्भानयु
 तिकुम्भार्गदृष्टिदोषान्, सम्यन्विचारयत कोऽथ परापवादः ? ॥ २ ॥' इत्यादि । यद्वैकान्तवादिनामेव-अस्त्येव
 नास्त्येव नित्यमेवानित्यमेव सामान्यमेव विशेषा एवेत्याद्यभ्युपगमवतामय-परस्परगार्हिक्यो दोषो, नास्माकमने
 कान्तवादिनां, सर्वस्यापि सदसदादेः क्वचिद्विदभ्युपगमात् । एतदेव लोकापवादो न दर्शयति- 'स्वतन्त्र' इति, स्वद्रव्य
 क्षेत्रकात्मभावैरस्ति तथा 'परतन्त्र' इति परद्रव्यादिभिर्नास्तीत्येव पराम्युपगमं वृण्वन्तो गार्होमोऽन्येकान्तवादिनः,
 तत्स्वरूपनिरूपणतस्तु रागद्वेषविरहाद्य किञ्चिद्गार्होम इति स्थितम् ॥ २ ॥ एतदेव स्पष्टतरमाह-न कञ्चन भ्रमणं
 प्राञ्च्य वा स्वरूपेण-श्रुतिस्मिताङ्गावयवोवृषणनेन बाल्या तच्छिन्नब्रह्मोवृषणनेन वा 'अभिधारयामो' मर्षण-
 बुद्ध्योवृषणयामः, केवल 'स्वदृष्टिमार्ग' -तदभ्युपगमं दर्शयन्, 'प्राप्तुं कुर्मः'-प्रकाशयामः, तथा- " ब्रह्मा ह्यनक्षिरा
 हरिरर्धं युक्तम्यातुसमिमो हरः, द्यौऽप्युक्लिस्थितोऽनन्तोऽप्यस्मिन्सुप्त सोमः क्लृप्तादृष्टितः । स्वर्नाबोऽपि विरतस्तुलः

खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः, सन्मार्गस्वलनाद्भवन्ति विपदः प्रायः प्रभूणामपि ॥ १ ॥ इत्यादि एतच्च तैरेव स्वागमे पापकृते वयं तु श्रोतारः केवलमिति । आर्द्रककुमार एव परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षसाधनार्थं श्लोकपञ्चाद्वेनाह—अयं ‘मार्गः’ पन्थाः सम्यग्दर्शनादिकः ‘कीर्त्तितो’—व्यावर्णितः, कैः?—‘आर्यैः’—सर्वज्ञैस्त्याज्यधर्मदूस्वविभिः, किंभूतो धर्मो?—नास्मादुत्तरः—प्रधानो विद्यत इत्यनुत्तरः पूर्वापरान्वयाहत्तवाद्यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपनिरूपणाच्च, किंभूतैरार्यैः?—सन्तश्च ते पुरुषाश्च सत्पुरुषास्तैश्चतुस्त्रिंशदतिशयोपेतैराविर्भूतसमस्तपदार्थाविर्भावकदिव्यज्ञानैः, किंभूतो मार्गो?—‘अञ्जू’—व्यक्तः निर्दोषत्वात्प्रकटः ऋजुर्वा चक्रेकान्तपरित्यागादकुटिल इति ॥ १३ ॥ पुनरपि सद्धर्मस्वरूपनिरूपणायाह—‘उडुं अहेय’मित्यादि, ऊर्ध्वमधस्तिर्यङ्श्वेवं सर्वास्त्रपि दिक्षु प्रज्ञापकापेक्षया भावदिग-पेक्षया वा तासु ये त्रसा ये च स्यावराः प्राणिनः चशब्दौ स्वगतानेकमेदसंसृचकौ, ‘भूतं’—सद्भूतं तत्त्वं तत्रा-भिगच्छ्या—तथ्यनिर्णयेन प्राणातिपातादिकं पातकं जुगुप्समानो गर्हमाणो वा यदिवा भूताभिगच्छ्या प्राण्यु-पमदशङ्क्या सर्वसावधमनुष्ठानं जुगुप्समानो नैवापरलोकं कञ्चन ‘गर्हति’—निन्दति, ‘जुप्सिमं’ति—संयमवानिति । तदेवं रागद्वेषवियुक्तस्य वस्तुस्वरूपाविर्भावने न काचिद्गर्हति, अथ तत्रापि गर्हा भवति न तर्ह्युष्णोऽग्निः शीतमुदकं विपं मारणात्मकमित्येवमादि किञ्चिद्वस्तुरूपमाविर्भायनीयमिति ॥ १४ ॥ स एवं गोशालक्रमतानुसारी त्रैराजिको निराकृतो पुनरन्येन प्रकारेणाह—

आर्गंतगारे आरामगारे, समणे उ भीति ण उवेति वासं । दक्खा हु मंती बह्वे मणुस्सा,

ऊणान्तिरिस्ता य लयालया य ॥ १५ ॥ मेहाविणो सिषिस्त्रय बुद्धिमता, सुसेहि अत्येहि य णिञ्छ
यद्या । पुञ्छिस्तु मा णे अणगार अञ्जे, इति संकमाणो ण उवेति तत्थ ॥ १६ ॥ णो कामकिष्वा,
ण य पालकिया रायामिओगेण कुओ भएण । वियागरेज्ज पसिण नवावि, सफामकिवेणिह
आरियाण ॥ १७ ॥ गता य तत्था अबुवा अगता, वियागरेज्जा समियासुपप्पे । अणारिया
दसणओ परिस्ता, इति संकमाणो ण उवेति तत्थ ॥ १८ ॥ सु० ॥

न विप्रतिपन्नः सुभार्द्रकमेवमाह—योऽसौ मयस्सचन्धी तीर्यकरः स रागद्वेषमययुक्तः, तथारि—असावागन्तु
कानो—कार्पटिकादीनामगारभागन्तागार तथाऽऽरायेज्जारमारभागारं तत्रासौ 'अमणो' मवचीर्यकरः, तुषब्द
एवकारार्थे, मीत एवासौ तदपञ्चसनमयात् 'तत्र'—आगन्तागारादौ, 'न याससुपेति'—न तत्रासनस्मानञ्चपना
दिक्वाः क्रियाः कृते । किं तत्र मयकारणमिति वेचदाह—'वक्ता'—निपुणाः, प्रभूतज्ञास्त्रविद्यारदाः, हुदब्बो पस्मा
दर्थे, यस्माद्वहवः मन्ति मनुष्याः तस्मादसौ तन्मीलो न वासं तत्र सद्येति—न तत्र वासमाप्तिष्ठते । किंमृताः ?—
'न्यूना'—स्वतोऽवमा दीना वात्पाद्यतिरिक्ता वा ताम्या परावितस्य महाच्छायाभ्रश्च इति । तानेव विधिनष्टि—
उपन्तीति लया—वाचाताः दोषिष्ठानकृत्वविधिप्रदण्डकाः तथा यल्लया—भौनप्रतिक्ता निष्ठितयोगाः गुरिक्कादि
युक्ता वा पइद्यादभिधेयविषया वागेव न प्रवर्तते वतल्लज्जेनासौ युष्मचीर्यकृदागन्तागारादौ नेव प्रवर्तीति
॥ १५ ॥ पुनरपि गोमालक एवाह—'मेहाविणो' इत्यादि, मेवा विचते येनां ते मेवाविणो—ब्रह्मचारणसमर्थाः,

तथाऽऽचार्यादेः समीपे शिक्षां ग्राहिताः शिक्षिताः तथौत्पत्तिक्रयादिचतुर्विधबुद्धयुक्ता बुद्धिमन्तः, तथा 'सूत्रे'-
 सूत्रविषये विनिश्चयज्ञाः तथा अर्थविषये च निश्चयज्ञा यथावस्थितसूत्रार्थवेदिन इत्यर्थः । ते चैवम्भूताः सूत्रार्थविषयं
 मा प्रश्नं कार्ष्णरन्येऽनगरा एके केचनेत्येवमसौ शङ्कमानः-तेषां विभ्यन्न 'तत्र'-तन्मध्ये उपैति-उपगच्छतीति,
 ततश्च न ऋजुमार्गः, इति मययुक्तत्वात्तस्य, तथा म्लेच्छविषयं गत्वा न कदाचिद्धर्मदेशनां च करोति, आर्य-
 देशेऽपि न सर्वत्र अपितु कुत्रचिदेवेत्यतो विषमदृष्टित्वाद्रागद्वेषवर्त्यसाविति ॥ १६ ॥ एतद्विशालकर्मत्वं परिहर्तुकाम
 आर्द्रक आह-स हि भगवान्नेष्टापूर्वकारितया नाकामकृत्यो भवति, कमनं कामः-इच्छा न कामोऽकामस्तेन
 कृत्यं-कर्तव्यं यस्यासावकामकृत्यः, स एवंभूतो न भवति, अनिच्छाकारी न भवतीत्यर्थः. यो ह्यप्रेक्षापूर्वकारि-
 तया वर्तते सोऽनिष्टमपि स्वपरात्मनोर्निरर्थकमपि कृत्यं कुर्वीत, भगवांस्तु सर्वज्ञः सर्वदर्शी परहितैकरतः कथं
 स्वपरात्मनोर्निरुपकारकमेवं कुर्यात्, तथा च बालस्येव कृत्यं यस्य स बालकृत्यो, न चासौ बालवदनालोचित-
 कारी, न परानुरोधानापि गौरवाद्धर्मदेशनादिकं विधत्ते अपितु यदि कस्यचिद्धव्यसन्वस्योपकाराय तद्भाषितं
 भवति ततः प्रवृत्तिर्भवति, नान्यथा, तथा न राजाभियोगेनासौ धर्मदेशनादौ कथञ्चित्प्रवर्तते, ततः कुतस्तस्य
 भयेन प्रवृत्तिः स्यादित्येवं व्यवस्थिते केनचित्कचित्संशयकृतं प्रश्नं व्यागृणीयाद् यदि तस्योपकारो भवति, उप-
 कारमन्तरेण 'न च'-नैव व्यागृणीयाद्, यदिवाऽनुत्तरसुराणां मनःपर्यायज्ञानिनां च द्रव्यमनसैव तन्निर्णय-
 संभवादतो न व्यागृणीयादित्युच्यते । यदप्युच्यते भवता-यदि वीतरागोऽसौ किमिति धर्मकथां करोतीति चेदि-

त्याद्यद्यथाह—‘स्वकामकृत्येन’—स्वेच्छाचारिकारितयाऽप्यापि तीर्षकप्रामकर्मणः क्षणाय न यथाकथञ्चिद्,
 अतोऽप्राबन्तानः ‘इह’—अस्मिन्सारे कार्येक्षेत्रे चोपकारयोग्ये, आर्याणां सर्वद्वेषधर्मदूरवर्तिनां तदुपकाराय
 धर्मवेक्षणं व्यागृहीयादसाविति ॥ १७ ॥ किंचान्वत्—‘गते’त्यादि, स हि भगवान् परहितैकरतो गत्वापि
 विनयासन्नमभवाऽप्यगत्वा यथा यथा भग्नसत्त्वोपकारो भवति तथा तथा भगवन्तोऽर्हन्तो धर्मवेक्षणां विदधति,
 उपकारे सति गत्वाऽपि कथयन्त्यसति तु स्थिता अपि न कथयन्तीत्यतो न तेषां रागद्वेषसंभव इति, केवल
 माशुभम्—सर्वज्ञः ‘समतया’—समग्रदृष्टया यत्कचित्प्रभञ्जयितुं प्रहोऽप्युच्यते वा धर्मं व्यागृहीयात् ‘अथा पुष्पास्त
 कृत्यहं तथा तुच्छस्त कृत्यहं’ इति कथनादित्यतो न रागद्वेषसङ्गावस्थस्तेति । यत्पुनरनार्यवेक्षणमसौ न ब्रह्मति
 तत्रैवमाह—अनार्याः क्षेत्रमापाकर्मभिर्बहिष्कृता वृद्धनवोऽपि परि—समन्तादिताः—भृताः प्रप्राष्टा इति—यावत् । तदे
 वमसौ भगवानित्येवेषु सम्यग्दर्शनमात्रमपि कथञ्चिन्न भवतीत्याद्यहंमानस्तत्र न ब्रह्मतीति । यदिवा—अविपरीत
 दर्शनाः—साम्प्रतेश्चिणो दीर्घदर्शनिनो न भवन्त्यनार्याः शक्यवनादयः, ते हि वर्तमानमुत्तमैकैकमङ्गीकृत्य प्रवर्तन्ते न
 पारलौकिकमङ्गीकुर्वन्त्यतः सदर्मपराद्वयस्येषु तेषु भगवान्न याति, न पुनस्तद्वेषादियुज्येति । यदप्युच्यते त्वया—
 ‘यथाजनकान्निश्चारदगुदिकासिद्धविद्यासिद्धादितीर्थिकपरामर्शमेव न तत्समाजे भञ्जनी’त्येतदपि बालप्रल
 पितमात्रं, यतः सर्वज्ञस्य भगवतः समस्तैरपि प्राणादुर्केतुलमप्यवलोक्षयितुं न शक्यते यावत्सु दुरोत्सादित एवे
 त्यतः कुतस्तत्पराभयः ? , भगवांसु कलालोकेन यत्रैव स्वपरोपकारं पश्यति तत्रैव गत्वाऽपि धर्मवेक्षणां विषय

इति ॥ १८ ॥ पुनरन्येन प्रकारेण गोशालक आह—

पत्नं जहा वणिए उदयट्टी, आयस्स हेउं पगरेति संगं । तऊवमे समणे नायपुत्ते, इच्चैव मे होति मत्ती वियक्का ॥ १९ ॥ नवं न कुज्जा विहुणे पुराणं, चिच्चासइं ताह य साह एवं । एतोवया बंभवतित्ति बुत्ता, तस्सोदयट्टी समणे त्ति वेमि ॥ २० ॥ समारभंते वणिगया भूयगामं, परिग्गहं चैव ममायमाणा । ते पातिसंजोगमविप्पहाय, आयस्स हेउं पगरंति संगं ॥ २१ ॥ वित्तेसिणो मेहुणसंपगाढा, ते भोयणट्ठा वणिगया वयंति ॥ वयं तु कामेसु अज्झोववन्ना, अणारिया पेप्परसेसु गिद्धा ॥ २२ ॥ आरंभगं चैव परिग्गहं च, अविउस्सिय पाणिसिस्सय आयदंडा । तेसिं च से उदए जं वयासी, चउरंतणंताय दुहाय गेह ॥ २३ ॥ गेगंत गच्चंतिव ओदए सो, वयंति ते दो विगुणो-दयंमि । से उदए सातिमणंतपत्ते, तमुदयं साहयह ताह णाई ॥ २४ ॥ अहिंसयं सवपयाणुकंपी, धम्ममे ठियं कम्मविवेगहेउं । तमायदंडेहिं समायरंता, अबोहीए ते पडिरूवमेयं ॥ २५ ॥

यथा वणिक् कश्चिद् 'उदयार्थी'—लामार्थी, 'पण्यं'—व्यवहारयोग्यं माण्डं कर्पूरागरुकस्तूरिकाम्बरादिकं गृहीत्वा देशान्तरं गत्वा विक्रीणाति, तथा 'आयस्य'—लामस्य 'हेतोः'—कारणान्महाजनसङ्गं विधत्ते, तदुप-मोऽयमपि भवतीर्थकरः श्रमणो ज्ञातपुत्र इत्येवं 'मे' मम मतिर्भवति, चित्तर्को—मीमांसा वेति ॥ १९ ॥ एवमुक्ते गोशालकेनार्द्रक आह—'नवं न कुज्जा' इत्यादि, योऽयं भवता दृष्टान्त प्रदर्शितः स किं सर्वसाधर्म्येणोत

देयता !, यदि देयतस्त्वतो न नः क्षतिमावहति, यतो वणिग्वत् यत्रैवोपबन्धं पश्यति तत्रैव क्रियां व्यापारयति न
 यथाकबच्चिदित्येतावता साधर्म्यमस्त्येव, अथ सर्वसाधर्म्येण सप्त कुलपते, यतो मगवान् विदितवेद्यतया साबद्या
 जुष्टानरहितो 'मर्व' - प्रत्यग्र कर्म न कुर्यात्, तथा 'विचूनयति' - अपनयति पुरातनं पद्मपोषग्राहि कर्म बद्ध,
 तथा त्यक्त्वा 'अमर्ति' - विमर्ति 'आयी' - मगवान् सर्वस्य परित्राणशीलो, विमर्तिपरित्यागेन चैवभूत एव
 मयतीति मायः, तापी वा मोक्षं प्रति, अथवयमप्यपचयतयवय गतावित्यस्य रूप, स एव - मगवानेवाह - यथा
 निमर्तिपरित्यागेन मोक्षगमनशीलो मयतीत्येतावता च सर्वमेव ब्रह्मणो - मोक्षस्य यत ब्रह्मव्रतमित्येतदुक्तं,
 तस्मिन्मोक्षे तदर्थं बालुष्टाने क्रियमाणे तस्योदयस्वार्थी - कामार्थी भ्रमण इति ब्रवीम्यहमिति ॥ २० ॥ न वैवभूता
 भविन इत्येतदार्द्रककुमारो दर्शयितुमाह - ते हि वणिग्वत्सुर्वधुप्रकारमपि 'मृतग्रामं' - बन्तुसमूह 'समारभन्ते' -
 तदुपमर्दिकाः क्रियाः प्रवर्धयन्ति क्रयविक्रयार्थं दृष्टयानवाहनोष्णमन्दस्त्रिकादिभिरनुष्ठानैरिति, तथा 'परिग्रह' -
 द्विपदचतुष्पदवनवान्यादिकं 'ममीकुर्वन्ति' - भोगेवमित्येवं व्यवस्थापयन्ति, ते हि वणिगो 'ज्ञातिभिः' -
 स्वबन्धैः सह यः संयोगस्तम् 'अविग्रहाय' - अपरित्यज्य 'आपश्य' - कामस्य 'हेतोः' - निमित्तादपरेण
 सार्द्धं 'सह' संवर्धं कुर्वन्ति । मयवांस्तु वरुणीकरथापोऽपरिग्रहस्य कस्वजनपथः सर्वत्राप्रतिबद्धो धर्माऽऽय
 मन्वेवयन् मत्वापि धर्मदेयनां विषये, यतो मगवतो वणिग्याः सार्द्धं न सर्वसाधर्म्यमस्तीति ॥ २१ ॥ पुनरपि
 वणिजो दोषमुद्रावभ्राह - 'विमर्तेसिणो' इत्यादि, विम - द्रव्यं सदन्येष्टुं शीतं येषां ते विमर्तिभिः, तथा 'मिपुमे' -

स्त्रीसंपर्के 'संप्रगाढाः'—अधुपपन्नाः, तथा ते 'भोजनार्थम्'—आहारार्थं वणिज इतश्चेतश्च व्रजन्ति वदन्ति वा । तांस्तु वणिजो वयमेवं ब्रूमो—यथैते कामेष्वधुपपन्ना—गृद्धाः, अनार्यकर्मकारित्वादनार्या रसेषु च—सातागौरवादिषु गृद्धा—मूर्छिताः, न त्वेवंभूता भगवन्तोऽर्हन्तः, कथं तेषां तैः सह साधर्म्यमिति ? दूरत एव निरस्तैषा कथेति ॥ २२ ॥ किंचान्यत्—'आरम्भं'—सावधानुष्ठानं च तथा परिग्रहं च 'अव्युत्सृज्य'—अपरित्यज्य तस्मिन्नेवारम्भे क्रयविक्रयचनपाचनादिके तथा परिग्रहे च—धनधान्यहिरण्यसुवर्णाद्विपदचतुष्टयदादिके निश्चयेन श्रिता—अवबद्धा निःश्रिता वणिजो भवन्ति, तथाऽऽत्मैव दण्डयतीति दण्डो येषां ते भवन्त्यात्मदण्डा असदाचारप्रवृत्तेरिति, भावोऽपि चैषां वणिजां परिग्रहारम्भतां स उदयो लाभो यदर्थं ते प्रवृत्ताः यं च त्वं लाभं वदसि स तेषां 'चतुरन्तः'—चतुर्गतिको यः संसारोऽनन्तस्तस्मै—तदर्थं भवतीति, तथा दुःखाय च भवतीति, न चेहासावेकान्तेन तत्प्रवृत्तस्यापि भवतीति ॥ २३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह—'णेगंतिणच्चंति' इत्यादि, एकान्तेन भवतीत्येकान्तिकः, तथा न, लाभार्थं प्रवृत्तस्य विपर्ययस्यापि दर्शनात्, तथा नाप्यात्यन्तिकः सर्वकालभावी, तत्क्षयदर्शनात्, स तेषां उदयो—लाभोऽनैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्चेत्येवं तद्विदो वदन्ति । तौ च द्वावपि भावौ विगतगुणोदयो भवतः, एतदुक्तं भवति—किं तेनोदयेन लाभरूपेण योऽनैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्च, यश्चानर्थीयेति । यश्च भगवतः 'से'—तस्य दिव्यज्ञानप्राप्तिलक्षणः 'उदयो'—लाभो यो वा धर्मदेशनावाप्तनिर्जालक्षणः स च सादिरनन्तश्च, तमेवं भूतमृदयं प्राप्तो भगवानन्येषामपि तथाभूतमेवोदयं 'साधयति'—कथयति श्लाघते वा । किंभूतो भगवान् ?—

पिन्नागपिंडीमवि विद्ध सूले, केह पएज्जा पुरिसे इमेत्ति । अलाउयं वावि कुमारएत्ति, स लिप्पती पाणिवहेण अम्हं ॥ २६ ॥ अहवावि विद्धूण मिलक्खु सूले, पिन्नागबुद्धीह नरं पएज्जा । कुमारंगं वावि अलाबुयंति, न लिप्पइ पाणिवहेण अम्हं ॥ २७ ॥ पुरिसं च विद्धूण कुमारंगं वा, सूलंमि केई पए जायेत्तेए । पिन्नाय पिंडं सतिमारुहेत्ता, बुद्धाण तं कप्पति पारणाए ॥ २८ ॥ सू० ॥

यदेतद्वणिग्दृष्टान्तदूषणेन बाह्यमनुष्ठानं दूषितं तच्छोभनं कृतं भवता यतोऽतिफलमुप्रायं बाह्यमनुष्ठानं, आन्तरमेव त्वनुष्ठानं संसारमोक्षयोः प्रधानाङ्गम्, अस्मत्तिसिद्धाति चैतदेव व्यावर्ण्यते, इत्येतदार्द्रककुमार भो राजपुत्र ! त्वमवहितः शृणु श्रुत्वा चावधारयेति भणित्वा ते भिक्षुका आन्तरानुष्ठानसमर्थकमात्मीयसिद्धान्ताविर्भावनायेदमाहुः—‘पिन्नागे’त्यादि, ‘पिण्याकः’—खलस्तस्य ‘पिण्डिः’—भिन्नकं तदचेतनमपि सत् कश्चित् संभ्रमे म्लेच्छादिविषये केनचिन्नश्यता प्रावरणं खलोपरि प्रक्षिप्तं, तच्च म्लेच्छेनान्वेष्टुं प्रवृत्तेन पुरुषोऽयमिति मत्वा खलपिण्ड्या सह गृहीत, ततोऽसौ म्लेच्छो वस्त्रवेष्टितां तां खलपिण्डीं पुरुषबुद्ध्या शूले प्रोतां पावके पचेत्, तथा ‘अलाबुकं’—तुम्बकं कुमारकोऽयमिति मत्वाऽद्यावेव पपाच, स चैवं चित्तस्य दृष्टत्वात्प्राणिवधजनितेन पातकेन लिप्यते अस्मत्तिसिद्धान्ते, चित्तमूलत्वाच्छुभाशुभबन्धस्येति, एवं तावदकुशलचित्तप्रामाण्यादकुर्वन्नपि प्राणातिपातं प्राणिघातफलेन युज्यते ॥ २६ ॥ अमुमेव दृष्टान्तं वैपरीत्येनाह—अथवापि सत्यपुरुषं खलबुद्ध्या कश्चिन्म्लेच्छः शूले प्रोतमशौ पचेत्, तथा कुमारकं च लावुकबुद्ध्याऽद्यावेव पचेत्, न चासौ प्राणिवधजनितेन पातकेन

स्त्रियरेडस्माद्धमिति ॥ २७ ॥ किञ्चान्यत्—‘पुरिस’मित्यादि, पुण्यं वा कुमारकं वा विदुषा श्रुते कथित्यचेत्
 ‘आत्मतेजसि’ अथानाख्या सतपिष्वीयमिति मत्वा ‘सती’—ओमनां, तदेतद्बुद्धानामपि ‘पारणाय’—
 मोक्षनाय ‘कल्पते’—योग्य भवति, किमुवापरेणाम् ? एव सर्वास्त्रिषस्यास्वयिनित्त—मनमाजसंकल्पित कर्म कथं
 न गच्छत्यस्मात्सिद्धान्तं, तदुक्तम्—“अविद्यानोपचितं परिद्यानोपचितमीर्यापविकं स्वभ्रान्तिक वेति कर्मोपपद्य
 न याति” ॥ २८ ॥ पुनरपि आक्य एव दानच्छत्रमधिकृत्या—

सिंहायगणं तु पुत्रे सहस्त्रे, जे भोयए गियए भिक्खुयाण । ते पुल्लस्य सुमह जिगिस्ता,
 भवन्ति आरोज्य महंतसत्ता ॥ २९ ॥ अजोगरुव इह सजयाणं, पाव तु पाणाण पसज्ज काड ।
 अबोदिए दोणइवि तं असाहु, वयंति जे यावि पडिस्तुणति ॥ ३० ॥ उहु भोय तिरिय विसासु,
 विन्नाय लिग तसयावरण । मूयामिसफाह तुगुंछमाणे, ववे करेखा व कुओ विहइयी ? ॥ ३१ ॥
 पुरिसेत्ति विन्नसि न एवमत्थि, अणारिप से पुरिसे तहा हु । को समवो ? पिसगपिडियाए,
 बायावि पत्ता पुइया असबा ॥ ३२ ॥ बायामियोगेण अमावरेखा, जो तारिस बायसुवाइरिजा ।
 अट्टाणमेय वयण गुणाण, जो विक्खिए नूय सुरालमेय ॥ ३३ ॥ छेदे अडे अहो एव तुन्ने, जीवा
 पुमाणे सुविचिंत्तिए व । पुण्यं समुई अवर व पुंके, उलोइए पाणितले ठिए वा ॥ ३४ ॥ जीवाणुमाग
 सुविचिंतयत्ता, आहारिया अन्नविहीय सोहिं । न वियागरे छन्नपवोपजीवि, पसोऽणुपम्मो इह

संजयाणं ॥ ३५ ॥ सिणायगाणं तु दुर्वे सहस्से, जे भोयए नियए भिक्खुयाणं । असंजए लोहिय-
पाणि से ऊ, णियच्छति गरिहमिहेव लोए ॥ ३६ ॥

स्नातका-बोधिसत्त्वाः, तुशब्दात्पञ्चशिक्षापदिकादिपरिग्रहः, तेषां भिक्षुकाणां सहस्रद्वयं 'निजे' शाक्य-
पुत्रीये धर्मे व्यवस्थितः कश्चिदुपासकः पचनपाचनाद्यपि कृत्वा भोजयेत् समांसगुडदाडिमेनेष्टेन भोजनेन, ते
पुरुषा महासत्त्वाः श्रद्धालवः पुण्यस्कन्धं महान्तं समावर्ज्य तेन च पुण्यस्कन्धेनारोप्याख्या देवा भवन्त्या-
काशोपगाः (माः), सर्वोत्तमां देवगतिं गच्छन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ तदेवं बुद्धेन दानमूलः शीलमूलश्च धर्मः प्रवेदितः,
तद् 'एहि' आगच्छ बौद्धसिद्धान्तं प्रतिपद्यस्वेत्येवं भिक्षुकैरभिहितः सत्तार्द्रकोऽनाकुलया दृष्ट्या तान्वीक्ष्योवाचेदं
वक्ष्यमाणमित्याह—'अजोगरूव'मित्यादि, 'इह' अस्मिन् भवदीये शाक्यमते 'संयतानां'—भिक्षूणां यदुक्तं
प्राक्तदत्यन्तेनायोग्यरूपम्—अघटमानकं, तथाहि—अहिंसार्थमुत्थितस्य त्रिगुप्तिगुप्तस्य पञ्चसमितिसमितस्य सतः
प्रव्रजितस्य सम्यग्ज्ञानपूर्विकां क्रियां कुर्वतो भावशुद्धिः फलवती भवति, तद्विपर्यस्तमतेस्त्वज्ञानावृत्तस्य महा-
मोहाकुलीकृतान्तरात्मतया खलपुरुषयोरपि विवेकमजानतः कुतस्तया भावशुद्धिः?, अतोऽत्यंतमसाम्प्रतमेतद्बुद्ध-
मतानुसारिणां यत्खलबुद्ध्या पुरुषस्य शूलप्रोतनपचनादिकं, तथा बुद्धस्य पिन्नाकबुद्ध्या पिशितमक्षणानुमत्यादिक-
मिति । एतदेव दर्शयति—प्राणानाम्—इन्द्रियादीनामपगमेन तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्पापमेव कृत्वा रससातागौर-
वादिगुह्यास्तदभावं व्यावर्णयन्ति, एतच्च तेषां पापाभावव्यावर्णनम् 'अबोद्धै'—अबोधिलामार्थं तयोर्द्वयोरपि

संपद्यन्, अतोऽप्याप्तेवत् । कुर्योर्द्रयोरित्याह—य धवन्ति पिण्याकबुद्ध्या पुरुषपाकेऽपि पातकामाव, ये च तेभ्यः
नृवन्ति, एतयोर्द्रयोरपि वर्गयोरसाप्तेवदिति । अपिच—नाद्यानावसमूहवने मावशुद्ध्या ह्यदिर्मवति, यदि च
स्यात्समारमोणकादीनामपि तर्हि कर्मविमोक्षः स्यात्, तथा मावशुद्धिमेव केवलामभ्युपगच्छतां भवतां धिर
स्तुष्टमुष्टनपिण्डपातादिकं चैत्यकर्मवदिक चानुष्ठानमनर्थकमायद्यते, तस्माद्भैषविषया भावशुद्ध्या ह्यदिरुपचायत
इति स्थितम् ॥ ३० ॥ परपक्षं दूषयित्वाऽर्द्रकः स्वपद्याविर्माधनायाह—ऊर्च्यमवस्तिर्यक्षु या दिशः प्रहापकादि
कान्नामु सर्वस्वपि दिक्षु ग्रसानां स्वावराणां च सन्तनां यद्भसस्यावरत्वेन जीवलिङ्ग—वर्जनस्पन्दनाङ्कुरोद्भवच्छे
दन्त्वानादिकं तद्विधाय अतो ‘भूतामिशाङ्कुरा’ बीवोपमर्दोऽत्र मविष्यतीत्येवंबुद्ध्या सर्वमनुष्ठानं नुगुप्समानः—
तदुपमर्दं परिहरन् वदेत् कुर्यादप्यतः कुतोऽस्तीह—अस्मिन्नेवभूतेऽनुष्ठाने क्रियमाणे प्रोच्यमाने वाऽस्मत्पक्षे
पुष्पदापादितो दोष इति ॥ ३१ ॥ अयुना पिण्याक पुरुषबुद्ध्या असंभवेव वर्द्धवितुमाह—‘पुरित्से’त्यादि, तस्यां
पिण्याकपिण्ड्यां पुरुषोऽपमित्सेयमप्यन्तर्बद्धस्यापि विद्वत्तिरव नास्ति, तस्माद्य एव वक्ति सोऽप्यन्त पुरुषस्त्वया
भ्युपगमेन हुद्वन्द्वस्येवकारार्थत्वन अनार्य एवासौ यः पुरुषमेव खलोऽयमिति मत्वा इतेऽपि नास्ति दोष इत्येव
वदत्, तथादि—कः संभवः पित्राकपिण्ड्यां पुरुषबुद्धेरित्यतो वागपीयमीदृगसत्यपि सप्तोपधातकत्वात्, ततश्च
निगदुष्टप्रहार्यनालोचको निर्विकेकतया वद्यते, तस्मात्पिण्याकाष्टादावपि प्रवर्धमानेन बीवोपमर्दमीरुजा साशब्देन
प्रवर्धितम्यमिति ॥ ३२ ॥ किञ्चान्यत्—वाचाऽभियोगो वागभियोगस्तेनापि ‘यद्’ यस्मादावहेत्याप कर्म भूतो

विवेकी भाषागुणदोषज्ञो न तादृशीं भाषामुदाहरेत्—नाभिदध्याद्, यत एवं ततोऽस्थानमेतद्वचनं गुणानां, न हि प्रव्रजितो यथावस्थितार्थमिधायी एतद् ‘उदारं’—सुष्ठु परिस्थूरं निःसारं निरुपपत्तिकं वचनं ब्रूयात्, तद्यथा—पिण्याकोऽपि पुरुषः पुरुषोऽपि पिण्याकः, तथाऽलालाबुकमेव बालको बालक एव वाऽलालाबुकमिति ॥ ३३ ॥ साम्प्रत-मार्द्रककुमार एव तं भिक्षुकं युक्तिपरजितं सन्तं सोल्लुण्ठं बिभणिपुराह—‘लद्धे’ इत्यादि, अहो युष्माभिरथ—अनन्तरं एवंभूताभ्युपगमे सति लब्धोऽर्थो—विज्ञानं यथावस्थित तत्त्वमिति, तथाऽवगतः सुचिन्तितो भवद्विज्जीवा-नामनुभागः—कर्मविपाकस्तत्पीडति, तथैवंभूतेन—विज्ञानेन भवतां यशः पूर्वसमुद्रमपरं च स्पष्टं, गतिमित्यर्थः, तथा भवद्विरेवविधिविज्ञानावलोकनेनावलोकितः पाणितलस्थ इवायं लोक इति अहो ! भवतां विज्ञानातिशयो यदुत—भवन्तः पिण्याकपुरुषयोर्बालालाबुकयोर्वा विशेषानभिज्ञतया पापस्य कर्मणो यथैतद्भावाभावं प्राक्कल्पितवन्त इति ॥ ३४ ॥ तदेवं परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षस्थापनायाह—मौनीन्द्रशामनप्रतिपन्नाः सर्वज्ञोक्तमार्गानुसारिणो जीवानामनुभागम्—अवस्थाविशेषं तदुपमर्देन पीडां वा सुष्ठु ‘विचिन्तयन्तः’—पर्यालोचयन्तोऽन्नविधौ शुद्धिम् ‘आहृतवन्तः’ स्वीकृतवन्तो द्विचत्वारिंशदोषरहितेन शुद्धेनाहारेणाहारं कृतवन्तो न तु यथा भवतां पिशिताद्यपि पात्रपतितं न दोषयेति । तथा ‘छन्नपदोपजीवी’—मातृस्थानोपजीवी सन् न व्यापृणीयाद् ‘एयः’—अनन्तरोक्तो-ऽनु-पश्चाद्भूमौऽनुधर्मस्तीर्थकरानुष्ठानादनन्तरं भवतीत्यनुना विशिष्यते, ‘इह’—अस्मिन् जगति प्रवचने वा सम्यग्यतानां संयतानां—सत्साधूनां, न तु पुनरेवंविधो भिक्षूणामिति । यच्च भवद्विरेदनादेरपि प्राण्यङ्गसमानतया

हेतुयुतया मांसादिसादस्य चोद्यते तदविज्ञाय लोकतीर्षान्तिरीयमत, तथाहि—प्राण्यङ्गत्वे तुल्येऽपि किञ्चिन्मांसं
 किञ्चिन्मांसमित्येवं व्यवह्रियते, तद्यथा—गोधीरुधिरादेर्भक्ष्यामस्यव्यवस्थितिः, तथा समानेऽपि स्त्रीत्वे मायां
 स्वसादौ यस्यामस्यव्यवस्थितिरिति। तथा शुष्कतर्कदृष्ट्या योऽयं प्राण्यङ्गत्वादिति हेतुर्मवहोपन्यस्यते तद्यथा—‘मधुणीय
 मयेन्मांसं, प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना। ओदनविषदित्येव, क्वचिदाहारातिशार्किकः ॥ १ ॥’ सोऽसिदानैकान्तिकविरुद्ध
 दोषदुष्टत्वापकर्षनीया, तथाहि—निरुद्धत्वाद्स्तुनस्तदेव मांसं तदेव च प्राण्यङ्गमिति प्रतिज्ञार्थेकदेशासिद्धः,
 तद्यथा—नित्यः दृढो नित्यत्वाद्, अयं भिन्न प्राण्यङ्ग ततः सुतरामसिद्धो व्यधिकरणत्वाद्, यथा देवदत्तस्य
 पुरं काकस्य काज्यपात्रं, तथाऽनेकान्तिज्ञेऽपि यादिमांसस्यामस्यत्वाद्, अयं तदपि क्वचित्कदाचिरक्षेपाच्चिद्रूप
 मिति चेदेवं च सत्यस्यादेरमस्यत्वादेनेकान्तिकत्व, तथा विरुद्धाव्यभिचार्यपि, ययाऽयं हेतुर्मांसस्य मस्यत्व
 साधयत्येवं बुद्धास्त्नामपूज्यत्वमपि। तथा लोकविरोधिनी वेवं प्रतिज्ञा, मांसोदनयोरसाभ्यादुद्युष्टान्तविरोधेत्येव
 व्यवस्थिते यदुक्तं प्राग् यथा बुद्धानामपि पारजाय कस्यत एतदिति, तदसाध्यमिति स्थितम् ॥ ३५ ॥ अन्यदपि
 मिश्रकोकमादिकङ्कमारोज्ज्वल इत्यितुमार—‘सिणायगार्णं तु’ इत्यादि, ‘त्वात्तकानां बोधिसत्त्वकरयानां मिश्रणां
 नित्यं यः सहस्रद्वय मोक्षयेदित्युक्तं प्राक् तद्वदप्यति—वसंततः सन् रुधिरस्त्रिभूपाधिरनार्य इव ‘गर्हो’ निन्दां
 सुगुप्सापदवीं साधुजनानाभिहलोक एव निमग्नेन गच्छति परलोके धनार्थगम्यां गतिं यातीति ॥ ३६ ॥ एवं
 तावत्सावधानुष्ठानानुमन्त्रणामपात्रपूरणानां यद्वा न तत्कर्मवन्थायेत्युक्तं, किञ्चान्यत्—

थूलं उरब्धं इह मारियाणं, उद्दिष्टभक्तं च पगप्पएत्ता । तं लोणतेल्लेण उवक्खडेत्ता, सपि-
प्पलीयं पगरंति मंसं ॥ ३७ ॥ तं सुंजमाणा पिसितं पभूतं, णो उवल्लिप्पामो वयं रएणं । इच्चव-
माहंसु अणज्जधम्मा, अणारिया बाल रसेसु गिद्धा ॥ ३८ ॥ जे यावि भुंजंति तहप्पगारं, सेवंति
ते पावमजाणमाणा । मणं न एयं कुसला करेती, वायावि एसा बुइया उ मिच्छा ॥ ३९ ॥ सन्वेसि
जीवाण दयट्ठयाए, सावज्जदोसं परिवज्जयंता । तस्संकिणो इसिणो नायपुत्ता, उद्दिष्टभक्तं परि-
वज्जयंति ॥ ४० ॥ भूयाभिसंकाए दुगुंछमाणा, सन्वेसि पाणाण निहाय दंडं । तम्हा ण भुंजंति
तहप्पगारं, एसोऽणुधम्मो इह संजयाणं ॥ ४१ ॥ निगंथधम्मंमि इमं समाहिं, अस्सि सुठिच्चा
अणिहे चरेज्जा । बुद्धे सुणी सीलगुणोववेए, अच्चत्थतं(ओ) पाउणती सिलोणं ॥ ४२ ॥

आर्द्रकुमार एव तन्मतमाविष्कुर्वन्निदमाह, 'स्थूलं'—बृहत्कायमुपचितमांसशोणितमुरभ्रम्—ऊर्णकमिह-
शाक्यशासने मिश्रुकसंधोद्देशेन 'व्यापाद्य'—घातयित्वा तथोद्दिष्टभक्तं च प्रकल्पयित्वा—विकर्त्तय वा तमुरभ्रं
तन्मांसं च लवणतैलाभ्यामुपस्कृत्य पाचयित्वा सपिप्पलीकमपरसंस्कारकरद्रव्यसमन्वितं प्रकर्षेण भक्षणयोग्यं मांसं
कुर्वन्तीति ॥ ३७ ॥ संस्कृत्य च यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयितुमाह—'तं सुंजमाणा' इत्यादि, 'तत्'—पिशितं शुक्रशोणित-
संभूतमनार्या इव भुञ्जाना अपि प्रभूतं तद्रजसा—पापेन कर्मणा न वयमुपलिप्स्यामह इत्येवं घाष्ट्योपेताः प्रोचुः
अनार्याणामिव धर्मः—स्वभावो येषां ते तथा अनार्यकर्मकारित्वादनार्या बाला इव बाला विवेकरहितत्वाद्रसेषु

च—मांसादिकेषु 'गृह्णा'ः—अच्युपपन्नाः ॥ ३८ ॥ इत्येतच्च तेषां महतेऽनर्थापत्तिरिति दर्शयति—ये चापि रसगौरवगृह्णाः
 स्वाक्योपदेशवर्षिनस्तथाप्रकारं स्थूलोत्तमसंभूतं घृतलवणमरिचादिसंस्कृतं पिशितं 'सुसूते'—अमन्ति तेऽनार्या
 'पाप' कन्मपमप्रानाना निर्दिवेक्षिनः सेवन्ते' आददते, तथा 'बोक्षम्'—'हिंसायुलमेमेभ्यमास्पदमलं' इयानस्य
 रौद्रस्य यद्रीभत्सं रुचिराविल कृमिशुह दुर्यन्धि पूयादिम् । सुक्रासुक्रप्रभव निवान्तमलिन सद्भिः सदा निन्दित,
 को सङ्गे नरकाय राक्षससमो मांसं तदात्मदुःखः ॥ ३९ ॥ अपि च—'मां स मधयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहावृम्यहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ४० ॥' तथा । 'योऽपि यस्य च तन्मांसमुपयोः पश्यतान्तरम् ।
 एकस्य घणिका वृत्तिरन्याः त्रायैर्विद्युन्वये ॥ ४१ ॥' (ब्रह्मार्ण १२०००) तदेव महादोष मांसादनमिति मत्वा
 पद्विधेयं तदर्थयति—सदेवंभूतं मांसादनाभिलाषरूपं मनः—अन्ताकरण, 'कुशला'ः—निपुणा, मांसादित्वविपाक
 वेदिनस्तन्निष्ठपिण्डाभिहास्य न कुर्वन्ति, तदभिलाषात् मनो निवर्त्तयन्तीत्यर्थः, आस्तां तावद्भक्षण, बागव्येषा
 यथा 'न मांसमद्यपि दोष' इत्यादिका भारत्यप्यभिरुक्ता—उक्ता मिथ्या, सुप्रब्रह्मन्मनोऽपि तदनुमत्स्यादौ न
 विधेयमिति, तन्निष्ठत्वं चेदेवानुपमा श्लाघाऽमुत्र च स्वर्गापवर्गधर्म्ममिति, तथा बोक्षम्—'श्रुत्वा दुःस्वपरम्परामति
 दृष्ट्वा मांसादित्वां दुर्गतिं, ये कुर्वन्ति सुभोदयेन विरतिं मांसादनस्मादरात् । सरीर्यापुरवृषित गदकृत्रा संमाध्य
 यासन्ति ते, मर्त्येषून्मृतमोगधर्म्ममलिषु स्वर्गापवर्ग्मेषु च ॥ ४२ ॥' इत्यादि ॥ ३९ ॥ न केवलं मांसादनमेव
 परिहार्यम्, अन्यदपि सुप्रब्रह्मणां परिहर्त्तव्यमिति दर्शयितुमाह—'सर्वेभ्यो'मित्यादि, सर्वेषां जीवानां

प्राणार्थिनां, न केवलं पञ्चेन्द्रियाणामेवेति सर्वग्रहणं, 'दयार्थतया'—दयानिमित्तं सावद्यमारम्भं महानयं
 दोष इत्येवं मत्वा तं परिवर्जयन्तः साधवस्तच्छङ्किनो-दोषशङ्किनः 'ऋषयो'—महामुनयो, 'ज्ञातपुत्रीयाः'—
 श्रीमन्महावीरवर्द्धमानशिष्याः, 'उद्दिष्टं'—दानाय परिकल्पितं यद्वक्तृपानादिकं तत्परिवर्जयन्ति ॥ ४० ॥
 किञ्च—'भूतानां' जीवानां उपमर्दशङ्कया सावद्यमनुष्ठानं 'जुगुप्समानाः'—परिहरन्तः, तथा सर्वेषां प्राणिनां
 दण्डयतीति दण्डः-समुपतापस्तं 'निघाय'—परित्यज्य सम्यगुत्थानेनोत्थिताः सत्साधवो-यतयस्ततो न मुञ्जते
 तथाप्रकारमाहारमशुद्धजातीयम् एषोऽनुधर्मः 'इह'—अस्मिन् प्रवचने 'संयतानां'—यतीनां, तीर्थकरा-
 चरणादनु-पश्चाच्चर्यत इत्यनुना विशेष्यते, यद्विवाऽणुरिति स्तोकेनाप्यतिचारेण बाध्यते शिरीषषुष्पमिव सुकुमार
 इत्यतोऽणुना विशेष्यत इति ॥ ४१ ॥ किञ्चान्यत्—'गिरगंधर्म' मित्यादि, नास्मिन्मौनीन्द्रधर्मे बाह्याभ्यन्तर-
 रूपो ग्रन्थोऽस्यास्तीति निर्ग्रन्थः स चासौ धर्मश्च निर्ग्रन्थधर्मः स च श्रुतचारित्राख्यः क्षान्त्यादिको वा सर्वज्ञोक्त-
 स्तस्मिन्नेवंभूते धर्मे व्यवस्थितः 'इमं'—पूर्वोक्तं समाधिमनुप्राप्तः अस्मिन्श्चाशुद्धाहारपरिहाररूपे समाधौ सुष्ठु-
 अतिशयेन स्थित्वा 'अनिहः'—अमायोऽथवा निहन्यत इति निहो न निहोऽनिहः-परीषहैरपीडितो यदिवा
 'स्निह बंधने' अस्निह इति स्नेहरूपबन्धनरहितः संयमानुष्ठानं चरेत्, तथा बुद्धोऽवगततत्त्वो 'मुनिः'—कालत्रय-
 वेदी, 'शीलिन'—क्रोधाद्युपशमरूपेण 'गुणैश्च'—मूलोत्तरगुणभूतरूपपेतो-युक्त इत्येवं-गुणकलितोऽत्यर्थतां(तः)-
 सर्वगुणातिशायिनीं सर्वद्वन्द्वोपरमरूपां संतोषात्मिकां 'श्लाघां'—प्रशंसां लोके लोकोत्तरे वाऽऽप्नोति, तथा चोक्तम्—

“राजानं वृणुतुष्यमेव मनुते धाम्नेऽपि नैवादरो, विषोपाखनरक्षणव्ययकृताः प्राप्नोसि नो वेदनाः । संसारान्तर
वर्त्यपीह लमते धं मुक्कमभिमर्षयः, संतोषात्पुण्योऽमृतत्वमविशद्यापात्सुरेन्द्रावितः ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ ४२ ॥
तदेवमार्द्रकृन्मार्द्र निराकृतगोष्ठान्काशीवक्रबौद्धपतममिसमीक्ष्य साम्प्रत विद्यालयः प्रोष्ठुः, तद्यथा-मो आर्द्रक
कुमार ! क्षोमनमक्यारि मवता यदेते वेदबाधो द्वे अपि मते निरस्ते, तत्साम्प्रतमेतदप्याहृत वेदबाधमेवातस्तदपि
नाभ्यप्यनार्द्रं मवद्विद्वानां, तवाहि-यवान् कश्चिपवरा, क्षत्रियाणां च सर्ववर्णोचमा ब्राह्मणा एवोपास्या न
शुद्धाः, अतो यामादिविचिना ब्राह्मणस्सर्वैर युक्तिमयीत्येतत्प्रतिपादनायाह—

सिनायगगणं तु बुवे सहस्ते, जे भोयए गियए माहणाण । ते पुन्नखवे सुमहज्जणिस्ता,
मवति देवा इति वेयवाजो ॥ ४३ ॥ सिनायगगणं तु बुवे सहस्ते, जे भोयए गियए कुलालयाण ।
से गच्छन्ति लोलुबसंपणाहे, तिब्बाभितावी णरगामिसेवी ॥ ४४ ॥ वयावरं घम्म दुगउमाणा,
ववावरं घम्म पसंसमाणा । एगपि जे भोययती असील, णिबो गिस जाति कुओ सुरेहिं ? ॥ ४५ ॥
बुइओवि घम्ममि ससुट्टियामो, अस्सि सुट्टिवा तह एसकाल । जायारसीले बुइएइ नाणी, ण
सपरायंमि विसेसमत्थि ॥ ४६ ॥

तुवब्धो विज्ञेयार्थः, पदकर्माभिरता वेदाध्याषकाः श्रौचाचारपरतया नित्य आयिनो ब्रह्मचारिणः आतका
स्तेषां सहस्रद्वयं नित्यं ये मोक्षयेयुः कामिकाहारेण ते समुपार्जितपुण्यस्कन्धाः सन्त्यो देवाः स्वर्मनिवासिनो

भवन्तीत्येवंभूतो वेदवाद इति ॥ ४३ ॥ अधुनाऽऽर्द्रककुमार एतद्दूषयितुमाह—‘सिणायगाणं तु’ इत्यादि,
 स्नातकानां सहस्रद्वयमपि नित्यं ये भोजयन्ति, किंभूतानां ?—कुलानि—गृहाण्यामिपान्वेषणार्थिनो नित्यं येऽटन्ति ते
 कुलाटाः—मार्जाराः कुलाटा इव कुलाटा ब्राह्मणाः, यदिवा—कुलानि—क्षत्रियादिगृहाणि तानि नित्यं पिण्ड-
 पातान्वेषिणां परतर्कुकाणामालयो येषां ते कुलालयास्तेषां—निन्द्यजीविकोपगतानामेवंभूतानां स्नातकानां यः
 सहस्रद्वयं भोजयेत्सोऽसत्पात्रनिक्षिप्तदानो गच्छति बहुवेदनासु गतिषु । किंभूतः सन् ?—‘लोलुपैः’ आमिपगृद्ध-
 रससातागौरवाद्युपपन्नैः जिह्वेन्द्रियवशगैः संप्राप्तो, यदिवा किंभूते नरके याति ?—लोलुपैः—आमिप-
 गृह्णुभिरसुमद्भिर्व्याप्तो यो नरकस्तस्मिन्निति, किंभूतश्चासौ दाता नरकाभिसेवी भवति तद्दर्शयति—तीव्रः—असह्यो
 योऽभितापः—क्रकचपाटनकुम्भीपाकतप्तत्रुपानशालमलयालिङ्गनादिरूपः स विद्यते यस्यासौ स तीव्राभितापी-
 त्येवंभूतवेदनाभितप्तस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावदप्रतिष्ठाननरकाधिवासी भवतीति ॥ ४४ ॥ अपिच—दया-
 प्राणिषु कृपा तथा वरः—प्रधानो यो धर्मस्तमेवंभूतं धर्मं ‘जुगुप्समानो’—निन्दन् तथा वधं—प्राण्युपमर्दमावह-
 तीति वधावहस्तं तथाभूतं धर्मं ‘प्रशंसन्’—स्तुवन् एकमप्यशीलं—निश्शीलं निर्व्रतं पद्जीवकायोपमर्देन यो
 भोजयेत्, किं पुनः प्रभूतान् ? नृपो राजन्यो वा यः कश्चिन्मूढमतिर्धार्मिकं आत्मानं मन्यमानः, स वराको
 निशेव नित्यान्धकारत्वाभिशा—नरकभूमिस्तां याति, कुतस्तस्यासुरेष्वपि—अधमदेवेष्वपि प्राप्तिरिति ? । तथा
 कर्मवशादसुमतां विचित्रजातिगमनाज्जातेरशाश्वतत्वमतो न जातिमदो विधेय इति । यदपि कैश्चिदुच्यते—यथा

'ब्राह्मणा ब्रह्मणो मुस्ताद्विनिर्गता बाहुभ्यां सन्निधा ऊरुभ्यां वैश्याः पटुभ्यां क्षत्र्याः' इत्येतदप्यप्रमाणत्वादतिफल्गु
 प्रायं, तदभ्युपगमे च न विद्येपो वर्णानां स्यात्, एकस्मात्प्रत्ययेर्बुध्न्यास्ताप्रतिष्ठास्ताप्रभूतपनसोदुम्बराविकलवद्,
 ब्रह्मणो वा मुस्तादेरवयवानां चातुर्वर्ण्यवाप्तिः स्यात्, न चैतद्विध्यते भवद्भिः, तथा यदि ब्राह्मणादीनां ब्रह्मणो
 मुस्तादेरुद्भवः साम्प्रत किं न आयेत् !, अथ युगादावेतादिति एव च सति दृष्टान्तिरदृष्टरूपना स्यादिति । तथा
 यदपि कैश्चिदभ्युपगम्य सर्वज्ञनिर्दोषावसरे, तद्यथा-सर्वज्ञरहितोऽतीतः कालः कालत्वाद्वर्तमानकालवत्, एवं च
 सुस्वतवपि अक्यते वक्तुं यथा-नातीतः कालो ब्रह्मसुस्तादिविनिर्गतचातुर्वर्ण्यसमन्वितः कालत्वाद्वर्तमानकालवद्,
 भवति च विद्येये पक्षीकृते सामान्य हेतुरित्यतः प्रतिष्ठावैकदेष्टासिद्धता नाशङ्कनीयेति । जातेष्वानित्यत्वं युष्मस्ति
 दान्त एवामिहितं, तद्यथा-'धृषासो वै एष जायते यः सपुरीषो दहति' इत्यादिना, तथा 'सद्यः पतति मांसेन,
 साधया लवयेन च । भ्यङ्गेन हृष्टीभवति, ब्राह्मणः क्षीरविक्रयी ॥ १ ॥' इत्यादि, परलोके चावश्यमावी जाति-
 पाता, यत् तत्कम्-'कार्यैः कर्मणां दोषैर्वाति स्यावर्ता नराः । वाचिकैः पश्चिमुगतां, मानसेरन्त्यजातिताम्
 ॥ १ ॥' इत्यादि, गुणैरप्येवंविधैर्न ब्राह्मणत्वमुच्यते, तद्यथा-"पटुं क्षत्रानि नियुज्यन्ते, पञ्चानां मध्यमेऽद्विनि ।
 अथमेवस्य वक्षनाभ्युनानि पञ्चभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥" इत्यादि, वेदोक्तत्वाभावं दोष इति चेत् नन्विदमभिहित
 मेव-'न हि स्यात्सर्वभूतानी'त्यतः पूर्वोपरविरोधा, तथा "आततायिनमायान्तमपि वेदान्तर्गं रणे । शिवांसन्तं
 शिवासीयाभ तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ १ ॥" तथा 'धूर्त इत्वा प्राणायाम भवेत् अपहसित वा हर्षित् यत्किञ्चिदा

दद्यात्, ' तथा ' अनस्थिजन्तूनां शकटभरं मारयित्वा ब्राह्मणं भोजयेद् ' इत्येवमादिका देशना विद्वज्जनमनांसि न
 रञ्जयतीत्यतोऽत्यर्थमसमञ्जसमिव लक्ष्यते शुष्मदर्शनमिति । तदेवमार्द्रककुमारं निराकृतब्राह्मणविवादं भगवदन्तिकं
 गच्छन्तं दृष्ट्वा एकदण्डिनोऽन्तराले एवोचुः, तद्यथा-मो आर्द्रककुमार ! शोभनं कृतं भवता यदेते सर्वास्मभ्यप्रवृत्ता
 गृहस्थाः शब्दादिविषयपरायणाः पिशिताशनेन राक्षसकल्पा द्विजातयो निराकृताः, तत्साम्प्रतमस्मत्सिद्धान्तं
 शृणु श्रुत्वा चावधारय, तद्यथा-सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्थाप्रकृतिः, प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद्गणश्च षोडशक-
 स्तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्चभूतानि, तथा चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमित्येतत्त्वाहैरप्याश्रितम्, अतः पञ्च-
 विंशतितत्त्वपरिज्ञानादेव मोक्षावाप्तिरित्यतोऽस्मात्सिद्धान्त एव श्रेयान्नापर इति ॥ ४५ ॥ तथा न शुष्मत्सिद्धान्तो-
 ऽतिदूरेण भिद्यत इत्येदं दर्शयितुमाह- ' दुहओऽवी ' त्यादि, योऽयमस्मद्धर्मो भवदीयश्चाहृतः स उभयरूपोऽपि कथ-
 श्चित्समानः, तथाहि-शुष्माकमपि जीवास्तित्वे सति पुण्यपापबन्धमोक्षसद्भावो न लोकायतिकानामिव तदभावे
 प्रवृत्तिः नापि बौद्धानामिव सर्वाधारभूतस्यान्तर्गात्मन एवाभावः, तथाऽस्माकमपि पञ्च यमाः अहिंसादयो भवतां
 च त एव पञ्च महाव्रतरूपाः, तथेन्द्रियनोहन्द्रियनियमोऽप्यावयोस्तुल्य एव, तदेवमुभयरूपस्मिन्नपि धर्मे बहुसमाने
 सम्यगुत्थानोत्थिता यूयं वयं च तस्माद्धर्मं सुष्ठु स्थिताः पूर्वस्मिन् काले वर्तमाने एष्ये च यथागृहीतप्रतिज्ञानि-
 वौढारो, न पुनरन्ये, यथा व्रतेश्वरयागविधानेन प्रव्रज्यां मुक्तवन्तो मुञ्चन्ति मोक्षन्ति चेति, तथाऽऽचारप्रधानं
 शीलमुक्तं यमनियमलक्षणं न फल्गु कलककुहकाजीवनरूपम् अथानन्तरं ज्ञानं च मोक्षाङ्गतयाऽभिहितं, तच्च

श्रुतवान् केवलास्य च ययास्वभावयोर्द्वन्द्वे प्रथित्वा तथा संपर्यन्ते-स्वकर्मभिर्भ्राम्यन्ते प्राणिनो यस्मिन्स संप
 रायः-संसारस्तस्मिन्भावयोर्न विद्येयोऽस्ति, तथाहि-यथा भवतां कारणं कार्यं नैकान्तेनासदुत्पद्यते अस्माकमपि
 तथैव, द्रव्यात्मवया नित्यत्व मवद्विरप्याधितमेव, तथोत्पादविनाशावपि युष्मदभिप्रेतावाविर्मावतिरोमावाभयाद्
 स्माकमपीति ॥ ४६ ॥ पुनरपि च एवेकदण्डिनः सांसारिकवीर्यद्वार्यसाभ्योपादनायाहुः—

अव्यक्तरूप पुरिस महत्, सपातण अकल्पमव्यय च । सख्येसु भूतेसुवि सख्यतो से, खवो
 च ताराहिं समस्तरूपे ॥ ४७ ॥ एवं ण भिज्जति ण ससरती, ण माहणा खसिय वेस पेसा । कीढा
 य, पक्खी य, सरीसिवा य, नरा य सख्ये तद् वेखलोणा ॥ ४८ ॥

पुरि क्षयनात्पुण्यो-जीवस्त यथा भवन्तोऽस्युपगतवन्तस्तथा वयमपि, तमेव विज्जिनि-अमूर्पत्वादव्यक्त
 रूप-स्वरूपमस्यासावकल्पकरूपं च, करचरजद्विरोधीवाद्यवयवतया स्वतोऽनवस्थानात्, तथा 'महान्तं'-लोक
 व्यापिनं, तथा 'सनातनं'-द्वार्यत द्रव्यार्पणानित्य, नानाविधगतिर्तमेवैपि चैतन्बलधारमस्वरूपस्याप्रच्युतेः,
 तथा 'अक्षयं'-केनचित्प्रदद्यानां लब्धस्यः कर्तुमशक्यत्वात्, तथा 'अकल्पमम्'-अनन्तेनापि कालेनैकस्यापि
 सत्प्रदेशस्य व्ययामाभात्, तथा सर्वेष्वपि भूतेषु कायाकासपरिबतेषु प्रविशरीरं सर्वतः सामस्त्याभिरक्षत्वाद्
 साधारमा सममवति, क इव ?-‘चन्द्र इव’-द्वितीय, ‘ताराभिः’-अधिन्यादिभिर्नक्षत्रैः यथा ‘समस्तरूपः’-संपूर्णः

१ वसुधैवकुटुम्बक इति श्रुत्यर्था एतेषामनुपपत्त्यर्थेण च ।

संवन्धमुपयाति एवमसावपि आत्मा प्रत्येकं शरीरैः सह संपूर्णः संवन्धमुपयाति । तदेवमेकदण्डिभिर्दर्शनसाम्या-
पादनेन सामवादपूर्वकं स्वदर्शनारोपणार्थमार्द्रककुमारोऽभिहितो, यत्रैतानि संपूर्णानि-निरुपचरितानि पूर्वोक्तानि
विशेषणानि धर्मसंसारयोर्विद्यन्ते स एव पक्षः सश्रुतिकेन समाश्रयितव्यो भवति । एतानि चारमदीय एव दर्शने
यथोक्तानि सन्ति, नाऽऽहते, अतो भवताऽप्यस्मद्दर्शनेमेवाभ्युपगन्तव्यमिति ॥ ४७ ॥ तदेवमभिहितः सन्नार्द्रक-
कुमारस्तदुत्तरदानायाह-‘एव’मित्यादि, यदिवा प्राक्तनः श्लोकः ‘अव्वत्तख्व’मित्यादिको वेदान्तवाद्यात्माद्वत-
मतेन व्याख्यातव्यः, तथाहि-ते एकमेवान्यत्तं पुरुषम्-आत्मानं महान्तमाकाशमिव सर्वव्यापिनं सनातनम्
अनन्तमक्षयमन्ययं सर्वेष्वपि भूतेषु-चेतनाचेतनेषु सर्वतः-सर्वात्मतयाऽसौ स्थित इत्येवमभ्युपगतवन्तो, यथा
सर्वास्त्वपि तारास्वेक एव चन्द्रः संवन्धमुपयात्येवमसावपीति । अस्य चोत्तरदानायाह-‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति
यथा भवतां दर्शने एकान्तेनैव नित्योऽविकार्यात्माऽभ्युपगम्यते इत्येवं पदार्थाः सर्वेऽपि नित्याः, तथा च सति
कृतो वन्धमोक्षसद्भावः १, वन्धभावाच्च न नारकतिर्यङ्मनसामरलक्षणश्चतुर्गतिकः संसारः, मोक्षाभावाच्च निरर्थकं
व्रतग्रहणं भवतां पञ्चरात्रोपदिष्टयमनियमप्रतिपत्तिश्चेति, एवं च यदुच्यते भवता-यथा ‘आचयोस्तुल्यो धर्म’ इति,
तदयुक्तमुक्तं, तथा संसारान्तर्गतानां च पदार्थानां न साम्यं, तथाहि-भवतां द्रव्यैकत्ववादिनां सर्वस्य प्रधानाद
भिन्नत्वात्कारणमेवास्ति, कार्यं च कारणाभिन्नत्वात्सर्वात्मना तत्र विद्यते, अस्माकं च द्रव्यपययिभयवादिनां
कारणे कार्यं द्रव्यात्मतया विद्यते न पर्यायात्मकतया, अपि च-अस्माकमुत्पादव्ययश्रौव्ययुक्तमेव मदित्शुच्यते,

मवर्ता तु धौम्यपुष्पमेव सदिति, यानप्याधिर्यावतिरोमावौ मयतोऽप्येते तावपि नोत्पादविनाशान्तरेण मवितु
 सुत्सदेवे, तदेवमैदिकासुष्मिक्विन्तायामावयोर्न कथञ्चित्ताम्यं । किञ्च-सर्वव्यापित्वे सत्यात्मनामविकारित्वे
 चात्मादेते चाम्बुपगम्यमाने नारक्तियद्वनराभरमेदेन बालकमारसुमगदुर्भगाब्जद्विद्रादिभेदेन वा न मीयन्-
 न परिरिच्छेयन्, नापि स्वकर्मचोदिता नानागणेषु संसरन्ति, सर्वव्यापित्वादेकत्वाद्वा, तथा न प्राप्नोति न क्षत्रिया
 न वैश्ये न प्रेष्ठा-न ब्रूया नापि क्षीपयसिरीसुपाद्य भवेयुः, तथा नराद्य सर्वेऽपि देवलोकान्त्येव नानागति
 भेदेन न म्रियेरन् अतो न सर्वव्यापी आत्मा, नाप्यात्मादेतवादो ज्यायान्, यतः प्रत्येकं सुखदुःखानुभवः
 समुपलभ्यते, तथा क्षरीरत्वक्षर्यन्तयात्र एवात्मा, तत्रैव तदुणविज्ञानोपलब्धेरिति स्थितम्, तदेव व्यवस्थिते
 पुष्पदायमो यवाणीभिवायी न मवति, असर्वव्यापीतत्वाद्, असर्वव्यापीतत्वाद्, अकान्तपञ्चसमाभयवादिति ॥ ४९ ॥
 एवमसर्वव्याप्य मार्गोद्भावेन दोषमाविर्भावयन्वाह-

लोय अपाणिष्ठिह केवलं, कहति जे घम्ममजाणमाणा । जासंति अप्पाण परं च णट्ठा,
 ससार घोरमि अणोरपारे ॥ ४९ ॥ लोय विजाणतिह केवलेण, पुत्तेण नणेण समाहिउत्ता ।
 घम्मं समत्तं च कहति जे उ, तारति अप्पाण परं च तिसा ॥ ५० ॥

‘लोक’ चतुर्दशरज्ज्वात्मक परापरं वा लोकमवात्मा केवलेन दिव्यज्ञानावभासेन ‘इह’ अस्मिन् अगति ये
 तीर्थिका ‘अजानाना’ अविदांसो ‘घर्म’ दुर्यसिगमनमार्गस्यार्गलाभूत ‘कथयन्ति’ प्रतिपादयन्ति ते स्वतो नष्टा

अपरानपि नाशयन्ति, क १-‘घोरे’ भयानके संसारसागरे ‘अणोरपारे’ ति-अर्वाभागपरभागवर्जितेनाऽधनन्ते इति, एवंभूते संसारार्णवे आत्मानं प्रक्षिपन्तीति यावत् ॥ ४९ ॥ साम्प्रतं सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टृणां गुणानाविर्भावयन्नाह-‘लोय’ मित्यादि, ‘लोकं’-चतुर्दशरज्ज्वात्मकं केवलालोकेन केवलिनो विविधम्-अनेकप्रकारं जानन्ति विदन्तीह-अस्मिन् जगति, प्रकर्षेण जानाति प्रज्ञः, पुण्यहेतुत्वाद्वा पुण्यं, तेन तथाभूतेन ज्ञानेन समाधिना च युक्ताः समस्तं ‘धर्म’-श्रुतचारित्ररूपं ये तु परहितैषिणः ‘कथयन्ति’-प्रतिपादयन्ति ते महापुरुषाः स्वतः संसारसागरं तीर्णाः, परं च तारयन्ति सदुपदेशदानत इति । केवलिनो लोकं जानन्तीत्युक्तेऽपि यत्पुनर्ज्ञानेन त्युक्तं तद् बौधम्यतोच्छेदेन ज्ञानाधार आत्मा अस्तीति प्रतिपादनार्थमिति, एतदुक्तं भवति-यथा देशिकः सम्यग्मार्गज्ञ आत्मानं परं च तदुपदेशवर्तिनं महाकान्ताराद्विवक्षितदेशप्रापणेन निस्तारयति, एवं केवलिनोऽप्यात्मानं परं च संसारकान्ताराभिस्तारयन्तीति ॥ ५० ॥ पुनरप्याद्रिककुमार एवमाह-

जे गरहियं ठाणमिहावसंति, जे यावि लोए चरणोववेया । उदाहडं तं समं मईए, अहाउसो विप्परियासमेव ॥ ५१ ॥ संवच्छरेणावि य एगमेगं, बाणेण मारेउ महागयं तु । सेसाण जीवाण दयट्ठयाए, वासं वयं वित्ति पकप्पयामो ॥ ५२ ॥

असर्वज्ञग्रहणमेवंभूतं भवति, तद्यथा-ये केचित्संसारान्तर्वर्तिनोऽशुभकर्मणोपपेताः-समन्वितास्तद्विपाकसहाया ‘गरहितं’ निन्दितं जुगुप्सितं निर्विवेकिजनाचरितं ‘स्थानं’-पदं कर्मानुष्ठानरूपमिह-अस्मिन् जगत्या-

मरतां तु धौग्यपुक्रमेव सदिति, यावप्याविर्भावतिरोभावो मनतोऽप्येते सावपि नोऽप्यादविनाश्चावन्तरेण भवितु
 म्भवेत्ते, तदेवमैदिकावृष्यक्रविन्तायामावयोर्न कथञ्चित्ताम्य । किञ्च-सर्वव्यापित्वे सस्यात्मनामविकारित्वे
 चात्मादेते चाभ्युपगम्यमाने नारकतिर्यक्नरामरमेदेन प्राकङ्गमारुमगदुर्मगाब्जदरिद्राविमेदेन वा न मीर्येरन्-
 न परित्छेदयन्, नापि स्वकर्मचोदिता नानागतिषु संसरन्ति, सर्वव्यापित्वादेकत्वाद्वा, स्या न प्राज्ञया न छत्रिया
 न वैश्या न प्रेप्या-न द्यूद्रा नापि क्रीटपक्षिसरीसृपाश्च भवेयुः, तथा नराश्च सर्वेऽपि देवलोकलोकेत्येव नानागति-
 मेदेन न मियेरन् अतो न सर्वव्यापी ब्राह्मा, नाप्यात्मादेतत्वादो ज्यायान्, यतः प्रत्येकं सुल्लहुःस्नाद्युभयः
 समुपलभ्यते, तथा नरीरत्वकूप्यन्त्वमात्र एवात्मा, तत्रैव बहुविविधानोपलब्ध्वेसिति स्थितम्, तदेव व्यक्त्वस्वित्ते
 पुन्यदागमो ययार्योभिवायी न भवति, असर्वज्ञप्रणीतत्वाद्, असर्वज्ञप्रणीतत्वं धैकान्तपञ्चसमाधययादिति ॥ ४९ ॥
 एवमसर्वदृश्य मार्गोद्भावेन दोषमाविर्भावयमाह—

सोऽय अपाणिच्छिह केवलं, कश्चित् जे धम्ममजाणमाणा । जासंति अप्पाण परं च णट्ठा,
 सत्तार पोरमि अणोरपारे ॥ ४९ ॥ सोऽय विज्जाणंतिह केवलं, पुत्तेण नाणेण समाहिजुत्ता ।
 धम्म समस च कश्चित् जे ठ, तारंति अप्पाण परं च तिप्ता ॥ ५० ॥

‘लोक’ पतुर्दृढरज्ज्यात्मक बराधरं वा लोकमप्राप्त्वा केवलं विव्यञ्जानावभासेन ‘इह’ अस्मिन् अगति ये
 तीर्थिन्ना ‘अजानाना’ अविद्वत्सो ‘धर्म’ दुर्गतिगमनमार्गस्यार्गलाभ्युत् ‘कथयन्ति’ प्रतिपादयन्ति ते स्वतो नष्टा

य थोवं गिहिणोऽवि तम्हा ॥ ५३ ॥ संवच्छरेणावि य एगमेगं, पाणं हणंता, समणव्वएसु ।
 आयाहिण्ण से पुरिसे अणज्जे, ण तारिसे केवल्लिणो भवंति ॥ ५४ ॥ बुद्धस्स आणाएँ इमं समाहिं,
 अस्सि सुठिच्चा तिविहेण ताई । तरिउं समुद्धं व महाभवोद्धं, आयाणवं धम्ममुदाहरेज्जा ॥ ५५ ॥
 त्ति बेमि, इति अद्दहज्जणाम छट्ठमज्झयणं समत्तं ।

संवत्सरेणैकैकं प्राणिनं हन्तोऽपि प्राणातिपातादनिवृत्तदोषास्ते भवन्ति, आशंसादोषश्च भवतां पञ्चेन्द्रियमहा-
 कायसत्त्वधरायणानामतिदुष्टो भवति, साधूनां तु स्वयंरश्मिप्रकाशितवीथिषु युगमात्रदृष्ट्या गच्छतामीर्यासमिति-
 समितानां द्विचत्वारिंशदोषरहितमाहारमन्वेषयतां लामालाभसमवृत्तीनां कुतस्त्य आशंसादोषः पिपीलिकादिस-
 त्वोपघातो वेत्यर्थः, स्तोकसत्त्वोपघातेनैवंभूतेन दोषामावो भवताऽभ्युपगम्यते, तथा च सति गृहस्था अपि
 स्वारम्भदेशवर्तिन एव प्राणिनो व्रान्ति शेषाणां च जन्तूनां क्षेत्रकालव्यवहितानां भवदभिप्रायेण वधे न प्रवृत्ताः,
 यत एवं तस्मात्कारणात्स्यादेवं 'स्तोक'मिति स्वल्पं यस्मात् व्रान्ति ततस्तेऽपि दोषरहिता इति ॥ ५३ ॥
 साम्प्रतमार्द्रकुमारो हस्तितापसान्द्रूषयित्वा तदुपदेशारं दूषयितुमाह—'संवच्छरेणे'त्यादि, श्रमणानां—यतीनां
 व्रतानि श्रमणव्रतानि तेष्वपि व्यवस्थिताः सन्त एकैकं संवत्सरेणापि ये व्रान्ति ये चोपदिशन्ति तेऽनार्याः, अस-
 त्कर्मानुष्ठायित्वात्, तथा आत्मानं परेषां चाहितास्ते पुरुषाः, बहुवचनमार्पित्वात्, न तादृशाः केवलिनो भवन्ति,
 तथाहि—एकस्य प्राणिनः संवत्सरेणापि घाते येऽन्ये पिशिताश्रितास्वतंसंस्कारे च क्रियमाणे स्थावरजङ्गमा विनाश-

सेव(वन)न्ति-दीविकाहेतुमाश्रयन्ति, तथा ये च सदुपदेशवर्तिनो लोकेऽस्मिन् ' शरणेन ' -विरतिपरिणाम
 रूपेणोपपेता-समन्विताः, तेषामुभयेषामपि यदनुष्ठानं-श्लोमनाश्लोमनस्वरूपमपि सत् तदसर्वज्ञैः-अर्वागदर्शिमिः
 ' सम ' -सदृशं तुल्यमुदाहृत-उपन्यस्त ' स्वामत्या ' -स्वामिप्रायेण, न पुनर्यथावस्थितपदार्थनिरूपणेन, अथ
 शाऽप्युष्मन् हे पृथ्विदृष्टिन् ! ' विपर्यासमेव ' -विपर्ययमेवोदाहरेत् असर्वज्ञो-यदश्लोमन तच्छ्लोमनत्वेनेतरस्मि
 तारपेति, यदिवा विपर्यास इति मतेन्मणप्रकापवदित्युक्तं भवतीति ॥ ५१ ॥ तदेवमेकदण्डिनो निराकृत्यार्द्रक
 इमारो पाचद्गगदन्तिकं यच्चति तावदस्तितापसाः परिहृत्य तस्युरिव च प्रोचुरित्याह- ' सबच्छरेण ' इत्यादि,
 इस्तिन व्यापादात्मनो इति कल्पयन्तीति इस्तितापसास्तेषां मध्ये कश्चिदुदतम एतदुदाच, तयचा-मो आर्द्र
 कइमार ! सधुतिकेन सदाऽन्यत्रदुत्त्वमालोचनीय, तत्र ये अमी तापसाः कन्दमूलफलाश्विनस्ते बहूनां सत्त्वानां
 स्यावराणां तदाधितानां चोदुम्बरादिषु ब्रह्ममानावुपपाते वर्तन्ते, येऽपि च भैक्ष्येयात्मान वर्तयन्ति तेऽप्याश्वसा
 दोषरूपा इत्येतथाटायमानाः पिपीठिकादिबन्तूनां उपपाते वर्तन्ते, यद्य तु संवत्सरेषापि अपिषुष्यात् यस्मा
 तेन वैकृतं इस्तिन महाकाय पाणप्रहारेण व्यापाद्य श्लेष्मसत्त्वानां दयार्थमात्मनो ' दृष्टि ' -वर्षेन तदामियेज
 र्धमेक पाषत्स्त्वपामः, तदेव धयमत्यसन्नोपपातेन प्रभूततप्तसत्त्वानां रथां कर्म इति ॥ ५२ ॥ साम्प्रतमेतदेवार्द्रक-
 इमारो इस्तितापसमत दूषयितुमाह-

सबच्छरेणावि य एगमेगं, पाणं दणंता अणियत्तयोसा । सेसाण जीवाण चहेण लग्गा, सिया

पाशमोचनं, एतच्च ब्राह्मनियुक्तिगाथया प्रदर्शितं । सा चेय “ ण दुक्करं वा णरपासमोयणं, गयस्स मत्तस्स वणंमि
 रायं ! । जहा उ चचावलिण्णं तंतुणा, सदुक्करं मे पडिहाइ मोयणं ॥ १ ॥ ” एवमार्द्रककुमारो राजानं प्रतिबोध्य
 तीर्थकरान्तिकं गत्वाऽभिवन्द्य च भगवन्तं भक्तिभरनिर्भर आसांचक्रे, भगवानपि तानि पञ्चापि शतानि प्रव्राज्य
 तच्छिष्यत्वेनोपनिन्य इति ॥ ५४ ॥ साम्प्रतं समस्ताध्ययनार्थोपसंहारार्थमाह-‘बुद्धस्से’त्यादि, ‘बुद्धः’-अवगत-
 तस्वः सर्वज्ञो वीरवर्द्धमानस्वामी तस्याज्ञया-तदागमेन इमं ‘समार्धि’-सद्धर्मावासिलक्षणं अवाप्यास्मिश्च समाधौ
 सुष्ठु स्थित्वा मनोवाक्कायैः सुप्रणिहितेन्द्रियो न मिथ्यादृष्टिमनुमन्यते, केवलं तदावरणजुगुप्सां त्रिविधेनापि
 करणेन विधत्ते, स एवंभूत आत्मनः परेषां च त्रायी-त्राणशीलस्तायी वा गमनशीलो मोक्षं प्रति, स एवंभूत-
 स्तरीतुम् अतिलङ्घ्य समुद्रमिव दुस्तरं महामौघं मोक्षार्थमादीयत इत्यादानं-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपं तद्विद्यते
 यस्यासावादानवान्-साधुः, स च सम्यग्दर्शनेन सता परतीर्थिकतपःसमृद्धादिदर्शनेन मौनीन्द्रादर्शनान्न प्रच्यवते,
 सम्यग्ज्ञानेन तु यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतः समस्तप्रावादुकवादनिराकरणेनापरेषां यथावस्थितमोक्षमार्गमाविर्भाव-
 यतीति, सम्यक्चारित्रेण तु समस्तभूतग्रामहितैषितया निरुद्धाश्रवद्वारः सन् तपोविशेषाच्चाकनेकभवोपाजितं कर्म
 निर्जरयति स्वतोऽन्येषां चैवंप्रकारमेव धर्ममुदाहरेद्-व्यागृणीयात् आविर्मविधेदित्यर्थः । इति:-परिसमाप्त्यर्थे ।
 ब्रवीमीति नयाश्च प्राग्वदेव वाच्याः, वक्ष्यन्ते चोत्तरत्र ॥ ५५ ॥ समाप्तं चेदमार्द्रकीयाख्यं षष्ठमध्ययनमिति ॥ ६ ॥

इति श्रीसूत्रकृताङ्गे हृदमार्द्रकीयाख्यं षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥

सुपयान्ति ते तैः प्राणिवधोपदेष्टुभिर्न दृष्टाः, न च तैर्निखयोपायो मायुकुर्या इत्या यो भवति स दृष्टः, अतस्ते न
 केवलमस्मैभित्तो विश्वियविवेकरहितो भवेति । तदेव हस्तितापसाभिराकृत्य भगवदन्तिकं गच्छन्तमार्द्रककुमारं महता,
 कलकलेन लोकेनामिष्टूपमानं तं समुपलभ्य अभिनवगुहीतः सर्वलक्षणसंपूर्णो वनहस्ती समुत्पन्नतथाविधिविवेकोऽ
 चिन्त्यत्-यथाऽयमार्द्रककुमारोऽप्याकृताक्षेपतीक्ष्णो निष्प्रस्पृह सर्वद्वेषादपमान्तिक वन्दनाय ब्रजति तथाऽहमपि
 यथपमताक्षेपवचनः स्यां तुल्यं यत्नं महापुरुषमार्द्रककुमारं प्रतिबुद्धतस्करपञ्चवयोपेतं तथा ग्रथिबोधितानेकवादि
 मयसमन्वितं परमया मन्त्रैरतदन्तिकं यत्वा वन्दामीत्येव पाववसो हस्ती कुतर्षकल्पस्तावन्नटददिति द्रुटित
 समस्तवन्दनः समार्द्रककुमारामिमुलप्रदक्षर्कतालस्तथोर्ध्वप्रसारितदीर्घकरः प्रचावितः, तदनन्तरं लोकेन कृतशहार
 धर्मकलकलेन पूकृतं-यथा किं कष्ट इतोऽयमार्द्रककुमारो महर्षिर्महापुरुषः, तदेव प्रलपन्तो लोका इतथेव
 प्रतापमानाः (सन्ति), असावपि वनहस्ती समागत्यार्द्रककुमारसमीपं भक्तिं संभ्रमावतताम्रमगोचमार्द्रो
 निहृदक्षर्कतालस्रिः प्रदक्षिणीकृत्य निहितधरणीतलदन्ताम्रमागः स्पृष्टकराग्रतश्चरणपुगलः सुप्रमिहितमनाः
 प्रभियस्य महर्षिं वनामिमुलं यथाविति । तदेवमार्द्रककुमारस्तपोऽनुमावाहन्वन्तोन्युक्तं महागन्धसुपलभ्य सपौरव
 पदा श्रेणिकरावस्तमार्द्रककुमारं महर्षिं तत्तपःप्रभावं चाभिनन्द्यामिवन्धं च प्रोवाच-भगवन्माध्वर्यमिव यदसौ
 वनहस्ती तादृग्विषयाच्छ्रान्तेयान्मुहूतावन्वनापुष्पचपाप्रमावान्मुक्त इत्येतदतिबुद्धकरमित्येवमभिहिते आर्द्रक
 कुमारः प्रत्याह-मोः भणिकमहाराज ! नेतवदुद्धरं यवसौ वनहस्ती वचनान्मुक्ताः, अपि स्वेतवदुद्धरं यस्मैह

निक्षेपं नदौ परित्यज्य कर्तुमाह—

गोमअलं ठवणअलं चव होइ भावअलं । एसो अलसंदंमिउ निक्खेवो चउविहो होइ ॥ २०१ ॥
 पज्जत्तीभावे खलु पहमो बीओ भवे अलंकारे । तंतितो उ पडिसेहे अलसद्धो होइ नायव्वो ॥ २०२ ॥
 पडिसेहणगारस्सा इत्थिसहेण चव अलसद्धो । रायगिहे नयरंमी नालंदा होइ बाहिरिया ॥ २०३ ॥
 नालंदाए समिवे मणोरहे भासि इंदभूहणा उ । अज्झयणं उदगस्स उ एयं नालंदइज्जं तु ॥ २०४ ॥

गाम अलं० इत्यादि, तत्र अमानोनाः प्रतिषेधवाचकाः, तद्यथा—अगौः अघट इत्याद्यकारः प्रायो द्रव्यस्यैव प्रतिषेधवाचीत्यलंदानेन सहास्य प्रयोगाभावः, माकारस्त्वनगगतक्रियाया निषेधं विधत्ते, तद्यथा—मा कार्पीस्त्वमकार्यं मा मंस्थाः संस्था नो युष्मदधिष्ठितदिगेव वीतायेत्यादि, नोकारस्तु देशनिषेधे सर्वनिषेधे च वर्तते, तद्यथा—नो घटो घटैकदेशो घटैकदेशे निषेधेन, तथा हास्यादयो नोकपायाः कपायमोहनीयैकदेशभूताः, नकारस्तु समस्तद्रव्यक्रियाप्रतिषेधाभिधायी, तद्यथा—न द्रव्यं न कर्म न गुणोऽभावः, तथा नौकार्पं न करोमि न करिष्यामीत्यादि, तथाऽन्यैरभ्युक्तं—“न याति न च तत्रासीदस्ति पश्चान्नवांशवत् । जहाति पूर्वं नैधारमहो व्यसनसंततिः ॥ १ ॥”

१ नामं अ आ । २ संदमी अ आ । ३ निज्जुती अ आ । ४ वीउ अ आ । ५ तइउनिय पडिसेहो अ. आ. ।
 ६ गारस्स णकरस्स अ आ । ७ णगरम्मि अ. आ । ८ भूहणा अ आ । ९ x x x तत्रं सां मुं । १० ° x x सो युं । ११ x x नो घं आ । १२ ° शो घटैकनिं अ । १३ नाकार्यं अ । १४ ना मारं आ ।

अथ सप्तम-नालन्दीयाध्ययनम् ।

व्याख्यात इष्टयश्चयनम्, अष्टुना सप्तमभारम्यते, वस्य चायमभिसंघः-इह प्राग्भ्याख्यातेनाखिलेनापि
 द्रव्यकृताज्ञेन स्वसमयपरसमयप्ररूपणादारेण प्रायः साधुनामाचारोऽभिहितोऽनेन तु धावकगतो विविकृत्यते,
 यदिवाज्जन्तराध्ययने परबादनिराकरणं कृत्वा साक्षाचारस्य य उपदेष्टा स उदाहरणद्वारेण प्रदर्शितः, इह तु
 भावकर्मस्य य उपदेष्टा स उदाहरणद्वारेणैव प्रदर्श्यते, यदि वाज्जन्तराध्ययने परतीर्थिकैः सह वाद इह तु
 स्वयूध्यैरिति । अनेन सबन्वेनायातस्यास्याभ्ययनस्य बत्वार्यनुयोगद्वाराभ्युपवर्तितव्यानि उपक्रमार्थानि, तत्रापि
 नामनिष्पत्त्ये निक्षेपे नालन्दीयामिधानमिदमध्ययनम्, इह चैव भ्युत्पाद्यते-प्रतिषेधवाचिनो नकारस्य तदर्थस्य
 वाक्यभ्यस्य 'इदाय-दाने' इत्येतेष्व घातोर्मीकनेन नालं ददातीति नालंदा, इदमुक्तं सवति-प्रतिषेधप्रतिषेधेन
 वात्सर्ग्यस्यैव प्रोक्तस्य यमनात् सदाप्रथिम्यो यथाऽभिलषितं ददातीति नालन्दा-नाखगृह्ननगरबाहिरिका तस्यां
 मय नालन्दीयमिदमध्ययन, अनेन वामिधानेन समस्तोऽप्युपोषुषात् उपक्रमरूपं भावेदितो भवति, तत्स्वरूपं च
 पर्यन्ते स्वत एव निर्गुप्तिकारः-^१'पैसावबिद्धे' इत्यादिमाधपा ^२'निवेदयिष्यतीति । साम्प्रते सेमविनमसमुद्भूतस्य
^१ इत्येस स अ । १ XXXXXX प क्रमा अ । ३ नाम XXXX अ । ४ तस्य च अ । ५ प्रकृतस्य अ । ६ वासा अ. ।
^७ निवेदयि अ. । ८ संप्रति का ।

पासितैरल वितर्काकुलकाहलैर्मैः । अलं च मे कामगुणैर्निषेवितैर्मयकरा ये हि परत्र चेह च ॥ १ ॥ ” तदिह प्रतिषेधवाचिनाऽलंशब्देनाधिकार इत्येदं दर्शयितुमाह—सत्यप्यलंशब्दस्यार्थत्रये नकारस्य सान्निध्यात्प्रतिषेधविधायक्येवेह गृह्यते, ततश्च निरुक्तविधानादयमर्थः—नालं ददातीति नालन्दा, बाहिरिकायाः स्त्रियोद्देशकत्वेन वाचकत्वेन च नालन्दशब्दस्य स्त्रीलिङ्गता, सा च सदैहिकाशुष्मिकसुखहेतुत्वेन सुखप्रदा राजगृहनगरवाहिरिका धनकनक समृद्धत्वेन सत्साध्वश्रयत्वेन च सर्वकामप्रदेति । साम्प्रतं प्रत्ययार्थं दर्शयितुकाम आह—नालन्ददायाः समीपे मनोरथारूपे उद्याने इन्द्रभूतिना गणधरेणोदकाख्यनिर्ग्रन्थपृष्टेन तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्तस्यैव भाषितमिदमध्ययनं । नालन्दायां भवं नालन्दीयं नालन्दाममीपोद्यानकथनेन वा निर्वृत्तं नालन्दीयम् । यथा चेदमध्ययनं नालन्दायां संवृत्तं तथोत्तर “पासावच्चिजे” इत्यादिकया सूत्रस्पर्शिकगाथाऽऽविक्रियते, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदं—

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था, रिद्धित्थिमितसमिद्धे वण्णओ जाव पडिरूवे, तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए, एत्थ णं नालंदानामं बाहिरिया होत्था, अणेगभवणसयसन्निविट्ठा जाव पडिरूवा ॥ सू० ६८ ॥ तत्थ णं नालंदाए

१ पडिसेहेत्यादि सत्यप्यल अ । २ नालन्दाए इत्यादि नालदाया. अ० । ३ °विष्करिष्यति अ । ४ नाम नगरे । अ. । ५ °दिय मिय । अ °स्य मित आ । ६ XXX अ वण्णतो आ. । ७ XXX अ. ।

किंचान्पत्—“गठ न मस्यते तावदगत नैव गम्यते । गतागतविनिर्मुक्तं, गम्यमान तु गम्यते ॥” इत्यादि ।
 तदेवमत्र नकारः प्रतिषेधविधायकरोऽप्युपाचरः, अलङ्कारोऽपि यद्यपि ‘अल पर्याप्ति ‘वारणभूषणेज्यैर्ग’ति त्रिविधेषु
 पठ्यते, तथाऽपीह प्रतिषेधवाचकत्वेन नवा साहचर्यात्प्रतिषेधार्थ एव गृह्यते, तत्र चालङ्कारे नामस्यापनाद्रूपमाव-
 नेदाद्यनुविधो निवेद्यो मयति, तत्र नामाल यस्य वेदनस्य अयेतनस्य वाञ्छामिति नाम क्रियते स्यापनाल तु
 यत्र क्वचिद्विभ्रपुस्तकादौ पापनिषेधं दुर्वन्तायुः स्वाप्यते, प्रवृत्तिनिषेधस्तु नोआगमतो घट्टरीरमव्यप्यरीरन्यतिरिक्तो
 द्रव्यस्य चौराद्याहृत्यैरिक्कायमीकृता यो निषेधः क्रियते स प्रवृत्तिनिषेधः, एव द्रव्येण द्रव्याद् द्रव्ये वा निषेधः,
 तावन्निषेध तु स्वत एव निर्युक्तिकारोऽलङ्कारस्य संमतिनमर्थं दर्शयन्निबन्धितुराह—पर्याप्तिमात्रेः—सामर्थ्ये
 तत्रालङ्कारो वर्तते, अल मन्त्रो मन्त्राय, समर्थ इत्यर्थः, लोकोपदेशपि “ नाल ते तव ताणाए वा सरणाए वा ” ।
 अन्यैरप्युक्तम्—“ द्रव्यास्तिकरवाल्का, पर्यापोद्यतकार्मुकः । युक्तिसमाहवान्वादी, कुवादिन्यो मवत्यलम् ॥१॥”
 अयं प्रथमोऽलङ्कारो मयति, अलङ्कारो वाक्यालङ्कारे, द्वितीयस्त्वयोऽलङ्कारे—अलङ्कारविषये मवेत्, संभाव
 नायां सिद्धि, तद्यथा—अलं कुरु दधि । देवेन स्वकृतं वगच नामिसुजुने’त्यादि । तृतीयस्त्वलङ्कारायः प्रतिषेधे
 तावन्मो मयति, तद्यथा—अल मे गृहनासेन, तथा ‘ अल पापेन कर्मणा ’ उक्तम्—“ अल कुटीरैरिह पर्यु

१ मन्त्राय अ । २ वा ३०४ पुष्पाः अ । ३ अे ४ गिर अ । ४ पुस्तकी वा । ५ “विषोभोत्पत्” अ । ६ कञ्जतीकाय
 इत्यदि । ७ सिद्धि अ । सिद्धि मा । ८ देवसेन अ । ९ तथा अ ।

नालन्दा नाम बाहिरिका आसीत्, सा चानेकभवनशतसचिविष्टा-अनेकभवनशतसंकीर्णेत्यर्थः । तस्यां च लेपो नाम 'गृहपतिः'-कुटुम्बिक आसीत्, स चाढ्यो दीप्तः-तेजस्वी 'वित्तः'-सर्वजनविख्यातो विस्तीर्णविपुल-भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णो बहुधनबहुजातरूपरजतः आयोगाः-अर्थोपाया यानपात्रोष्ट्रमंडलिकादयः तथा प्रयोजनं प्रयोगः-प्रायोगिकत्वं तैरायोगप्रयोगैः संप्रयुक्तः-समन्वितः, तथेतश्चेतश्च विक्षिप्तप्रचुरभक्तपानो बहुदास्यादिपरिवृतो बहुजनस्यापरिभूतश्चासीत् । तदियता विशेषणकदम्बकेनैहिकगुणाविष्करणेन द्रव्यसंपद-मिहिता । अधुनाऽऽम्बिकगुणाविमर्षिनं भावसंपदभिधीयते—

‘से णं लेवे नामं गाहावई ससणोवासए ञावि होत्था, अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ,
[निगंथे पावयणे निरसंकिए निक्कंखिए निव्वित्तिगिच्छे लद्धे गहियेहे पुच्छियेहे विणिच्छियेहे
अभिगहियेहे अट्ठिमिजापेमाणुरागरत्ते, अयमाउसो ! निगंथे पावयणे अयं अहे अयं परमहे
सेसे अणहे, उस्सियफलिहे अप्पावयदुवारे चियत्तंतेउरप्पवेसे चाउदसट्ठसुद्धिपुण्णमासिणीसु
पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणे समणे निगंथे तहाविहेणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइम-

१ x x भवन अ । २ कुटुम्बिक अ कुटुम्बिक आ । ३ दित अ । ४ बहुधणु अ बहुधण आ । ५ भावनेन अ ।
६ से ण लेए x x गाहावती अ. से x x ए x x गाहावती आ । ७ x x x x अ. आवि होत्था आ । ८ भावमाणे विहरइ अ.
°विहरति° आ । ९ निगंथे° इत्यादिना, °विहरइ ॥ सू० ६९ ॥ पर्यत्तेन (पृ ४०८-१-३-पक्षि ८ पर्यत्तेन) पाठो नास्तीति अ. अ ।

पादिरियाए मेव' नाम गाढायाई होस्था, अहे विते विते विच्छिण्णयिपुलभयणसयणासणजाण
याइणाइणो षट्ठपणायहुआयस्यरजते आओगपओगसपउत्ते विच्छिण्णियपउरभत्तपाणे षट्ठवासी
दासगोमहिंसगयेत्तगप्पमूण षट्ठजणस्स अपरिभूए याचि होस्था ।

अथ पानतरपरस्परद्वैः सह संघो बान्य, उत्रानन्तराध्ययनपर्यन्ते सूत्रमिदम्-आदानवान् धर्मसुदा
दरेत्, धर्मस मायुभायकमेदेन क्षिप्वा, तत्र पूर्वोक्तेनाद्भ्येन प्रायः साधुगतो विधिरामिद्वितोऽनेन तु धावकगतो
निर्धिरुष्यते । परस्परसुखसुखस्तय- 'पुण्येते' 'त्यतैवादि सूत्र, किं तत्र पुण्येत् ? पवेत्तद्वस्यत इति । सूत्रार्थ
मय-मसुख्यर्थे वृत्तीया, यस्मिन्काले यस्मिन्दावसरे राजगृह नगरं यथोक्तविशेषणविशिष्टमासीत्, तस्मिन् काले
तस्मिन् समये इदमभिधीयते । राजगृहमेव विस्मिनिष्टि-प्रासादाः संजाता यस्मिन्स्वत्प्रासादित्तमामोममद्वा, अत
एव दृष्टनीय दर्शनयोग्य इष्टिसुखेहेतुत्वात्, तथाऽऽभिप्रास्येन रूप यस्य तदभिरूप, तथाऽप्रतिरूपमनन्यसद्वत्,
प्रतिरूप वा-प्रतिपिम्पं वा स्वर्गनिवेशस्य, तदेवमूत राजगृह नाम नगरं 'होस्थ' 'चि-आसीत्, यद्यपि तत्काल
त्रयेऽपि यथा विमर्से तथाप्यशीतास्थानरुप्रमाथयणादासीदित्युक्त । तस्य च राजगृहस्य बहिरुत्तरपूर्वस्यां दिशि

- १ हेतु नाम अ. । तेनो नाम अ. । १ को ह्यदिना बहुवचसः पर्यंतन (विपक्षितवेत्तन) पाठो नास्तीति अ. ।
- २ ना १ टीकया अ अन्तेन अ. ३ इतवच्छत्रसमयोऽिति बालकदा मूलगते तु परिपूर्वतात्पर्य ।
- ३ तेनो अन्तेऽन्तेऽन्तेऽन्ते अ. ४ विधि नप्यते अ. । ५ 'हे' एवभावि. अ. । ७ वापि एवभावि. अ. ।

अत्यन्तं सम्यक्त्ववासितान्तश्चेता इति यावत्, एतदेवाविर्भाव्याह—‘अयमाउसो’ इत्यादि, केनचिद्धर्ममवस्त्वं पृष्टः सचेतदाचेष्टे, तद्यथा—भो आयुष्मन्निदं नैर्ग्रन्थं मौनीन्द्रप्रवचनमर्थः—सञ्ज्ञतार्थः तथाप्ररूपणतया, तथेदमेवाह—अयमेव परमार्थः, कषतापच्छेदैरस्यैव शुद्धत्वेन निर्घटितत्वात्, शेषस्तु सर्वोऽपि लौकिकतीर्थिकपरिकल्पितोऽनर्थः, तदनेन विशेषणकदम्बकेन सम्यक्त्वगुणाविष्करणं कृतं भवति । साम्प्रतं तस्यैव सम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यां कृतो यो गुणस्तदाविष्करणायाह—‘उत्सिसय’ इत्यादि, उच्छृतं—प्रख्यातं स्फटिकत्रन्निर्मलं यशो यस्यासावच्छित्तस्फटिकः, प्रख्यातनिर्मलयशा इत्यर्थः, तथाऽप्रावृतम्—अस्थगितं द्वारं—गृहमुखं यस्य सोऽप्रावृतद्वारः, इदमुक्तं भवति—गृहं प्रविश्य परतीर्थिकोऽपि यद्धत्कथयति तदमौ कथयतु न तस्य परिजनोऽप्यन्यथा भावयितुं—सम्यक्त्वाद्भावावयितुं शक्यत इतियावत्, तथा राज्ञां बल्लभान्तःपुरद्वारेषु प्रवेष्टुं शीलं यस्य स तथा, इदमुक्तं भवति—प्रतिपिद्धान्यजन-प्रवेशान्यपि यानि स्थानानि भाण्डागारान्तःपुरादीनि तेष्वप्यसौ प्रख्यातश्रावकाख्यगुणत्वेनास्खलितप्रवेशः, तथा चतुर्दश्यष्टम्यादिषु तिथिषूपदिष्टासु—महाकल्याणकसंबन्धितया पुण्यतिथित्वेन प्रख्यातासु तथा पौर्णमासीषु च तिसृष्वपि चतुर्मासकतिथिष्वित्यर्थः, एवंभूतेषु धर्मदिवसेषु सुष्ठु—अतिशयेन प्रतिपूर्णा यः पौषघो—व्रताभिग्रह-विशेषस्तं प्रतिपूर्णम्—आहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्याव्यापाररूपं पौषधमनुपालयन् संपूर्णं श्रावकधर्ममनुचरति, तदनेन विशेषणकलापेन विशिष्टं देशचारित्रमावेदितं भवति । साम्प्रतं तस्यैवोत्तरगुणख्यापनेन दानधर्ममधि-

सवायं, भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-अवियाइ आउसो ! सोच्चा निसम्म जाणि-
स्सामो सवायं, उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी ॥ सु० ७१ ॥

तस्य चैवंभूतस्य लेपोपासकस्य गृहपतेः संबन्धिनी नालन्दायाः पूर्वोत्तरस्यां दिशि शेषद्रव्याभिधाना-
गृहोपयुक्तशेषद्रव्येण कृता शेषद्रव्येत्येतदेवाभिधानमस्या उदकशालायाः, सैवंभूताऽऽसीदनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा
प्रासादीया दर्शनीयाऽभिरूपा प्रतिरूपेति, तस्याथोत्तरपूर्वदिग्भागे हस्तियामाख्यो वनखण्ड आसीत्,
कुण्णावभास इत्यादिवर्णकः-तस्मिंश्च वनखण्डगृहप्रदेशे भगवान् गौतमस्वामी श्रीवर्धमानस्वामिगणधरो विहरति ।
अथानन्तरं भगवान् गौतमस्वामी तस्मिन्चारांसे सह साधुभिर्यवस्थितः, 'अथ'-अनन्तरं णमिति वाक्या-
लङ्कारे उदकाख्यो निर्ग्रन्थः पेढालपुत्रः 'पार्श्वस्वामिशिष्यस्यापत्यं-शिष्यः पार्श्वपत्नीयः,
स च मेदार्यो गोत्रेण, येनैवेति सप्तम्यर्थे तृतीया, यस्यां दिशि यस्मिन्वा प्रदेशे भगवान् श्रीगौतमस्वामी तस्यां
दिशि तस्मिन्वा प्रदेशे समागत्येदं-वक्ष्यमाणं प्रोवाचेति । अत्र निर्युक्तिकारोऽध्ययनोत्थानं तात्पर्यं च
गाथया दर्शयितुमाह—

पासावच्चिज्जो पुच्छियाइओ अज्जगोयमं उदगो । सावगपुच्छा धम्मं सोउं कहियंमि उवंसंता ॥ २०५ ॥^{१०}

१ उदय आ । २ सबधि आ । ३ दर्शनाभिरूपा अ दर्शनतयाभिरूपा आ । ४ कुण्ण कुण्णावभास अ आ । ५ × × × × ×
तस्मिन्वा अ । ६ × × × × तस्मिन् आ । ६ पुच्छिज्जाइउ अ आ । ७ तुदगो अ आ । ८ धम्मो अ आ । ९ सतो अ आ । १०
नालदइउज्ज निज्जुति सम्मत्ता अ । सूयगडस्स विइउ सूयखधो समत्तो । सम्मतं च सूयगडाभिहाणं विइयमग । प्रथत श्लोक २६५ । आ

आउसो ! गोयमा अत्थि खलु कुमारपुत्तिया नाम समणा निगंगा तुम्हाणं पवयणं पवय-
 माणा गाहावहं समणोवासगं उवसंपन्नं एवं पच्चक्खावेति—णणत्थ अभिओएणं गाहावहचोर-
 ग्गहणविमोक्खणयाए तसेहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवं णं पच्चक्खंताणं दुप्पच्चक्खायं भवह,
 एवं णं पच्चक्खावेमाणानं दुप्पर्च्चक्खावियव्वं भवह, एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा अतियरंति संयं
 पत्तिणं, कस्स णं तं हेउं, संसारिया खलु पाणा थावरवि पाणा तसत्ताए पचायंति, तसावि
 पाणा थावरत्ताए पचायंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति, तसकायाओ
 विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववणाणं ठाणमेयं घत्तं ॥
 ॥ सु. ७२ ॥ एवं णं पच्चक्खंताणं सुपच्चक्खायं भवह, एवं णं पच्चक्खावेमाणानं सुपच्चक्खावियं
 भवह, एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा नातियरंति संयं पट्ठणं, णणत्थ अभिओगेणं गाहावहचोर-
 ग्गहणविमोक्खणयाए तसभूएहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवमेव सह भासाए परक्कमे विज्जमाणे

१ आउसंतो० अ आउसे आ. २ गाहावति० अ । पवयमाणो—०आ० । ३ XXXXX एव न XXXXX एग आ. । ४ नन्नत्थि
 आभित्तोगेण अ णत्तय अभिजोएण आ । ५ गाहावती० अ आ । ६ डंड आ । ७ पच्चक्खंताण दुपच अ आ । ८ ह्ताय भवति
 अ. । ९ क्खात्तं भवती० आ । ९ अइरंति० अ । अति अतियरंति० आ. । १० उववणा० अ. । ११ सुपच्चक्खात भवति आ. ।
 १२ सुपच्चक्खात भवति आ । १३ XX पच्चक्खात्ते माणायरंति आ । १४ अभित्तोएण० अ० । १५ गाहावति अ० । १६ यातेसभूते० ।
 विमुक्खणताए० आ० । १७ सय० अ० सति० । आ० ।

पार्थनायश्चिष्य उदकाभिधान आर्यगौतम पृष्टवान्, किं तत् ?—भाषकविषयं प्रश्नं, सद्यथा—ओ इन्द्रमूते !
 साधोः भाषकप्रमुक्तवान् सति स्थूलप्राणातिपातादिविषये तदन्येषां सूक्ष्मबादराणां प्राणिनामुपधाते सत्यारंभजनिते
 तदनुमतिप्रत्ययजनितः कर्मबन्धः कस्मात् भवति ?, तथा स्थूलप्राणातिपातप्रतिनस्त्वमेव पर्यायान्तरगत व्योपाद
 पतो नाभरिकवनिहृतस्य तमेव ईदृशत्वं व्यापादयत इव उद्गतमङ्गजनितः कर्मबन्धः कस्मात् भवतीत्येतत्प्रश्न
 स्वोत्तरं गृह्यतिचौरग्रहणविरोधयोग्यया ददवान्, तत्र भाषकप्रश्नस्योपपन्न गौतमस्वामिना कथितं धृत्वोदकात्म्यो
 निर्मिन्बः 'तपश्चातः'—अपवतसंदेहः संशय इति । साम्प्रतं धर्मप्रमुक्तिसिपते—'सु' उदको गौतमस्वामिप्रमीपं
 सेमायस्य भयवन्तमिदमवादीत्, तपसा—आयुष्मन्नोतम ! 'अस्ति मम विषये कश्चित्प्रवेदाः प्रष्टव्य'
 तत्र संदेहात्, त एव प्रवेद पदाश्रितं भवता यथा न भगवता सदर्थितं तथैव मम 'व्यागृणीहि'—
 प्रतिपादय । एव पृष्टः, स चाप भगवान्, यद्विवा सह वादेन सवाद पृष्टः सदाचं वा—क्षोभनभारतीक वा प्रश्नं
 पृष्टः, तमुदकं पेतालपुत्रमेवमवादीत्, तपसा—अपिषायुष्मभुदक ! धृत्वा मददीपं प्रश्नं निश्चिन्य च—अवधार्य
 च गुणदोषविचारमतः सम्पमहं ज्ञात्से, तदुच्यतां विमर्ष्यं भवता स्नामिप्रायः 'सवाय' सदाच वोदका,
 सवादं सदाच वोदकः पेतालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् ॥

१ तपसेवेद इत्यादि अ. वा. । २ भाषकवती भाषकविषयं अ. वा. । ३ व्यापादमेव भगवत् अ. वा. । ४ कश्चित् अ.
 नदित्वं अ. । ५ व्यापादक अ. । ६ प्रवेदं यम वक्तव्यं अ. वा. । ७ अ. प्र. अ. वा. ।

आउसो ! गोयमा अतिथ खलु कुमारपुत्तिया नाम समणा निगंगा तुम्हाणं पवयणं पवय-
 माणा गाहावइं समणोवासगं उवसंपन्नं एवं पच्चक्खावेंति—णणत्थ अभिओएणं गाहावइचोर-
 गगहणविमोक्खणयाए तसेहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवं एहं पच्चक्खंताणं दुप्पच्चक्खायं भवइ,
 एवं एहं पच्चक्खावेमाणानं दुप्पच्चक्खावियव्वं भवइ, एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा अतियरंति सयं
 पत्तिणं, कस्स णं तं हेउं !, संसारिया खलु पाणा थावरावि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसावि
 पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति, तसकायाओ
 विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववण्णाणं ठाणमेयं घत्तं ॥
 ॥ सू. ७२ ॥ एवं एहं पच्चक्खंताणं सुपच्चक्खायं भवइ, एवं एहं पच्चक्खावेमाणानं सुपच्चक्खावि-
 भवइ, एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा णातियरंति सयं पइण्णं, णणत्थ अभिओएणं गाहावइचोर-
 गगहणविमोक्खणयाए तसभूएहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवमेव सइ भासाए परक्कमे विज्जमाणे

१ आउसंतो० अ. आउसे आ. २ गाहावति० अ । पवयमाणो—०आ० । ३ XXXXX एव अ XXXXX एग आ. । ४ नजत्थि
 आभितोगेण अ नजत्थ अभिजोएण आ । ५ गाहावती० अ आ । ६ डंड आ । ७ पच्चक्खंताणं दुप्पच्च अ आ. । ८ ख्खाय भवति
 अ । ९ क्खार्त्तं भवती० आ. । ९ अइरंति० अ. । अति अतियरंति० आ । १० उववज्जाण० अ । ११ सुपच्चक्खात भवति आ ।
 १२ सुपच्चक्खात भवति आ । १३ XX पच्चक्खात्ते माणायरंति आ । १४ अभितोएण० अ० । १५ गाहावति अ० । १६ यत्तेसमूत्ते० ।
 विमुक्खणताए० आ० । १७ सय० अ० सति० । आ० ।

जे त काहा वा छोहा वा पर पक्षस्वावेति अर्यपि जे उषसे जे जे आउए भवइ, अविद्याइ
 आउसो ! गोपमा ! तुहमपि ऐव रोयइ ? ॥ सु ७३ ॥ सुवाय अगव गोपमे ! उवय पेठालपुत्त एव
 वयासी-आउसतो ! उदगा नो खलु अगरे ऐव रोयइ, जे ते समणा वा माहणा वा एवमाइकस्वति
 जाव पस्वेति जेते खलु ते समणा वा गिगंथा वा भास भासति, अनुताविय खलु ते भास
 भासति, अहमाइकस्वति खलु ते समणे समणोवासए वा, जेहिंवि असेहिं जीवेहिं पाणेहिं
 मूएहिं सत्तहिं संजमयति तेणवि ते अहमाइकस्वति, कस्त ण त हेउ !, ससारिया खलु पाणा,
 तसावि पाणा धावरत्ताए पचायति धावरावि पाणा तसत्ताए पचायति तसकायाओ विज्ज
 मुचमाणा धावरकायसि उववत्तति धावरकायाओ विज्जमुचमाणा तसकायसि उववत्तति, तेसि
 व णं तसकायसि उववत्ताण ठाणमेयं अघत्त ॥ सु० ७४ ॥

तद्यथा—मो मौतम ! अस्तीत्ययं विमक्तिप्रतिरूपको निपात इति बहुवचनविगृहीतः, ततश्चायमर्थः—‘सन्ति’

१ गोपसे-कि गोपे-अगरे व । जो सेजे केवटाए वा । १ एव एव० व एव एव० व एव एव० वा । १
 एव एव एव रोयति वा । ४ जातिपक्की वा । ५ जो व । ६ विज्जमा अ. विज्जमा x वा । ७ x अन्नेहि
 व x जेहि वा. । ८ मूठेहि व गोपेहि मूठेहि जीवेहि वा । ९ तामिरे. व । १ x x वा. । ११ एवमस्ति वा ।

११ एवमस्ति वा ।

विद्यन्ते कुमारपुत्रा नाम निर्ग्रन्था शुष्मदीयं प्रवचनं प्रवदन्तः, तद्यथा—गृहपतिं श्रमणोपासकमुपसंगं—नियमा-
योत्थितमेवं 'प्रत्याख्यापयन्ति'—प्रत्याख्यानं कारयन्ति, तद्यथा—स्थूलेषु प्राणिषु दण्डयतीति दण्डः—प्राण्युप-
मर्दस्तं 'निहाय'—परित्यज्य, प्राणातिपातनिवृत्तिं कुर्वन्ति, तामेवापवदति—नान्यत्रेति, स्वमानीषिकाया अन्यत्र
राजाद्यभियोगेन यः प्राण्युपघातो न तत्र निवृत्तिरिति । तत्र किल स्थूलप्राणिविशेषणात्तदन्वेषामनुमतिप्रत्यय-
दोषः स्यादित्याशङ्कवानाह—'गाहावह' इत्यादि, अस्य चार्थमुत्तरत्राविर्भावयिष्यामः । येनाभिप्रायेणोद-
कथोदितवांस्तमाविष्कुर्वन्नाह—'एवं ण्ह'मित्यादि, ण्हमिति वाक्यालङ्कारे, अवधारणे वा, एवमेव त्रसप्राणि-
विशेषणत्वेनापरत्रसभूतविशेषणरहितत्वेन प्रत्याख्यानं गृह्यतां श्रावकाणां दुष्प्रत्याख्यानं भवति, प्रत्याख्यान-
भङ्गसद्भावात्, तथैवमेव प्रत्याख्यापयतामपि साधूनां दुष्टं प्रत्याख्यानदानं भवति, किमित्यत आह—एवं
ते श्रावकाः प्रत्याख्यानं गृह्यन्तः साधवश्च परं प्रत्याख्यापयन्तः स्त्रां प्रतिज्ञामतिचरन्ति—अतिलङ्घयन्ति ।
'कस्म णं हेउं'ति प्राकृतशैल्या कस्माद्धेतोरित्यर्थः । तत्र प्रतिज्ञाभङ्गकारणमाह—'संसारिया' इत्यादि, संसारो
विद्यते येषां ते सांसारिकाः, खलुरलङ्कारे, 'प्राणाः' जन्तवः स्थावराः 'प्राणिनः' पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः
सन्तोऽपि तथाविधकर्मादयान्नसतया—त्रसत्वेन द्वीन्द्रियादिभावेन प्रत्यायायान्ति—उत्पद्यन्ते, तथा त्रसा अपि

१ विहाय० आ. । २ णमिति० अ. । ३ यतिस्ता अ यतः स्तां आ. । ४ भविचर व्यतिलघयति अ. °मतिचरं व्याति
लघयति आ. ।

स्वावतयेति, एवं च परस्परमग्नेने व्यवस्थिते सुखवक्ष्यमावी प्रतिष्ठाविशेषः, तथाहि—नागरिको मया न
 हन्तव्य इत्येवंभूता येन प्रतिष्ठा गृहीता स यदा परिहारमादौ व्यवस्थितं नागरिक व्यापादयेत् किमेवावता सस्य
 न मवेत्प्रतिष्ठाविशेषः?, एवमत्रापि येन असद्वचनिद्वयिः कृता स यदा समेव त्रयं प्राणिन स्यादकारयस्थित
 व्यापदयेत् किं तस्य न मवेत्प्रतिष्ठाविशेषः?, प्रवत्येवेत्यर्थः। एवमपि असत्स्वावरकाये समुत्पन्नानां व्रतानां
 यदि तयाभूतं किञ्चिदसाधारणं लिङ्गं स्यात् ततस्ते व्रताः स्वावरत्वेनाप्युत्पन्नाः शुक्ल्यन्ते परिहर्तुं, न च तद
 स्तीत्येवार्थयितुमाह—‘यावरकायाजो’ इत्यादि, स्वावरकायास्तुकाङ्गाभिविद्यम्—खनैकैः प्रकारैः प्रकर्षेण सुख्य
 मानाः स्वावरकायायुया तपोगेयमापरैः कर्षेभिः सवर्त्मना असकाये समुत्पद्यन्ते, तथा असकायादपि मर्वात्मना
 विमुच्यमानास्तत्कर्मभिः स्वावरकाये समुत्पद्यन्ते, तत्र चोत्पन्नानां तयामृतव्रतलिङ्गामावाप्यतिष्ठाकोर इत्ये
 तत्तत्रैवैव वर्धयितुमाह—‘तस्ति च ज’मित्यादि, ‘तेषां च’—व्रतानां स्वावरकाये समुत्पन्नानां गृहीतव्रतप्राणादि-
 पातविरतेः आबकस्याप्यारम्भप्रवृत्त्येनैतत्स्वावरकायं पाल्यं स्वानं भवति, तस्मादनिवृत्त्यावस्थेति। तदेव
 व्यवस्थितं नागरिकवृष्टान्तेन असमेव स्वावरत्वेनापात व्यापादयतोऽवश्यमावी प्रतिष्ठाविशेषो यतः तस एव
 मदुक्त्या वक्ष्यमावनीत्या प्रत्याख्यातं कुर्वाणं सुप्रत्याख्यातं भवति, एवमेव च प्रत्याख्यापयतां सुप्रत्याख्यापित
 भवति, एवं च ते प्रत्याख्यापयन्तो नातिवर्तन्ति स्वीयां प्रतिष्ठासित्येतदर्थयितुमाह—‘पाण्यत्वे’ इत्यादि, तत्र

गृहपतिः प्रत्याख्यानमेवं गृह्णाति, तद्यथा—‘असंभूतेषु’-वर्तमानकाले असत्त्वेनोत्पन्नेषु प्राणिषु दण्डयतीति दण्डः—प्राण्युपमर्दस्तं ‘विहाय’-परित्यज्य प्रत्याख्यानं करोति, तदिह भूतत्वविशेषणात्स्थावरपर्यायापन्नवधेऽपि न प्रतिज्ञाविलोपः । तथा ‘नान्यत्राभियोगेने’ति-राजाद्यभियोगादन्यत्र प्रत्याख्यानमिति । तथा गृहपति-चौरविमोक्षणतयेति, एतच्च भवद्भिः सम्यगुक्तं, एतदपि त्रसकाये भूतत्वविशेषणसम्युपगम्यतामिति, एतदस्युपगमेऽपि हि यथा क्षीरविकृतिप्रत्याख्यायिनो दविमक्षणोऽपि न प्रतिज्ञाविलोपः तथा त्रसभूताः सत्त्वा न हन्तव्या इत्येवं प्रतिज्ञावतः स्थावरहिंसायामपि न प्रत्याख्यानातिचारः । तदेवं विद्यमाने मति ‘भाषायाः’-प्रत्याख्यानवाचः ‘पराक्रमे’-भूतविशेषणादोपपरिहारसामर्थ्य एवं-पूर्वोक्त्या नीत्या सति दोषपरिहरणोपाये ये केचन क्रोधाद्वा लोभाद्वा ‘परं’-श्रावकादिकं निर्विशेषणमेव प्रत्याख्यापयन्ति, तेषां प्रत्याख्यानं ददतां मृषावादो भवति, गृह्णतां चावश्यंभावी त्रतविलोप इति, तदेवमयमपि नः अस्मदीयोपदेशाभ्युपगमो भूतत्वविशेषणविशिष्टः पक्षः किं भवतां ‘नो’ नैव ‘नैयायिको’-न्यायोपपन्नो भवति ? इदमुक्तं भवति-भूतत्वविशेषणेन हि त्रसान् स्थावरोत्पन्नान् हिंसतोऽपि न प्रतिज्ञातिचार इति, अपि चैतदायुष्मन् गौतम ! तुभ्यमपि रोचते-एवमेतद्यथा मया व्याख्यातम् । एवमभिहितो गौतमः सद्वाचं सद्वाचं वा तमुदकं पेढालपुत्रमेवं वक्ष्यमाणमवादीत्, तद्यथा-नो खलवायुष्मन्नुदकास्मभ्यमेतदेवं यद्यथा त्वयोच्यते तदोचत इति, इदमुक्तं भवति—

यदिदं प्रसङ्गायविरहो भूतत्वविशेषण क्रियते तन्निरर्थकतयाऽस्मभ्य न रोषत इति । तदेव व्यवस्थिते मो उदक !
ये ते श्रमणा वा ब्राह्मणा वा एव भूतशब्दविशेषणत्वेन प्रत्याख्यानमाचक्षते, परैः पृथास्तथैव मापन्ते प्रत्याख्यान,
स्वतः कुर्वन्तः कारयन्तश्चैवमिति-सविशेषण प्रत्याख्यान मापन्ते, तदेवमेव सविशेषणप्रत्याख्यानप्रकरणेष्वसरे
सामान्येन प्ररूपयन्ति, एव च प्ररूपयन्तो न सक्तु ते श्रमणा वा निर्ग्रन्था वा यथार्था मापां मापन्ते, अपित्वन्तु
तापयतीत्यनुतापिका तां, तथाभूतां च सक्तु ते मापां मापन्ते, अन्यथा मापणे ह्यपरेण ज्ञानता बोधितस्य भूतोऽ
नुतापो भवतीत्यतोऽनुतापिकृत्युच्यत इति । पुनरपि तेषां सविशेषणप्रत्याख्यानवतामुत्कर्णदोषोद्विमावयिपयाऽऽह-
'अन्माहकत्वती'त्यादि, ते हि सविशेषणप्रत्याख्यानवादिनो यथावस्थित प्रत्याख्यान ददतः साधून् गृह्यतम
अमणोपासकानभ्याख्यान्ति-अभूतदोषोन्नावनतोऽभ्याख्यातं ददति । किञ्चान्यत्-'जेहि' इत्यादि, येन
त्यन्येषु प्राणिषु भूतेषु बीवेषु सर्वेषु विषयभूतेषु विशिष्य ये संयम कुर्वन्ति संयमयन्ति, तद्यथा-ब्राह्मणो न
मया हन्तव्य इत्युक्ते स यथा वगान्तरे तिर्यक्षु वा व्यवस्थितो भवति तद्वदेव ब्राह्मणवच आपद्यते, भूतशब्दा
विशेषणात्, तदेवं तान्यपि विशेषणवतानि सूक्तरो मया न हन्तव्य इत्येवमादीनि ते भूतशब्दविशेषणवादिनोऽ-
भ्याखयान्ति-रूपयन्ति । 'किमिष्यत आह-' कस्तु न 'मित्यादि कस्मादेतोस्तदसम्भूत रूपं भवतीति ?,

१ अमर्षः x । २ उते तद्यथा न न सम्यक्कते x x x आ । ३ ततोऽनुतापो x x x x सुतापि आ । ४ 'लुक्ते आ ।
५ सविशेषणवत्तय आ । ६ दोषोद्विषाणः आ । ७ किमिति नत न आ । ८

यस्मात्सांसारिकाः खलु प्राणाः परस्परजातिसंक्रमणभाजो यतस्तत्तन्नासाः प्राणिनः स्थावरत्वेन प्रत्यायान्ति स्था-
 वराश्च त्रसत्वेनेति । त्रसकायाच्च सर्वात्मना त्रसायुष्कं परित्यज्य स्थावरकाये तद्दोग्यकर्मोपादानादुत्पद्यन्ते, तथा
 स्थावरकायाच्च तदायुष्कादिना कर्मणा विमुच्यमानान्नासकाये समुत्पद्यन्ते, तेषां च त्रसकाये समुत्पन्नानां स्थान-
 मेतन्नसकायाख्यमघात्यम्-अघातार्हं भवति, यस्मात्तेन श्रावकेण त्रसानुद्दिश्य स्थूलप्राणातिपातविरमणं कृतं, तस्य
 तीव्राव्यवसायोत्पादकत्वाल्लोकगर्हितत्वाच्चेति, तत्रासौ स्थूलप्राणातिपाताभिर्वृत्तः, तन्निवृत्त्या य त्रसस्थानमघात्यं
 वर्तते, स्थावरकायाच्चा निवृत्त इति तद्दोग्यतया तत्स्थानं घात्यमिति । तदेवं भवदभिप्रायेण विशिष्टसत्त्वोद्देशेनापि
 प्राणातिपातनिवृत्तौ कृतायामपरपर्यायापन्नं प्राणिनं व्यापादयतो ब्रतमङ्गो भवति, ततश्च न कस्यचिदपि सम्य-
 ग्रत्रपालनं स्यादित्येवमभ्याख्यातम्-असम्भूतदोषोद्भावनं भवन्तो ददति । यदपि भवद्भिर्वर्तमानकालविशेषणत्वेन
 किलायं भूतशब्द उपादीयते असावपि व्यामोहाय केवलमुपतिष्ठते, तथाहि-भूतशब्दोऽयमुपमानेऽपि वर्तते,
 तद्यथा-देवलोकभूतं नैगरमिदं, न देवलोक एव, तथात्रापि त्रसभूतानां-त्रससदृशानामेव प्राणातिपातनिवृत्तिः
 कृता स्यात्, न तु त्रसानामिति, अथ तौदर्थ्ये भूतशब्दोऽयं, यथा शीतीभूतमुदकं, शीतमित्यर्थः, एवं त्रस-
 भूतान्नसत्त्वं प्राप्ताः, तथा च सति त्रसशब्देनैव गतार्थत्वात्पौनरुक्त्यं स्याद्, अथैवमपि स्थिते भूतशब्दोपादानं

१ अ त्वसत्वेनेति० अ । २ त्रसकायत्वाच्च, त्रसकायच्च आ । ३ तयो आकर्मो० अ । ४ अत्रुत्था च अ., निवृत्तस्तन्निवृत्त्याच्च आ ।

५ कृताया तमपरं अ. आ । ६ मभ्याख्यानमभूतदोषो० अ, मभ्याख्यानमसम्भूतदोषो आ. । ७ नकरमिदं अ. । ८ तौदर्थ्यं० आ. ।

क्रियते, तथा च सत्यतिप्रमदः स्यात्, तथाहि-धीरभूतविकृतेः प्रत्याख्यान करोम्येव घृतभृतं मे ददस्वेव घटभृतः
पटभृत इत्येवकादाव्यायोन्यमिति ॥ तदेव निरस्ते भूतलब्धे सत्युदक आह—

सयाय उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-कयरे खलु ते आउसतो गोयमा ! तुग्मे
धयइ तसा पैणा तसा आउ अद्यहा !, सवाय भगव गोयमे उवय पेढालपुत्त एव वयासी-
आउसतो उवगा ! जे तुग्मे वयइ तसमूता पाणा तसा ते वय वयामो तसा पाणा, जे वयं
वयामो तसा पाणा ते तुग्मे वयइ तसमूया पाणा, एय संति पुवे ठाणा तुह्या एगद्धा, किमा
उसो ! इमे मे सुप्पणीयतराए भवइ तसमूया पैणा तसा, इमे मे सुप्पणीयंतराए भवइ-तसा
पैणा तसा, ततो एगमाउसो ! पैयिकोसइ एक अभिणवइ, अयंपि भवेो से णो जेआउए
भवइ । भगव च ण उंवाहु-सतेगइआ मणुस्सा भवति, तेसि च ण एव घुत्तपुब्ब भवइ-जो

१ धीरीभूतदि उ । २ वरइ उव । ३ एवा $\times \times \times \times$ मचहा आ पण्य पाणा $\times \times \times \times \times \times \times$ अ \times तउमूवा० अ ।
४ तथा उवा ते अन्दे इमो अ., $\times \times$ ते वई वहावो वा । ५ तथापाणा $\times \times \times \times \times \times$ तथापाण अ आ । ७ मूतापाण तउ मूतापा
एते अ मूया पाणा मूया पाणा एते आ. ८ भवति अ तउएए भवति० अ. ९ पाणा $\times \times$ अ पाण पण्य० अ । १०
भवति अ. तउएए भवति अ । ११ पण्य तो पाण अ पाणा मो वा । १२ पयिमेवइ० अ. $\times \times \times \times \times \times$ आ । १३ भवे
अ० । १४ भवति अ । १५ उएए अ उवाहु अ । १६ वइवा अ. नयिया वा । १७ जो वा ।

खलु वयं संचाएमो मुंडा भविता अगाराओ अणगारियं पञ्चइत्तए, सावयं एहं अणुपुञ्जवेणं गुत्तस्स लिसिस्सामो, ते एवं संख्वेति ते एवं संखं ठवयंति ते एवं संखं ठवयंति तेनत्थ अभिओएणं गौहावइचोरगरगहणविमोक्खणैयाए तसेहिं पाणेहिं निर्हाय दंडं, तं पि तेसि कुसलमेव भवइ ॥ सू० ७५ ॥

संद्वाचं सवादं वोदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं-गौतममेवमवादीत्, तद्यथा-हे आयुष्मन् गौतम ! कतरान्प्राणिनो यूयं वदथ, त्रसा एव ये प्राणाः-प्राणिनस्त एव त्रसाः प्राणा ईत्युतान्यथेति, एवं पृष्टो भगवान् गौतमस्त्वमुदकं संद्वाचं पेढालपुत्रमेवमवादीत्, तद्यथा-आयुष्मन्दुदक ! यान्प्राणिनो यूयं वदथ त्रसभूताः-त्रसत्वेनाविर्भूताः प्राणिनो नातीता नाप्येभ्याः, किं तु ? वर्तमानकाल एव त्रसाः प्राणा इति, तानेव वय वदामस्त्रसाः-त्रसत्वं प्राप्तास्तत्कालवर्तिन एव त्रसाः प्राणाः इति, एतदेव व्यत्ययेन विभणिपुराह-‘जे वयं’मित्यादि, यान् वयं वदामस्त्रसी एव प्राणास्त्रसाः प्राणास्तानेव यूयमेवं वदथ-त्रसभूता एव प्राणास्त्रसभूताः प्राणाः, एवं च व्यवस्थिते एते अनन्तरोक्ते द्वे अपि स्थाने एकार्थे-तुल्ये भवतो, न ह्यत्रार्थभेदः कश्चिदस्त्यन्यत्र शब्द-

१ मुंडे भवेता अ, मुडा भविता आ । २ खण्हं अ० । ३ संय सवेति० अ. । ४ सोय ठवयति० अ । ५ अभितो एव अ णणत्थ अभिजोएण० आ । ६ गाहावती० अ । ७ णयाए० अ । ८ णिताए० आ । ९ मवायं उदए इत्यादि सङ्गाय० अ आ. । १० xx उतान्यथेति० अ । ११ वदामस्त्रसास्त्रसत्त्व अ. वदामस्त्रसास्त्रसत्त्व आ. ।

मेवादिति, एव च व्यवस्थिते क्रियापुष्पन् ! युष्माकमय पञ्च! सुष्टु प्रणीतवरो-युक्तियुक्तः प्रतिभासते !, तयथा-असमृता एव प्राप्तास्त्रसमृताः प्राप्ता इति, अयं तु पक्षो दुष्प्रणीतवरो 'भवसि' प्रतिभासते भवता ?, तयथा-असा एव प्राणास्त्राः प्राणाः, सन्ति वैकार्यत्वेन (सति वैकार्यत्वे) भवतां कोऽय व्यामोहो ! येन शब्दमेवमाश्रयित्यात एकं पक्षमाश्लेषय द्वितीय त्वभिनन्दय इति । तदयमपि तुल्येऽप्ययं सत्येकस्य पक्षस्या श्लेषनमपरस्य सविशेषपक्षस्याभिनननमित्येव दोषाभ्युपगमो भवतां 'नो नैयायिको'-न न्यायोपपन्नो भवति, तमयोरपि पक्षयोः समानत्वाद्, केवल सविशेषपक्षे मूलशब्दोपादान मोहभावहतीति । यच्च भवताऽस्माकं प्राम्दोषोद्भावनमच्छरि, तयथा-असानां वधनिवृत्तौ तदन्येषां वधानुमतिः स्यात् साधोः, तथा मूलशब्दानुपादानेऽनन्तरमेव त्रसं स्वावरपर्यायापन्न व्यापादयतो व्रतमह इत्येतत्कुषोपखान परिदुर्लभ आह-नेमिति वाक्या ठङ्कारे, भगवान्नोऽहमस्वामी, वदन्त्या पुनःशब्दार्थे, पुनराह, तयथा-'सन्ति'-विद्यन्ते एके केचन लघुकर्मणि मनुष्याः व्रतन्त्या ऋतुसमर्थाः, तद्वतिरेकेणैव धर्मं चिकीर्षवा, तेषां चैवमप्यवसायिनां साधोर्वर्षोपदेशप्रवण स्यान्नत इदमुक्तपूर्वं भवति, तयथा-मोः साधो ! न सखे वयं ब्रह्मणो मुखा मयितु-व्रतन्त्यां प्रहीतुभगाराद्व-गृहावनमारतां-साधुभाव प्रतिपद्य, वयं त्वानुपूर्व्येण-ऋमवो 'गोअस्ये'ति-नां प्रापत इति गोअ-साधुत्व

१ सति वैकार्यत्वेन अ. सति वैकार्यं हे अ. १ २ 'नेवमाश्रयित्यात' अ. नेवमाश्रयित्यात अ. १ ३ पक्षमाश्लेषय अ. ४ सविशेषपक्षे अ. ५ अयं वयमिति अ. ६ अत्राप्यवसाय अ. ७ गोत्राय इति गोत्रे ।

तस्य साधुभावस्य पर्यायेण-परिपाट्याऽऽत्मानमनुश्लेषयिष्यामः, इदमुक्तं भवति-पूर्वं देशविरतिरूपतया श्रावक-
धर्मं गृहस्थयोग्यमनिन्द्यमनुपालयामः, ततोऽनुक्रमेण पश्चान्च्छ्रमणधर्ममिति । तत एवं ते 'संख्यां' व्यवस्थां
'आवयन्ति' प्रत्याख्यानं कुर्वन्तः प्रकाशयन्ति, तद्यथा-नान्यत्राभियोगेन, स चाभियोगो राजाभियोगो
गणाभियोगो बलाभियोगो देवताभियोगो गुरुनिग्रहश्चेत्येवमादिनाऽभियोगेन व्यापादयतोऽपि त्रसं न व्रतमङ्गः ।
तथा गृहपतिचोरविमोक्षणतयेत्यस्यायमर्थः-कस्यचिद्गृहपतेः षट् पुत्राः, तैश्च सत्यपि पितृपितामहक्रमायाते महति
वित्ते तथाविधकर्मोदयाद्राजकुलमाण्डागारे चौर्यमकारि, राजपुरुषैश्च भवितव्यतानियोगेन गृहीतास्ते इत्येके, परे
त्वन्यथा व्याचक्षते, तद्यथा-रत्नपुरे नगरे रत्नशेखरो नाम राजा, तेन च परितुष्टेन रत्नमालाग्रमहिषी-
प्रमुखान्तःपुरस्य कौमुदीप्रचरोऽनुज्ञातः, तदवगम्य नागरलोकेनापि राजानुमत्या स्वकीयस्य स्त्रीजनस्य तथैव
क्रीडनमनुमत्तं, राज्ञा च नगरे सडिण्डिमशब्दमाघोषितं, तद्यथा-अस्तमनोपरि कौमुदीमहोत्सवे प्रवृत्ते यः
कश्चित्पुरुषः समुपलभ्यते नगरमध्ये तस्याविज्ञप्तिकः शैरीरनिग्रहः क्रियत इति, एवं च व्यवस्थिते सत्येकस्य
वणिजः षट् पुत्राः, ते च कौमुदीदिने क्रयविक्रयसंव्यवहारव्यग्रतया तावत्स्थिताऽस्तमुपगतः । तदनन्तर-
मेव स्थगितानि च नगरद्वाराणि, तेषां च तत्कालात्ययान्न निर्गमनमभूत्, ततस्ते भयसंभ्रान्ता नगरमध्ये एवात्मानं

१ अ । तस्य x x भावस्य० अ. । २ गृहीतास्त इत्येके० अ गृहीतास्त इत्येके० आ. । ३ शरीरो निग्रहः अ. ।

गोपयित्वा स्थिताः, ततो निष्क्रान्ते कौमुदीप्रचारे राजाऽऽविष्टाः समाहूयविष्टाः—यथा सम्पर्क निरूपयत यूव नात्र
 नगरे कौमुदीचारे कश्चित्पुत्रो ब्यवस्थितः इति, तैरप्यारधिकैः सम्पर्ग निरूपयद्गिरुलम्प पद्मगिरिपुत्रप्रधानो
 यथावस्थित एव राघे निवेदितः, राजाऽप्याज्ञामङ्गुलिनेन तेषां पञ्चामपि वचः समादिष्टः, ततस्त्वस्थिता पुत्रवच
 समार्कनगुरुश्लोकविद्वत्सोऽकाण्डापतितकुलवयोपुत्रान्तलोचनः किंकर्तव्यतामूढतया गणितविधेयाविधेयविशेषो
 राजानमुपस्थितोऽबादीव गद्गदया मिरा—यथा मा कृषा देवास्माक कुलवयं, गृह्णतामिदमस्मदीय कुलक्रमायात
 त्वसुब्रोजोयजित प्रभूत द्रविणबातं, हेस्यतां मुख्यतायमी पद पुत्राः, क्रियतामयमस्माकमनुग्रह इति । एवमभिहितो
 राजा तद्वचनमनाकर्ण्य पुनरपि संपिच्छेयमादिदेश, असावपि वदित्सर्ववशाच्छङ्गी सर्वमोचनानभिप्राय राजानमवेत्य
 पञ्चानां मोचन याचितवान्, तानप्यसौ राजा न मोक्तुमना इत्येवमग्निमग्न्य चतुर्भोषनकृते सादरं विज्ञेयवान्
 त, तथापि राजा सर्वमनाहस्य कुपितवदन एव स्थितः, ततस्त्रयानां विमोचने कृतादरस्त्वरिपताऽभूत्, तानप्य-
 सुब्रन्त राजानं ज्ञात्वा गणितस्कापराधो इत्योमोचन प्रार्थितवान्, तत्राप्यबद्धाप्रधान नृपतिमवगम्य ततः पौर
 महत्पमसमेवो राजानमेवं विज्ञप्तवान्, तपसा-देवाकृच्छ एवास्माक कुलवयः समुपस्थिताः, तस्माच्च भवन्त एव
 त्रायापालम्, अतः क्रियतामेकमप्युत्रविमोचनेन प्रसाद इति मजिस्था वादयोः सयोरमहत्पमः पतिवो, राजापि

१ ततोऽभिष्टो ब. । ततोऽपि अतो ब. । २ २०४४ मुख्यतायमी ब. अ. । ३ अविष्टे वचनपरिच ब. अ. । ४ समस्तलोचन
 ब. । ५ विद्वत्सोऽस्तवपि ब. । ६ तमकाण्ड ब. । ७ तत्राप्यपसा ब. । ८ महा-प्रधान इति ब. ।

संजातानुकम्पेन मुक्तस्तदेको ज्येष्ठपुत्र इति । तदेवमस्य दृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकयोजनेयं, तद्यथा—साधुनाऽभ्यु-
 पगतसम्यग्दर्शनमवगम्य श्रावकमखिलप्राणातिपातविरतिग्रहणं प्रति चोदितोऽयं शक्तितया यदा न सर्वप्राणाति-
 पातविरतिं प्रतिपद्यते, यथाऽसौ राजा वणिजाऽत्यर्थं विज्ञापितोऽपि न षडपि पुत्रान् मुमुक्षति, नापि पञ्चचतुस्त्रिद्वि-
 संख्यानं पुत्रानिति, तत एकविमोक्षणेनात्मानं कृतार्थमिव मन्यमानः स्थितोऽसौ, एवं साधोरपि श्रावकस्य
 यथाशक्ति व्रतं श्रुतस्त्वदनु रूपेवाणुव्रतदानमविरुद्धमिति, यथा च तस्य वणिजो न शेषपुत्रवधानुमतिलेशोऽप्यस्ति,
 एवं साधोरपि न शेषप्राणिवधानुमतिप्रत्ययजनितः कर्मबन्धो भवति, किं तर्हि ? यदेव व्रतं गृहीत्वा यानेव
 सत्त्वान् बादान् संकल्पजप्राणिवधनिवृत्त्या रक्षति तन्निमित्तः कुशलानुबन्ध एवेत्येतत्सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—
 ‘तस्मैहि’मित्यादि, त्रस्यन्तीति त्रसाः—द्वीन्द्रियादयस्तेभ्यः सकाशान्निधाय निहाय वा परित्यज्येति यावत् कं ?—
 दण्डयतीति दण्डस्त्वं परित्यज्य, त्रसेषु प्राणातिपातविरतिं गृहीत्वेत्यर्थः, ‘तदपि च’—असप्राणातिपातविरमणव्रतं
 ‘तेषां’—देशविरतानां कुशलहेतुत्वात्कुशलमेव भवति । यच्च प्रागभिहितं, तद्यथा—तमेव त्रसं स्थावरपर्यायापन्नं
 नागरकमिव बहिःस्थं व्यापादयतोऽवश्यंभावी व्रतभङ्ग इत्येतत् परिहर्तुकाम आह—
 तसावि बुचंति तसा तससंभारकडेणं कम्मुणा णीमं च णं अञ्जुवगयं भवइ, तसाउयं च

१ ० ० ० यदने० अ प्य—शक्ततया यदान० आ । २ सख्यानिति तत० अ । ३ संकल्प प्राणातिपाताग्नि० अ । ४ रक्ष्यति०
 अ । ५ गृहीतेत्यर्थ । आ । ६ नाम । अ ।

न पल्लिपम्बीण भंवइ, तसक्कायट्ठिईया ते तओ आउय विप्पजहिस्ता
पायरसाण पपायति । पावरवि खुवति पावरा पावरसभारफडेण कम्मुणा णाम च ण अउसु
यगाय भंवइ, पावराउय च णं पल्लिक्खीण भेवइ, पावरकायट्ठिईया ते तओ आउय विप्पजहंति
तओ आउय विप्पजहिस्ता सुओ परलोइयत्ताय पपायति, ते पाणावि खुवति, "ते तसावि
युपंति, ते महाकाया ते चिरट्ठिईया ॥ सुअम-७९ ॥

तैसायीत्यादि-‘असा अपि’ ही निर्याद योऽपि असा इत्युच्यन्ते च असाः असंसमारकृतेन कर्मणा भवन्ति, संसारो नामावश्यतया कर्मणो विषयास्तज्जुमवेन वेदत, तबेर असनाम प्रत्येकनामेत्यादिक नामकर्माम्बुपधत भवति, असत्त्वेन यत्परिबद्धमायुष्कं तददोदयप्राप्त भवति, तदा असंसमारकृतेन कर्मणा असा इति व्यपदिश्यन्ते, न तदा कर्माद्विस्त्यावरत्नव्यपदेशः, यदा च तदायुः परिधीयं भवति, नमिति वाक्यालङ्कारे, असकायस्मिदिकं च कर्म यदा परिधीयं भवति, तब अवन्ययोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टता सातिरेकसहस्रद्वयसागरोपमपरिमाण, तदा सतस्र-

[illegible]

सकायस्थितेरभावात्तदायुष्कं ते परित्यजन्ति, अपराण्यपि तत्सहचरितानि कर्माणि परित्यज्य स्थावरत्वेन प्रत्या-
यान्ति, स्थावरा अपि स्थावरसंभारकृतेन कर्मणा तत्रोत्पद्यन्ते, स्थावरादिनाम च तत्राभ्युपगतं भवति, अपराण्यपि
तत्सहचरितानि सर्वात्मना त्रसत्वं परित्यज्य स्थावरत्वेनोदयं यान्ति इति, एवं च व्यवस्थिते कथं स्थावरकायं
व्यापादयतो गृहीतत्रसकायप्रणातिपातनिवृत्तेः श्रावकस्य व्रतभङ्ग इति ? । किंचान्यत्—‘थावराउयं च ण’—
मित्यादि, यदा तदपि स्थावरायुष्कं परिक्षीणं भवति तथा स्थावरकायस्थितिश्च, सा जघनपतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टो-
ऽनन्तकालमसंख्येयाः पुद्गलपरावर्ता इति, ततस्तत्कायस्थितेरभावात्तदायुष्कं परित्यज्य ‘भूयः’ पुनरपि पार-
लौकिकत्वेन स्थावरकायस्थितेरभावात् त्रसत्वेन सामर्थ्यत्प्रित्यायान्ति, तेषां च त्रसानामन्वर्थिकान्यभिधानान्य-
भिधित्सुराह—‘ते पाणावी’त्यादि, ते त्रमसंभारकृतेन कर्मणा समुत्पन्नाः सन्तः सामान्यसंज्ञया प्राणा अप्युच्यन्ते,
तथा विशेषतः ‘त्रस भयचलनयो’रिति धात्वर्थानुगमोद्भूयचलनाभ्यामुपपेतास्त्रसा अप्युच्यन्ते, तथा महान्
कायो येषां ते महाकायाः योजनलक्षप्रमाणशरीरविकुर्वणात्, तथा चिरस्थितिका अप्युच्यन्ते, भवस्थित्यपेक्षया
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुष्कसद्भावात्, ततस्त्रसपर्यायव्यवस्थितानामेव प्रत्याख्यानं तेन गृहीतं, न तु स्थावरकाय-
त्वेन व्यवस्थितानामपीति । यस्तु नागरकदृष्टान्तो भवतोपन्यस्तः असावपि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यात्केवलं

१ स्थावरानामे व० अ । स्थावरनाम च० आ । २ चरितानि कर्माणि सर्वा० अ. आ. । ३ ० निगृहीत आ । ४ माह्य चलना-
भ्यामुपपेतास्त्रस्य० । ५ महाकायो० अ. आ. । ६ तेन गृहीत पर्यायपक्ष तदा तस्य भंग इति ननु अ । ७ स्थावरकायेन अ. आ. ।

भवतोऽनुपासितगुरुभूतवासित्वमादिच्छति, तथाहि—नगरधर्मैर्मुक्तो नागरिकः स च मया न हन्तव्य इति प्रसिद्धो गृहीत्वा यदा तमेव व्यापादयति बहिःस्वित पर्यायापन्नं तथा तस्य क्लिष्ट ब्रतमङ्ग इति भवतः पञ्च इति, स च न घटते, यतो यो हि नगरधर्मैरेतः से बहिःस्योऽपि नागरिक एव, अतः पर्यायापन्न इत्येतद्विशेषणं नोपपद्यते, अत्र सामन्त्रेण परित्यज्य नगरधर्मानसौ वर्तते अतस्त्वमेवेत्येतद्विशेषणं नोपपद्यते, तदेवमत्र ब्रह्मः सर्वात्मना ब्रह्मत्वं परित्यज्य यदा स्वावराः समुत्पद्यते तदा पूर्वपर्यायपरित्यागादपर्यायापन्नत्वाद्ब्रह्मत्वं एवासौ न भवति, तद्यथा—नागरिकः पत्न्यां प्रविष्टस्तदमेव पितृत्वात्पूर्वधर्मपरित्यागाच्च नैगमिक एवासौ न भवतीति ।

पुनरप्यन्ययोदकः पूर्वपञ्चभारचयितुमाह—

संवाय उदर पेङ्गलपुत्ते भयव गोयम एव बयासी-आठसंतो गोयमा ! जेतिय नं से केइ परिपाए ङ्गणं समणोवासगस्त एगपाणातिवायविरएयि वडे निक्खिस्ते, कंत्स ण त हेउं ? , संसारिया खलु पाणा, यावरयायि पाणा तसस्ताए पचायति, तसावि पाणा यावरस्ताए पचायति, यावरकायाओ विप्पमुचमाणा सव्वे तसकायाओ उववज्जति, तसकायाओ विप्पमुचमाणा सव्वे

१ एव बहिः ॥ १ सवादि ॥ २ नागरिकः पत्नी ॥ ३ नागरिकः पत्नी ॥ ४ नागरिकः पत्नी ॥ ५ नागरिकः पत्नी ॥ ६ नागरिकः पत्नी ॥ ७ नागरिकः पत्नी ॥ ८ नागरिकः पत्नी ॥ ९ नागरिकः पत्नी ॥ १० नागरिकः पत्नी ॥ ११ नागरिकः पत्नी ॥ १२ नागरिकः पत्नी ॥ १३ नागरिकः पत्नी ॥ १४ नागरिकः पत्नी ॥ १५ नागरिकः पत्नी ॥ १६ नागरिकः पत्नी ॥ १७ नागरिकः पत्नी ॥ १८ नागरिकः पत्नी ॥ १९ नागरिकः पत्नी ॥ २० नागरिकः पत्नी ॥ २१ नागरिकः पत्नी ॥ २२ नागरिकः पत्नी ॥ २३ नागरिकः पत्नी ॥ २४ नागरिकः पत्नी ॥ २५ नागरिकः पत्नी ॥ २६ नागरिकः पत्नी ॥ २७ नागरिकः पत्नी ॥ २८ नागरिकः पत्नी ॥ २९ नागरिकः पत्नी ॥ ३० नागरिकः पत्नी ॥ ३१ नागरिकः पत्नी ॥ ३२ नागरिकः पत्नी ॥ ३३ नागरिकः पत्नी ॥ ३४ नागरिकः पत्नी ॥ ३५ नागरिकः पत्नी ॥ ३६ नागरिकः पत्नी ॥ ३७ नागरिकः पत्नी ॥ ३८ नागरिकः पत्नी ॥ ३९ नागरिकः पत्नी ॥ ४० नागरिकः पत्नी ॥ ४१ नागरिकः पत्नी ॥ ४२ नागरिकः पत्नी ॥ ४३ नागरिकः पत्नी ॥ ४४ नागरिकः पत्नी ॥ ४५ नागरिकः पत्नी ॥ ४६ नागरिकः पत्नी ॥ ४७ नागरिकः पत्नी ॥ ४८ नागरिकः पत्नी ॥ ४९ नागरिकः पत्नी ॥ ५० नागरिकः पत्नी ॥ ५१ नागरिकः पत्नी ॥ ५२ नागरिकः पत्नी ॥ ५३ नागरिकः पत्नी ॥ ५४ नागरिकः पत्नी ॥ ५५ नागरिकः पत्नी ॥ ५६ नागरिकः पत्नी ॥ ५७ नागरिकः पत्नी ॥ ५८ नागरिकः पत्नी ॥ ५९ नागरिकः पत्नी ॥ ६० नागरिकः पत्नी ॥ ६१ नागरिकः पत्नी ॥ ६२ नागरिकः पत्नी ॥ ६३ नागरिकः पत्नी ॥ ६४ नागरिकः पत्नी ॥ ६५ नागरिकः पत्नी ॥ ६६ नागरिकः पत्नी ॥ ६७ नागरिकः पत्नी ॥ ६८ नागरिकः पत्नी ॥ ६९ नागरिकः पत्नी ॥ ७० नागरिकः पत्नी ॥ ७१ नागरिकः पत्नी ॥ ७२ नागरिकः पत्नी ॥ ७३ नागरिकः पत्नी ॥ ७४ नागरिकः पत्नी ॥ ७५ नागरिकः पत्नी ॥ ७६ नागरिकः पत्नी ॥ ७७ नागरिकः पत्नी ॥ ७८ नागरिकः पत्नी ॥ ७९ नागरिकः पत्नी ॥ ८० नागरिकः पत्नी ॥ ८१ नागरिकः पत्नी ॥ ८२ नागरिकः पत्नी ॥ ८३ नागरिकः पत्नी ॥ ८४ नागरिकः पत्नी ॥ ८५ नागरिकः पत्नी ॥ ८६ नागरिकः पत्नी ॥ ८७ नागरिकः पत्नी ॥ ८८ नागरिकः पत्नी ॥ ८९ नागरिकः पत्नी ॥ ९० नागरिकः पत्नी ॥ ९१ नागरिकः पत्नी ॥ ९२ नागरिकः पत्नी ॥ ९३ नागरिकः पत्नी ॥ ९४ नागरिकः पत्नी ॥ ९५ नागरिकः पत्नी ॥ ९६ नागरिकः पत्नी ॥ ९७ नागरिकः पत्नी ॥ ९८ नागरिकः पत्नी ॥ ९९ नागरिकः पत्नी ॥ १०० नागरिकः पत्नी ॥

थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं घत्तं ॥ सवायं भगवं
 गोयमे उदयं पेहालपुत्तं एवं वयासी-णो खलु आउसो ! अस्माकं वत्तव्वणं तुब्भं चेव अणुप्प-
 वीदेणं अत्थि णं से परियाए जे णं समणोवासगस्स सव्वपाणेहिं सव्वभूएहिं सव्वजीवेहिं सव्व-
 सत्तेहिं 'दंढे निक्खित्ते भवइ, कस्स णं तं 'हेउं !, संसारिया खलु पाणा, तसावि पाणा
 थावरत्ताए पच्चायंति, थावरावि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे
 थावरकायंसि उववज्जंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे तसकायंसि उववज्जंति, तेसिं च
 णं तसकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं अघत्तं, ते पाणावि बुच्चंति, ते तसावि बुच्चंति, ते महाकाया
 ते चिरट्ठिइया, ते बहुयरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवति, ते अप्पयराणा
 पाणा जेहिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ, से महया तसकायाओ उवसंतस्स उवट्ठियस्स
 पडिविरयस्स जंन्नं तुब्भे वा अन्नो वा एवं वंदह-णत्थि णं से केइ परियाए 'जंसि समणोवासगस्स
 एगपाणाएवि 'दंढे निक्खित्ते, अयंपि भेदे से णो नेयाउए भवइ ॥ सूत्रम्-७७ ॥

१ वातेण अ । २ सव्वभूतेहिं अ. आ. । ३ दंढे निक्खित्ते x अ. । ४ हेतु अ । हेउ आ. । ५ उववन्नाण
 अ. आ. । ६ ट्ठितीया अ । ७ भवति इति से अ. आ. । ८ जण आ । ९ अणो आ । १० वदह णत्थि ण x केइ अ ।
 वदहाण त्थिणं से x x आ । ११ जम्मि अ । जंसि आ । १२ दंढे आ ।

स वाय उदाये इत्यादि-संज्ञाच संज्ञार्थं बोद्धका येवाल्लुपुत्रो भयवन्तं गौतममेवमवादीत्, तद्यथा-आयु
 प्पन्नं मौतम ! नास्त्यसौ कस्मिंस्पर्यायो यस्मिन्नेकप्राजातिपातविरमयेऽपि भ्रमजोपासकस्य विशिष्टविषयामेव
 प्राजातिपातनिर्मुक्तिं कुर्वतो यन्त्रा-ग्राण्युपभर्देनरूपो निश्चितपूर्वा-परित्यक्तपूर्वो भवति, इदमुक्तं भवति-भावकेषु
 भ्रमपर्यायेष्वेकमुद्दिश्य प्राजातिपातविरतिवर्तं गृहीत, संसारिणां च परस्परगमनसंभवात् ते च त्रसाः सर्वेऽपि किल
 स्वावरत्नमुपगतास्तत्रैव त्रसानाममाशाभिर्विषय तदप्रत्याख्यानमिति । एतदेव प्रसपूर्वकं दर्शयितुमाह--'कस्तस्य
 ण त हेतु'मित्यादि, जमिति वाक्यान्तद्वारे, कस्य हेतोरिदमभिधीयते, क्व हेतुनेत्यर्थः । सांसारिकाः प्राण्याः
 परस्परसंस्तरवशीला यतस्तत्राः स्वावगाः सामान्येन त्रसतया प्रत्यायान्ति, त्रसा अपि स्वावरतया प्रत्यायान्ति ।
 तदेव संसारिणां परस्परगमनं प्रदर्शयितुना यत्परेण विवक्षितं तदाविष्कृत्वमाह--'यावरकायाञ्जो'इत्यादि, स्या
 वरकायाद्विप्रमुन्यमानाः स्वायुषा तत्सहचरितैश्च कर्मभिः सर्वे--निरवशेषास्त्रसकाये समुत्पद्यन्ते, त्रसकायादपि
 तदायुषा विप्रमुन्यमानाः सर्वे स्वावरकाये समुत्पद्यन्ते, तेषां च त्रसानां सर्वेषां स्वावरकायसमुत्पन्नानां स्वान
 मंतद् भास्यं वर्तते, तेन भावकेन स्वावरकायवचनित्वात्परकरत्वाद्, अतः सर्वस्य त्रसकायस्य स्वावरकायस्त्वेनो
 त्पत्तेर्निर्विषय तस्य आदकस्य त्रसवचनित्वात्परि रूपं प्रत्याख्यानं ग्रामोति, तद्यथा--केनचिद्रतमवम्भूतं गृहीतं यथा-

१ न चात्र उदाये इत्यादि के इत्यादि अ. । उदाये उदाये इत्यादि आ. । २ उदाये बोद्धका येवाल्लुपुत्रो भयवन्तं यथा-
 आ. । ३ विपत्तिं कुर्वतोः X X अ. । विपत्तिं कुर्वतोः X X आ. । ४ यथा X X अ. ।

मया नगरनिवासी न हन्तव्यः, तच्चोद्धसितं नगरम्, अतो निर्विषयं तत्तस्य प्रत्याख्यानम्, एवमत्रापि सर्वेषां
 त्रसानामभावा निर्विषयत्वमिति । एवमुदकेनाभिहिते सति तदभ्युपगमेनैव गौतमस्वामी दूषयितुमाह—संद्वाचं
 सवादं वा तमुदकं पेढालपुत्रं गौतमस्वाम्येवमवादीव, तथा—नो खल्वायुष्मन्नदक ! अस्माकमित्येतन्मगधदेशे
 आगोपालाङ्गनादिग्रसिद्धं संस्कृतमेवोच्चार्यते तदिहापि तथैवोच्चारितमिति, तदेवमस्माकं संबन्धना वक्तव्येन
 नैतदशोभनं, किं तर्हि ? युष्माकमेवानुप्रवादेनैतदशोभनं, इदमुक्तं भवति—अस्मद्वक्तव्येनास्य चोद्यस्यानुत्थानमेव,
 तथाहि—नैतद्भूतं न च भवति नापि कदाचिद्विष्यति यदुत—सर्वेऽपि स्थावरा निर्लेपतया त्रसत्वं प्रतिपद्यन्ते,
 स्थावराणामानन्त्यात्रसानां चासंख्येयत्वेन तदाधारत्वापत्तेरित्यभिप्रायः, तथा त्रसा अपि सर्वेऽपि न स्थावरत्वं
 प्रतिपन्ना न प्रतिपद्यन्ते नापि प्रतिपत्स्यन्ते, इदमुक्तं भवति—यद्यपि विवक्षितकालवर्तिनस्त्रसाः कालपययिणि
 स्थावरकायत्वेन यास्यन्ति तथापि अपरापरत्रसोत्पत्त्या त्रसजात्यनुच्छेदान्न कदाचिदपि त्रसकायशून्यः संसारो
 भवतीति, तदेवमस्मन्मतेन चोद्यानुत्थानमेव, अभ्युपगम्य च भवदीयं पक्षं युष्मदभ्युपगमेनैव परिह्रियते—
 तदेव पराभिप्रायेण परिहरति—अस्त्यसौ पर्यायः—स चायं—भवदभिप्रायेण यदा सर्वेऽपि स्थावरास्त्रसत्वं प्रतिपद्यन्ते
 यस्मिन्पययि—अवस्थाविशेषे श्रमणोपासकस्य कृतत्रसप्राणातिपातनिवृत्तेः सतः त्रसत्वेन च भवदभ्युपगमेन
 सर्वप्राणिनामुत्पत्तेः तैश्च सर्वप्राणिभिस्त्रसत्वेन भूतैः—उत्पन्नैः करणभूतैस्तेषु वा विषयभूतेषु दण्डो निक्षिप्तः—

१ सवायमित्यादि सद्वाच सद्वाद । अ. आ । २ आगोपालाङ्गलादि० । आ । ३ ० क्षरितमिति अ. । आ ।

परिस्पृक्षा, इदमुक्तं भवति—यदा सर्वेऽपि स्वावराः भवदधिप्रायेण असुरवेनोत्सृज्यन्ते तदा सर्वप्राणिविषय प्रत्या-
 ख्यान भ्रमणोपासकस्य भवतीति । एतदेव प्रसपूर्वकं दर्शयितुमाह—‘कस्तस्य न वेद’मित्यादि, सुगम यावच्च
 सुक्ष्मं समुत्पन्नानां स्थानमेतदवाप्तम्—अथाहारं, तत्र विरतिसद्भावादित्यभिप्रायः । ते च त्रसा नरकतिर्यङ्-
 नरासुरमरिमात्राः सामान्यसंज्ञया प्राणिनोऽप्यभिधीयन्ते, तथा विज्ञेयसंज्ञया भयचलनोपेतत्वाग्रसा अप्युच्यन्ते,
 तथा मंदान् आवा—द्वीरं येषां ते महाकायाः, वैक्रियद्वीरस्य योमनलक्षप्रमाणत्वादिति । तथा विरस्यितिका
 अप्रवृत्तिस्तामरोपमपरिमाणत्वात्स्वरस्वितो, तथा (च) ते प्राणिनस्तसा बहुतमा—भूयिष्ठा यैः भ्रमणोपासकस्य
 सुप्रत्याख्यान भवति, त्रमानुदिष्टं तेन प्रत्याख्यानस्य प्रारब्धात् तदभ्युपगमेन च सर्वस्वावराणां असत्त्वेनोत्पत्ते
 रतस्तेऽप्यतरङ्गाः प्राणिनो यैः करणयुतैः आचकस्याप्रत्याख्यानं भवति, इदमुक्तं भवति—अल्पज्ञद्वयस्याभाव
 बाधित्वात् सन्त्येव ते येष्वप्रत्याख्यानमितीत्यत्र पूर्वोक्त्या नीरसा ‘से’ तस्य भ्रमणोपासकस्य महत्त्वसंज्ञाया
 दुपखान्तस्य—उपरतस्य प्रतिविरतस्य सतः सुप्रत्याख्यानं भवतीति संबन्धा, तदेवं व्यवस्थिते गमिति वाक्या
 सङ्गारे वच्य ब्रह्मान्यो वा कथिष्यन्ता—नास्त्युपायित्वादि सुगमं यावत् ‘कोमेपाउए भवद्’सि ।

साम्प्रतं त्रसानां स्थावरपर्यायापन्नानां व्यापादनेनापि न प्रतपको भवतीत्यर्थस्य प्रसिद्धये इष्टान्तत्रयमाह—

- १ महत्त्वक । अ. । महत्त्वक । आ १ ४००० । अ । आ १ सुप्रत्याख्यानं । अ. आ । ४ प्रत्याख्यानमहत्त्वात् एव १० । अ ।
 २ योकेकवचं भवति सि. अ. । अ. १ व्यापादनेति न प्रतप । व्यापादने X X अत आ. ।

भगवं च णं उदाहु निंयंठा खलु पुच्छियन्वा-आउसंतो ! निंयंठा इह खलु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तेसिं च एवं बुत्तपुव्वं भवइ-जे इमे 'मुंढे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए, एसिं च णं आमरणंताए 'दंढे निक्खित्ते, जे इमे अगारमावसंति एएसिं णं आमरणं-ताए दंढे णो निक्खित्ते, केई च णं समणा जाव वासाइं चउपंचमाइं छट्ठइसमाइं अप्पयरो वा मुज्जंयरो वा देसं 'दुईजित्ता अगारमावसेज्जा ? हंतो वसेज्जा, तस्स णं तं गारत्थं वेहमाणस्स से पच्चक्खाणे भंगे भवइ ? 'णो तिण्ढे समंढे, एवमेव समणोवासगस्सवि तसेहिं पाणेहिं 'दंढे निक्खित्ते, थावरेहिं पाणेहिं दंढे 'णो निक्खित्ते, तस्स 'णं तं थावरकायं वेहमाणस्स से पच्चक्खाणे 'णो भंगे भवइ, से एवमायाणह ? निंयंठा !, एवमायाणियव्वं ॥ भगवं च णं उदाहु

१ निंयंठा० अ. आ । २ निंयंठा० अ. आ । ३ भवति० अ. आ । ४ मुडा० अ. आ । ५ अगारातो अ. आगारातो आ । ६ पव्वइयावे० अ. पव्वइयाए० आ । ७ दंढे निक्खित्ते अ. डंढे निक्खित्ते आ. । ८ एतेसिण अ. आ । ९ छइसमाइ अ. छइसमाणि आ । १०० तरो वा० । ११ दूतित्तिता० अ. । १२ अगारवएज्जा० अ० । १३ हतवदेज्जा० अ. । १४ वहेमाणस्स अ. आ । १५ भवति० आ. (एव सर्वत्र) । १६ वहेमाणस्स अ. आ । १७ XXXXX ववामेव आ. एवामेव अ. । १८ दंढे निक्खित्ते अ. डंढे निक्खित्ते आ (एव सर्वत्र) । १९ अ. नो आ. । २० नो अ. नो आ. । २१ ण X अ. ण X आ । २२ XX अ. ।

निर्पटा सल्लु पुच्छियब्बा-आठसंतो 'नियंठा ! इह सल्लु गाहाबई वा गाहाफइपुठो वा सहप्प-
गारेई कुछेई आगम्म धम्म सबणवत्तिप उवसकमेज्जा ! इतो उवसकमेज्जा, तेसि च ण ताइ
प्पगाराण पेम्म आइक्खियब्बे !, इतो आइक्खियब्बे, किं ते तइप्पगार धम्म सोळा गिसम्म
एवं वप्पजा—इणमेव निगगेणं पावयणं सच्च अणुत्तर केवळिय पडिपुण्ण संसुद्ध पेयाठय सल्ल
कल्लण सिद्धिमग्ग नुत्तिमग्ग निम्बाणमग्ग निब्बाणमग्ग अवितहंमंसंविद्ध सच्चदुक्खप्पहीण
मग्ग, एत्थ ठिया बीवी सिज्जति बुज्जति दुबति पैरिणिब्बायति सच्चदुक्खप्पमत्त करेति,
तमाणाए तथा गच्छामो तथा चिहामो तथा गिसियामो तथा तुयहामो तथा दुज्जामो तथा
मासामो तथा अब्बुद्धामो तथा उट्ठाए उट्ठोमेत्ति पेणाण मूयाण जीवाणं सत्ताण सज्जमेण
सज्जमामोत्ति वप्पजा !, इता वप्पजा, किं ते तइप्पगारा कप्पति पैब्बाविष्ठए !, इता कप्पति, किं ते

१ विंश ब । २ चउत्तो वउत्तो ब. व्याख्यो ने वा व्याख्यो

[illegible]

नियतो इह खलु परिच्छादया वा परिच्छादध्याओ वा अन्तररेहितो तितथाययणेहितो आगम्भ
 धम्मं सवणवत्तिय उयसंकमेज्जा !, [इतो उयसंकमेज्जा, किं तेहिं तहप्पगारेण धम्मो आइक्खि
 यब्बे !, इता आइक्खिपणब्बे] 'त चेव उयद्वाविसए जाव कप्पति !, इता कप्पति, किं ते
 तहप्पगारा कप्पति संसुज्जितए !, इता कप्पति, तेण पयास्सवेण विहारेण विहरमाणा त चेव
 जोव अगार वप्पजा !, इतो वप्पजा ते ण तहप्पगारा कप्पति संसुज्जितए णो इणंहु समहे,
 से जे से जीवे जे परेण नो कप्पति संसुज्जितए, से जे से जीवे आरेणं कप्पति संसुज्जितए, से जे
 से जीवे जे इयाणीं नो कप्पति संसुज्जितए, परेण अस्समणे आरेणं समणे, इयाणि अस्समणे,
 अस्समणेणं सद्धिं नो कप्पति समणाण निग्गयाणं संसुज्जितए से एवमायाणइ ! गियंठा !,
 से एवमायाणियव्व ॥ सूत्रम्-४८ ॥

भागं च कमित्वादि, नमिति वाक्यालङ्कारे, वस्तुव्यः पुनः प्रत्यर्थे, पुनरपि मथवान् मीतमस्वाभ्येवाह-

१ चिन्तय अ. ना. । २ परिष्कारा वा परिष्कारातो न । परिष्कारातो ना. । ३ इता वव. वापिक्खिबबे (४
 ४१८-१-८ पण्ठि ९ पत्तिव) पत्तिवत्तमि न । ४ चेव वाप वव अ. । ५ केव वाप वव ना. । ६ वव $\times \times \times$ व ।
 ६ $\times \times \times \times \times$ व. ना. । ७ नो विण्हे ववहे वेजे से अ. । नो एण्हे $\times \times \times$ वेजेसे ना. । ८ ऐवमा न अ. ।

स्वीकृत्यपरिहरणार्थमपरानपि तत्स्थविरान् साक्षिणः कर्तुमिदमाह—‘निर्ग्रन्था’-युष्ममत्स्थविराः खलु प्रष्टव्याः, तद्यथा—आयुष्मन्तो निर्ग्रन्था ! युष्माकमप्येतद्वक्ष्यमाणमभिमतमाहोस्विन्नोति अवष्टम्भेन चेदमाह, युष्माकमप्येतदभिप्रेतं यदहं वच्मि, तद्यथा—शान्तिः—उपशमस्तत्प्रधाना एके केचन मनुष्या भवन्ति, न नारकतिर्यग्देवाः, किं तर्हि ? मनुष्याः, तेऽपि नाकर्मभूमिजा नापि म्लेच्छा अनार्या वा, तेषां चार्यदेशोत्पन्नानामुपशमप्रधानानाम् एतद् उक्तपूर्वं भवति—अयं व्रतग्रहणविशेषो भवति, तद्यथा—य इमे मुण्डा भूत्वाऽगाराद्—गृहाभिर्गत्यानगरातां प्रतिपन्नाः—प्रव्रजिता इत्यर्थः एतेषां चोपर्यामरणान्तं मया दण्डो निक्षिप्तः—परित्यक्तो भवति, इदमुक्तं भवति—कश्चिच्चथाविधो मनुष्यो यतीनुद्दिश्य व्रतं गृह्णाति, तद्यथा—न मया यावज्जीवं यतयो हन्तव्याः, तथा ये चेमेऽङ्गारं—गृहवासमावसन्ति तेषां दण्डो निक्षिप्त इत्येवं केषांचिद् व्रतग्रहणविशेषे व्यवस्थिते सति इदमपदिश्यते—तत्र केचन श्रमणाः प्रव्रजिताः कियन्तमपि कालं प्रव्रज्यापर्यायं प्रतिपाल्य. तमेव कालविशेषं दर्शयति—यावद्द्वर्षाणि चत्वारि पञ्च वा षड् दश वा, अस्य चोपलक्षणार्थत्वादन्योऽपि कालविशेषो द्रष्टव्यः, तमेवाह—अल्पतरं वा प्रभूततरं वा काल तथा देशं च ‘दूइजित्त’चि—विहृत्य कुतश्चित्कर्मोदयात्तथाविधपरिणतेरङ्गारं—गृहवासं वसेयुः—गृहस्था भवेयुरित्येवंभूतः पर्यायः किं संभाव्यते ? उत नेत्येवं पृष्टा निर्ग्रन्थाः प्रत्यूजुः—हन्त गृहवासं

१ नाकर्म भूमिजानापि आ. । ना कर्म भूमिजापि अ । २ ० तपन्नानाम् × × × × × × × । अ आ । ३ दंडो न निक्षिप्त अ आ । ४ गृहभाववसेयु अ आ ।

पाओ जण तुन्मे धंयइ त येव आव ल्यपि मेदे से जो जेयाठए भवइ] । भगव न नं उवाहु
 संतंगइया समजोवासगा भवंति, तेसि न नं एव वुत्तपुब्बं भवइ, जो खलु वय सचाएमो मुडा
 भयित्ता अगाराओ जाव पयइत्ताए, जो खलु वय सचाएमो चाउंसहस्रिष्ठपुणमासिणीसुं
 जाव अणुपालेमाणा विहरित्ताए, वय नं अपच्छिममारणतिय सलेइणार्जसणाजूसिया भसं पाणं
 पदियाइथिय जाव काल अणवकलमाणा विहरिस्सामो, सव्वं पाणाइबायं पवक्खाइस्सामो
 जाव सन्व परिगइ पवक्खाइस्सामो "तिविह तिबिहेण, मा खलु ममैट्ठाए किंविदि जावं
 आसदीयेदिपाओ पवोरहिता एते तहा कालगया, कि वत्तव्व सिया सम कालगयत्ति !, वत्तव्व
 सिपा, ते पाणादि वुवंति जाव धंयपि मेदे से जो जेयाठए भवइ । भगवं न नं उवाहु संतंग
 इया मणुस्सा भवति, तज्जहो-मइइण मइरमा मैहापरिगइ अइमिया आव हुप्पइया

१ वइह आ. १ नं उवाहु भिन्ना वसु पुच्छिक्का आवरतो भिन्ना वसु से पइहा आ. १ वंयसो ×××××
 ×××× आद पम्पए न । भगए वय पम्पइत्ताए आ. ४ एव ×××× पुण आ. ५ सु पणि पुण वउ
 न । १ म्पव इदिमा. आ. १० उव्व इदिह आ. १० ××××××××××××××××××××××××
 १ ×××
 ××
 विच हे वपदि आ. १० वरंदि न वरंदि आ. ११ ××××××××××××××××××××××××××××
 ××

५
 १०
 णंदा जाव सव्वाओ परिगंहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स आया-
 णसो आमरणंताए दंढे णिक्खत्ते, ते ततो आउं विप्पजहंति, ततो भुज्जो सगमादाए दुग्गह-
 गामिणो भवंति, ते पाणावि बुच्चंति ते तसावि बुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्ठिइया ते बहुयरगा
 आयाणसो, इति से महयाओ णं जणं तुंभे वदह तं चैव अयंपि भेदे से णो नेयाउए भवइ ॥
 भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तंजहा-अणारंभा अपरिग्गहा धम्मिया धम्मा-
 णुया जाव सव्वाओ परिगंहाओ पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो
 आमरणंताए दंढे णिक्खत्ते ते तओ आउं विप्पजहंति ते तओ भुज्जो सगमादाए सोग्गंइगा-
 मिणो भवंति, ते पाणावि बुच्चंति जाव णो नेयाउए भवइ । भगवं च णं उदाहु संतेगइया
 मणुस्सा भवंति, तंजहा-अप्पेच्छा अप्पारंभा अप्परिग्गहा धम्मिया धम्माणुया जाव एगच्चाओ
 परिगंहाओ अप्पडिविरया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंढे णिक्खत्ते, ते

१ गह्वातो अ गहा आ । २ × × × × × अ । ३ आदाणसो आ । ४ आउय जाव अ । ५ ते ततो भुज्जो
 अ. आ । ६ ते पाणावि.....भवइ । ४२०--१-२ पर्यंतं पाठो नास्तीति अ आ (पाठांतरे) ते
 पाणावि जावणो नेयाउए अ । ते पाणावि बुच्चंति जाव अयंपि भेदे सेणो नेया उए भवति आ । ७ × × × × × × × अ ।
 ८ × × × × × × × × × अ. । ९ आदाणसो अ । १० आउय अ आउ आ । ११ सुइगामिणो अ सोग-
 तिगामिणो अ । सोगतिगामिणो आ. । १२ × × × × । १३ × × × ×, × × × अ । १४ अप्पिच्छा अ. ।

ततो आउग विष्पञ्जयति, ततो सुब्बो सगमाद्याए सोगेइगमिणो भवति, ते पाणादि पुचति जाव
 णो गेयाउए भवइ । भगव व ण उदीहु संतेगइया । र्णुस्सा भवति, तज्झा-आरणिज्या आवस
 णिया गामणियतिया केणहुई रहस्सिया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणताए वडे
 णिक्खिन्ते भवई, णो बहुसंजया णो बहुपणिविरया पाणभूयसीवसत्तेहिं, अप्पणा सबामोसाइ
 एव विष्पञ्चियेवति-आइ ण इतब्बो अस्से इतब्बा; जाव कालमासे काल किच्चा अन्नयराइ आसु
 रियाइ किञ्चिसियाइ जाव उववत्तारो भवति, ततो विष्पमुच्यमाणा सुब्बो एल्लुयत्ताए तमो
 रुवत्ताए पक्खायंति, ते पाणादि पुचति जाव णो गेयाउए भवइ । भगव व ण उदाहु संतेग
 इया पाणा वीइउया जेहिं समणोवासगस्स आयेणसो आमरणताए जाव वडे णिक्खिन्ते
 भवई, ते पुक्खामेव काल करोति, करित्ता पारिलोइयत्ताए पक्खायति, ते पाणादि पुचति ते

१ विष्पञ्चिया × × व विष्पञ्चि । १ व × × व । १ × × × × × × × × । १ सुणमिणे व सोगमिणिये
 आ. । ४ जाव व । ५ × × × × × × × × जाव व मज्झा अस्ति व जाव व । १ कण्ठुदि राहस्सिय आ ।
 × × × × व. आ । ६ × × × × × × × × व. । १ ए वज्ज व । १ - पेहि. व. । १ × × × × × × × × व. । १६ इहेदि
 ११ × × × × × × × × व. । १ ए वज्ज व । १ × × × × × × × × व. । १६ इहेदि
 पुचमिण व पक्खामेव आ ।
 व. । ११ × × × × × × × × व. । १ ए वज्ज व । १ × × × × × × × × व. । १६ इहेदि

बहुप्रकारसंभूतयाऽन्यतां संसारस्य दर्शयति—भगवानाह 'सन्ति' विद्यन्ते शान्तिप्रधाना वा एकं केचन
 श्रमणोपासका भवन्ति, तेषां चेदमुक्तपूर्वं भवति—संभाव्यते च आवकाणामेवंभूतस्य वचसः संभव इति, तद्यथा—
 न खलु वयं शक्रुमः प्रव्रज्यां ब्रहीतुं, किंतु ? वयं णमिति वाक्यालङ्कारे चतुर्दश्यष्टमीपौर्णमासीषु संपूर्णं पौषध-
 माहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्याव्यापाररूपं पौषधं सम्यगनुपालयन्तो विहरिष्यामः, तथा स्थूलप्राणातिपातमृषावादा-
 दत्तादानमैश्वर्यग्रहं प्रत्याख्यास्यामो 'द्विविध'मिति कृतकारितप्रकारद्वयेन अनुमतेः श्रावकस्याप्रतिषिद्धत्वात्
 तथा 'त्रिविधेने'ति मनसा वाचा कायेन च, तथा 'मा' इति निषेधे 'खलु' इति वाक्यालङ्कारे मदर्थं पचन-
 पाचनादिकं पौषधस्थस्य मम कृते मां काष्ठं, तथा परेण मा कारयत, तत्राप्यनुमतात्रपि सर्वथा यदसंभवि
 तत्प्रत्याख्यास्यामः, ते एवंभूतकृतप्रतिज्ञाः सन्तः श्रावका अशुक्त्वाऽपीत्वाऽस्नात्वा च पौषधोपेतत्वादासन्दी-
 पीठिकातः प्रत्यारुह्य अवतीर्य सम्यक् पौषधं गृहीत्वा कालं कृतवन्तः, ते तथाप्रकारेण कृतकालाः सन्तः किं
 सम्यक्कृतकाला उतासम्यगिति ? कथं वक्तव्यं स्यादिति ? एवं पृष्टेर्निग्रन्थैरवश्यमेवं वक्तव्यं स्यात्—सम्यकाल-
 गता इति, एवं च कालगतानामवश्यंभावी तेषां देवलोकेषूत्यादः, तदुत्पन्नश्च त्रस एव, ततश्च कथं निर्विषयता
 प्रत्याख्यानस्योपासकस्येति ॥ पुनरन्यथा श्रावकोद्देशेनैव प्रत्याख्यानस्य विषयं प्रदर्शयितुमाह—गौतमस्वाम्येवाह—

२ इति प्रतिषेधे अ आ. । ३ मा कार्य अ. काष्ठं आ. । ४ भगवं च, णमित्यादि

विजहन्ति, त्यक्त्वा त्रसजीवितं ते भूयः पुनः स्वकर्म—स्वकृतं किल्बिषमादाय—गृहीत्वा दुर्गतिगामिनो भवन्ति, एतदुक्तं भवति—महारम्भपरिग्रहत्वात्ते मृताः पुनरन्यतरपृथिव्यां नारकत्रसत्वेनोत्पद्यन्ते, ते च सामान्यसंज्ञया प्राणिनो विशेषसंज्ञया त्रसा महाकायाः चिरस्थितिका इत्यादि पूर्ववद्यावत् 'णो जेयाउए' चि पुनरप्यन्येन प्रकारेण प्रन्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह ' भगवं च णं उदाहु 'रित्यादि, पूर्वोक्तेभ्यो महारम्भपरिग्रहवदादिभ्यो विपर्यस्ताः सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः साधव इत्यादि सुगमं यावत् 'णो जेयाउए भवइ'ति, एते च सामान्यश्रावकाः, तेऽपि त्रसषेवान्यतरेषु देवेषूत्पद्यन्ते, तैतोऽपि न निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति ।। किञ्चान्यत्—' भगवं च णं उदाहु 'रित्यादि सुगमं यावत् 'णो जेयाउए भवइ'ति, एते चाल्पेच्छादिविशेषणविशिष्टा अवश्यं प्रकृतिमद्रकतया सद्गतिगामित्वेन त्रसकायेषूत्पद्यन्त इति द्रष्टव्यं । किञ्चान्यत् ' भगवं च णं उदाहु ' रित्यादि—गौतमस्वाम्येव प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह—एके केचन मनुष्या एवंभूता भवन्ति, तद्यथा—अरण्ये भवा आरण्यकाः—तीर्थिकविशेषाः तथा आवसथिकाः—तीर्थिकविशेषा एव, तथा ग्रामनिमन्त्रिकाः तथा ' कण्डुईरहस्सिय 'चि कंचित्कार्ये रहस्यकाः कचिद्रहस्यकाः, एते सर्वेऽपि तीर्थिकविशेषाः, ते च नो

१ त्यक्त्वा च स्व जीवितं अ आ । २ अतोपि अ आ । ३ भद्रतया संगतिगा० अ. । ४ आरणिकाः अ. । ५ अवधिकः अ. आवसथिका आ । ६ कंदूरह हस्सिय एत्ति अ कण्डुईर हस्सियति आ. । ७ कंचित्कार्ये रका. एते सर्व० अ. कचित्कार्ये रहस्सिका कचिद्रहस्सिका एते सर्वे० आ ।

तद्यथा 'सन्ति'-विद्यन्ते एके केचन भ्रमबोपासकाः, तेषां कैतहुक्तपूर्वं भवति, तद्यथा—सद्य न वक्रुभो वयं
 प्रवृत्त्यां गृहीतुं, नापि शतद्विधाविषु सम्यक् पौषप पालयितुं, वयं चापभिमया संलेखनक्षपणया क्षपितकाया
 यदिका संलेखनावोषमया—सेवनया शोषिताः—सेविता उच्यार्थगुणैरित्येवभूताः सन्तो मक्तपान प्रत्याकुर्याय
 'काल' दीर्घकालमनवकाङ्क्षमाणा विशिष्यामा, इवमुक्तं भवति—न वय दीर्घकालं पौषपादिकं व्रतं पालयितुं
 समर्थाः, किंतु वय सर्वमपि प्राणातिपातादिकं प्रत्यास्थाय संलेखनया सलिखितकायाद्यतुर्विधाहारपरित्यागेन
 जीवित परित्यक्तुमलमिति, एतत्सद्देशेनैव दर्शयति—'सुख पाणाश्वाय'मित्यादि, सुभय, यावत्ते तथा कालगताः
 किं वक्तव्यमेतत्सात्—सम्यक् ते कालगता इति, एव पृष्टा निर्ग्रन्था एतद्बुद्धिः, यथा—ते सन्मनसः—क्षोभन
 मनमस्ते कालगता इति, ते च सम्यक्संलेखनया यदा कालं कुर्वन्ति तदाऽवश्यमन्यत्रमेव देवलोकेपुत्यद्यन्ते, तत्र
 चोत्सन्ना यद्यपि ते व्यापादयितुं न शक्यन्ते तैवापि त्रसत्वात्ते भावकस्य त्रसवर्धनवृत्तस्य विषयतां प्रतिपद्यन्ते ॥
 पुनरप्यप्यथा प्रत्यास्थानस्य विषयसुपदर्शयितुमाह—भोगवानाह—एके केचन सनुष्या एवंभूता भवन्ति, तद्यथा—
 महेच्छा महारम्भा महापरिग्रहा इत्यादि सुभय, यावत्तैरेषु वा भ्रमबोपासकस्यादीयत इत्यादान—प्रथमव्रतप्रवृत्तिः,
 तत आरम्भाऽऽमरणान्ताहन्दो निश्चिताः—परित्यक्तो भवति, ते च साहचर्यवास्तस्माद्भावात्कालात्यये स्वापुप

१ लक्षेकन्य दोषमया शोषिताः च लक्षेकन्य दोषमया ऐक्यका शोषिता आ. । १ "भावेपासकस्येवं नेतृदुष्टपरिग्रहमिति तद्यथा च
 न इव आ. । १ कीदृशितुं आ. । ४ तत्रापि च । ५ अयम् च न इदं इत्यादि अपणयनाह आ. आ. । १ स्वापुप आ. ।

तथा 'तमोरुवत्ताए' 'चि-अन्धवधिरतया प्रत्यायान्ति, ते चोभयोरप्यवस्थयोस्त्रमत्वं न व्यभिचरन्ति इत्यतो न निर्विषयं प्रत्याख्यानम्, एतेषु च द्रव्यतोऽपि प्राणातिपातः संभवतीति । साम्प्रतं प्रत्यक्षसिद्धमेव विस्तेविषयं दर्शयितुमाह- 'भगवं च णं उदाहु' रित्यादि, भगवानाह-यो हि प्रत्याख्यानं गृह्णाति तस्माद्दीर्घायुःकाः 'प्राणाः' प्राणिनः, ते च नारकमनुष्यदेवा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यश्च संभवन्ति, तैतः कथं निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति ? शेषं सुगमं, यावत् 'णो जेयाउए भवह' । एवमुत्तरस्त्वत्रमपि तुल्यायुष्कविषयं समानयोगक्षेमत्वाद्वाख्येयं ॥ तथाऽऽत्पायुष्कस्त्वत्रमप्यतिस्पष्टत्वात्स्वत्रसिद्धमेव, इयांस्तु विशेषो-यावत्ते न म्रियन्ते तावत्प्रत्याख्यानस्य विषयस्त्रसेषु वा समुत्पन्नाः सन्तो, विषयतां प्रतिपद्यन्त इति ॥ पुनरपि श्रावकाणामेव दिग्ब्रतसमाश्रयणतः प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह- 'भगवं च णं मित्यादि सुगमं यावत् 'वयं णं सामाहयं' देसावकासिचं' ति देशेऽवकाशो देशावकाशः तत्र भवं देशावकाशिकं, हृदमुक्तं भवति-पूर्वगृहीतस्य दिग्ब्रतस्य योजनशतादिकस्य यत्प्रतिदिनं संक्षिप्ततरं योजनगव्यूतिपचनगृहमर्यादादिकं परिमाणं विधत्ते तद्देशावकाशिकमित्युच्यते । तदेव दर्शयति- 'पुरत्था पायीण' 'मित्यादि, 'पुरत्थि' 'त्ति प्रातरेव प्रत्याख्यानानावसरे दिगाश्रितमेवंभूतं प्रत्याख्यानं करोति, तद्यथा- 'प्राचीनं' पूर्वाभिमुखं प्राच्यां दिश्येतावन्मयाऽद्य गन्तव्यं, तथा 'प्रतीचीनं' प्रतीच्यामपरस्यां दिशि,

१ चोभयोरपि व्यवस्थयो अ । २ अत कय अ आ । ३ भवतिस्ति अ भवतिस्ति एव । ४ योजन गव्यूत्त अ. आ । ५ × × तथा प्रतीचीन अ. । गतव्य तथा प्राचीनं आ ।

बहुसंयता इक्ष्वादादिक्रियासु, तथा ज्ञानावरणीयावृत्त्यात् न बहुविरताः सर्वप्राणभूतजीवसंवेग्यस्वस्वरूपा
 परिकानाचक्ष्मादविरता इत्यर्थः । ते तीक्ष्णविज्ञेया बहुसंयताः स्वतोऽविरता आत्मना सस्यामुपाणि वाक्यपानि
 परेषां प्रतिवेदयन्ति-ज्ञापयन्ति, तानि पुनरेवमृतानि, वाक्यानि दर्शयति, तदथा-अहं न हन्तव्योऽन्ये पुनर्हन्तव्याः
 तवाहं बोधायितव्योऽन्ये पुनरावापयितव्या इत्यादीन्युपदेष्टवाक्यानि ददति, ते वैवमेवोपदेष्टवायिनः श्रीकामेभ्यु
 मूर्च्छिता गृह्णा वच्युपपन्ना । यावद्वर्षाणि षट्पञ्चमानि वा पदैवत्यमानि वा अतोऽप्यपरतरं वा प्रभुवतरं वा कालं
 ब्रह्मा हरकटा भोगा भोगभोगास्तान् ते तथाभूताः किञ्चिदज्ञानतपः स्मरिषाः कालमासे काल कृत्वाऽन्यतरेभ्य
 मुरीवेभ्यु स्वानेषु किस्त्रिषेभ्यस्तु देवाद्येभ्यु स्वानेषूपपचारो भवन्ति, यदिवा प्राण्युपधातोपदेष्टवायिनो भोगामिलापुका
 'अस्त्येषु' नित्याचकारेषु किस्त्रिषप्रधानेषु नरकस्वानेषु ते समुत्पद्यन्ते, ते च देवा नारका वा त्रैलोक्ये
 व्यभिचरन्ति, तेषु च यद्यपि इक्ष्म्यप्राजातिपातो न संभवति तथापि ते मावतो यः प्राजातिपातस्तद्विरतेर्विपपत्तां
 प्रसिपद्यन्ते, ततोऽपि च देवलोकाभ्युता नरकोदृताः क्षिप्रपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गु तथाविधममुष्येषु चैवमुक्तया समुत्पद्यन्ते,

१ सर्वेभ्यः प्राणभूतः आ । २ गृहोपेता आ । ३ विदुर्भति आ । विदुर्भति-अमुर्भति आ । ४ देष्टि न ददेष्टि आ ।
 ५ भाष्यभित्त्येभ्ये पुनरावापयितव्येभ्ये पुनरावापयितव्या च । ६ यक्ष्वाणि षट्पञ्चमानि न यावद्वर्षाणि-अतः पञ्चवर्षे च । ७

॥ ३ ॥ [अट्टाए दंडे अणिक्वित्ते अणट्टाए दंडे निक्खित्ते तेसु पच्चायंति तेहिं समणोवास-
 गरस अट्टाए दंडे अणिक्वित्ते अणट्टाए दंडे निक्खित्ते ते पाणावि बुच्चंति ते तसा ते चिरट्टिइया]
 जाव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे अरेणं तसा पाणा जेहिं समणोवासगरस आयाणसो आँम-
 रणंताए० तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहिता तत्थ परेणं जे तसा थावरा पाणा जेहिं समणो-
 वासगरस आयाणसो आँमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगरस सुपच्चक्खायं भवइ,
 ते पाणावि जाव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे अरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगरस
 अट्टाए दंडे अणिक्वित्ते अणट्टाए निक्खित्ते ते तओ आउं विर्धजहंति विप्पजहिता तत्थ अरेणं
 ते तसा पाणा जेहिं समणोवासगरस आयाणसो आँमरणंताए० तेसु पच्चायंति तेसु सम-
 ॥ ४ ॥ [अट्टाए दंडे अणिक्वित्ते अणट्टाए दंडे निक्खित्ते तेसु पच्चायंति तेहिं समणोवास-
 गरस अट्टाए दंडे अणिक्वित्ते अणट्टाए दंडे निक्खित्ते ते पाणावि बुच्चंति ते तसा ते चिरट्टिइया]
 जाव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे अरेणं तसा पाणा जेहिं समणोवासगरस आयाणसो आँम-
 रणंताए० तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहिता तत्थ परेणं जे तसा थावरा पाणा जेहिं समणो-
 वासगरस आयाणसो आँमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगरस सुपच्चक्खायं भवइ,
 ते पाणावि जाव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे अरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगरस
 अट्टाए दंडे अणिक्वित्ते अणट्टाए निक्खित्ते ते तओ आउं विर्धजहंति विप्पजहिता तत्थ अरेणं
 ते तसा पाणा जेहिं समणोवासगरस आयाणसो आँमरणंताए० तेसु पच्चायंति तेसु सम-

तथा दधिपायिमुह-दधिपस्यामेवमुदीच्यां विभ्येतावन्मयाऽय पञ्चयोजनमात्रं तदधिकमुनतरं वा मन्तव्यमित्येवमृतं
 संप्रतिदिनं प्रत्याख्यानं विधत्ते, तेन च गृहीतवेषान्काष्ठिकेनोपासकेन सर्पप्रायश्चित्तो गृहीतपरिमाणात्परेण दण्डो
 तत्र गृहीतपरिमाणे देष्टे ये आरेण त्रसाः प्राणा येषु [भयणोपासकस्यादान इत्यादेरारम्याऽऽमरभ्यान्तो दण्डो
 निविहन्-परिस्वच्छो भवति, तत्रासौ आवकाः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु वेमक्योऽहमस्मि इत्येवमव्यवसायी भवति,
 देवाम्बन्तर एव त्रसाः प्राणा येषु स्वायुष्कं परित्यज्य तत्रैव गृहीतपरिमाणदेष्ट एव योजनादि
 बोत्सयन्ते, तत्रैव तेषु] भयणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति, समयवापि त्रसत्त्वसङ्काशात्, क्षेत्रं सुगम, यावत्
 'जो गेपाठए भवति' ॥

तैत्थ आरेण जे तसा पाणा जेहि समणोवासगस्स आयाणसो ओमरणताए दंडे विविस्सन्ते
 ते तज्जो आठ विप्पज्जइति विप्पवरित्ता तस्य आरेणं देव जाव पावरा पाणा जेहि समणोवा

१ च प्रक्षि० अ. x प्रति आ. १ २ सर्वजायते अ. १ ३ गृहीतपरित्यज्यस्त्वन्ते देवो अ. ४ एव ये त्रसाः अ. ५ ० परि
 भावे देष्टे अ. १ ६ भवति अ. १ ७ भयन्तेजाव तेषु (४१३-१-३-४१३-१-५) परितेन पाठे वास्तव्यं आ से
 तत्र मरते विरवाव भवते देष्टेनो जे ते आरेणं तत्र पाण्य अ. १ ८ ये ते आरेणं तसा अ. १ ९ ज्यन् देष्टे अ. आयरणी अय
 x x अ. १

સગસ્સ [અઢાણ દંડે અણિલ્લિલ્લે અણઢાણ દંડે ણિલ્લિલ્લે તેસુ પચ્ચાયંતિ તેહિં સમણોવાસ-
ગસ્સ અઢાણ દંડે અણિલ્લિલ્લે અણઢાણ દંડે ણિલ્લિલ્લે તે પાણાલિ લુચ્ચંતિ તે તસા તે ચિરહિલ્લિયા]
જાવ અયંપિ ભેદે સે. । તત્થ જે આરેણં તસા પાણા જેહિં સમણોવાસગસ્સ આયાણસો આમ-
રણંતાણ. તઓ આડં વિપ્પજહંતિ વિપ્પજહિત્તા તત્થ પરેણં જે તસા થાવરા પાણા જેહિં સમણો-
વાસગસ્સ આયાણસો આમરણંતાણ. તેસુ પચ્ચાયંતિ, તેહિં સમણોવાસગસ્સ સુપચ્ચલ્લિલ્લે ભવહ,
તે પાણાલિ જાવ અયંપિ ભેદે સે. । તત્થ જે આરેણં થાવરા પાણા જેહિં સમણોવાસગસ્સ
અઢાણ દંડે અણિલ્લિલ્લે અણઢાણ નિલ્લિલ્લે તે તઓ આડં વિર્પજહંતિ વિર્પજહિત્તા તત્થ આરેણં
ચેવ જે તસા પાણા જેહિં સમણોવાસગસ્સ આયાણસો આમરણંતાણ. તેસુ પચ્ચાયંતિ તેસુ સમ-
ણોવાસગસ્સ સુપચ્ચલ્લિલ્લે ભવહ તે પાણાલિ જાવ અયંપિ ભેદે સે ણો. । તત્થ જે તે આરેણં
જે થાવરા પાણા જેહિં સમણોવાસગસ્સ અઢાણ દંડે અણિલ્લિલ્લે અણઢાણ ણિલ્લિલ્લે, તે તઓ

૧ x x x x x x x x x x. હેણિલ્લિલ્લે આ. । ૨ આયાણસો તેસુ પચ્ચાયંતિ તેહિં સમણોવાસગસ્સાસુ પચ્ચલ્લિલ્લે અ.
તેસિં આ. । ૩ ભેદે ચેણો અ. ભેદે સે. । ૪ આમરણતા એવ દંડે ણિલ્લિલ્લે તત્થો વિ. અ. તે તઓ આડ વિ. આ. ।
૫ x x x x x x. ૬ ભેદેણો ૨ અ. ભેદે. । ૭ આયાણસો અઢાણ દંડે x x x x. હિંતિ x x x x હિંતિ તે તઓ આડં વિપ્પ.
આ. । ૯ x x x x તેસુ પચ્ચાયંતિ અ. x x x x તેસુ પચ્ચલ્લિલ્લે આ. । ૧૦. જાવ અયંપિ તેનો અ. । ૧૧ x x x x x x x x.

आठ विष्पजइति विष्पजइत्ता ते तस्य आरेण खेव जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए
 पदे अणिकिम्बते अणट्ठाए णिकिम्बते तेसु पचायति, तेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए अणट्ठाए
 ते पाणावि जाव अपयि भेदे से णो० । तस्य जे ते आरेण थावरा पाणा जेहिं समणोवास-
 गस्स अट्ठाए पदे अणिकिम्बते अणट्ठाए णिकिम्बते तओ आठ विष्पजइति विष्पजइत्ता तस्य
 परेण जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आभरणताए० तेसु पचायति तेहिं
 समणोवासगस्स सुपययम्मायं भवइ, ते पाणावि जाव अपयि भेदे से णो जेयाउए भवइ ॥
 तस्य जे ते परण तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आभरणताए० ते तओ
 आठं विष्पजइति विष्पजइत्ता तस्य आरेण जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो
 अपयि भेदे से णो जेयाउए भवइ ॥ तस्य जे ते परेण तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स
 आयाणसो आभरणताए० ते तओ आठ विष्पजइति विष्पजइत्ता तस्य आरेण जे थावरा पाणा
 जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए पदे अणिकिम्बते अणट्ठाए णिकिम्बते तेसु पचायति, जेहिं सम-
 णोवासगस्स अट्ठाए अणिकिम्बते अणट्ठाए णिकिम्बते जाव ते पाणावि जाव अपयि भेदे से णो० ॥

तत्थ ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं
विप्पजहंति विप्पजहिता ते तत्थ परेणं चेव जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आया-
णसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणावि
जाव अयंपि भेदे से णो० । भगवं च णं उदाहु ण एतं भूयं ण एतं भव्वं ण एतं भविस्संति
जणं तसा पाणा वोच्छिज्जिहिंति थावरा पाणा भविस्संति, थावरा पाणावि वोच्छिज्जिहिंति
तसा पाणा भविस्संति, अवोच्छिजेहिं तसथावरेहिं पाणेहिं जणं तुभे वा अन्नो वा एवं वदह-
णत्थि णं से केइ परियाए जाव णो णेयाडए भवइ ॥ सूत्रम्-८० ॥

एवमन्यान्यप्यष्ट सूत्राणि द्रष्टव्यानि सर्वाण्यपि, नवरं तत्र प्रथमे सूत्रे तदेव यद्व्याख्यातं, तच्चैवंभूतं, तद्यथा-
गृहीतपरिमाणे देशे ये त्रसास्ते गृहीतपरिमाणदेशस्थास्तेष्वेव त्रसेषूपपद्यन्ते । तथा द्वितीयं सूत्रं त्वारादेशवर्तिनस्त्रसाः
आरादेशवर्तिषु स्थावरेषूपपद्यन्ते । तृतीये त्वारादेशवर्तिनस्त्रसा गृहीतपरिमाणदेशाद्वाह्रिये त्रसाः स्थावराश्च तेषू-
पपद्यन्ते । तथा चतुर्थसूत्रं त्वारादेशवर्तिनो ये स्थावरास्ते तद्देशवर्तिष्वेव त्रसेषूपपद्यन्ते । पञ्चमं सूत्रं तु आरा-

१, २, x x x x अ. आ. । ३ एय दूय आ । ४ एयं अ. । ५ भविस्स x अ. आ. । ६ वोच्छिज्जसति आ. । ७ वोच्छिज्जति अ. ।
८ नव तत्र अ. । ९ ० परिमाण देशेस्ते अ. परिमाणदेशस्थे आ. । १० x x अ आ । ११ x x त्वारादेश देशपतिषु आ. ।

यदुत प्रत्याख्यानिनमेकं विहायापरेषां नारकाणां द्वीन्द्रियादीनां तिरश्चां मनुष्यदेवानां च सर्वदाऽप्यभावः, एवं च त्रसविषयं प्रत्याख्यानं निर्विषयं भवति यदि तस्य प्रत्याख्यानिनो जीवत एव सर्वेऽपि नारकादयस्त्रसाः समुच्छिद्यन्ते, न चास्य प्रकारस्य संभवोऽस्त्युक्तन्यायेनेति, स्थावराणां चानन्तानामनन्तत्वादेव नासंख्येयेषु त्रसेषूत्पाद इति सुप्रतीतमिदं । तदेवमव्यवच्छिन्नैस्त्रसैः स्थावरैश्च प्राणिभिर्यद्वदत यूयमन्यो वा कश्चिद्वदति, तद्यथा-नास्त्यसौ पर्यायो यत्र श्रमणोपासकस्यैकत्रसविषयोऽपि दण्डपरित्याग इति, तदेतदुक्तनीत्या सर्वमशोभनमिति । सांप्रतमपसंजिघृक्षुराह—

भगवं च गं उदाहु आउसंतो ! उदगा जे खलु संमणं वा माहणं वा परिभासेह मिति मन्नंति आगमित्ता गाणं आगमित्ता दंसणं आगमित्ता चरित्तं पावाणं कम्माणं अकरणयाए से खलु परलोगपलिमंथत्ताए चिट्ठह, जे खलु समणं वा माहणं वा णो परिभासेह मिति मन्नंति आगमित्ता गाणं आगमित्ता दंसणं आगमित्ता चरित्तं पावाणं कम्माणं अकरणयाए से

१ सर्वथाप्यभावः अ. आ । २ नारकादयस्त्रससु अ । ३ सुप्रतीतमिदं अ. । ४ ० कस्यैव त्रस विषयो अ. । ५ समणा वा माहण वा परिभासति अ । समण वा $x \times x$ परिहासे आ । ६ मणगति आगमे० अ. । ७ परलोय पलिमंथ अ. । परलोग परिसघ० आ । ८ भासति भेत्तिमर्ण्णति अ. भासति भित्ति मर्ण्णति आ. । ९ दंसणं आगमेत्ता चरित्तं अ । $x \times x \times x \times x$ जाव आगमेता आ ।

मालु परलोगयिसुदीय विद्वा, तय नं से तपप पेवाळपुसे 'मगव गोयम अणाढायमाणे
 विमि पाठम्भते' तामेव विमि पदारेत्थं गमणाए । मगव च नं उवाहु आउसतो
 जे थालु तंदाभूतस्स समणत्स वा माहणस्स वा असिए एगमवि आरिय
 सुयपणं सोपा निसम्म अप्पणो चेव सुहुमाए पविसेहाए अनुचरं लोगस्सेमपय
 २ समणे सोवि ताव त आहाइ परिआणेति व्वेति नमेसति संकारेइ संमाणेइ जाव
 कड्डाण मगल देवय वेइय पेन्नुवासति । तए नं से उवएः पेवाळपुसे मगव गोयमं एवं
 ययासी-ग्गेति न मते । पराण पुरिइ अजाणयाए असवणयाए अवोइिए अणमिगसेणं अवि
 दाण अउपाण अमुपाण अविआयाणं अय्योगडाणं अणिगुहाण अविच्छिउसाणं अणिसिद्धाणं
 अणिबुढाणं अए व रियाण पयमहं जो सवइिय जो पत्तिय जो रोइय, पैतिसि नं मते ! पवाण

भा. १ २ रिमं रिवा । १ विदि व. रिसेः का । ४ उवास्स व. । उवापुस्स व. ।
 ५ जोव वा । ६ यथाति परिवाणति व । ६ वीति यमंसेति व । ९ उवारेइ
 १० जाव वा । ११ पण्डुकावेति व. । ११ पयमं वा । १२ x x x x वा । १३ x x x x
 १४ अविआयाणं अय्योगडाणं अणिगुहाणं अविच्छिउसाणं अणिसिद्धाणं
 १५ रियाण व. । १६ इवादेव मते एवेति । व. । अणोवकाणं

एणिहे जाणयाए सवणयाए बोहिऐ जाव उवहारणयाए एयमठं सदहामि पत्तियामि रोएमि एव-
मेवै से जहेयं तुब्भे वदह ॥ तए णं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-सदहहि णं
अज्जो ! पत्तियाहि णं अज्जो रोएहि णं अज्जो ! एवमेयं जहाणं अम्हे वयामो, तएणं से उदए
पेढालपुत्तो भगवं गोयमं एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ
पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए । तए णं से भगवं गोयमे उदयं
पंचमहव्वइयं गहाय जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेवं उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तए णं से उदए
पेढालपुत्तं समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिकखुत्तो आयाहिणं
पेढालपुत्ते सपडिक्कमणं करित्ता वंदइ नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए
पयाहिणं करित्ता वंदइ नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए, तए णं
चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए, तए णं

१) एणिह $x \cdot x \cdot x$ अ. $x \cdot x$ जाणयाए सवणयाए आ । २ $x \cdot x \cdot x$ जाव अ. । ३ x जहेव अ. x जहाण आ । ४ वदासी०
आ । ५ णं अज्जो पत्तियाहि $x \cdot x \cdot x$ अ. $x \cdot x \cdot x$ आ । ६ अंतिय आ । ७ चाउज्जामणो धम्मातो अ. चाउज्जामानो धम्माओ
आ. । ८ पंचमहव्वइतिय अ. । ९ तेए णसे उदय एव वयासी ४२५-१-३-४२५-२-७ पर्यतेन पाठो १० नास्तीति अ. । १०
तए ण भगव ण विहरित्तए (४२५-१-१०-४२५-१-३-४२५-२ वखत) अ । ११ तेणेवो० अ. । १२ करेत्ता अ.
१३ $x \cdot x \cdot x \cdot x$ अ. ।

म्बलु परलोगविमुदीए चिद्दह, तए णं से ठवए पेढालपुत्ते 'मगवं गोयमं अणाढायमाणे
 आमेव विमिं पाठग्मूले' तामेव विमिं पढारेत्थ' गमणाए' । मगव व णं उदाहु आठसत्तो
 उदगा । जे. म्बलु तेहाभूतस्स समणस्स वा माइणस्स वा अतिए एगमवि आरियं
 पम्मियं सुवयणं सोवा निसम्म अण्णो वेव सुहुमाए पडिछेहाए अनुत्तर लोगखेमपय
 लम्मिए समणे सोधिं ताव त आहाइ परिखाणेति वदंति नमंसति सेक्कारेइ संमाणेइ आव
 कद्धाण मगल देवय वेइय पेण्डुवासति । तए णं से उवए पेढालपुत्ते मगवं गोयमं एवं
 वयासी-एतेसि णं मत्ते ! पदाणं पुट्ठि अन्नाणयाए अंसवणयाए अर्धोदिए अणमिगमेणं अवि-
 द्ढाण असुयाण असुयाण अविभाषणं अब्बोगाढाणं अणिगूहाण अविच्छिन्नाण अणिसिद्धानं
 अणिवूढाणं अनुयहारियाण एयमद्द णो सइहिय णो पसियं णो रोइय, पतिसि ण मत्ते ! पदाण

[illegible]

एणिहे जाणयाए सवणयाए बोहिरे जाव उवहारणयाए एयमट्टं सद्धहामि पत्तियामि रोएमि एव-
मेवै से जहेयं तुब्भे वदह ॥ तए णं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-सद्धहाहि णं
अज्जो ! पत्तियाहि णं अज्जो रोएहि णं अज्जो ! एवमेयं जहाणं अम्हे वयामो, तएणं से उदए
पेढालपुत्तो भगवं गोयमं एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ
पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए । तए णं से भगवं गोयमे उदयं
पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं भगवं महावीरे तेणं उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तए णं से उदए
पेढालपुत्तं गहाय जेणेव ससणे भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिकखुत्तो आयाहिणं
पेढालपुत्ते समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिकखुत्तो आयाहिणं
पयाहिणं कैरित्ता वंदइ नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए
चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए, तए णं

१) एणिह $x \times x$ अ. $x \times$ जाणयाए सवणयाए आ । २ $x \times x$ जाव अ. । ३ x जहेवं अ x जहाण आ । ४ वदासी०
आ । ५ ण अज्जो पत्तियाहि $x \times x$ अ. $x \times x$ आ. । ६ अंतिय आ. । ७ चाउज्जामाओ धम्माओ अ. चाउज्जामाओ धम्माओ
आ. । ८ पंचमहव्वइय अ. । ९ तेए णसे उदय एव वयासी $x \times x$ १३-४२५-२-७ पर्यतेन पाठो १० नास्तीति आ. । १०
तए ण भगव प विहरित्तए (४२५-१-१०-४२५-१-१३ पर्यते पाठ २ वलत) अ । ११ तेणेवो० अ. । १२ करेत्ता अ.

१३ $x \times x \times x$ अ. ।

रत्नाकरचद्रम्भीरो न श्रमणादीन् परिभाषते तेषु च परमां मैत्रीं मन्यते सम्यग्दर्शनज्ञानचार्ित्राण्यनुगम्य तथा पापानां कर्मणामकरणायोत्थितः स खलु परलोकविशुद्ध्याऽवतिष्ठते, अनेन च परपरिभाषावर्जनेन यथावस्थितार्थं स्वरूपदर्शनतो गौतमस्वामिना स्वौद्धत्यं परिहृतं भवति, तदेवं यथावस्थितमर्थं गौतमस्वामिनाऽवगमितोऽप्युदकः पेढालपुत्रो यदा भगवन्तं गौतममनाद्रियमाणो यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं गमनाय संप्रधारितवान् ॥ तं चैवमभिप्रायमुदकं दृष्ट्वा भगवान्गौतमस्वाम्याह, तद्यथा—आयुष्मन्नुदक ! यः खलु तथाभूतस्य श्रमणस्य ब्राह्मणस्य वाऽन्तिके—समीपे एकमपि योगक्षेमाय पद्यते—गम्यते येनार्थस्त्वत्पदं योगक्षेमपदं, किंभूतम् ?—आर्यम् आर्यानुष्ठानहेतुत्वादायं, तथा धार्मिकं तथा शोभनवचनं सुवचनं सद्गतिहेतुत्वात् तदेवंभूतं पदं श्रुत्वा निशम्य—अवगम्य चात्मन एव तदनुत्तरं योगक्षेमपदमित्येवमवगम्य सूक्ष्मया कुशाग्रीयया बुद्ध्या 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यलोच्य तद्यथा अहमनेनैवंभूतमर्थपदं 'लम्बिभतः' प्रापितः सन्नमात्रपि तावल्लौकिकस्तमुपदेशदातारमाद्रियते—पूज्योऽयमित्येवं जानाति, तथा कल्याणं मङ्गलं देवतामिव स्तौति पर्युपास्ते च, यद्यप्यसौ पूजनीयः किमपि नेच्छति तथापि तेन तस्य परमार्थोपकारिणो यथाशक्ति विधेयम् ॥ तदेवं गौतमस्वामिनाऽभिहित उदक इदमाह—तद्यथा—एतेषां पदानां

१ परममैत्री अ । २ पातु तूढां गतु छे अ मन्यमानोणि तथा आ । ३ सम्यग्ज्ञानमवगम्य तथा दर्शन आ ।
 ४ नुगम्यतस्य आ चार्ित्रं य पापानां आ । ५ आयुष्मन्नुदक्य. आ । आयुष्मन्नुदक्य. आ । देवताप्रतिमारूपत्वा-
 धेत्यस्य देवतया गतार्थत्वाच्च पृथग्निर्देश, सूत्रे तु स्थापनाया पूज्यतमस्वापेक्षया स्पष्ट पृथग्निर्देश. इति भाति । ६ तद्वति अ ।
 ७ स. अ ।

पूर्वममानतयाऽप्रवेणतयाऽगोप्या येत्यादिना विक्षेपणकर्मकेन न भदानं कृतवान्, साम्प्रत तु युष्मदन्तिके
 विप्रायेनमर्षं शरपञ्च । एकमवयवमय गौतमस्याभ्युदकेमेवाह यथा अस्मिन्मर्षे भदानं कुरु, नान्यथा सर्वक्षोक्त
 मरतीमिमत्वा, पुनरप्युदक एवमाह-इत्येवेतये, किं स्वमुष्माद्यासुर्यामिकादमर्षात्पञ्चयामिकं धर्मं सम्प्रति सम्प्रति
 पन्तित्वा पञ्चयामिकधर्मपञ्चणपोरित्यतः, ममवतापि तस्य सम्प्रतिक्रमणः पञ्चयामो धर्मोऽनुष्ठातः, स च त स्याभूत
 धर्मसुपमं पदं विहरतीति । इति परिययाहर्षं । अवीमीति पूर्ववत्, सुधर्मस्वाधी स्वदिष्यानिदमाह, तद्यथा-सोऽह
 ब्रवीमि येन मया ममवदन्तिकं भुतमिति । यतोऽनुगमः ।

मां प्रत नयाः, ते चाभी-नैगम १ संव्र २ व्यवहार ३ सुंखत्र ४ प्रवृ ५ सममिकुहे ६ वपुता ७ कयाः
 संव्रनयाः शुब्दप्राधान्येनार्थमिच्छन्ति । तत्र नैगमस्यैव स्वरूपं, तद्यथा मामाचविशेषात्मकस्य वस्तुनो नैकन
 परिच्छेदकः, तत्र महामामान्यं मवपदार्थानुयायिनी सृष्टा अपान्तरालसामान्यं ब्रह्मस्वस्वीयस्यावीवत्याधिकं,
 १ 'इत्यन्तरा' अ । १ x प्रवृत्तं अ । १ x x x आ । ४ एतेषां च मध्ये अ एते तेषां मध्यं आ. ।
 ५ अवेदकस्यो व अ ।

विशेषाः परमाणवादयस्तदता वा शुक्लादयो गुणाः, तदेतन्नितयमप्यसाविच्छतीति, निलयनप्रस्थकादिदृष्टान्तैरनु-
योगद्वारप्रसिद्धैस्तत्स्वरूपमवसेयम्, अयं च नैगमः सामान्यविशेषात्मकवस्तुममाश्रयणेऽपि न सम्यग्दृष्टिः, भेदे-
नैव सामान्यविशेषयोराश्रयणात्, तन्मताश्रितनैयायिकचैशोबिकवत् । तथा संग्रहोऽप्येवंस्वरूपः, तद्यथा-सम्यक्
पदार्थानां सामान्याकारतया ग्रहणं सङ्ग्रहः, तथाहि-अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावमेव सत्त्वरूपं वस्त्वभावभ्युप-
गच्छति, सत्तातो व्यतिरिक्तस्यार्वस्तुत्वं खरविषाणस्येव, स च संग्रहः सामान्यविशेषात्मकस्य वस्तुनः सामान्या
शस्यैवाश्रयणान्मिथ्यादृष्टिः, तन्मताश्रितसांख्यवत् । व्यवहारनयस्य तु स्वरूपमिदं. तद्यथा-यथालोकग्राहमेव
वस्तु, यथा च शुष्कताकिंकेः स्वाभिप्रायकृतलक्षणानुगतं तथाभूतं वस्तु न भवत्येव, नहि प्रतिलक्षणमर्थाना-
मात्ममेदो भवति, किं तर्हि १, यथा यथा लोकेन विशिष्टभूयिष्ठतयाऽर्थक्रियाकारि वस्तु व्यवह्रियते तथैव
वैद्वस्त्वित्याबालगोपालाङ्गनादिप्रसिद्धत्वाद्वस्तुस्वरूपस्येति, अयमप्युत्पादव्ययघ्नौव्ययुक्तस्य वस्तुनोऽनभ्युपगमात्
मिथ्यादृष्टिः, तथाविधरथ्यापुरुषवदिति । ऋजुसूत्रमतं त्विदं-ऋजु-प्रगुणं तच्च विनष्टानुत्पन्नतयाऽतीतानागतवक्र-
परित्यागेन वर्तमानकालक्षणभावि यद्वस्तु तत्सूत्रयति-प्रतिपादयत्याश्रयतीति ऋजुसूत्रः, तस्यैवार्थक्रियाकारितया
वस्तुत्वलक्षणयोगादिति, अयमपि सामान्यविशेषोभयात्मकस्य वस्तुनः सामान्यांशपरित्यागेन विशेषांशस्यैव समा-

१ वस्तुतत्वं स्वरविषा० अ वस्त्व रवरविरवा० आ. । २ यथा तु अ । ३ प्रतिक्षणमर्या० ४ तद्वस्त्वित्यागोपालगना आ. ।
५ रूपस्येत्यय अ रूपस्येत्यय आ । ६ सस्यैवार्थस्यक्रियाकारितया आ ।

भवनास्तोत्रोदतिमस्य गहनरुद्रिः, कारणभूतद्रव्यासमनुष्ययोगेन मदाभितविशेषरीयामानाति । द्रव्यमगस्वस्था
 रितम्, तदथा द्रव्यद्वारेनेवारमार्थमतीत्यमनुष्यभावादिस्त्वयमगापयोगमदकाऽऽगोपाभित्तिं वरात् गिष्यगेनेकलुति,
 मन्त्रिद्वारेनेदामिदितं वरावकमन्त्रेण भवति, तदथा—पुष्पस्तास्ता मध्यमेने पर्वेनागिष्ये जलमागो मर्मा
 म्पदा, गाधमगेदरवके दृष्टि मन्त्रे रविम भास्वदि, सैष्टि मातरते निता, अदगामार्धा—एवं एने गहारी
 मयथा—तिष्ठति प्रतिमने गहनयोगमपुरुषगोर्ध्वरथा, एतामददत्त मरदीगवार्गनेमदगामार्धारायना,
 मयर्वा—यसिषामनामो अविदोनेकेसवान्, भूने अग्नि, भवेति मविष्यमगात्री युगोऽद्य ममिता, अदमा-
 विविषामगो मन्त्रितेवमग मवध्याज्जलकासता गरिमन्त्र मविष्यमगात्री मविष्यमगात्री मविष्यमगात्री मविष्यमगात्री
 मरपुतोऽय मनुष्यो मविष्यति योगिष्यो ग वदति । मरकेभूते कमवदार्गने भास्वमगा रीयति, तेनेमदुक्तं भवति—
 मरपुता मरकेविममरकेमकति, तमगा—मदा दृडा कृपा दृष्टा अन्ता गुरदर दृष्टादि, दिक्काद्यगिष्योस्त
 मरविरोदनामममिकता, म मने मडादिमगात्रिष्योनामोकार्थतामिच्छति, तमादि मदतादृ मदा कृदतादृका को

१ मनेकेवमगात्र ॥ २ मनेकममिष्यते ॥ ३ मदि भास्वम मरकेमममम ॥ ४ मनेमम मगात्रेकममम ॥ ५ मम
 मरकेमममम ॥ ६ मति ॥ ७ मनेमममम ॥

भातीति कुम्भो, नेहि घटनं कुटनं भवति, तथेदनादिन्द्रः पुर्दारिणात्पुरन्दर इत्यादेरपि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य न परस्परानुगतिसिति, तदयमपि मिथ्यादृष्टिः, पर्यायाभिहितधर्मवद्वस्तुनोऽनाश्रयणाद् गृहीतप्रत्येकावयवान्धहस्ति-ज्ञानवदिति । एवंभूताभिप्रायस्त्वयं—यदैव शब्दप्रवृत्तिनिमित्तं चेष्टादिकं तस्मिन्वटादिके वस्तुनि तदैवासौ युवति मस्तकाल्ढ उदकाद्याहरणक्रियाप्रवृत्तौ घटो भवति, न निर्व्यापारः, एवंभूतस्यार्थस्य समाश्रयणादेवंभूताभिधानो नयो भवति, तदयमप्यनन्तधर्माध्यासितस्य वस्तुनोऽनाश्रयणान्मिथ्यादृष्टिः, रत्नावलयवयवे पञ्चरागादौ कृतरत्नावलीव्यपदेशगुरुष्वदिति । तदैवं सर्वेऽपि नयः प्रत्येकं मिथ्यादृष्टयोऽन्योऽन्यसम्यपेक्षास्तु सम्यक्तत्वं भजन्ति । अत्र च ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति कृत्वा ज्ञानक्रियानयोः सर्वेऽप्येते स्वधिया समवतारणीयाः । तत्रापि ज्ञाननय ऐहिकामुष्मिकयोर्ज्ञानमेव फलमावकत्वेनेच्छति नै क्रियां, क्रियानयस्तु क्रियामेव न ज्ञानं, परंमार्थस्तूमयमपि समुदितमन्योऽन्यसम्यपेक्षं परंमार्थवदभिप्रेतफलसिद्धयेऽलमिति एतदुभययुक्त एव साधुरभिप्रेतमर्थं साधयति, उक्तं च—“सर्वेऽपि णयाणं बहुविद्वत्तत्त्वयं णिसामेत्ता ॥ तं सब्बणयविमुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ साहू ॥ १ ॥”

१ न घटन आ । २ तथेदनादे द तथेदनादि, द अ आ । ३ इत्यादिरपि आ । ४ यदेव आ । ५ घटादि व० अ । ६ तदयमप्यनन्तधर्मध्यासितस्य अ तदयमप्यनन्तधर्मध्यासितस्य आ । ७ तदेक सर्वेऽपि आ । ८ भजते अ । ९ न क्रिया आ । १० परमार्थतस्तु० आ । ११ पगुन्ववद० अ पगुन्ववद० आ । १२ बहुविद्वत्तत्त्वय । १३ विमुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ साहुति अ । विशुद्धगुणचरणट्ठिओ आ ।

१ सर्वेषामपि नयाना बहुविधवचक्यता निशम्य । तत् सर्वनयसमत यत् चरणगुणस्थित साधु ॥ १ ॥

[संमाप्तमिदं नालन्दाख्य सुप्रसममण्यनम् । इति समाप्तं पञ्चकृतद्वितीयाहस्य टीका ।] कृता चेय श्रीलाचार्येण
वाहरिगणिसहायेन । यदवाप्तमत्र पुण्यं टीकाकरणे मया समाधिमुक्ता । तेनापेक्षतमस्को मभ्यः कल्याणमाग
मबहु ॥ १ ॥ प्रकाशं (१२८५०)

[illegible][illegible]

॥ १ ॥ कुर्वन्ति शेषसमग्रं विद्यावमान् जगत्पञ्चोदयवेद्य
रश्मिः ॥ १ ॥ सागर विजयस्तप्तुः प्रकाशिता ऐक्यस्त्वित्यार ।
पूर्वं मार्गानुरोधेन त्वं ... मंडिकुमारविह मे श्रोताप्रमुक्ति
इति श्री निराश्रितभक्तियोगे श्री

इति धीनियुक्तिविवृते भीमत्यत्रकृताज्ञे समाप्तोऽयं द्वितीया श्रुतस्कन्धः, तत्परिसमाप्तौ समाप्तं च द्वितीयमङ्गम् ।

